

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

BURSA'DA KENT SİYASETİNDE ELİT DÖNGÜSÜ
VE KENT YÖNETİMİNE ETKİSİ

DOKTORA TEZİ
Gül Gün DAYANIKLI
1241250023

DANIŞMAN:
Prof. Dr. Ramazan GÜNLÜ

OCAK, 2020
MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

BURSA'DA KENT SİYASETİNDE ELİT DÖNGÜSÜ
VE KENT YÖNETİMİNE ETKİSİ

DOKTORA TEZİ
Gül Gün DAYANIKLI
1241250023

DANIŞMAN:
Prof. Dr. Ramazan GÜNLÜ

OCAK, 2020
MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

BURSA'DA KENT SİYASETİNDE ELİT DÖNGÜSÜ VE KENT YÖNETİMİNE
ETKİSİ

GÜL GÜN (DAYANIKLI)
1241250023

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Doktora
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 14.02.2020
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 16/01/2020

Tez Danışmanı: PROF. DR. RAMAZAN GÜNLÜ
Jüri Üyesi: DOÇ. DR. RECEP KAPAR
Jüri Üyesi: DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE YILDIZ ÖZSALMANLI
Jüri Üyesi: DOÇ. DR. HALİM EMRE ZEREN
Jüri Üyesi: DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET NAZMI ÜSTE

Enstitü Müdürü : DOÇ. DR. ALİ BAYRAKDAROĞLU

OCAK, 2020
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 04/12/2019 tarih ve 918/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **39.** maddesine göre, KAMU YÖNETİMİ Anabilim Dalı **Doktora Programı** öğrencisi GÜL GÜN DAYANIKLI'nın "BURSA'DA KENT SİYASETİNDE ELİT DÖNGÜSÜ VE KENT YÖNETİMİNE ETKİSİ" adlı tezini incelemiş ve aday 16/11/2020 tarihinde saat 09:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine OYBİRLİĞİ ile karar verildi.

Tez Danışmanı

PROF. DR. RAMAZAN GÜNLÜ

Üye

Üye

DOÇ. DR. RECEP KAPAR

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE YILDIZ ÖZSALMANLI

Üye

Üye

DOÇ. DR. HALİM EMRE ZEREN

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET NAZMI ÜSTE

YEMİN

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum "BURSA'DA KENT SİYASETİNDE ELİT DÖNGÜSÜ VE KENT YÖNETİMİNE ETKİSİ" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Gül Gün DAYANIKLI

Gül Gün Dayanıklı
14.02.2020

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU**

YAZARIN

Soyadı : Gün DAYANIKLI

Adı : Gül

Referans No: 10327237

TEZİN ADI

**BURSA'DA KENT SİYASETİNDE ELİT DÖNGÜSÜ
VE KENT YÖNETİMİNE ETKİSİ**

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

**Doktora
X**

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Kamu Yönetimi Bölümü

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar : -

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

**Soyadı, Adı:
GÜNLÜ, Ramazan**

Unvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 546

TEZİN KONUSU: ELİT DÖNGÜSÜ VE KENT YÖNETİMİNE ETKİSİ

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Dünya Sistemi
2. Kent
3. Kapitalizm
4. Elit Döngüsü
5. İktidar

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. World System
2. City
3. Capitalism
4. Elite Cycle
5. Power

1- Tezinden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2- Tezinden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

9 dayım

Tarih : 15/02/2020

ÖZET

Bursa’da Kent Siyasetinde Elit Döngüsü ve Kent Yönetimine Etkisi

Günümüz kentleri, insan topluluklarının eşitsizliklere maruz kaldığı, gruplar arasında çıkar çatışmalarının yaşandığı mücadele alanlarıdır. Kent ve siyasetin kesişim noktası olan bu alan, ekonomi politiğin de merkezinde yer alır. Kentin sahipleri ile diğer gruplar arasında geçen iktidar mücadelesi, dönem dönem küresel elitleri de kapsayacak şekilde genişlemekte ve yerel elitlerin döngüsellğine neden olabilmektedir. Bu süreçte küresel ve yerel olarak, mücadelelerin zeminini oluşturan kentsel mekânlar ise çatışan güçlerin etkisiyle yeniden üretilmekte ya da dönüşüme uğrayarak sistemle bütünleşmektedir.

Günümüz kentleri dünya ekonominin bir parçasıdır ve bu hiyerarşik yapıda ulusal ve küresel siyasal birimlere eklenmişlerdir. Dolayısı ile oluşan ekonomik ve işlevsel entegrasyon birbiri ile etkileşim içerisindedir. 1980 sonrası kentsel mekânların kapitalizmin krizlerden çıkmak için yöneldiği metalar halini aldığı ve sermaye birikim noktalarını oluşturdukları görülür. Kent dinamikleri, merkez ülkelerin güçlü ekonomileri tarafından çeşitli yöntemlerle değişime uğratılmakta, sonrasında farklı alanlarda yaşanan krizler yeni kentsel ittifakı, güç bileşenlerini, yeni kamuyu, faaliyet alanlarını oluşturarak küresel ekonomik sisteme uyarlamaktadır. Kapitalist ekonomide yer alan kentli aktörler sermayenin küreselleştiği, akışkanlaştığı bir dönemde Dünya Sistemi’nin oluşturduğu iş bölümü çerçevesinde birikim süreçlerine dahil olmak durumundadır. Sistemin gücü, gelişmekte olan ülkelerin kentler ve sahipleri üzerinden inşa edilen hegemonik yapıya dahil edilmesi şeklinde okunabilir. Bu süreç, yaşanan krizin kazananları ile devam edecektir.

Küresel kapitalizmin işleyişini özetleyen bu olaylar örgüsü, çalışmamızda Cargill örneği üzerinden temellendirilmiş, küresel elitlerin neden olduğu bürokratik elit döngüsü tüm bileşenleri ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Elitlerin kent yönetimine etkisi yapıları çevre üzerinden süregelen davalar ile açıklanmış, öne sürülen savlar görgül tanıkların ifadeleri (kontrol grubu denebilir) ile karşılaştırılarak netleştirilmiştir. Dönemsel olarak yaşanan sektörel değişimler ve bu değişimlere uyum kabiliyeti ise doğal çevrimin açıklayıcısıdır. Kent elitlerinin sürekliliği, düşüş ya da yükseliş döngüsüne girmeleri bu seleksiyon üzerinden anlamlandırılabilir. Çalışmada yöntem olarak, incelenen olaylar birincil ve ikincil kaynaklarla desteklenmiş, yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşmelerle olası belirsizlikler ortadan kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Dünya Sistemi, Kent, Kapitalizm, Elit, Elit Döngüsü, İktidar, Hegemonya

ABSTRACT

The Effect of Elite Cycle and Urban Management in Urban Politics in Bursa

Today's cities are arenas, where human communities are exposed to inequalities with conflicts of interest between groups. This area, which is the intersection point of city and politics, is also at the center of political economy. The power struggle between city owners and other groups is expanding periodically to include the global elites of the period and may lead to the cyclicity of the local elites. In this process, the urban spaces, which form the basis of the struggles, both globally and locally, are reproduced or integrated into the system by the effect of the conflicting forces.

Today's cities are part of the world economy, and they are articulated into national and global political units in this hierarchical structure. Therefore, the economic and functional integration are in interaction with each other. It is seen that post-1980 urban spaces have become the commodities, in which capitalism turns out to emerge from crises and form capital accumulation points. Urban dynamics are transformed by the powerful economies of the central countries in various ways, and then the crises in different areas adapt the new urban alliance, the components of power, the new public, and the fields of activity to the global economic system. The urban actors in the capitalist economy have to be involved in the accumulation processes within the framework of the division of labour, formed by the World System during the globalization and fluidization of capital. The power of the system can be estimated as the inclusion of developing countries into the hegemonic structure built over the cities and their owners. This process will continue with the winners of the crisis.

These events, which summarize the functioning of global capitalism, was based on the Cargill example in our study and tried to reveal the bureaucratic elite cycle caused by the global elites with all its components. The influence of elites on the city administration was explained by ongoing lawsuits on the built environment and the arguments put forward were clarified by comparing the statements of empirical witnesses (which can be called the control group).

The periodical sectorial changes and the ability to adapt to these changes are the explanation of the natural cycle. Sustainability and the cycle of decline or increase of city elites can be interpreted through this selection. As the method of study, the examined events were supported by primary and secondary sources, and the possible uncertainties were eliminated by structured and semi-structured interviews.

Keywords:

World System, City, Capitalism, Elite, Elite Cycle, Power, Hegemony

ÖNSÖZ

Türkiye'nin son 30 yılı, önemli sosyo-ekonomik dönüşümlere tanıklık etmiş, küreselleşmeyle gelen değişim sosyal, ekonomik ve politik çevreleri de etkisi altına almıştır. Bu süreçte kentler, sermaye kesiminin etki alanlarını genişlettikleri yeni rant odakları ve çokuluslu şirketlerin yeni mekânlarıdır. Kent siyasetini de içerisine alan bu dönüşümü, yönetsel açıdan ele almak çalışmanın temel amacıdır.

Sosyo politik yapıyı anlamak, “eşitsizlik” temelinden yola çıkarak “iktidar ve güç ilişkileri”ne odaklanmayı zorunlu kılmakta, kentlerde var olan güç ilişkilerini ortaya çıkarmak ise küresel ve yerel elitleri mercek altına almayı gerektirmektedir. Karar alma mekanizmalarını etkileyerek kentleri yapı ve işlev değişikliklerine uğrata(bile)n küresel ve ekonomik elitleri, Bursa kentinde yapılı çevreye müdahaleleri üzerinden incelemek ve sürecin etki mekanizmasını, araçlarını ortaya koymak bu çalışmanın alana özgün katkısı olarak değerlendirilebilir.

Geniş bir zaman dilimine yayılan bu çalışmaya, pek çok değerli isim katkı koymuştur. İsimlerini anmak, minnet borcumu ifadeye yetersiz kalsa da, onları her daim hatırlamaya vesile olacaktır. Bu isimlerin başında doktora sürecine adım atmamda beni heveslendiren, alandaki birikimlerini aktararak donanım sağlamama yardımcı olan ilk danışmanım Prof. Dr. Hasan Ertürk gelmektedir. Kendisine değerli katkıları için şükranlarımı sunuyorum.

Teşekkür borcum olan diğer isimler; bana Muğla Üniversitesi kapılarını açan Doç. Dr. Doğan Bıçkı hocam, çalışmama katkılarıyla yön veren, desteğini esirgemeyen Dr. Ayşe Yıldız hocamdır. Hepsine çok teşekkür ediyorum.

Çalışmalarımın yolunu açarak, beni Bursa'nın çok değerli siyasetçileri, bürokratları ve mücadeleci kişileri ile tanıştıran Lütfü Kırayoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Varlığını hep yanımda hissetmiş olmak, bana büyük güç verdi. Ayrıca sorularımı yanıtlamak için, yoğun çalışmalarında zaman ayırarak katkı koyan Bursa'nın “kent savunucuları”na da tek tek minnetlerimi sunuyorum.

Son olarak tezimi devralarak beni bugüne taşıyan, çalışmalarına yön veren, iletişimde gösterdiği çabayla sorularımı her daim yanıtlayan, yorulduğum anlarda kuvvet veren sevgili hocam Prof. Dr. Ramazan Günlü'ye sonsuz sevgi, saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışma, hocamın özverili desteği olmadan yapılamazdı.

Ve sevgili ailem... Siz olmadan zaten “yolda olmak” imkânsızdı.

Gül Gün DAYANIKLI

Bursa- 2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
TABLO VE ŞEKİLLER DİZİNİ.....	V I
FOTOĞRAF VE HARİTALAR DİZİNİ.....	V II
SİMGE VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	V III
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT, SİYASET VE İKTİDAR

1.1. Kent, Siyaset ve İktidar Kavramlarına Genel Bir Bakış.....	11
1.2. Dünya Sistemi İçinde Kentlerin Dönüşümü.....	23
1.2.1. Kentlerin İşlevleri.....	38
1.2.2. Kent İşlevlerinin Değişme Dinamikleri.....	41
1.3. Kent Ekonomileri ve Değişimleri: Ticaret, Üretim, Finans.....	44
1.4. Mütegalibeden Burjuvaziye Kent Yönetimlerinin Değişimi.....	54
1.4.1. Rakip Gruplar Arasında Mücadele.....	59
1.4.2. Sınıflar Arasında Mücadele.....	61
1.5. Temel Sosyo-Ekonomik Dönüşümler ve Kent Yönetimlerine Etkileri.....	68
1.5.1. Feodal Kent.....	71
1.5.2. Sanayi Kenti.....	74

1.5.3. Sanayi Sonrası Kent	76
1.6. Kent Yöneticilerinin Kente Etkileri: İdari Yapılar ve Kurumların Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapılara Etkisi	79
1.6.1. Siyasal Güç	85
1.6.2. Ekonomik Güç.....	86
1.6.3. İdari-Örgütsel Güç.....	88
1.7. Kapitalizm, Kent ve Yerel Devlet: Kent Elitleri.....	92
1.8. Kapitalizmin Yeni Mecrası ve Elit Kavramını Yeniden Belirlemek	109

İKİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME VE KENT YÖNETİMİ

2.1. Türkiye’de Kentlerin Gelişimi ve Belediye İdarelerinin Kurulması	118
2.1.1. Geçmişten Günümüze Sosyo-ekonomik Dinamikler.....	128
2.1.1.1. 1920-40.....	140
2.1.1.2. 1940-60.....	158
2.1.1.3. 1960-80.....	163
2.1.1.4. 1980-2000.....	166
2.1.1.5. 2000’ler sonrası	171
2.1.2. Geçmişten Günümüze Siyasal-kültürel Dinamikler.....	175
2.2. Türkiye’de Mahalli İdareler İçinde Belediye İdarelerinin Dönüşümü	188
2.2.1. Tarihsel ve Güncel Durum.....	195

2.2.2. Çeşitli Tarihsel Dönemlerde Dünya Sisteminin Mahalli İdarelerdeki Değişmelere Etkisi	199
2.3. Kent, Siyaset ve Elitler	207
2.3.1. Türkiye’de Kapitalizm, Sınıflar ve Kentler	214
2.3.2. Kentler, Belediyeler ve Seçmenler	218

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA'DA MÜTEGALLİBEDEN KENT ELİTLERİNE, ELİTLERİN KENT YÖNETİMİNE ETKİLERİ

3.1. Bursa’da Kentleşme ve Kent Yönetimi	222
3.2. Bursa’da Kentsel Değişimin Tarihsel Evreleri, Kurumları ve İşlevleri	233
3.3. Bursa’da Toplumsal Değişimin Dinamikleri: Ticaret, Üretim ve Finans	253
3.3.1. Bursa'nın İlk Girişimcileri (1920-1940): İpek, Dokuma ve Gıda Sanayi	261
3.3.1.1. Bursa'da Özel Sektörün Gelişim Yılları: 1940-1960	267
3.3.1.2. Girişimcilerin Altın Çağı/Kriz Yılları: 1960-1980	273
3.3.1.3. Türkiye'nin İlk OSB'sinin Kuruluşu ve Kazanımlar	278
3.3.1.4. Küreselleşmeyle Gelen Değişim: 1980-2000	286
3.3.1.5. Bursa'nın Dünyaya Açılma Dönemi: 2000-2018.....	292
3.4. Bursa'da Kent Yönetiminde Değişimler	297
3.4.1. Kent Yönetiminin Temel Aktörleri: Belediye Başkanları ve Meclis Üyeleri.....	303
3.4.2. Yönetimsel Kararlarda Temel Evreler	321

3.5. Kentsel Elit Ağları Ve Bursa’da Elitler	324
3.5.1. Yerel Politikanın Değişen Dinamikleri Ve Bursa Belediyesi	329
3.5.2. Politika Ağları ve Elit Ağları.....	333
3.5.2.1. Bursa’nın Ekonomik ve Siyasi Elitleri	335
3.5.2.2. Siyasette ve Yerel Politikada Elitlerin Önemi.....	338
3.5.2.3. Bursa’nın İktisadi ve Sosyal Yönelimlerinde Elitlerin Etkisi .	343
3.6. İktisadi Değişim, Kentsel Dönüşüm Ve Elitlerin Dönüşümü	357
3.6.1. Cargill Sürecinde Elit Döngüsü ve Elitlerin Yönetime Etkisinin Değerlendirilmesi	384
3.6.2. Elitlerin Yönetime Etkisinin Görüşmelerle Desteklenmesi.....	396
3.6.3. Bursa’da Yeni Politika ve Süreçlerin Dünya Sistemi Açısından Kavramlaştırılması	424
SONUÇ.....	430
KAYNAKLAR	439
EKLER.....	479
ÖZGEÇMİŞ	

TABLULAR DİZİNİ

<u>Tablo 2.1</u>	170
<u>Tablo 2.2</u>	.173
<u>Tablo 3.1</u>	330
<u>Tablo 3.2</u>	372
<u>Tablo 3.3</u>	372

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil 1.1</u>	80
<u>Şekil 1.2</u>	124
<u>Şekil 3.1</u>	393
<u>Şekil 3.2</u>	421
<u>Şekil 3.3</u>	422
<u>Şekil 3.4</u>	423

FOTOĞRAF – HARİTA VB. MALZEMELER DİZİNİ

Fotoğraf 3.1.....	310
Fotoğraf 3.2.....	311
Fotoğraf 3.3.....	311
Fotoğraf 3.4.....	317
Fotoğraf 3.5.....	350
Fotoğraf 3.6.....	351
<u>Fotoğraf 3.7.....</u>	353
<u>Fotoğraf 3.8.....</u>	354
<u>Fotoğraf 3.9.....</u>	385
<u>Fotoğraf 3.10.....</u>	387
<u>Harita 3.1.....</u>	234
<u>Harita 3.2.....</u>	235
<u>Harita 3.3.....</u>	242
<u>Harita 3.4.....</u>	244
<u>Harita 3.5.....</u>	307
<u>Harita 3.6.....</u>	312
<u>Harita 3.7.....</u>	314
<u>Harita 3.8.....</u>	329
<u>Harita 3.9.....</u>	365
<u>Harita 3.10.....</u>	376

SİMGE VE KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltmalar	Açıklama
AB:	Avrupa Birliği
ADD:	Atatürkçü Düşünce Derneği
BM:	Birleşmiş Milletler
BOİ:	Bursa Otobüs İşletmesi
BTSO:	Bursa Ticaret Sanayi Odası
BUSKİ:	Bursa Su Ve Kanalizasyon İşletmesi
BUTTİM:	Bursa Uluslararası Tekstil Ticaret Merkezi
CEO:	Chief Executive Officer
ÇED:	Çevresel Etli Değerlendirme Yönetmeliği
ÇUŞ:	Çok Uluslu Şirket
DB:	Dünya Bankası
DBA:	Devletin Bastırıcı Aygıtı
DİA:	Devletin İdeolojik Aygıtı
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
GDO:	Genetiği Değerştirilmiş Organizma
EBK:	Et Balık Kurumu
HES:	Hidro Elektrik Santrali
IBRD:	Uluslararası İmar Ve Kalkınma Bankası
IMF:	Uluslararası Para Fonu

IULA-EMME:	Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği
İKK:	İl Koordinasyon Kurulu
İSO:	İstanbul Sanayi Odası
İT:	İttihat Terakki
İYUK:	İdari Yargılama Usulü Kanunu
KHK:	Kanun Hükmünde Kararname
KTVKK:	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
KİT:	Kamu İktisadi Teşekkülü
KÖY:	Kalkınmada Öncelikli Yöre
KSS:	Küçük Sanayi Sitesi
NBŞ:	Nişasta Bazlı Şeker
OECD:	Ekonomik Kalkınma Ve İşbirliği Örgütü
OSB:	Organize Sanayi bölgesi
RG:	Resmi Gazete
ŞPO:	Şehir Plancıları Odası
TİM:	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOKİ:	Toplu Konut İdaresi
TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPKKHK:	Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun
TŞFAŞ:	Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD:	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UDY:	Uluslararası Doğrudan Yatırımlar

USS:

Uluslararası Sermaye Sınıfı

YPK:

Yüksek Planlama Kurulu

GİRİŞ

Toplumsal değişim siyaset, ekonomi ve kültürel pratiklerde oluşan kapsamlı dönüşümün basit bir ifadesidir. Bu dönüşüm sosyolojik olarak yapıyı oluşturan ilişkiler ağı ve bunları belirleyen kurumların zaman içerisindeki değişimini kapsamakta ve meydana gelen değişmeler birey ve grup davranışlarını da farklılaştırmaktadır.

Kent siyaseti de toplumsal dönüşümün etkisi altında şekillenmiş ve kent dinamiklerini etkileyerek toplumsal dönüşüme yön vermiştir. Verili toplumsal ilişkiler kent siyasetinin matrisini verirken, kent siyaseti bu matrisin odak noktalarının belirginleşmesini sağlayan kertelelere ve onların yeni matris oluşturmaya kaynaklık etmektedir. Toplumsal ilişkilerin öne çıkmış ve istikrar kazanmış biçimleri, toplumsal ilişkilere belli bir yapısal karakter kazandırırken, yeni ilişki ve biçimlerin gelişmesine yol açmakta ayrıca eski ilişkilerin kalıcılığında baskın bir öge haline gelmesine neden olabilmektedir. Toplumsal ilişkilerde belli dönemlerde gelişmiş ve kristalleşmiş olan ilişki yapıları ve biçimlerinin, yeni ilişkilerin ve biçimlerin gelişmesini sınırladığı durumlarda, mevcutları besleyecek kaynaklarda ciddi bir gerileme olması kaçınılmaz görünmektedir.

Toplumsal ilişkilerin ve dinamiklerin yoğunluk merkezleri tarihsel olarak bir değişim içindedir. Kır ile kentin tarihsel olarak kazandığı önem ve işlevler değişim geçirmiştir. Üretici insan etkinliğinin öne çıktığı dönemlerle, kısırlaştığı dönemler tarihsel olarak ayırt edilebilir niteliktedir. Kırların, emeğin üretici etkinliğinin merkezi olduğu dönemlerde kırsal matrisin atalet içinde olduğu rakip gruplar arasındaki mücadele, kırsal ürettiği değerlerin sevk idaresinde kritik bir etken haline gelmiştir. Toplumların üretken niteliğinin darboğaza girdiği bu dönemlerde, rakip güçler arasında mücadele hakimiyetin temel biçimi haline gelmiştir. İnsanın üretken emeğinin yeniden öne çıktığı ve yükseldiği, tarım dışı faaliyetlerin odak haline geldiği dönemlerde ise kırsal karşısında kentlerin insan faaliyetinin sevk ve idaresinin merkezine dönüştüğü görülür.

Tarihsel olarak insan emeği üretkenliğinin farklı dönemlerinde, siyasal biçim olarak üç farklı rejim tipi ortaya çıkmıştır: Şehir devletleri, imparatorluklar ve ulus-

devletler. Bu farklı rejim tiplerinde kır ve kent farklı ağırlıklar oluşturur. Ayrıca her farklı rejim kontrol ettiği emek biçimleri ile ayırt edilebilir. İmparatorluklar ulus-devletlere evrilirken, şehirlerin görece önem kazanması, insan emeğinin üretkenliğinde kazandığı işlevler dolayısıyla olmuştur. Şehirler ulus-devletlerin ön biçimlerinin görülmeye başladığı on altıncı yüzyıldan itibaren, toplumsal ilişkilerin kristalleşmesinde ve emek üretkenliğinin yükselmesinde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Tarihçiler, kır ve kent nüfusu içinde ağırlığın kent lehine döndüğü 1950 yılından itibaren dünyanın Orta Çağ'dan çıktığını değerlendirir. Kentlerin kazandığı önem ve giderek kent sorunu olarak adlandırılan sosyal bilimler odağı bu sürecin bir ifadesidir. 1950'lerden itibaren dünyada kentsel sorunun tartışıldığı dikkati çekmektedir. Bizde de kent araştırmaları 1960'lardan sonra sosyal bilimlerin ilgi odağında yerini almıştır.

Kentsel sorun; siyaset, iktisat ve kültürel faaliyetin yeni ilişki biçimleri ve yapıları içinde şekillendiği ve ortaya çıkan sorunların mevcut idari ve siyasi biçimler altında çözümünün zorlaştığı koşulları ifade etmede, özgün ifade olarak yerini almıştır. Kentlerin idari ve siyasi süreçler açısından güncel bir ilgiyle izlenmesi, kentlerin yönetimini sorunlaştıran pek çok tartışmayı da ortaya çıkarmıştır. Seçkinleşmiş kişi ve gruplar, örgütlenmiş gruplar kentlerin yönetiminde söz sahibi olma yönelimine girerken, kentlerin eski işlevlerine eklenen yeni işlevleri, idari ve siyasi reformların konusu haline gelmiştir.

Türkiye'de kentlerin kazandığı önem, Türk siyasal hayatının önemli bir sorun alanı ve disiplinini ortaya çıkarmış, ayrıca kentin; emeğin üretkenliğinde, sevk idaresinde, işlev ve ağırlığının bir göstergesi olarak belediyelerin kurulmasına neden olmuştur. Osmanlı'dan günümüze kent ve yerel idareler üzerine kurumsallaşma ve reform pratiği; toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin ağırlık kazandığı yerleşim birimleri olarak kentlerin giderek artması, işlevlerinde meydana gelen temel farklılaşmalar ve ortaya çıkan kargaşaların aşılması çabalarının ifadesidir. Günümüzde de kentlerin yoğun bir ilgi ve tartışma konusu oluşturduğu aşikârdır. Günümüzün kent sorunları, 1980'lerden itibaren dünya sistemini etkileyen neo-liberalizm ve küreselleşme dalgasının matrisinde şekillenmiş, kent yönetimlerini siyasal ilginin merkezine

yerleştirmiştir. Zira kentler yeni zenginliklerin gerçekleşebildiği, imkânların ve fırsatların serpilip geliştiği emek üretkenliğinin ve emek kontrolünün merkezindedir.

Küreselleşme sürecinde kentler yeni işlevler kazanırken, eski işlevlerin dönüşüm geçirdiği gözlenmektedir. Son 30 yıldır kentlerin kazandığı önem, Büyükşehir belediyelerinin kurulması ve ardından ekonomiye taze para akışının temel kaynaklarından biri haline gelen imar planı değişiklikleri nedeniyle olmuştur. Kentlerin üretim, dağıtım ve finans hareketleri açısından kazandığı önem zenginleşmenin yeni kaynaklarını seferber etmiş, yeni zenginlerin ortaya çıkması kent yönetimlerine yönelik rekabeti artırmıştır. Kentler eski elitlerle, yeni elitlerin uzlaşma ve çatışmaları içinde küreselleşme sürecinin dinamiklerine uyum gösterirken, Türkiye’de kırsal göreliliğinin ortadan kalktığı bir değişime de sahne olmuştur.

Bu değişim süreci içinde toplumsal süreklilikler ve değişmeler de, kent ve siyaset ilişkisinin matrisini oluşturmuştur. Kentler, kapitalist toplumsal ilişkinin gelişip yerleştiği yerleşim alanlarıdır. Orta ağdan günümüze kentlerin dönüşüm geçirdiği çeşitli dönemler, kentlerin siyasal niteliklerinin de temel parametrelerini oluşturmuştur. Ticaretten sanayiye, sanayiden ticarete ve hizmetlerin büyük ölçekli örgütlenişine dek kentlerdeki ölçek değişimi, kentsel tarihin izlediği içinde ayırt edilebilir. Kentlerin farklı işlevlerinin öne çıktığı karmaşık örgütlenme ve yapılanma süreçleri, kentlerden ülkelere dönüşüm geçirmiştir. Bir kent, ülkenin örgütlenişini etkilediği siyasal sonuçları olduğu gibi, kentlerin karmaşık örgütlenme yapılarının, farklı kentlerin ülke içinde önderliği ele geçirdiği biçimleri doğurduğu da bir gerçektir.

Kentlerin, kırsal ekonomik ve toplumsal ilişkilere üstün geldiği Orta ağ’ın sonlarından itibaren, zenginliklerin ticaret ağlarına hakim olma sürecinde öne çıktığı görülmektedir. Kentlerin ticaret ya da sanayi dönüşümleri, ya da sanayiden ticarete ve karmaşık hizmet organizasyonlarına geçiş süreçleri, kentlerde öne çıkan ailelerin örgütlediği süreçler ve ilişkiler içinde gerçekleşmiştir. Belli aileler ve sülaleler, kentlerin belli işlevlere yönelmesinde ve bunların sürekliliğinde rol oynamışlardır. Bu olgu kentlerin içindeki ağların ve mülkiyeti kontrol eden, biçimlendiren aktörlerin önemini göstermektedir.

Kentsel siyaset sorunu, kentlerin, ülke çapında ve dünya sistemi içinde ekonomik ve siyasal işlevler üstlenmesi çerçevesinde kavranması ve kavramlaştırılması önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. Kentler geçmişten günümüze büyük değişimler geçirmiş olsa da, kentlerde belli süreklilikleri temsil eden yapı ve aktörlerin özelliklerinin ortaya çıkarılması bugün için hem gerekli, hem de mümkün görünmektedir.

Dünya sistemi tarihsel olarak liman kentleri üzerinden işleyen bir işbölümünün üzerine yükselmiştir. İşbölümünün yapısı ve yer değişiklikleri ile kapsama alanı dünya sistemi açısından büyük bir çehre değişikliği içerse de para ve güç sahiplerinin İtalyan şehir devletlerinden Belçika ve Hollanda üzerinden Britanya ve Birleşik Devletlere göç ettiği ve geldikleri bölgelerdeki ilişki ve yapıları korudukları gözlemlenebilir bir olgudur.

Dünya sistemi içinde, kentler temelinde örgütlenmiş kapitalist toplumsal ilişkilerin, dünyanın geri kalanını, işbölümünün yapısı içinde biçimlendirdikleri açıktır. Hiyerarşik bir dünya sistemi içinde gerçekleşen bir işbölümü yapısı liman kentleri ve hinterlandları ile ekonomik toplumsal ilişkilerin örgütlendiği merkezi yapılar haline gelmişlerdir. Malların nakledilmesi üzerine şekillenmiş ve limanları ön plana çıkaran yirminci yüzyıl kentinin yeni ulaşım ağları ile beslenen, malların ve insanların nakil ve ulaşımlarını şekillendiren demiryolları, karayolları, havayolları ve boru hatları ile iletişim ağları, yeni kent dinamiklerini ve örgütlenişlerini de doğurmuştur.

Kentler giderek büyüyen ölçekleri ile hinterlandlarını (çevre alan) birleştiren yerleşim alanları olarak eskinin örgütlenişi ve kapasitesiyle kıyaslanamayacak büyüklüklere doğru dönüşmektedir. Kent, hinterlanda nitelikli mal ve hizmet sağlayan bir merkezdir. Bir ekonomideki kent merkezlerinden hiçbiri, ülkenin ihtiyacı olan mal ve hizmetleri sağlayamayacağından, ülkedeki kentler hiyerarşik bir yapılanmaya gireceklerdir. Mal ve hizmet piyasası genişliği ise oluşan fiyatlar, kentin büyüklüğü, diğer üreticilere uzaklık, nüfus yoğunluğu, gelir dağılımı gibi pek çok faktör tarafından belirlenmektedir. Ancak ulaşım ağlarının temel belirleyici olduğu söylenebilir (Ertürk ve Sam, 2011: 128-129). Bu yaklaşım, kentlerin Dünya Sistemi içerisindeki hiyerarşik yapılanmasını açıklamada da yol gösterici olabilir. Dünyanın büyükşehirler etrafında örgütlenmiş hinterlandları ile üretim ve ticaret

ağlarını daha kârlı hale getiren ölçekte yapılandığı, pek çok ülkedeki kentsel örnekten izlenebilmektedir.

Ölçek maliyetleri, ölçeğin hinterlandla ilişkisinin maliyetini düşürmekte ve kentler dünya sistemi çerçevesindeki hiyerarşik yapılanmada yerlerini almaktadır. Sistemde işlevleri üzerinden pozisyon alan kentler, siyasal ve ekonomik olarak uyum ya da çatışma dinamiklerinden de doğrudan etkilenmektedirler. Bir sanayi kenti, işlevleri ortadan kalktığında bir hayalet kente dönüşürken, ölçek ve hinterland olarak daha uygun kentler hızlı bir büyüme sürecine girmektedirler. Büyüme ya da daralma, kentlerin dünya sistemi içindeki işlev değişikliklerinin bir görünümü olabilmektedir.

Dünya sistemi, kentlerdeki bu işlev değişikliklerinde (daha önceki kentsel değişim süreçlerinde olduğu gibi) dikkatleri kentlerin sahiplerine, elitlerine ya da kentsel aktörlerine yöneltmektedir. Değişimde yerleşme ve yerel aktörlerin inisiyatif alması Dünya Bankası forumları ve politikalarında özel bir gündemi oluşturmaktadır. Kentlerin aktörlerine esas rolü veren bu oluşumlardır ve oluşturulan gündem, dünya üretim ve ticaret ağlarını belli bir süreklilik içinde örgütlemenin izleğini vermektedir. Türkiye’de son 30 yıldır, büyükşehir yapılanmalarının geçirdiği dönüşüm ile üretim, ticaret ve hizmetlerin örgütlendiği ölçeğin bu çerçeveye uyum gösterdiği değerlendirilebilir. Bu sonuç, kentlerdeki değişimleri, kent elitlerini konu alan akademik ve siyasal tartışmalardan da anlaşılabilir.

Bu değerlendirmeler ışığında, kentlerin sahipleri ve kent elitleri ile yerel politikanın temel aktörleri, hem değişimin yönü ve karmaşıklığını ortaya çıkarmada, hem de süreklilikleri ortaya koymada inceleme açısından önemli bir imkan olarak kendini göstermektedir. Büyükşehirler etrafında şekillenen dünya sistemi ile yeniden bütünleşme sürecini, bu süreçteki ilişki ve dinamikleri, Bursa’daki kentin sahipleri, aktörleri ya da elitleri üzerinden kavramlaştırmak ve değerlendirmek oldukça elverişli bir veri temeli sunmaktadır. Kentin sahibi olarak değerlendirilebilecek aileler ve onların ilişki kurduğu sektör ve yapılar ile kentin siyasi dinamikleri ve ideolojik süreçleri arasındaki ilişkileri dünya sistemi perspektifinde incelemek bu çalışmanın temel sorusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede yapılandırılan çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın ilk bölümünde kente dair kavramsal çerçeve oluşturulmuş, kentlerin tarihsel süreçte geçirdiği ekonomik, yönetsel işlev değişiklikleri aktarılarak, bu dönüşüm sürecinde rakipler ve sınıflar arasındaki mücadele belirginleştirilmiştir. Mütegalibeden burjuvaziye evrilen süreç, kapitalizm elit ilişkisine yönelik ipuçlarını da barındırmaktadır.

İkinci bölümde Türkiye’de kentlerin gelişimi ve kent idarelerinin oluşumuna giden sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel süreçler tarihsel olarak incelenmiş, özellikle Dünya Sistemi’nin mahalli idarelerde meydana gelen değişiklikler ile bağlantısı ortaya konmuştur. Bu dönüşüm kapitalizm, kent, siyaset ilişkiseliliği içerisinde irdelenerek, elitlerin bu örüntüdeki yeri ortaya çıkarılmıştır.

Üçüncü bölümde ilk iki bölümde oluşturulan izlek üzerinden temel sorumuza geçiş yapılarak mütegalibeden, kent elitlerine Bursa’da kentin sahibi olarak değerlendirebileceğimiz aileler, bu ailelerin ilgili oldukları sektörler, sektörlerdeki değişim süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkan elit döngüseliliği ortaya konmuştur. Ailelerin yönetime olan etkisi, küreselleşmeyle yükselen konut sektörü üzerinden ortaya konmuş, yapılı çevrenin 1980 sonrasında rant ve emlak spekülasyonları ile büyük kentleri şekillendirmesi, yerel politikalarla ilişkisi çerçevesinde örnekler üzerinden ortaya çıkarılmıştır.

ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kent siyasetindeki dönüşümü, dünya sistemi yaklaşımı çerçevesinde inceleyerek, değişimin sosyo-ekonomik temellerini kent yönetimindeki değişkenler açısından ortaya koymak bu çalışmanın temel amacıdır. Bu değişimi ve etkenleri ortaya koyabilmek için Türkiye’de kentlere yönelik düzenlemeler çerçevesinde, değişen kent yönetim aktörlerini ve pratiklerini kavramlaştırmak, onların dünya sistemi içindeki işbölümünün yapısı ve süreçleri açısından ilişkilendirmek ve ortaya çıkan temel değişken ve biçimleri elit döngüsü açısından değerlendirmek çalışmanın kavramsal temelini oluşturacaktır. Bu temele dayalı olarak Bursa’da son otuz yılda elit döngüsünü incelemek ve kavramsallaştırmak çalışmanın varacağı hedefi ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın, son on beş yılda farklı disiplinlerden kent sorununa yönelmiş birikim ve analiz çerçevesine, siyasal bilim açısından yeni bir bakış açısıyla inceleme imkânı getireceği düşünülmektedir. Çalışmanın özgün tarafı, makro kavram ve sorunsaldan hareketle, mikro soruna "kent yönetimi olgusuna" açıklayıcı bir çerçeve sunabilecek olmasıdır.

Ticaret-üretim-ticaret-finans devrelerindeki değişmeler ışığında, kent elitlerinin değişmesindeki temel çevrimleri ve değişkenleri Bursa örneğinde küresel bir ölçekten, yerel ölçğe taşıyarak, dinamikler arasındaki bağlantıları ortaya koymak, akademik çevrelerde kentsel elit döngüsünü tartışmak için önemli bir veri ve çerçeve sunacaktır. Bu açıdan çalışmanın kentsel sorun içinde siyasal bilimsel tartışma geliştirmesi beklenmektedir.

Kent elitlerinin kent yönetimi ile ilişkileri ve etkileşimi, kentlerin biçimlenmesindeki güç ve rolleri yapılan araştırmalar sonucunda açıklığa kavuşturulabilecektir. Bu bağlamda çalışmanın sorunsalı ve varsayımları aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

Çalışmanın sorunsalı: "Bursa'da kent elitlerinin elit döngüsü içindeki durumu ve kent yönetimine etkileri nelerdir? Tarihsel bir bağlam içinde geçirdiği değişimin evreleri hangi ölçüt ve değişkenler içinde kavramlaştırılabilir?"

Çalışmanın Varsayımları

- Tarihsel süreç olarak toplumsal dönüşümün farklı boyutları ve çevrim noktaları, kentleri ve kentsel bir sosyal kategori olarak burjuvaziye ve kent elitlerini - ülkelerdeki farklılıklara bağlı olarak farklı biçimlerde de olsa- ortaya çıkarmıştır.
- Kent yönetimleri, sosyo-ekonomik ve siyasal-kültürel süreç ve yapılarıdaki değişmelerin etkisi altında değişim geçirmiştir.
- Kentsel idari biçim ve süreçlerde değişim, mütegalibeden kent elitlerine kent yönetimindeki biçimleri ve düzeyleri değiştirmiştir.
- Tarihsel süreç içerisinde mütegalibeden kent elitlerine kadar oluşan dönüşüm biçimleri, kentlerin biçimlenmesinde etken rol oynamıştır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMSEL MODELİ

Bu çalışmada dünya sistemi perspektifinden kentlerin işlevleri ve değişimleri kavramlaştırılarak kente sosyo-mekânsal açıdan yaklaşılabilecektir. Bu yaklaşıma göre, mekânsal ve çevresel konular her zaman sosyal ilişkilerin bir parçasıdır. Dolayısı ile kente dair konular, sınıf, cinsiyet, yaşam tarzı, iktisat, kültür, siyaset ve eylem planlarının sentezi, kentsel bölgelerin gelişiminin esasını oluşturan göstergeler olarak ele alınacaktır. Bu yaklaşımı Mark Gottdiener ve Ray Hutchison'ın "*The New Urban Sociology*" isimli çalışmasında görmekteyiz.

Toplum içindeki olayların incelenmesi olarak tanımlayacağımız bu çalışmalar, toplumsal olayların yeni kuram ve yöntemlerle yakından ve açıklıkla tanımlanmasını, olaylar arası örüntülerin ortaya çıkarılmasını, ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Bu açıdan Bursa örneği, kentsel toplumsal olaylara bakış açısından bir görüş açıklığı getirecek ve oluşturulan şemalar elit döngüsü, elitlerin kent yönetimine etkisi noktasındaki kavrayışı arttıracaktır.

Çalışmanın kavramsal ve kuramsal bölümleri literatür taraması ile elde edilecek kaynaklardan yararlanılarak oluşturulacaktır. Görgül veriler; Bursa Büyükşehir Belediyesi kaynakları, belediye meclisi kararları, Mümin Ceyhan Bursa Kütüphanesi, Akkılıç Kütüphanesi (Gazete arşivleri, yerel gazetelerin arşivleri), Uludağ Üniversitesi Kütüphanesi arşivleri, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Kayıtları, TMMOB Bursa Şubelerinin çalışma raporları, Bursa Barosu Çevre Komisyonu arşivleri ile ön çalışmalardan sonra oluşturulacak, görüşme tutanaklarından sağlanacaktır. Kent elitlerinin kökenleri, günümüzdeki işlevleri ve etkinlikleri konu çerçevesinde tanımlanarak görüşme sürecine dahil edilecektir.

Nitel araştırma olarak görebileceğimiz bu çalışmada görüşme ve yazılı dökümanların incelemesi şeklinde iki tür veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır. Geniş bir literatür taramasını içeren ikincil kaynaklar; döküman incelemeleri ve elitlerin kent yönetimine etkisini temele alan görüşmelerde elde edilen birincil kaynaklarla desteklenmiştir. Derinlemesine görüşme tekniğinde yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış sorulardan yararlanılmış, çalışmada ele alınan sosyal olgular, bireylerin bakış açısından görülmeye ve sosyal yapıya dair veriler elde edilerek,

çözömlerler yapılmaya çalışılmıştır. Amaç elde edilen verilerden yola çıkarak, incelenen probleme ilişkin ortaya konan varsayımları sınamak ve anlamlı bir yapıya kavuşturmadır.

Lenczowski, elit çalışmalarında iki amaç olduğunu belirtmiştir; amaçlardan ilki kuram geliştirmek, daha az iddiası olan ikincisi ise toplumsal ve siyasal gerçekliği anlamak adına toplumu yöneten grupları tanımlamak ve çözümlenektir. Bu iki yaklaşımı birbirinden ayırmak güçtür (Turhan, 2000: 260). Nitel araştırma kuram oluşturmayı temele alan bir anlayışla, sosyal olguları bulunduğu ortam koşullarında araştırmayı ve anlamayı önceleyen bir yaklaşımdır. Dolayısı ile elde edilen veriler, araştırma sürecinde sürekli yeniden yapılandırılmakta ve tümevarıma giden bir yol izlenmektedir. Glaser ve Strauss (1967) ise “geleneksel kuramlar”ın gerçekleri aynı gözle inceleyen bakış açısının, sürekli değişim içerisinde olan sosyal olguları açıklamada yetersiz kaldığını söylemiş, bu kuramların evrensellik öncelikli bakışını eleştirmişlerdir. Evrensel bakışta, gerçekler durağan olgular olarak görölmektedir. Oysa sosyal olgular zamanla değişecektir. Nitel araştırmalarda yapılan gözlem ve görüşmeler, sosyal olguların bu hareketli ve göreliliğini bir an için bile olsa yakalamaya ve anlamaya yöneliktir. Bu yöntemlerin en önemli katkısı konuyu, ilgili bireylerin bakış açılarından görebilmeye, bu bakış açılarını sağlayan sosyal yapıyı, süreçleri ortaya koymaya olanak sağlamasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39-40).

Bu çalışmada daha çok gruplar arası mücadele dinamikleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Sürekli bir değişim içerisinde olan olguları Bursa özelinde bir örnek olay üzerinden incelemek, bütüncül sonuçlar elde etmeye bir ölçüde engel oluştursa da, sonuçların belli sınırlılıklar çerçevesinde kavranmasına olanak sağlamaktadır.

Çalışmanın makro kavramsal çerçevesi dünya sistemi kuramı çerçevesinde, mikro kavramsal çerçevesi sosyo-mekânsal kentsel kuram çerçevesinde yapılandırılacaktır. Literatür taramasında izlenecek yol tarihsel ve karşılaştırmalı bir kent sorunu kavramlaştırmasına yönelik olacaktır. Bu çerçevede çalışmanın görgül verilerinden elde edilen bulgular, söz konusu kavramsal matrisin üzerine yapılandırılacaktır. Çalışma, buna göre karşılaştırmalı ve tarihsel bir yöntem izlenerek Bursa kenti örneğinde bir örnek olay incelemesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada kavramsal ve kuramsal çerçeveye uygun olarak, Bursa'da küresel ve yerel ekonomik elitlerin yönetime etkilerini ortaya çıkaracak seçili olaylara, mesleklerinden ya da mücadelecı kişiliklerinden dolayı tanıklık etmiş kişilerle, yüz yüze ve derinlemesine görüşme tekniği uygulanacaktır. Görüşmelerde araştırmanın amacına uygun olarak yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılacak, ayrıca konuyla ilgili diğer bilgi ve belgeler değerlendirilecektir. Görüşme formları Ek-2'de verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT, SİYASET VE İKTİDAR

Kentler, toplumsal bir bilincin ürünü olarak ortaya çıkan ve bu kimliği zaman ve mekân açısından yansıtan sosyal varlıklardır. Tarihsel bir izlekte kentler üzerinden toplumsal yapıyı analiz etmek mümkündür. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası toplumsal değişimin mekânsal zeminini oluşturan kentler; insanlığın ekonomik, sosyal ve siyasal anlamdaki yeni yönelimlerinin sahnesi olmuş, bu değişimlerle yeni dinamikleri hazırlamış, toplumların dönüşümünü temellendirmiştir.

Bu bölümde çalışmanın temelini oluşturan kentsel ekonomi politik kavramlaştırmaya çalışacağız. Çalışmanın temel ilgisi olan kent siyaseti ve kentsel elit döngüsünü ortaya koymak, kentlerin geçmiş ve bugünkü konumunu ele almayı gerektirmektedir. Bu çerçevede kent, siyaset ve iktidar kavramlarını, kentlerin tarihsel değişmesini, sorunu ele alan farklı kuramsal bakış açılarını ortaya koyarak, kent siyaseti ve kentsel elit döngüsünü açıklayabilmek için yöntemi geliştirmeyi hedefliyoruz. Kentsel değişimi ve kentsel iktidarın değişimini ekonomi politik bakış açısını eleştirerek değerlendirmek yöntemimizi temellendirmek için hareket noktasıdır. Buna göre kentler tarihsel olarak siyaset ve iktidar sorununu anlayabilmek için odaklanılması gereken işlevsel olarak örgütlenmiş sosyo-ekonomik, sosyo-politik zemini oluşturmaktadır. Kentlerin işlevsel olarak kırlarla ve farklı kentlerle ilişkisi tarihsel ve güncel bir gerçeklik olarak sorunu ve kavramı açıklayabileceğimiz çerçeveyi oluşturmaktadır.

1.1. Kent, Siyaset ve İktidar Kavramlarına Genel Bir Bakış

Kent kavramı tarihseldir. Kavramın dinamikliği, onun tarihin birçok döneminde farklı anlamlara bürünmesine neden olmuştur. Bu anlamda mevzuatlarda ve literatürde genel geçer, her ülkenin kullanabileceği bir tanımlama yapmak neredeyse olanaksızdır (Toprak, 2016: 6). Tarihin farklı dönemlerinde değişik kültürler, toplumun merkezini çevresinden ayırmak istemiş ve bunu yapabilmek adına değişik kelimeler kullanmışlardır. "Kent" ve "kır" ikiliğinin Orta Amerika'dan Çin'e dek farklı kültürlerde kullanım alanı bulması, bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır (Holton, 1999: 11).

Tüm zamanlar ve ülkeler için geçerli bir kent tanımı yapmak olanaksız görünse de nüfus, yönetsel sınır ve yapı, ekonomik nitelik ve sosyolojik ölçütler baz alınarak farklı tanımlamalara gidilmiştir (Ertürk ve Sam, 2011: 40-47). Sosyal bilimler sözlüğünde kent; tarım dışı etkinliklere dayalı sürekli toplumsal gelişme içerisinde olan, toplumun yerleşme, barınma, ulaşım vb. gereksinimlerinin karşılandığı, köylere göre yüksek yoğunluğu olan yerleşim birimleridir (Arda, 2003: 337). Keleş kenti (Keleş, 2016 a: 183), belli nüfus büyüklüğü, yoğunluğu, heterojenliği, toplumsal ve ekonomik yapıda uzmanlaşma ve örgütlenmenin olduğu yerleşim yeri olarak tanımlamıştır. Yılmaz ise çağdaş anlamdaki kentleşmenin nüfus hareketliliği ile oraya çıktığını ancak bu saptamanın günümüz kentleşme olgusunu anlatmada yetersiz kalacağını belirtmiştir (Yılmaz, 2004: 252). Kentten söz etmek için sosyolojiye başvurmak gerektiğini söyleyen tanımlamalar kenti; insanların birbiriyle buluştukları, malların değişiminin yapıldığı ve fikirlerin yayıldığı ilişkiler ve karar merkezleri olarak görmüştür (Huot ve ark., 2000: 14). Ekonomiden coğrafyaya, mimarlıktan sanat tarihine ve kriminolojiye dek birçok alanda adı geçen kent kavramı, yerleşme alanlarındaki mülkiyet hakkının kullanılması bağlamında da kamu yönetimiyle ilişki halindedir. Yerleşimlerdeki merkezi ve yerel otoritenin sınırlamaları ile kamu çıkarlarına yönelik düzenlemeler, bu iki disiplini yakınlaştırmış ve birbirinin analiz nesnesi haline getirmiştir (İşbir, 1991: XV).

Aristoteles insanın "*zoon politikon*" olduğunu söyler. Bu söylem insanı ontolojik olarak toplumsal/siyasal bir var oluş koşulu içerisinde yapılandırır. Dolayısı ile insan, doğasını yaşamak için siyasal bir toplumda yer almalıdır. İnsanın yöneldiği bu yaşam biçiminin mekânı ise cite'dir. Vergin'e göre bu yorum filozofun siyaset bilimine miras bıraktığı geleneksel anlayışın temelidir. Aristoteles'e göre siyaset, insanoğlunun hemcinsleriyle iletişim kurma yeteneğinin bir uzantısıdır ve o, *Polis'i (Site-Devlet)*, toplumsal gruplaşmaların tümünü içerisinde barındıran ve siyaset üreten en üstün topluluk olarak görmüştür (Vergin, 2016: 29-30). Cite hem bir mekân, hem de bir olanaklar alanına işaret etmektedir. Ancak Antik Yunan'dan günümüze kent devletlerinin, modern devletlere evrilmesi ile birlikte, cite idari bir biçim olan şehirlere dönüşmüş, kamusal alandan ya da bir özgürleşme alanından çıkarak, yönetsel bir birim haline gelmiştir. Şehir, kent ya da il gibi özdeş tanımlarla

anılan yerleşim, artık merkezi yönetime tabi olan, yerel bilinçten uzaklaşan bir birimdir. Bu yönüyle şehir/ kent sözcükleri, siyasal olandan uzaklaşma ve yerele ilişkin düşünceyi merkezi yönetime devretme anlamlarına bürünür (Tunçel, 2012: 25-26).

Geçmiş dönemlere bakıldığında, kavramsal açıdan "*cite*", "*medine*", "*kent*", "*polis*" kelimelerinin yakın anlamda kullanıldığı görülür. Bu kavramların dönemsel olarak farklılaşarak kenti, devleti, uygarlığı, ülkeyi anlattığı söylenebilir (Toprak, 2016: 6; Demirkan, 1996: 18). Nitekim Batı'da kent devletindeki/sitedeki yönetimin niteliği ve gücünü anlatabilmek için kullanılan *politeia* ve *politeuma* kelimelerinin (*politics* /*polity*) kökü Yunanca ***polis*** (Antik Yunan şehir devleti) terimine dayanmaktadır. Terim, kentin egemenlik alanıyla tanımlanan bir yönetim şeklini anlatır. Benzer şekilde *civil*, *civility* ve *civilization* sözcüklerinin kökleri de Latince ***civitas*** sözcüğüdür. Hem "*polis*", hem de "*civitas*" kelimeleri kentsel mekânı betimleyen semantik alandan gelmekte ve kentsel yaşam biçimleri ile kibarlık [*civility*] arasındaki ilişkiyi dile getirmektedir. Bu düşünceye göre kentte yaşayan kişiler siyaset bilgisine, estetik zevke, güzel konuşma yetisine sahiptirler (Pagden, 2010: 55-56; Çakar, 2014: 38). Kentler, uygarlığın mayalandığı alanlar olduğundan, etimolojik düzlemde de benzer şekilde uygarlık/kent ilişkisini kurmak mümkündür. Batı dillerinde *civitas*'tan türeyen *civilis(z)ation* ile Arapça *medineden* türeyen (kent) *medeniyet* kelimeleri uygarlık anlamına karşılık gelmektedir (Akkuş, 2010: 15). Sonuç olarak kent, medeniyetin iddası ve tezidir (Alver, 2012: 23). Kent sakini anlamına gelen ***civis*** ise iyi bir hayat için kentlerde yaşayan kentli yurttaşı anlatmaktadır. Benzer şekilde ***medine*** kelimesi, kent ve kent dışı alanlardaki ekonomik ve toplumsal farklılığı ortaya koyarken, göçebe ve kırsala ait olan da "*karye*" kelimesi ile tanımlanmıştır (Ertürk, 2012: 40).

Polis'in en önemli alanının siyasal alan/kamusal alan olduğunu söyleyen Arendt, Polis'i yurttaşların bir araya gelerek kent yönetimine dair fikir beyan ettiği, yönetime katıldığı alan olarak betimlemiştir. Arendt, bu şekilde kamusal alanda söz sahibi olan yurttaşların zorunluluk alanından sıyrılarak, konuşma ve ikna alanına geldiklerini ve özgürleştiğini ifade etmiştir (Çoban, 2010: 102). Düşünürü göre polis özgürlük

alanıdır ve polis/hane ilişkisinde polis'in özgürlüğünün koşulu, hanede yaşamın zorluklarına hakim (efendi) olmaktan geçmektedir (Arendt, 2013: 68).

Benzer şekilde Habermas, Türkçeye “*Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*” (Strukturwandel der Öffentlichkeit, İngilizce çevirisi: *The Structural Transformation of Public Sphere*) adı altında çevrilen kitabında, günümüz kamusal/özel alan karşıtlığının Antik Yunan polis/oikos karşıtlığına dayandığını, topluma dair meselelerin çözümlenme yerinin ise polis olduğunu belirtir (Falay, 2014: 52). Bu durumda polis içerisinde yer alan “*public sphere*”, yurttaşların yüz yüze geldiği bir karşılaşma, tartışma, dolayısı ile de özgürleşme alanı olacaktır.

Sözcüklerin farklı dönemlerdeki ifadeleri yerleşim birimi, devlet ya da ilgili dönemdeki bir uygarlığa işaret edebilmektedir. “Cite” genel anlamda şehir devletini anlatırken, “polis” sözcüğü sıklıkla savunma ihtiyacını karşılayan kale anlamında, “medine” sözcüğü ise kent sayılabilecek yöreler ile karşıtlarını iktisadi ve toplumsal ilişki biçimleri olarak birbirinden ayırmak için kullanılmıştır. Bu iki sözcük zaman içerisinde Batı dünyasındaki köklü değişimleri karşılamadığı için yerlerini “bourg”, “ville”, “city”, “urban” sözcüklerine bırakmıştır. Bu sözcüklerin iktisadi gelişimle oluşan yeni yerleşim birimlerini ve bu yerleşimlerin özelliklerini tanımlamak amacıyla kullanıldığı görülür. Ülkemizde sosyal ve iktisadi değişimler 20. yüzyıla dek Batı dünyasına göre çok yavaş yaşandığından, kullanılan “kent-kentli”, “köy-köylü” kavramları büyük değişime uğramadan farklı yaşayış tarzı ve davranış biçimlerini anlatmakta günümüze dek gelmişlerdir (Toprak, 2016: 6-7).

Kent pozitivist bakış açısından çıkarılıp yorumsamacı açıdan irdelenmek istenirse Heidegger’den yararlanılabilir. Heidegger için insan dünyası, bir ilişkiler dünyasıdır. O, insanın varoluşsal temeline başkaları ile “*bir arada olma*” durumunu alır. İnsan sürekli başka var oluşlarla iç içedir. Bu bir zorunluluktur. Kentler, bu yan yanalığın deneyimlendiği varoluşsal mekânlardır (Coşkun, 2012: 47). Heidegger, öznenin temel yapısının (konstitüsyon) dünya içinde var olmak olduğunu ve özünde mekânsallık bulunduğunu söyler. Bu nedenle de mekân, dünyayı onunla birlikte inşa etmektir (Heidegger, 2008: 119). Filozof, Alman şair Hölderlin’in “*dichterisch wohnt der Mensch*”, yani “*insan şairce konaklar*” aforizmasından yola çıkarak, yerleşimin özünün Greklerin poiésis sözcüğüne karşılık geldiğini ve konaklamanın şiirsel bir

eylem olduğunu söylemiştir. Grekçe poiésis sözcüğü, poetry (şiiir) sözcüğünün köküdür ve üretiyorum, onarıyorum, inşa ediyorum anlamını taşımaktadır (Robert, 1999: 13-14).

Filozof benzer şekilde ev inşa etme pratiğini de "var olma" pratiği ile ilişkilendirmektedir. İnşa etme fiili Heidegger kavramsallaştırmasında insan ile nesne arasında bütünsel bir bağ kurar. Kurguda ev, dünyada olmaya denk düşer. Kavram, hayata dair olup bitenleri, bir öte dünya hazırlığını ve bu süreçte meydana gelen tüm akışı içerisinde barındırmaktadır. Heidegger'de zaman ve mekânda toplumsal anlamda oluşan değişimler, var oluş pratiğine dair düşünmeyi zorunlu kılar. Kentler özellikle modern dönemde toplumlar tarafından dönüştürülürken, toplumsal yapıyı da dönüştürmüştür. Bu anlamda filozofun ev metaforu üzerinden göstermeye çalıştığı yaşamsallık, kentlerin farklı parçalarına taşınıp yorumlanabilir (Arslanoğlu, 2000 b: 9). Benzer bir yaklaşım, Simmel'in "Köprü ve Kapı" makalesindeki satırlarda açığa çıkar:

"İlk ev yapan insan, alanın sonsuzluğu ve sürekliliğinden bir parsel olarak ve onu bir amaç doğrultusunda belirli bir birime sokarak tıpkı ilk yol yapan insan gibi doğaya karşı beşeri kabiliyeti inşa etmiştir. Böylece alanın bir parçası kendi içinde bağlanmış ve dünyadan ayrılmıştır." (Simmel, 2012: 497).

Sosyolojik açıdan ele alındığında ise kent, farklı teorisyenler ve ekoller tarafından değişik açılardan değerlendirilmiştir. Bu anlamda A. Comte, H. Spencer, H.Prienne, F. Tönnies, K. Marx, M. Weber gibi teorisyenlerin temele alındığını söyleyebiliriz. Antik kentler, Orta Çağ kentleri ve Modern kentler üzerine çalışmış olan bu sosyologların ortak noktası, günümüz kentlerinin Sanayi Devrimi sonrasında oluştuğu görüşüdür.

Sosyal teorinin aydınlanmadan başlayarak öne çıkan bu isimleri toplumsal ilişkileri, devlet-toplum tanımlarını ilerleme-kalkınma kavramları üzerinden oluşturmuşlardır. Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş ise sanayileşme, kentleşme, rasyonelleşme, farklılaşma, bürokrasinin gelişimi, bireyin gelişimi ve devletin doğuşu sürecinde gerçekleşmiştir (Arslanoğlu, 2000 a: 334).

17. yüzyıl Avrupa'sında başlayarak yayılan (toplumsal organizasyon ve yaşam biçimi olarak) modernliğin, kentler üzerinde kuvvetli dönüştürücü etkisi olmuştur. Kentler bir yanda nüfus yoğunluğu, trafik, yoksulluk problemleri yaşarken, öte yandan uygarlığı temsil eden yollar, köprüler, tiyatroların inşasına tanık olmuştur. Modern kentte var olmak bir yandan anomi, yalnızlık gibi duyguları yaratırken, öte yandan kentler kimliklerin inşa edildiği, kişiliklerin geliştiği yerler olmaktadır (Arslanoğlu, 2000 b: 9-10). 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de ortaya çıkan, ardından Batı Avrupa ve Amerika'ya yayılan Sanayi Devrimi ise; meydana gelen toplumsal değişmelerin, yeni dünya düzeninin mihenk taşını oluşturmuştur. Güç kaynaklarının kullanımındaki yenilik demir, çelik, tekstil gibi sektörlerin endüstrileşmesinde hızlı gelişmelere neden olmuş, üretim teknolojisi makineleşmiş, seri üretimle çalışan fabrikaların yaygınlaşması sonucu iş gücü tarımdan bu sektörlerle kaymıştır. Kentlere yapılan büyük göçler, bir yandan emeğin sömürsünü, öte yandan insanların insanlık dışı şartlarda ve sürelerde çalışmasını gündeme getirmiştir. Bu dönüşümü izleyen ve yorumlayan düşünürlerin, olayları ele alışlarındaki bakış farklılıkları nedeniyle, farklı ekollerde gruplandığı görülmektedir.

Kent yazın alanında ilk dönem, sanayi sonrası kenti inceleyen ve kent alanının kurucu isimleri olarak anılan K. Marx, F. Engels, M. Weber ve E. Durkheim bulunmaktadır. Sosyolojinin kurucu babaları olan bu isimler, "kent" temasını önemsemekle birlikte kenti analizlerinin ana merkezine yerleştirmemişlerdir. Marx, Orta Çağ'a dek insan toplumlarının tarihinin kırın tarihi olduğunu söylemekte, kente dair saptamalarda bulunurken olayı, işçi sınıfının sınıf mücadelesi verdiği bir zeminde temellendirmektedir. Marx için esas olan kapitalizmdir. Kent-kır antitezi, temel üretim tarzı olarak analiz edilmelidir. Lenin, Marx'ın tarihsel materyalizminin, o güne dek tarih ve siyaset konusunda oluşan yorum karmaşasına son verdiğini ayrıca teorinin, üretici güçlerin büyümesi sonrasında var olan örgütlenme biçiminin nasıl değiştiğini (feodalizmden kapitalizme), uyumlu ve bağıntılı biçimde ortaya koyduğunu söylemiştir. Marx'ın felsefi materyalizmi, özellikle işçi sınıfına çok güçlü bilgi araçları sunmuştur. Marksizm, 19. yüzyılın ürünleri olan Alman felsefesi, İngiliz siyasal iktisadı ve Fransız sosyalizmde cisimleşmiştir (Lenin, 2010: 61-62). Engels, işçi sınıfının yaşam koşullarını incelemiş ve mekânsal alandaki eşitsizlikleri

ortaya koymuştur. Engels, "*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*" adlı kitabında işçi sınıfının oluşma koşullarını, var olan sefaleti, çalışan sınıfın kent oluşumundaki rolünü, işçi sınıfının kentteki konumunu, yoksul sınıf ve suç ilişkisini, işçilerin çalışma koşullarını, kente göç ilişkisini kendi gözlemlerine dayanarak aktarmıştır (Narin, 2013: 10-11).

Marx, toplumsal sorunların temelinde Sanayi Devrimi sonrası yükselişe geçen kapitalizmin bulunduğunu düşünmektedir. Onun teorisi; Comte, Mill, Spencer, Durkheim'in geliştirdiği 19. ve 20. yüzyıl teorileriyle ilişkilendirilemez ve modern sosyolojiye bir tepki olarak da düşünülebilir. Ancak ortak nokta, Marx'ın da klasik sosyologlar gibi kapitalist sanayi toplumunu çözümlene girişiminde bulunmasıdır. Nitekim Marx ve Engels, Komünist Parti Manifestosu'nda kapitalizmin tüm kurumları ve sosyal ilişkileri dönüştüren devrimci bir üretim tarzı olduğunu söylemişlerdir. Kapital'de de benzer şekilde kapitalist üretim tarzının yapısı incelenmiştir. Bu anlamda Marx'ın sosyolojisinin yapısal bir çözümlene girişimi olduğu söylenebilir. Marx sosyal hayatı, belirlediği beş tip üretim tarzı olan ilkel-komünal, Asya tipi, antik, feodal ve kapitalist yapıların analizi üzerine çözümlenmiştir. Bu yapılar ise nedensellikler üzerinden kavranacaktır. Marx bu anlamda pozitivismi ve genel yasalara ulaşmaya yönelik açıklamaları reddetmiş ve kapitalist toplum düzenini ve çelişkilerini "*tarihsel materyalist*" çizgide açıklama çabasına girmiştir. Bu çaba onun Alman İdeolojisi eseri başta olmak üzere birçok çalışmasında görülebilir (Esgin, 2008: 66-69). Marx, tarihsel değişimin dinamiklerini keşfettiği üretim tarzlarının dönüşümü sürecinde kapitalist toplumu oluşturan burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki çatışmanın sınıfsız bir topluma evrileceğini (sosyalizm) öngörmüştür.

Weber ise tipolojilerinden (ideal tip yöntemi) yola çıkarak kent tanımını, ekonomik ve siyasal örgütlenme biçimi üzerinden kurgulamıştır. Bir yerleşim yerinin kent olabilmesi için gerekli özellikleri kale, pazar, mahkeme (ya da başka bir ifade ile görelî otonom yasalar), kısmi bir ekonomi ve özerk olma durumuna bağlayan Weber, bu ideal tipin özelliklerinin bulunduğu, kent adını alan yerleşimlerin Batı'da bulunduğunu ve Orta Çağ dönemine ait olduklarını söylemiştir (Erkan ve Özhaş, 2014: 155-156). Weber'in şehir tanımını yaparken en önemli hareket noktası, Roma

kesintisinden sonra, günümüz Batı şehrini üreten en eski ve en belirgin Batı tarzı yerleşim birimini belirleme düşüncesidir (Açıkgöz, 2007: 60). Durkheim'ın çalışmalarında ise toplumsal düzen içerisinde mekanik ve organik dayanışma ayrımı özel öneme sahiptir. Arkadaşlık, akrabalık, komşuluk gibi ilişkileri "*mekanik dayanışma*"; uzmanlaşma, iş bölümü ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerini "*organik dayanışma*" şeklinde ayıran Durkheim, toplumsal değişimin temel kaynağının kentler olduğunu söylemiştir (Bal, 2015: 186-187).

Kent ve kentli olgularına sosyolojik olarak ilk yaklaşım Ferdinand Tönnies'e aittir. Kent ve kırsal arasındaki karşıtlığa vurgu yapan Tönnies "*cemaat*" (community/Gemeinschaft) ve "*cemiyet*" (society/Gesellschaft) kavramlarıyla bu karşıtlığa açıklama getirmiştir. Daha sonra "*topluluk*" ve "*toplum*" olarak kullanılmaya başlayan kavramlar temelden farklılık gösteren iki toplumsal örgütlenme biçiminin birbirinden ayrı yapılarını tanımlamak için kullanılmıştır. Benzer şekilde Durkheim "*mekanik dayanışmalı toplum*", "*organik dayanışmalı toplum*"; Maine "*statü toplumu*", "*sözleşme toplumu*"; Popper "*kabile toplumu*", "*açık toplum*" kavramlarını bu yoldan üretmiştir (Şenel, 1982: 18-19). Bu kavramsallaştırmalar ise kendisinden sonra gelerek, kır-kent ayrımı yapan Amerikan sosyologlarına yol gösterici olmuştur (Kızılcılık, 1994: 213-214). Simmel'in kentsel toplum çözümlemesi yapan temel görüşleri, "*Metropol ve Zihinsel Yaşam*" makalesinde yer almaktadır. Ona göre kent, modern insan yaşamının merkezinde yer alır. Temel sorun toplumsal güçler, tarihsel miras, teknik gelişmeler, dış kültür karşısında bireylerin kendi bireyselliklerini korumak durumunda olmasıdır. Kentli insan birçok sinirsel uyarının etkisine maruz kalır. Bu uyarı bombardımanı insanın derinlikli düşünme biçimini bozar, insan rasyonel düşünmeyi ön plana alarak kent hayatının baskısı karşısında kendini korur (Özyurt, 2007: 114). Aynı makalede Simmel, metropol baskısını şöyle betimler;

"Entelekt, değişme ve fenomenin karşıtlığına uyum sağlamak için hiçbir şok ve içsel kalkışma istemez; ama daha tutucu zihin, yalnızca bu kalkışmalar vasıtasıyla ki olayların metropole özgü ritmiyle uyum sağlar. Böylece, hiç kuşkusuz binlerce bireysel değişkeni bulunan metropol tipi insan, köklerinden koparacak dışsal çevresinin akımlarından ve aykırılıklarından kendisini koruyacak bir organ geliştirmiş olur. Yüreği yerine beyniyle tepki

verir." (Simmel, 1996: 82) Simmel, kent çalışmaları alanında önemli yer tutan Chicago Okulu'nu etkilemiştir.

20. yüzyıl ve sonrasındaki kent kuramları, sanayileşme ile birlikte büyüyen ve kimlik değiştiren kentlerin sorunlarına ve insan üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. 1890-1930 yılları arasında Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier ideal kent yaratma çabasında olmuştur. Howard Bahçekent modelini, Wright Broadacre kent modelini ve Corbusier ise Işın kent modelini geliştirerek, kent problemleri karşısında çözüm arayışlarına girmişlerdir. Amaç kentte yaşayan insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması adına; kentin oturma, dinlenme, çalışma, ulaşım gibi önde gelen işlevlerinin yapılandırılmasıdır (Türk, 2015: 43-45).

Le Corbusier ve diğer modern kent plancılarının yaşanabilir kent tasarımlarının bir oranda, II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'sının siyasal-toplumsal elitlerine kuramsal çerçevede katkı sağladığı söylenebilir. Amaç savaş sonrası kentleri yeniden yapılandırmaktan çok, yeniden düzenlemek ve dönemin bürokratlarının, yapsatçılarının, siyasetçilerinin çıkar ve beklentilerini karşılamaktır. Bu nedenle modern kent deneyimleri birçok olumsuz sorunu giderse de pek çok alanda eksik kalmıştır. Bireysel çıkarların kamu yararının önüne geçmesi, kentlerin gelişmesine sermayenin yön vermesi, sömürü mekanizmalarının çalışması bu eksikliklerin temel nedenidir. Sonuç olarak modern kent anlayışı/planlaması ekonomik ve siyasal güçlerden bağımsız olarak gelişmemektedir. Kâr maksimizasyonu peşinde olan siyasetçi, bürokrat, işadama grubunun; egemen ekonomik güçler olarak bu yapılanmanın içinde olduğunu söylemek gerçekçi bir bakış olacaktır (Duru, 2001: 23-24).

1920'lerle birlikte, kenti odak noktasına alan düşünürlerin arttığı ve yeni kuramların ortaya atıldığını görülür. 1920-1940'lı yıllar arasında Chicago Okulu olarak isimlendirilen ve R. Park, E. Burgess, L. Wirth ve R. Mc Kenzie adlı düşünürlerin oluşturduğu ekol, kente ekolojik açıdan ve bir yaşam biçimi olarak bakmaktadır. 1900'lerde Chicago kentinin sorunlarından yola çıkan okulun sosyologları hem kent toplumuna ait önemli bir ampirik kanıt ve veri toplamışlar, hem de kent hayatının çeşitli boyutlarına değinen zengin bir kavrayış geliştirmeye çalışmışlardır. Okulun

alana sağladığı en önemli katkı, kenti güncel araştırmanın laboratuvarı haline getirmeleridir (Özdemir, 2012: 157).

Biyoloji biliminin ortaya koyduğu ilkelerden yola çıkarak kentsel nüfusun mekândaki dağılımını açıklayan ekolojik kuram temsilcileri, Wirth'ün çalışmalarıyla kentliliği çevrebilimsel, örgütsel ve sosyopsikolojik özellikleri kapsayacak şekilde geliştirmişlerdir. Kuramcılar aynı zamanda mekânın sosyal yapıyı nasıl etkilediğine dair sorulara da yanıt aramış ve aradaki bağları ilişkilendirmeye çalışmışlardır (Keleş, 2016 b: 135). Chicago Okulu düşünürleri kent yaşamı ve toplumu çalışırken, doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerden uygun bulduklarını toplumbilime uygulamış ve kent/toplum çözümlerini yapmaya çalışmışlardır (Uzun, 2016: 206). Chicago Okulu'nun araştırma monografileri, kent gerçekliğinin canlı tasviri olmuş, David Reisman ve Oscar Levis gibi sosyologların da ayrıntılı vaka incelemelerine katıldığı çalışmalar, toplumsal değişim ve sosyal planlama düzeniyle yakından ilgilenmişlerdir. Kent topluluklarının karmaşasındaki örüntüyü keşfetmeye çalışan okulun üyeleri, kesin yanıtlar bulamaları da kendilerinden sonra gelen kent sosyologlarını düşündüren can alıcı sorular üretmişlerdir (Park, Burgess, 2015: 31-32).

Kent yazınında 1960'larla yeni bir temel yaklaşımla karşılaşılır: Neo-Marksist ekol. Kenti kapital birikim süreçlerine göre açıklayan bu arayışın nedeni, sermayenin uluslararası niteliğinin ön plana çıkması ve 1970'lerde ortaya çıkan ekonomik kriz sonucu sermayenin yeniden yapılanmasıdır. Dönemin hakim ekonomi anlayışı Keynesci yaklaşımdır. Önemli kuramcıları ise; Henri Lefebvre, Manuel Catells ve David Harvey'dir (Erkan ve Özhabeş, 2014: 162). Çağdaş tarihi materyalizm toplumsal, ekonomik, politik değişimlere neden olan birikim süreçlerini analiz ederken, değişimin etkenlerini ve biçimlerini anlama çabasıdır. Bu analizde asıl odak noktası ise şeyler ya da olaylar olmayıp süreçler ve ortaya çıkan sonuçlardır (Harvey, 2015: 160). Kentleşmeyi maddi temeller ve iktidar ilişkileri üzerinden açıklayan bu ekolün Marksist teorinin uzantısı olduğu söylenebilir. Yaklaşımda metropoliten kentler; uluslararası sermaye tarafından denetlenen, ülke sistemlerine çıkış noktaları olarak kabul edilmektedir. Kent analizini, kapital birikim süreci üzerinden yapan yaklaşımlar, kenti iki şekilde incelemiştir: İlki kentin kendisinin

analiz nesnesi yapılması, ikincisi başka bir toplumsal olgunun açıklanması ve mekân-sosyal süreçler arası ilişkiselliğin sorgulandığı bir çerçevede tartışılması (Türk, 2015: 50-51).

Modern hayatın her aşaması siyasi olduğu gibi, bugünkü kentleşme ve kent yaşamında oluşan dinamiklerin de siyasi olduğu söylenebilir (Şahin, 2015: 76). Siyaset, iktidar olgusu aracılığı ile tanımlandığında, kentte var olan ve siyasal nitelik taşıyan ilişkilerde iktidar olgusunun varlığı da genel kabuller arasındadır (Vergin, 2016: 143). Kentler de, mekân da sadece bir analiz nesnesi olmayıp, 19. yüzyıldan günümüze dek, özellikle kapitalist üretim tarzında toplumsal ilişkiler sonucu üretilen bir nesnedir ve ayrıca toplumsal iktidar mücadelesinin de en önemli aktörüdür. Toplumlar, iktidar ve güç dengelerini kurarken, bunu mekân üzerindeki denetimle yapılandırmaktadırlar (Pınarcıoğlu ve ark., 2010: 71). Toplumsal süreçler kentsel mekânı yaratır, gelişimini bu mekânda devam ettirir ve aynı mekân tarafından biçimlendirilir. Kimlikler yalnızca toplumsal yapının değil, içinde yaşanan mekânların da ürünüdürler. Mekânın geçirdiği dönüşüm, kimlikleri de biçimlendirmektedir (Keyder, 2013: 230-231).

Günümüz kentleri, kentleşme sürecini büyük oranda tamamlamış ve dünya kentselleşmiştir. İnsan toplulukları "*kentsel toplum*" olarak yaşadıklarından, sosyal bilimciler kentin neliğine dair soruların ötesinde, "*kent toplulukları*", "*kent olgusu*", "*kent sorunları*" gibi konulara açıklık getirme çabasına girmişlerdir (Manheim'den Akt. Özyurt, 2007: 112).

Sanayileşme sonrası oluşan kapitalist toplumlarda kent sorunsalı siyasi tartışmaların odak noktasında yer almıştır. 1960'ların başından itibaren Paris kentinin varoluşsal bir krizin içerisinde bulunduğunu söyleyen Harvey, eski kentin ayakta duracak gücünün kalmadığını ancak oluşan yeni kentin de fazlasıyla ruhsuz, berbat ve bomboş görümlü olduğunu ifade etmiştir. "*Şehir Hakkı*" denemesini 1967'de yazmış olan Lefebvre de, bu hakkın bir yandan haykırış, öte yandan talep temelli olduğunu ileri sürmüştür. Kapital'in ilk cildinin yüzüncü yıldönümü anısına yazılan bu denemede, gündelik hayat kriz içerisinde ifade edilmiştir. İçerisinde bir çatışmayı

da barındıran keyifli bir kent yaratma isteği temellerini Heidegger, Nietzsche ve ayrıca bir parça Fourier, Althusser ve Foucault ile kaçınılmaz olarak Marx'tan ödünç alınan kavram ve çözümler barındırır (Harvey, 2013: 30-31). Oysa kapitalizmin içine düştüğü krizler Paris'le sınırlı kalmamış, sayısız bir hal alarak günümüze dek gelmiştir. Kriz çözümleri kentin metalaştırılması üzerinden çözülmeye çalışılmış, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve ayrıca 1980'lerin, 2000'li yılların ilk on yılını kapsayan krizlerde sermaye kentsel mekâna yatırım yapmıştır. 2000'li yıllarda krizin temel nedeni, kentin metalaşması sonucu oluşan rant krizi olacaktır. Küresel ekonomi sonucu dünyaya yayılan etki net olarak görülmektedir. Özellikle ABD pazarında meydana gelen çöküş, Çin'de ihracatta %20'lik düşüşe neden olurken (Harvey, 2013: 111), 2008-2009 arası dönemde istihdam kaybı 30 milyona ulaşacaktır. Kent göçlerle kalabalıklaşmış, kentsel hizmetlerin sağlanmasında devlet yeterince etkili olamamış ve kent, yoksullarını da kentsel talepler başlığı altında kentsel siyasetin içine almıştır (Güler, 2011: 60).

Yaşanan bu gelişmeler sonrasında siyasi iktidar kenti giderek artan oranlarda biçimlendirmeye başlamış, kent üzerindeki devlet müdahalesi sürekli artmıştır. Bu doğrudan ve dolaylı etki biçimi, kamu kaynaklarının örgütlenmesinde temel bir unsur oluşturmaktadır. Kapitalizmin ekonomik ve toplumsal evrimi sonucu oluşan bu kentsel siyasileşme nereye evrilmektedir? Sermayenin yoğunlaşması beraberinde üretim araçlarının, yönetim birimlerinin ve işgücünün yoğunlaşmasını getirmekte, üretim ve yönetim birimleri arasında artan karşılıklı bağımlılık ilişkileri oluşmaktadır. İşçilerin mekânsal yoğunlaşması, ihtiyaç duydukları tüketim araçlarının da yoğunlaşmasına neden olmakta ve bu mekanizma özel üretim (pazarda satılan mallar) kadar, ortak tüketimi (taşınmaz mal ve hizmetler) de ilgilendirmektedir. Bu ortamda gelişmiş kapitalizm yeni pazarlar bulmaya çalışırken, talep artışı kamu hizmetlerinin oluşturacağı tüketim alışkanlıklarıyla sağlanacaktır. Tüketim kalıpları, kent politikasıyla gerçekleşmekte ve bu mekanizmada devlet önemli bir aracı rol üstlenmektedir. Bu durumda tüketim, toplumsal örgütlenmede önem kazanmış, kentsel yapının temelinde bulunan ortak tüketim araçları gerekli hale gelmiştir. Sermayenin mantığı temel talepleri karşılamaya yetmediği için (ortak malların çoğunun üretimi/yönetimi sermaye için kârlı değildir), devlet bu hizmetlerin

mekânsal örgütlenmesine müdahalede bulunmaktadır. Ancak bu müdahale basit bir düzenleme mekanizması değildir ve sınıf mücadelesinden de etkilenen siyasi bir sürecin sonucudur. Ayrıca oluşan siyasi çatışmalar ortak tüketim araçları ile kent sistemi yönetiminde belirleyici rol üstlenmektedir (Castells, 2014: 255-260).

Sınıf ilişkilerini bütünüyle iktidar ilişkileri ile ilişkilendiren Castells'e göre kent ve iktidar ilişkisi kentsel sorunsalın merkezindedir ve eğer iktidar kenti şekillendiriyorsa, bu durumun ortaya çıkardığı hareketler de iktidarın dönüştürülmesinde aktif rol oynayacaktır. Sonuç olarak kentsel politikalar, kentleşme sürecinin merkezindedir ve ayrıca bu politikalar, siyasi sürecin bütününde her geçen gün artan öneme sahip olmaktadır. Kent iktidar ilişkisi ise toplumsal dinamiklerle anlam bulmaktadır. Sınıf mücadelesinin tarihi, bu dinamiğin açıklanmasında önemlidir. Çünkü iktidar kent ilişkisinde her sınıf, toplumsal örgütleri kendi çıkarlarına paralel olarak şekillendirme çabasıdadır (Castells, 2014: 264-265).

Kenti iktidar ve siyaset ile ilişkilendirmek ise tarih, ekonomi, sosyoloji ve siyasetin aralarında bulunduğu pek çok disiplinin kuramsallaştırmalarına yönelmeyi gerektirmektedir. Kentin kuramsal ve ampirik analizi, Marksist felsefenin kentlere uygulanmasıyla beraber yürütülen çalışmalara dayanmaktadır (Castells, 2014: 5-6). Kentlerin gelişim sürecine tarihsel olarak bakmak, günümüz kentlerinin metalaşmasına giden yolu ve bu yolda araçsallaşan kent iktidar ilişkilerine dair gerekli veri tabanını ortaya koymamıza katkı sunacaktır. Çünkü tarihsel süreç, kentin iktidar ve siyaset ile olan binlerce yıllık serüveninin tanığıdır.

1.2. Dünya Sistemi İçinde Kentlerin Dönüşümü

İnsanlık tarihini tek başına değerlendirmek mümkün değildir. Tüm insan toplulukları karmaşık ve birbiri ile bağlantılı olan pek çok fiziksel, kimyasal ve biyolojik sürecin yan yana gelmesiyle oluşmuş ve oluşmaya devam etmektedir. Bunlara güneşin ürettiği enerji, kıtaların dünya üzerindeki hareketini sağlayan jeofizik süreçler ve iklim değişiklikleri örnek verilebilir. Sonuç olarak dünyada yaşam, birçok karmaşık sürecin kendi içinde ve birbiri arasında oluşturduğu duyarlı bir dengeyle mümkün

olmuştur. İnsanlar, iki milyon yıllık varoluşlarında son birkaç bin yıl dışında, yiyecek toplayarak ve hayvan avlayarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Ponting, 2008: 10-21).

Dünya sistemi içerisinde avcı toplayıcılıktan yerleşik hayata geçerek bitki ve hayvanları evcilleştiren, ardından kuru ve sulu tarım yaparak ilk yerleşimleri kuran insanlık, bunu içerisinde bulunduğu problemlere yanıt olarak üretmiştir. İnsanın uyarlama sürecinde stratejik olarak en önemli yarattığı kültürdür. Kentlerin gelişim izine bakmak da, bir anlamda toplumların farklı coğrafyalarda problemlerine nasıl yanıt bulduğunu ilgilidir.

Bu durumda ilk kentlerin doğuşuna giden süreç ve toplumsal/siyasal örgütlenme, belirttiğimiz gibi bir geçim stratejisidir. Arkeologlar, yeryüzünün çeşitli yerlerinde görülen insan topluluklarının yiyecek toplayıcısı olduğu dönemlere paleolitik dönem (eski taş çağı) demektedir. Bu dönemde, 30-40 kişilik küçük gruplar halinde yaşayan ilkel insan (Childe, 2014: 63) doğa ile uyumlu bir şekilde yaşamış, gruptaki kişi sayısı ekosistemin taşıyacağı ölçüde olmuştur. Bu geçim stratejisinde eşitlikçi bir iş bölümü vardır. Geçim avcılık, balıkçılık ve toplayıcılığa dayanmaktadır. İşler kadın ve erkek arasında paylaşılmakta, dolayısı ile hiyerarşik bir yapı ve toplumsal tabakalaşma bulunmamaktadır (Tuna, 2013: 188).

İklim ve bitki örtüsündeki değişimle (Epipaleolitik dönem) sona eren bu dönemin sonunda (Childe, 2014: 63) yeni bir stratejiye geçildiğini görülür. Bitki islahı, bazı hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımla tanımlanan (Begel, 1996: 7-8) Gordon Childe'in "Neolitik Devrim" dediği bu dönemde, üretim tarzında meydana gelen değişiklik beraberinde yaşamın her alanındaki değişimi getirmiştir. Eski Taş Çağı kapanarak, köy uygarlığı dediğimiz küçük yerleşimler oluşmuş, Yeni Taş Çağı'ndaki bu biçimiyle köyler, ihtiyaçlara göre belirlenen bir takım uyarlamalar ve değişikliklerle günümüze kadar gelip, dünya halklarının çoğunun yaşam tarzını oluşturmuştur (Begel, 1996: 7-8).

Tarımın içerisinde zanaat ve ticaret etkinliklerinin ortaya çıkması, tarımsal artının toplandığı ve dağıtıldığı merkezlerde tarımsal üreticiler, din adamları, tapınak hizmetçileri, tacirler, zanaatçılar ve askerlerden oluşan kalabalık bir grubun oluşmasının da nedenidir. İ.Ö 4000-3000 yılları arasında 15-20 köysel yerleşmenin

nüfusları artmış, ekonomik ve toplumsal yapıları karmaşıklaşmış ve köyden kasabaya, kasabadan kente doğru gelişmişlerdir. Bu köylerin fetihçi egemen sınıfın yerleştiği ve köy sunaklarının tapınağa dönüştüğü birimler olduğu düşünülmektedir. Bu durumda çevre köyler; sulama sistemlerinin kurulması, yürütülmesi, geliştirilmesi, köylerin dış saldırılara karşı korunması gibi zorunluluklar nedeniyle kente bağımlı hale gelmiştir. Bu ekonomik ve askeri bağımlılık, tapınak ve din adamlarına karşı yaratılan tinsel gereksinimlerle perçinlenmiştir (Şenel, 1982: 207-208).

Kentlerin tarihte ilk olarak ortaya çıktığı dönemi net olarak söylemek güç olsa da ilk kentlerin M.Ö. 6000 yıllarında belirmeye başladığı ve M.Ö. 4000 civarında da tam olarak kendisini gösterdiği söylenebilir. Kentlerin ortaya çıkışında maden bilgisindeki gelişme, coğrafik, ekonomik, kültürel koşulların uygunluk göstermesi önemli rol oynamıştır (Uğurlu, 2013: 33). Tarihte ilk kentleşmeler, yerleşik tarıma geçiş öncesindeki evcilleştirme dönemi olarak adlandırılabilir (Ertürk, 2012: 28).

Oluşan artı değerın tarım dışı nüfusu besleyecek duruma gelmesi ve besin kaynaklarının istikrar kazanması, toplumsal sınıfların oluşumunun da nedenidir. Böylece Ortadoğu'da Suriye, Filistin'den başlayarak, Anadolu'dan Mezopotamya'ya dek uzanan ve Bereketli Hilal olarak adlandırılan topraklarda ilk kent medeniyetleri doğmuştur. Dünyadaki ilk büyük şehirlere örnek olarak, Hindistan'ın batısındaki aşağı İndus havzasındaki Harappa, Kalibangan ve Mahenjo-darogösterilebilir (Göney, 2017: 7). Toplumların büyümesi iş bölümünü zorunlu kılmış, çiftçilerden başka asker ve zanaatkârlar sınıfı ortaya çıkmıştır. Kentler bu örgütlenmelerin yeni mekânlarıdır (Berghorn, 2010: 14,22).

Kentin doğuşunda, tarımsal ve tarım dışı üretim teknolojilerinde belirli bir düzeyin aşılması, ayrıca güç yapısının ve sosyal örgütlenmenin bulunması gerekmiştir. Kent yaşayışına geçmek için ise siyasal ve toplumsal örgütlenme, tarım dışı üretimin yerleşmeler arasında dağıtımını, artı ürünün kentlere taşınıp depolanması gibi bazı hizmetlerin gelişmesi (Tekeli, 2011 a: 29-30) önemli unsurlar olmuştur.

Devletin oluşumu Aristoteles'in satırlarında şöyle ifade edilmektedir;

"...Ancak birçok aile birleştğinde ve gündelik ihtiyaçları karşılamaktan daha çoğunu amaçlayan bir birlik oluşturduğunda, oluşacak ilk toplum köydür...Birçok köy hemen hemen ya da büyük ölçüde kendine yetecek kadar geniş, eksiksiz tek bir topluluk olarak birleştğinde yaşamın çıplak ihtiyaçlarından kaynaklanan ve iyi bir yaşam adına varlığını sürdüren devlet vücut bulur..." (Benevolo, 2006: 8)

Kentlerin ortaya çıkışıyla insanın çevresini dönüştürmesi, denetim altına alması artmış bu dönemden başlayarak insanın teknik ve bilgi birikimi hızlanma eğilimi göstermiştir (Keleş ve Hamamcı, 1998: 43). Boockin ilk kentsel merkezin bir pazar yeri değil törensel bölge olduğunu ve burada tanrılara, doğal güçlere tapınıldığına dair yaygın bir görüş bulunduğunu belirtmektedir. Boockin ilk kentlerin ideolojilere dayalı ortamlar olduğunu ileri sürmektedir. Bu kentlerde mübadele yaygındır ve bir iç pazar yeri bulunamamıştır (Boockin'den Akt. Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 256). Kentte tarımın yapılmıyor oluşu da kenti tanımlayan özelliklerin en önemlilerindendir (Hatt ve ark., 2002: 27).

Toplumsal olarak artı ürün üreten, oluşan bu ürünü sınıf denetimine veren ve düzenin devamını sağlayacak şekilde dağıtan toplumsal örgütlenme, köy kent farklılığını ortaya koymuş, bu farklılık kent/kır arasında sağlam bir ekonomik bütünleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu bütünleşmeyle; artı ürünü üreten bir yapı, ürünü denetimine alan egemen sınıf, düzeni koruyacak ordu, var olan işleri yöneten bir yönetici kadro ile "devlet" ortaya çıkmıştır. Bunlar ilk "kent devletleri"dir (Bal, 2015: 37). Toplumsal örgütlenmeden, siyasal örgütlenmeye geçiş; tarıma ve hayvanların evcilleşmesine dayalı ekonominin, kent yaşamını besleyecek ve özel mülkiyetin gelişmesine olanak verecek düzeye gelmesiyle bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Kentler toplum koşullarını değiştirmiş ve yönetim sanatında değişim isteklerine yol açmıştır (Morgan, 2015: 125).

Erken dönem Antik kentleri, Mezopotamya ve Mısır'da, M.Ö. 6000'lere endekslenirken; Çin, Hindistan, Girit ve Minos şehirleri M.Ö. 4000 yıl öncesinde bulunabilir. Avrupa'da ise kent özelliği gösteren yerleşim alanlarının M.Ö 1000 yıllarından itibaren oluşmaya başladığı görülür (Morris'ten Akt. Caner, 2010: 291). Asya'nın yüksek yaylalarında başlayan tarım, zamanla Uzak Doğu ve Avrupa'ya

yayılmış, tarımdaki başarıya bağlı olarak köy örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır (Tuna, 2013: 195)

Köy topluluklarının, göç ve istilalar karşısındaki problemlerini aşmak için oluşturdukları örgütlenme, tarım üretimine ek olarak ortaya çıkan buluş ve uygulamaların bir aradalığını sağlamış, tarımsal faaliyetlerin sorunlarına çözüm arayan askeri şeflerin çabaları birçok küçük işletmenin birleşmesine neden olmuştur. Fetihlerle de desteklenen bu bir araya geliş, merkezi bir yönetim/denetim yolunu açmıştır. Tarım üretimi ve köyde oluşan sorunlara çözüm bulma arayışı ile ortaya çıkan ilişkiler, yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak kentin ortaya çıkma nedenidir. İlk devletler de kentlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Tarımsal etkinliğin mekânsal örgütlenmesi köy iken, kentler tarım dışı nüfusun yaşadığı ve ürün fazlasının pazarlanıp takas edildiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuna, 2013: 197-201). Yazı öncesi dönemde, organik kabile toplumu olarak nitelendirebileceğimiz bu yapı, kurumsal ya da dil olarak tahakküm dışıdır (Bookchin, 1999: 56).

Yerleşik düzene geçişte avcılıkla uğraşanlar "çoban kabileler"e, tarımla uğraşanlar çiftçi topluluklarına dönüşmüş, tarım ve hayvancılığa olan yönelim ilk toplumsal işbölümünü yaratmıştır. İlk çiftçiler ürünün ekilip biçilmesinden, pazara götürülüp mübadele edilmesine kadar tüm işleri kendileri yapmışlar ancak artı değerdeki belirgin yükseliş üretimin dışında yeni mesleki uzmanlaşmaların oluşmasına neden olmuştur. Sulama kanallarının yapımından, suyun dağıtılmasına, ürünün stoklanmasından, dış güçlerden korunması ve pazarda satılmasına dek birçok alanda bunu görmek mümkündür. Yeni üretim alanlarının oluşması zanaat sınıfının ortaya çıkmasını, zaman içerisinde de toplumsal katmanlaşmanın oluşumunu sağlamıştır. İş bölümünün gelişmesi mübadeleyi, mübadelenin kompleks hale gelmesi ise parayı ortaya çıkarmıştır. Bir sonraki adım ticaretin gelişmesi ve tüccarların ortaya çıkışıdır (Ertürk, 2012: 30).

M.Ö. 3000 yıllarında arkeologlar Mısır, Mezopotamya ve İndus vadisinde çiftçilerden oluşan küçük grupların değil, çeşitli meslek ve sınıfların bulunduğu devletlerden bahsetmektedir. Bunlar rahipler, prensler, yazıcılar, uzman zanaatçılar, askerler, işçiler gibi besin üretim işinden uzaklaşmış kişilerdir. Bu alanlarda yapılan

arkeolojik kazılarda artık tarım ve av aletleri ile ev yapımı mallar değil; tapınak eşyaları, silahlar, çarkla yapılan kaplar, mücevherler ve bunlar gibi uzmanlaşmış zanaatçılar tarafından yapılan nesnelere ortaya çıkmaktadır (Childe 2006 b: 103-104).

Oluşan kent devleti teokratik bir devlettir. Yönetici sınıf yetkisini Tanrı ve Kutsal Kitap'tan aldığını söyler. Mumford, "*Tarih Boyunca Kent*" adlı yapıtında konuyla ilgili şu saptamaları yapmıştır;

"Yerel kabile reisi ulu krala dönüştü ve tanrısal veya yarı tanrısal sıfatlarla donanmış olarak tapınağın en yüksek dinsel mertebedeki muhafızı konumuna yerleşti. Köylerde komşu olanların arasına mesafe de sokulmuştu; onlar artık ne tanıdık, ne de eşit insanlardı, doğrudan krala bağlı memurlar olan askeri ve sivil yetkililer, yöneticiler, vezirler, vergi toplayıcılar, askerler tarafından hayatları denetlenip yönetilen birer uyruk konumuna indirgenmişlerdi." (Mumford, 2013: 45-46).

Böylece düzenin sürekliliği garanti altına alınmıştır. Burada üretimden bağımsız, düzenleyici, sınıfa dayalı, merkezi bir güç yapılanmasını görmek mümkündür. Ayrıca süreç içerisinde gerek ürünlerin, gerekse halkın yağmalardan korunması gereksinimi militarist bir sistemin oluşmasına neden olmuştur. Din adamları kent devletinin iç sorunlarını çözmüş ancak komutanlığa yatkınlıkları olmadığı için dış tehditlere karşı savunma, kentler arası su hakları sorunlarının çözümü gibi noktalarda başarılı olamamıştır. Sonuç olarak siyasal erk, din adamlarından askerlerin eline geçmiştir (Şenel, 1982: 5).

İ.Ö 1700'lerden kısa bir süre sonra üç yüz yıl kadar bir süre, uygar dünya barbar fetihçilerle baş etmek zorunda kalmıştır. Kuzey bozkırlarından çıkan barbar fetihçiler, uygar dünyanın tüm merkezlerine saldırmak üzere bir araya gelmişler, toplumsal yapıların çok sağlam olmadığı yerleri talan ederek elde edilen tüm kazanımları yok etmiş, uygar yaşam biçimlerinin olduğu yerlere bu denli zarar verememişlerdir. Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları bu talanı geçici gerilemelerle atlattı, bu dönem yöneticileri ticari akışı sağlamak için rahiplerin, yazıcıların, diğer uzmanların yardımına ihtiyaç duymuşlardır. Böylece toplumsal yapının sürekliliği sağlanmıştır. Askeri yapı süreç içerisinde çalışmalarını denetlemek, yağmayı önlemek, vergi toplamak, düzeni sağlamak şeklinde genişleyen bir manevra kabiliyetine sahip olmuştur (McNeill, 2015: 75-76). Tarımda ortaya çıkan artığa vergi ve haraç koymak

ve bu zemin üzerinden iktidarı ve zenginliği yaratmak da kent tipi örgütlenmenin ana kaynağı haline gelmiştir. Bu noktada kentlerin, bilgi birikiminden ekonomik güce dek her tür zenginliğin birikme noktası olduğu söylenebilir. Zenginlikle beslenen kentsel bürokrasi yüzyıllar boyunca gücü ve güce bağlı eşitsiz yapıyı koruyacak ve bunun için her tür baskı mekanizmalarını kullanacaktır.

Kapitalizm öncesi devlet biçimleri tarım devletleri olarak tanımlanmaktadır. Tarım devletleri kent devletlerinin bazılarının zamanla güçlenmesine bağlı olarak diğerlerini egemenliği altına almasıyla oluşmuştur. Bu teritoryal devletin (Asur, Babil, Hitit, Sümer) ya da başka bir deyişle imparatorlukların doğmasının da nedenidir. Mezopotamya toplumlarını ulusal devletten imparatorluğa geçişe yöneltten etmen dış saldırılara karşı ortak bir savunma ihtiyacı, dağlık bölgelerin hammaddelerine duyulan gereksinim ve yayılmacılık isteğidir. Bundan sonra uygarlıkların yazgısı bir imparatorluktan diğerine koşmak olacaktır. Nitekim Babil İmparatorluğu'nu, Asur, Yeni Babil, Pers, Selevkos imparatorlukları izleyecektir (Şenel, 1982: 241).

Tarihte ilk olarak Doğu'da ortaya çıkan kentler Batı'ya doğru yayıldıkça, bu coğrafyanın kültür ve düşünsel yapısından etkilenecek farklı bir yapıya bürünmüştür. Batı'nın ilk kentleri bugünkü Ege, Batı Karadeniz, Güney İtalya, Yunanistan kıyılarında kurulan kent devletleri (polis) dir. İskender'in ölümünden sonra (İ.Ö 323) Doğu Akdeniz çevresinde kurulan Helenistik devletler de, Yunan ve Doğu düşüncelerinin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki düşüncenin bir araya gelişi Roma İmparatorluğu'nda da devam etmiştir (Mazı, 2008: 34-35).

Roma İmparatorluğu ile birlikte egemen kent kavramı görülür. Yönetim yetkisi kent yurttaşlarındadır. Halkın esenliği Romalı yurttaşın en büyük değeridir. Romalı'nın yaşamında en önemli yeri devlet alır ve yurttaşın iki yaşam alanı vardır: Res publica (resmi) ve Res privata (özel). Özel yaşam her zaman devlete tabi durumdadır. Yasalar kralın yerini almıştır. Yazılı bir anayasa bulunmamakta, eski soyların deneyimleri (Mos maiorum) Romalıyı biçimlendirmektedir (Kinder ve Hilgemann, 2012: 86). Tarım devletlerinde, modern devletlerde olduğu gibi devlet ile yurttaş arasında bir ilişki biçimi gelişmemiştir. Devlet teba anlayışında, itaat ve vergilerin

ödenmesi istemi vardır. Egemenlik askeri değil siyasaldır ve yerel güçlerle kurulan ittifaklara, ayrıcalıklara dayanmaktadır.

Bu yeni devlet tipi ile birlikte toprak üzerinde mülkiyet de doğmuştur. Devlet yöneticileri, savaşlarda ele geçen toprakları sefere katılan savaş beylerine vermiş, beyler elde ettikleri gelire askerler beslemiş ve yeni seferlere katılmışlardır (Avrupa'da fief, Bizans'ta pronioia, İslam dünyası'nda ikta, Osmanlı'da tımar). İkta sisteminde şahıslara toprak mülkiyeti değil, vergilerini ödemek kaydıyla topraktan gelir elde etme hakkı verilmiştir. İkta ve tımar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak tımar da ön plana çıkan, gelir toplamaktan çok devlet görevlilerine maaş karşılığı verilmiş olmasıdır. Anadolu'da var olan bu sistem, Bizans kurumu olan pronioia ile benzerlik gösterir. Farsça olan terimin tam karşılığı tımar anlamına gelmektedir. Bizans'ta 12. yüzyılda toprak tahsisleri askeri hizmet karşılığında yapılmıştır.¹

Bu sistemde savaş beyleri toprak beylerine dönüşmüş, toprağa bağlı servet birikimi, zenginlik, statü oluşturmuş ve yeni bir tabakalaşma ortaya çıkmıştır. Böylece toprak soyluluğuna dayalı aristokrasi, lordlar ve baronlarıyla tarih sahnesindeki yerini almıştır. Toprak beylerinin doğal sınırları dışına çıkarak yayılması, yeni toprakları alanlarına katması, bunu sağlayacak askeri ve siyasi gücü göstermesi imparatorlukların doğmasının nedenidir. Gücün kaynağı ilahi olup, bu bir çeşit ideolojidir.

Askeri bir sistem ile asalete dayalı toprak sahipliği üzerinde yükselen feodalizm, Avrupa'da yönetim sistemi ve gündelik yaşamı temelden değişime uğratmıştır. 5 ve 12. yüzyıllar arasında Fransa'daki Frank krallıklarından yayılan feodalizm, bir süre sonra Batı Avrupa'ya dek uzanmıştır. Krallar "*tımar*" denen toprakları güçlü lordlara ve derebeylerine kiralamış, en alt tabakada bulunan ve köylü sınıfından çıkan serfler ise efendilerinin boyunduruğu altında yaşamışlardır. Sistem lordların kendilerini savunmaları için kalelerin ve surların yapımını gerektirmiş, şövalyelik de dönemin önemli bir unsuru olmuştur (Marriott, 2017: 106).

---

¹(<http://akademikperspektif.com/2013/11/07/osmanlida-timar-sistemi/>)

Prienne, "*Belçika Tarihi*" isimli çalışmasında kentin, hayatını alım satım yaparak kazanan bir grubun, tarımla uğraşan gruptan kopmasıyla oluştuğunu söylemektedir. Kentlerin oluşumunun ana dinamiği ticarettir. Ticaretin ilerlemesi, endüstri ve zanaat sınıfının doğmasına neden olmuştur. Prienne "*Orta Çağ Kentleri*" isimli çalışmasında ise kentleri; geçimin ticaretle sağlandığı, hukukun varlık kazandığı, yasa ve kurumların oluştuğu, orta sınıf halk ve toplumsal örgütlerin bulunduğu yer olarak betimlemiştir (Bal, 2015: 51). Orta Çağ kentlerini ortaya çıkaran temel etmen ticaretin gelişmesidir. Özellikle 10. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ticaretin canlandığı görülür. Kente göç ve nüfus artışıyla ilişkili olan ticari gelişme, başta limanlar olmak üzere yol kavşakları, nehir ağzları ve diğer elverişli noktalarda kentlerin oluşmasına ve var olan şehirlerin de büyümesine neden olmuştur. Ticaret için uzun yollara çıkan tüccarlar, seyahatleri boyunca sığındıkları kale kentlerinin etrafında kurulan yerleşimlerde konaklamışlar, buraları çekim merkezi haline getirerek kentin zenginleşmesine neden olmuşlardır (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 257).

Doğu-Batı ticaret yolları arasındaki kentler ticaretin yürütülmesinde önemli rol oynamıştır. Kentler; uğranacak limanlar, erzak alınabilecek yerler ve malların takasının yapılmasına olanak sağlayan ortamlardır. Avrupa, Avrasya ticaret dünyasının batıdaki çeperinde yer alırken, bir yandan hammadde (şarap, yün, kereste, balık, kürk vb.) üretimini sürdürmüş, öte yandan ağır bir şekilde mamul mallar üretmeye başlamıştır (Ponting, 2016: 331-333). 1000 yılından sonra gelişen yeni tekniklerle karanlık çağ efsanesi yıkılmış, kent merkezlerinde yükselen büyük katedraller, geleneksel toplumsal yapının yerini alan zanaatkârlık ve ticaretle ortaya çıkan bir kent burjuvazisi yükselen yeni değerler olmuştur (Eco, 2014: 17-18). Bu süreçte toprak soyluluğu ve aristokrasiye dayalı yapı dağılmış, kentli sermaye sınıfı ortaya çıkmıştır. Ayrıcalıklı bürokrasi yerini Weber'in akılcı bürokrasi dediği yapıya bırakmıştır. Karmaşık bir toplumsal yapı ve buna paralel olarak karmaşık bir devlet yapısı oluşmuştur.

İslâm alemine bakıldığında, 8. ve 12. yüzyıllar arasında zirveye ulaşıldığı ancak 13. yüzyıldan itibaren geri çekilmenin başladığı görülür. İslâm kentlerine yönelik çalışmalarda en etkili isimlerden olan Lapidus (bir diğer isim Grunebaum'dır), 12. ve

15. yüzyıllar arasında Halep ve Şam üzerinden sosyal yapıyı analiz etmiştir. Sjöberg'in on yıl süren ve Avrupa'nın bazı kesimleri, Asya, Güney Amerika, Kuzey Afrika gibi sanayileşmemiş, geleneksel ilişkilerin sürdüğü bölge kentlerine yönelik kavramlaştırmalarına dayanarak Lapidus, İslam kentlerinde dinin sosyal kontrol ve idari merkez olma açısından kenti etkilediğini söylemiştir. Mahalleler küçük olmakla birlikte en önemli sosyal örgütlenme birimleri, güçlü sosyal kontrol noktalarıdır. Weber de doğu kentlerinin, batdakilerden farklı olarak; müstakil, siyasi güce sahip, kendi kanunlarını yapan, özel mahkemelere sahip birimler olmadığını belirtmiştir. Mahallerdeki sosyal dayanışma, hemşehrlik ya da dini kimlikler üzerinden gerçekleştirilmekte, mahalle isimleri etnik ya da yapılan zanaate göre verilmektedir. Grabar gibi bazı araştırmacılar, İslâm kenti desenini bulmanın güç olduğunu ve bu kentlerin eklemleme sonucu ortaya çıktığını söylemişlerdir (Arslanoğlu, 2000 b: 46-55). İslâmiyette görülen en tehlikeli hız kaybı 18. yüzyılda yaşanmıştır. Endüstri Devrimi'ni yeterince değerlendiremeyen İslâmiyetin kaderi, diğer azgelişmiş devletlerinkine bezemiş, bu coğrafya maddi düzlemde Avrupa'dan, iki yüzyıl geri kalmıştır. 19. yüzyılda İslâm aleminin aşağılanması ve acı çekmesine neden olan bu gerileme, Türkiye'de Atatürk ve arkadaşlarının gösterdiği ani ve parlak tepkiler, bağımlı olmama durumu sayesinde önlenebilmiştir. Ancak bağımsızlık kazanmak ile dünyaya ayak uydurmak arasında ince bir çizgi bulunmaktadır (Braudel, 2014: 103-127).

1400'lerden sonra Batı Avrupa'da feodal sistem, veba nedeniyle azalan nüfus ve ticaretin gelişimine bağlı olarak parçalanmaya başlamış, Orta ve Doğu Avrupa'da ise 19. yüzyıl ortalarına dek varlığını sürdürmüştür. 11 ve 12. yüzyıllarda Avrupa'da ticaret gelişmiş; Haçlı seferleri, yeni yolların keşfedilmesi, deniz aşırı ulaşımın gelişimi bu sürecin oluşumunda etkili olmuştur. Sonrasında üretim ve ticaret merkezlerinin de geliştiği görülür. Orta Çağ Avrupa'sında en zengin kentler olan Venedik limanları, İtalya'da Pisa ve Cenova, Almanya'da Lübeck ve Danzig ticaret merkezleri olmuş; Flandra'daki Ypres ve Ghent ve Bruges, Floransa'da Toskana ise önemli giyim sanayileri haline gelmiştir (Marriott, 2017: 107).

Haçlı Seferleri ile uzak ülkelere gidilmesi ticarete bağlı hoşgörüyü arttırmış, değiş tokuşa dayanmayan para karşılığı mal satışı pazarların hızla çoğalmasına neden olmuştur. Güvenlik ihtiyacı şato yakınlarında korunaklı pazaryerlerinin (surlar, kuleler) oluşmasını sağlamış, derebeyine bağlı olmayan yurttaş kişiler bu pazaryerlerinde parası ile ticaret yapmışlardır. Dönem kentleri küçük, köşeli, dönemeçli dar sokakları, yüksek ve sivri damları ile düzensiz bir görünüme sahiptir. Tacirler kentten çıkıp taşraya yol alırken yanlarına korumalar da almışlar, eşkiyalık da yapabilen şövalyelerden kendilerini bu şekilde korumuşlardır. Kentte terziler, fırıncılar, boyacılar, demirciler gibi zanaatkâr topluluklar, lonca örgütleri kurmuşlar ve sert kuralları olan bu yapılanma ile kendilerini dışa kapamışlardır (Gombrich, 2016: 191-192).

Tilly, Avrupa'da 1000 yılından itibaren şehirlerde meydana gelen değişimleri beş aşamada basamaklandırmıştır. Bunlar; 1350'ye kadar önemli bir yayılma, 1350-1500 arasında geriye gidiş ve sonrasında salınımlar, 16. yüzyılda hızlanma, 17. yüzyılda yavaşlama ve 1750 sonrasında büyük bir ivme kazanma aşamalarıdır. Birinci aşamadan ikinciye geçişi 14. yüzyıldaki veba salgını belirler, üçüncü aşama İberya denizciliğinin Amerika macerasıdır. 1600 sonrası kırsal sanayinin gelişmesi dördüncü, şehirlerde imalat, hizmet ve ticaretin patlak vermesi ise beşinci aşamayı yaratmıştır (Hohenberg ve Lees'ten Akt. Tilly, 2001: 94).

Bu dönemde evrensel kilise bireyle ilgilenirken, Orta Çağ topluluğu feodal ya da kentsel sınıf ve rütbeler üzerinden hayat bulmuştur. Var olmak için kişilerin bir birliğe ait olması gerekmektedir; bir aile, feodal bir malikane ya da lonca. Emniyet sadece grup korumasıyla mümkündür. Kilise dışında hayatın temsiliyeti loncalar üzerinden sağlanmakta, oluşan birlik ise ortak iş ve ortak kader üzerinden temellenmektedir. Anglosakson İngilteresi'nde (892 öncesi) loncalar dini kardeşlik cemiyetleri olmuş ve bu dinsel rengi hiçbir zaman yitirmemişlerdir. İlk dönemlerde zanaatkârlar da tüccar loncalarına katılırken, sonraki dönemlerde feodallerin ya da âlimlerin kent yönetiminde söz sahibi olması, bir loncaya katılmalarını gerektirebilmiştir. Kasabaların ekonomik çıkarlarını kontrol eden loncalar, üyelerinin savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla feodal sınıfın haksız eleştirilerinin yumuşamasını sağlamış; çalışmanın ayıp sayıldığı düşüncüyü yok ederek, kent

tarihinde ilk defa karşılaşılan kölelik dışında, omuz omuza çalışan özgür yurttaşlar yaratmıştır. Orta Çağ'daki bu uygulamalar, Yunanistan'ın köle destekli "demokratik" yönetiminin yıkılması temel koşulunu sağlamıştır. 18. yüzyıl sonrasında ticaret odası, işçi sendikası, imalatçılar birliği şeklinde ortaya çıkan siyasal birlikler ise, uzun süre ekonomik örgütlenmenin bütünleyici unsuru olamamış, üyelerinin kültürel hayatlarının geniş bir kısmını kapsayamamıştır (Mumford, 2013: 335-337).

Orta Çağ'da gelişen pek çok şehir lordlar karşısında bağımsızlık kazanmış, oluşan savunma ve ticaret birliği "Hansa Birliği" olarak adlandırılmıştır. Dünyanın ilk örgütlü ticaret birliği olan, tüccarların can ve mal güvenliklerini korumak adına kurdukları ve *kardeşlik cemiyetleri* adını verdikleri bu birliklerin en meşhuru Avrupa'da kurulan Gild ve Hansa Birlikleri'dir. Ortadoğu, Anadolu ve Avrupa'da kurulan bu birlikler ticari faaliyetlerin bir düzen ve dayanışma içerisinde yürümesini sağlamış, iktisadi olduğu kadar dini bir oluşum içermişlerdir. Ticari çıkarlar adına kurulan bu birliklerin zamanla politik güce dönüşerek, kendi ordularına sahip oldukları görülür (Güçlüay, 2001: 300-301).

İlerleyen döneme hümanist düşünce, ilahiyatta reform, bilimsel buluşlar, deniz aşırı seferler ve coğrafi keşifler damgasını vururken bu "Erken Modern Dönem", modern olmaktan çok Orta Çağ'a yakındır. Bu dönemde falcılık, büyücülük ve kehanetler iki yüzyıldan fazla bir süre gelişen yeni fikirlerle birlikte yaşamıştır. Orta Çağ kilisesinin saygınlığını yitirmesine neden olan olaylar, Rönesans ve Reform hareketleriyle sonuçlanmıştır (1450-1670). Dinde reformlarla sonuçlanan hareket, rönesansın da köklerini filizlendirmiş, bu oluşumlar kentlerin ve Orta Çağ sonu ticaretinin büyüyüp gelişmesine, zengin ve güçlü kapitalist patronların ortaya çıkmasına, ekonomik ve sanatsal yaşamı etkileyen teknik gelişmelere neden olmuştur. Rönesans hümanistlerinin akıl ve inanç konusundaki uzlaşma vaadi yerine gelmemiş, Din Savaşları sonrası yaşanan "Aydınlanma", bağınazlıkların sadece yüzeyini süpürebilmiştir. Avrupalı tarihçilerin "Mutlakiyet Çağı" dedikleri dönem, soyluların ve din adamlarının çıkarları için mücadele ettikleri bir dönemdir. Bu sancılı değişim dönemi 18. yüzyılda etkisini yoğun bir şekilde göstermiş; demokrasi, özgürlük akımlarını yükselterek, mutlakiyeti kasvetli bir yenilgiye uğratmıştır. Ancak Doğu ile Batı arasındaki farklılıklar gittikçe açılmıştır, hala aristokratlar ve köylüler arasında

ciddi bir uçurum bulunmaktadır, soylu ve nüfuzlu kişiler (İspanya'da Medina, Sidonia ve Osuna, İsveç'te Brahe ve Bondeler, Avusturya'da Schwarzenbergler, Maceristan'da Esterhazy, Bohemya'da Lobkowitz ve Polonya'da Czartorski, Potockiler) serf emeğiyle işlenen topraklarda büyük patronyal güç oluşturmuş ve hükümdar benzeri hayatlar yaşamaya devam etmişlerdir (Davies, 2011: 511,517,624,628,629).

Kristof Kolomb'un yerleştiği Haiti adasında yerli nüfus köleleştirilip ölümüne çalıştırılırken, İspanya Karayip adalarındaki yerli halka benzer şekilde uygulamalarda bulunulmuş ve 1650'lere gelindiğinde adanın yerlileri olan Arawaklardan veya torunlarından neredeyse kimse kalmamıştır. İmparatorluklar bu model üzerinden yükselirken, kısa süre sonra İngilizler Kuzey Amerika'ya gelerek bu topraklara el koymuş, kilise kolonicilerin maddi kazanımları için her türlü yanlışı onaylamıştır. Amerika bağımsızlığını ilan ettiğinde kolonilerde yaşayan yerlilerin %90'ı öldürülmüş ya da Avrupa'dan gelen hastalıklar yüzünden ölmüştür. Kolomb'un işgalinden sonraki iki yüz yıllık süreç, sömürgecilik ve Batı Avrupa imparatorluklarının yükselişinin başlangıcıdır. Bu zaman dilimi aynı zamanda, kapitalizmin gelişmesini sağlayan büyük sermaye birikiminin olduğu dönemdir ve bu yapı, sermayenin küreselleşmesinin de temel argümanıdır (Chen, 2004: 123-124).

İngiliz ve Fransız Devrimleri yeni bir sınıfın yükselişine zemin hazırlamış, burjuvazinin kurduğu yeni sistem, bundan sonraki dönemlerin ve oluşan değişim ve dönüşümlerin başat ögesi olmuştur. 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın sonuna dek süren "Akıl Çağı" merkez olarak Fransa'da oluşmuş; Descartes, Newton ve Locke'un fikirleri sentezlenerek insan aklı tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşımlar dini, iktisadi, siyasi alanlara uygulanmış, din konusunda amaç Diderot'un sözleriyle "Tanrıyı yüceleştirmek ve özgürlüğüne kavuşturmak" olmuştur. Siyasal anlamda kısmen fizyokratlara ait olan iktisat kuramları "Bırakın doğa yönetsin!" kuralını savunmuş, liberal ticaretin gündeme gelmesiyle devlet müdahalesinin minimuma inmesi (laissez-faire) istenmiştir. (Lee, 2015: 252-255).

19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, sanayinin gelişimi sonucu ortaya çıkan hızlı kentleşme, kısa sürede büyük bir değişime neden olmuş ve 1848-1945 yılları

'kent devrimi çağı' olarak adlandırılmıştır. Çeşitli tarihi olayların kentleri büyütüp sayıca arttırdığını söyleyen Hawley'e göre liman kentleri, demiryolu ağlarının döşenmesi ticareti teşvik etmiş ve bu güzergahlar boyunca kent nüfusları gelişmiştir (Hawley'den Akt. Val ve ark. 2013: 6). Bu dönemde kentler; toplumsal isyanın örgütlendiği, işçi sınıfının toplu halde yaşadığı ve çalıştığı, sefaletin ve servetin yan yana bulunduğu, bilginin yoğunlaştığı merkezlerdir. İktidar oluşan sosyal patlamalara karşı, fiziksel müdahalelerle önlemini almıştır. 19. yüzyılda (1809-1891) Vali Haussmann siyasi kaygılarla Paris'i yıkıp, tarihi dokuyu geniş bulvarlarla yarmış ve örgütlü grupların şehir içindeki dolaşımını kontrol altına almıştır. Yapılan geniş cadde ve sokaklar ulaşımın kolaylaşmasını sağlamış, oluşan hız ve konfor sonraları kentlerin en önemli özellikleri arasına girmiştir. Amaçlanandan farklı bir sonuca varılsa da, modern tasarımıyla kent; zamanla dev ve karmaşık bir organizmaya dönüşerek, içine aldığı bireyin kendisini güçsüz ve yalnız hissetmesine yol açmıştır (Çakar, 2014: 39).

Sanayi Devrimi sürecine gelindiğinde, buhar gücünün yarattığı yüksek enerjinin üretimde büyük bir artışa neden olduğu görülür. Enerji artışı ile ortaya çıkan yeni sektörler nedeniyle gerekli insan gücü kentlere akmıştır. Yeni dönem, yeni devlet biçimini de oluşturmuştur: Ulus devlet. Ulus devlet, kendi yurttaşını yaratma misyonunu üstlenmiş, bu ise devletin kurumları aracılığı ile yaratılmış ve kültür üzerinden sağlanmıştır. Devletin belirlediği ilkeler doğrultusunda oluşturulan yeni yurttaş modeli, günümüz postmodern dünyasında da hala varlığını sürdürmektedir.

1960'ların sonlarına gelindiğinde, aşırı sermaye birikiminden kaynaklanan ağır krizle; sınıf uzlaşısının çöküşü, sosyalist, komünist radikal sol hareketlerin ortaya çıkışı benzer zamanlara denk gelmiş, yaşananlar kapitalist ekonomik-politik sistemin istikrarı için ciddi tehdit oluşturmuştur. Ancak 1973-75'lere gelindiğinde gerileme/daralma sadece sermaye birikimindeki düşüşünün değil, emeğin örgütlenmiş gücüne yapılan saldırının, kurumsal reformların, tasarruf programlarının, yeniden yapılanmanın işaretlerini vermiştir. Dönemin sosyal rasyonelite ve adil yeniden dağıtım gibi egemen kavramları terk edilirken, devlet artık bu kavramları tanımlamaya zorunlu değildir, çünkü piyasa bunu herkes için yapacaktır. Bu söylem

son yirmi yılda Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de hegemonik söylemlerin güçlü yönü haline gelmiştir (Harvey, 2002: 235-240).

Ancak ulus devlet ve kurumları, zaman içerisinde zayıflayacak ve yönetim anlayışında dönüşümler yaşanacaktır. Bir dönem gümrük duvarları ile korunan iç pazarların yetersiz hale gelmesi ve uluslararası pazarlarda var olma isteği yeni bir stratejiyi de beraberinde getirir: Sermayenin merkezileşmesi ya da daha az elde toplanması. Bu nokta kapitalizmin yayılcı ve aynı zamanda devletlerin kaynaklarına müdahale eden farklı bir aşamasına karşılık gelmektedir. Dünya pazarlarına hakim olmaya yönelik savaşlar bu savın destekleyici unsurlarıdır.

Küreselleşme süreci ile birlikte kentlerin dünya haritasındaki konumlarını belirleyen ilişkiler de hızla değişmiş, bazı kentler yükselirken bazıları da hızlı bir düşüş sürecine girmiştir (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 258). Son yirmi yıldır akademik çalışmalar ağırlıklı olarak kentleşmenin (kapitalist toplumsal ilişkiler ve sermaye birikim şartları çerçevesinde) toplumsal yapı değişiminde oynadığı rolü incelemiştir. Bu çalışmaların merkezinde kapitalizmin nasıl özgün bir tarihsel coğrafya ürettiği düşüncesi vardır. Kentleşmenin fiziksel ve toplumsal manzarası, kapitalist kriterlerle şekillendiğinde, kapitalist gelişmenin izleyeceği yollara sınırlandırmalar konmaktadır. Bunun anlamı; kapitalizmde kentsel süreçler sermaye dolaşımı ve birikim süreçleriyle şekillenirken, benzer şekilde sermaye dolaşım/birikim süreçlerinin de zaman ve mekân içinde bu birikim koşullarını ve durumlarını şekillendirdiğidir. Bu durumda kapitalistler, kendi tarihsel coğrafyalarını kurabilmek adına mücadele etmek zorunda olacaklardır. Ancak koşulları şekillendirmede kolektif rol oynasalar da bu coğrafyayı kendi seçtikleri tarihi/coğrafi koşullarda kurmayı başaramazlar. Bu iki yönlü karşılık, tıpkı işçilerin kendi yaratımları tarafından kısıtlanmış/baskılanmış durumları gibi bir tahakküm ilişkisi oluşturmaktadır. Kapitalist gelişmenin kent yaratma süreci bu noktadan okunabilir (Harvey, 2015 b: 419-420).

Küreselleşme süreci içinde mekânsal yeniden yapılanmalara dair olarak da bir takım yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri Dünya kenti/Küresel kent tanımlamasıdır. Kavram 1980 sonrasında bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlamış, ilk olarak

kültürel zenginliğe vurgu yaparken, sonrasında büyük metropoliten alanlara yönelik olarak kullanılmıştır. Cohen, Friedmann, Sassen gibi isimler dünya kenti olmanın koşullarını belirlemiş ve en güçlü küresel kentleri sıralamışlardır (Öktem, 2013: 103-104). Küreselleşmenin etkisini en çok hissettirdiği alanlar ekonomi ve finans olmuş, bu dönemde öne çıkan yeni liberal politikalarla finansal alanda serbestlikler yaşanmış, çok uluslu şirketler tüm dünyaya yayılmış ve sayıları artmıştır. Ülke sınırları bilgiden haberleşmeye, iletişimden sermaye ve emeğe dek aşılmış, kültürel ve siyasal alanlar başta olmak üzere pek çok alanda değişimler yaşanmıştır (Zincirkıran, 2017: 283-285). Bu değişimlerin kente yansımaları kentlerin yapısal dönüşümlerini de beraberinde getirmiş, mekânsal ve sosyal kurumlar zaman içerisinde farklılaşmışlardır.

20. yüzyıl sonlarına gelindiğinde genişleyen ve merkezileşen sermaye, sınırların uluslararası anlaşmalarla ortadan kaldırılması ve her noktaya ulaşılması isteğindedir. Bu stratejide kentler değişen dinamikleri ile yine ön plandadır. Özellikle 1970’li yıllar sonrasında ortaya çıkan krizler, 1980’lerdeki ekonomik durgunluk süreçleri, devlet bütçelerinde görülen açıklar tüm dünyada yeni sağ liberal ideolojilerin yükselişini beraberinde getirmiş ve devletler sosyal, hukuki, yönetsel alanlarda pek çok yapısal değişime uğramıştır. Değişimin yönü ve boyutları yine küresel ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak şekildedir. Yerel birim olan kentin dönüşümü, 21. Yüzyılda “yerelleşme” başlığı altında en çok üzerinde durulan konuların başında gelmiştir. Aşağıda kentlerin işlevleri ve değişme dinamikleri tarihsel olarak ele alınmıştır.

1.2.1. Kentlerin İşlevleri

Kentler tarihsel olarak farklı alanlarda pek çok değişim geçirmiş, ortaya çıkan gereksinimlere yeni kurumlarıyla yanıt vermişlerdir. Kıray (Akt. Özer, 2004: 5), yapısal değişikliklerin insan ilişkilerini de biçimlendirip değişime uğrattığını, böylece çevresel değişimler kadar davranışlar, düşünce kalıpları, yaşam biçimlerinde değişime uğradığını ifade etmiştir. Toplumsal yapı ile kent özelliklerinin, her dönemde bir uyum içerisinde bulunması, bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Bu yaklaşım aynı zamanda alt yapıyı oluşturan üretim biçiminin, üst yapıyı meydana getiren kurumları uyumlu olmaya zorlaması ve böylece toplumsal-

ekonomik yapıların oluşması sürecinin de bir anlatısıdır. Kentler her toplumsal yapıda, bu yapının gereksinimlerine uygun işlevler üstlenmişlerdir. Ancak yaşanan bu çok yönlü değişime rağmen kentlerin temel unsurları aynıdır.

Kasabalardan megapollere ulaşan kentleşme olgusunun, boyutları ve dış görünüşü değişmiş olsa da kent gerçeğinin binyıllarca öncesine dayanan temel özelliklerinin korunduğu görülür. E. Gutkind'in 1962'de yayımlanan *Crépuscule Des Villes* (Kentlerin Şafağı) eserinde bu duruma yönelik olarak, çağdaş kentlerimiz ile mirascısı olduğu Sümer, İndus vadisi kentleri arasında 180 kuşak bulunduğu, beş bin yıllık süreçte kentlerin işlevleri, boyutları ve yapılarının değiştiği ancak kentleri kırdan ayıran farklılıkların aynı kaldığı açıklaması yapılmıştır. Kentleşme devrimi, tarım devriminin tamamlayıcısıdır. Bu şekilde insanoğlu doğadan kopmuş, yeni bir insan türü doğmuştur. Yaşanan bu iki devrim, uygarlığın temelleridir (Huot ve ark., 2000: 11-12). Childe'a göre yerleşik hayata geçişin en önemli etmeni tarımsal faaliyettir. Bu nedenle insanlık tarihinde iki temel kırılma noktası yaşanmıştır: Tarımsal Devrim, Kentsel Devrim. Bu iki aşamanın devrim olarak nitelendirilmesinin nedeni, insanların hayatında oluşan ekonomik, sosyal, biçimsel büyük çaplı değişimlerdir. Düşünüre göre Tarım Devrimi'ni, M.Ö. 3000'de Kent Devrimi ve 1800'lerde Endüstri Devrimi izlemiştir (Childe'dan Akt. Belge, 2017: 39-40).

Antik topluluklar, tarımla uğraşmış ve kabile, soy birlikleri şeklinde örgütlenmişler, aynı toprak üzerinde yaşayan bu topluluklar, yerleşme birimi olarak "site"leri ortaya çıkarmışlardır. Feodal aşamada antik siteler çözülmüş, toplumsal yapı kırsal etkinlikler üzerinden örgütlenmiştir. Mülk sahibi senyör ve toprağa bağlı serflerden oluşan bu yapılanmada senyörlerin yaşadığı şatolar (bourg), gelecekteki kentlerin çekirdeğini oluşturacaktır. Orta Çağ'ın kasaba düzeyindeki kentleri, bu korunaklı yapıların çoğalması ile meydana gelmiştir. Kilise, lonca zanaatkârları ve tüccarlar toplumsal dokunun önde gelenleridir. Bu dönemde kent ilk kez kıra karşıt özellikleriyle gözlemlenebilir. Kentler feodal yapının ürünü olmakla birlikte, bu yapının çözülmesinde de temel aktör olmuşlardır. Üretim güçlerinin daha çok ürün elde etmesi, şatoların çevresinde sanatçıların, zanaatkârların toplanmasına ve sayıca artışına neden olmuş, kullanım değerinin yerini değişim değerinin alması, tüccar

sınıfının ortaya çıkışını sağlamıştır. Derebeylik ekonomisinin sonunu getiren bu durum, pazar ekonomisinin de gelişme nedenidir. Ortaya çıkan yeni toplumsal-ekonomik biçimlenme, önce merkantalist ekonomi politikasını ve sonrasında ona bağlı kapital birikimi, teknoloji ve üretim örgütlenmesini oluşturacak, köklü değişimleride beraberinde getirecektir (Özer, 2004: 6-7).

Şehirler, uygarlık tarihinin farklı dönemlerindeki ilerlemelerin itici kuvvetidirler. Mısır, Babil ve Asur'un eski dünyaları, şehir dünyalarından oluşmuş, Yunanistan şehir devletlerinden meydana gelmiştir. Roma imparatorluğu, tek bir şehrin üzerinde yükselirken; yazı, sanat, tarih, mimari gibi pek çok alan şehirle varolmuştur. Dört bin yıl boyunca dünyanın atölyesi olan şehir, sonrasında büyük göçlere tanıklık etmiş, Roma İmparatorluğu yıkılmış, şehirler yerle bir olmuş ve Avrupa yeniden küçük tarım köylerine dönmüştür. Karanlık denin çağda nadasa giren şehirler uzun bir süre bekleme noktasında kalırken, Haçlı Seferleri ile gelişen ticaret özgür şehirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Haçlı seferleri insanlara çok daha geniş bir evrenin varlığını göstermiş, Karanlık Çağ'ın gezgin tüccarları Doğu ve Batı arasında köprü olmuşlardır (Loon, 2014: 188-189).

İslamiyet'in yayılması 9. yy'da Batı açısından büyük bir çöküşün nedenidir. Batı'da ekonomik hayat sönmüş ve Orta Çağ'da tarım dönemine girilmiştir. Bu dönemde artık zenginlik topraktadır ve senyörlük ile feodal güç yayılacaktır. Avrupa bir çeşit kastlelara ayrılmıştır: asiller, ruhbanlar, köylüler. Ticaret, sanayi, mal dolaşımı yoktur. Her şey senyörlüğe aittir ve şehir hayatı bitmiştir. Batı ilk kez kendi kaynakları ile yaşayacaktır (Pirenne'den Akt. Tuna, 1987: 23). Antik Roma'dan bu yana kent "ticaret" merkezi olmaktan çıkıp, "yönetim merkezi veya kale olma" durumunu almıştır. Avrupa kentlerinin yeniden inşası ancak 11. yüzyılda gerçekleştirilecektir. Bu dönemde siyasal yapılanmanın kilise üzerinden olduğunu söylenebilir. Haçlı seferleri böyle bir siyasi hareketin sonucudur. Sonrasında İtalya kıyılarından başlayan Akdeniz ticareti, Avrupa'da canlılık ve dönüşüme neden olacaktır. Orta Çağ, Batı'nın Doğu ticareti denetimini elinden kaçırdığı, gerilemeye başladığı bir dönemdir. Ancak sonrasında Doğu ticaretinden pay alarak yeniden doğuşunu yaratan Batı dünyası, oluşturduğu zenginlik sonucunda Sanayi Devrimi'ne giden yolu açacaktır (Tuna, 1987: 20). Batı Orta Çağ'ının modeli olan feodalizm, bugünkü

Batı'yı oluşturan bir mayalanma dönemi olarak görülebilir. Pirenne'ye göre toprakta çalışmayı bırakarak ticaret ve sanayi hayatı için yeni yerler ve yaşam şekilleri arayan tüccarlar, ilk burjuvaziye ve yeni oluşacak şehirlerin çıkış noktasını oluşturur. Ancak burjuvazi tüccarların kent soylu olarak yönetime el koymaları şeklinde değil, uzun süren mücadelelerin sonucu olarak güçlü bir sınıfın oluşmasıyla ortaya çıkmıştır (Tuna, 1987: 26-27).

1.2.2. Kent İşlevlerinin Değişme Dinamikleri

Sanayi Devrimi, 15. yüzyılda başlayan ticaret dönemi ve ardından bilimdeki gelişmelerin teknolojiye uygulanması ile üretim güçleri ve dağıtım tekniklerinde meydana gelen ilerlemelerin bir sonucudur. Sencer, doğa ve makine gücünün üretime girmesiyle yeni bir dönemin açıldığını, Sanayi Devrimi olarak adlandırdığımız bu dönemde insan gücü veriminin arttığını, sanayinin nicelik ve niteliksel olarak geliştiğini, bu gelişmelere paralel olarak yeni örgütlenme biçimlerini ortaya çıkardığını söylemiştir. Buharın ortaya çıkışı treni, tren yolunu, fabrikalaşmayı beraberinde getirmiş; yeni üretim biçimi işçi sınıfını, bu sınıfın barınma ihtiyacı gibi çeşitli olguları etkilemiş, kentsel örgütlenmede de büyük değişimler görülmüştür. İş gücü talebi, kırdan kente göçün zorunlu nedeni iken, teknolojinin tarımsal mekanizasyona yol açması da, kırdaki emek gücünün kente akmasının bir başka nedeni olmuştur. Kentler artık kır nüfusunun yöneldiği yeni çekim merkezleridir (Akt. Özer, 2004: 7).

Alvin Toffler 3. Dalga adlı kitabında (Third Wave) tarihsel olarak üç dalga hareketinden yola çıkmakta ve sosyal düzenlerin ortaya çıkışında bu kırılma noktalarının belirleyici olduğunu söylemektedir. Bazı tarihçilerin uygarlığın sadece üç parçaya bölünmesinden rahatsızlık duyabileceğini de söyleyen Toffler, Birinci Dalga'nın tarım toplumunu, İkinci Dalga'nın endüstri toplumunu, Üçüncü Dalga'nın ise günümüz ileri endüstri toplumunu temsil ettiğini ifade etmiştir. Birinci Dalga'da organize tarım, köylü sınıfını yaratmış ve bu sınıf kendine has zaman- mekân anlayışını oluşturmuştur. Köylü belirli bir yerde, geniş aile yapısıyla yaşamakta ve geçimlik olarak yapılan üretimin fazlasına el konmaktadır. 2. Dalga alternatif uygarlık yaratan Endüstri Devrimi ile gelmiştir. Toprağın yerini fabrika almış, geniş aileler, çekirdek aileye dönüşmüştür. Tarladan fabrikaya kayan üretim sisteminde

aile bir arada çalışmadığından, ailenin fonksiyonları farklı kurumlara aktarılmıştır. Köyde yavaş olan sosyal hayat, sanayi kentinde hızlı, devingen bir hal almış, iş dünyası saat üzerinden işlemeye başlamıştır. Yeni oluşan sistemde herkes dakik olmak durumundadır. Hammaddeden ürünün piyasa koşullarına hazırlanmasına dek oluşan proses tekrarlanan işlemler üzerine yapılmış, bu düzen içerisindeki insan da tektipleşmiştir. Üretim aşamasındaki entegrasyon, tıpkı fabrikada olduğu gibi merkezi bir bürokrasiyi gerektirmiştir. Tektipleştirilmiş insan entegrasyon, bürokrasi ise ulus devlet şeklinde örgütlenecektir (Toffler, 2007: 31,37,58,79).

3. Dalga'da ise bilgi teknolojileri ortaya çıkmıştır. Bu noktada ürünlerin farklılaştırılarak kişiselleştirildiği görülür. Üretim bandından çıkan insan, bilgi idaresi ve karar alma mekanizmalarına katılımıyla ön plana çıkmıştır. Çekirdek aile dağılmaya başlamış, farklı yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır. Çocuksuz yaşam tarzını seçenlerin sayısı yükselmiş, merkezileşmek ve tektipleşmek bozuma uğramış, yaşam hızlanmış, alınması gereken kararlar artmış, bürokrasi de dönüşmeye başlamıştır (Toffler, 2007: 268-270).

Kentleşmeyle birlikte kol emekçiliği, sözel ya da entelektüel faaliyetlerle perdelenmiş rahipler, kâtipler, tacirlerden oluşan bir toplumsal kesim ortaya çıkmış ve kentler insana koşullu yapay bir doğa oluşturmuşlardır. Davis ve Hertz 1957'lerde yaptıkları araştırmalarda, 1800'lerde dünya nüfusunun %3'ünün kentlerde yaşadığını tahmin etmektedir. Bu dönem, koşulları açısından Roma İmparatorluğu dönemine benzetilir. Bairoch ise 1983 tarihli araştırmasında bu oranları % 8-10 olarak düzeltmiştir. Kentleşme olgusu, sanayileşmeye kadar geçen dönemde bir süreklilik gösterecektir (Huot ve ark., 2000: 12-13).

Süreç içerisinde ticaretle zenginleşen tüccarlar kentsel aktörler olarak öne çıkmış, ticaretin yoğunluğu bir sonraki aşamada sanayiye yaratmış, madencilik ve dokumacılık alanında ortaya çıkan gelişmeler ise işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır. Artık kentlere, tüccar sınıfı şekil verecektir.

Kentlerin ekonomik gelişimleri sürerken, yönetim kurma çabaları da ortaya çıkmıştır. Halk, ilk olarak İtalyan kentlerinde görülen ve "concul" adını alan belediye meclisleri ile yönetim sürecine dahil olmuş, bu model diğer Avrupa kentlerine yayılmıştır.

İmparatorluk düzeninden milli devlet (15-17. yüzyıllar arası oluşan büyük ekonomik dönüşümler sonucu) düzenine evrilen ve devlet himayesi altına giren kentler, bir sonraki aşamaya Sanayi Devrimi ile geçecektir. Bu dönemde endüstri ve tarımda ilerlemeler, mülkiyet konusunda değişimler yaşanmış, kentler hızlı nüfus artışına tanık olmuştur. Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre gibi kentlere yayılan sanayileşme pek çok sorunu da beraberinde getirmiş, iş yaratma yeteneğine sahip sanayi kentleri "Sosyal Devlet" kavramının gelişimine yol açmıştır. Kent planlaması, yerleşim alanlarını kentin dışına taşıırken; Batı'da uydu kentler, bahçe kentler şeklinde yeni yerleşim birimleri oluşmuştur. Yaşanan değişimler ulaşım, temizlik gibi ihtiyaçların, kentsel hizmetlere eklenmesini sağlamış ve yerel yönetimler var olan problemlere yanıt arama çabasına girmişlerdir (Toprak, 2016: 3-4).

Kapitalizmin amacı ortaya çıkacak sonuçlar ne olursa olsun büyümektir. İlerleme kapitalizmin olmazsa olmazıdır -teknoloji ve yaşam tarzı sürekli değişime uğrayacaktır- ve bu yapı başta sınıf mücadelesi olmak üzere, farklı alanlardaki mücadeleleri içeren çelişkilere gebedir, krizlere meyillidir. Bu noktada sermaye birikiminin süreçlerini/kurallarını anlamak, coğrafyaların neden şekil değiştirdiğini anlamaya da yardımcı olur (Harvey, 2015: 161).

İleri kapitalizm yeni uluslararası iş bölümü ve üretimin sanayisizleşmesini yapılandırırken, kentlerde var olan sermaye imalat sektöründen, kısmen ya da tamamen çekilmiştir. Endüstriyel gerilemeyle bağlantılı olan ekonomik gerileme örüntüsü, beraberinde bozulma ve fırsat diyalektiğini getirecektir. Nitekim Liverpool² (İngiltere) ve Gary (Indiana) gibi kentlerde çürüme görülürken, Baltimore ve Pittsburgh'da çürümenin ardından merkezi yerler ucuzlamış, merkez yeniden inşa edilmiş ve sermayeleştirilmiştir. Yeni uluslararası iş bölümü çağdaş endüstriyel ve endüstri dışı faaliyetlerin belirli yerlerde toplanmasını sağlamış, bölgesel olarak sanayi merkezlerindeki kentler büyük bir ekonomik büyüme yaşamışlardır. Büyük kentlerin bazıları uluslararası işlevlerini kaybederken, kurumsal ve idari faaliyetleri korunmuştur. Chicago, Amsterdam, Manchester, Melbourne gibi matropoller bu gruba örnek verilebilir ancak bu örüntü değişmez değildir. Kentler yeni bir kent işlevleri hiyerarşinin içerisinde yer almaktadır. Nasıl ki geç feodal kent ticaret ve

---

² Thatcherizmin saldırısı altında.

üretim sermayesinin yoğunlaştığı yer olarak tanımlanıyorsa; geç kapitalist kent de, para sermayesinin yoğunlaştığı ve her tür mali, idari profesyonel hizmetlerin verildiği, yeni kent hiyerarşisinin tepe noktasındaki yer olarak tanımlanabilir (Smith ve Williams, 2015: 278-280).

1.3. Kent Ekonomileri ve Değişimleri: Ticaret, Üretim, Finans

Her düşünsel ve kültürel değişikliğin altında iktisadi ve toplumsal değişiklikler yatar. Benzer şekilde her bir iktisadi ve toplumsal düzenin kendine özgü bir düşünce biçimi bulunmaktadır. Orta Çağ toplumsal yapısı; toprağa bağımlı, iktisadi olarak artı ürün düşüncesinden uzak ve kendine yeterlilik üzerine kurulmuş feodal bir düzendir. Artı ürün oluşturulmayan, tarım ekonomisine dayalı bu düzende, kentler de yeterli gelişimi gösterememiştir. Bu düşünce aynı zamanda tarihin kentsiz olamayacağı yargısını da kanıtlar niteliktedir (Şahin, 2015: 54-55).

Feodalite iki temel yapı üzerinde yükselmiştir: tarıma dayalı ekonomi ve tanrısız (kilise) düşünüş. Orta Çağ'ın ikinci yarısından itibaren ticaret ve sanayide oluşan gelişmelerle kentsel ekonomiye geçilmiş, bu süreci yeni bir sınıfın doğuşu ve bu sınıfın değerleri üzerine yükselen yeni bir düşünce biçimi izlemiştir. Haçlı seferleri kültürel ve iktisadi bir canlanma sağlamış, kentler yeniden tarih sahnesindeki yerini almıştır. Oluşan iktisadi canlanma sonucu ticaretle uğraşan kesim yükselişe geçmiş, İtalya (Cenova) ve Kuzey Avrupa (Flanders) kentleri özellikle dokumaya dayalı sanayide ilk kıtalararası ticarete öncülük etmişlerdir. 12. yüzyılı izleyen dönemde Avrupa kentlerinin, para ve kent unsurlarının öncülüğünde yeni bir değişime uyarlandığı görülmektedir. Bu dönemde kentler, farklılıkların yaşandığı (farklı düşünce, farklı iş) bir çatışma alanına dönüşmüşlerdir. Ticaretle uğraşanların ihtiyaçları üzerinden mutlak monarşilere giden yol; ordunun, bürokrasinin ve bunlara bağlı olarak endüstriyel, mali kapitalizmin taşıyıcısı olan (disiplin, dakiklik, düzen üzerine kurulu) bir ideolojinin oluşmasına neden olacaktır (Şahin, 2015: 54-55).

15 ve 16. yüzyıllar Batı Avrupa'da kentlerin ticaret ve endüstri merkezlerine dönüşmeye başladığı, meslek örgütlerinin çözüldüğü, ilk makinelerin ortaya çıktığı, kırsal alanların boşalarak kentte nüfus yoğunluğunun arttığı- ki Marx bunu "*köyün kentleşmesi*" olarak ifade etmiştir- (Holton, 1999: 35) atölyelerde çalışan halkın

büyük yoksulluk yaşadığı yıllardır. 16. yüzyıldan itibaren endüstri tesisleri kırsal alanlara yerleşmiş, loncalar çözülmüştür (Bumin, 1990: 63-66). Oluşan güç dengelerinin adı kapitalizmdir. 17. yüzyılda kapitalizm tüm güç dengelerini değiştirecek; bundan sonra kentlerin büyümesinde tüccarlar, sermayedarlar ve onların isteklerini karşılayan toprak sahipleri önemli rol üstleneceklerdir (Mumford, 2013: 499-500).

18. yüzyıl sonlarında yaşanan Sanayi Devrimi kentleri dinamik kapitalist merkezler haline getirmiş, dönemin ürünü olan sosyalist kuram kentleri; ücret karşılığı çalışanlarla sermaye sahiplerinin bir araya geldiği, kitlesel üretimin ve tüketimin yoğunlaştığı, kapitalizmin çelişkilerinin keskinleştiği, toplumsal isyanın örgütlendiği merkezler olarak tanımlamıştır. Kentler toplumsal ve ekonomik dönüşümün mekânlarıdır (Çakar, 2014: 38). 17. Yüzyıl sonlarında John Locke gibi düşünürler burjuvazinin ideolojik arka planını oluştururken, 18. yüzyıl son çeyreğinde Adam Smith ise siyasi iktidar kuramını geliştirmiştir. 19. yüzyıla şekil veren serbest piyasa ekonomisi, işveren-işçi arasında gerilimlerin nedenidir. Bu gerilimlerin çözümüne yönelik yanıtlar ise önce ütöapistler, ardından Marksist teorisyenlerden gelmiştir (Şahin, 2015: 59).

Özellikle 19. yüzyıl bilim ve teknolojideki gelişmelerin hızla ilerlediği, insanın doğa karşısında kendisini oldukça yetkin ve güçlü hissettiği bir dönemdir. Endüstriyel üretim yeni bir üretim tekniği olarak toplumu dönüştürmüştü; ihtiyacı olan iş gücü, sermaye şekli ve mekân üzerinde yeni bir örgütlenmeye giderek endüstri/sanayi kentlerini ortaya çıkarmıştır. Oluşan kentler, barındırdığı nüfus açısından aşırı yığılmaların görüldüğü tarihin en kalabalık kentleridir. Yüzyıllar boyunca doğal etkenlerin belirlediği nüfus, 18. yüzyılda başta tıp alanında meydana gelen gelişmeler ve diğer etmenlerle birlikte insanın kontrol altına alabildiği bir alan haline gelmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1998: 45-48). 19. yüzyıl, tüccarın "bırakınız yapsınlar" diyen kapitalizmi ile yeni ortaya çıkan ve başkaldıran aydınların Marksizm'inin iki zıt felsefesine sahne olmuştur. Bu yüzyılda tüccarlar tüm batı ülkelerinde kudretlerinin zirvesindedir. Ekonomik alanların çoğunda milyarderler ve milyarlarca dolarlık kişisel korparasyonlar, tröstler, karteller ve konsorsiumlar yer almış ve ekonominin

birçok dalında çelik, petrol, tütün, tekstil, kereste, maden benzeri ürünler uygulama alanı bulmuştur.³

İkinci Dünya Savaşı öncesi üretim endüstrisi, merkez ülkelerin tekelindedir. Dünya üretiminin %90'ı, 11 ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sistemde üretim ağırlıklı olarak, çevre ülkelere pazarlanmakta ve bu ülkelerin doğal kaynaklarına merkez ülkeler tarafından el konmaktadır. Dünya ülkelerinin "Sosyalist Sovyet Bloğu" ve "Kapitalist Batı" olarak ayrıştığı bu dönemde yoksul ülkeler (Afrika, bazı Asya ve Latin Amerika ülkeleri) "Üçüncü Dünya Ülkesi" olarak tanımlanmıştır. Savaş sonrası değişen üretim ve ticaret kalıpları; küresel kapitalizmin yeni "fabrikaları" ve yeni endüstrileri (finans, ilaç, telekomünikasyon) şeklini almıştır. Bu dönemde Asya kaplanları arasında olan İspanya, İrlanda, Tayland, Malezya, Çin ve Hindistan'a "Yeni Tarımsallaşan Ülkeler" (Brezilya, Arjantin, Şili, Kenya) eklenmiş ve ticaret farklı bir boyut kazanmıştır (Yeldan, 2011: 36-37).

2. Dünya Savaşı sonrası Keynesçi Refah Devleti politikaları ile kentler emek sermaye dengesini ilk kez yakalamış, 1929 ekonomik buhranı öncesindeki döneme benzer, kapitalizm krizlerinin aşıldığı bir döneme girildiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Yeldan, bu dönemde ticaretin 19. ve 20. yüzyıl ticaretinden farklı olarak, tamamlanmış ürün ticaretinden nihai ürünlerin değişik ara öğelerine ait ürünlerin üretim ve ticaretine (farklı ülkelerde üretim- küresel üretim ağları) evrildiğini söylemektedir. Amaç parçaları en ucuz yerde üretilip, maksimum değer kazandığı ülkede bir araya getirmektir. Sürekli olarak üretimin yapıldığı ve son tüketiciye çok hızlı bir şekilde ulaştırıldığı bu sistemde "Çok Uluslu Şirketler" (ÇUŞ) ortaya çıkmış; ürünlerin tasarım, üretim ve planlamasını merkez ülkelerde, üretimi ise dünya çapında gerçekleştirmeye başlamışlardır. Üretimin yapıldığı ülkelerin temel özelliği emeğin ucuzluğudur (Yeldan, 2011: 38).

1973 yılında oluşan petrol krizi sistem sorunlarını yeniden gündeme getirmiş, kapitalizmin alternatifleri yerine piyasalara teslimiyet düşüncesinde mutabık kalınmıştır. Neoliberalizm olarak adlandırılan bu dönemin özelliği eşitsizliklerin, adaletsizliklerin artmasıdır. Bu yıllardan sonra kentler yeni düzenin tüm olumsuz etkilerinin açığa çıktığı mekânsal ortamlar olacaktır. Harvey'e göre günümüz kentleri,

---

³<https://dergipark.org.tr/download/article-file/100908>

dört ana mücadele alanında var olmaya çalışmaktadır: Kentlerin mal, para, insan, bilgi akımlarını çekerek küresel işbölümü içerisinde kendilerine bir konum yaratmaya çalışacağını söyleyen Harvey, bunu yapamazlarsa sistem dışına itilerek yoksullaşacaklarını ifade etmiştir (Büyükcivelek, 2017: 90-92).

Küreselleşme çağına gelindiğinde ise kentler, dünya ekonomik sisteminin alt birimi olarak kendilerini küresel ölçekte var edebilmek, rekabet şanslarını artırmak için, yatırımlarını ve turizm faaliyetlerini farklı stratejilerle sunmuş ve ekonomik, sosyal, kültürel olarak ön plana çıkmayı hedeflemişlerdir. Değişimin çok hızlı yaşandığı son yirmi yıl içinde küresel sermayeyi cezbeden ve yenilikleri yakalayan kentler dünyada kendilerinden söz ettirmeyi başarmışlardır.

Kapitalizmin ortak bir yaşantı biçimi olarak yaygınlaştırılması ve uluslararası sermayenin egemenliğini güçlendirmesi şeklinde betimleyebileceğimiz küreselleşme sürecinde, sanayinin küresel örgütlenmesi de değişime uğramıştır. Bu değişimi *Dünya Düzdür* kitabında "2000 dolaylarında yepyeni bir döneme girdik. Küreselleşme III. dünyayı hem küçük boydan minik boya getirmekte, hem de oyun alanını düzleştirmektedir" sözleriyle ifade eden Friedman'a göre, değişimin temelinde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bulunmaktadır. Bu sistemde yerel ekonomilerin pozisyonu da farklılaşmış, dünya GSMH'nın büyük bir bölümü, öne çıkan belli sayıdaki kentte üretilmeye başlanmıştır.

Küreselleşmenin tüm hızıyla yaşanmaya devam ettiği son on yılda, "marka kent" olgusu geliştirilmiş, kentler birer cazibe merkezi haline getirilerek, küresel sermayenin cezbedilmesi amaçlanmıştır (Tunç, 2011: 101). 1990'lardan itibaren ele alınan bu kavramın gelişmesinde, değişen pazar dinamikleri ve pazarlama stratejilerindeki başarı etkili olmuştur.

Kent ekonomilerinde meydana gelen dönüşümün ticaret, üretim ve finans evreleri şeklinde geliştiği görülür. Kentlerle sosyo ekonomik değişim arasındaki ilişkiyi saptamaya odaklanan çalışmalar 18. yüzyıla dek ayrıntılı olarak ele alınmamış, bu dönemde birbiriyle bağlantılı iki süreç tanımlanmıştır. İlki ekonomik ve toplumsal sistemin, devlet sisteminden ayrı bir şekilde dinamik ve kendine yeterli olarak büyümesi, diğeri ise toprağın insan ile kurulan ontolojik bağının merkezi öneme

sahip olmadığının farkına varılması. Bu gelişmeler ekonominin kent, devlet ya da toplumsal değişmelerdeki belirleyiciliğinin önemine olan inancı perçinlemiş, kentleri kapitalizme geçiş sürecine bağlayan ekonomi politik, özellikle Adam Smith ile özdeşleştirilmiştir (Hall, 1999: 49-50).

Ticaretten üretim ve finansa evrilen ekonomik yapı, toplumsal değişimin parametrelerine işaret etmekte ve bu alanda meydana gelen dönüşüm dinamikleri toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağı ile kurumları da değişime uğratmaktadır. Weber geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişini rasyonelleşme üzerinden tanımlarken, Marx konuya kapitalizm ve üretim araçlarının sahipliği üzerinden yorumlamıştır. Beş toplumsal formasyondan (Kartal, 2015: 232) bahseden -ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist/komünist aşamalar- Marx'a göre toplumun ekonomik temelini oluşturan üretim ilişkileri, alt yapıyı oluşturmada ve toplumun yapısı altyapı bileşenlerine (üretim güçleri, mülkiyeti) bağlı olarak belirlenmektedir. Toplumsal yapıda var olan din, ahlak, bilim, sanat, yasalar, siyasal örgütlenme ve ilişkiler altyapı tarafından belirlenen üstyapısal oluşumlardır. Yaşam biçimleri de benzer şekilde oluşmaktadır. Bu durumda insanların yaşam tarzları, ne oldukları; ne ürettikleri ve nasıl ürettikleriyle ilişkilidir. Başka bir deyişle bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarıyla belirlenmiş durumdadır (Esgin, 2008: 68-69).

Ticaret, üretim ve finansın tarihsel olarak, farklılaşan üretim biçimleri bağlamında bir karşılıkları bulunmakta ve her üretim biçimi kendine özgü sınıfsal ilişkileri yaratmaktadır. Bu değişim ilişkilerini Üçüncü Dünya toplumları üzerinden yapan Marksist kuram incemeleri; Emperyalizm Kuramları, Bağımlılık Okulu, Eklemlenme Kuramı ve Dünya Sistemi Kuramı gibi farklı başlıklar altında geniş bir perspektife yayılmıştır. Bu kuramlar arasında dünya ekonomisine en bütüncül bakan Immanuel Wallerstein tarafından geliştirilen Dünya Sistemi Kuramı'dır. Wallerstein kapitalizmin yayılma mekanizmasını tarih üzerinden temellendirirken, modern devletin oluşum sürecini de aydınlatmıştır. Milli devlet, 15. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasındaki önemli ekonomik dönüşümlerin sonucu olarak meydana gelmiştir. Üretim güçleri muazzam bir şekilde gelişmiş, deniz yollarıyla ticaret büyük bir ivme kazanmıştır. Tarihte ilk defa ekonomi dünya ölçeğine yayılmış, ülkeler arasında bir iş

bölümü gerçekleşmiştir. Bu iş bölümü farklı ekonomik yapıların oluşmasına neden olurken, Avrupa ülkelerinde farklı siyasi sistemler gelişmiş, devlet kurma konusunda da yine farklı yollar izlenmiştir. Oluşan yapılanmada Akdeniz kıyılarında bulunan Ceneviz, Venedik gibi merkezler denizaşırı ticaretten yararlanmış; İngiltere, Hollanda, Fransa ticaret hareketlerini kontrol altına alarak fırsatlar geliştirmiş, bu olanaklardan yararlanamayan diğer Avrupa ülkeleri ise tarım ülkesi olarak varlıklarına devam etmişlerdir. Kalkınan ülkeler kendi aralarında bir paylaşım yaparak geniş coğrafyalar üzerinde hegemonya kurmuşlar, diğer ülkeler ise sistem dışı kalarak, ekonomik anlamda gerilemişlerdir (Vergin, 2016: 187-188).

14-17. yüzyıllar arasındaki Rönesans kentlerinde felsefe ile başlayan aydınlanma, sanat ve bilim alanında devam etmiş, Rönesans döneminde yükselen ticaret kapitalizmi, dağınık durumdaki kentleri birleştirmiştir. Rekabeti de beraberinde getiren birleşme hareketi mutlakiyete giden yolu açmış, sömürgecilik ekonomik bir zorunluluk haline gelmiş; savaş ve ordu oluşumuna dayalı bir ekonomi oluşmuştur. Sermayedar, pazar ve hammadde arayışındadır ve mutlakiyet bu grup için faydalıdır. Ancak 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde krallarla burjuvalar arasındaki gerilim artar. Bu durum 17. yüzyılda İngiltere, 18. yüzyılda Amerika ve Fransa'da büyük dönüşümlere neden olacak hareketleri beraberinde getirmiştir. İngiliz burjuva devrimi, ülkede sermaye birikimi ve dolaşımını arttırmış, bu dönemde denizaşırı ticaret yükselişe geçmiş, yayılcı imparatorluklar gelişmiştir. Kanallar, buhar gücü, demiryollarının gelişimi Londra, Bristol, Liverpool gibi liman kentlerinin hızlı gelişimine neden olmuştur. Üretimde makinelerin kullanılması atölye üretiminden, sanayi tarzı üretime geçişi sağlamış ve bu yenilikler birçok alan üzerinde dönüştürücü etki yaratmıştır (Büyükcivelek, 2017: 81-82).

Kapitalizm üretim ve sosyal organizasyon olarak görece çok uzak tarihlere gitmese de, Orta Çağ'daki baharat ve köle ticareti, daha o tarihlerde "emeğin uluslararası ayrışması"nı sağlamıştır. Bu durum, teknolojik yenilik ve uyarlamaların yanısıra finans kapitalin yeniden yaratımı ve değerlendirilmesine dayanmaktadır. Endüstrileşme her zaman olduğu gibi gelişmiş bir finansallaşma ile paralel olarak gelişecektir. İtalyan şehir devletleri ve Hollanda'nın öncülüğünde gelişen kapitalistleşme sürecini, sonrasında Büyük Britanya'nın küresel hegemonik güç

olarak ortaya çıkması izlemiştir. Britanya, ABD, Kanada, Avusturya, Yeni Zelanda'nın bir arada bulunduğu ülkeler "merkez" ülkeler olarak ortaya çıkarken, geriye kalan ve sömürülen diğer ülkeler "çevre" leşmişlerdir (Yeldan, 2011: 36-37).

19. yüzyıla gelindiğinde büyük kentlerin çoğu, Avrupa ve Amerika'ya hammadde kaynaklarını satıp, bu ülkelerden sanayi mallarını alarak dağıtan geçiş merkezleri konumundadır. Rio de Jenerio, Buenos Aires, Calcutta, Bombay, Shanghai sömürgeci bir ekonomik/siyasal yapının ürünü olan, yerli ve yabancı iş adamlarının bir araya geldiği kentlerdir. Bu yapı "*bağımlı kentleşme*" olarak okunabilir. Aynı yüzyılın Avrupa ve Kuzey Amerika'sındaki kentlerde sanayi devriminin yarattığı sanayi kuruluşları ve buna paralel olarak artan nüfus birikimi gözlemlenmektedir. Bu kentler sömürgecilik üzerinden değil, sanayileşmeye bağlı olarak şekillenmiştir. 20. yüzyılda nüfus artışı, teknolojik yenilikler, kalkınma kentlerin öne çıkan özellikleri olmuştur. Batı kentlerinde liberal ekonomik düzenin yansıması sürerken, 1980'lere gelindiğinde liberalleşme akımının tüm dünyaya yayıldığı görülür. Uluslararası mali kuruluşların da etkisiyle şekillenen bu yayılcı yapıda, oyunun kurucusu yine liberal politikalar (Keleş, 2016 b: 40-41).

Wallerstein dünya tarihine bütünlüklü olarak bakıldığında üç kavramsallaştırmaya gidilebileceğini söylemiştir: Mini sistemler, dünya imparatorlukları ve dünya ekonomileri. Mini sistemler kavim topluluklarına karşılık gelirken, bu toplumlar tek bir iş bölümü, tek politik yapı ve kültürel birlik şeklinde tanımlanabilir. Dünya imparatorlukları ile dünya ekonomileri ise dünya sistemidirler ve mini sistemlerden özellikle çokkültürlü yapıları ile ayrışırlar. Dünya imparatorlukları, çokkültürlü ve tek bir politik yapıya sahiptir (Çin, Mısır, Roma). Mekânsal olarak yayılma ve küçülme eğilimi gösteren imparatorluklar, üretilen artığa güç kullanarak el koymaktadırlar. Oluşan artık, yönetici sınıf tabakaları arasında dağıtılmakta ve politik amaçla kullanılmaktadır. Bu sistem geniş bir bürokratik yapıya ihtiyaç duyar ve Wallerstein sistemin bozulmasını, bürokratik yapının masrafları ile ilişkilendirmiştir.

Dünya ekonomilerine bakıldığında ise çeşitli kültürler ve politik yapılardan oluştuğu görülür. Merkezi siyasal bir otoriteye dayanan bu yapının masrafları ulus devletlerce karşılanmaktadır. Pazar ekonomisi, dünya ekonomilerini bir arada tutan belirleyici

etkendir. Bu yapı için gösterilebilecek tek örnek kapitalist dünya ekonomisidir. Wallerstein modern dünyanın ayırıcı özelliğinin, tek bir işbölümü ve devletlerarası rekabet olduğunu söylemiştir. Bu rekabet ortamı, gelişen teknoloji ve örgütsel yenilikler sayesinde belli gruplara avantaj sağlamakta, bu gruplar kârlarını maksimize etme olanağı yakalamaktadır. Bu sistemde kâr elde etmek, sürekli üretimi gerekli kılar; üretim büyür ve kâr artar. Kapitalist dünya ekonomisinin merkez, çevre, yarı çevre olarak üç gruba ayrıldığını söyleyen Wallerstein'e göre, bu gruplar arasında bir işbölümü vardır. Merkez ve çevre ilişki içerisinde ve birbirlerine bağımlı iken, yarı çevre ekonomik ve politik olarak tampon işlevi görmektedir (Yeşildal, 2010: 81-82).

İkinci Dünya Savaş'ndan 1970'lere dek süren dönemde yeni teknolojilerle artan verimlilik, ucuz ham madde, Bretton Woods Para Sistemi sayesinde gelişmiş ülkelere önemli avantajlar sağlamış ve bu ülkeler ekonomik genişleme sürecine girmişlerdir. 1970'lere gelindiğinde ise emeğin verimini arttırma kapasitesi düşmüş, yükselen ham madde fiyatları sonrasında, benzer şekilde kârlılık oranları da düşmeye başlamıştır. Bu durum yatırımların azalması ve büyüme oranlarının düşmesiyle sonuçlanmıştır ki kriz ortamında düşen kâr marjları, gelişmiş ülkelerin yatırımcılarını yatırımdan uzaklaşmaya ve geliştirmekte olan ülkelerin dış kaynak açığını karşılama yönündeki finans piyasalarına yönelmiştir. Gelişmiş ülkelerde düşük olan faiz oranları, geliştirmekte olan ülkelere yüksek olmaktadır ve bu dengeler sermayenin uluslararası dolaşımının önünü açmıştır (Çetin, 2008: 3-4).

Tüm İktisatçılar Birliği'nin (TİB), 1976 yılında yayınlamış olduğu "*Günümüzde Emperyalist Sömürü Mekanizması*" isimli eser, o tarihte yapılan saptamalarla bugün var olan mekanizmanın karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Eserin sonuç bölümünde emperyalizmin, azgelişmiş ülkelerde yerli tekelci burjuvazi ile bütünleştiği ve büyük toprak ağaları ile işbirliğine girerek emekçi halkı sömürdüğü belirtilmektedir. Ülkede yaratılan değer, sanayiye aktarılmamakta, ya küçük bir azınlığın yararına ülke dışına aktarılmakta ya da ülke içinde sömürü olanaklarını arttırmada kullanılmaktadır. Sömürüyü, "kırk başlı ejderha" benzetmesiyle anlatan T.İ.B., çözümün kırk başın da aynı anda yok edilmesinden geçtiğini söylemiştir.

Kitapta ayrıca uluslararası ve yerli tekelci sermayenin ortak yatırım, know-how lisans, patent gibi yollarla bütünleştiği söylenmiş ve bu sav yerli/yabancı tekelci yatırımcıların ortak yatırımları tablolastırılarak somutlaştırılmıştır. Sömürü mekanizmasını yöntem olarak; ticaret, yatırım, borçlandırma olarak veren TİB, “borç verme” yöntemini ayrıca analiz etmiştir. Bu iddiaya göre, az gelişmiş ülkelerin finansman ve uluslar arası likidite sorunu araçsallaştırılmaktadır. Bu ülkelerin yatırımlar için yeterli sermaye birikimi yoktur ve uluslararası ticarete gelişmiş ülkelerin yabancı para birimleri kullanılmaktadır. Bu durumda ülkeler ihtiyaçları olan malları satın alabilmek için bu ülkelerin para birimlerine ihtiyaç duymaktadır (TİB, 1976: 21,22,78,79,83).

Finans politik kültürün ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri, günümüz politikasına paranın yönetiminin hakim olmasıdır. Günümüz koşullarında finans küreselleşmiştir ve kaprislerine boyun eğmeyen ortamdan uzaklaşır. Uluslararası finans kapital, spekülâtif kâr beklentisi içerisindedir ve farklı bölgelerde engellerin ortadan kaldırılmasıyla sebestçe hareket etmektedir. Uluslararası finans kapital, gelişmiş ülkelerin diğerleri üzerinde hegemonik bir yapı oluşturmasının da nedenidir ve onlar üzerinde aleyhte ticaret hadleri, deflasyonist politikalar, özelleştirmeler, istihdamda düşüş, istikrarsızlık yönünde liberal politikalar uygular. Özelleştirme ve ulusallaştırılmış olmaktan çıkarma finans kapitale verilen rüşvetin ifadesidir ve Marx bunu sermayenin küresel düzeyde merkezileşmesi olarak ifade etmiştir (Günlü, 2008: 54-55).

Gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını iç tasarrufa dayandırırken, gelişmekte olan Türkiye gibi ülkeleri emperyalizmin pompaladığı tüketime yönlendirmeleri de uygulanan stratejiler arasındadır. Ayrıca ülke ekonomisi, hızla yabancı sermaye eline geçmekte ve uygulanan bu politika küresel sistemin destekçileri tarafından övülmektedir. Oysa yabancı sermayenin övülen yönleri daha sonra dış bağımlılık, dualizm, dış dengesizlik, teknolojik bağımlılık, kârın dışa transferi, haksız rekabet, kalkınmanın engellenmesi gibi pek çok soruna neden olmakta ve en önemlisi uygulanan bu stratejilerin sonucunda ulusal ekonomi ve siyaset yönlendirilmektedir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirmeler gibi uygulamalar, küresel şirketlerin farklı kaynaklara el koyma yöntemlerindedir. Sadece 2017 yılında 15.1 milyar lira

değerindeki 47'den fazla Türk şirketinin ağırlıklı hisseleri (%68); Hollanda, Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın eline geçmiştir. Bunun bir anlamı da ülkenin ÇUŞ'in açık pazarı haline gelmesidir.⁴

Küresel ekonomide gelişmiş ülkelerin en güçlü aracı, sistemin işlerliğini sağlayan ve ortak olarak yarattıkları "para"dır. Akışkan olan paranın, dünya üzerinde bir dolaşım mekanizması bulunmaktadır. Fiziksel olarak elimize aldığımız ve ekonominin yürütücüsü olan bu araç; hangi koşullarda, kimler tarafından, nasıl üretmekte ve dolaşıma sokulmaktadır? Sorular farklı bir çalışmanın konusunu oluşturmakla birlikte, yanıt bulması var olan dünya sistemini anlamak açısından önemlidir. Günümüzde kapitalizmin sorunlarını aşmada yine bir yöntem değişikliğine gittiği ve gümrük duvarları, bitcoin gibi farklı araçları devreye soktuğu görülmektedir. Bu enstrümanların sistemle olan yakın ilişkisini değerlendirmek gerekir.

1970 sonrası dünyada yeni oluşan sermaye birikim süreci, yeni bir üretim biçimini de ortaya çıkarmıştır. Adına *esnek üretim* denen yeni üretim şekli, beraberinde yeni örgütlenme biçimini de getirmiştir: Ağ şeklinde örgütlenme. Pazar ulusal sınırlardan tüm dünyaya yayılmıştır ve kârlılık ancak küreselleşerek mümkündür. Bu süreçte birikim rejimi de değişmiştir. Ulusal ölçekteki ekonomi yerli orta sınıfa yönelmişken, hedef kitle üreticinin yakınındaki tüketiciden çok, malının bedelini ödeyebilecek tüketicidir (Eraydın, 2001: 365-366). Küresel ticaretin "dikey örgütlenmesi" şeklinde tanımlanan bu aşamada, kitlesel tüketim piyasaları hedeflenmiş ve post-fordist (esnek üretim) üretime geçilmiştir. Bu üretim tarzı ÇUŞ'in dünya ekonomisindeki payının artması, sermayenin (Harvey, 1993: 83-92) ihtiyacı olduğu durumlarda sektörler arasında rahat akış sağlaması anlamına gelmektedir. Dünyanın 500 büyük ÇUŞ'i, küresel üretimin %30'unu, ticaretin %70'ini eline geçirmiştir. Adına "fabrikasız üreticiler" veya "terk edilmiş fabrikalar" denen küresel kapitalist sistemde bu oluşum merkez ülke üreticileri için ithal ürünlerde rekabetin artması, işsizlik, düşük ücretler anlamına gelmektedir. Üretim ve ticarete meydana gelen bu değişiklik, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin endüstrileşmesi için de bir fırsat yaratmıştır. Bu anlamda 21. yüzyılın küresel kapitalizmi, dünya dengelerini ekonomik anlamda değişime uğratmıştır denebilir. Değişim dönem dönem krizleri beraberinde getirmiş,

---

⁴(<https://www.aydinlik.com.tr/turkiye-nasil-yabanci-sermaye-bagimlisi-oldu-ozgurluk-meydani-ocak-2018>)

2007/2008'deki küresel kriz, 1929 Büyük Bunalımı'ndan sonraki en büyük kriz olarak tanımlanmıştır (2008 içinde IMF büyüme hedeflerini üç kez değişime uğratmıştır).

Krizin merkez ülkelerde oluşması dikkat çekicidir ve ortaya çıkma nedeni serbest piyasaların akıl dışı davranışlarından kaynaklanmaktadır (Yeldan, 2011: 38-45). Kapitalizmin "büyüme-duraklama-kriz" döngüsü Rus ekonomist N.D. Kondratieff tarafından temellendirilmiştir. Dünya tarihinde tekrarlanan bir döngüsellik olarak kabul edilen bu durumun krizlerinden en zararlı çıkanlar ise merkezin dışında kalanlar olmuştur.

Endüstri 4.0 olarak ifade edilen ve robot teknolojisinin üretimde devreye girdiği günümüz koşullarında üretimden finansa kayan ekonomik yapı, başta yönetim alanı olmak üzere pek çok değişimi zorunlu kılmış ve kentler küresel sisteme entegre olmada yeni bir çabaya girmişlerdir. Metalaşan kent mekânları için Marx ve Engels'in eleştirileri ise hala güncelliğini korumaktadır.

1.4. Mütegalibeden Burjuvaziye Kent Yönetimlerinin Değişimi

Toplumlar, geçimlik üretimden işbölümüne sosyal örgütlenmenin değişim geçirdiği bir süreç içinde var olmuş, iş bölümünde eşitlik ve adaletin olması istemi ise ilk çağlardan bu yana vazgeçilmez bir amaç olmuştur (Cem, 1976: 29). Sosyal değişim süreklilik içermekte, toplumsal tabakalar daima zamanın koşullarına göre yükseliş ya da çöküş göstermektedir. Roma İmparatorluğu'nda 3. ve 4. yüzyıllarda köleliğin yerini mukavele ile toprağa bağlanan köylüye bırakması bu duruma örnek gösterilebilir. Sonrasında 5. yüzyıla kadar Batı'da "Gentry- Ağniya sınıfı, Zengin tabaka" denen klasik lider grubunun, yerini din adamlarına bıraktığını biliyoruz. Din adamları ve diğer mütegalibe sınıfın 15. yüzyıla kadar süren hakimiyeti ise değişen iç ve dış dinamiklerle sonlanarak yerini tüccar (merkantile) ya da iş adamı sınıfına bırakıyor. Benzer şekilde 13. yüzyılda en yüksek seviyeye ulaşan küçük sanat erbabı ilerleyen dönemde işçileşiyor, 19. yüzyılda iktidarlarını en yüksek noktaya taşıyan

ticaret adamları ise sosyal ve teknik alanda oluşan gelişmelerle yerini yeni bir sınıfa devretmek durumunda kalıyor.⁵

Toplumsal tabakalaşma içerisinde oluşan sosyal sınıfların ortaya çıkarılmasında ise değişik zaman dilimlerinde farklı yöntemlerin uygulandığı görülmektedir. Tarım toplumundan Sanayi Devrimi'ne, sanayi toplumundan küreselleşmeye dek sosyal yapıda yaşanan tüm değişimlerde kentler, iktidar olgusunun merkezinde yer almışlardır. Hangi toplumda olursa olsun kent iktidar ilişkisi kendini var edecek, yeni boyutlar kazanan bir sosyal olgu olarak yapıdaki yerini alacaktır (Caner, 2010: 289).

Marx, insanların üretimin maddi güçlerine sahip olma veya olamamaları üzerinden yaşam tarzlarının belirlendiğini ve bir ayrışmaya tabi tutulduklarını söylemiştir. Bu düşüncede, kapitalist üretim tarzı, sınıflı yapıyı biçimlendirmektedir. Bu durumda toplum, üretim araçlarına sahip olan kapitalist sınıf (burjuvazi) ile emeğini satarak geçinen proleter sınıf olarak bölünmektedir (Esgin, 2008: 70-71).

Marx'ın tarihin aşamaları olarak yaptığı analizde, erken dönemin merkezinde, kararların birlikte alındığı kabile bulunmaktadır. Yönetici yöneten ayrımı yoktur, saf bir demokratik katılım bulunmaktadır. Marx'ın ilkel komünizm dediği bu dönemde en temel ihtiyaçlar giderilmekte, basit bir iş bölümünün varlığı biyolojik farklılıklara dayanmaktadır. Bu dönemde tek bir sınıf bulunmaktadır ve herkes bu sınıfın üyesidir. Özel mülkiyet ve tahakküm yoktur çünkü kendine yeten bir ekonomide anlamsızdır. Bu durum insan doğasında bu yaptırımların yeri olmadığını da ortaya koyar. Ancak belirli bir noktadan sonra tarım ve alet yapımı başlamış, işbölümü ve özel mülkiyet gelişmiş ve kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu sistem, adil olmayan yapay bir yoksulluğu beraberinde getirmiş, iktidara yeni gelen sınıfın haklarını korumak adına zor kullanan devletler yaratılmıştır. Diğer üst yapı kurumları da benzer şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde diyelektik efendi/köle ilişkisi üzerinden kurulmuş iki sınıflı yapıda efendileri; reisler, savaşçılar, toprak sahipleri ile siyasetçiler temsil etmiştir. Atina şehir devletlerinde görebileceğimiz bu sistemi Sarıca, "*Site sadece bir*

---

⁵ Zimmerman, C. C. (1964). Aydınların Ortaya Çıkışı, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/100908>, erişim Tarihi: 6. Ocak.2018.

şehir değildir ve bugünün modern devletlerinin birçok fonksiyonunu yerine getiren, kırları da kapsayan bir siyasi birliktir. Vatandaşı siteye bağlayan hukuki ve dini bağlar bulunmaktadır. Her sitenin kendine özgü tanrıları bulunmakta ve bu dinsel bir birlik sağlamaktadır” şeklinde yorumlamıştır (Sarıca, 2017: 16).

Ekonomik üretim biçimindeki değişim, bu çağın kapanmasına ve feodal Orta Çağ aşamasına geçilmesine neden olmuştur. Yeni diyalektik lordlar ve serfler şeklindedir. Bu çağın emekçileri üretim biçimindeki değişim nedeniyle biraz daha özgür olmuş, yazılı olmayan bir sözleşmeye bağlı olan yaşam, güvenlik ve emek ekseninde sürmüştür. Çağın sorunu ise şehirli tüccarlar ile bankerlerdir. Bir sonraki değişimin yaratıcısı Sanayi Devrimi olacaktır (Tannenbaum, 2017: 340-341).

Yerel yönetimlerin tarih sahnesine çıkışları, devlet aygıtının ortaya çıkışıyla aynı zamanlara denk düşmektedir. Devletin doğuşu, yerel yönetim kurumunun oluşturulması ile meydana gelebilmiştir. Soya değil, "toprağa dayalı" bu yeni örgütlenme, devletin tarihsel olarak ortaya çıkışının da başlangıcı olmuştur. Devlet baştan bu yana toprağa dayalı olma özelliğini korumuştur. Bu da, çağdaş kavramlar açısından "yer bakımından yerel yönetim" uygulaması anlamına gelmektedir. Bu özellik sosyo-ekonomik yapı, ideoloji ve geçerli olan üretim biçimi üzerinden geniş bir çeşitlilik göstermiştir. Batı Avrupa'da Orta Çağ monarşileri ve ardından çağdaş merkezi devletler kurulmuş, sonraki yüzyıllarda yaşanan mücadeleler sonucu yeni toplumsal güçler tarafından, Orta Çağ yerel yönetimlerine ve onların merkezdeki siyasal temsilcilerine savaşlar açılmış, monarşilerin tasfiye edemediği eski yerel yönetim kurumu Fransa'da 1789 Devrimi, İngiltere'de 1832 Reformu ile yukarıdan aşağıya tasfiye edilmiştir. Batıda feodallerin yerini burjuvazinin aldığı ve çağdaş kapitalist devletin kurumsallaştığı 19. yüzyılda, Osmanlı'da siyasal iktidar feodal bir yapıya sahiptir.⁶

Fransız Devrimi ile başlayan dönüşüm, halkın siyasi egemenliği için demokratik hareketleri desteklemiş ve birey olarak yurttaşı yaratmıştır. Bu, eski kentsel komünlerin, statüye duyarlı siyasi birimlerin ve dolayısı ile hiyerarşik temsilin terk edilmesi demektir. Swingewood, toplumsal değişimin diyalektiğini Ferguson'un şu sözleriyle betimler "insan yaşamının en hareketli olayları, güvenliğe ve rahatlığa

⁶(<http://www.birgulaymanguler.net/files/1-9guler.pdf>)

davetiyeler değil, tehlikeye ve zorluklara çağrılardır" (Swingewood, 2010: 25). Orta Çağ sonu, Yeni Çağ başı siyasal sistemler terkedilmektedir. Kent; yönetim ve hukuk kurumları, ulus-devlet sistemi, siyasal özgürlük, birey olarak yurttaş kavramı ile toplumsal statü içeren anlamlarından ve korporatist statülerle dolu geçmişinden uzaklaşmakta, yurttaş olmak için kentli olma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Ancak Doğu ve Batı uygarlıkları bu anlamda belirgin farklılıklar yaşamışlardır. Hegel, dinamik Batı uygarlığı ve bu uygarlığın dışında yer alan statik gördüğü Asya uygarlığı arasında belirgin çelişkilerin olduğunu söylemiş, analizinde dikkat çeken nokta kentsel özgürlükten çok, kır/kent bütünlüğünü sağlayan rasyonel Batı devleti olmuştur. Asya toplumlarında, kast geleneği benzeri kendine yeterli yaşam süren köylülerin durumu, onları toplum bütününden ve devletten koparmıştır. Hegel, Avrupa'nın Batı kapitalizmine geçişinde işbölümü ya da batı kenti özelliklerinden çok, çağdaş devletin kökenleri ve gelişimi üzerinde durmuş, toplumsal yenileşmelerin bozucu etkileri karşısında toplum bütünlüğünün sağlanması için kamu politikaları ile bu duruma karşı konulması gerektiğini belirtmiştir (Holton, 1999: 58).

Hobsbawm "*Geleneğin İcadı*" adlı eserinde, bir orta sınıf elitinin sınıfsal varlığını ve çok daha geniş orta sınıf üyeliğini korumasının, oldukça zor bir mesele olduğundan bahsetmiştir. Endüstrileşen ülkelerde statü oluşturan meslekler ve bunlara yönelen insan sayısı artınca, sınıflara yönelik üyeliğin ölçütünü belirlemek aciliyet kazanmış; doğum, toprak sahipliği, kol emeği, maaşlar gibi basit özelliklerin bu ölçütü belirlemede etkili olamayacağı anlaşılmıştır. Mülkiyet ve gelir zorunlu olsa da yeterli koşulu sağlamamaktadır. Bu sınıflara girişin engellenmesi zordur ve bu anlamda iki problem bulunmaktadır. İlki, belirlenimde kullanılan katı kriterlerin erozyona uğraması ve soy, akrabalık, aileler arası evlilikler, yerel iş ağları, sosyal yakınlıklar ve siyasetin artık rehberlik edemediği durumda, üst orta sınıfa mensup hakiki bir ulusal elitin nasıl tanımlanacağı ve ayırt edileceği problemdir. İkinci sorun ise, ne 'elite' ne de 'kitlelere' ait olan görece büyük bir topluluk için, kimlik tanımlamasının nasıl yapılacağına yöneliktir. Eski, aristokratik egemen sınıfı belirleyen kriterler yeterlidir ancak kriterlerin genişletilmesi gerekmektedir. Bu ölçütlerden "*soy*", bir dönem ABD'nde elit tanımlamasında kullanıldıysa da 19. yüzyılda "*eğitim*" katmanlaşmayı belirleyen evrensel değer halini almıştır. "*Eski arkadaş*", "*eski mezunlar*" veya "*Alte Herren*"lerin kurulması ulusal elitler için gerekli etkileşim

ağlarını kurmaya yaramış, ABD ve Almanya'da kamu hizmetlerinin insan kaynağı ihtiyacı bu kuşaklararası ağlardan sağlanmıştır. 1900'lü yıllarda Britanya'da okul ve kolejlerin yarattığı, aile sürekliliğinin, iş dünyasındaki ilişkilerin ve kulüplerin pekiştirdiği gayriresmi şebekelerin; resmi organizasyonlardan daha etkili olduğu bilinmektedir (Hobsbawm, 2006: 337-344).

Türk tarihine baktığımızda ulus beyleri ve ulus mirzaları bulunduğu ve statülerinin de irsi olduğu bilinmektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu radikal bir değişiklikle Türk dünyasındaki –Şark ve İslam dünyasını da kapsar- kan aristokrasisi ve irsiyeti zayıflatmış, bitirme gayretine girmiştir. İmparatorlukta yönetici Osmanlı hanedanı kesinlikle soyludur. Ancak 16. asırdan itibaren soyluluğu evlilik yoluyla devam ettirip başka hanedanları güçlendirmek istememiştir. Devlet, devşirme yoluyla iyi eğitim görmüş, liyakatli bir sınıfa bırakılmıştır. Aristokrasinin yokluğu demokratik görünse de, kurumsallaşma açısından mahzurları bulunmaktadır. Osmanlı seçkinlerinin çocukları, örneğin bir vezir çocuğu zamanla halkın arasına karışabilmiştir. Osmanlı dışında hanedan oluşumu pek mümkün değildir ve istenmez. 19. Yüzyılda dahi bir yerin muteberanı belirgin bir emlak vergisi ödeyen, ahlaklı davranışları memurlarca onaylanmış (II. Abdülhamit dönemi uygulaması) kişiler demektir. Bu toplumun seçkinleri kesinlikle devlet kapısında talim ve tedris görüp yükselenlerdir (Ortaylı, 2014: 172-174).

Günümüze gelindiğinde, ‘aşırı vasıflılık’ sorunu yeni rejimin temel özelliği olan kutuplaşmanın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırım bankacısı ve diplomat Felix Rohatyn’ın “düşük vasıflı orta sınıf Amerikalı işçilerden, sermaye sahiplerine ve yeni teknolojik aristokrasie doğru müthiş bir gelir transferi yaşandığı” şeklinde ifade ettiği (Sennet, 2010: 93) bu sorun, Sosyolog Michael Young’ın Meritocracy isimli çalışmasında ‘teknolojik elit’in formel bir eğitimle tanımlanıp tasdik edilmesi şeklinde betimlenmiştir.

Eğitim toplumsal tabakalaşmanın önemli bir ayıracıdır. 14 Mart 2019 tarihli Hürriyet Gazetesi (ayrıca cnnturk.com) dünya haberleri bölümünde, aralarında Hollywood yıldızları, CEO’lar ve patron çocuklarının bulunduğu 50 kişinin, çocuklarını başarılı üniversitelere sokmak için milyonlarca dolar rüşvet verdiği açıklaması yapılmış, öğrenci başına ödenen para miktarının 100 bin dolar ile 2.5 milyon dolar arasında

değiştii ifade edilmiştir. Basında yer alan bu haberler, eğitimin geçmişten günümüze tabakalaşmayı belirleyen en önemli etmenlerden olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

1.4.1. Rakip Gruplar Arasında Mücadele

Antropolojik veriler hiyerarşinin başlangıcını, ilk kurumsal emretme ve itaat sistemlerini işleten yaşlıların, topluluk içerisinde yükselişine dayandırmaktadır. Gerontokrasi adı verilen ve farklı kültürel biçimleri olan bu yapıya mevcut tüm toplumlarda rastlanmaktadır. İlk dönemlerde komünal yaşamı besleyen biyolojik olgular toplumsal nitelik almaya başka deyişle toplumsal gelişme ve gruplar iç dinamiklerini oluşturmaya başladığında bu durum değişmiş, yerini kana dayalı ilişkilere, cins kimliklerindeki farklılıklara ve yaş gruplarını etkileyen biyolojik olgulara bırakmıştır. Yani "sınıflar" dediğimiz tümüyle ekonomik ilişkinin ortaya çıkmasından çok önce hiyerarşik farklılaşma, ilkel toplumda mevcut ilişkileri bir statü sistemi olarak dönüşüme uğratmıştır. Sonrasında bu statü toplumları "medeni" toplumun hizmetine sokulmuş ve kana bağlı kabile toplulukları, ikamete bağlı köylü, serf ve kölelere dönüşmüşlerdir. Topluluk kurumlarının merkezileşme ve yerinden yönetim, savaşçıl ve barışçıl topluluk, yayılcı ve kapanmacı toplum seçenekleri arasındaki gidiş gelişler 15-16. yüzyılda Avrupa'da ulus devlet oluşumuna dek sürmüştür. Tarihsel süreçte Fransız kralı 16. Louis ve Rus Çarı 2. Nikola gibi kişilikleri iktidar yapan şey genetik yapıları, fizikleri ya da zekaları değildir. Bookchin, iktidarın ancak insanlar tarafından yaratılan kurumlar, bürokrasi, ordu, polis, yasa ve mahkemelerin mutlakiyeti desteklemeleriyle, kendisi de hiyerarşik olarak örgütlenen yaygın ve hizmetkar bir kilisenin işbirliği ile yüzyıllar alan bir sürecin sonucu oluştuğunu söylemektedir (Boockin, 1999: 62,63,68,73).

Orta Çağ Avrupası kentleri çağın başlarında eski görkemlerini yitirmiş ve nüfusları azalmıştır. Giderek güvensiz bir hal alan kentler, ticaretin azalmasına bağlı olarak güçsüzleşirken, psikoposların güç ve zenginliği artmış, ayrıca geleneksel kentsel özerk yönetimin sonu gelmiş, kentler kiliseye kalmıştır. Öte yandan feodalite; hakim üretim, yaşam ve siyasal rejim olarak 8. yüzyıl itibarı ile kurumsallaşmış ve yayılmıştır. Bu sistem senyör ve ona bağlı vassal arasında düzenlenmiş ve günlük hayat dine uygun bir çerçevede yapılandırılmıştır. Vassallar geçimlik toprak edinme

aşamasında senyörlere sadakat taahhüdünde bulunmuş; şövalyeler, soylular ve din adamları ise üstlerinde konumlanan kişiler ile krala karşı sorumlu olmuşlardır. Kontun krala, serfin lorda itaat etmesi, dönemin temel felsefesi olan bireyin bir diğerine tabi oluşunu yansıtmaktadır. Kentler ancak 11. yüzyıldan itibaren özerkliklerine kavuşmuşlardır. Teschke'ye göre Orta Çağın feodal ilişkileri toprak ve ürün fazlasının ele geçirilmesine dayanmış, kaynakların dağılımına yönelik bu çatışmalar feodal yöneticiler ve yönettikleri insanlar, eşit seviyedeki yöneticiler ve dışarıdan gelen tehditler olarak yaşanmıştır. Bu çağa özgü mülkiyet hakları, elde tutulan toprak parçası üzerinde yaşayan insanlara, mallarına ve tarımsal faaliyetlerine hükmedebilmeyi içermektedir. Siyasal, yönetsel ve ekonomik içerikli bu yapıda toprağın sahibi olmamakla birlikte, feodal yönetici bu toprağı yönetme, gelirlerini kullanma ve asker besleme hakkına sahiptir. O dönemde güvenliğe duyulan ihtiyaç üzerinden gelişen ve kaleler, surlar ile kulelerden oluşan kentler, sonrasında tüm Avrupa'ya yayılmıştır (Tekin ve Sipahi, 2014: 201-204).

Yaşanan değişimlere Marksist terminolojiden bakıldığında, Sanayi devrimi sonrası feodal aşamadan, kapitalist aşamaya geçilmiştir. Bu döneme özgü diyalektik, burjuvazi/proleterya arasındadır. Modern ekonomide toprak ve ünvanın yerini alan sermaye, hakim sınıf olarak lordların yerine burjuvanın geçmesine neden olmuş, lordların her şeye rağmen direnmeleri ise 1688 İngiliz Şanlı Devrimi, 1776 Amerikan Devrimi, 1789 Fransız Devrimi şeklindeki bir dizi burjuva devrimleri ile sonuçlanmıştır. Geçmiştekiyle aynı olan yöntemlerle bu kez burjuva, yönetimi kullanarak proleteryaı tahakkümü altına alacaktır. Bu yapıda işçi daha özgür, burjuva lordlardan daha güçsüz ve hukuk karşısında tahakküm daha kısıtlı görülmektedir (Tannenbaum, 2017: 340-341).

Marx'ın Alman İdeolojisi adlı eserinden alıntı yapan Corrigan ve arkadaşları, rakiplerin pozisyonlarına yönelik şu cümleleri aktarmıştır;

" Marx, burjuva sınıfının ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaş yürütmek zorunda olduğu sürece bir sınıf oluşturduğu, diğer bakımlardan rakip olarak birbirleriyle husumet içinde buldukları konusunda da açıktır. " (Corrigan ve ark., 2001: 208).

Tarihsel olarak her dönem farklı özelliklere bürünerek varlık gösteren bu mücadele endüstri toplumlarında da farklı boyutlarda devam etmiştir. Rakipler arasındaki

mücadele, gruplar ya da sınıflar arasında sürekli olarak var olarak günümüze dek gelmiştir. Aşağıda sınıflar arasında yaşanan mücadele şekli yakın dönemdeki küreselleşme aşamasını da içerisine alacak şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.4.2. Sınıflar Arasında Mücadele

Sınıflar, endüstriyel toplumun karakteristik gruplarından ve toplumsal yapının oluşumunda önemli bir işleve sahiptirler. Toplumsal yapıyı çevre, aktörler, statüleşme ve organizasyon şeklinde dört ana öge üzerinden açıklayan yapısal fonksiyonalistlere göre, organizasyon katmanlaşmanın oluşumu ve derinleşmesinde önemli rol oynar. Çünkü organizasyon yetkisine sahip olanlar, statüleşmede bir ayrıcalığa sahiptirler. Bu ayrıcalıklarla toplumda bir pozisyona gelirler ve sonuçta güç, prestij, konum, mevkii, statü, iktidar sahibi olurlar. Söz konusu öğelerin birbiriyle ilişkisi de toplumsal yapının oluşumunu sağlar (İnce, 2017: 296-298).

Sosyolog *Ralf Dahrendof*, "*Class and Class Conflict in Industrial Society*" adlı kitabının ilk cümlelerini "*Sınıf kavramı çok uzun bir süredir hiç zararsız bir kavram olmadı. Özellikle insanlar ve onların toplumsal koşulları için kullanıldığında, her zaman özgün bir tahrip gücüne sahip oldu*" şeklinde ifade etmiştir. Sözlerine iki önemli Amerikalı sosyolog *Lipset* ve *Bendix*'in önermelerinden alıntılarla devam eden *Dahrendof*, "*farklı sınıf kuramları üzerine tartışmalar, genellikle siyasal yönelimler üzerindeki gerçek bir ihtilaf yerine kullanılan akademik ikamelerdir*" satırlarına yer vermiştir. Bu durumda tarihin herhangi bir dönemi ya da toplumuna ait sınıf mücadelesi (ya da çatışması), tarafsız ya da önyargısız tartışılmaz (Croix, 2014: 51).

Toplumsal sınıflar sosyal bilimlerin pek çok disiplininin üzerinde çalıştığı, temel konulardan biridir. Bu alandaki temel problemlerden biri bölüşüm sorunudur ki, bu sorun sınıflar arasındaki mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Toplumsal sınıfları konu alan makalesinde *Boratay, Ricardo'nun (1772-1823) "Politik İktisadın ve Vergilemenin İlkeleri"* isimli kitabından (1817) alıntı yaparak, sınıf ve bölüşüm arasında geçmişten beri süregelen ilişkiyi anlatmaya çalışmıştır:

"Emek, makine ve sermayenin birlikte uygulanması sonunda toprağın yüzeyinden elde edilen tüm hasıla, topluluğun üç sınıfı arasında paylaşılır. Bu sınıflar toprak sahibi, toprağın

işlenmesi için gerekli sermaye stokunun sahibi ve toprağı emekleriyle işleyen işçilerdir. Ne var ki, farklı toplum aşamalarında, topraktan elde edilen tüm hasıladan bu sınıflardan her birine rant, kâr ve ücret adları altında tahsis edilecek paylar farklı olacaktır. Bu bölüşümü düzenleyen yasaları belirlemek, politik iktisadın temel sorunudur" (Boratav, 2013: 29).

Sınıfların bulunduğu toplumlarda, "*sınıflar arası*" mücadele normal bir ilişki şeklidir, bir değişme mekanizmasıdır. Çatışmaya olan tolerans dereceleri sistemleri farklılaştırmaktadır. Kapalı sistemlerde (toleransız olmayan) çatışma bastırılırken, açık sistemlerde (toleranslı) çatışmanın stabilize edici, bütünleştirici rolü olmaktadır. *Laswell*, bazı koşullarda sınıflar arası çatışmanın koalisyona neden olabileceğini söylemektedir. İki den fazla sınıfta koalisyon söz konusu olabilmekte, tabakalar birbirine karşı olan gruplar arasında bağlantı kurarak çatışmayı azaltıp, yönünü değiştirebilmektedir. Politik bunalım dönemlerinde ise tabakalar bileşenlerine ayrılır. Marksist literatür bu noktada devletin yalnızca bir sınıfın aracı olduğunu ve bu sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini söylemektedir (Tekeli, 2011 c: 62-63).

Sınıf, özünde bir ilişkidir ve bir taraftan sömürü olgusunun kolektif toplumsal ifadesi iken, öte yandan sömürünün toplumsal yapı içerisindeki cisimleşmiş şeklidir. Sınıf, bir toplulukta toplumsal üretim sistemindeki konumlarıyla ön plana çıkan, üretim koşulları ve diğer sınıflarla olan ilişkileriyle betimlenen insan grubudur. Sınıflı toplumun temel özelliklerinden biri, daha küçük sınıflardan bir veya birkaçının üretim araçları sahipliği üzerinden daha geniş sınıfları sömürerek, iktisadi ve toplumsal olarak (siyaseten de) üst konuma gelmeleridir. Sınıf mücadelesi ise sömürü ve sömürüye karşı direnişi ifade etmektedir. *Marx* ve *Engels* 1847-48'de kaleme aldıkları Komünist Manifesto'ya, "*Bugüne kadar var olan tüm toplumun tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir*" sözleriyle başlamıştır (Croix, 2014: 66-67).

Bu kuramda kapitalizmi tanımlayan üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Var olan biçimsel eşitliğin ardında, hiyerarşi ve sınıflara yol açan eşitsizlik bulunmaktadır. Bu sistemde bazı insanlar yaşamak için emeklerini, üretim araçlarına (ekilebilir toprak, fabrika, makine, gemi, mağaza vb.) sahip olanlara satmak zorundadır. Üretim araçlarına sahip olanlar (kapitalistler) mülkiyet üstünlüğüne bağlı olarak bu kişilerin emeğini sömürmekte, emekçiye ise çok az bir ücret vermektedir. "Artık değer" hem sınıf oluşumunun, hem de sınıflar arasında var olan çatışmanın

temel nedenidir. Oysa *Marx*, her insanın emeğinde yaratıcı bir taraf bulunduğunu söyler. Kapitalistin el koyup sömürdüğü "artık değer", emeğin yaratıcı unsuru ve çalışan işçinin bir parçasıdır. Marksistler tarih boyunca üç üretim rejimini ayırt eder: Antik toplumun efendi ve köleleri, feodal toplumun senyör (toprak beyi) ve serfleri, kapitalist toplumun burjuva (fabrika ve işletme sahipleri) ve proleterleri (Duverger, 2011: 165-166).

Öte yandan, *Marx* ve *Engels*'in, tarihsel harekette zorunluluk ilkesine yer vererek tarihi, sınıf mücadelesinin tarihi olarak kavramaları, düşünürleri "özcülük", "determinizm" ve "indirgemecilik" suçlamalarına maruz bırakmıştır. *Bell*, *Aron*, *Gorz*, *Giddens* başta olmak üzere bir kısım düşünürler son yüzyılda kapitalizmin işçi sınıfını metamorfoza uğrattığını; ideolojiyi ve siyaseti sınıf ilişkilerinden bağımsızlaştırdığını söylemişlerdir. *Marx* ise işçi sınıfının toplumsal bir güç olabilmesinin önündeki engelleri işçi sınıfı içinde ayrıcalıklı konuma sahip olanların (emek aristokrasisi) bölünme yaratması, serbest çalışanlar ile küçük ölçekli kapitalistlerden oluşan mülk sahibi "orta sınıf" ile genişleyen mülksüz orta sınıfların sınıf atlama, mesleki rekabet, kariyer düşüncesi ile sınıfsal çıkarlardan uzaklaşması, egemen sınıfın sadece maddi üretim araçlarına değil, zihinsel üretim araçlarına da sahip olarak emekçilerin bilinç biçimleri, ideolojileri ve kültürel değerleri üzerinde güçlü kontrol mekanizmaları kurmaları ve son olarak meta fetişizminin yabancılaştırıcı etkisi olarak sıralamıştır. Bu olgu, çalışanları kapitalist pazarla bütünleştirmiş, onları üretici kimliklerinden çıkararak birer tüketici haline getirmiştir (Öngen, 2002: 9,10,25).

Geçmişte olduğu gibi bugün de burjuvazi proleteriyadan daha örgütlü ve enternasyonal durumdadır. Uluslararası kapitalist sistem, uluslararasılaşan sınıf mücadelesinde hem işçi sınıfı hem de bu sınıfın temsilcilerinden çok öndedir. Burjuvazinin sınıf bilinciyle hareket eden sistemsel yapısı karşısında işçi sınıfı halen sınıf olma mücadelesi içerisinde ve hala alt basamaklarda yer almaktadır. Marksizm siyasal bir tavır alıştır. Kurulu düzeni kutsayan ve değişmesinin zor olduğunu söyleyen ideolojilerin aksine, insanların gelecekleri konusunda karar verebileceklerini söyler ve en önemlisi sınıfsız, eşitlikçi bir dünyanın kurulabilmesi için eylemi her şeyin önüne koyar. Aslolan dünyayı kavramak değil, değiştirmektir

(Gül, 2009: 66-70). "*Thesen über Feuerbach*"ta (Feurbach Üzerine Tezler) Marx'ın on birinci tezi de " *Filozoflar sadece, belirli yollarla dünyayı yorumlamışlardır; ne var ki asıl mesele, onu değiştirmektir*" şeklindedir. Bu yüzden Marx'ın çalışmaları hem bir toplum teorisi, hem de sosyalist siyasi bir projedir (Heywood, 2015: 135). Uluslararası kapitalizmin derin krizler içerisinde olduğu günümüz küresel dünyasında, kapitalizmin insanlığın temel problemlerini çözmeye yeteneğine sahip olmadığı, emek sömürsü ve kâr üzerine odaklandığı ve kriz döngüsünden kurtulamadığı deneyimlenmektedir. Krizin sonuçları tüm dünyaya yayılmakta ve eşitsizliklerin artmasına zemin oluşturmaktadır (Gül, 2009: 66-70).

Son yirmi yılın siyasi ve düşünsel hareketleri, sosyal bilimlerin gelişimine bağlı olarak, tüm Marksist toplum kuramını yeniden düşünmeyi gerekli kılmış, bu çaba Marksist yaklaşımda yepyeni filizlenmeleri beraberinde getirmiştir. Marksist düşünüşün yakın dönemdeki bu gelişiminde iki ana yönelim olmuştur: "yapısalcı Marksizm" ve "eleştirel kuram". Yapısalcı yaklaşımda *Nicos Poulantzas*'ın siyasi iktidar ve toplumsal sınıf incelemeleri, *Hindess ve Hirst*'in antihistoricist görüşleri formüle eden ve kapitalizm öncesi üretim tarzları ile toplumsal oluşum ilişkisini çözümleyen yaklaşımları, *Pierre Bourdieu* ile meslektaşlarının ideolojik yapılar ve tikel bir toplumsal oluşumun yeniden üretim sürecinde ekonomik/siyasi yapılarla ilişkisi konulu çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Bu düşünürler (Marksist yapısalcılar) altyapı üstyapı ilişki sorunu karşısında esnek ve denemeci bir yaklaşım benimseyerek, belirli toplumsal oluşumu meydana getiren farklı yapıların özerk olduğunu, ekonomik yapının (üretim tarzı) belirleyici olmakla birlikte, öbür yapıların da tikel bir toplum biçimini oluşturup yeniden üretirken, başat olabilecekleri ve hatta sonunda var olan toplumsal yapının çöküşüne ve yenisinin doğmasına yol açanın, sadece ekonomik çelişkiler değil, farklı yapıların kendi içlerinde ve aralarındaki çelişkilerin gelişmesi olduğu şeklinde analizler yapmışlardır. Bu durumda devlet ve ideolojik aygıt; tikel bir toplumsal oluşumun evrilmesi, yaşaması ya da çökmesinde önemli etkiye sahiptir (Bottomore, 2014: 163-167).

Düşünürler arasında belirgin farklılıklar olmakla birlikte eleştirel kurama göre, belirli bir toplum biçimi oluşturulmakta, yeniden üretilmekte ve değişimde bilinç ve irade üstüne vurgu yapılmaktadır. Habermas ve Marcuse da bu çerçevede çözümlenmeler

yapmıştır. Marksist tartışmalarda üç önemli fikir formülasyonu ortaya çıkmıştır. Endüstrileşmemiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişmelerinin kavranmasında kapitalist dünya ekonomisi bağlamının gözden kaçırılmaması gerektiği; metropol-uydu veya merkez-çevre ayrımı yapılarak, çevre ülkelerin kapitalist ülkelere geri bırakıldığı/bağımlı hale getirildiği tezi (Paul Baran ve A.G. Frank bu tür çözümler yapmışlardır) ve aynı bağlamda sömürge olmaktan yeni çıkmış ve endüstrileşmemiş toplumların toplumsal yapı, toplumsal sınıf ve eylemlerinin çözümlenmesinde "sömürge sonrası üretim tarzı" kavramına yönelmesi (Bottomore, 2014: 169-172).

Weber'de sınıf kavramı, aynı konumda bulunan insan gruplarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Weber için mülkiyet ve mülksüzlük tüm sınıf konumlarının temel belirleyicisidir. Bu konuda Marx gibi düşünmesine rağmen mülkiyet sahipliği noktasında Marx'tan ayrılır. Weber şirket yöneticileri gibi bazı yönetici grupların mülkiyet sahibi olmamalarına rağmen, gücü kontrol etmekte olduğunu söyler (Bozkurt, 2011: 201).

Güç konusu üzerinde duran düşünürlerin en önemlilerinden biri de Bourdieu'dur. Düşünür konuyu yapı-eylem ikiliği üzerinden analiz eder ve gücün daha çok kültürel olarak üretildiğini savunur. Sembolik güç teorisini geliştirmiş olan Bourdieu, ekonomik ve politik güç arasındaki ilişkileri; sembolik çıkar, ekonomik sermaye, kültürel sermaye olgularıyla birleştirir. İnsanlar kültürel sermayelerine göre strateji geliştirmekte ancak kültürel sermaye eşitsiz dağıtıldığı için herkes bu özellikten yararlanamamaktadır. Kültürel sermaye, modern toplumun sınıflı yapısının yeniden üretiminde de temel bir etmendir. İşçi çocukları, sıradan okullara gittikleri için, sosyal ve kültürel olarak donanamaz (iyi okulların eğitimi zenginlerin denetimindedir), bunun doğal sonucu olarak da statü kazanma hiyerarşisinde yer alamazlar. Onun habitus kavramsallaştırması bu örüntüye dairdir (Esgin, 2008: 137-138).

Pierre Bourdieu'nun sınıf analizi üç temel üzerine kurulmuştur. Birincisi, sınıf olgusu ilişkiseldir, maddi bir entite ya da töz değildir. Diğer sınıflarla kurulan ilişkilerle şekillenir ve istatistiki bir envanter olarak ele alınamaz. Toplumsal hiyerarşiyi oluşturan ikinci sacayağı sermayedir. Sermaye, iktisadi olduğu gibi kültürel de

olabilir. Kültürel sermayede, bir sınıfın nesnel koşulları tarafından oluşan bedensel, kültürel, moral yatkınlıkları mülkiyet ilişkisinde önemlidir. Üçüncü ayak ise sermaye biçimleri arasında oluşan benzerliğin mantığıdır. Çünkü farklı sermaye biçimlerinin üretilip değerlendirildiği alanlar arasında bir eş mantık ya da homoloji bulunmaktadır. Sonuç olarak Bourdieu, her sınıf deneyiminin; sınıfın nesnel şartları, sınıf üyelerinin öznel şartları farklı alanların sermaye oluşum mantığını birleştiren bir tür yatkınlıklar sistemi (habitus) bulunduğunu söylemektedir (Budak, 2015: 8-9).

Hegemonya mücadelesi; devlet içi ve devlet dışında kalan alanlarda (sivil toplum) parçalı, dağınık ve çelişkili bir yapıda olan iktidar ilişkilerinin belirli bir bütünlük kazanmasına yöneliktir. Siyaset de bu bütünleştirme çabasıdır (Şengül, 2013: 52). Hegemonya tanımının özünde, sınıfsal egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimi, siyasal iktidarın toplumu nasıl yönettiğine dair ipuçları gözlemlenebilir. Yönetim ve siyasal egemenliğe talip olan her sınıf, sivil topluma yönetme gücünü ispat etmek durumundadır. Bu da hegemonik üstünlüğün kurulması anlamına gelir. Burada sözü edilen hegemonya hem sınıfsal üstünlük hem de politikanın özgüllüğü, siyaset yapma ve şekillendirme ilişkisiyle ilgilidir (Dural, 2012: 312). Baudrillard hegemonyanın kapital ya da hakim/egemen sınıfların maddi hakimiyetlerini sürdürme biçimlerinden başka bir şey olduğunu, efendi/köle ilişkisinin diyalektik bir ters çevirme düşüncesini içerdiğini söylemektedir. Hegemonya, özgürleşmiş kölenin efendisini içselleştirme sürecidir. Baudrillard; Marx'tan Althusser'e, Gramsci'den Debord'a tüm çözümlerinin bu bakışla örtüştüğünü belirtmektedir (Baudrillard, 2017: 13-14).

Gramsci'nin temel problemi ise toplumda sınıfların veya sosyal grupların hakimiyeti nasıl ele geçirdikleri ve devam ettirdiklerine yöneliktir. Çünkü burjuvazinin devrilmesi, bu sınıfın gücü elinde nasıl tuttuğu sorusunun analizi ve çözümlemesine bağlıdır. Bu iktidar analizinde, sınıfların devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkilerde rızaya dayalı olarak hareket ettiği görülmektedir. Burada ilk olarak ikincil sınıfların hakim sınıf değerlerini içselleştirdiği, ikinci olarak da ideoloji aracılığı ile ikincil sınıfların çıkarlarının siyasi liderliği yürüten hakim sınıflarla ilişkilendirildiği söylenebilir. Böylece geniş bir uzlaşma hegemonik sınıfın hedeflerini desteklemekte, hegemon da mütteliklerinin çıkarlarına dikkat edip onların taleplerini gerçekleştirerek kontrol altında tutmaktadır. Bu düzende otokratik ya da

demokratik siyasal üst yapılar zor ve rızayı birlikte kullanmaktadır. Gramsci, mücadeleye giren hegemonyacı grupların (lider grup etrafında istikrarlı koalisyonlar da olmalıdır) başarı şanslarını ekonomik olarak, üretim ilişkilerindeki konum ve başarılarına bağlamaktadır. Augelli ve Murphy sanayi toplumlarında ancak üretimde temel rolü olan sosyal grupların hegemon olabileceğine vurgu yaparken, Gramsci ise maddiyatın yanına ulusal ve küresel iklimi, medya ve eğitim gelişmelerini eklemektedir. Bu özellikler de siyasal ve sivil toplum arasındaki organik ilişki şekliyle ortaya çıkmaktadır. Düşünür burjuvanın hegemonyayı sağlayamayıp hakimiyetle yetinmek zorunda kaldığını belirtmekte, hegemonyanın belirli bir bilgi ve değerler sistemini inşa ettiğini ve bunu yaparken kendi entelektüellerini de yarattığını ifade etmektedir (Okur, 2015: 137-140).

Sennett'e göre, geçmişte siyasete ekonomik enerji sağlayan eşitsizlik, bugünse eşitsizlik para ve iş deneyimi açısından yeniden şekillenmektedir. Yeni kapitalizm havarileri iş, yetenek ve tüketim konularının modern topluma daha fazla özgürlük, Zygmunt Bauman'ın deyişiyle "akışkan modernlik" kattığını söylemektedir. Ancak, Sennett'in düşüncesi değişimin insanları özgürlüğe kavuşturmadığı yönündedir. Yeni ve eski arasındaki farkı bir töz üzerinden örneklemek isteyen Sennett, Marx'ın kapitalizmle ilgili "Katı olan her şey buharlaşıyor" sözünden yola çıkarak Marx'ın "akışkan modernlik yorumu"nun idealleştirilmiş bir geçmişten geldiğini söylemektedir. Zira modern öncesi zanaat loncaları yok olmuş, yerleşik yaşam sıkıntı içerisine girmiştir. Marx'tan bu yana kapitalizmin tek değişiminin istikrarsızlık olduğunu söyleyen düşünür; buna piyasalardaki karmaşa, fabrikaların açılması, kapanması ya da taşınması, işçilerin toplu göçlerini örnek göstermiştir. 19. yüzyılı içeren bu görüntüler geçen yüzyılın başında Schumpeter'in değişimi ile "yaratıcı yıkım" ile karşılaşmıştır. Modern ekonomi; üretimin, piyasaların ve finansın küresel yayılımı ve pek çok farklı teknoloji türünün doğuşu nedeniyle istikrarsız görünmektedir (Sennett, 2015: 17-20).

Neoliberalizmle birlikte uluslararası sınıf oluşumundan uluslararası sınıf oluşumuna geçişte, ulus devlet kapitalizmin örgütlenme zemini olmaktan çıkmıştır. Bu noktada W.I. Robinson ile G. Arrighi aynı görüşü paylaşmaktadır (Kozanoğlu, 2008: 30). Sürekli olarak var olan ekonomik dönüşümler ise kentleri ve özellikle kent

yönetimlerini değişime uğratmıştır. Yönetişimden, küresel yönetişime varan bu dönüşüm, kapitalizmin küresel ölçekte oluşturduğu örgütlenme biçiminin uzantıları olarak görülebilir.

1.5. Temel Sosyo-Ekonomik Dönüşümler ve Kent Yönetimlerine Etkileri

İlk imparatorlukların ortaya çıkması, nüfusun sürekli ama yavaş artması ve küçük ölçekli ticarete meydana gelen artış, "sanayileşme öncesi" kentleri ortaya çıkarmıştır. Üç bin yılı aşkın bir süre kentlerin çoğu günümüz kasaba ve köyleri büyüklüğündedir. Nüfusları bin kişiyi geçmez ve çevre alanlarda tarımla uğraşmaktadır. Nüfusun en yoğun olduğu merkezler; Roma, Konstantinopolis, Ch'ang-an gibi imparatorluk başkentleri veya Atina, Venedik, Malacca gibi deniz ticareti ile uğraşan imparatorlukların başkentleridir. Bu kentler büyük imparatorlukların yönetim merkezidirler ve toplumun zengin, seçkin üyelerinin yanında rahipleri ve yöneticileri de barındırmaktadırlar. Zaman içerisinde bu kentlerin çoğu büyümüş, Roma M.S. 150'de 500.000 kişiye ulaşmıştır. Ancak sağlam bir ekonomik yapıya sahip olmayan bu kentler, hızlı bir biçimde çökmüşlerdir. Batı Roma imparatorluğunun çöküşü buna en iyi örnektir (Ponting, 2008: 360-361). Roma'nın yıkılışı tarıma dönüşle sonuçlanırken, kır-kent karşıtlığının farklı bir şekilde yeniden inşa edilmesi gerekmiştir. Burada kent-kır ilişkisinin kopuşuyla yeni bir üretim tarzının ortaya çıkma koşullarının ortadan kalktığı görülmektedir. Özgün yeni bir üretim tarzının oluşması ise ancak Orta Çağ'da gerçekleşebilmiştir. (Şengül, 2001: 11).

Orta Çağ'ın surlarla çevrili kentleri, içe kapanık bir ekonomi sergilemiştir. 12. yüzyılda nüfusu yüz bini aşan kent sayısı son derece sınırlıdır. Mumford'a göre 12. yüzyıl başlarında Paris, Venedik, Milano ve Floransa'nın nüfusu bu rakamı aşmaktadır. Bu kentlere ya ekonomik işlevler ya da siyasal/kültürel işlevler egemendir; çağdaş sanayileşme, teknoloji, ulaşım ve yönetim olanakları kentlere yabancı olgulardır. Sanayi devriminin başlangıç aşamasında kentsoylular (burjuvalar) , tüccarlar ve bankacılar kent ekonomisini şekillendirirken, zanaatkârların zamanla bu yapıya entegre olduğu görülür. Makineleşmenin kapitalist üretim biçimleriyle entegrasyonu ve yayılması geleneksel kent yapısını dönüşüme uğratmış, fabrikalar işçi kentlerini doğurmuş ve tüm ülkeler bu gelişimin neden

olduğu etmenlerle karşı karşıya kalmıştır. 1800'lerde 990 milyon olan dünya nüfusu, 21. yüzyıl başlarına gelindiğinde 7 milyarı bulmuştur (Mumford, 2013: 325).

Bu çağda yaşayan bizlerin, yakın tarihin kurbanı olduğumuzu söyleyen Boockin, modern kapitalizmi insanlık tarihinin en kendine özgü ve en zararlı düzeni olarak betimlemiştir. Bu sistem; ilerlemeyi hırs dolu bir çekişme ve rekabetle, toplumsal statüyü yırtıcı ve sınırsız bir servet birikimiyle, en kişisel değerleri ise bencillik ve hırsla özdeşleştirmiştir. Satmak ve kâr etme amacı ile meta üretmek, tüm ekonomik ve sanatsal çabaların temelindeki itici güçtür, kâr ve zenginleşme ise toplumsal varoluşun temel nedenidir (Boockin, 1999: 55-56).

1970'lere değin kent sorunları göçler, mekânsal ayrışma, kent dışına kayan ekonominin kentsel merkezlerde yarattığı sorunlar şeklindedir ve bu problemlerin çözümleri ulus devletin potansiyeli, gelecekte nasıl şekilleneceği ile ilişkilidir. Ancak küreselleşmenin güncellik kazandığı 1980'li yıllarda kentlerin süreç içinde üstlenecekleri yeni roller ve işlevler oluşmuştur. 1990'larda küreselleşme/yerelleşme olgularının birbirini tamamladığı savı ortaya atılmış, yereldeki öznelliklerin ortaya çıkarılması gerekliliği üzerinde durulmuş, bu kapsamda yerel yönetim mekanizmaları yapılandırılmıştır. Küreselleşme/yerelleşme eğilimi ise kentleri farklı işlevlere yöneltmiştir. Bu sistemin temelinde "*ulusal piyasaların bütünleşmesi*" stratejisi bulunmaktadır. Üretim ölçek ekonomileri, sınırları, firmaları aşmış; üretim ve sermaye küreselleşmiş; şirket evlilikleri, ortak ARGE çalışmaları oluşmuştur (Eraydın, 2001: 363-364).

1980'ler sonunda Sovyetler Birliği dağılmış, rejim çökmüş, ülkeler arası ilişkilerin yumuşaması küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Liberalleşen dünya ticaret sistemi, en çok kentleri etkisi altına almıştır. Değişen kamu anlayışında hizmetlerin kamu kuruluşlarınca yapılması zorunluluğu kalkmış, yerini özelleştirmeler almıştır. Yeni kamu anlayışında sermaye sahiplerinin çıkarları ön plandadır. Dolayısı ile kamu yararı ilkesi bireysel çıkarların ardında kalmıştır. Pazar kurallarınca belirlenen hizmet karşılıkları topluma yansıtılmış, gelişmekte olan ülkelere verilen altyapı yardımları Dünya Bankası'nca desteklenmiştir. Bu süreç yapılandırılırken, plan değil piyasa öğüdü verilmiştir. Yerelleşme üzerinde artan vurgu, ulus devleti etkisizleştirilmiş ve araçsallaştırmıştır. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmaları (M.A.İ.) ve

Uluslararası Tahkim gibi araçlar anamalin akışkanlığı önündeki engelleri aşmayı sağlamıştır (Bunun için 1999 yılında anayasanın 125. ve 155. maddeleri değişime uğratılmıştır. Yapılan değişikliklerle kamu hizmetlerinin yerli/yabancı şirketlere devri Danıştay denetiminden çıkmıştır). Küreselleşmenin etkisiyle kimi kentler "dünya kenti" statüsünü almış; bu kentlerin oteller, gökdelenler, AVM'ler, ticaret merkezleri gibi yapılara olan ihtiyaçları bilim insanlarınca övülerek, uluslararası anamalin istemlerine yönelik olan bu ihtiyaçlar hükümetlerce engel tanımaksızın yerine getirilmiştir. Yapılanlar 1970, 1980 ve 1990'larda Reagan ve Thatcher kaynaklı liberal politikalara olan bağımlılığın da bir göstergesidir (Keleş, 2016 b: 63-66).

1970 sonrası ortaya çıkan üretim örgütlenmesi; gelişen teknoloji, değişen sermaye birikim rejimi, iletişim ağları yapısı, geçmiş üretim ve birikim döneminden farklı mekanizmaların devreye girmesini zorunlu kılmıştır. Deregülasyon olarak tanımlanan bu durum yönetsel sistemin de değişmesini gerektirmiştir. Karar verme sürecinin ilgili aktörler tarafından yönlendirildiği ve adına "*yönetişim*" denen bu sisteme geçiş süreci, düzenleme mekanizmalarındaki birçok sorunu da beraberinde getirmiştir (Eraydın, 2001: 366-367).

Küreselleşmenin yükselişi devlet egemenliğini zayıflatmış ve eski geleneksel devlet anlayışı ortadan kalkmıştır. 21. yüzyılda yönetim "post-egemen" niteliktedir. Yönetişim ile uluslararası ve iç siyasette görülen genişleme sonucu hiyerarşik bir yapılanma olan geleneksel yönetimden uzaklaşmıştır.

20. yüzyılda kapitalist ekonomilerin gelişmesiyle büyük şirketler, iş örgütlenmesinin başat aktörleri olmuşlardır. Yönetimden yönetişime geçiş, daha farklı bir toplumsallaşmanın (akışkan) siyasi yansımasıdır. (Heywood, 2016: 152-164). Devletler artık toprak üzerindeki egemenliği ile değil, yönetişimin normlarına ve ekonomik olarak "*iyi uygulanmasına*" ne kadar uyduğuna bakılarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Benzer şekilde devlet yöneticileri de uluslararası mali toplulukların, notlandırma ajanslarının denetimine girmiştir. Çokuluslu şirketlerin iş yönetimi anlayışından devşirilen yönetişim, yabancı "*taraf*lar"ın tanıma girmesini sağlamıştır. Burada adı geçen taraflar, kamu faaliyetlerinin niteliğini kendi çıkarları açısından değerlendiren, ülkenin alacaklıları ve yabancı yatırımcılardır. Bu

noktada devletler, belirli normlarla işleyen politik-ekonomik iktidar ağının içerisinde birer "üretici birim" halini almıştır. Bu yapılanmada devlete komut veren; özel firmaların buyrukları, aciliyetleri ve düşünce kalıplarıdır. Yönetimler rekabet koşullarında, kendi inşa ettikleri global maliye adına şirket yararlarını ön plana çıkarıp, ülkelerdeki ücretlilerin aleyhine politikalar yürütmektedir. Süreç içerisinde IMF, DTÖ, OECD veya Avrupa Komisyonu gibi örgütlerin istekleri de yerine getirilmektedir (Dardot ve Laval, 2012: 322-327).

Sosyo ekonomik dönüşümlerin, yönetime olan etkisi tarihsel süreç içerisinde dönemseller olarak ortaya konabilir. Aşağıda feodal kentten sanayi kentine ve ardından sanayi sonrası kentlere dönüşen yapının yönetimle olan ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.

1.5.1. Feodal Kent

Benevolo'ya göre klasik dünyanın çöküşünün temel nedenlerinden biri, kent sisteminin girdiği krizdir. İmparatorluk devletinin çöküşü Roma'nın yıkılmasıyla özetlenir. Örgütlü toplum parçalanmaktadır ve bunun fiziki anlamdaki karşılığı kent görünümünün yıkıma uğramasıdır (Benevolo, 2006: 7). İki Roma arasında bölünme, Doğu Avrupa'yı Batı'dan ayırmış; Doğu Roma, Bizans adı altında yaşamaya devam ederken, Batı dünyası feodalizmin doğuşuna tanık olmuştur. Bizans kentleri otokratik bir yapıdadır, yurttaşlar tebaya indirgenmiştir ve siyasi olarak güçsüzdür. Batı'da Roma modelini izleyemeyen halklar ise kent uygarlığını yıkıp yerine feodalizmi kurmuştur. Sanayi öncesi kentler, modern sanayi ve ticaret kentlerinden birçok açıdan farklılaşmaktadır. Varlıklı sınıfların sur içerisinde, yoksulların ise sur dışında yaşadıkları, dinsel yapının ağırlık gösterdiği, ekonomik ve sosyal mekanizmanın gücü elinde bulunduranlar tarafından denetlendiği (Yıldırım, 2004: 15) bu kentlerin temel özelliği tarım ve ulaşımda kullanılan enerjinin büyük oranda hayvan gücüne dayanması, organik enerji kullanımının getirdiği sınırlılığın aşılabilmesidir. Kent nüfusları genellikle 5.000-10.000 kişi arasındadır, nüfusun %5 ile %10'u üst tabakayı oluşturmaktadır (Tekeli, 2011 a: 30-31).

Orta Çağ kentlerine ticaret/kent ilişkisi üzerinden bakarak değerlendirme yapan *Prienne*, bu çağa yönelik olarak "her şey bitti" demiştir. Roma'nın çöküşü, barbar

istilalarını beraberinde getirmiş, imparatorluğun birleştirici gücü yok olmuştur. Tarım kentleri, oluşan bu durumdan çok etkilenmese de ticaret kentleri olumsuz etkilenmiştir. Toprağa dayalı yeni iktisadi düzenin tepe noktasında kral bulunmakta, dini otoriteler ile kont, baron gibi yarı askeri idareciler yönetimde etkili olmaktadır. İktisadi etkinlik oldukça kısıtlı olmasına karşın, toprağa bağlılık isteğe dayalıdır ve kölelik benzeri iktisadi bağımlılıklar ortadan kalkmıştır. Standartlaşma adına meslek kuruluşları loncalarca denetim altına alınmıştır (Büyükcivelek, 2017: 77). Roma imparatorluğunun yıkılmasının ardından 10. yüzyıla dek, Batı kentleri olumsuz koşullar altında kalmış, nüfus azalmış, kentlerin ticari işlevleri yok olmuştur. Batı kentlerindeki ticari canlanma Haçlı seferleri ile başlamış, seferler özellikle liman kentlerinin gelişmesini sağlamıştır. Venedik, Floransa, Cenova gibi İtalyan kentleri ile Baltık denizinden Karadeniz'e uzanan yol üzerindeki kentler bu dönemde belirgin şekilde gelişmişlerdir (Ertürk ve Sam, 2011: 34). Tarihsel izlekte yaşananlar, ticaretin varlığının kentler için ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Yerleşik hayatın canlanması, 9. yüzyıldan itibaren gelişen politik istikrara çok şey borçludur. Başlangıçta kentlerin yerini manastır çevresinde kümelenmiş kırsal yerleşmeler almış, Roma İmparatorluğu'nun birleştirici gücü ise kiliselerin eline geçmiştir. Aynı yüzyılın sonlarına doğru feodal beyler, halkı saldırılardan korumak için surlarla çevrilmiş kentler inşa etmeye başlamışlardır. Surların inşası hem ilk bayındırlık işi, hem de kentin mali örgütlenmesinin başlangıcıdır. Surlar güvenirliliği arttırmış, yeni topraklar üretime açılmış, tarımdan elde edilen artı ürün miktarı artmış ve bu gelişme uzun mesafeli ticaretin yeniden canlanmasına neden olmuştur. Ticaretin gelişmesi, kapalı ekonomiden çıkış anlamına da gelmektedir (Uğurlu, 2013: 40-41). Feodalizmin temel özelliği, toprağa feodal lordun sahip olması ve köylülerin toprağa bağlı tutularak sömürülmesidir (Ryndina ve Chernikov, 1974: 20).

Feodal ekonomi şekli, temelde malikâneler ve biraz daha büyük derebeylikler şeklinde kırsal alana dayalı, içe dönük ekonomilerin oluşturduğu yapılardır. Kilise ve Kutsal Roma İmparatorluğu ve ayrıca bazı üst organlar bu çok dağınık ekonomik yapı üzerine gevşek bir denetim uygulamışlardır. Toprak sahipliği ve kilise hiyerarşisindeki mevkilere imtiyaz tanınmaktadır. Mevki toplumunun farklı kademelerini beslemek için gerekli olan artık; ondalık vergisi, angarya ve köle

emeğinden elde edilmektedir. Toplumu bir arada tutan, askeri güç ve ideolojik denetimdir. Kent merkezleri genelde şatolar ve dinsel merkezlerden oluşmaktadır. Uzun mesafeli ticaret genel olarak Orta Çağ kentlerinin birincil işlevi olarak görülmektedir. Tefecilikle ilgili yasalardan yola çıkılarak, dönemin etik anlayışının kapitalizm karşıtı olduğu anlaşılmaktadır. Ticaretin kendisi hor görülmesine de profesyonel tüccarların kurum ve faaliyetleri, feodal düzenin ideolojik ilkeleri ile çelişmektedir. Feodal toplum bu yüzden belli ölçülerde ticarete dayanmaktadır ve kentler bu faaliyetin denetlenmesine olanak sağlayan yerleşimlerdir. Bu denetim feodal topluma kaynak sağlayabileceği yeni fırsatlar yaratmıştır. Kapitalist olmayan Orta Çağ toplumu tüccarları böyle bir toplumsal ve iktisadi sistemi yerleştirme amacıyla da olmamıştır. Kentin mekânsal yapısı güç sahibi olanların başvurduğu kozmik imgelerle bezeli mimariye sahiptir ve kent yapısı egemen üretim tarzını yansıtmaktadır (Harvey, 2009: 227-229).

Weber'e göre kırsal bölgeden farklı olarak şehir hem lord ya da prensin yaşadığı yer, hem de pazaryeridir. Düzenli pazara sahip olan şehirlere sık sık gezgin tüccarlar uğramaktadır. Pazarın varlığı lord veya prensin vereceği tavizlere ve koruma garantisine bağlıdır ve bunun karşılığı da hazineye aktarılacak vergiler olmaktadır. Bir kavşak noktasında kurulmuş, katıksız bir pazar yerleşimi olarak var olan kentlerde ise lord ya da prens bağımlılığı yoktur. Yabancı işgalcilerin, deniz savaşçılarının, ticari amaçla yerleşenlerin ya da ticaretle ilgilenen yerli unsurların bir araya gelmesiyle doğan bu şehirler daha çok Orta Çağ başında görülmektedir. Şehir aşama aşama sadece oikos'un (hanehalkı) eklenmesiyle oluşan bir pazaryeri olmaktan çıkmış, pazar şehri haline gelmiştir. Şehirler; prensin hanehalkı, ona hizmet eden erkân ve büyük memurlar başta olmak üzere, tüm kentsel hanehalkının ihtiyaçlarının pazarda karşılanmasına paralel olarak, kantitatif olarak genişlemişlerdir (Weber, 2015: 75-76).

Feodal toplumların kentlerinde dinsel ve yönetsel işlevler, ekonomik işlevlerin önüne geçmiş durumdadır. Kentlerdeki seçkin sınıflar, yoksul sınıflardan farklı yerleşimlerde oturmaktadır. Mesleki anlamdaki belli uğraş kümeleri, belli sokak ya da mahallelerde yaşamaktadır ve bu sokak ve mahalleler genellikle o uğraşın adını almaktadır: Kuyumcular, semerciler, çıkırıkçılar, saraçlar, tenekeçiler gibi. Etrafi

surlarla çevrili bu kentlerde farklı etnik kümelerin ayrı ayrı mahalleleri bulunmaktadır. Bu kentler ilkel bir teknolojiye ve ekonomik örgüte sahiptirler. Ekonomik yaşamın temel kuruluşu loncalardır. İleri düzeyde uzmanlaşma olmadığı için zanaatkâr malını hem üretmekte hem de pazarlama ve satışını yapmaktadır (Keleş, 1983: 10).

Sanayi öncesi kentlerin örgütlenme biçimlerinden biri olan zanaat loncaları, sanayi döneminin vasıflı ücretli işçilerinin sendika yapılarının da çıkış noktasıdır. Eski kalfa örgütlerinin bazıları (Fransız Compagnonnages ya da Alman Gesellenverbaende) daha güncel sendikalar olmadan önce belirli sendikal işlevlere sahiptirler (Hobsbawm, 2016: 153).

13. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa toplumları feodal sistemden kesin olarak ayrılmış ancak bu yapısal değişim, feodalitenin izlerini taşıyan senyörlük rejimi şeklinde devam etmiştir. Birçok değişim olmasına rağmen senyörlükte bağımlılık biçimlerinden (en feodal olanı) serflik kurumu devam etmiştir. Kişiyeye bağımlılıktan, toprağa bağımlılığa dönüşen senyörlük, Fransa'da devrimin olmasından kısa süre öncesine dek var olmuş, sonrasında birçok direniş ve servet dağılımındaki alt üst oluşlar pahasına da olsa sonlanmıştır. Orta Çağ sona ererken ortaya çıkan düzensizlikler, özel savaşçı birlikleri ile bastırılmış, feodal çağ kendinden sonraki toplumlara soyluluk olarak kristalleşen şövalyelik kurumunu miras bırakmıştır (Bloch, 2014: 667-671).

1.5.2. Sanayi Kenti

18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da siyasal, ekonomik, kültürel birçok olay yaşanmış ve bu olayların birçoğu, devrimci bir nitelikte dönüşümlere yol açmıştır. Kurumsal, bilimsel, teknolojik, ekonomik ve nüfusa bağlı bu dönüşümler, sonrasında kentsel devrimi de beraberinde getirmiştir. 18. yüzyıl ortasında yaşanan Sanayi Devrimi, sanayi üretimi ve buna bağlı olarak nüfusta artışa neden olmuş, üretim sistemleri makineleşmiş ve İngiltere'de başlayan bu değişim hızla Avrupa'nın diğer yerleşimlerine ulaşarak kent sisteminin nicel ve nitel yapısını değişime uğratmıştır (Benevolo, 2006: 165).

Sanayi Devrimi'nin, belirli tarihsel koşullar ve ilişkiler sonucu, yeryüzünün belirli bir yerinde ve zaman kesitinde ortaya çıktığını söyleyen Tuna, şehirlerin ise en az beş bin yıllık geçmişe sahip olduğunu ifade etmekte ve zaman içerisinde yeryüzünün büyük bir kesimine yayılan şehirleşme olgusunun, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile ya da başka deyişle belirli bir zaman ve mekân kesitiyle sınırlanıp genel geçer bir model oluşturulmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre şehirler, toplumların tarih içerisinde ulaştıkları belli bir üretim düzeyi ve buna bağlı oluşan toplumsal örgütlenmeler sonucu ortaya çıkmışlardır. Sonrasında ise şehir ve şehirleşme, yine toplumların gelişmeleriyle dönüşüme uğramıştır. Dolayısı ile Batı tipi bir modelin genelleştirilmesi, farklı toplumların kendilerine özgü niteliklerini açıklamada yetersiz kalacaktır (Tuna, 2013: 10-11).

Endüstri, iş bölümü ve mesleki uzmanlığın uzun bir dönemde ortaya çıkıp kurumsallaştığı; manifaktürden Taylorizme, post Fordizme geçilen dönemleriyle 19. ve 20. yüzyıllar, Batı Avrupa ve ABD'nin pazar arayışları doğrultusunda küresel ölçeklere yayıldığı dönemlerdir. Siyasi ve ekonomik hegemonya açısından Avrupa merkezli yaşanan 19. yüzyıl; sanayileşme süreci, ticaret kapitalizmi, sömürgecilik anlayışı üzerinden sermayenin yoğunlaştığı ve merkezi kapitalist ülkelerde finansal kurumsallaşma üzerinden sermaye birikim sürecinin olgunlaştığı dönemdir. Bu dönemde üretim ve mekân ölçeklerindeki büyüme, demografik dalgalanmalar da üretmiş ve süreç, kapsamlı toplumsal çalkantı ve çatışmalara neden olmuştur. *Mumford, "Paleoteknik Cennet"* adıyla alay ettiği kömür kentler için, 19. yüzyıl sanayi kentinin aktörlerinin maden ocağı, fabrika ve demiryolu olduğunu söyler. Fabrika, bu toplumun temel mekânıdır (Arlı, 2012: 110,116).

Kentleşmenin en fazla anlam kazandığı ve son biçimini aldığı dönemin Sanayi Devrimi ile başladığı söylenebilir. Sanayi öncesi dönemde ticaret, kentin büyümesinde hızlı bir seyir izlememiş, yavaş gelişmiştir. Bunun nedeni sanayi öncesi kent yapısı ve geleneklerinden kaynaklanan dirençtir. Ancak sanayileşme ile birlikte değerler de değişime uğramış, kentleşme demokratik ve toplumsal hareketliliğin odağı olmuştur. Bu dönemde kitleler kentlere doğru kaymıştır (Yılmaz, Çiftçi, 2011: 257-258). Değişimle gelen örgütlü toplumsal hayat, Avrupa sanayi kentlerinde görülür. Bu kentlerde oturma alanları ile çalışma alanları birbirinden ayrılmış, zengin

ve yoksul halk da birbirinden ayrı yerlerde yaşamaya başlamıştır (Yıldırım, 2004: 15-16).

Sjöberg'in kuramsal çerçevesi içinde sanayi kenti, sanayi ve ticaret merkezidir. Bu sistemde idari ve dini işler önemini yitirmiş, organik olmayan enerjinin sanayi ve tarımsal üretimde, ulaşım ve haberleşmeye uygulanması, yoğun nüfus ve örgütlenme olanağına sahip kentler yaratmıştır. Kentlerin iç düzeni bu teknolojik değişimi yansıtmaktadır. Kentsel mekânlara bağlı olarak yollar genişlemiş ve yapılar yükselmiştir. Bu düzenlemede üst ve orta gelir grupları kent çevresine yerleşmişlerdir. Üretimin fabrikalarda gerçekleştiği ve kitleselleştiği bu yapıda sanayi toplumunun sosyal tabakalaşması da değişmiş, yeni strateji kendi sınıfını da yaratmıştır. Bu yeni sınıf işçilerden oluşmaktadır. Bu toplumsal yapıda köylüler, onlardan sayıca fazla sanayi ya da hizmetlerde çalışan kitleler ve bunların üzerinde kontrol gücü olan bir üst tabaka bulunmaktadır. Geleneksel tarım devletlerinin ortadan kalkmasıyla, ulus devletler ortaya çıkmıştır (Arslanoğlu, 2000 b: 43-44).

Marx, manüfaktür üretimden sanayi üretimine geçişi, üretim araçlarının -makine - üretimi temeline oturtmaktadır (Öztürk ve Ercan, 2009: 57). Bu noktada kentler önemli işlevler üstlenmişlerdir. Kıray ise modern sanayi toplumlarına ait kentlerin sanayi, toplama-dağıtma ve mali-idari merkez fonksiyonlarına sahip olduğunu söylemektedir. Buhar, elektrik, içten patlarlı motor gibi enerjilerin sınai ve zirai üretim, ulaşımaya uyarlanmasının nüfus birikimi ve üretim fazlası yarattığını söyleyen Kıray, yaşanan değişimin farklılaşma ve örgütlenmelere neden olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde dünya üzerinde geniş bölgeler arası iletişim, sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmak mümkün olmuştur. Modern şehirlerin iç düzeni de bu değişimleri yansıtmaktadır (Bal, 2015: 64).

1.5.3. Sanayi Sonrası Kent

Karşılaştırmalı bir tarihsel çerçeveye yerleştirildiğinde, 20. yüzyılın son çeyreğinde beliren modern metropolisin, sıradışı bir süreç geçirdiği görülmektedir. Günümüzdeki yeni kentsel sürecin de öncekilerden belirgin biçimde farklılaştığı söylenebilir. Edward Soja bu ayrımı yapmak için genel bir terim olarak *postmetropolis*'i kullanmış, post öneki ile modern metropolis oluşumundan yeni

postmodern formlarla, kentsel yaşam örüntülerine geçiş yapıldığına işaret etmiştir. Yaşanan şey, yeni kentleşme süreç ve örüntüleridir. Bu süreç eskisinin üzerine kaplamakta ve ona eklenmektedir. Bu değişim değişen ölçü ve birimlerde tüm dünyada yaşanırken, modern metropolis ise hiçbir yerde tamamen ortadan kalkmamıştır. Bugünün kentlerinin (sosyo-mekânsal diyalektik olarak) sosyal süreç-mekânsal form, mekânsal süreç- sosyal form arasındaki karmaşık ilişkileri de 1960'lardan sonra belirgin biçimde farklılaşmıştır. Bu durumda, Castells'in "*Kentsel Sorunsal*"ı (1977, Fransızca baskı 1972), *Harvey*'in "*Sosyal Adalet ve Şehir*"i (1973), *Wallerstein*'in "*Dünya Sistemi Kuramı*" geç dönem modern metropolisi çok başarılı bir şekilde çözümlenmekte ve yaklaşımları hala uygulanabilir olmakla birlikte yaşanan değişimler (aykırılıklar, çelişkiler, kopmalar) nedeniyle kentsel analizde yetersiz kalmaktadır. 1960'ların kentsel ayaklanmaları ile başlayan kriz kaynaklı yeniden yapılanma döneminin bitip, yeniden yapılanma kaynaklı kriz dönemine geçişin belirtileri olarak değerlendirilebilir. Daha esnek üretim sistemlerinin, yoğun bilgi akış ağlarının ortaya çıkardığı değişim, Fordist metropolisin endüstriyel coğrafyasını yeniden biçimlendirmiş ve yeni endüstriyel mekânlar yaratmıştır (Soja, 2002: 285-290).

Kentler, ilerleyen teknolojinin de etkisiyle metropolleşerek; *anakent*, *uydu kent*, *yeni kent* gibi isimler almışlardır. Kent konutları, alt kentler şeklinde mekâna yayılmış, ana kentte önemli denetim işlevleri, uzmanlaşmış perakende ticaret ve hizmetler verilmiştir. Metropolitan alanda ileri kapitalist kültür olarak da adlandırılan "kentli kültürü" hakimdir. Bu kültürün bir köy kültürü karşısı yoktur. Bu ikilik metropolitan kentte bütüncül bir yapıya bürünmüştür. Çalışma ve yaşam yerleri birbirinden ayrıdır, bu da emekçilerin ideolojisini, egemen ideolojiye yaklaştırmaktadır (Tekeli, 2011 a: 34). Ayrıca mekânın toplumsal ve işlevsel olarak ayrışmasının sayıları oldukça az olan iktidar sahibi elitlerin işine yaradığı söylenebilir (Castells, 2014: 261).

Gelişmiş kapitalist ülkelerin kentleri, modern sanayi kentleridir. Amerika, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin büyük endüstri merkezlerine ise "*post-industrial kent*" adı verilir. Bu ülkelerin kapitalist kentleri, kapitalist toplumların özelliklerini barındırmaktadır. Toprak, diğer üretim araçları gibi kişilerin elindedir ve kent

planlama eylemlerinde yüksek gelir gruplarının başrol oynamalarına olanak tanınır. Konut ve arsaların alınıp satılır oluşu ve bu konudaki spekülasyonlar, özellikle az gelişmiş kapitalist ülkelerde kentsel gelişme planlarının; kişisel, sınıfsal ve partizanca çıkarlar uğruna rafa kaldırılmasına neden olmakta ve bu uygulamalar, dar gelirlili ve yoksul kitleler için büyük güçlükler yaratmaktadır. Kapitalist toplumlarda kentlerin, içyapısında görülen belirgin sınıfsal ayrışmalar sonucu yoksul, orta halli ve varlıklı insan toplulukları birbirinden net bir şekilde ayrılmaktadır. (Keleş, 1983: 11).

Kapitalist üretim kentleri de planlamıştır. Kentçilik, sınıf iktidarını savunan sistemin, modern icrasıdır. Bu durumda kent, kentsel üretim koşullarının tehlikeli şekilde bir araya getirdiği işçilerin, küçük parçalara bölünmesinin sürdürülmesi anlamını taşımaktadır. Fransız Devrimi'nden bu yana tüm yerleşik iktidarlar sokaktaki düzeni sağlama araçlarını arttırmış, bu eylem, sokağın ortadan kaldırılmasına dek gitmiştir. *Lewis Mumford, "The City in History"* de tekdüzeleşen dünyayı anlatırken, kitle iletişim araçlarının çok daha etkili bir denetim sağladığını belirtmiştir. Kentler, planlanabilir üretim tüketim ihtiyaçlarına göre işçilerin denetlenerek yeniden sisteme dahil edilmelerini sağlayan bir araçtır. Fabrikalar, toplu konutlar da bu amaçla düzenlenmiştir (Debord, 2016: 129-130).

Harvey'e göre kentselliğin önceki biçimleri ile günümüz kapitalist kentleri arasında önemli ölçekte farklılıkları vardır. Günümüz metropolcülüğü, oldukça karmaşık bir küresel ekonominin içerisindedir. Bu ekonomi kuramsal ve ampirik olarak en ayrıntılı şekilde Lössch'ün iktisadi analizlerinde incelenmiştir. Belirtilen ekonomik yapıda yerel merkezler yerel kırsal kesime, daha önemli metropoliten merkezler daha önemli merkezlere egemendir ve komünist uluslar dışındaki tüm merkezler ya da geç Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki merkezi metropoliten alanlara bağlı bir hiyerarşik düzenlemeye tabi olacaktır (Harvey, 2009: 237).

Küreselleşme ile birlikte, mekâna bağımlılığı olmayan hatta sanal olarak da düşünebileceğimiz ulus-ötesi şirketlerin kontrolünde, küresel ekonomiye geçiş yaşanmıştır. Rekabet temelinde işleyen küresel ekonomik sistemde, şirketler sermaye birikimi açısından kendilerine en uygun mekânları seçmekte ve bu mekânların gelişmesini, büyümesini, küresel sisteme katılmasını sağlayıp (Kahraman, 2017: 334-335) mekânların tüm olanaklarından da yararlanarak onları sosyo- ekonomik olarak

da dönüştürmektedir. Postfordist adını alan yeni üretim tarzı, üretimin parçalanmasını da mümkün kılmıştır. İşgücü piyasası kadın ve çocukları piyasa ortamına dahil etmiş, büyükşehirlerin gecekondu mahallerinde yaşayan nüfusları farklı bir yaşam mücadelesinin içerisine sokmuştur (Şahin, 2015: 390-391) Kapitalist kentlerin imalattan işletmeye kayan ekonomileri bir kentler ağı sistemiyle birbirlerine bağlanmıştır. Bu ağların düğüm noktalarında bulunan kentler "*küresel kent*" adını almış, bu kentler çok uluslu şirketlerin, bilişim ve hizmet kuruluşlarının, finans şirketlerinin ve ulusötesi kuruluşların toplandığı merkezler olmuşlardır. Bu alanda yaptığı araştırmalarla ön plana çıkan Sassen; New York, Londra ve Tokyo'yu küresel kent hiyerarşisinin ilkleri arasına koymuştur (Aksoy ve Danış, 2011: 137-138).

Küreselleşmenin kentleri etkileyen siyasi boyutu, özellikle Türkiye'nin de üyesi olduğu uluslararası kuruluşlar üzerinden kendini göstermiştir. IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi örgütlerin özelleştirme baskıları, kentlerdeki kamusal arazilerin özel mülkiyete geçmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Sovyet sisteminin yıkılmasının ardından, siyasi sistemlerin birbirine yaklaştığı bu dönemde, ideolojik ayrımlar da eski önemini yitirmiştir. Bakış açısında meydana gelen önemli değişimler, ülkeler arası etkileşimlerin artmasına ve kentlerin ekonomik ve sosyal hayatlarında farklılaşmalara neden olmuştur (Şahin, 2015: 393).

Küresel ekonomik sistemin kıskacı altındaki sanayi sonrası kentlerin uluslararası düzleme entegrasyonunda, özellikle ekonomik elitler, üst düzey siyasal elitler ve yönetici elitlerin farklı etki mekanizmalarını kullanarak rol aldığı görülmektedir.

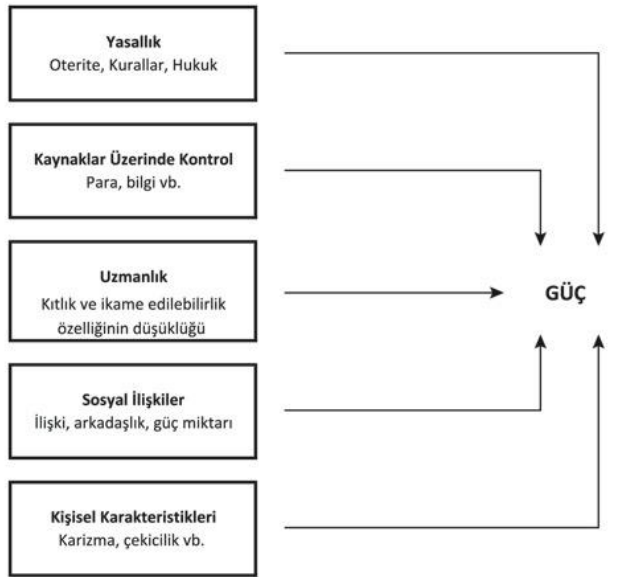
1.6. Kent Yöneticilerinin Kente Etkileri: İdari Yapılar ve Kurumların Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapılara Etkisi

"Kimler yönetmelidir?" ve "Kimler yönetmektedir?" soruları yıllardır siyaset felsefesi ve ampirik siyaset biliminin konusu olmuş, siyasal elitlerin tutum ve davranışlarını öngörebilmek adına yapılan çalışmalar her dönem güncelliğini korumuştur (Turhan, 1984: 69). Siyasetin temel sorunu, devlet ve onun çatısı altında yaşayan insanların ilişkilerine şekil vermektir. Bu ilişki, topluma yön verecek bir

gücün varlığı ile mümkündür. Bu güç ise bazı grup ve kişiler tarafından uygulanacaktır.

Güç nereden gelmektedir ve bu gücün birey ve gruplar üzerinde etkili olmasını sağlayan nedir? Konu üzerine yapılan çalışmalar, dört güç kaynağı ortaya çıkarmıştır. Bunlar; pozisyon, bilgiyi elde etme ve bilgiye engel olma fırsatları, kişisel özellikler ile uzmanlıktır. Bu kaynaklar güç sahibinin güç temelini nereden aldığını ortaya koyar ki bu aynı zamanda güç temelini nasıl kontrol edildiğini içermektedir. Burada güç temelleri ile güç sahibine gücünü veren şeyin ne olduğu ya da başka bir deyişle başkalarının davranışlarını yönlendirmede neyi kontrol ettiği anlatılmaktadır. Gücün başkalarını kontrol etmede kullandığı araçlar ise; cezalandırma, ödüllendirme, ikna ve bilgi temeline oturtulabilir (Bayrak, 2001: 23-24).

Şekil: 1.1 Organizasyonda Güç Kaynakları

Kaynak: (Bayrak, 2001: 25)

Organizasyonlarda daha çok “işleri halletme” yeterliliği olarak karşımıza çıkan güç, insan ilişkilerinin önemli unsurlarındandır. Uygulamada ağırlıklı olarak kötü anılması, güce sahip olan kişilerin hakim oldukları kişileri sömürme yolunu seçmiş olmalarıyla ilişkilidir. Arzulanılsın ya da kaçınılsın güç, insanlar arasındaki ilişkide

özellikle yöneten-yönetilen hiyerarşisinin tüm düzeylerinde, hesaba katılması gereken bir olgudur (Bayrak, 2001: 37-38).

Tarihin geçmiş dönemlerinde güç, padişah/kral ve yardımcıları ile sağlanırken, sonrasında ülkelerin ilişkilerinde kişiler/elitler/seçkinler söz sahibi olmuşlardır. Literatürde çoğunluk üzerinde, azınlık yönetimini tanımlamak amacı ile kullanılan elit kavramı, güç ile yakından ilişkilidir. Bu ilişki, siyaset bilimi alanında pek çok araştırmaya konu olmuştur (Vergin, 2016: 124-125).

Kavram, değişik zaman dilimlerinde, farklı kültürel ve entelektüel çevrelerde, farklı kişiler tarafından ve tamamen farklı olguları ya da aynı olguların çeşitli niteliklerini göstermek için kullanılmıştır. Dolayısı ile Mosca, Pareto, Michels, Mills, Pluralistler ve Marksistler'in kavramı kullanım biçimleri birbirinden oldukça farklıdır. Bu durum kavramı bulanıklaştırmaktadır. Sözü edilen kullanım farklılıklarını ortaya çıkarmak için üç temel ögeye başvurulabilir. Bunlar; elit kavramının alanı, elit- elit olmayan ayrımını sağlayan ölçütler ve elitin iktidarının kaynakları şeklindedir. Kavramın anlaşılma biçimi, belirtilen öğelere bağlıdır ve benzerlikler üzerinden yol alınabilir. Bu benzerlikler; üstünlük (seçkin bireyler düşüncesi), sayı (seçkin bireylerin azlığı), elit- elit olmayan ayrımının ölçütleri (seçmenin kıstasları), elit iktidarının kaynaklarıdır (azınlığın siyasal üstünlüğünün kaynakları). Ortaya çıkan bulanıklığın diğer nedeni ise ayrı kelimelerin (deyimler) aynı anlamlarda (synonym) kullanılmasıdır ki, bunun daha karmaşık olduğu söylenebilir. Örneğin siyasal bilim literatüründe yönetici sınıf, siyasal sınıf, aristokrasi, oligarşi elit kavramı ile eş anlamlı kullanılmıştır. Bu kullanım problemlidir (Turhan, 2000: 37-38). Benimsediğimiz elit kavramını tanımlamadan önce, farklı düşünürlerin elit kavramına yüklediği anlamlara çok kısa bakmakta yarar görülmektedir.

Siyaset biliminde elit teorisyenleri olarak adı geçen düşünürlerden V. Pareto, R. Michels ve G. Mosca'nın temel amacı siyasetin özerk mi yoksa bağımlı mı olduğuna dair gözlemledikleri olgulara yanıt aramaktır. Vardıkları sonuç ise, seçkin bir azınlığın/ elitin siyaseti oluşturduğu ve bu durumun kaçınılmaz olduğu şeklindedir. Pareto tarihin motorunun kalıntılar dediği içgüdüler, bilinç dışı düşünceler olduğunu ve toplumun kimliğini biçimlendirdiğini düşünmekte ve Marksist sınıf teorisini reddetmektedir. "Elitlerin dolaşımı" teorisini öngören Pareto, elitlerin toplum

hiyerarşisinin tepesinde olduğunu ve toplumsal değişimin, bu seçkin kişilerin dolaşımı ile gerçekleştiğini söylemektedir. Bu dolaşım ise döngüsel (Vergin, 2016: 124-125). Mosca ise toplumlarda yöneten ve yönetilen sınıf üzerinde durmaktadır. Sayıca az olan ve maddi/entelektüel olarak üstün yeteneklere sahip *yöneten sınıf*; siyasal işlevleri yerine getirir, gücü elinde tutar ve gücün nimetlerinden yararlanır. Sayıca çoğunlukta olan *yönetilen sınıf* ise ilk sınıf tarafından, bazen meşru bazen de keyfi olarak yönetime tabi tutulan kesimdir (Demir ve Sesli, 2010: 2). Bu yapılanma kuşkusuz güç üzerinden oluşmaktadır.

Politik sosyolojinin merkezi kavramlarından olan güç, üzerinde tam olarak uzlaşılmayan bir olgudur ve bu konuda yapılacak pek çok çalışmada Weber'in güç tanımı yol açıcudur. Zorlayıcı güç, otorite sahibi güç ve meşruiyet zemininde güç ayrımına gitmek isteyen araştırmacılar, güç formları ayrımını Weber üzerinden gerçekleştirir (Giddens ve Sutton, 2018: 396). Weber "güç" kavramını şöyle tanımlar: "Güç" (Macht), bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimalini ifade eder. Weber'e göre güç, sosyolojik açıdan içeriği çok belirsiz bir kavramdır. "Bir insanın düşünülebilecek tüm nitelikleri ve olası tüm ihtimallerin bileşkesi, bireyi belli bir durumda, iradesini zorla kabul ettirme noktasına getirebilir." (Weber, 2012: 40-41). Steven Lukes, Weber'in tek boyutlu olarak gördüğü güç kavramının, iki-üç boyutlu güç kavramına dönüştürülebileceğini ifade etmiştir. Bazı grupların gücü, gündemi kontrol altında tutarak sağladığını söyleyen Lukes, bazı meselelerin politikadan tümüyle uzak tutulmasıyla da güç uygulandığını ifade etmiştir. Böylece sosyal grupların çıkarları için çabalamasının önüne geçilmektedir. Hükümetlerin medya yayınlarına koyduğu sınırlama da benzer şekilde mücadele konusunun destekten mahrum bırakılması anlamını taşımaktadır. Foucault ise gücü insanların sahip olabilecekleri, başkalarından alabilecekleri ya da verebilecekleri bir şey olarak değil, toplum aracılığı ile işleyen ve bilgi yoğunluklu olan üretici sosyal ilişkiler olarak görür. Foucault'a göre güç, bizlere dünyayı nasıl anlayacağımıza ilişkin çerçeve sunan söylemler üzerinden işlemektedir (Giddens ve Sutton, 2018: 397).

Sinclair ise gücü en basit şekilde, birisine başka şekilde yapmayacağı bir şeyi yaptırabilme becerisi olarak tanımlar. Ona göre güç, dünyada işlerin düzenlenme

yolu olarak da görülebilir (Sinclair, 2016: 24). Elit olmanın belirleyici kriterleri arasında "kontrol" ve "etki" nin yanında yer alan güç (iktidar, erk), sosyal ilişkiler sistemidir ve bu sistemde içerisinde anlam kazanmaktadır. Kavram kontrol, etki (karar verme süreçlerinde etkili olma) ve sahiplik kavramları ile de yakın ilişki içerisindedir (Arslan, 2007: 5-7, Arslan, 2001: 8). Otorite de bir güç kullanım şeklidir ve burada güç kurumsallaşmıştır. Weber otorite tiplerini gruplandırırken, Friedman "otorite" ve "otoritede" ayrımı yapmaktadır. "Otorite" olmanın anlamı, kişinin söz ve görüşlerinin başkalarının saygı görmesi iken; "otoritede" kavramı, başkalarının davranışlarını düzenleme yetkisini belirtmektedir. Dolayısı ile "otorite" bilgi, tecrübe, uzmanlık, kendini ispatlamaya vurgu yaparken, "otoritede" kavramı mevki, statü veya pozisyona işaret etmektedir. Bazı durumlarda iki kavram aynı kişi veya mevkide kesişebilir (Bal, 2014: 254).

Tarihin her döneminde farklı kültür, toplum ve organizasyonda karşımıza çıkan kavram, klasik ve modern bakış açısına göre olumlu ve olumsuz anlamlar kazanmıştır. Klasik bakış açısında güç, sosyal ve politik alanda büyük ölçüde yıkıcı olarak kullanılmış (zorbalık, saldırganlık gibi), gücü yönetmede temel öneri gücün adil dağılımı, eşitlenmesi yönünde olmuştur. Geleneksel güç teorisyenleri arasında kötü bir imaja sahip olan güç, günümüz teorisyenleri tarafından, "bir takım amaçların gerçekleştirilmesi için örgütlü bir direnmeye dayanmadan kaynakları harekete geçiren potansiyel ya da kapasite" olarak ifade edilmektedir. Bu durumda güç olumlu ya da olumsuz, iyi ya da kötü olmaktan çıkmıştır (Bayrak, 2000: 23-24).

Güç mekanizmaları ülkelerin tarihsellikleri içerisinde farklı dönemlerde değişen biçimlerde olsa da her zaman olagelmıştır. Ülkemizde, özellikle kapitalist ilişkilerle pekişen güç ilişkileri Osmanlı döneminden bu yana imparatorluk topraklarının bazı bölümlerinde var olmuş, daha erken ticarileşen Batı bölgelerine öncelikle yerleşmiştir. O dönemde kısmi ve dağınık olarak örgütlenmiş bu ilişkiler, Cumhuriyet döneminde ülkeye yayılan devletçi bir kalkınma stratejisine dönüştürülmüştür. 1950 sonrası çok partili hayat ve Menderes önderliğinde pazar toplumuna geçişle ivme kazanan süreç, 1980 sonrası neo-liberal politikaların izlendiği Özal dönemiyle dünya düzenine eklenmiştir. 1980 öncesi ithal ikameci birikim rejimi, sonrasında yerini ihracata dönük birikim rejimine bırakmıştır.

Anadolu sermayesinin oluşumunu Kayseri/Hacılar yerleşkesi üzerinden inceleyen Cengiz, "Yav İşte Fabrikalaşak" isimli kitabında; Yeldan ve Boratav'dan yaptığı atıflara dayanarak bu dönemi şöyle değerlendirmiştir:

"...hep şikayet edilen hantal merkezi devlet, sınai üretimin mekânsal altyapısını inşa etmenin ötesinde işçi hareketinin bastırılması, ihracat gelirlerine yönelik yoğun bir vergi iadesi ve teşvik sisteminin uygulanması, işgücü piyasalarının giderek marjinalleştirilmesi ve özelleştirme gibi mekanizmalarla sermaye sınıfına sürekli bir servet transferi gerçekleştirmiştir (Yeldan, 2001: 102). Devletin korumacı işlevi yeni liberal evrede ortadan kalkmış değildir, sadece biçim değiştirmiştir. İthal ikameci dönemde kâr transferlerinin sektörel kayırmalara dayalı olan bürokratik formu, 1980 sonrasında yerini klientalist bir forma bırakmıştır." (Cengiz, 2013: 16-17).

Son yirmi yılda dünyadaki güç ilişkileri önemli ölçüde değişime uğramış, birikim stratejilerinde devletin rolü sınırlanırken, piyasa mekanizması ön plana çıkmıştır (Şengül, 2001 b: 58). Heywood, komünizmin dağılmasıyla varlık alanı bulan küresel kapitalizmin, dünyanın farklı bölgelerinde farklı sosyo ekonomik örgütlenme biçimlerinde ortaya çıktığını, Neo-liberalizm olarak adlandırılan özel biçiminin 1980'ler sonrasında küresel anlamda yayılcı bir hal aldığını söylemektedir. Neo-liberal küreselleşme, özellikle krizlerle kendini hissettirmiştir. Özel sektöre ait yönetsel yapıların kamu sektöründe uygulanmasıyla ortaya çıkan *"yeni kamusal işletme"*, yönetim süreçlerinin de hiyerarşileşen ağlara kaydığının göstergesidir. Castells'in *"ağ şirketi"*, *"ağ toplumu"* kavramsallaştırmalarına eklenen *"ağ devleti"* terimi, oluşturulan politikalarda görevlerin *"politik ağlara"* devredildiğini işaret eden bir göndermedir (Heywood, 2016: 119).

Küresel ekonomide liberaller ve kurumsalcılar, "iyi yönetim" kavramı üzerinden devleti siyasal süreçlerden uzaklaştırmıştır. Yönetişim, demokratik denetim süreçlerinden kaçışın da adıdır. Bu yolla burjuvazi devlete "yeni görünmez eller" yerleştirmiş ve bu şekilde piyasanın "serbest" işleyişini güvence altına almıştır. Kavram küresel siyasette devlet ögesinin yıkılması anlamını da taşımaktadır. "Yönetimsiz yönetim" olarak görebileceğimiz bu yeni dünya düzeninde düzenleme, ulus-devlet yanında uluslararası örgütler ve sivil topluma aktarılmıştır. Ulusal devletler küreselleşme karşısında; yerel sınırları hafifletmek için uyum, küresel

baskılar karşısında devlet reformu ve küresel alana aktif olarak katılım tercihleriyle karşı karşıyadır (Günlü, 2008: 44-45).

1980 öncesi ve sonrası yerel yönetimlerin ideoloji ve uygulamaları kolektif tüketim araçlarını sağlayan birimlerden, sermaye ve taleplerini karşılayan şekle dönüşmüştür. Yarışmacı bir yapıya bürünen kentler, sermaye yatırımlarının odağıdır. Bu noktada Marksist bakış açısı, var olan değişim sürecini açıklamada en önemli katkıyı koyacak paradigma olarak görülebilir (Şengül, 2001 b: 58-60).

Kent yöneticilerinin bu sürece yaptığı etki biçimlerini çözümlmek için, hani güçlere sahip olunduğunun ve bu güçlerin nasıl kullanılabileceğinin ortaya çıkması gerekir.

1.6.1. Siyasal Güç

Birey ve grupların başkalarına rağmen kendi amaçlarını gerçekleştirebilmeleri, gücü sosyolojik açıdan da önemli kılmış, K. Marx, Weber ve Foucault gibi çok sayıda önemli düşünür güç konusuna yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Durkheim'den Giddens'e pek çok sosyal bilimci bu alanda çalışmalarda yapmış, bazıları kavramı kuramsal bir çerçeveye oturtmuştur.

Weber'e göre egemenlik için örgütlenmiş bir kuruluş, sınırları belli bir coğrafi alanda idari yürütme memurlarınca fiziksel zorlama ya da tehdit altında sürekli olarak güvenceye alınmışsa, "siyasi" olarak adlandırılır. "Devlet" ise kurallarının uygulanmasında, idari yürütme memurlarının meşru olarak fiziksel güç kullanma tekeline sahip, kurumlaşmış nitelikteki sürekli siyasi birliktir. Weber'e göre kaba güç kullanımı siyasi kuruluşların idaresinde ne tek, ne de olağan yürütme yöntemidir (Weber, 2012: 42).

Weber, modern devlette liderliğin bir azınlığın ayrıcalığı olması halini kaçınılmaz olarak ifade etmiştir. Demokrasinin herhangi bir formunun, insanların insanlar üzerinde kurduğu egemenliği tahrip etme şansı yoktur ve bu iddia ütöpiktir (Giddens, 1992: 14). Hükmedilenler ve hükmedenler, yöneten ve yönetilenler olduğunu söyleyen Gramsci ise, siyaset bilimi ve sanatının, bu ilksel ve indirgenemez olguya dayandığını ifade etmiştir. Gramsci, ayrıca kuvvetler ayrımının gerçekleştirilmesine

yönelik olarak yapılan tüm tartışmaların ve ortaya çıkmasıyla oluşan tüm doktriner hukuk kurallarının, belirli bir tarihsel dönemdeki sivil ve siyasal toplum arasındaki mücadelenin ürünü olduğunu belirtir (Gramsci, 2016: 29,130).

Demokrasi elit ilişkisi üzerine vurgu yapan Laswell'e göre bir toplumun düzeni çoğunlukla yönetici azınlığın mitleri ve doktrinleri tarafından belirlenmiştir. Demokrasi, oligarşiden en çok etkiye sahip bir elitin var olup olmamasıyla değil, elitin kapalı veya açık, temsilci veya temsilci olmayan, sorumlu veya sorumsuz karakteristiğiyle ayrışır. (Laswell ve ark. Akt. Barkley, 1955: 97-105)

Siyasal elit incelemelerinde, sonuçlar üzerinde *iktidar* kavramını kullanmak da yerinde olacaktır. Çünkü bu kişilerin en önemli özellikleri ulusal siyaseti etkileme yetenekleridir. Dolayısı ile birçok iktidar ilişkisi bu tanımın dışında kalmaktadır. Ordu komutanının askerleri, fabrika sahibinin işçileri üzerindeki ve kocanın karısı üzerindeki iktidarı kullanacağımız tanımın dışındadır. Benzer şekilde Vehbi Koç'un yeni bir fabrika kurması, bir işçi sendikasının grev yapması, ilgilendiğimiz tarzda bir iktidar ilişkisi değildir. Ancak sıraladığımız çeşitli iktidar ilişkilerinin, kamu siyaseti üzerinde bir iktidar biçimine dönüşmesi noktasında, siyasal elit çalışmaları ile dolaylı bir şekilde ilişkili hale geldiğini söylemek gerekir (Turhan, 1984: 78).

1.6.2. Ekonomik Güç

İnsanlar ve sosyal aktörler arasındaki ilişkileri karakterize eden güç kavramı; bilgi, yetki, fiziksel kuvvet, beceri, başarı, para gibi farklı kaynaklardan oluşmakta, bu kaynaklar arasında ekonomik güç, amaçlara ulaşmak açısından özel bir öneme sahip bulunmaktadır (Bayrak, 2000: 23,32) .

Ekonomik güce sahip olanların kent yönetimine etkilerini Harvey'in anlatılarında görmek mümkündür. Wall Street Partisi'nin uzun zamandır ABD'ye hükmettiğini söyleyen Harvey, en az kırk yıl boyunca ülke başkanlarının tahakküm altına alındığı iddiasında bulunmaktadır. Wall Street medya gücünü elinde tutmakta, Meclis'i de büyük ölçüde satın almaktadır. Bu durumda meclisin yaptığı atamaları da yönlendiren ekonomik güç sahipleri, yargı sistemini de tahakkümü altına almış; seçim yasasından, çevre ve iş akdi yasalarına dek birçok alanda parasal çıkarları

koruyan hükümler uygulamaya konmuştur. Düşünür, Wall Street Partisi'nin yaslandığı tek evrensel idari ilkeyi şu cümleyle açıklar: *"Paranın mutlak erkinin mutlak hakimiyetine hiçbir ciddi itiraz gelmemesi."* Bu erk tek bir amaca yöneliktir: *"Parasal güce sahip olanlar sonsuza dek servetlerini biriktirmeye devam etmekle kalmayıp dünyanın da mirasçıları olmalı; toprağın, barındırdığı bütün kaynakların ve üretim kapasitesinin doğrudan ve dolaylı hakimi olmanın yanı sıra, bütün emek ve yaratıcı potansiyel üzerinde de mutlak söz sahibi olmalıdırlar. Geri kalan herkes gözden çıkarılabilir."* Harvey bu uygulamaların altında şahsi hırs ya da kötü niyet aramaz. Bu ilkeler rekabetin cebri yasalarınca hareket eden sermayedar sınıfın kolektif istenci ile içinde bulunduğumuz dünyanın siyasi topluluğuna nakşedilmiştir (Harvey, 2013: 220-221).

Elitlerin gücünü açıklamaya yönelik olarak "elit otonomisi" kavramsallaştırmasını kullanan Etzioni ve Halevy, bu kavramla elitin kaynaklar üzerinde kurduğu öz-kontrole (dışsal, özellikle devlet kontrolü olmayan) dayalı fonksiyonel bağımsızlığına göndermede bulunmuştur. Bir elitin rölatif otonomisi belli koşullar altında oluşmaktadır ve bu koşullar şöyle maddelenmiştir;

"a) Devletin (hükümet yoluyla) sahip olduğu cebri kaynakların baskısı altında değildir. b) Bu elitin kendisi, devletten ve hükümetten türemeyen ve büyüklüğü hükümet tarafından etkilenmeyen ciddi kaynaklara dayalı bir güce sahiptir. Böylece elit, fonksiyonlarını ve aktivitelerini, hükümet ya da devlet müdahalesine görece bağışık bir şekilde devam ettirir." (Etzioni ve Halevy 1990: 323).

Burada, ekonomik gücü elinde bulunduran yerel ya da uluslararası büyük şirket sahiplerinin, hükümet(ler)in bazı kararlarına etki edebileceği, yasal değişiklikler dahi talep edebileceği söylenebilir.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak, siyasi güçte bir grubun otoritesini, ekonomik güçte ise üretken kaynakların varlığını temele almak gerekecektir. Bu durumda siyasi ve ekonomik gücün zaman zaman farklı noktalarda yer alsalar da genel olarak paralel hareket ettikleri söylenebilir.

1.6.3. İdari-Örgütsel Güç

Güç, gündelik yaşantımızda olduğu kadar, örgütsel yönetim alanında da kullandığımız temel kavramlardandır. Peter M. Blau, tüm grupların örgüt olmadığını, yalnızca resmi olarak belirlenen usullerle donatılmış olan grupların örgüt olabileceğini belirtmektedir. Arkaik toplumlardan bu yana gizli dernekler, dini tarikatlar görülse de örgütlerin gelişimi, sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla yükselişe geçmiştir. Sanayi toplumları yurttaşlarını ekonomik işletmeler, partiler, baskı grupları şeklinde çevrelemiştir. Her örgüt genel olarak hiyerarşik bir yapıya oturmuş ve iktidar karmaşık bir şekilde dağıtılmıştır. Bu yapı dikey bir pramit ve yatay bölünmeler şeklinde betimlenebilir. Bu durumda örgütleri incelemek, iktidar ve hiyerarşiyi incelemek demektir. İktidar örgüt öğelerinden biridir. Roberto Michels, Avrupa ve özellikle Almanya'daki sosyalist partiler ve işçi sendikaları üzerine yaptığı araştırmalarda örgütlerin (otokratik/özel sanayi firmaları, demokratik/sendika, parti, dernek vb.) yapılarının değişmeksizin, "tunçtan bir yasa"ya tabi olarak oligarşiye dönüştüğünü söyler. Bu organizasyonlarda yöneticiler, iktidarda kalabilmek ve seçtikleri kişileri işbaşına getirebilmek için seçimleri kontrol etmektedir. Çağdaş sanayi toplumlarına gelindiğinde ise örgütlerin nitelikleri iki kavram üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır: Bürokrasi ve teknokrasi. Bu kavramlardan ilki Weber, ikincisi ise J.K. Galbraith ile anılmaktadır (Duverger, 2011: 174-175).

"Elite Theories Of Pareto, Mosca And Michels" isimli makalesinde yaptığı aktarımda *Delican*, toplumsal anlamda gelişme olması halinde bile oligarşinin varlığını sürdürmeye devam ettiğini söylemiştir. Bu noktada Michels devlete, bürokrasiye ihtiyacı olan bir örgüt olarak bakmış ve devletin tek bir devasa oligarşiyi temsil ettiğini belirtmiştir. Ortaya çıkan devasa oligarşiyi yok etme çabası, onu ortadan kaldıramamış, toplumda bir dizi küçük oligarşilerin oluşumuna neden olmuştur (Delican, 2000: 329).

Güç konusunu bürokrasiyle ilişkilendiren Weber, bürokratik yönetimin kapitalist sistemin olmazsa olmazı olduğundan bahseder. Bilgi temeline dayalı olan bürokratik yönetim, rasyonel olma özelliğini de buradan almaktadır. Söz konusu teknik bilgi, yönetime olağanüstü güçlü bir konum sağlamaktadır. Bürokratik kuruluşlar ve onları kullanan güç sahipleri, hizmetin bilgisine sahip olarak güçlerini sürekli

arttırmaktadır. Hizmeti yürütme sırasında edindikleri olgulara dayalı özel bilgiler ve kendilerine özgü bilgi yüklü dosyalar ellerinin altındadır. Sadece bürokrasiye özgü olmasa da "resmi sır" kavramı böyle bir şeydir. Bu ilişki teknik bilgiyle ilgili olup güç mücadelesinin bir ürünüdür. Rasyonel bürokratik bilginin denetiminden, en azından bir ölçüde kurtulabilen tek kişinin kapitalist girişimci olduğunu söyleyen Weber, nüfusun kalan kısmının büyük ölçekli kurumlarda örgütlenmiş bürokratik kontrole tabi olduğunu belirtmektedir. Tüm alanlardaki modern örgütlenme biçimlerinin, bürokratik yönetimin gelişimi ve genişlemesi olduğunu ifade eden düşünür; kilise, devlet, ordu, siyasal partiler, iktisadi işletmeler, her türlü görüşü desteklemek üzere kurulmuş örgütler, dernekler, kulüpler ve benzeri yapılanmalar için bu görüşün geçerli olduğunu söylemiştir (Weber, 2012: 64-67).

Weber'in kuramları ortaya atıldıktan elli yıl sonra, sanayi toplumlarındaki değişim üzerinden doğrulanmıştır. Pakulski, modern iktidar azınlıklarının içindeki birliğin dört şekilde sağlandığını ifade etmiştir; "*Hiyerarşik koordinasyon ve otoritenin "liderlik gruplarında" merkezileşmesi, normatif birleşme yani profesyonel normların ve mesleki etiğin çoğalması, özellikle ulus-devletlere olan modern sadakat ve - fakat en önemlisi de - "yönetici azınlık" içinde yoğun etkileşim yoluyla inşa edilen sosyal uyum tarafından milliyetçiliğin yayılması.*" Bu durumda zayıflayan yaşam tarzları ve sosyal yakınlıklar yerini organizasyona bırakmış ve bu şekilde seçkinlerin birliği zayıflamamıştır; modern devlet aygıtlarında, modern organizasyonların kaynaklara erişimi en yüksek, en büyük, en ayrıcalıklısında yoğunlaştırılmıştır (Weber'den Akt. Pakulski , 2012: 45-46).

Bürokrasiyi diğer örgüt biçimlerine göre "teknik üstünlüğü" olan bir örgüt şeklinde tasarlayan Weber, onu çok nitelikli makineye benzetmiştir; beceri, kusursuzluk ve hız bürokrasinin kaçınılmaz gereksinimleridir. Onun bürokrasiye ilişkin yazıları, ölümünden çok sonra bile örgüt çözümlerinin hareket noktası olmuştur. Weber bürokratik örgütlerin özelliklerine yönelik saptamalarını şöyle sıralar;

- *Keskin bir yetki hiyerarşisi vardır,*
- *Yazılı kurallar, örgütün her seviyesindeki görevlilerin hareketini belirler,*
- *Memurlar tam gün çalışırlar ve maaşlıdırlar,*

- Bir memurun örgüt içindeki işleri ve örgüt dışındaki yaşamı arasında fark vardır,
- Örgütteki hiç bir üye kullandığı maddi kaynakların sahibi değildir.

Yukarıda tanımlanan özelliklerden ilki konumuz açısından da kritik öneme sahiptir. Giddens, ilk maddedeki hiyerarşinin piramidal yapıda bulunduğunu ve birlikte karar vermeyi sağlayanın ise yukarıdan aşağıya doğru inen emir zinciri olduğunu belirtmektedir. İşler "resmi görev" olarak dağıtılmakta ve hiyerarşide bulunan her yüksek daire, bir altındakini idare ve kontrol etmektedir (Weber'den Akt. Giddens, 2005: 346-347). Adı geçen idare ve kontrol, aynı zamanda idari bir güç olarak yorumlanabilir.

Bu noktada, Weber'in bürokratik ideal tipini (bürokratik örgütün saf biçimi) inceleyen Amerikalı, işlevselci öğretim üyesi Robert Merton'un açıklamalarına değinmek yararlı olacaktır. Merton, bürokratik yapının içerisinde var olan bazı öğelerin bürokrasinin işlevini düzgün olarak yerine getirmesini sağladığını ancak, bir takım zararlı sonuçlara neden olabileceğini belirtmiştir. Merton'a göre bunlar bürokrasinin işlevsizlikleridir. Bürokratlar yazılı kural ve işleyişlere bağlı kalacak şekilde eğitilmişler ve kendilerine esnek olmamaları, karar süreçlerinde kendi yargılarını kullanmamaları, yaratıcı çözümler aramamaları salık verilmiştir. Dolayısı ile işlerle nesnel ölçütler çerçevesinde ilgilenme hakkına sahiptirler. Bürokrasi bunu gerektirmektedir. Merton bu katılığa, kurallara ne olursa olsun uyulduğunu, hatta başka çözümlerin örgüt için daha yararlı olacağı hallerde bile *bürokratik törenciliğe* yol açabileceği konusunda korku duymuştur. İkinci endişe ise bürokratik kurallara bağlılığın, örgütün varoluşsal hedeflerinin önüne geçmesi halidir. Doğru işleyiş üzerinde fazlasıyla durulması, esas durumun gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu durum halk ile bürokrasi arasındaki gerilimin nedenidir. Örneğin yasalara uygun bir hak talebinde, evrak eksikliği, ihtiyacın önüne geçmektedir (Giddens, 2005: 348-349).

Marx ve Gramsci için sivil toplum, kapitalist gelişimi anlamada en önemli noktalardır. Marksist gelenekte önemli bir yeri olan Gramsci, iki temel üstyapı

düzeiyi saptamıştır. Bunlar; "*sivil toplum*" ya da "*özel*" diye adlandırılan organizma bütünü ve "*politik toplum*" veya "*devlet*" dediğimiz yapıdır. Bu ayırmda politik toplum zora (tahakküm) dayalı iken, sivil toplum hegemonya yani oydaşmaya dayalıdır. Gramsci bu noktada hukukun olumsuz yanının, egemen güçlerin hukukun normlarına, özellikle de cezalandırma işlevine dayanarak direnenlerin tahakküm altına alınmasına yardım ettiğini belirtmektedir (Dural, 2012: 313). Sivil-politik toplum ayrımı, bir yanda egemen grubun topluma uyguladığı "*hegemonya*" işlevine, diğer yanda devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan "*doğrudan egemenlik*" ya da "*komuta*" işlevine karşılık gelmektedir. Marx çözümlemesine yönelik adımları üretim ilişkileri üzerinden temellendirirken, Gramsci çözümlemelerinde üst yapıdaki ideolojik ve kültürel ilişkiler bütününe, tinsel ve entelektüel yaşam ile bu ilişkilerin siyasal dışavurumuna yönelir. Gramsci'ye göre sivil toplum, bireylerin yasalarca yönetilen bir kolektif bütünlük olarak örgütlenmesidir. İnsanlar bu kolektif yapıya gönüllü girmekte ve özgürlüklerinden vazgeçmektedir. Bu durumda sivil toplum devlet tarafından düzenlenip örgütlenen bir doğa durumudur. Sivil toplumu devletin kendisi olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır. Buci Glucksmann'a göre hegemonya kendi birliğini okul, kültür, enformasyon örgütlenmesi, yaşam çerçevesi, kentleşme ve benzeri üzerinden kurmaktadır. Egemen sınıf sadece devletin baskı veya ekonomik gücüyle değil, yönetilenlerin egemen sınıfın değer ve inançlarını paylaşmaya ikna olmaları ile de bu hegemonik yapıyı sağlamaktadır (Carnoy, 2001: 255,257,274).

Bu noktada Marksist bakış ve elit paradigmasınının bakışında belirgin farklılıkların bulunduğunu söylemek gerekir. Marksist paradigmda sınıf aidiyeti sosyo politik hayatın bütün boyutlarını etkilemekte ve sınıf ayrımları; kimliklerde, siyasi ittifaklarda, sosyal uyumsuzluk ve çatışan normlarda kendini göstermektedir. Sınıflar, temel ekonomik ilişkilerden doğmakta ve birincil aktörler olarak var olmaktadır. Tüm sosyal ve politik değişimler, sınıfların mücadelesi üzerinden ortaya çıkmaktadır ve bu odak noktası sınıf çatışmalarının tarihi; sınıfsız, herkesin özgür, eşit, refah içerisinde olduğu bir dünyaya yönelttiği eskalotoji ile desteklenmektedir. Elit paradigmasında ise tersine; küçük ama güçlü azınlıklar, iktidarı korumak ve güçlendirmekle ilgilenen özerk sosyal ve politik aktörler ön plana çıkmaktadır.

Dolayısı ile güç mücadeleleri, sınıflar ve diğer kolektiflere indirgenemez (Higley ve Pakulski, 2000: 321).

Günümüze gelindiğinde sözü geçen güç biçimlerinin farklı boyutlarda, kapitalizmle özdeşleşerek, özellikle kapitalizmin en gözde ortamları olan kentlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Varlıklı toplum kesimlerinin de örgütlendiği günümüz toplumlarında, siyasal çatışmalar örgütlerarası çatışmalara dönüşmüş durumdadır.

1.7. Kapitalizm, Kent ve Yerel Devlet: Kent Elitleri

İçerisinde bulunduğumuz dünya siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel anlamda çok hızlı bir biçimde değişime uğramış, bu değişim dinamikleriyse kapitalizm, küreselleşme, neo-liberalizm gibi kavramlarla düşün dünyasına aktarılmıştır. Köklerini endüstri devrimine kadar götürebildiğimiz ve modernite, rasyonalizm zemininde varlık alanı bulan kapitalizm, beraberinde getirdiği sosyal, siyasal değişimlerle küreselleşmenin de ilk tohumlarını atmıştır. Bu durumda küreselleşmenin kapitalizme içkin olduğu söylenebilir (Duman, 2011: 668-669). İngiltere'nin özgül koşullarında ortaya çıksa da kapitalizm, girdiği her toplumsal yapıda farklılaşarak yeni biçimler almış, kapitalizme eklemleme ülkeler arasında dönemsel ve yapısal olarak benzerlik ve farklılıkları beraberinde getirmiştir (Dinler, 2009 b: 23). Bu sistemde erken dönem kapitalistleri olarak ortaya çıkan İtalyan şehir devletleri ve Hollanda'nın ardından, 17. yüzyılda Britanya'nın yükselen küresel hegemonik gücü, gelişmiş (ABD, Kanada vb.) diğer ülkelerle "merkez"i oluşturmuş, geri kalmış koloni ülkeleri "çevre" ülkeler olarak tanımlanmışlardır (Yeldan, 2011: 36).

18. yüzyılın ilahiyatçı ve doğacılarından A. Smith'in evrenin doğal bir düzen içerisinde (Kepler) olduğu üzerinden temellendirdiği kapitalizm, zaman içerisinde insanın ezeli bencilliğinin yarattığı farklı bir düzene doğru yol almıştır. Mandeville'den yola çıkan Smith, insanın bencilliği ve evrenselliği üzerinde duracak, her bireyin bencil olduğu postülası ise kapitalist sistemin mükemmel işleyişinin temelini oluşturacaktır. İnsan aynı zamanda *homo economicus*'tur ve kârını, kazancını sürekli olarak hesap etmektedir. Bu ortam ise sadece tek bir iktisadi zeminde yeşerecektir: Liberalizm. Kapitalizmin mantığını, kendine özgü kurumları

ve sistemi belirlemektedir. Bu kurumlar; özel mülkiyet, kâr amacı ile girişim serbestliği ve fiyat mekanizmasıdır. Bu anlamda liberalizm, kapitalist ekonominin işleyişinde kaçınılmaz bir düşüncüdür. Liberal bir ortamdaki üretim araçlarının özel mülkiyette olması, girişim serbestliğini doğal olarak yaratacaktır. Bu noktadan yola çıkarak, girişimcilerin temel amacının kâr olduğunu söylenebilir (Parasız ve Özer, 2015: 467-469). 1980 sonrası bazı değişimler yaşayarak teoride neo liberalizm olarak adlandırılan sistem temel olarak, farklı ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin birbiriyle iç içe geçtiği, entegrasyonun arttığı, Marshall McLuhan'ın deyişi ile dünyanın "Küresel Köy"e dönüştüğü bir yapıya işaret eder. Küreselleşme/globalleşme şeklinde yapılan tanımlar da aynı kavramsal çerçevede içerisindedir.

Küreselleşme kavramı⁷ geniş bir süreci tanımlamakta ve kavram üzerinde oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Kavramı 20. yüzyılın son çeyreğine doğru oluşan gelişmeleri anlatmak için kullananlar, kabaca durumdan hoşnutsuzluk ya da hoşnutsuzluk gösteriyor olmalarına göre ikiye ayrılır. Birinci gruba girenlerin temsilcisi olarak Francis Fukuyama'nın "*Tarihin Sonu ve Son İnsan*" isimli çalışması gösterilebilir. Bu çalışmada Fukuyama, Batılı ülkelerin ekonomik/siyasal gelişme anlamında geldikleri noktayı, liberalizmin evrensel zaferi sayarak müjdeli sona geldiğini açıklamaya çalışmıştır. İkinci gruba girenler ise küreselleşmeyi, emperyalizmin günümüzdeki yeni biçimi olarak görmüş ve küreselleşmenin Batı'nın, kapitalizmin çıkarları doğrultusundaki ekonomik/kültürel/siyasal bütünleş(tir)me çabası olduğu konusunda uzlaşmışlardır. Bu grup, daha çok Klasik Marksist geleneğin kavramsallaştırmalarıyla ve Mc Donald fastfood zincirinin temsil ettiği kültürel tektipleş(tir)meye atıfla "*Mc Donaldlaşma*" , diğer bir deyişle "*kültürel emperyalizm*" tezini ileri sürmüşlerdir (Alankuş, 2000: 296-297). Bu görüş kavramın kültürü de içine alan çok yönlülüğüne vurgu yapmaktadır.

---

⁷ Boratav "*Yeni Dünya Düzeni Nereye*" isimli eserinde Küreselleşme Mi, Emperyalizm Mi? başlığı altında (s. 125,126) küreselleşme olgusunu tartışmış ve dünya ekonomisine "küreselleşme" terimiyle ve onun perspektifiyle bakmanın "pembe gözlükleri" takmak anlamına geldiğini söylemiştir. Boratav'a göre uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilere, dünya sistemine "emperyalizm" perspektifinden baktığımızda ise kavrayışımız değişecektir. Çünkü bu bakıştan sistem, kutuplaşmış ve hiyerarşik olarak algılanır. Sistemin kutupları çıkar birliği içerisinde değil; sömürü, kaynak aktarımı, uzlaşmaz karşıtlıklar içerisinde ilişkiye girmektedir. Sistemin öğeleri arasında tek yönlü bağımlılık ilişkisi söz konusudur. Şiddet belirleyicidir ve çelişkiler üzerine inşa edilmiş bir dünya algısı vardır (Boratav, 2004).

Spivak ise küreselleşmeye Amerikanlaşmayı örtbas eden bir mazeret olarak bakmaktadır. Düşünür, Amerika belli başlı üç "*ulusalötesi*" temsilcilik içerisindeki (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü'nün desteğini alan GATT) en hakim güçse, adına "*küreselleşme*" denen şeyde kendisini ilgilendiren kısmın, dünyanın bu üç kuruluş yoluyla parasallaştırılması olduğunu söylemektedir. Spivak bu düşünceyi, Güney'in (Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Üçüncü Dünya'nın yeni adı) Kuzey'e kendi yaşam tarzını sürdürmek üzere hizmet ettiğini, bunun da Kuzey'in yardım paraları sayesinde sağlandığını belirterek temellendirmektedir (Spivak, 1999: 203-204).

Bauman küreselleşmeden, son zamanların moda kavramı olarak bahsetmiş ve kavramın "*şeylerin kontrolden çıkması*" bağlamında rahatsız edici olduğunu belirtmiştir. Baumann'a göre küreselleşme fikrinin taşıdığı en büyük anlam, dünya meselelerinin belirsiz, ele avuca sığmaz, kendi başına buyruk olan doğasıdır. Bir merkez, kontrol masası, yönetim kurulu ya da idari büronun yokluğudur; Jowitt'in değişimiyle "*yeni dünya düzensizliği*"dir. G.H. von Wright'a atıf yapan Bauman, ulus devletlerin aşındığını ya da sönümlendiğini; ulus devletlerin kasıtlı olarak rasyonel eylem alanı dışına çıkarıldığını söylemiştir. Bu güçler ve eylemlerinin giz bulutunda olduğunu söyleyen düşünür, bu nedenle eylemlerin analiz konusu olamadığını ve sadece tahminlere konu olabileceğini söylemektedir (Bauman, 2016: 67-69).

Gelişmiş ülkeler açısından; ticari bütünleşme mekanizması (mal ve sermaye hareketliliği), üretimin yer değiştirmesi (şirket hareketliliği), teknoloji transferleri (bilgi hareketliliği), uluslararası göç (işgücü hareketliliği) şeklindeki akışkanlıkları tanımlayan kavram (Carreras, 2013: 107), 20. yüzyılın sonlarında geleneksel siyasi blokların ortadan kalktığı, liberal politikaların öne çıktığı, teknolojik gelişmenin sınırsız değişime yol açtığı bir döneme karşılık gelir. Devam eden süreçte mal ve finans piyasaları ülke boyutlarını aşmış, haberleşme ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişme ise dünyayı ekonomik, sosyal ve kültürel küreselleşme ile karşı karşıya bırakmıştır. Ticaret ve sermaye hareketlerinin tüm dünyada yayılması ulus devlet olgusunu aşmış, sınır ötesindeki çıkar gruplarını, farklı ülkelerden bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirlerine bağlamaktadır. Karşılıklı olarak oluşan bu bağlılıklar

ise, devletlerin sınır aşan ekonomik ilişkilerdeki kontrol gücünü azaltmıştır (Topal, Akyazı, 1997: 12).

Fikir mimarlığını Muray Rohtbard ve David Friedman gibi liberal düşünürlerin üstlendiği (Kürkçü, 2013: 1) küreselleşme, sosyal bilim araştırmalarında önemi her geçen gün artan ve içinde bulunduğumuz yüzyılda toplumları anlamak adına merkezi öneme sahip bir kavramdır (Robinson, 2002: 125). Genel çerçevesi 1930'larda çizilen temel olarak ekonominin devletten ayrılması, piyasayı serbest ekonominin, özel teşebbüsün yönetmesi gerektiğini savunan neo-liberalizm ise kapitalizmin son gelişmelerini içermektedir. 1947 sonrası neo-liberalizmin gelişimi ile Mont-Pélerin Cemiyeti'nin kuruluşu arasında bir ilişkisellik sözkonusudur (Dardot ve Laval, 2012: 166-167). Bu cemiyet neoliberal fikirlerin örgütlenmesinde önemli rol üstlenmiş ve ürettiği fikirler, Bretton Woods sisteminin çözülme sürecinde De Gaulle'ün Nato askeri kanadından ayrılışı sonrasında zirveye yerleşmiştir. Friedman ve Hayek'e Nobel İktisat ödülü kazandıran oluşum, liberalizmin yeni yorumunun yaratıcısıdır (Günlü ve Gün, 2017: 4). Sistemde devlet, dünya çapında diğer devletlerle rekabete giren bir aktör rolünü üstlenmiştir. Yeni kamu idaresinin en temel özelliklerinden olan rekabet, Friedmancı dogmanın bir tezahürüdür (Dardot ve Laval, 2012: 344).

Farklı tanımlarla ortaya konan küreselleşme; ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel olarak üç alanda varlık göstermektedir. Ekonomik küreselleşme genel anlamda alışveriş merkezlerinin kent geneline yayılması, altyapı yatırımlarındaki artış (havaalanları, demiryolları, limanlar), post-fordist üretim tarzının devreye girmesi ve kent hukukunda oluşan değişikliklerle kentler üzerinde etkili olmaktadır. Bu anlamda sermayenin ayrı imar düzenlerini dayatması, var olan hukuk sistemini zorlamıştır, bu durum esnek hukuk sistemi dayatmalarının da nedenidir. Örneğin, serbest bölgelerin imar yetkileri ilgili yerel yönetimlerden alınıp, serbest bölge müdürlüklerine verilmiştir. Benzer şekilde büyük yatırımlar için tahkim kurulu anayasal dayanağa kavuşturulmuştur. Büyük şirketlerin beklentileri (enerji başta olmak üzere) yatırım kararlarının önceliğini oluşturmuş ve doğal güzellikler, tarım arazileri yok olmakla karşı karşıya kalmıştır. Kuşkusuz etki sahası saydığımız örneklerle sınırlanamayacak kadar fazladır. Bu konuda Richard Florida, mekânın kendisinin bilgi temelli ekonominin örgütleyici birimi haline geldiğini, şehirlerin büyümesi için en sağlam

yolun hâlâ büyük şirketlere vergi desteği sunmak veya insanları şehir merkezlerindeki stadyumlar, AVM'ler, mega projelerle avutmak olarak görüldüğünü söylemiştir. Florida, kentlerin temel ihtiyacının ise "insan iklimi" olduğunu ifade etmiştir. Bu düşüncelerini kitaplaştırdığını, hatta belediye başkanlarından müteahhitlere dek yaymaya çalıştığını söyleyen Florida, tepkilerle karşılaştığını da belirtmektedir. Onun kentsel ekonomi ve büyüme arasında kurduğu bağa "Ekonomiyi ileri götüren yaratıcı sınıf değil (yazarın insan iklimi olarak tanımladığı) şirketler ve işlerdir" şeklinde karşı çıkıldığı görülmektedir (Florida, 2017: 17-18).

Küreselleşmenin siyasi boyutu incelendiğinde ise ulusüstü ve uluslararası örgütlerin artan etkisi ile ulus-inşa sürecine dayalı ulus devlet yapısının sorgulanması; farklı etnik unsurların, dillerin, cinsiyetlerin kendilerine yer bulmaya çalışması görülmektedir. Türkiye'nin üyesi olduğu uluslararası kurumlar (BM, IMF, DB, DTÖ, İKÖ vb.) ülkemizdeki kentler üzerinde etkide bulunmuşlardır. IMF, DB ve DTÖ'nün özelleştirme telkinleri kamusal arazilerin özel mülkiyete geçmesine, stratejik öneme sahip tarımsal üretim yapan fabrikaların kapatılmasına neden olmuştur. Bu değişimler siyasi atmosferi de farklı açılardan metamorfoza uğratmıştır. Küreselleşmenin sosyo-kültürel boyutlarına baktığımızda ise kültürlerin; yeme içme alışkanlıklarından, günlük yaşayışın örüntülenmesine, giyimden, kentlerin inşasınadek pek çok alanda aynılaştığı görülmektedir. STK'ların özel ve kamu sektöründen sonra üçüncü ayağı oluşturduğu bu dönemde, yönetim halkın karar alma mekanizmalarına katıldığı bir anlayış olarak ortaya atılmıştır. Dijital şiddetlere maruz kalınması, kentlerdeki suç oranlarının artması, terör ve şiddetin tırmanması dönemin özellikleri arasındadır (Şahin, 2015: 388-404).

Küreselleşmenin antitezi gibi görünen yerelleşme de bu dönemin önemli olgularındandır. Küreselleşme ile yerelleşmenin birbirine bağlantılı olduğu görüşünden hareket eden Robertson, "*küyerelleşme*" kavramını ortaya atmıştır. Yerelleşmenin itici gücü milliyetçiliğin etkisinin azalmasıyla oluşan kültürel ve etnik siyasetin yükselişidir. Kanada'da Quebec, Birleşik Krallıkta Galler ve İskoçya, Belçika'da Flander ile İspanya'da Katalonya ve Bask'taki örnekler üzerinden somutlaştırabileceğimiz durum, siyasal merkezsizleşme yönündeki baskıların artış nedeni olarak görülebilir. Özellikle siyasal biçimiyle yerelleşme, oluşan

parçalanmışlık ve merkezlesleşmenin yönetişime evrilmesinde etkilidir. "*Küresel düşün yerel hareket et sloganı*" da, anti-kapitalist hareketin bu konudaki vurgularını dile getirmektedir. Yönetişim ulusal, ulusüstü yanında ulusaltı aktörlerin de devreye girdiği karmaşık bir sürecin ifadesidir. Karmaşık süreçlerle işleyen AB bu konuda örnek gösterilebilir. Ulusal hükümetleri devre dışı bırakan yerel aktörlerin, Brüksel'de doğrudan temsil edilme yolları aradığı bilinmektedir. Devlet dışı aktörler yükseliştir. Ulus-ötesi şirketler ekonomik anlamda dünyadaki birçok devletten daha güçlüdür. Bu şirketler küresel ekonomide üretim/yatırımların planlamasını yapmakta, bu yatırımlarda yer değişikliği yapabildikleri için de devletlere politika dikte ettirebilmektedir. Küresel yönetişimin kendisini en çok hissettirdiği alan ekonomi politikalarıdır. 1944 Bretton Woods Anlaşması sonucu oluşan üç kurum (IMF, DB, GATT- sonradan DTÖ olmuştur-) 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik düzenini yapısal olarak planlamıştır. Zamanla evrime uğrayan bu yapı, 1970 sonrası neoliberal küreselleşmenin yayılmasının da nedenidir (Heywood, 2016: 163-167).

Küreselleşmenin *Yeni Dünya Düzeni*, 1990'lı yılların başında Baba Bush tarafından ilan edilmiştir. Yirmi yıl içerisinde sayısı artan cepheler, yüz binlerce ölü, milyonlarca mülteci, bir milyardan üzerinde açlık çeken insan bu sürecin anlatısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Var olan tek süper güç, tarım arazilerini talan eden, kemirgen çekirgeler misali her şeyi yeyip bitirecek, gelişen ekonomileri yok edecektir. Kendini savunanların haydut ilan edildiği bu sistemde tabi olanlar ise topraklarında askeri tesisler açılmasına katlanacak, egemenliklerini devredecektir. Durum yüzyıllar öncesiyle benzerlik taşır: Sömürgeler, yarı sömürgeler... (Elsässer, 2013: 22-23).

Tuna, küreselleşmeyle şekillenen *yeni dünya düzeninde* kentler aracılığı ile toplumlara yön verilmeye çalışıldığını, 1976'da yapılan BM Teşkilatı'nın "Konut ve İnsan Yerleşmeleri Konferansı Habitat I" ve 1996'da gerçekleşen "Habitat II"de yapılan çalışmaların da bir anlamda küreselleşme altyapı düzenlemeleri olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmalarda kalkınma konusunda küresel bir strateji geliştirilmiştir. Kentler üzerinde durulmasının temel nedeni ise İstanbul eylem planlarında da ortaya konan "Şehirler büyümenin ve uygarlığın motorudur" tezidir.

Batı toplumlarının, küreselleşme söylemi ile tüm insanlığa teklif ettiği şey, kentler üzerinden bir düzen yaratmaktır (Tuna, 2013: 172-173).

Kentlerin dünya sistemi ile bağlantısı, ekonomi politiğin siyasal pratiklerle ilişkilendirilmesini gerektirir. Özdemir, ekonomi politik yaklaşımın toplumsal gerçekliği, ileri ve geri bağlantılarla ilişkilendiren tarihsel bir bakış açısını benimsediğini söylemektedir. Tarihsel yaklaşım, gerçekliğin değişken doğasını araştırma nesnesi edinebilir, bu yönüyle de dinamiktir. Eylemleri olumsuzluk çerçevesinde tanımlayan statik yaklaşımlar, iktisadi faaliyeti de değişim alanı olarak görmektedir. Metodolojileri ise toplumların, maddi ya da maddi olmayan malların dolaşımı/dağıtımını temelinde örgütlendiği üzerinedir. Üretim anını gözardı eden bu teorilere tarihsel yaklaşım, özne eylemleri dışında toplumsal ilişkilerin irdelenmesi gerektiği üzerinden karşı çıkar. Çünkü toplumsal ilişkiler üretim ilişkileri etrafında şekillenmektedir. Ekonomi politik yaklaşım, toplumsal gerçekliğin bütüncül bir bakışla kavranabileceğini savunur ve sosyal bilimlerin "uzmanlaşma" temelli parçalanmışlıklarını reddeder. Bu noktada iktisadi ve siyasi yapılara ait ilişkiler birlikte analiz edilmelidir (Özdemir, 2008: 10-12).

Analizlerini, kendi toplumundan farklı bir toplumsal yapıya yöneltmenin doğru olacağı üzerinden, Afrika'ya yönelten Wallerstein, Peter Burke'ün deyişiyle, kapitalizmi anlamadan Afrika'yı anlayamayacağını görmüş, bu şekilde kapitalizmin köklerine inmeye karar vermiştir. Bu yol kendisini ekonomi tarihi araştırmaya itmiştir. Modern dünya-sistemin, kapitalist dünya-ekonomi olarak bir başlangıcı olduğunu düşünen Wallerstein, bu yüzden sistemin tarihsel ve toplumsal olduğunu söylemektedir. Bu kuram siyaset biliminin *devlet nosyonu* açısından farklı bir öneme sahiptir. Modern dünya sistem öncesinde pek çok farklı dünya ekonomi var olmuş, 16. yüzyılda ortaya çıkan kapitalist dünya-ekonomi olarak modern dünya sistemi ise ortaya çıkışından sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Wallerstein'e göre bu oluşum 1450'lerde ve sadece Avrupa'da mayalanmış ve 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Çünkü yapının ortaya çıkış koşulları sadece bu coğrafyada oluşmuştur. Sistemin bir dünya imparatorluğuna dönüşmemesi onun ekonomik örgütlenme biçimi ve siyasal yönünden kaynaklanmaktadır. Yine sermayenin sonsuz birikimine öncelik vermesi bu sistemin önceki dünya sistemlerinden ayrılan yönüne karşılık gelmektedir. Bu

yapı içerisinde farklılaşan cezalandırılıp toplum sahnesinden silinirken, sisteme uygun davrananlar ödüllendirilmektedir. Kapitalist dünya-ekonomi, birçok kurumla var olmakta ve birlikte sistemi oluşturmaktadır; pazarlar, hane halkları, şirketler, sınıflar, statü grupları sistemin temel yapı taşlarıdır. Bu yapı taşları bir yandan devleti oluştururken, öte yandan devleti dönüştürmekte ve biçimlendirmektedir. Bu sistemde sadece devlet değil, tüm kurumlar araçsallaşmakta ve belli gruplar tarafından kullanılmaktadır (Arıkan, 2015: 345-365).

Wallerstein'in köklerini 16. yüzyıla kadar götürdüğü bu sistem, birleştirici bir politik yapıyla sınırlanmamış, devletlerarasında gevşek bir bağ oluşmuştur. Yapıyı en çok birleştiren unsur ise içerisinde inşa edilmiş olan işbölümüdür. Kapitalist bir sistem sermayenin sonsuz birikimine öncelik vererek ön plana çıkmış ve dünya-ekonomi ile kapitalist sistem el ele olmuşlardır. Genel bir politik yapı ile homojen bir kültürden yoksun olan dünya-ekonomide birleştirici unsur işbölümünün etkinliğidir. Modern zamanlara kadar kurulmuş olan dünya-ekonomiler parçalanma ya da güç ile dünya-imparatorluklarına dönüşme eğiliminde olmuşlardır. Tarihsel izlekte en uzun yaşayan dünya ekonomi ise güçlü kapitalist kökleriyle modern dünya-sistemdir. Kapitalist sistem ekonomik üreticiler ile politik iktidar arasında özel bir ilişkiyi zorunlu olarak var ederken, politik iktidarı elinde bulunduranların gücünün çok olması, ekonomik üreticilerden üstün gelmelerine neden olmuş ve sonsuz sermaye birikimini ötelemiştir. Kapitalistlerin ihtiyacı, büyük pazarlar ve çok sayıdaki devletlerdir. Kapitalist dünya-ekonomi; pazarlar, pazarlardaki firmalar, devletler, hanehalkları, sınıflar ve Weber'in deyişi ile statü grupları (kimlikler)dır (Wallerstein, 2014: 51-54).

Üretim ilişkilerinde işçi, kiracı çiftçi, ortakçı, gündelikçi gibi farklı proleter tiplerinin bulunduğunu söyleyen Wallerstein, burjuvazi için en pahalı emek tarzının ücretli işçi olduğunu belirtmiştir. Emegın ücrete bağımlılığı, ücretlerin artma noktasında üretim maliyetlerini arttırmaktadır. Bu durum kapitalist çıkarlarla örtüşmez. Proleterleşme, ücrete bağımlılığın artışı ve aşırı üretim krizlerine bağlı yetersiz talep darboğazlarının oluşması ile ilgilidir. İşçi birey değil hanehalkı olarak konumlandırılmakta, sürekli değişen iş bölümü profili işçi ücretlerini düşürmektedir. Bu oluşum devletler tarafından görülmekte ancak, devletin vektörü konumundaki siyasal güçlerin içinde yer almaktadır. Bu durumda iki taraf da devlet üzerinde baskı kurmakta, sınıf mücadelesi ise kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Devlet, modern

dünya-sistemin kurumlarından biridir. Bu sistemin tarihselliği içerisinde kapitalist dünya-ekonomide sermayenin dolaşım özelliği, merkez devletler ile çevre ve yarıçevre ülkelerin de değişim göstermesine neden olmaktadır. Güçlü ve zayıf devletlerin dengesi üzerine kurulan bu işleyiş dünya-ekonomi olmadan anlaşılamayacak ve kolay bozulamayacak bir yapı gösterir. Temel mücadele ise, sistemden yararlanan güçlü azınlık ile sistem kurbanı olan zayıf çoğunluğun arasındadır (Arıkan, 2015: 367,368,379,380,393).

Özellikle Marksist gelenekten gelen küresel-yapısalcı eleştirilerde, devletlerin ötesinde var olan ekonomik güçlerin, uluslararası siyasi düzenin belirlediği kapitalist bir dünya ekonomisi tarafından, serbest şekilde hareket ettiği düşüncesi bulunmaktadır. Wallerstein kapitalist dünyanın bölgelerinde nihai otorite sahibi hiç bir siyasi otoritenin bulunmadığını söyleyerek bu tezi doğrulamıştır. Ancak bu sav devletlerin bir yanılsama olduğu ve sistem içerisinde rollerinin bulunmadığı anlamına gelmez. Düşünürü göre kapitalist dünya ekonomisinin siyasi üstyapısı, tepe noktasında "egemen devletler" olarak adlandırılan devletlerin siyasi yapıları tarafından meşrulaştırılmaktadır. Buradaki "egemen" söylemi bir özerkliğe işaret etmekte ve bu işbirliği, sistemin açık ve örtülü kuralları ile sistemdeki diğer devletlerin iktidarları eklenerek tamamlanmaktadır. Bu anlamda hiçbir devlet tam olarak özerk değildir ancak bazıları ayrıcalıklı bir özerkliğe sahiptir ve dünyadaki ekonomik faaliyetler, merkezdeki güçlü ülkeler (çekirdek) ile çevre ve yarıçevre ülkeleri arasında gerçekleşecektir. 1815-76 arasında Birleşik Krallık ve 1945-67 yılları arasında ABD benzer şekilde hegemonyacı çekirdek devlet özelliği göstermiş ve oluşan hegemonik güç, benzersiz bir özerklik sağlamıştır. Güç, çekirdek devletlerin elindedir ve bu devlet faaliyetleri "sermayenin menfaatine"dir. Wallerstein'in bu açıklamaları sistemin *siyasi* bir mantıktan çok, *ekonomik* mantık çerçevesinde işlediğini göstermektedir. Ekonomik güçler *sürekli olarak* bu sistemi şekillendirecektir ve sınır ötesi ekonomik ilişkiler sistemin belirleyici unsurları olacaktır. Bu da *devlet* ile *piyasanın* aynı entegre yönetim sisteminin unsurları olması anlamına gelmekte ve rekabetçi devletler sistemini, ulusötesi piyasa sistemini etkileşim içerisinde sokmaktadır (Pierson, 2014: 233).

Elsässer "Ulusal Devletin Yıkımı ve Sol Tavrı" isimli kitabında, prensip olarak küreselleşmeye karşı olmadığını ancak 1970'lerde dev sermaye akımlarının sınırları

aştığı bir yapılanma içine girişinin önemli ve kritik bir nokta olduğunu belirtmiştir. Her zaman hükümetlerin ve merkez bankalarının kontrolünde olan sermaye ihracı 1970'lerin başından itibaren kalkmış, Sovyetler Birliği ve uydularının küresel sermayenin yıkıcı gücüne set çeken yapısı dağılmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında küreselleşme sadece dünyaya yayılan değil, kendine uygun küreselleşme ideolojisini yaratarak tüm dünyayı içine alan totaliter bir süreç halini almıştır. Elsässer küreselleşmenin amentüsünü ise şöyle ifade etmiştir:

"Bütün dünya bir pazardır. Her şey satılıktır. Herkes satılıktır. Bu dünyanın tanrısı paradır. Paradan başka bir şeyi tanrı olarak kabul etmemek gerekir. Piyasanın dışındaki her şey günahtır ve paran yoksa cehenneme gidersin." (Elsässer, 2013: 23).

1980'lere gelene dek IMF ve DB'nin etkinlikleri son derece kısıtlıdır. ABD önderliğindeki müttefiklerin Bretton Woods Konferansı'nda biçimlendirdikleri bu iki örgütün 1950 ve 1960'larda konumları, rakibi ABD nedeniyle biraz belirsizdir. DB savaşla yıkıma uğrayan Avrupa'yı yeniden inşa edecekken, ABD Marshall Planı'nı devreye sokup DB'nin önünü kesmiştir. Banka, 1960'ların anti-kolonyal bağımsızlık hareketleri ile Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yoğunlaşacak, 1980'lerde patlak veren borç krizlerinde ise ilk görev tanımından farklı bir pozisyon alacaktır. IMF açısından da durum farksızdır. Savaş sonrası ABD para biriminin altın standardına bağlanarak dünya ticaretinin temel aracı olması IMF'in geri plana itilmesi anlamını taşımıştır. Avrupa Birliği'nin bu şekilde devletlerin içini boşalttığını söyleyen Elsässer, ulusal para birimlerinin ortadan kalktığını, ulusal iktisat politikalarının Brüksel'e emanet edildiğini, ulusal parlamentoların karar alma süreçlerinin bozulduğunu, Avrupa hukukunun ulusal hukukun önüne geçtiğini söylemektedir (Elsässer, 2013: 27). Bundan sonra Fon sembolik bir kolluk gücü pozisyonundadır. 1980 ve 1990'ların yoksul ülkeleri açısından IMF ve DB'nin anlamı, borç veren ve karşılığında dönemin egemen devletlerinin tercihlerine uygun politikaların uygulanmasını isteyen kurumlar şeklindedir. Bu rol değişimi, 1960'ların kızışan rekabet ortamında ABD'nin altın standardından çıkacağını sezdirmesi ile başlamıştır. Reagan önderliğindeki ABD ve Thatcher önderliğindeki İngiltere'nin artan enflasyonu dizginlemek için faiz arttırımına gidişi, Üçüncü Dünya Ülkeleri'ni borç batağına sokmuştur. Sonrasında bu ülkelerin darboğazları ve dış ödemeler dengesindeki krizleri bitmemiştir. Bu iki örgütün, ekonomik sıkıntı çeken ülkelere şart koştuğu ekonomi politikaları ise,

ABD'nin ünlü üniversitelerindeki iktisatçıların parasalcı, ortodoks neoliberal politikalarıdır. Daha sonra *Washington Konsensüsü* olarak adlandırılacak bu politikalar, devletçi eski ekonomi politikalarını ortadan kaldırıp, yerine ortodoks piyasacı yeni ekonomi paradigmasını koymuştur. Yüzü aşkın ülkede uygulanacak reçeteler ise aynıdır (Güven, 2013: 43-45).

1980'lerle başlayan küreselleşme/neoliberalleşme süreci iki farklı şekilde yorumlanmaktadır. Bunlardan ilkinde, ulus devletler küreselleşme süreci karşısında büyük bir güç kaybına uğramakta, hatta ulus üstü sermaye hegemonyası altında "ulus üstü devlet" yapılaşması oluşmaktadır. Bu noktada temel beklenti ulus devletin çözülmesi ve buna karşıt olarak yerel sivil toplumların ve yerel kimliklerin güçlenmesi şeklindedir. İkinci ve karşıt görüşe göre ise küreselleşme süreci ulus devlet eliyle yürütülmektedir. Bu kamplaşma ise akla devlet sorunsalını getirmektedir (Yılmaz, 2009: 72-73; Ersoy ve Şengül, 1998: 135). Nedir devlet? Şimdiye dek sayısız şekilde tanımlanmış bu kavramın mahiyeti hakkında da çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Marksistler devleti bir sınıf yapısı olarak görürken, başka bir görüş sınıf kavramının üstünde ve ötesinde toplumu kavrayan, kuşatan bir kuruluş olarak düşünmektedir (Kapani, 2016: 42).

Melez bir sosyo-ekonomik formasyonun birleştirici unsuru olan devlet, aynı zamanda formasyonun farklı üretim tarzlarından kaynaklanan öğelerini bir arada tutan yapıdır (Keyder, 1983: 13). Poulantzas, "*Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*" adlı eserinde devleti, üretim tarzının ve toplumsal formasyonun birlik ve varoluş işlevini sağlayan koşullar ile üretimin koşullarının sürdürülmesini sağlayan bir organizasyon şeklinde tanımlamaktadır. Devlet, bir yandan toplumsal formasyonun dengesini düzenleyen pozisyonda iken, öte yandan toplumsal dönüşümün odak noktasındadır (Yılmaz, 2009: 59). Günlü ise "*Katılma Ve Sivilleşme Diyalektiği Olarak Devlet*" adlı çalışmasında tanımlamayı şöyle yapmıştır:

"Devlet toplum denilen alanın merkezinde bulunmaktadır; devlet, çeşitli sosyal güçlerin akışkanlığı içinde yoğunluk merkezleri zamana bağlı olarak değişen toplumda, yapı ve dinamikleri devletlerarası ilişki ve kapladığı coğrafi ve toplumsal sınırlar, bireysel ve

kolektif faaliyetler temelinde şekillenen, diğer toplumsal iktidar biçimlerini kontrol ve koordine yoluyla işleyen siyasal iktidar pratiklerini içermektedir." (Günlü, 2014: 10)

Heywood devleti, toprak sınırları içinde egemen yetki alanı kuran ve kalıcı kurumlar aracılığı ile otorite uygulayan siyasal birlik olarak tanımlamakta ve devletin beş kilit özelliği olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, devletin egemenlik sahibi olması ve topluluklar üzerindeki iktidarındır. İkincisi devlet kurumlarının kamusal olması ve devlet yapılarının kamu tarafından finanse edilmesidir. Üçüncü özellik devletin bir meşrulaştırma çabası olduğudur. Dolayısı ile toplum çıkarlarını koruduğu düşüncesiyle devlet kararları vatandaş üzerinde bağlayıcıdır. Dördüncüsü devlet bir hakimiyet sağlama aygıtıdır. Weber'in belirttiği gibi devlet '*meşru şiddet*' araçlarının tekeline sahiptir. Son olarak devlet bölgesel (teritoryal) bir birliktir. Coğrafi sınırları içinde yasal yetki uygular ve uluslararası siyasette özerk bir varlık olarak kabul görür (Heywood, 2012: 29).

Marx, Engels, Lenin ve diğerlerinde ise kavramı nasıl nitelendireceğimize dair kaymalar görülmektedir. Devlet bir organizma ya da bir organizasyon olarak görülebileceği gibi, insan ilerlemesinin değişen doğal bir biçimi ya da özgül olarak inşa edilen toplumsal biçimler dizisi olarak görülebilir. Bu farklılıklar geniş bir kavrayış farkı ile ilişkilidir (Corrigan ve ark, 2001: 217). Yaygın Weberyen tanıma göre kavram, belli bir toprak parçası üzerindeki meşru fiziksel güç kullanımı tekeline sahip olan, siyasi bir kuruma gönderme yapmaktadır. Bu kavramsallaştırmada, devletin ilk kez Bodin tarafından tanımlanan egemenliğe veya nihai otoriteye sahip olduğu düşünülür. Bu şekilde algılanan devlet, seçimle iş başına gelen hükümetlerce ele geçirilecek, belirli amaçlar doğrultusunda kullanılacak, kendi halinde bırakıldığında tarafsız olarak faaliyetini sürdürecektir bir araçtır. Badie, Birnbaum, Scase ve diğerleri devlete, Weberyen kavramsallaştırmasında olduğu gibi, '*hukuksal*' değil '*siyasal*' olarak bakmaktadır (Heper, 2012: 22). Ancak Giddens'in devlet kavramsallaştırmasında '*devlet*' bazen yönetim ve iktidar aygıtı iken, bazen bu yönetim ve iktidara maruz kalandır (Giddens, 2008: 28).

Marksist jargonda '*Fransız Üçlemesi*' olarak anılan üç çalışma (Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, Fransa'da İç Savaş), Marx'ın devlet ve siyaset kuramına açıklık getirir. Bu çalışmalarda devlet, egemen

sınıfın kontrolünde ve sınıf mücadelelerinin olduğu bir alandır ve bu alan, bir yandan baskı/denetim aygıtı iken, diğer yandan sınıf ilişkileri, süreçleri ile mücadelelerin sonucunda belirlenmektedir. Ortaya çıkışı mutlakiyetçi krallıklara dek giden bu yapı; modern dönemde ordu, polis, din adamları, bürokrasi, yargıçlar gibi sistemli, aşamalı bir plana ve merkezileşmiş bir iktidara sahiptir. Devlet, sınıfsal bir karaktere sahiptir. Bunun en çok gözlemlendiği alan ise mali sistemdir. Devlet bütçesinin yapısı, bu ilişkiyi tanımlarken, sınıflar arasındaki mücadeleyi de göstermektedir. Devrimin hemen öncesinde 1848'lerde Fransa'da egemen sınıfın hegemonik alanı mali aristokrasidir. Mali aristokrasi, devlet borçlarını finanse ederken, bir yandan da siyaseti belirlemektedir. Devlet zaman zaman tüm sınıfları yönetiyormuş gibi görünse de, özellikle sınıf mücadelesinin şiddetlendiği zamanlarda, burjuvazinin güvenlik ve baskı aygıtı olarak iş görmüştür (Yaşlı, 2013: 133-139). Tarihsel olarak uzun bir süreçte şekillenen kapitalizm, önüne çıkan engelleri aşarak tüm dünyada yayılmış, 1980'lerden sonra küresel kapitalizm olarak özellikle kentler üzerinden gelişme göstermiştir.

Küreselleşen dünyada kentler, toplumların ekonomik olarak kalkınmasında temel birimler haline gelmiştir (Topal ve Akyazı, 1997: 17). Küreselleşme sürecinde ulus devletin meşruiyeti sorgulanırken, ekonomik açıdan ana birimler olan yerel birimler, kentler ve bölgeler önem kazanmıştır. Kapitalizm tarafından keşfedilen kentte, sermaye birikimi ve iş gücünün yeniden üretimine dayalı sistem, bir yandan aşırı birikim ve toplumsal meşruiyet sorunlarının çözümüne yardımcı olurken, emek sermaye çelişkisi boyutunda ise çeşitli kentsel sorunların siyasallaşmasına neden olmaktadır. Yeni kapitalist ilişkiler yerel düzeydeki sermaye ve erk sahipleri ile uluslararası sermaye arasında bağlantılar yaratmıştır ve yerelleşme de bu noktada anlam kazanmıştır. Ulusötesi sermayenin güçlü bir devlet yerine yerel birimle karşılaşması kendileri için avantajlıdır (Eroğul, 1996: 49). Düzenin mekânsal yapılanması popüler ifadeyle "*dünya kentleri sistemi*"dir. Sistemin tepesinde Sassen'in deyişiyle "*şirketleşmiş*" dünya kentleri ya da global kentler bulunmaktadır. Böyle bir ortamda kentler, "*yarışan yerellikler*" çerçevesine oturtulmakta, yerel yönetimlere uygun olduğu söylenen yönetim modeli; *sivil toplum kuruluşları*, *piyasa sisteminin örgütleri (firmalar)* ve *yerel yönetimler* üzerinden formüle edilmektedir. Kentler tarihsel olarak, ticaret sermayesinin, sanayi sermayesine

dönüştüğü mekânsal alan olmaları bakımından kapitalizmin dölyatağıdır (Doğan, 2001: 98, 118). Burada yerleşme, kendi kapasitelerini ve olanaklarını etkin olarak kullanan, uluslararası alandaki ilişkileri ile dünya ticaret sistemine eklenilebilen birimlerin oluşması anlamını taşımaktadır. Yerel birim ya da bölgelerin kendi kurgusu olan gelişme stratejileri ise; üst düzeyde belirlenen ekonomik hedefler, kararlar, kimi zaman kaynak aktarım zorunlulukları gibi düzenlemelere tabi olmaktadır (Eraydın, 2001: 369). Bu noktada devletlerin zafiyete uğradığı ya da küresel kapitalist sistemin tepe noktasında bulunan şirketlerin isteklerine boyun eğerek noktaya getirildiği savı ortaya atılmakta ve üzerine tartışılmaktadır.

Küreselleşmenin hızla nüfuz ettiği kentlerde, devlet dengeleri düzenleyen pozisyonunu koruyabilmekte midir?

Siyaset kuramı ve çağdaş siyaset kuramı alanında, devlet kuramlarına ilişkin çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Özellikle Marksizm içinde değerlendirdiğimizde Poulantzas, bu anlamda devlete dair genel bir kuramın, *a priori* oluşturulamayacağını söylemekte; Gramsci devletin belirli bir tarihsellik içerisinde, belirli bir ekonomi dünyasının, belirli bir üretim sisteminin koşulları karşılığında anlaşılabilirliğini ifade etmekte, Marx ise üretim biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkan, özgül devlet oluşumlarından bahsetmektedir. Yapısalcı ekol içerisinde Gramsci tarihsel blok, entegral devlet, hegemonya, fordizm gibi kavramları ortaya atarak sürece katkıda bulunmuş; sivil toplum, siyasal toplum, zor ile silahlanmış devlet iktidarı gibi kavram setleriyle geniş anlamda bir devlet tanımlaması yapmıştır. Benzer şekilde Jessop da, kapitalizmin yaşadığı tüm krizlerin, sonrasında devletin biçim ve işlevlerinde değişim yarattığını saptamış ve kaygı verici bu durum üzerinden *kapitalist devlet kuramı* oluşturma yoluna girmiştir (İyiekici, 2010: 302-308).

Kapitalist pazarın dünya ölçeğine yayılması ve yarışmacı düzenin küreselleşmesinin ardında pek çok gelişme, anlaşma (GATT) ve bölgesel oluşumlardan (AB, NAFTA) söz edilse de ana itki, merkez ülkelerde kapitalist birikimin 1970'lerde başlayan krizini çözme çabasıdır. Çözüm olarak Keynesci-Fordist, Keynes-sonrası, Fordizm-sonrası ya da esnek birikim biçimleri denen yeni birikim sürecine geçiş sunulmuştur. Bu koşullar altında küreselleşen sıcak para girdiği ülkede bir refah ve iktisadi rahatlık sağlayacak ancak beklenen spekülasyon kazancının azalması ya da hükümetlerin

bu kazancı sınırlayacak iktisadi politikalar uygulaması durumunda, hızla terk ettiği ülkeyi kaos ve iktisadi buhran bekleyecektir. Burada gördüğümüz temel problem sermayenin küresel ölçekte sahip olduğu hareket özgürlüğüne, emeğin sahip olmamasıdır. Yeni Dünya Düzeni'nde; mal ve hizmetlerin, sermaye ve paranın serbest dolaşımının gerekliliği savunulmakta ancak işçinin serbest dolaşımına çok önemli kısıtlamalar getirilmektedir. Yeni Dünya Düzeni'ni liberal ekonomiden ayıran temel nokta budur. İşçilerin serbest dolaşımına yapılan engelleme, liberalleşmenin yarattığı büyüyen pastadan zengin ülkelerin büyük pay almasına yöneliktir (Ertuna, 2006: 37). Poulantzas'ın "*kapitalist devletin global işlevi politiktir*" söylemi ve devletin "*toplumsal formasyonun birlikteliğini ve bütünlüğünü sağlamak*" şeklindeki tanımından yola çıkarak devletin asıl işlevinin sistemin global dengesini tamamlamak olduğu söylenebilir. Bu durumda devletlerin işlevleri, hakim sınıfların çıkarları ile örtüşmek durumundadır (Ersoy ve Şengül, 1998: 136-137).

Bauman'dan yaptığı alıntıda Alogan, konuya ilişkin şu cümleleri aktarmıştır;

*"Bauman, devlet bürokrasisinin kaotik ve anlaşılmaz hale geldiğini; yönetimin yerini "yönetişim"e bıraktığını ve "yönetişim"in yarattığı tutarsız yetkilendirmenin "sahte demokrasi" fikrine sebebiyet verdiğini söyler."*⁸

Küresel kapitalizmin sürdürülebilirliği, Üçüncü Dünya adı verilen ülke kaynaklarının ve emeğinin sömürülmesinden geçmektedir. Ancak geçtiğimiz yüzyılda sömürgecilğe karşı direniş büyük boyutlara ulaşmış ve bazı devletlerin ulusal kurtuluş mücadeleleri başarı ile sonuçlanmıştır. Soğuk savaş bu deneyimlerin bastırılmasının bir sonucudur ve kapitalizmden beslenen ülkeler, doğrudan askeri işgalin ve politik kontrolün başarısız olduğu ülkelerde ekonomik müdahale ve kontrol yöntemlerini bir arada kullanmışlardır. 1960'lar boyunca darbeler desteklenmiş, Üçüncü Dünya'nın elitleri ile girilen işbirliği, özel bankalar ve IMF - DB'ndan gelen sermaye yatırımları kullanılarak borçlandırarak ekonomik anlamda bir egemenlik kurulmuştur (Chen, 2004: 124-125). Bunun diğer adı borçlandırarak yönetmektir. Bu sistemde kurumlar ve şirketlerin çıkarları, insanların, doğanın ve hukukun önüne geçmektedir.

---

⁸(Y. Alogan, 4 Temmuz 2017/ Aydınlik Gazetesi).

Sombart (2017: 382-388), bu yönelimi ironik olarak açıklamıştır. Ekonomiye akılcı bir şekilde yön verme ihtiyacı üzerinden ortaya çıkan araçların keşfi, bunu sağlayacak yöntemlerin ortaya çıkarılıp uygulaması; ekonomik akılcılığı, yaşamsal bir uğraş ve hatta tek amaç haline getirmiş ve *sistem, insanın önüne geçmiştir*. Girişimci, işçisinden bir makineden yararlanır gibi fayda beklemeye başlamış, başarı için uygulanacak yöntemleri, otomatik bir biçimde hayata geçirmiştir. Ekonomik akılcılığın yarattığı bu sistem, kapitalist girişim adı verilen yapının içerisine girerek defter tutmadan hesaplamaya, tasarruftan kaydetmeye her alanda kendisini göstermiş, modern ekonomi insanının temel itkisi, her geçen gün daha fazla para kazanma eğilimi olmuştur. Oysa şeylerin gücü ile kazancını sonsuz bir şekilde arttırma eğilimindeki girişimci, tüm zaman ve enerjisini harcarsa da yeterli olamayacaktır. Modern insan, teknik ve ekonomik örgütlenmenin kısılcısında, birçok psikik zorlamaya tabidir. Teknik, kapitalizmin şekillendirdiği insan ruhu ile ortaya çıkmış, ekonomik özneyi sürekli istemeye zorlayan da o olmuştur. Pek çok ürünün ortaya çıkışını sağlayan teknik, artık paranın dolaşımını ve sermaye artışını sağlayan gizemli bir güçtür. Emegın sömürüsü üzerinden şekillenen sistemin, krizlere dayalı yayılmacı bir strateji izlediği görülür.

1970'li yıllarda kapitalizmin küresel ölçekte yaşadığı kriz, yeni kapitalist birikim sürecini yapılandırmıştır. Bu noktada temel hedef modernitenin ve sanayi kapitalizminin reddedilmesi üzerinden belirlenmiş bu "yeni" dönem kapitalizm; ekonomiden devlete, sosyal politikadan bilime tüm alanların elden geçirilmesini ve düzenlenmesini gerektirmiştir. 1980'lerde sermaye hareketleri ekonomilerin gidişini belirlemektedir. Küresel sermaye kendine maksimum kârı sağlayacak şekilde hareket etmekte, kazanıp kaçma yöntemini uygularken, terkettiği yere zarar vermektedir. Adına "sıcak para" denen bu sermaye, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde serbestleşme politikalarına neden olmaktadır. Bu politikalar ülke teknolojisine, ekonomide dinamizme katkı sağlamazken, fırsatçı yapılara neden olmaktadır. 1990'lı yıllarda yükselen pazarlar; Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Kolombiya, Peru, Mısır, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Pakistan, Filipinler, Güney Kore, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye olmuştur. 1980'lere dek sınırlı olarak Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, 24 Ocak 1980 kararları sonrasında artmıştır. Bu döneme dek varlık gösteren ithal ikameci politikaların yerini ihracata

dönük sanayileşme politikaları almıştır. 1980'de başlayan liberalizasyon çalışmaları Ağustos 1989'da yayınlanan kambiyo kontrollerinin (TPKKHK) kaldırılması (sermaye hareketlerinin serbest bırakılması) ile sürecini tamamlamıştır. Bu süreç kent sorunları açısından bakıldığında tüketimin toplumsallaştırıldığı, tüketim araçlarının üretim ve dağıtım sorunlarının ortaya çıktığı görülmektedir (Erbaş, Soydemir, 2011: 638-644).

1990'ların sonlarında liberalleşme politikalarının çeşitli nedenlerle yarattığı sorunlar krizlere yol açmış ancak yaşanan uluslararası kriz dönemleri IMF ve DB açısından son derece bereketli olmuştur. 1980'lerin borç krizinde ve 1990'ların yükselen ülke krizlerinde bu olgunun tekrarlandığı görülür. 2000'lerin sonunda oluşan küresel kriz de bu iki kuruluşun başına konan talih kuşudur (Güven, 2013: 48). Kriz yaşayan ülkeler liberalleşme politikaları karşılığında borç yaratmayan doğrudan sermaye akımlarından yararlandırılmışlar, ancak dış kaynak umduğu sermaye alt yapısını bulamayınca, yeterli kâr maksimizasyonuna ulaşamayacağını anlayıp geri çekilmiştir. Sıcak para girişiyle bütçe olanaklarının dışına çıkan ülkeler için sermaye çıkışları kriz demektir. Ülkemizde yaşanan Nisan 1993 ve Şubat 2001 krizleri konuya örnek oluşturur. Böyle bir ortamda kreditorler, kredi alabilmenin ön koşulunu liberal politikaların hayata geçirilmesi şeklinde dayatmışlardır. Ancak kredi alan ülkeler bu politikaların uygulanacağı alt yapı kurumlarından ve felsefesinden yoksundur. Sonuç olarak devletler piyasalar karşısındaki güçlerinden fedakârlık etmişlerdir. Zayıflayan kamu gücü iki yönde göze çarpmaktadır; ilk olarak ulus devlet ekonomideki yetkilerini uluslararası kurumlara ve bölgesel iş birliği anlaşmalarına aktarmıştır. Böylece devletin denetim ve yargılama güçleri kuşatılmıştır. İkinci olarak yerel yönetimler merkezi devlet veya idareler karşısında güçlenmiştir (Selen, 2002: 18-20).

Dinler'e göre neoliberal politikaların gündemde olduğu yıllar; egemen söylemin aksine devletin ekonomiye müdahalesinin azalmadığı, hatta devletin sürecin en önemli aktörlerinden biri olduğu dönemlerdir. Devlet ortadan kalkmamış, rolü azalmamış ancak değişmiştir. Devletin düzenleyici işlevi devam etmiş ve pek çok alanda yeni düzenlemeler yapmıştır. Belirtilen dönemde devlet, hem uluslararası sermayenin ve onun uzantısı olan IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların oluşturduğu dış aktörler, hem de kendi toplumsal yapısındaki sınıf ilişkilerinin

etkisiyle dönüşmüştür. Geçmişte çiftçiye kredi yardımıyla bulunan, tarımda destekleme alımları yapan devletin 1980 sonrası dönemde özel sektörün tarımın farklı alanlarına girmesi için gerekli yasal düzenlemeleri yapması, özelleştirme öncesi (enerji sektöründe olduğu gibi) ilgili sektörlerin altyapı yatırımlarını sağlaması, GATS ve MAI gibi uluslararası düzenlemelerin devlet aracılığı ile hukuksal yapıya uyarlanması devletin sadece “rolünün değiştiği” gerçekliğini ortaya koymaktadır. Devletin buradaki rolünü, neoliberal politikalar ve sınıf ilişkilerinin dönüşümü üzerinden analiz etmek mümkün görünmektedir. (Dinler 2009 a: 5-8).

Ulus devlet yapısının erozyona uğradığı, kapitalizmin vahşi kapitalizme ve emperyalizme dönüştüğü, iktisadi anlamda neo-liberalizmin hegemonyasını dünya ölçeğinde hissettirdiği bir gerçekliğin içerisinde, ulusal ekonomiler de dünya piyasalarına eklenmeden manevra yapamaz hale gelmekte, iktisadi kararlar dünya kapitalizmini elinde tutan ulus ötesi şirketler tarafından alınmakta, emek sömürsü maksimum boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Amacın kârı maksimize etmek olduğu sistemde, emeğin sömürsü bu kadar gözler önünde iken, ortaya atılan ve farklı tanımları yapılan tüm kavramsallaştırmaların bu gerçekliğin üzerini örtmeye yetmediği açıktır (Duman, 2011: 668-674). Kapitalist küresel dönüşümün pek çok konumu ve ilişkiyi istikrarsızlaştırdığı ya da değiştirdiği bu yeni mecrada süreklilik ve değişme arasındaki diyalektik, elit olarak kristalize edilebilecek konumdakilerin işlevlerini değerlendirmenin önemini ortaya çıkarır.

1.8 Kapitalizmin Yeni Mecrası ve Elit Kavramını Yeniden Belirlemek

Kapitalizmin belirli bir evresinde, bazı sermaye gruplarının çıkarları dışsallaştırılarak toplumsal formasyonlarca içselleştirilmekte, sermaye fraksiyonunun çıkarları ile iç içe geçen “yerel” aktörlerin çıkarları birleşmektedir. Poulantzas kısa süreli para sermaye veya uzun vadeli üretken sermayenin ihracı noktasında, ihraç edilenin sadece şey (think) olmadığını, bir iktidar ilişkisi olduğunu söylemiştir. Benzer şekilde Panitch, çokuluslu sermayenin toplumsal formasyona nüfuz etmesiyle, sadece yabancı yatırım değil, dönüştürücü bir toplumsal gücün nüfuz ettiğini belirtmiştir (Yılmaz, 2009: 76). Bu dönüşümde medya ve yerel elitlerin kolaylaştırıcı rol üstlendikleri söylenebilir.

Marksist teori, egemen elit veya sınıfın imtiyazlarını çocuklarına devrederek yeniden ürettiğini düşünür. Elit teori ise elitlerin uzun süre bu yapıyı koruyamayacağı görüşüyle Marksist teoriden ayrılmaktadır. Bu düşüncenin nedeni daha başarılı olanların diğerlerini yerlerinden etmesi çıkışıdır. Toplumdaki "*iktidar yapısı*" ve "*güç ilişkilerini*" anlamaya çalışan sosyal bilimciler de "*eşitsizlik*" kavramı üzerine yoğunlaşmakta ve "*Elit Teorisi*" den yararlanmaktadırlar (Arslan, 2007: 26). Etimolojik olarak Latince "*eligre*" ve "*electa*"dan türemiş olan "*Elit*" kavramı, Türkçe 'ye Fransızca "elite" sözcüğünden geçmiştir. Sözcüğün batıda günlük kullanımı 17. yüzyıla kadar götürülebilir. Sosyal bilimler alanında 19. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanmış olan kavram (Arslan, 2004: 3), 1930'larda İngiltere ve Amerika'da yaygınlaşmış, Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca ile popülerleşmiştir. Sözcüğe bilimsel anlamda ün kazandıran Pareto açısından elit; hiyerarşik yapılanmada en üst konumu elinde bulunduranları ifade etmek için kullanılır. Mosca ise "*elit*" kavramı yerine, "*yönetici sınıf*" kavramını kullanmış ve bu kavramla iktidarı elinde tutan sınıfı tanımlamıştır (Demir ve Sesli, 2010: 3). Siyasal anlamda seçkincilik (elitizm), devletin küçük bir grup tarafından yönetilmesini kaçınılmaz olarak gören bir akımdır. Mosca, Pareto dışında Michels (1876-1936), Schumpeter (1883-1950) ve C. Wright Mills (1916-1962) ise geleneksel elit kuramcılarıdır.

Farklı elit teorileri olmakla birlikte ortak nokta, kitle demokrasisinin olmayacağı düşüncesidir. Çünkü her daim küçük bir azınlık siyasete yön verecektir. Michels'in "*Oligarşinin Demir Kanunu/Oligarşinin Tunç Yasası*" olarak adlandırılan bu teorinin temeli, örgütlerin azınlıkların egemenliğinde olduğu düşüncesine dayanır. Michels, güce ulaşmak isteyen adayların yolunun zor ve engellerle dolu olduğunu söylemiş, eski ve yeni liderler arasındaki yarışta nadiren eskilerin mutlak yenilgiye uğradığını, sürecin sonucunun ise *circulation des élites*'den ziyade *reunion des élites*, yani iki elementin karışımı olduğunu ifade etmiştir (Michels, 1968: 182). C. Wright Mills ulusal elitleri incelediği çalışmasında ABD'nin "*askeri-sanayi kompleks*"i temsil eden küçük bir azınlık tarafından yönetildiğini ortaya koymuştur. Bunlar askeri liderler (savaş lordları), üst düzey iş adamları ile siyasi liderlerdir. Aileleri, okulları gibi arka planları benzer olan bu kişiler etkileşim halindedir. Az sayıdaki iktidar elitleri, kilit kararların belirleyicisidir (Newton ve Deth, 2014: 194).

Mills önemli pozisyonlara sahip güç elitlerinin harekete geçememe ya da karar verememeleri halinin verdikleri kararlardan daha büyük sonuçlar getirdiğini söyler. Çünkü toplumun temel hiyerarşileri ve örgütleri onların komutasındadır. Büyük şirketleri, devletin mekanizmasını yöneten bu kişiler bunun getirileri üzerinde de hak iddia ederler. Askeri kurumların da yönetimini ellerinde bulunduran elitler; güç, zenginlik ve şöhretin efektif araçlarını merkezileştirdikleri sosyal yapının stratejik komuta mevkilerinde yer almaktadırlar (Mills, 1956: 3-4). Veblen de benzer şekilde uygar ülke halklarını iki grup üzerinden tanımlamaktadır. İlk grup, büyük servet sahibi olup diğer insanların hayat koşullarını belirleyenler ve ikinci grup, yeterli zenginliği olmayan ve hayat koşulları başkaları tarafından yönetilenler. Buradaki ayrımın bir şeye sahip olanlar ve olmayanlar arasında değil, belirgin bir şekilde zenginliğe sahip olanlar ile olmayanlar arasında olması dikkat çekicidir. Veblen, sosyalistlere yönelttiği eleştirileri bu ince çizgi üzerinden temellendirmektedir (Mitchell, 2015: 342).

Eşitsizlik kapitalist toplumların ortak özelliklerinden biridir. Toplumların sosyo-politik yapılarına yönelik sosyal bilimciler, öncelikle eşitsizliğin neden olduğu iktidar yapısı ve güç ilişkilerini incelerler. Eşitsizlik, toplumda örneklerini herkesin kolayca görebileceği gruplar ve kişilerle açıklanabilir. Çünkü toplumda prestij ve zenginlik eşit bir biçimde dağılmamıştır. Toplumdaki bazı kişilerin diğer kişi ve gruplara oranla fazla para ve itibara sahip olduğunu görmek özel bir çaba gerektirmez. Bu gruplar, karar alma süreçlerinde de oldukça etkilidirler. Güç ilişkilerini anlamaya çalışan teori, halkla elitleri ayırmak için "iktidar" ve "etki" olgularından yararlanır ve dört gruba ayrılır: Çoğulcu Elit Anlayışı, Elitist Elit Anlayışı, Demokratik Elit Teorileri ve Demo-Elit Yaklaşım. Ayrıca bunların dışında; Korporatizm, Devlet Merkezci Görüş ve Marksizmle bağlantılı farklı teoriler de bulunmaktadır (Arslan, 2003: 115-116; Arslan, 2006: 364).

Pareto'nun ekonomik elitlerine yönelik açıklamada bulunan *B. H. Mayhew* ve *P. T. Schollaert*; onun bu konuda tek ölçüt üzerinden tanımlama yaptığını söylemiştir; ekonomik ölçeğin üzerindeki kişilerden oluşan ekonomik elitler, ampirik olarak nüfusun sayısal bir azınlığından oluşmaktadır. Bu konuda sabit oran belirtmeyen ve yalnızca azınlık ifadesi kullanan Pareto, ekonomik elitin gerçek bileşiminin temel

servet dağılımının yapısına, menziline ve nüfus içindeki insan sayısına bağlı olduğunu ve gerçek kişi sayısı ile sahip oldukları servetin oranına göre değişebileceğini söylemiştir (Mayhew ve Schollaert, 1980: 26). Gelişmemiş toplumlardan, en gelişmiş ve güçlü toplumlara dek iki sınıf insan tipinin ortaya çıktığını söyleyen Mosca'da ise yöneten ve yönetilen sınıf ayrımına dikkat çekilmiştir. Az sayıda olan birinci sınıf, tüm politik işlevleri yerine getirmekte ve iktidarı tekelleştirip bunun tüm avantajlarını kullanmaktadır. Diğer sınıf ise aşağı yukarı yasal, rastgele ve şiddetli -en azından görünürde- birinciye maddi/politik organizmanın canlılığına yönelik araçlar sağlayacak yollarla, birinci sınıf tarafından kontrol edilmekte ve yönlendirilmektedir (Mosca, 1939: 50).

Bu teorisyenlerin amacı ufak bir azınlığın, büyük bir çoğunluğu yönetmesi ve karar alma mekanizmalarını elinde tutabilmelerinin nasıl olabildiğine yanıt bulmaktır. Öte yandan bu durumun değiştirilebilir olup olmadığını araştırmaktadırlar. Vardıkları sonuç ise elit yönetiminin kaçınılmaz olduğuna yöneliktir. Şüphesiz Pareto'nun "*elit dolaşımı*", Michels'in "*oligarşinin tunç yasası*" ve Pareto'nun "*siyaset sınıfı*" ile siyasal iktidarın örgütlenmesine yönelik çalışmaları sosyo-politik gerçekliğe dair saptamalardır. Ancak bu tezler sosyalizm ve komünizmle mücadele amacıyla geliştirilmiş ve genel olarak Makyavelci bir gelenekle, siyasal kaygılarla temellendirilmiştir (Vergin, 2016: 123).

Duverger, sınıfsız bir toplumda toplumsal hareketliliğin son derece yüksek olduğunu ve ayrıca servet, saygınlık benzeri üstünlüklerin kişisel nitelik ve çabalarla elde edildiğini belirtmektedir. Bu özellikler ne kapitalist ne de sosyalist toplumda bulunmaktadır. Kapitalist sanayi toplumlarında piyasa, parlamento, okul ve üniversitede benzer bir rekabetle fırsat eşitsizliğinin gerçekleştiğini söyleyen düşünür, sosyalist sistemde de üretim araçları mülkiyeti üzerinden aynı savın ortaya atılabileceğini söylemektedir. Buna göre toplumdaki iktidar ve etki; servet, saygınlık, yüz akı hiyerarşileri üzerinden yani bireysel çaba ve yeteneklerle ortaya çıkacak, oluşan eşitsizlikler bir ömür sürmeyecek, devredilemeyecek ve "seçkinlerin" sürekli olarak yenilenmesine neden olacaktır. Marksist kuram bu noktada bürokrasi ve eğitim eşitsizliği kuramları değerlendirmesi yaparak, sosyalist toplumlarda Batı toplumlarından daha zayıf bir eşitsizliğin olduğunu öne sürmüştür. Bu kuramda

seçkin dolaşımı Batı toplumlarında hızlansa da, sınıflar da varlıklarını korumaktadır. "Seçkin" ve "seçkin dolaşımı" kavramları liberaller tarafından Marksist sınıf kavramına bir eleştiri olarak geliştirilmiştir. Amaç toplumda var olan sınıflı yapının kolay girilip çıkılan bir katmanlaşması olduğunu göstermektir. Rekabet ve yarışma üzerine kurulan sanayi toplumunda sınıfların yerini, yüksek bir hareketlilik alacaktır. Pareto gibi çalışkan, becerikli, yaratıcı ve zeki bireylerin seçkinleri oluşturduğunu söyleyen Duverger, bu bireylerin hayata düşük düzeyde başlasalar da yükseliş basamaklarını hızlı tırmandıklarını belirtmektedir (Duverger, 2011: 160-165).

Pareto'nun siyaset kuramının temelinde seçkinler bulunmakta, özellikle "Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü" üzerine yaptığı çalışma, kuramının özünü oluşturmaktadır. Düşünürün mantık dışı davranışları açıklamak için kullandığı iki kavramdan biri tortular, diğeri ise türemlerdir. Pareto '*Birleşimler içgüdü*' ve '*Grupların sürekliliği-direnci*' adını verdiği ilk iki tortunun, yenilikçilik ve muhafazakârlık davranışlarıyla toplumsal formlar üzerinde etki yarattığını söylemektedir. Toplumsal değişim ve tarihsel gelişimi, seçkinler üzerinden okuyan Pareto, tortular değişime uğramaz ise tarihin döngüsel olarak gelişeceğini ifade etmektedir (Sarp, 2013: 104). Toplumsal konumların yeniden organizasyonu anlamındaki sosyal değişimin yüksek sınıflarda daha hızlı olduğunu söyleyen düşünür, tarihsel anlamda seçkin kararlarının önemine vurgu yapar. Halk kitleleri ise ya devrimin hazırlayıcısı ya da atalet içerisindeki sınıf olarak ele alınabilir. Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü incelemesinde iki yasa üzerinde duran Pareto'nun yasalara ilişkin açıklaması kısaca şöyledir: İnsan eylemleri ağırlıklı olarak duygularla şekillenir ve insan eylemlerini kesin prensiplere bağlama eğilimindedir. Bu durumda insan eylemlerini doğrulamak adına *aposteriori* yaratır. Tortu (temel güdüler) ve türemleri (dışsal ayrıntılar) metodolojik yöntem uygulaması olarak kullanan Pareto, sosyal eylemlerin altında uyuşma, korunma, anlamlılık, sosyalleşme, bütünlük, seks tortularını bulur. Seçkinlere yönelik analizinde yenilik ve birleştirme duygusu üzerinden yol alan Pareto, yenilikçiler kategorisinde Schumpeter'in *girişimcisi*ni ve Weber'in *modern kapitalisti*ni kullanır. Türemler ise doğrulama, otoriteye ve prensiplere başvurma, lafazanlık şeklinde belirlenmiştir. Bu şablonlar üzerinden seçkinler; güç, zenginlik, bilgi, sosyal değerler ya da servet (fayda) bakımından en yüksekte olmayı başarabilmiş kişiler olarak tanımlanmıştır (Pareto, 2015: 9-13).

Sarp, düşünürün "en güçlü" anlamında kullandığı seçkinlerin (elite), bu hallerini sürekli olarak koruyamayıp tükendiğini, bu nedenle de insanlık tarihinin sürekli olarak seçkinlerin değişimine tanıklık ettiğini söylemektedir. Doğal olarak biri yükselirken, diğeri alçalacaktır (Pareto'dan Akt. Sarp, 2013: 104). Seçkin dolaşımı konusunda, dolaşımın işlemediği ya da kötü işlediği durgun toplumlar ile dolaşımın normal sağlandığı hareketli toplumları birbirinden ayıran Mosca, ikincisinin modern demokratik toplumlarda işlediğini söylemektedir. Ona göre mutlakçı devletin, modern devlete evrilmesi aşağı sınıfların siyasal yönetime katılımını sağlamıştır. Seçkin dolaşımı kuramcılarının bazıları, seçkin doğanların (hükümet seçkinleri, aydın seçkinler, ekonomik seçkinler) üstünlüklerini devam ettirdiğini söylese de, başlangıçta oluşan bu üstünlüğün rekabet sonucunda seçkinlerin dışına atılabileceğini ve yetenek sahiplerinin seçkinler grubuna dahil olacağını belirtmektedir. 1912'lerde Pareto'nun öğrencisi Marie Kolabinska, bu kavramsal şemanın uygunluğunu 1789 öncesi Fransız toplumu üzerinden incelemiş fakat çalışma bilimsel kesinlikten uzak bulunmuştur. Daha yakın zamanlardaki çalışmalar da seçkin dolaşımı kuramlarını inandırıcı şekilde kanıtlamamıştır. Örneğin William Miller yaptığı araştırmalarda Amerikan tarihçilerinin, alttan gelen iş adamları oranını çok fazla şişirdiğini görmüş, C. Wright Mills bu durumun günümüzde de çok değişmediğini söylemiştir (Duverger, 2011: 163).

Amerikalı sosyolog Wright Mills, *İktidar Eliti* isimli kitabında, Amerikan toplumundaki yönetici azınlık problemine eğilmiştir. İktidar eliti tanımı toplumda stratejik mevkilere sahip olanlar bağlamında kullanılmış ve ABD'nde bu elit grubunu oluşturan üç farklı grup belirlenmiştir: Siyasal liderler, askeri liderler ve büyük şirket yöneticileri. İktidar elitlerinin dünya görüşleri, çıkarları, sosyal kökenlerinin benzer olduğunu söyleyen Mills aralarında var olan sıkı bağa da işaret etmiştir. Capitol, Pentagon ve Wall Street üçgeni elinde toplanan iktidar, karar mekanizmalarının ana merkezidir (Kapani, 2016: 136-137). Mills'i Michels ve Pareto'dan ayıran unsur, iktidar yapısını belirleme ve ulusal karar alma noktasında ordunun merkezi önemde olduğuna yaptığı vurgudur (Horowitz, 1981: 375). Mills ayrıca 1950'lerde ABD'nde büyük patronların %57'sinin babalarının iş adamı, %14'ünün serbest meslek sahibi, %15'inin çiftçi olduğunu saptamıştır. Benzer şekilde İngiltere'de kamu girişimlerinin başında bulunan yöneticilerin %50-60'ının iş çevresiyle aile bağı olduğunu ortaya

koymuştur. S. M. Miller'in 1960'da ondört ülke üzerinden yaptığı karşılaştırmada, toplumsal akışkanlığın daha çok alt ve orta tabaka arasında ve kol gücüne dayalı mesleklerden, memuriyet gibi kol gücüne dayanmayan mesleklere doğru değiştiği ortaya çıkmıştır. Duverger alttan büyük çabalar sonucu yukarı çıkan birkaç kişi dışında sınıfların terk edilmesinin hiç de kolay olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Düşünürü göre yukarıdakilerin düşüşü, aşağıdakilerin tırmanışından çok daha nadirdir. İbn-i Haldun'un "üç kuşak yasası" sezgisel de olsa bu durumu desteklemekte, düşüşün üçüncü kuşaktan sonra olduğunu söylemektedir (Duverger, 2011: 164).

Birikimin ilk koşulunu, metaların satışı ve sermaye birikimine dönüşmesi olarak gören Marx'a göre, birikim rejiminin bozulduğu kriz dönemlerinde tüm toplumsal yapı, kurum ve normlar yeniden üretilmektedir. Kriz dönemlerinde yeni işçileşme süreçleri yaşanmakta, sınıfsal ayrışma artmakta, toplumsal yapı yeniden oluşmaktadır. Kriz dönemlerinde kentli emekçilerin sayısında göçe bağlı olarak görülen artış, benzer şekilde kentli mülk sahibi sınıfın sayıca artışı yeni yapılanmanın sonuçları olarak görülebilir. İş gücü piyasalarının esneklediği ve kamu ile özel sektörde taşeronlaşmanın, kayıtdışılığın arttığı kriz süreçleri, kent elitlerinde görülen döngüsellik de nedenidir (Eroğlu, 2011: 699-700). Oluşan krizler, kentlerin eski sosyo-ekonomik yapılarını, güç odaklarını ve örgütlü kamu ideolojisini bütünlük-parçalanmışlık diyalektiğine sokarak, dünya ekonomisinde ve finans-politiğinde değişmelere, işlev ve etken değişikliklerine uyarlamaktadır (Günlü ve Gün, 2017).⁹

Seçkinler konusunda çağdaş düşünürlerle gelindiğinde, Fransız entelektüel geleneğinin en önemli isimlerinden biri olan Bourdieu'nun sembolik çıkarlar kuramı üzerinde durmak gerekir. Kuram, toplumsal hayatın girift ilişkilerini açıklamada önemlidir. Bourdieu'ya göre kültürel sembol ve pratikler, toplumsal ayrımın keskinleşmesinde önemli katkıda bulunmaktadır. Burada ayrım, iktidara ait yeni görüntülerin yansımalarını verecektir. Düşünür, iktidar ve güç olgularının steril çalışmalarla ortaya konamayacağını, oysa toplumsal yaşamın her aşamasında kendisini hissettirdiğini söyler. Bu anlamda Foucault'un felsefede yaptığı iktidar analizinin benzerini, sosyolojiye uygular ve iktidarı gündelik yaşantı içerisinde

---

⁹ Yayınlanmamış makale.

görünür kılar. Güç dengelerinin baskı ve şiddet olmaksızın korunduğunu söyleyen Bourdieu, eğitim süreci ve sistemini, kültür aracılığı ile kurulan en büyük tahakküm olarak görmektedir. Okullar egemen sınıfın iktidarının sürekliliğini ve düzenin meşruiyetini sağlamaktadır. Çocuklar daha küçük yaşlarda kültürel sermayelerinin farkına varmakta, sınıfsal konumlarının habitusuna göre davranmayı öğrenmektedir. Türkiye gibi sermaye birikiminin yeterince sağlanmadığı toplumlarda, kişilerin kendilerini toplumsal yığınlardan ayırmasına yarayan araçlardan biri de kültürel sermayedir. Ayrıca aile de kültürel aktarımda özel bir öneme sahiptir. Aile düşünce, algı ve eylem kalıplarının oluşturularak diğer nesillere aktarıldığı ilk habitustur. Maddi olanaklar, sınıfsal konum, kültürel pratikler kişilerin sınırlarını belirlemekte, tabakalaşma tortusunu oluşturmaktadır (Çamlıbel, 2010: 394-396).

Bourdieu sermaye kavramını, farklı alanlardaki oyunları kazanan faillerin, biriktirdikleri kaynakları tanımlamak için kullanır. Bu anlamda farklı sermaye türleri bulunmaktadır. İktisat biliminin ekonomik sermaye üzerinden tanımladığı kavram, farklı sermaye biçimlerini eksik bir iktisadi mantıkla görmezden gelir. Bir çatışma ve rekabet mekânı olarak tanımladığı "alan"da hukuk, din, spor, edebiyat gibi birçok alanın özgün oyun kuralları, ödül ve cezaları bulunmaktadır. Bourdieu sermaye analizleri ile Marx ve Weber arasındaki karşıtlığı aşmak istemektedir (Çamlıbel, 2010: 400-402). Simgesel ilişkiler üzerinde duran düşünür, ekonomik ilişkiler üzerinden çözümleme bulunan Marx ve düşünce merkezine siyasal ilişkileri alan Weber'den bu yönüyle ayrılır. Bourdieu'ya göre kültürel sermayenin gücü dönüşerek "bürokratik sermaye", "eğitimsel sermaye" gibi farklı alanlarda ortaya çıkabilmektedir.

Bir yanda elit teorileri tartışılırken, öte yandan küreselleşen dünya, küresel elitlerin ortaya çıkışına tanık olmuştur. Kozanoğlu, küresel elitlerin uluslararası finans kuruluşlarından, BM'in bazı bölümleri ile Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu benzeri "plütokratik" organlardan çıktığını belirtmekte ve bu iktidar bloklarının; profesyonel firmalar, şirket imajlarını pazarlayan üst düzey spor yıldızları ve şöhretleri içerdiğini belirtmektedir. Lüks yaşamlarıyla tanımlanan, polis ve askeri güçle farklı şekillerde korunan küresel elitler, küresel ağlara entegre olmuşlardır. W. I. Robinson'un uluslarüstü sermaye sınıfı (USS) olarak adlandırdığı bu sınıf,

dünyanın tanınmış uluslararası şirket ve finans kurumlarını temsil etmektedir. Dünyadaki sınıf oluşumuna ait katmanlı yapı yeni süreçte değişmiş, uluslararası sistemde küresel burjuvazi ve küresel proleterya şeklinde bir bölünme gerçekleşmiştir. Telekomünikasyonda meydana gelen gelişmeler, üst sınıfın ekonomik güç merkezlerini değiştirmiş; üretimin yerini borsa değerleri almış, sektörlerarası birleşmeler holdingleri bir araya getirmiş, W. Buffet, G. Soros, B. Gates, P. Allen gibi isimler spekülasyonla hızla büyük servet yapmışlardır. Egemen sınıf çıkarları doğrultusunda ulus devlet dışında, uluslararası bağlantılarını yaygınlaştırmıştır. Küresel elitler sahip oldukları örgütsel yapılarla, Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu ile fikir alışverişinde bulunmak, liderlerle görüşebilmek gibi ayrıcalıklara da sahiptirler (Kozanoğlu, 2008: 29-33). Veblen benzer şekilde, geçmişte olduğu gibi günümüzde de endüstri liderleri gibi güçlü grupların siyasi ve toplumsal konularda varlıklarını etkin bir biçimde hissettirdiklerini, bir güç dinamiği oluşturduklarını belirtmiştir (Mitchell, 2015: 341).

Kentsel elit analizi, geleneksel elit teorileri bağlamında değil, günümüz koşullarında yaşanan somut örneklerden yola çıkılarak yapılabilir. Somut örnekler üzerinden gidildiğinde 'ülkede elit'in sadece 'bir ülkedeki elit' olmadığı ve bir yerdeki değişimin diğer yerleri de doğrudan etkileyeceği söylenebilir. Kapitalizm, kent, elit ilişkisi çerçevesinde bakıldığında elit sorunsalı bir "dolaşım" ya da "blokaj" sorunsalı değil, içerde kalan güçler ile hakim olanların bir mücadelesi içinde çözülmemiş sorunların türevi ve yerel, ulusal, küresel matriste şekillenişidir (Gün ve Günlü, 2017: 4).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE KENT YÖNETİMİ

2.1. Türkiye'de Kentlerin Gelişimi ve Belediye İdarelerinin Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde kentler ülkenin her yanına dağılmış, buna paralel olarak ticaret, üretim, kültür eylem ve etkinlikleri de dengeli bir biçim almıştır. Tüm bölgeler ekonomik gelirden benzer biçimde faydalanmış ve aralarında büyük ekonomik farklılıklar olmamıştır. Bu dönemde Erzurum, Harput, Malatya, Tokat, Sivas ve Kastamonu kentlerinin ön plana çıktığı görülür. Kendilerine işlenmesi için verilen topraklarda çalışan köylüler devlete vergi vermekle mükelleftir. Ancak bu durum 17. yüzyılda değişmeye başlamış, çiftçiler yoksulluk nedeniyle kentlere, özellikle de İstanbul'a göç etmişlerdir. Dönem dönem devlete başkaldıran feodal beyler ayaklanmalar çıkarmış, devlet adamları savaşlar açıp işsizliği önlemediği için eleştirilmiştir. Selçuklular zamanında kente gelenler esnaf yanında çalışırken, Kanuni zamanında devlet kapısına başvurmak köyden kente göç edenlerin ilk tercihidir (Keleş, 1983: 27-28).

Anadolu'da 16.-19. yüzyıllar arasında Osmanlı nüfusu en çok 8-11 milyon arasındadır. Sanayi öncesi dönemde 19. yüzyıla kadar kentli nüfus %8-9'dur. 19. yüzyıl dışı bağımlı (çevre ülke olma) ekonomi dönemidir. Toplam nüfus 11.5 milyon olup, şehirleşme oranı %25'tir (Bal, 2015: 111). 17 ve 18. yüzyıllar kentin yapısında dikkate değer bir değişimin olmadığı görülür. Kentleşme açısından; askeri sınıfın önemsizleşmesi ve ayanın ön plana çıkmasına paralel olarak kale içinin boşalması, ayan konaklarının merkeze taşınması gözlemlenebilir. Dolayısı ile merkez değişime uğramıştır (Tekeli, 2011 b: 244).

19. yüzyılda dünya kapitalist "merkez"inin oluşumunun ardından Türkiye de bir "çevre" ülke olarak merkez ülkelerle bütünleşmeye başlamış, bu durum kentleşme sürecine de yansımıştır. Bu bütünleşmede eklemleme noktaları liman kentleri olmuştur. Türkiye'de 19. yüzyıl başından İkinci Dünya Savaşı sonuna dek kentleşme süreci çok yavaştır. Sadece başkent Ankara'da %6'lık bir büyüme yaşanmıştır. Bu gelişme de kent gelişimi ve modernleşmesinin, yeni rejimin başarısıyla özdeşleştirilmesiyle ilgilidir. Ancak aynı bütçe, savaş sonrası tüm kentlere

ayrılmamıştır. Kentleşme olgusunun toplumsal sonuçlarına çözüm arandığı bu dönem, insanların köyden kente göç edip yasalara aykırı olarak gecekondu yapıtığı yıllardır (Tekeli, 2011 a: 36,41).

19. yüzyıl aynı zamanda nüfusun yeniden artma eğilimine girdiği bir dönemdir. İmparatorluk toprakları küçülürken bu coğrafyalarda yaşayanlar ülkelerine dönmüş, Müslüman milletler ise oransal olarak artmıştır. Yeni liman kentleri doğmuş, İzmir kenti Bursa'nın önüne geçerek İstanbul'dan sonraki, nüfusça büyük ikinci kent olmuştur. Her liman kenti dış sermaye yatırımları ile demiryolu hinterlandına bağlanmış ve dış güçlerin artı ürünü denetlemesini sağlayacak şekilde örgütlenmiştir. Tarım, bu şekilde dış ticarete açılmıştır. Göçmen yerleşimleri, 19. yüzyıl yöneticilerinin merkezi denetimi yeniden kurma istemlerinin bir adımı olarak görülür. Haberleşmedeki gelişmeler posta sistemini beraberinde getirmiş, postane binaları kentlerdeki yerini almıştır. Konaklama alanları oteller şekline dönüşmüş, hanlar ve bedestenler yerini banka ve iş merkezlerine bırakmıştır. Bu süreçte tüketim alışkanlıkları da değişime uğramış; eğlence mekânları, tiyatrolar ön plana çıkmaya başlamıştır. Yeni merkezler, eski merkezlerden başlayıp yabancıların konutlarına uzanan (İstanbul'da Galata, Pera; İzmir'de Punta) yollar üzerindedir. Konut alanları açısından bakılırsa, zenginleşenlerin kent sınırlarına çıktığı görülür. Ulaşım olanakları banliyö oluşumlarını sağlamış, kent içi banliyö farklılaşmalarını, kâğıt yapılar (yangınlar nedeniyle) izlemiştir. Ayrıca, oluşturulan parklarla yeşil alanlar artmıştır (Tekeli, 2011 b: 242-247).

Türkiye'de kentleşme Batı'daki kentleşme sürecinden belirgin bir farklılık gösterir. Batı'da sanayileşme, kentleşme ve modernleşme teknolojik gelişime paralel ilerler. Dolayısı ile kentteki gelişme süreci sanayileşmenin bir sonucudur. Türkiye'de ise bu gelişmeler tamamlanmadan kentleşme sürecine gidilmiştir. Bu nedenle de ülkemizdeki kentleşmenin Batı'ya uyum gösterme çabasıyla, geç ve yetersiz gelişmeye rağmen yapılandırıldığı görülmektedir (Çakar, 2014: 39). Türkiye'nin kentleşme deneyimi, genel olarak 1950'lerden itibaren kırsal alanlardan kentsel alanlara hızlı bir iç göç ve buna bağlı nüfus yığılmaları olarak kavranabilir (Kurtuluş, 2008: 303). Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında 13 milyon kişinin yaşadığı ülke nüfusu 80 milyona ulaşmış; başlangıçta %25 olan kentlerde yaşayan nüfus, sonraları

%92'lere varmıştır. Bu nüfusun büyük çoğunluğu, nitelik gerektirmeyen marjinal alanlarda çalışmaktadır (Şahin, 2015: 87). Şengül, Türkiye'nin kentleşme deneyimini Cumhuriyet sonrasında üç döneme ayırır. İlk Ulus Devletin Kentleşmesi (1923-50), ikincisi Emek Gücünün Kentleşmesi (1950-80) ve son olarak Sermayenin Kentleşmesi (1980 sonrası). İlk dönem kentleşme imparatorluktan, ulus devlet merkezli bir düzene geçişle tanımlanmış ve sosyo mekânsal yapılanması, önceki dönemden toprak düzeni, toplumsal tabakalaşma açısından tamamen farklılaşmıştır (Şengül, 2001 b: 64).

Cumhuriyet'in kuruluşu ile ülkenin siyasal ve ekonomik olarak yeniden yapılandırılması süreci başlamıştır. 1930'lu yılların sonuna dek pek çok alanda kapitalizmin gelişiminin önünde yer alan engeller kaldırılmaya çalışılmış, devletçilik hamlesi ile sanayi kapitalizminin önü açılmıştır. Ancak sanayileşmenin başlangıç aşamasını yaşayan burjuvazinin, köylüyü kırdan koparıp kente getirecek iş gücü talebi de oluşmamıştır. 1923-50 arası tarıma dayalı ekonomi ve nüfusu ağırlıklı olarak köylerde yaşayan bir toplumsal yapı mevcuttur (Çoban, 2012: 77). 1950 öncesi temel olarak, güçlü olmayan bir kentleşme şeklinde karakterize edilebilir. 1935'te 3.802.642 olan kent nüfusu, 1950'de ancak 5.244.337'ye yükselmiştir. Oransal olarak %25'e karşılık gelen 1950'lerin kentleşme düzeyi, 1960'lara geldiğinde %31.9, 1970'lerde %38.5, 1980'lerde %43.9, 1990'larda %59 ve 2000'lere geldiğinde %65'i gösteren bir ivmelenme yaşayacaktır (Işık, 2005: 60). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'nın başkent olması, Anadolu kentlerinde fabrikalar kurulması ve bu amaçla demir yolu ağlarının inşa edilmesi birinci öncelik olmuştur. Kayra, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barışı'nın imzalanmasının ardından Almanya'dan gelen tanınmış mimar Lörcher'in Ankara'nın ilk planını çizmesini öyküleştirerek anlatır. 1920-24 arasında kent nüfusu dört kat, 1926-28 arasında ise sekiz kat artmıştır. Ankara, bu nüfus artışı dikkate alınarak planlanmış, Lörcher yapıları Alman kültürünün büyüklük ve görkemini yansıtmıştır. Ancak plan uygulanmaz. Planlama çalışmaları devam eder ve 1928'de açılan yarışmayı, Almanya'dan Herman Jansen kazanır. Jansen'in, Lörcher'in planı üzerinden geliştirdiği kent planı 1932'de yürürlüğe girer. Ancak, Atatürk'ün uygar bir kent görünümü isteği üzerinden yapılan çalışmaların uygulamasında, mimarın öngördüğü problemler ortaya çıkmıştır. Jansen Atatürk'e *"Ben istediğiniz gibi plan yaparım.*

Hükümetler uygulayabilirler mi?" sorusunu yöneltmiştir. Kayra'nın, Falih Rıfkı üzerinden bu soruya verdiği yanıtta ülkede bunca mimar ve hukukçu yetişmesine rağmen, 1950'lerin ortasında kent planına aldırmadan, Anıtkabir Meydanı'na altı katlı binayı yaptırmak isteyen, herhangi bir bakan değil, devletin "Bayındırlık Bakanı" olduğu konu edilmiş ve günümüzde de benzerlerini çok daha ağır şekilde yaşadığımız gerçekliklere parmak basılmıştır (Kayra, 2013: 37-39).

Ankara'nın başkent oluşu, Cumhuriyet rejimini, ulus devlet oluşumunu, ulusal burjuvazi ve yaşam kalıplarını sembolize etmektedir. Kentlerin yapılanmasında iç pazarın bütünleşmesi, bölgeler arasında bir dengenin oluşturulması amaçlanmış ve bu amaca yönelik olarak demiryolları ağlarının kurulması hedeflenmiştir. Devlet yatırımları ülkenin her yanına dağıtılmıştır. Cantürk, bu planlama çabalarına 1926'da konut kredisi sağlamak amacı ile Emlak ve Eytam Bankası'nın kuruluşunu, 1928'de İmar Müdürlüğü'nün hizmete girmesini, Maliye Bakanlığı'na memur konutu yapımı için özel yasa ile yetki verildiğini ve İmar Bankası'nın kuruluşunu eklemektedir (Cantürk, 2016: 1). 1940'lı yıllar gecekondulara yansımıştır. Ancak ucuz arsa ve konutun gecekondulaşmayı önleyeceğine dair güçlü bir kanı bulunmaktadır (Bebek ve ark., 2009: 26). 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, ithal ikameci büyüme politikaları uygulamaya konur. Ülke ekonomisi dış piyasalara entegre olmuş; alınan dış yardımlar, yabancı sermaye ve kredi girişleri dışa bağımlılığın da yollarını açmıştır. Sanayi yatırımları yerini tarıma yönelik yatırımlara, demiryolları yapımı ise karayolları yapımına bırakmıştır. Tarımsal mekanizasyona aktarılan dış sermaye büyük toprak sahiplerini zenginleştirmiş, topraksız çiftçiler her yıl artan bir oranda büyük kentlere göçmüşlerdir. Bu dönemde, kente göçenlerin barınma ihtiyacının karşılanamaması sonucunda gecekonduların bir çözüm olarak ortaya çıktığı görülür (Turhanoğlu, 2011: 219).

Mutlu, Türkiye'de ilk olarak 1930'larda, Ankara'da başlayan gecekondulaşma hareketinin 1945-50'lerde "barakalaşma" adıyla anıldığını, tepesi teneke ile çevrili bu mekânlarda yaklaşık 40 bin kişinin yaşadığını ifade etmiştir. Buhran sonrası yıllar, dünya ekonomik sıkıntılar içerisine girmiş ve bu durum ülkemizi de etkilemiştir (Mutlu, 2007: 25). Gecekondulaşma hareketi, 1950'lerde artan bir ivme kazanır. Cantürk, bu dönemi hem çok partili hayata geçiş, hem de liberal ekonomi

politikalarına adım atılması ile ilişkilendirmektedir. Dönemin toplumsal anlamda en temel özelliği ise "emeğin kentleşmesi" olarak ifade edebileceğimiz göç olgusudur. Bu dönemde kırdan kente göç sonucu kent nüfusundaki artış, genel olarak ülke nüfusu artışından %80 fazla olmuştur. Oluşan sıradışı durum da plansız kentleşme ve konut sorunu olarak gündemde yer almıştır. Bu dönem yerel yönetimlerin ihtiyaç kadar hızlı arsa üretmemeleri ve ayrıca tek parsel tek konut kuralı, orta ve düşük gelirli insanların konut edinmelerinde çok büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu problemler çeşitli yasalar çıkarılarak aşmaya çalışılmış ancak buna rağmen konut sorunları aşılamamış ve gecekondulaşma devam etmiştir (Cantürk, 2016: 3). Kentlere göç inşaat sektörünü canlandırmış, bu sektörün canlanması da demir, çimento, kereste gibi yan sektörleri devreye sokmuştur. Sanayi çalışanları iş yerlerine yakın alanlarda gecekondu yapılmış, iş yerlerini de yine sektöre yakın oldukları yerlerde konumlandırmışlardır. Kentin genişlemesi genel olarak bu şekildedir (Türkoğlu, 2016: 77,78,79,101,108). 1953'te çıkarılan 6188 sayılı yasa ise bu tarihe kadar yapılan tüm gecekondu yapıları yasallaştırmıştır. Sanayi/gecekondu ilişkisi, yakın zamana dek benzer şekilde kurulmuş, kentler yapılan planlardan ziyade, sanayicilerin kaçak fabrikalarından, kaçak sanayi sitelerine varan yapılaşmalar ve çevresinde oluşan konutlarla büyümüşlerdir. Üretim ekonomisinin ağırlıklı olduğu yıllarda sanayi burjuvazisi, ihtiyaçları olan işgücünü fabrikalarının yanına konumlandırmış ve kentleri yağ lekeleri, 1980 sonrasında ise saçak şeklinde büyütmüşlerdir. Sonraki yıllarda özellikle ekonomik elitlerin neo-liberal politikalar çerçevesinde kentsel rantlara yönelmeleri ve yapıyı çevre üzerinde yönetsel baskı uyguladıkları görülür. Küresel ekonominin yönelimleri doğrultusunda hizmet ve inşaat sektörüne kayan ekonomik elitler, yine benzer yolları izleyerek istediklerini elde etmişlerdir. Nasıl olsa bir af, yasallaştırma çıkar ya da verilen ceza küçük olduğu için ödenir mantığı, yaşadığımız betonlaşma ve estetikten yoksun, çarpık kentleşmenin özünde bulunan nedenlerdir.

Planlı dönem öncesinde gerçekleştirilen gecekondu politikalarında üç özellik dikkat çekmektedir: Yasalar çıkarılarak gecekondu yapımının önlenmesi; belirlenen tarihten önce yapılan gecekondu yapılarının yasallaştırılması; gecekondu yapımını önlemek amacıyla belediye arsalarının ihtiyacı olanlara verilmesi. Ancak bunlar uzun vadeli ve çözüm getiren konut politikaları olamamıştır. Çözüm, kat mülkiyeti kanunu

(1965) ve apartmanlaşma ile gelmiştir. Bu da "yapsatçı" olarak bilinen küçük kapitalist konut üreticilerinin apartman üretmesi sürecini başlatmıştır (Mutlu, 2007: 39-40). 1945'te savaşın bitişiyle birlikte ekonomi iyileşmeye başlamış; savaş ekonomisi ve ticaret ekonomisinin vurguncu etkileri azaldığında, tarım ürünleri fiyatları normale dönmüştür. Marshall Planları çerçevesinde ABD'nin 1948-51 yılları arasında Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardımlarla, tarımsal mekanizasyona yatırım yapılmış, traktör kullanımı yaygınlaşmış, ekilen alanlar fazlalaşmıştır. Bu dönemden itibaren tarımsal işgücüne olan ihtiyaç da azalmıştır. Ticaret burjuvazisi ithal mal satışı yapmayı tercih edip sanayiye yönelmediği için, ithal ikameci üretim yapan sanayici, kırdan kopan iş gücünün ancak bir kısmına talep yaratabilmiştir. Bu durumda kentleşme, sanayileşmenin önüne geçmiştir. Kente göçen köylü ise marjinal işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Gecekondu sayısının 1948'de 25-30.000, 1960'ta 240.000, 1980'de 1.150.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1954'te Tapu Kanunu'nda yapılan bir düzenlemeyle tek parseldeki binada, birden fazla kişinin yararlanmasını sağlamak üzere, irtifak hakkı kurulması sağlanmıştır. Bu düzenleme yapsatçılığın önünü açmış, 1965'teki Kat Mülkiyeti Kanunu da benzer şekilde yapsatçılığa hizmet etmiştir (Çoban, 2012: 83-85).

Bu yıllarda apartmanlaşma artmış, kentsel rantın yükselişi, inşaat sektörünün hızla gelişmesine neden olmuştur. Hızlı kentleşme süreci günümüzde de devam etmektedir. Başlangıçta sanayi temelli olarak ortaya çıkan bu eğilim İstanbul, Ankara, İzmir gibi geleneksel merkezlerde görülürken, sonraları geniş bir alana yayılmıştır. Ancak, ekonomik gelişmenin bölgelerarası farklılıklar göstermesi, göçlerin özellikle belirli kentlerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bunun dışında yeni üniversitelerin kurulması, kıyı turizminin gelişmesi, terör gibi farklı unsurlar, geleneksel sanayi merkezine yönelik göçlerin olduğu kentleşme yapısının evrilerek yeni kentleşme modellerini yaratmıştır. Işık, çalışmasında 1927-2000 yılları arasındaki kentsel nüfus artışını, aşağıdaki grafikte ortaya koymuştur (Işık, 2005: 58-62).

Şekil: 1.2- Türkiye'de toplam ve kentsel nüfus artış hızları (1927-2000).

Kaynak: Ege Coğrafya Dergisi, 14 (2005), s: 61

1950'de kent kabul edilen yerleşmelerde 5.244.337 kişi yaşarken, 1980'de bu nüfus 19.645.007 kişidir. Başka bir şekilde ifade edersek, bu tarihler arasında oransal olarak nüfus %25'ten, %43,9'a çıkmıştır. 1927-50 döneminde kentsel nüfusun %59, 1950-80 döneminde ise %275 arttığı görülmektedir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi, refah devleti anlayışını getiren önemli bir kırılma noktasıdır. Bu dönemde planlı kalkınma ilkesi benimsenmiş ve DPT kurulmuştur. 1961 Anayasası'nın 49. maddesi gereği devlet, yoksul ailelerin konut ihtiyacı konusunda, gereken tedbirleri alacaktır. Bu, devlet politikası olarak gecekonduların desteklenmesi anlamına gelmektedir (Mutlu, 2007: 40-41). 1960'larda büyük ölçekli konut üretimi artmış, toplu konut projeleri ve kooperatifçilik, gecekondulaşma ve yapsatçı sürece alternatif oluşturmuştur. Ancak yapılan bu çalışmalar büyük kentlerde yaşayan insanların sorunlarına tam olarak çözüm getirmemiştir. Gecekondular yıktırılmamış, iyileştirme çalışmaları üzerinde durulmuştur. Kentlerde gecekondular ve apartman şeklinde gözlemlenen farklı iki yapı biçimi hem mekânsal, hem de ekonomik/kültürel farklılıkların tezahürüdür. 1966'da gecekonduların yasalarla güvence altına alınınca, kalitesi artırılan gecekonduların inşası, rant yaratan yeni bir yatırım aracı şekline dönüşmüştür. 1960-80 döneminde gecekondular

bölgelerinin, kent ekonomisi ve siyasetinde etkili olmaya başladığı görülür. Bu mahallelerde yaşayanlar, yarattıkları işgücü ve ucuz emek nedeniyle kentsel siyasette etki yaratmış, seçmen olarak politikacıların hedef kitlesi haline gelmiştir. Gecekondularda yaşayan kesim marjinal işler olarak adlandırılan geçici, sigortasız işlerde de çalışarak informal sektör oluşumuna katkıda bulunmuştur (Turhanoglu, 2011: 220-221).

1970-80 döneminde, 1950'lerden sonraki en düşük kentleşme hızı görülmektedir. Nüfus artış hızındaki gerilemeye karşılık, mutlak anlamda bir artış sözkonusudur. Gerilemenin nedenleri olarak ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik, siyasal, sosyal koşullar gösterilebilir. Zira 1970 sonrası kalkınma hızı düşmüş, yatırımlar durma noktasına gelmiş, ekonomik bunalımlar yaşanmış ve buna bağlı olarak tarım dışı sektörlerin işgücü talepleri büyük oranda azalmıştır. Ayrıca kentlerde altyapıdan, konut ve kamu hizmetlerine dek çok farklı alanlarda yetersizlikler yaşanmıştır. Nüfus planlaması çerçevesinde uygulanan politikalar da bu gerilemenin demografik nedenleri arasında sayılabilir. 1980'le birlikte kentleşme hızı yeniden artış göstermiştir. 1980-85 dönemi Cumhuriyet tarihinin en yüksek nüfus artışına (binde 62.6) tanıklık edecektir. Bu dönemde ilk kez kent nüfusu, kırsal nüfusunu geçmiştir (Işık, 2005: 63-64).

1980 sonrası neo-liberal politikalarla birlikte inşaat ve yapı sektörü hem ekonomi, hem de reel siyasetin lokomotifini işlevini görmüştür. Türkiye'deki kentsel değişim ve dönüşümü diğer ülke deneyimlerinden ayıran nokta da budur. Bu durumun oluşumundaki temel belirleyicilerden ilki, siyasi aktörlerin inşaat ve gayrimenkul yatırımlarını, ekonomideki neo-liberal yapılanmanın belirli toplum kesimleri üzerindeki etkisini yumuşatması amacıyla, siyasi olarak kullanmalarıdır. İkinci olarak inşaat sektörü, diğer sektörlerdeki ekonomik büyümeyi tetiklediği için alandaki yatırımlar yasal ve yönetsel düzenlemelerle desteklenmiştir. Hükümetlerin artan finansman ve kaynak ihtiyacı, siyasi aktörlerin inşaat sektörüne yönelmelerinde ve sektördeki politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. 1982'den 1988'e yeni bina sayısı 54.361'den 139.995'e çıkmıştır. İkinci büyüme dönemi ise 2001 kriziyle ortaya çıkar. 2010'da yapılan yeni daire sayısı 907.451'dir. Sektörün istihdamdaki payı ise 2007'de %7,8'lere yükselmiştir (Balaban, 2016: 22-32).

1980 sonrasında kentsel dönüşüm ve belediye hizmetleri açısından bir kırılma noktası oluşur. 3194 sayılı yasa ile planlama yetkileri belediyelere devredilmiş, belediyelere aktarılan kaynaklarda meydana gelen artış, özellikle büyük kentlerde kapsamlı planlama ve imar hareketleri oluşturmuştur. Bu dönemde kaçak yapılar artmış ve "belde belediyesi" statüsü kazanmıştır. Büyükşehirlerden bağımsız olan belde belediyeler, denetimden de uzak olduğu için zamanla kenti tehdit eden unsurlar haline gelmişlerdir. Bu dönemde gecekondular ve müteahhit anlaşması sonucu, ıslah imar planları adı altında dönüşümler yapılmış ve bu dönüşümlerde üç farklı oluşum ortaya çıkmıştır;

- Yüksek rant alanlarında büyük müteahhitlerin faaliyetleri,

- Düşük rant alanlarında küçük müteahhitlerin faaliyetleri,

- Rantın bulunmadığı alanların *çöküntü alanı* haline dönüşmesi (Bebek ve ark., 2009: 27-28).

1980 sonrasında konut üreticilerinden sermayesi az olanlar, piyasadan çekilmek zorunda kalmış ya da yok olma sürecine girmişlerdir. Bu dönemde büyük ölçekli projelerin miktarında belirgin bir artış görülür. Ancak, amaç yine dar gelirli vatandaş değil, konut piyasasını ve dolaylı olarak da ekonomiyi canlandırmaktır. Devlet düzenlemelerle ve bazen de doğrudan bir aktör pozisyonunda sektörde rol almıştır. Kooperatif ve müteahhitlere kredi sağlanmış, TOKİ büyük kentlerdeki inşaat sektörü piyasalarında girişimcisi olarak yer almıştır. Alt gelir gruplarını konut sahibi yapmak amacıyla çıkarılan Toplu Konut Kanunu da uzun süre orta ve üst-orta gruplara hizmet vermiştir. Özellikle bu fondan yararlanmak için ikinci konutun bulunmaması zorunluluğunun uygulama dışı bırakılması, kooperatiflerin üst gelir gruplarına yönelmesinin nedenidir. Uygulanan konut politikaları, 1980 sonrasında sektördeki yatırımların büyük sermaye grupları tarafından gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu noktada konut sektörü artık başlı başına sermaye ve girişimin aracıdır. İnşaat sektörü, büyük kentlerin en kârlı yatırımı olmuş ve küreselleşen dünyanın artan taleplerine, lüks projelerle karşılık vermeye başlamıştır. Kent içindeki arsalarla başlayan projelendirme çalışmaları, genişleyerek kentlerin çeperlerine doğru yayılmıştır (Cantürk, 2016: 4-6). Florida, kentsel krizleri konu alan kitabında,

Hyde Park civarındaki bazı daire fiyatlarının 50 milyon sterlin olduğundan bahsetmektedir. Londra, New York, Paris gibi şehirlerin (yazarın değişiyile süperstar şehirler) küresel zenginlerin akınına uğradığını söyleyen Florida; 2013-2014 yıllarında Londra merkezinde satış değeri 1 milyon sterlini aşan dairelerin yarısının, bu elitler tarafından alındığını ifade etmiştir (Florida, 2017: 67).

Türkiye'de yeni kentleşme modellerinin ortaya çıkışında pek çok etmen sıralansa da, ağırlıklı olarak sanayinin belirleyici olduğu görülmektedir. Sanayi faaliyetlerinin gelişmesiyle şekillenen bu model, kentlerin göçlerle büyümesini sağlamıştır. Türkiye'deki kentlerin önemli bir bölümü, bu model üzerinden büyümüşlerdir. Marmara Bölgesi'nde İzmit, Gebze, Adapazarı, Bursa; Akdeniz Bölgesi doğusunda Adana, Mersin, Tarsus; Ege Bölgesi'nde İzmir, Manisa, Denizli; iç kısımlarda ise Ankara, Konya, Kayseri ile Güneydoğu'da Gaziantep bu modellemeye örnek olarak gösterilebilir (Işık, 2005: 67). 1980 sonrasında kent rant mekanizmasının bir parçasıdır. Sermayenin kentleşmesi olarak da niteleyebileceğimiz bu durum, kentleri "kullanım değerinden", "değişim değerine" yönlendirmiştir. 2000'lerden sonra kentsel dönüşüm projelerinin gündemi belirlediği görülür. 1999 Marmara depremi sonrası başlayan bu projeler, kent topraklarındaki rant artışıyla birlikte gecekonduların ıslahına dönüşmüştür. 2003 sonrası dönemde kanun değişiklikleri yapılarak TOKİ'nin yetkileri ciddi anlamda arttırılmıştır. Sektörde önemli bir yeri olan TOKİ, düşük gelir gruplarına dörtte bir oranında konut üretmekte, diğer yatırımlarını ağırlıklı olarak lüks konut tipinde gerçekleştirmektedir. Belediyeler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm projelerindeki yetkileri arttırılmıştır ki yaşananlardan, konut politikaları ile neo-liberal ekonomi arasında bir paralelliğin söz konusu olduğu ve serbest koşullarda oluşan piyasaların neo-liberal ekonominin belirlenimine bırakıldığı görülmektedir. Oluşturulan politikalar kâr odaklıdır ve kamu yararı önceliği söz konusu değildir. Bu politikaların oluşturulmasında, siyasi erkin yasalarla koyduğu desteğin önemli bir yeri bulunmaktadır. Barınma hakkını hiçe sayan bu uygulamalar, kapitalizmin tüm çelişkilerini içerisinde barındırmaktadır (Cantürk, 2016: 6-7).

Bu dönem kentleri; eşitsizliğin, sosyo-mekânsal ayrışmanın, yoksulluğun yaşandığı mekânlardır. Ekonomik küreselleşme, mekândaki varlığını çeşitli şekillerde

göstermektedir. Kentlerde oluşan mekânsal ve toplumsal problemler sermaye lehine çözülmekte ve yerel yönetimler de sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Gecekondu rant ilişkilerine açıktır. Kent içerisinde değeri artan gecekondu, kaçak eklemelerle apartmanlaştırılmış ve kentlerde yetersiz altyapıya sahip, sağlıksız çöküntü alanları oluşmuştur. Kent mekânlarında oluşan güvenli site ve çöküntü alanları ayrışması sadece fiziki dokuda değil, buralarda yaşayan insanların tüketim alışkanlıklarından politik tercihlerine kadar uzanan büyük bir kopuşu yansıtmaktadır. Yaşam standardının yüksek olduğu alanlara eğlence merkezleri, büyük alışveriş merkezleri, bankalar eşlik etmekte; öte yandan halkın büyük bir bölümü yoksulluk, kötü koşullar, düşük ücret, kentsel hizmet olanaklarından yoksunluk gibi olumsuzluklarla yaşamaktadır. Bu dönemde belediyelerin özerk bir yapı kazandığı söylene de genel kanı bu özerkliğin rant mekanizmalarına işlevsellik kazandırmak amacını güttüğü şeklindedir. Adına yönetim denen kayırmacı politikalar, yandaş sermaye ve finans çevreleri ile işbirliği içerisine girmiş ve kent yoksulları yaşanan sürecin dışında bırakılmıştır (Güllüpnar, 2011: 277-278). Kentlerdeki tüm grupların karar mekanizmalarına katılacağı üzerinden temellendirilen yönetim söylemi, uygulamalarda görülmemiş ve idealize edilmiş bir kavramsallaştırmadan öteye gidememiştir. Bu durumda yönetimden yönetişime evrilen süreç, sermaye gruplarının önünü açacak mekanizmaların oluşum stratejisi olarak okunabilir.

2.1.1. Geçmişten Günümüze Sosyo-ekonomik Dinamikler

Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemi, Yakın Doğu imparatorluklarında eski çağlara dayanan geleneksel yönetim anlayışı ve toplum düzenine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin "klasik" olarak tanımlanan dönemindeki temel özellikleri 19. yüzyılın ilk yarısına dek köklü değişime uğramadan yaşamıştır. Bu dönemi günümüz iktisat politikaları açısından değerlendirmek kolay olmadığı gibi, eksiktir. Çünkü dönemin birçok iktisadi fonksiyonu, hiçbir zaman sadece iktisadi bir içeriğe sahip olmamış; siyasi, askeri, dini, idari ve mahalli amaçlar iç içe, karmaşık bir yapı sergilemiştir.

Toplumun tüm tabakaları ve gelirleri hükümdarın gücünü koruyup yüceltmesi içindir. Bunun için tüm siyasal ve sosyal kurumlar ile ekonomik faaliyetler, devlet tarafından bu amaç çerçevesinde yapılandırılmıştır. Genç, bunun temel nedenini

sistemin yaşaması olarak görmektedir. Sistemin varlığı güçlü bir organizasyonun sürekliliğini gerektirmekte, devlet ve onun adına hareket edenlerin iktisadi kaynaklar üzerinde söz hakkı olması bir zorunluluk halini almaktadır. Bu durumda devlet ve temsilcileri güç, etki anlamında toplumun diğer katmanlarından son derece ayrıcalıklıdır. Reayaya ve halka oranla sıra dışı imkânlarla (görev süresiyle kısıtlı) sahiptir (Genç, 2018: 65). Öte yandan reayanın iki kolunu oluşturan tarım üreticileri (köylüler) ve küçük el sanatçıları temel ihtiyaç maddelerini ürettiklerinden, sosyal ve siyasal düzenle bağlantılı oldukları gerekçesiyle devletin yakın kontrolü altındadırlar. Tüccarlar ise bölgeler ve ülkeler arası ticaret yapan büyük iş adamlarıdır. İhtiyaç olan ürünü alıp getirdikleri gibi, gerekli durumlarda devlete veya yüksek devlet görevlilerine borç para verdiklerinden, faaliyetlerinde daha imtiyazlıdırlar ve devlet katında da itibar sahibidirler (Ergenç, 2014: 222-223).

Kuruluş yıllarından itibaren şehirlerdeki zanaatkârlar yarı resmi örgütler şeklinde birleşmiş dini bir lider seçerek, Ahi şeyhi adını verdikleri bu önderin denetiminde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ahi teşkilatı bir anlamda yerel otorite olarak görülebilir. 15. yüzyıldan itibaren ise şehirlerde lonca teşkilatları (esnaf örgütleri) yaygınlaşmıştır. Kökeni ahilik teşkilatına dayanan bu oluşumun sosyal eşitliği, dayanışmayı sağlamak, mesleki faaliyetlerin uygulamalarını düzenleyip denetlemek gibi görevleri bulunmaktadır. Loncalar toplumda nüfuzlu bir etkiye sahip olsalar da özerk değildirler; yeniliklere kapalı, ihtiyaç kadarını kazandırma zihniyetinde yapılar olduklarından, girişimcilerin çok çalışıp servet biriktirmesini engellemiştir. Ayrıca atölye sayısını sınırlayıp, rekabeti önlediği için girişimcilerin faaliyet alanlarını daraltmıştır. Loncaların saydığımız özellikleri dışında mülkiyet sistemi de benzer bir etki yaratmış, mevkinin yükselmesi zenginliği de artmıştır. Bu da kişileri daha çok memuriyette yükselmeye yönlendirmiş, ticaret ve sanayiden uzaklaştırmıştır. Ahilik ve lonca sistemleri kıtlık dönemi stratejileridir. İmparatorluk döneminde esnaf ve tüccarın servetine müsadere yoluyla el konulabilmektedir. Bu durumda servet iktisat dışı alanlarda kullanılmıştır. Savaşlar, göçler, kapitülasyonlar ve memuriyetin cazip görünmesi ticaretin gayrimüslimler tarafından yapılmasına neden olmuştur (Cansız, 2013: 34-35).

Osmanlı iktisadi dünya görüşü bazı temel ilke ve değerler üzerine kurulmuştur. Osmanlı'dan günümüze ekonomik anlamda gelinen noktayı tartışmak ve kalkınmanın neden istenen ölçüde gerçekleşmediği, eşitlikçi bir sosyal yapılanmadan niçin uzaklaşıldığı gibi sorulara yanıt bulabilmek için devralınan ilke ve değerler ile toplumsal örüntüleri ortaya çıkarmak yararlı olacaktır.

Osmanlıların ekonomiye bakışları devletin ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. Provizyonist olarak adlandırılan bu yaklaşımda ihracatta yasaklamalara varan bir kontrol rejimi bulunmaktadır. Devlet temel olarak bu ekonomik anlayışı şekillendirecek kanunları, kurumları ve ilişkileri oluşturmaktadır. İlerleme fikrinin düşünülmediği ve beklenmediği bu ortamda değişim fikrine de yer bulunmamaktadır. Amaç, gelenek ve tecrübelerle oluşturulmuş sistemin sınıksız muhafaza edilmesidir ki bu ikinci ilkeye gelenekçilik denebilir. Üçüncü ilke ise devlet ve onun adına hareket edenlere tanınan ayrıcalıklardır. Görev süresiyle sınırlanan bu özel imkânlar, zengin ve ayrıcalıklı bir zümrenin oluşmasını da önlemiştir. Elde edilen gelirin büyük bir bölümü, görev sırasındaki transfer harcamalarına gitmekte, devlet görevlisi birikim yapmışsa oluşan birikim tümüyle (klasik dönemde) devlete aktarılmaktadır. Osmanlı'da elit, kontrolüne verilen kaynaklar açısından imtiyaz sahibi iken, harcamalar açısından diğerleriyle benzer, eşitlikçi bir durum içerisinde. Bu durum dinin Tanrı önünde eşitlik ilkesinin, sosyal-iktisadi alana yansımaları olarak görülebilir. 15. ve 16. yüzyıl tahrirleri topraksız köylü kadar, büyük toprak sahiplerinin de sistem dışı düşünüldüğünü ortaya koymuştur. Toprak mülkiyetinin devlette bulunmasının pratikteki amacı kaynak dağılımında eşitlik olduğu gibi, emek de kontrol altında tutulmuştur. Esnaf örgütlenmesindeki hammadde, işçi sayısı, tezgah sayıları da farklılaşmayı engelleyen mekanizmalara sahiptir. Bu ilkeleri destekleyen değerler sistemi ise rekabet ve çatışma yerine işbirliği ve dayanışmanın yer alması ile aşırıya kaçmama, ölçülülük olarak açıklayabileceğimiz itidaldir. Hoşgörüyü de ekleyebileceğimiz ilkeler kaynağını dinden almaktadır (Genç, 2018: 65-69).

Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* adlı eserin, *Ticaret: Bölgesel, bölgelerarası ve uluslararası* bölümünde 16. yüzyılda köylülerin dahi ürünlerini pazarda sattıklarını; Ankara, Bursa ve Balkan şehirlerinde ticareten servet

birikimi oluştuğunu dolayısı ile imparatorlukta 17. yuzyıl ve öncesinde ticaret uştnlğnn Avrupalı tüccarların elinde olması düşüncesinin geçerliliğini yitirdiğini söylemiştir (Akkuş ve Menteş, 2018: 174). Ancak Osmanlı ekonomik sisteminde Batı'ya ait pek çok ögenin bulunmadığını ifade etmek gerekir.

Osmanlı sisteminde iktisadi gücün, siyasi güce dönüşmesi durumu pek görülmezken, Batı'da bu iki güç arasında doğrudan bir ilişki sözkonusudur. Osmanlı'da hakim olan siyasettir ve bu sistemde aristokrat oluşumu istenmez. Sürekli yenilenen meritokratik elit kadrosunu işbaşında tutmak için devşirme usulü benimsenmiş, benzer şekilde sermayenin güçlenerek rakip oluşturması ve siyaseti etkileyecek güç haline gelmesini önlemek adına devşirme tarzı bir yöntemle çalışılmıştır. Sivil Müslüman veya gayrimüslim reayaya kr tahdidi getirmeleri (%5-15), birikim şansı yüksek olan askeri zümre mensuplarının mirasına el koymaları birikimi sınırlandırma motifinin sınırları içerisindedir. Büyük sermayeli işlerde devlet yerine yine devşirme tarzı diyebileceğimiz yabancı sermaye kullanılması, kapitülasyon uygulamalarında yerli ya da askeri zümre mensupları yerine yabancılara hak tanınması benzer motiflerdir. Bu oluşumlarda azınlıklar siyaseti etkileme şansına sahip olmadığı için tercih edilmiştir. Ayrıca Amerikalı iktisatçı Everett Hagen'in kapsamlı araştırması azınlık olmanın evrensel kuralı olarak, kendilerinin siyasi alandan dışlandıkları oranda iktisadi alana kayarak başarılı oldukları sonucunu ortaya çıkarılmıştır. Devlet, siyasi sistemi gereği, en çok sermaye gerektiren maliye-iltizam alanını azınlık mensubu sarraflara, faiz iznini de vererek bırakmış, 18. yüzyıldan itibaren kısmi büyüyen azınlık sermayesi bu şekilde oluşmuştur. 1806'da Avrupa Tüccarı adı ile yeni bir imtiyazlı tüccar grubu oluşturularak, dış ticaret sektörü de bu mekanizmaya eklenmiş ancak bu ayrıcalıklar uzun süre Müslüman tüccarlara tanınmamıştır (Genç, 2018: 80-82). Devletin amacı genel anlamda yaşanabilir, eşitlikçi sosyal bir düzen kurmak ve devam ettirmektir. Ancak bir süre sonra sorunlar artacaktır. Bu sorunların zm uzun süre Osmanlı'nın kendi özünde, geçmişinde aranılmıştır.

1838'de Balta Limanı Anlaşması ile başlayan serbest ticaret dönemi, el işçiliği ve atölye üretimine bağlı sanayileri aşındırmaya başlamış, tasarısını Avrupa'nın yaptığı Tanzimat Fermanı ise istenen sonucu vermemiştir. Savaşlar ve ekonomik

çöküntünün neden olduğu toplumsal deformasyon, Tanzimat uygulamalarıyla pekişmiştir. Tarihsel değerlerin yozlaştığı bu dönemde, din ve etnik yapılarda eşitlik yaratmak adına yapılan değişiklikler, 540 yıllık devlet geleneğine bir şey katmamış aksine dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Tanzimat uygulamaları meşruiyet zeminini, bozulan yönetim işleyişine tepki noktasından hareketle bulmuş, oysa Avrupa devletleri bu durumu geniş topraklardan yararlanma, buna uygun gelen kuralları yerleştirme şeklinde kullanmıştır. Dönemin devlet yöneticilerinin ülke çıkarlarını biçimlendirecek bilgi ve bilinçten yoksun olması, Batılıların Müslüman olmayan uyrukluların ayrıcalıklarının artmasına, mali ve ticari işleyişini ele geçiren bu grubun ekonomik olarak üstünlük kazanmasına neden olmuştur. Müslüman olmayan uyruklar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana sadece haraç ve cizye vergisi vermekte, savaşmamakta ve tüm güçlerini ticari girişimlere harcamaktadır. Geriliği aşmak için oluşturulan Tanzimat kararları amacına ulaşamamış ve bu grubun zenginleşerek güç sahibi olmasına neden olmuştur. Halk oluşan ekonomik eşitsizliğe, onun uygulayıcısı Batılı aydınlara tepkilidir. Tanzimat Fermanı sonrası ülkedeki Hıristiyan nüfus artmış, bu grubun ticari ve mali alanda kurduğu üstünlük, Batılı devletlerle kurulan ilişkilerin azınlıklarca yürütülmesine neden olmuştur. Devletin gümrük denetimini yabancılara bırakması, ülkenin yabancı mallara pazar olması, ekonomik yaşamın ağırlıklı olarak azınlıklarca yürütülmesi gibi etmenler geleneksel yerli üretimin yok olma noktasına varması ve azınlıkların işbirlikçi sınıf durumuna gelmesiyle sonuçlanmıştır (Aydoğan, 2018: 26-30).

Genç, Osmanlı literatüründe ıslahatın eski modeli ihya etmek anlamında kullanıldığını ancak, 18. yüzyıl sonlarında başlayan reform çabasının eskiyle bağlantılı olmadığını dile getirmiştir. Bu dönemde klasik Osmanlı ekonomik sistemi terk edilmeye başlanmış, özel teşebbüse fabrika kurması için teşvikler verilmiş, idari kolaylıklar sağlanmıştır. 1861 tarihli ticaret anlaşmasında ithal/ihraç gümrük oranları, değişimin idrak edildiğinin göstergesidir. İhracat arzu edilir hale gelmiştir (Klasik Osmanlı döneminde ihracat isteği yoktur, ithalat yapılabilir). Çeyrek yüzyıllık dış ticaret açığı yaşanmasının ardından gelen bu durum, Osmanlı klasik dönem ekonomik sistemi izlerinin derinliğini de göstermektedir. 1827-1850 arasında sanayileşmeye yönelik atılan adımlar, ithal rekabetine dayanmadığı için

kapanmıştır. Esnafa ya da fabrikalara gümrük himayesi düşünülmemiş, vergi muafiyeti sağlanmamış, mali fedakârlık gerektiren koruma biçimleri uygulanmamıştır. Sonuçta sanayide hızlı bir daralma ve beraberinde sefalet yaşanmış, sosyal yapıda büyük zedelenmeler oluşmuştur (Genç, 1999: 6-8).

Yabancı yatırımlara üstünlükler sağlayan kapitülasyonların temel özelliği, ülkedeki yabancı sermayenin kendi kanunlarına tabi olup, imparatorluğun kontrol ve mevzuatlarının dışında bırakılmasıdır. Osmanlı güçlü olduğu dönemlerde kapitülasyonları dost ülkelere uygulamıştır. Ancak son dönemlerde uygulanan kapitülasyonlar, imparatorluğun ekonomik ve siyasi güç kaybı nedeniyle oluşmuştur. Bunun sonucu olarak ülke, yabancı şirketler için açık pazar haline gelmiştir. Osmanlı Bankası, Credit Anstalt (Avusturya) ve S. Bleichröder (Almanya) tarafından kurulmuş, banka sonrasında Ereğli madenleri işletmesini, bazı demiryolu ve liman işletmelerini, İstanbul'un su, elektrik, tramvay gibi işletmelerini devralmıştır. Kuşkusuz bu örnekler çoğaltılabilir. 1913'te ülkedeki İngiliz yatırımları 24 milyon İngiliz sterlidir. Benzer şekilde 1914'te Fransız yatırımları 3.3 milyar Fransız frangıdır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan yabancı sermaye 94 kuruluşa aittir. Bu kuruluşlara yapılan yabancı yatırımı ise yaklaşık 63.4 milyon İngiliz sterlidir (Çetin, 2008: 59-60).

19. yüzyıl ortalarında eğitimdeki hatalar, kültürel kaynaklardaki kayıplar nedeniyle topluma yön verecek yeterince aydın yetişememiş, halk ile yönetici sınıf arasında bağ kuracak siyasi bir kadro oluşturulamamıştır. Var olan aydın grubu ise Batı ile bütünleşmiş, boyun eğmiş, teslim olmuş niteliktedir. Kültürel yozlaşma had safhaya ulaşmış, Türklük, ilkelliği anlatan bir sözcük olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemi mali reformlarının sonucu ödeme sınırını aşan borçlanma, dışa bağımlı mali yapı, siyasi bağımsızlığın yitilmesi şeklindedir. Borçlanma ve dışa bağımlılık içeride yönetim gücünün ortadan kalkması anlamını taşımaktadır (Aydoğan, 2018: 29-30).

Pamuk, 19. yüzyıl Osmanlı ekonomik yapısı ve toplumunu önceki yıllardan ayırmak gerektiğini söylemektedir. 17. ve 18. yüzyıllardaki geleneksel ekonomi, 1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na dek dönüşmüş, Batı kaynaklı yeni iktisadi düzene başka bir deyişle kapitalizme açılmaya başlamıştır. Bu nedenle 20. yüzyıl Türkiye'sinin

iktisadi ve toplumsal kökenlerinin, 19. yüzyıldaki dönüşümlerde aranması gerekir. Batı'da 16. yüzyılda başlayan bu gelişmeler, kapitalist sanayinin ön koşullarından olan mülksüz emekçileri bu yıllarda sisteme dahil edilmiştir. 1760 sonrası oluşan gelişmeler sonucunda pamuklu tekstil alanında basit el aletlerine dayanan üretimini buhar gücüne dayalı makinelere bırakması ve fabrika sistemine geçiş, yaşanan teknolojik sıçramaların başlangıcını oluşturmuştur (Pamuk, 2015: 191-192).

Avrupa'da yükseliş yaşanırken Osmanlı'da durumun imparatorluğun dağılma sürecine gidecek kadar kötüleşmesinde, Islahat hareketlerinde önemli rol oynayan ve Osmanlı siyaset adamlarının fikir ustası olarak bilinen Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın 16 Ağustos 1838'de İngiltere ve Belçika ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşması'nın (Baltalimanı Anlaşması) temel bir rolü olmuştur. Bu anlaşma, ülkenin Avrupa'nın açık pazarı haline gelmesi ve yarı sömürge bir ülke halini alması sürecinin başlangıcıdır. Bu tarihten sonra 80 yıl boyunca uygulanan dışa bağımlı politikalar, her ne kadar modernleşme, gelişme, yenileşme söylemleriyle anılsa da, ekonomik ödünlere oturtulmuştur. (1838 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borcu bulunmamaktadır). Bundan sonraki islahat çabaları, ekonomik ödünlere peş peşe yaşanmıştır. 1838 Balta Limanı Anlaşması'nı, 1839 Tanzimat Fermanı; 1854 Borç Anlaşmasını, 1856 Islahat Fermanı; 1875 akçalı (malî) iflası, 1878 Berlin Anlaşması izlemiştir. Süreç içerisinde oluşan ticari ve siyasi ayrıcalıklar, kapitülasyonların kaldırıldığı Cumhuriyet dönemine dek ülkedeki devlet siyasetinin yönünü belirlemiştir. Devletin bağımsız dış politikası ortadan kalkmış, kökleri eskiden gelen ve iyi işleyen geleneklere dayalı iç ticaret kuralları da bu anlaşma ile yok edilmiştir. Buradaki hassas nokta iç ticaret koşullarının, dışa karşı herhangi bir önlem alınmadan bozguna uğramasıdır. Devamında Avrupa üretimi ile rekabet edemeyen tarım ve sanayilerin çöküşü gelecektir. Bu dönemde pamuklu sanayi başta olmak üzere birçok alanda imalathane ve atölyeler ortadan kalkmıştır (Aydoğan, 2018: 21-23). Bu yıllarda ülkenin Batı uygarlığının ekonomik sistemine zorunlu olarak girdiği ve günümüze dek pek çok anlaşma, plan, protokol ile (tam olarak aynı şekilde olmasa da) benzer stratejilere maruz kaldığı söylenebilir.

Esinoğlu, "Devletleri ve kurumları borçlandırarak yönetmek" isimli makalesinde küresel ekonomik sistemin temelinde, yukarıda açıkladıklarımıza benzer bir

borçlandırma sisteminin bulunduğunu söylemektedir. Günümüzdeki para sisteminin, krediye dayalı para üretme sistemi olduğunu ve var olan para sisteminin borç tuzağı olarak kullanıldığını söyleyen Esinoğlu; piyasada artan paranın, artan borç anlamına geldiğini, borç krizlerinin ise beraberinde nakit (likidite) krizlerini getirdiğini belirtmektedir. Günümüz likidite krizinin nedeni ise, gereğinden çok üretilmiş kaydi paranın karşılığı olan banknotların olmamasıdır. Ticari bankalar ürettikleri kaydi para üzerinden faiz alarak varlık transferi yapmakta, küresel elitlerin Davos gündemlerini bu konu belirlemektedir. Sonuç olarak kredi üzerinden para yaratmak, borçlandırmak ve yönetmek küresel ekonominin temel işleyiş prensiplerini oluşturmaktadır.¹⁰ Küresel elitlerin ülke ekonomilerine yaptığı etkileri bu bakışla okumak, Bursa yerelinde yaptığımız çalışmanın anlamlandırılması açısından önem taşımaktadır.

İmparatorluğun 19. yüzyıldaki sanayi girişimleri, ekonomiyi düzeltmek ve askeri ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir. Ancak imzalanan Balta Limanı Anlaşması ile yabancılar, Osmanlı sınırlarında serbest dolaşım hakkını elde etmiş, yerli tüccarların yabancılar ile rekabet etme şansını ortadan kaldırmıştır. İmzalanan anlaşma sonrasında serbest dış ticaret rejmiyle karşılaşan imparatorluk, sanayide de istediği atılımları gerçekleştirilememiştir. 1863'te kurulan Islah-ı Sanayi Komisyonu sanayi alanında teşvikler yapılmasını, sanayi okulları açılmasını, esnaf şirketleri kurulmasını planlamışsa da deneyimsizlik ve bilgi eksiklikleri bu kurumların kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. 1874'te iç gümrükler kaldırılmış, sanayi yatırımlarından ithal vergi alınmamış, 1880'lerde ithal gümrüklerle yerli imalat koruma şemsiyesi altına alınmıştır. Gecikmeli olarak gündeme gelen uygulamalardan da yeterli sonuç alınamamıştır. Temel sorun ise milli sermayenin olmamasıdır. 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu da yabancı yatırımcı için bir cazibe oluşturmuş, küçük yatırımcı ve işletmecileri ise zora sokmuştur. Bu dönemin Beykoz, Defterdar, Bakırköy ve Hereke'de bulunan bazı küçük sanayi işletmeleri başarılı olamasa da Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin öncüleri olmuşlardır (Altınöz, 2017: 23-25).

---

¹⁰“Devletleri ve kurumları borçlandırarak yönetmek”

<http://www.yazarportal.com/index.php?s=devletleri+ve+kurumlar%C4%B1+bor%C3%A7land%C4%B1arak+y%C3%B6netmek&search=>

1908-1922 dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dizi savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanmalarla çalkalandığı ve sonrasında tarihe karıştığı yıllardır. 1924 yılında yayımlanan "*Modern Türkiye*" kitabında E. G. Mears şu tarihi betimlemeyi yapmıştır:

"Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar... Siyasi denetim sağlamanın en güvenli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır... Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi."

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında sanayi yok denecek kadar azdır. Osmanlı, sanayileşme politikaları gereği sanayileşmeyi özendirmemiş, ordu ve hazine ihtiyaçlarına odaklanılmıştır. Avrupa ülkeleri gümrük kapılarını bir takım koruma tedbirleri sonrasında açarken Osmanlı gümrük kapılarını sonuna dek açmış, 1838'de İngiltere ile başlayan ve sonrasında genişleyen ticaret anlaşmalarıyla, gümrüklerde özerkliğini ve özerk sanayi oluşturma imkânlarını kaybetmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde ülkede, gerekli olan sermaye tipleri (para ve nitelikli insan ve toplumsal yeterlilikler) bulunmamaktadır. Bu durum sermaye birikimi oluşumuna da izin vermez. İstanbul, İzmir, Selanik gibi öne çıkan kentlerde başlayan sermaye atılımı da Rum, Ermeni ve diğer gayrimüslim vatandaşların sermayesiyle kurulmuştur. Cumhuriyet'in devlet mekanizması kurulduğunda da bu nüfus, sermayeleriyle birlikte ülkeden ayrılmıştır. Ege, Balkanlar ve Kafkaslardan göçle gelen nüfus ise genel olarak birikimi olmayan, tarım ve küçük ticaret dışında çalışmamış kişilerden oluşmuştur (Sönmez, 2004: 331-332).

Yukarıda belirtildiği gibi, Cumhuriyetin devraldığı Osmanlı ekonomik mirası "yarı-sömürgeleşmiş bir toplum yapısı" şeklinde nitelendirilebilir. Dünya ekonomisi içerisinde hammadde ihracatçısı, endüstriyel ürün ithalatçısı durumundadır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa kökenli endüstriyel ürünleri iç piyasaya egemen olmuştur. Bu yıllarda tekstil üretiminde bir yeterlilik söz konusu iken, yüz yıl içinde iç piyasa ihtiyacının %80-%90'ı ithal malı iplik ve kumaşlardan sağlanmıştır. Bu

tablo nedeniyle ki Cumhuriyet sanayileşmesinin sloganı "**üç beyazlar**" şeklinde sembolize edilecektir. Bunlar **tekstil**, **şeker** ve **undur**.

1908'de çağdaş bir Osmanlı sanayi yoktur. İmparatorluğun yarı sömürge niteliğinin en açık belirtileri; dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye, sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı yatırımlar, giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlardır. Ülke yönetimi öncelikle iktisadi, sonrasında askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin denetimi altındadır. Bu ekonomik tutsaklıktan çıkış, çetin mücadeleler gerektirmiştir. Dönemin ana özelliği ulusal nitelikteki kapitalizme yöneliş olmakla birlikte (bu konu sosyal bilimciler arasında uzun süre tartışılmış ve halen tartışmaya açıktır), bu hareketin önüne çıkan engeller hiçbir zaman tamamen aşılmamış, köktenci bir dönüşüm oluşamamıştır. Derin bağımlılık ilişkileri toplumun yapısına, salt siyasi-hukuki operasyonlarla giderilemeyecek kadar nüfuz etmiştir (Boratav, 2003: 299).

1854-1875 arasında 5.297.676.500 frank borç alan Osmanlı, eline geçen para olan 3.012.884.714 frank dışındaki yaklaşık 2.300.000.000 Osmanlı lirasını ekstra borçlanmış ve yıllık 299.068.487 frank faiz-ifta bedeli ödemek zorunda kalmıştır. 1874-75 yıllarında dış borçlar ayrılınca kalan 4.000.000 lira ile devletin yönetilmesi imkânsızdır. Görünen iflas gerçekleşmiş, Osmanlı 1875'teki borç ödemelerini yerine getirememiş ve 1876'da ekonomik olarak batmıştır. Osmanlı-Kırım savaş masraflarına yönelik 1854'te Londra'da Dent-Palmer ve Ortakları, Paris'te Goldscind ve Ortakları'ndan alınan 75.000.000 franklık %6 faizli borç Osmanlı hazinesine girse de savaş masraflarını karşılamaya bile yetmemiştir. Alınan borç üretime değil tüketime yönelik olarak kullanılmış, borcu ödemek için yine yüksek faizli borçlar alınmıştır. Osmanlı'nın uzun vadeli, yüksek faizli borç tahvilleri Avrupa piyasalarında çok tutulmuş, Osmanlı Avrupa bankalarına %15-20 borç öder hale gelmiştir. Yabancı sermayedarlar tehdit ve rüşvetle Osmanlı devlet adamlarına borç verme yoluna girişmiş, Galata Bankerleri (sarraflar) Avrupa piyasalarından %10-12 faizli borç para bulmuş hatta sırf borç vermek adına yabancı banka ve kredi şirketleri kurulmuştur. 1876'da devlet gelirlerinin %80'i bile dış borçları ödemeye yetmeyecektir.

93 Harbi sonrası 1878'de Yeşilköy'e kadar gelen Ruslar yüklü bir tazminat istemiş, 1878 Belin Kongresi'nde alacaklı ülkeler Osmanlı maliyesini yönetecek çöküşlü

mali bir komisyon kurmuşlardır. Sonuç olarak ekonomik bağımlılık, siyasal bağımlılığı beraberinde getirmiştir. 1881’de borçlar yapılandırılmış, II. Abdülhamit Muharrem Kararnamesi’ni yayınlamıştır. Kararname gereği İngiliz, Fransız, İtalyan, Hollandalı, Alman, Avustralya ve Osmanlı alacaklıları ile Galata Bankerleri’nden oluşan 7 üyeli Duyunu Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi kurulmuş, 1882’den itibaren devlet içinde devlet gibi çalışmaya başlamıştır. Aslında yabancıların kontrolündeki özel bir şirket olan Duyunu Umumiye Kurumu, Osmanlı temel gelirlerinin 1/3’üne el koymuş, kurumun meclisi şirket yönetim kurulu gibi yapılanmıştır. 1898’e gelindiğinde kurumun İstanbul’da genel müdürlüğü ve merkez müdürlükleri dışında 26 bölge, 720 il ve ilçede müdür ve personeli özellikle Avrupalılardan oluşan, müdürlükleri oluşturulmuş, binlerce memur çalıştırılmıştır. Osmanlı Maliye Nezareti’nin ikinci bakanlığı gibi çalışan Duyunu Umumiye zamanla Osmanlı’nın tüm borçlarını kapatacak noktaya gelmiş, ancak bunun yerine Avrupa bankalarından tahviller alarak Osmanlı’ya kaynak sağlamaktan özellikle kaçınmıştır. Duyunu Umumiye’nin tuz ve tütün tekeline alkollü içkiler vergisine, Edirne- Samsun- Bursa İpek öşründen gümrük gelirlerine dek farklı alanlarda temel gelirlere el koyan ve borç miktarı azalsa da borç faizlerindeki artışlar nedeniyle yıllık ödemeleri azalmayan işleyiş yapısı devletleri ve kurumları borçlandırarak yönetmenin yöntemi olacak ve farklılaşarak günümüze dek gelecekti¹¹. Çalışmalarını uluslararası iktisat konusunda yapan Prof. Cihan Dura’nın¹² “Türkiye nasıl yabancı sermaye bağımlısı oldu?” yazısı borçlandırma sisteminin yapısına dair önemli ipuçları vermektedir. Yazının girişindeki 'Dünyada hangi ülke gelişmişse, kalkınmasını çok büyük ölçüde kendi iç tasarruflarına dayandırmıştır' cümlesi, borç veren ülkelerin uyguladığı stratejinin temelini oluşturmaktadır.

Oysa Avrupa kapitalizmi Orta Çağ sonundan Birinci Dünya Savaşı’na dek gelişimini sürdürmüş ve her aşamada Osmanlı topraklarından tavizler koparma, kendisine zenginlikler katmayı bilmiştir. İngiltere, Fransa’dan Almanya ve Rusya’ya, İtalyan site devletlerinden Avusturya-Macaristan’a dek her dönemde, Osmanlı’dan artan oranlarda tavizler alan bir Avrupa vardır. Ancak Osmanlı, tarihin hiçbir döneminde

---

¹¹<https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/borc-batagindaki-osmanlinin-sarildigi-duyunu-umumiye-2667310/>

¹² <https://www.aydinlik.com.tr/turkiye-nasil-yabanci-sermaye-bagimlisi-oldu-ozgurluk-meydani-ocak-2018>.

bu devletlerin sömürgesi olmamıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında coğrafi keşiflerle yayılan ticari kapitalizm, merkantalizm temellidir ve Avrupa devletleri bu dönemde ithalatı kısip ihracatı arttırarak, denizaşırı ülkelerde koloniler kurmuşlardır. Merkantalizm, pazarın genişlemesi temeline dayanmış ve devlet desteğini arkasına alan tüccarlar, mallarını serbestçe dünyanın her tarafında pazarlamışlardır. Osmanlı'nın bu sürece eklemelenmesi kapitülasyonlarla olmuştur. Başlangıçta transit ticaretten elde edilen gelirler, gerileme döneminde kaybedilmiştir. Osmanlı bilimsel buluşlar, rönesans ve reform gibi büyük sıçramaları izleyememiş, gerekli toplumsal dönüşümü yapamamıştır. Giderek çevreleşen Osmanlı'dan kapitülasyonlar koparılmış ve tek taraflı ağır tavizlere dönüştürülmüştür. Önce yabancı tüccarlara verilen bu tavizler sonraları yabancı şirketleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Kapitalizm olgusu daha ticari kapitalizm aşamasında, kendi gücünde olmayanı sömürgeleştireceği, tavizlerle kendi sistemine eklemlemeyi başaracağını göstermiştir. Ticari kapitalizm öteden beri küresel bir sistem olma yolunda geleceğinin ön koşullarını oluşturmuştur (Kazgan, 1999: 25-26).

Aşağıda Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve siyasidinamikleri 1920-40, 1940-60, 1960-80, 1980-2000 ve 2000 sonrası olacak şekilde beş döneme ayrılarak incelemeye alınmış ve dönemin sosyo ekonomik yapısı ile öne çıkan girişimcilerinin isimleri verilmiştir. Ayrıca yer yer kentsel ve yönetsel durum hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bu inceleme bize, Türkiye'nin dönem/ girişimci oluşum mekanizması ile üçüncü bölümde aynı dönemde incelenecek olan Bursa kenti dönem/girişimci yapısını karşılaştırma olanağı sağlayacaktır. Bu karşılaştırma hem kentin dönemler itibarı ile ekonomik ve siyasi anlamda ne durumda olduğunu belirlememize, hemde ekonomik elitlerin nüvelerini ortaya çıkaracak olan yapının çözümlenmesine katkı sunacaktır.

Tarihsel olarak ilk ele alınan 1920-40 dönemi, sosyo-ekonomik koşulları ve burjuvazinin yaratılma sürecini görmek ve bir referans noktası oluşturmak açısından, diğer dönemlerden daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Araştırmamıza konu olan ekonomik elit incelemesi 1980 sonrası dönemi kapsadığından, bu dönem ve sonrasında sosyo ekonomik yapısı da 1940-60 ve 1960-80 dönemlerinden daha ayrıntılı olarak verilmiştir. 1940-60 ve 1960-80 dönemlerinin kısa da olsa ele

alınmasındaki amaç, dönemler arasındaki geçişi tam olarak kavramak ve 1980 sonrasında daha iyi yansıtılabilmektir.

2.1.1.1. 1920-1940

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına bakıldığında nüfusun yaklaşık 12.5 milyon olduğu ve yetişkin erkek nüfusta 1 milyon kişi gibi belirgin bir açığın bulunduğu görülür. 1920-22 yılları arasında yüz binlerce gencin şehit olması, bu açığın en öne çıkan nedeni olarak düşünülebilir. Dönem nüfusunun %70'i köylere ve %89'u tarım işlerinde çalışmaktadır. Sanayinin iş gücündeki payı %5'ten çok değildir. İstanbul dışında nüfusu bir milyonu aşan kent görülmez. Osmanlı döneminden kalan sanayi tesislerinin çoğu verimsizdir. Okuma yazma oranı ise %15'leri geçmez ve genç nüfusun ortalama eğitim düzeyi 1 yılı bile bulmaz (Türkoğlu, 2016: 26). Osmanlı'dan kalan borçlar iktisadi yükü ağırlaştırmıştır. Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması, genç Cumhuriyet için çok önemli bir gelişme olsa da, gümrük tarifeleri beş yıl 1916'daki seviyede kalmıştır. Bunun anlamı sanayinin gümrük kalkanından yararlanamamasıdır. Sonuç olarak Cumhuriyet'in sanayi açısından imparatorluktan devraldığı miras, dışa bağımlıdır (Altınöz, 2017: 25). Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lere kadar olan dönemde gerek büyük buhran ve gerekse 2. Dünya Savaşı'nın ekonomik yansımaları olarak kentleşme hızı da düşüktür (Cantürk, 2016: 1).

Avrupa'nın zamanla çevreleştirdiği Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'na dek sermayenin küreselleşmesi sürecinde zaman içerisinde büyük devletlerin ekonomilerine onların istediği şekilde, fakat aynı zamanda kendi iç dinamikleri çerçevesinde her alanda bir dönüşüm yaşayarak eklemlenmiştir (Kazgan, 1999: 25-26). Bu dönemde içinde bulunulan sosyal ve ekonomik durumun betimlemesi şöyledir;

1915 Ermeni olayları ve 1924 mübadelesi sonrası Ermeni ve Rum nüfus ülkeyi terk etmiş, Balkan savaşı dönemlerinde gelen göçmenler ile Batı Trakya'dan mübadele ile gelen göçmenler, birçok sorunla mücadele etmeye, ayrıca ortama uyum sağlamaya çalışmaktadır. Savaşlar nedeniyle sermaye birikimi az, dış borçlar yükü ağır, mevzuat eksik, vergi sistemi tam olarak oluşturulmamıştır. Var olan fabrika ve

tesislerin büyük çoğunluğu ya azınlıkların ya da yabancı sermayenin mülkiyetindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun öncü, iyi eğitim almış, zeki, iş yapabilme potansiyeli olan kişileri askeri ve idari görevlerde bulduğundan (Bu kişiler çok iyi maaş alıyor) yerli halk sanayinin içerisinde yok denecek kadar azdır. İmparatorlukta 17. yüzyıla kadar prestijli bir yeri olan ekonominin, sonrasında önemsizleştiği görülür (Türkoğlu, 2016: 20-22). Bunun nedeni, İmparatorluğun 17. yüzyılın ikinci yarısına dek Avrupa'nın yaşadığı ve coğrafi keşiflerle (sömürgecilikle) yayılan ticari kapitalizme kapitülasyonlar ile eklemlenmesidir. Kapitülasyonlar, zaman içerisinde Avrupa'nın güçlenmesiyle, Osmanlı'dan koparılmış tek taraflı tavizlere dönüşecektir. Merkantalizm olarak adlandırdığımız ticari kapitalizm ortamında, Avrupa Devletleri'nde askeri, siyasal ve ekonomik olarak devlet desteği alan tüccarlar, dünyanın her yerindeki pazarlara mallarını sokma imkânı bulmuşlardır. Osmanlı ise sermaye birikim sürecinin bu yeni aşamasına katılamamıştır. Nedenini katı ve dinsel şartlanmalarla belirlenmiş toplum yapısı, fetihlere dayalı gelir arttırma şekli, okuma oranının düşüklüğü, var olandan payını arttırma şeklini benimsemiş mütegalibe sınıfı ve yanbaşındaki ülkelerde dönüşümü kavrayamayan yönetim zihniyetinde görmek mümkündür. Bu durumun sonucu, imparatorluğun giderek gerilemesi ve çevreleşmesi olmuştur (Kazgan, 1999: 26).

Batı'nın emperyalizme varan ticari kapitalizmi iki temel etmene dayanmaktadır: Sömürgecilik ve teknik ilerleme. Coğrafi keşifler; ülke işgalleri ve sömürgecilik anlamını taşımaktadır ve Kolomb'un gemilerini okyanusa iten asıl neden dünyanın yuvarlak olduğunu ispatlama düşüncesi değil; Hindistan'a, ülkenin efsanevi zenginliklerine ulaşmaktır. Bazı tarihçilerin araştırmaları 1493 ile 1800 arasında Amerika'dan Avrupa'ya bu yollarla yüz binlerce ton altın ve gümüş aktarıldığını ortaya çıkarmıştır. Ticaret ve teknik ilerleme etmenleri birbirini sürekli olarak ileriye taşımış, keşfettiği ve sürekli olarak yenilediği teknolojik araçlar ile diğer kıtalara uzanan Batı toplumu, buralardaki yöneticileri de elde ederek doğal kaynakları, pazarı, insan emeğini çıkarları doğrultusunda kullanıp zenginleşme sürecine girmiştir. Bu süreç farklılaşarak günümüzde de devam etmektedir. Avrupalılar ilk sömürdüğü kıta olan Amerika'dan sonra sömürgeciliklerini Asya'ya, Hindistan'a, Çin'e, Afrika'ya yöneltmişler; bu ülkelerin altınını, gümüşünü, hammaddelerini

Avrupa'ya taşımış ve ayrıca sömürdükleri ülkelerin doğal gelişmelerini durdurmuşlardır. Sermaye birikimine neden olan bu durum, 18. yüzyıl Avrupası'nda refahı arttırmış ve halkında incelmış zevkleri ortaya çıkarmıştır. Kıtada bulunmayan ipek, baharat, kumaş boyaları gibi ürünlere artan talebin gelişim sürecini hızlandırdığı burjuva sınıfı, Doğu'dan getirdiği malları çılgınca tüketen aristokratlar karşısında gittikçe güçlenmiş ve zamanla pek çok ayrıcalığa sahip olmuşlardır. İktisat teorisinin gerçeklerinden yola çıkan Dura, ilgili makalesinde şöyle bir saptamada bulunmuştur¹³;

“Bir ülkenin ekonomisinde halk kitlelerinin sömürülmesiyle oluşan servetler, yeniden üretim amaçlı yatırıma tahsis edilemezse, iktidar sahiplerinin süs, gösteriş ve güç gösterme fonları olarak istif edilirse o ülkede gelişme olmaz, ekonomik durgunluk olur ve sürüp gider. Bu servetlerin saklandığı hazineleri talan etmek, daha üstün savaş gücüne sahip olan siyasal iktidar sahiplerinin başlıca amacı haline gelir. Tarih örnekleriyle doludur bunun. Fetih ve talan, toplumun ekonomisine bir ferahlık getirir, kısa bir süre bir ekonomik hareketlilik dönemi yaşanır. Böyle dönemlerde kapitalist ekonomiye doğru gidişin ilk tomurcukları belirir.”

Bu coğrafyada 10. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar ekonomide mudarebe denen ortaklık sistemi; bir şahsın sermayesini, diğerinin emeğini koyarak kârı paylaşması şeklinde yürümüştür. İncelemelerimize konu olan Bursa kenti esnafı arasında da ortak iş kurma yaygın olarak görülmektedir. Gayrimüslimler genelde dindaşları ile ortaklık yaparken, diğer dinlerden olanlarla da ortaklık kurabilmektedirler. Örneğin belgelerde Bağdadioğlu Dimitraki'nin, Seyyit Ali Çelebi ile bir şirket kurduğu görülmektedir (Karataş, 2010: 115).

Osmanlı'da ekonominin önemi ancak son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Avrupa'da bilimsel ilerlemenin teknolojiye dönüşümü görülürken, Osmanlı'da teknolojik ömrünü dolduran tesisler rekabet gücünü kaybetmiş, eğitim kurumları yapılandırılmamıştır. Batı Avrupa ekonomisinde önemli yer tutan çok ortaklı şirketlerin kurulması fikri, Osmanlı'da yer bulamamıştır. Girişimcilik için gerekli reformlar da eksiktir. Devlet ekonomik olarak sıkıştığı durumlarda sermayeye el

¹³<http://www.cihandura.com/tr/makale/-ALTIN-VE-GUMUS-TALANI-AVRUPA-YI-NASIL-DEGISTIRDİ-697>

koyduğundan, zenginler iş yeri açmak yerine vakıf kurmayı yeğlemişlerdir. Vakıflar sermaye ve servet birikimini engellemekte ve paranın sanayiye akmasının önüne geçmektedir. Miras hukuku yapılandırılmayınca miras bölünürken, var olan işletmeler de kapanmaktadır. Nüfusun çoğu köylerde ve içe dönük, geçimlik bir ekonomik sistem içerisinde bulunmaktadır. Ulaşım ağı yetersiz olunca iç pazar büyüyemez. 1854'te başlayan dış borçlar nedeniyle ciddi faizler ödenmekte, dolayısı ile yeterli işletme sermayesi oluşmamaktadır. Kredi verecek finans kuruluşları da yok denecek kadar azdır (Türkoğlu, 2016: 20-26). Yeldan, Asya ve İslam ülkelerinde Sultan ya da İmparator yönetimlerinin katı merkezîyetçi yapısı, keyfi olarak uygulanan vergiler ve servetlere hesapsızca el konmasını Osmanlı ekonomisinin zayıflıkları olarak sıralamıştır. Oysa bu dönemde Avrupalı tüccarların vergi, sözleşme ve şirket yapılanmalarında kanuna dayalı bir uygulamanın var olduğu bilinmektedir (Yeldan, 2011: 20). Osmanlı'da siyaseti etkileme gücü olan bir aristokrasinin oluşumuna ve girişimci bir orta sınıfın gelişmesine izin verilmemiştir. Ayrıca din kurumu da sürekli olarak denetim altında tutulmuştur (Heper, 2012: 238).

Ancak bu süreçte, Doğu Trakya ve Anadolu'dan birçok Rum ve Ermeni ailesinin göç et(tiril)mesi, zorunlu olarak onların işlevlerinin Müslümanlar tarafından üstlenilmesine neden olmuştur. Dönem anlatılarına göre, Balkan Savaşı'ndan önce Ege Bölgesi'nde Rum olmayan bakkal neredeyse yoktur. Birçok yerde ticaret çok büyük ölçüde, zanaat ise önemli ölçüde Rum ve Ermenilerin elindedir. Bu koşullar altında Cumhuriyet'in ilk yıllarında ön plana çıkmış müteşebbislerin biyografileri incelendiğinde; gıdadan, tütüncülüğe, ipek ve dokuma sanayinden, metal, kimya sanayine ve eğlence sektörüne dek tüm sektörlerde ağırlıklı olarak azınlıklar, göçmenler, yabancı yatırımların varlığı ve halkın yabancılarla yapmış olduğu ortaklıklar görülmektedir (Türkoğlu, 2016: 26-38).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında siyasi krizler, güçsüz bir ekonomi, eğitimsiz bir halk, yetersiz sermaye, ithal malları himaye eden bir gümrük rejimi, Osmanlı'dan devralınan borçlar ile ekonomik şartlarını oluşturmaya çalışmış, ekonomi ve ticarete azınlıkların süren egemenliğinin de etkisiyle devlet eliyle işletilen az sayıda tesis ve imalathane niteliğindeki işletmelerle, iktisadi hayat götürülmeye çalışılmıştır. Bu açıdan Atatürk'ün İktisat Kongresini toplayarak,

iktisadi hayatın öncülüğünü özel sektöre bırakması bir tesadüf değil, ileri görüşlülük olarak nitelendirilebilir (Kağıtçıbaşı, 1997: 12-13). Bir ticaret ve sanayi burjuvazisi yaratmak faaliyeti ancak İttihatçıların deyimi ile “milli iktisat politikası” ile mümkün olmuştur (Ortaylı, 2014: 174).

1923-1929 yılları arasını yeniden inşa dönemi olarak düşünürsek, yeni bir devletin kuruluşunun siyasi anlamda bir kopuşu getirdiğini söyleyebiliriz. Cansız'a göre bu dönemde girişimci sınıf oluşturma çabaları ön plana çıkmıştır. 1. İzmir İktisat Kongresi'nde özel teşebbüse dayalı, himayeci ve milli iktisat politikası çerçevesi çizilmiş, yeni girişimcilerin yaratılması hedeflenmiştir. Devlet; ortaklık kurma, düşük faizli kredi verme, KİT'lerden ara mal temin etme, ulaşım kolaylıkları sağlama gibi yollarla kaynaklarını girişimcilere dağıtmıştır. Böylelikle 1923-30 yılları arasında 178 anonim şirket kurulmuştur. Bu çabalar, 1930 sonrasında da artarak devam etmiştir ancak 1929 ekonomik bunalımı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de özel sektörün beklenen atılımlarda bulunmasını engellemiştir (Cansız, 2013: 35-36).

1923-30 yılları arasında, 201 Türk anonim şirketinden, sadece 66'sında uluslararası sermaye yer almıştır. Bu ortaklıkların toplam sermayedeki payı %43 (31.5 milyon TL) olarak belirlenmiştir (Çetin, 2008: 61). Her şeye rağmen krizin yarattığı sorunlara çözüm getirecek bir kurumsallaşmaya gidilmesi ve dışa kapanma stratejisi 1929 buhranına karşı bir önlem olmuş ve Türkiye bu döneme iyimserlikle girmiştir (Kıpal ve Uyanık, 2001: 72-73). Dönemin iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri ise 1908-1922 dönemleriyle süreklilik içindedir. "Milli iktisat" olarak nitelendirebileceğimiz bu yaklaşım, devlet desteği ile yerli ve milli burjuva "yetiştirilmesini", kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak görmüştür (Boratav, 2003 (1): 310-311).

Atılan adımlar, sanayi ve iktisat politikaları Kurtuluş Savaşı benzeri bir çaba olarak yorumlanabilir. 1930-39 yılları arasında ekonomide korumacılık ve devletçiliğin uygulandığı görülür. Bu dönemde dış yardım ve borçlanma olmaksızın kendi kaynaklarımızla sanayileşme çabasına girilmiştir. 1929 sonrası uygulanan ithal ikameci politikalar, özel birikimi desteklemiştir. Beş yıllık sürelerle oluşturulan sanayi kalkınma planları, devletin sanayi alanında yapacağı yatırımların projelendirilmesi anlamına gelmektedir (Sakacı ve Kuş, 2017: 8-9). Cansız, bu

dönemin girişimciliğinin aşırı himaye ile yapay şekilde oluşturulduğunu, dönemin girişimcilerinin ne ekonomik ne de beşeri anlamda gereken sermayeye sahip olmadığını tespit etmiştir. Dolayısı ile yaratılan Türk iş dünyası, devlete bağımlı bir şekilde gelişmiştir. Cansız, iş adamlarının geçmişleri incelendiğinde başarılı olabilmeleri için ticaret yeteneği, aile desteği ve hükümet yetkilileri ile kurulan güçlü bağlar konularının ön plana çıktığını belirtmiştir (Soral'dan Akt. Cansız, 2013: 36). Ekonomik elitlerin, güçlü siyasal bağlantılar kurması gerektiği saptaması daha sonra yapacağımız yorumlar açısından önemlidir. 1980 sonrasında küresel kapitalizmin koşulları tersine çevirdiği ve ekonomik elitlerin, devletten bağımsız ticari politikalar yürütmelerine olanak sağladığı görülmektedir.

1927 yılındaki ekonomi ve sanayi verilerine bakıldığında; var olan işletmelerin % 43.6'sının tarım, hayvancılık ve av ürünleri alanında, %22.6'sının ise maden sanayii, maden işleme makine onarımı ve imalatında olduğu görülmüştür. Bu dönemde Atatürk'ün talimatı sonrası devlet ve özel sektör fabrikalar kurmuş, şeker sektöründe Alpullu, Uşak, Turhal ve Eskişehir fabrikaları; dokuma sektöründe Nazilli, Bünyan, Ereğli, Bursa, Kayseri fabrikaları; madencilik alanında Keçiözümlü'da kükürt, Zonguldak'ta kok ve antrasit, Karabük'te demir-çelik, Ankara'da çimento; Kayseri'de uçak ve cam, Gemlik'te suni ipek fabrikaları üretime geçmiştir. Ulusal ekonominin ihtiyacı olan finans da ulusal bankacılık hareketi öncülüğünde yapılandırılmıştır (Sakacı ve Kuş, 2017: 8-9). 1930'larda sanayileşmenin ihtiyacı olan sermaye birikimi, köylünün birikiminin sanayiye aktarılmasıyla oluşturulmuştur. Aşar vergisi kaldırılmış, bu uygulama üretim artışını beraberinde getirmiştir. Vergi kaybı, liman harcı gibi vergi ve haraçlarla karşılanmış; güvenilir yollar ile yeni yapılan demiryolları üretimdeki artışı desteklemiştir (Sönmez, 2004: 335). Bu dönemde sanayileşmeye ivme kazandırmak adına, TBMM'nde birçok kanun çıkarılmıştır. Sümerbank'ın kuruluş kanunu bunlardan biridir.

Dönemin bir özelliğinin de yabancı hayranlığı olduğu söylenebilir. Tüm bu olumsuzlukların yanında, maddi olanakları iyi olan halkın ürün tercihlerinde yabancı olanı tercih etmesi dikkat çekicidir. Bu durum, 'marka'nın statü göstergesi olması, prestij yaratması bağlamında günümüzde de görülmektedir. Sennet, Bourdieu gibi düşünürler var olan durumu kendi kavramsallaştırmaları üzerinden anlatmışlardır.

Lüks maddelerin, nesnelerin, tarihin her döneminde, toplumsal tabakalaşmada belirleyici unsur olması, Batılı ekonomilerin başarısı olarak yorumlanabilir. Elit olmada da sadece ekonomi yeterli olmamakta, kişisel özelliklerin yanına koleksiyonerlik gibi pahalı zevklerin eklenmesi gerekmektedir. Lüks alışkanlıklar tüketimi arttırmakta, özel olarak oluşturulan koşullar kapitalist sistemin sürekliliğini garanti altına almaktadır.

Dönemin yabancı hayranlığını bir örnekle anlatan Türkoğlu, çalışmasında şu satırlara yer verir; Tokatlı Harutyun Yarmanyun 1922'de Demir-Çelik- İş Fabrikasını kurmuştur. 30'lu yıllarda etüv makinesi, madeni eşya, arazözüretir. Ordunun açtığı etüv ihalesine giren Yarmanyun ihaleyi alamaz. Ardından aynı ihaleye yabancı bir firma adıyla katılarak, ihaleyi kazanan firma olur. Girişimci olayın aslını daha sonra yönetime aktarmış, var olan önyargının görülmesine olanak sağlamıştır (Türkoğlu, 2016: 38). Böyle bir ortamda iş dünyasında varlık göstermek, zor ve mücadele gerektiren bir eylemdir.

1920-40 dönemi ve öncesinde iş hayatına atılıp, yeniliklere uyum sağlayarak markalaşan ve günümüze dek markalarını taşıyan, adını sıkça duyduğumuz müteşebbisler ve biyografileri incelendiğinde, aşağıda yer alan ailelerin ön plana çıktığı görülmektedir;

Bezmen Ailesi: Küreselleşmenin ilk dalgasının yaşandığı 1850 sonrasında ülkeler sınır dışı ticarete başlamıştı. Örneğin, bu yıllarda Çamlıhemşin girişimcileri Rusya'nın 100'ü aşkın kentinde fırın açmışlardı. 1869 Selanik doğumlu Halil Ali'nin ailesi de bu girişimci ailelerdendi ve çok sayıda ülke ile ticaret yapıyordu. Ailenin sahibi olduğu Halil Ali & Brothers isimli firma, dünyanın farklı ülkelerinde bulunan büroları aracılığı dokuma, basma haline getirme, aprelenme aşamasından geçmiş kumaşları Osmanlı kentlerinde satardı. Aile, mübadele sonrası geldikleri yeni vatanlarında da tekstil alanını seçti. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan Bezmen, Taranto ve Behar soyadlı iki Musevi iplik tüccarı ile bir araya gelerek bir tekstil şirketi kurdu. Fabrika ilk yıllarda kazanamadı, iflas etti. Halil Ali Bey'in oğlu ve bir akrabası aracılığı ile yeniden üretime geçen şirketin adı da Mensucat Santral olarak değişti. Bu ortaklı yapı 1940'larda yeniden yapılandırıldı. Ancak bir süre sonra ortaklıklar bozuldu. Ortaklardan Moiz Taranto ölüm tarihi olan 1965 yılına dek

Bezmenler'e davalar açtı, TBMM'ne başvurarak hak talebinde bulundu. Ancak sonuç alamadı.

Fabrika, Marshall Planı uygulamaları döneminde ABD'den getirilen makinelerle geliştirildi. 1950'li yıllarda Türkiye'deki özel sektör tekstil üretiminin tek hakimi Bezmenlerdi.¹⁴ (Sakıp Sabancı, 1951'de Bossa'yı kurmuştu) Sakıp Sabancı'nın ürün satmak için tuttuğu İstanbul Gürün Han'daki yazıhanesinde yaşadıklarını anlattığı "Sakıp Sabancı: İşte Hayatım" kitabından aktaran Türkoğlu, kitabın Halil Ali Bezmen'in iş bilgisi ve otoritesi hakkında bilgi verdiğini söyleyerek, Sabancı'nın şu satırlarına yer vermiştir; "Piyasanın tanınmış isimleri bize uğrayamıyorlardı. 'Halil Ali Bezmen ne der?' ve 'Mensucat Santral bize mal vermez' korkusu hepsinde vardı" (Türkoğlu, 2016: 46) .

Komili Ailesi: 1924 mübadelesi öncesi ve sonrası Midilli Adası'ndan Türkiye'ye gelen insanlar daha çok Edremit Körfezi civarına yerleşiyordu. Komili Ailesi de Midilli'nin Sarlıca (Termi) kasabasının Komili köyünden Türkiye'ye göç etmişti. 1878'de burada kurdukları işletme, zeytinyağı ve değirmencilik alanlarında faaliyet gösteriyordu. Kaliteli yağlar üreten Hasan Bey sarayın tedarikçisi olmuştu. Balkan Savaşında etnik bir suikaste uğrayan Hasan Bey'in geride kalan dört oğlu 1923 yılında mübadele ile Türkiye'ye gelmiş ve Ayvalık'taki Cunda adasına yerleşmişti. Aile bildiği işi yapmaya devam etti ve 70'li yıllarda şirketin başına Halis Komili¹⁵ geçti (Türkoğlu, 2016: 54). Robert Kolej mezunu olan ve Robert Kimya Mühendisliği bölümünden mezun olan Halis Komili, sonrasında İngiltere Manchester Üniversitesi'nde İş İdaresi dalında yüksek lisans yapmıştı. Makine ve ambalaj konusunda modernleşmeye giden Halis Komili ürün yelpazesini de genişletti. 1950/60'larda margarine kayan talebi, zeytinyağına çevirdi. 1993-1997 yılları arasında TUSİAD başkanı olan Halis Komili, Komili Yağ'ın %51'ini 1992 yılında, kalan hisselerini ise 1995'te Unilever'e sattı. Bilkom adlı bilgisayar şirketi hisselerini de Koç'a devreden Komili, ağırlıklı olarak sabun sektörüne yöneldi.

---

¹⁴İsmi skandallara karışan ve bir ara ülkeyi terketmek zorunda kalan Bezmen, şu an Ayvalık'ta yaşamaktadır. Halil Bezmen Zürih Üniversitesi Makine Mühendisliği mezunudur (<http://www.biyografi.info/kisi/halil-bezmen>).

¹⁵(<http://www.biyografi.info/kisi/halis-komili>)

Sezai Ömer Madra: Sezai Ömer 1883'te Midilli'de doğdu. 1914 yılında mübadele öncesi ailesiyle İstanbul'a göçmen olarak geldi. Kurtuluş Savaşı öncesi Mustafa Kemal ile arkadaşlığı olan Sezai Ömer, Midilli'de yağ ve sabun ticareti yapıyordu. İşini Türkiye'de de sürdürdü. Ayvalık'ta yağhane açtı ve tesisi büyüttü. Edremitli Rıza Karagöz ile ortak oldu. Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere çeşitli ülkelere yağ sattı. Yaptığı ihracatlardan dolayı "Yağ Kralı" ünvanını alan Sezai Bey, daha sonra Altınova'dan denize dökülen kaynağın adı olan Madra soyadını aldı. 1959'daki ölümünün ardından işlerin başına oğulları geçti. Ailedeki ünlü şahsiyetler nedeniyle Madra ismi kuşaklar boyunca sürdü. Ailenin diğer bireyleri de eğitilmiş ve başarılı idi. Sezai Ömer Bey'in kızı Sevim, Nejdet Kent ile evliydi. Nejdet Bey Marsilya Başkonsolosu iken, Nazi yönetimindeki Fransa'dan kaçmak isteyen elli Musevi'ye Türk pasaportu vermişti. Nejdet Kent'in oğlu Muhtar Kent, 2000'li yıllarda ABD'ye ait Coca- Cola şirketinin CEO'suydu. Diğer torun Ömer Madra siyaset okumuş ve çevre konuları ile ilgilenen Açık Radyo'nun kurucularından olmuştu. Şirket 2002'de Ana Gıda bünyesine katıldı. Bazı aile şirketleri butik olarak yağ üretimi ve pazarlaması yapmaya devam etmektedir (Türkoğlu, 2016: 56) .

Salih Bosna: Bosnalı Salih Efendi Mostar'da 1871 yılında doğdu. Balkanlardaki sorunlar nedeniyle 19. yüzyıl sonlarında Türkiye'ye yerleşti. İlk olarak Tarsus'a yerleşen aile daha sonra Adana'ya taşındı. Burada un fabrikası işleten Salih Bey, buldukları yerde ekonominin gelişeceği öngörüsü ile yaklaşık 22 bin dönüm arsa ve arazi satın aldı. 1916'da Adana Ticaret Borsası başkanı, 1930'da ise Adana Çiftçiler Birliği'nin kurucularından biriydi. Salih Bey'in 1940'ta ölümünden sonra, ABD'de eğitim gören oğlu Sinan, Hacı Ömer Sabancı İle Bossa'yı kurdu (1953). İlerleyen yıllarda Bossa hisseleri tamamen Sabancı grubunun bünyesine geçti. Salih Bosna'nın üç kızı da o dönemin en zengin ailelerinden olan Behlül, Pekün, Pekişler ile evlendi. Girişimcinin torunlarından Beda Hanım bir dönemin ünlü sosyalistlerinden Rasih Nuri İleri ile evliydi. Diğer torun Zeynep Fadilloğlu 2000'lerin tanınmış tasarımcılarından. Ünlü hayırsever Semiha Şakir ile modacı Rıfat Özbek de ailenin yakınlarından (Türkoğlu, 2016: 56) .

Nuri Demirağ: Mühürdarzade Mehmet Nuri, 1886'da Sivas'ın Divriği ilçesinde doğdu. Rüştîye mektebinden mezun olduktan sonra Ziraat Bankası ve Maliye

Nezareti'nde çalıştı ve maliyede müfettiş oldu. Kendi işini yapmaya karar veren Demirağ, önce ithalat ihracat işleri yaptı, ardından 1918'de sigara kâğıdı atölyesi açtı. İlerleyen dönemde müteahhitlik işine girişen Nuri Bey, Fransız şirket tarafından yapımı yarım bırakılan Samsun- Sivas hattının 7 km'lik kısmının ihalesini aldı. Devlet dairesinde mühendislik yapan kardeşi de istifa ederek ona katıldı. Ardından köprü ve tüneller hariç 1012 km demiryolu inşaatını yaptı. O dönemde sabit sermaye yatırımının çok az olduğu müteahhitlik işlerinin hızlı ve yüksek sermaye birikimine olanak sağladığını söyleyen Altun'a göre, ray döşeyenler önemli kârlar elde ediyordu ve demiryolu inşaatı yapanlar ülkenin ilk milyonerlerini oluşturacaktı (Altun, 2000: 34-35).

Atatürk'ün önerisi ile soyadlarını Demirağ yapan kardeşlerden sadece Nuri Demirağ'ın serveti 11 milyon liraydı. Demirağ döneminin çok ötesinde olan çılgın projeleriyle gündemde yer aldı. Memleketi Divriği'de bir uçak fabrikası kurdu. İstanbul Beşiktaş'ta deneme atölyesi kurup, uçuş sahası olarak İstanbul Yeşilköy'de 1560 dönüm Elmaspaşa Çiftliği'ni aldı. Buraya teknik servis ve atölyeler yaptırdı. Pilot yetiştirmek üzere Gök Okulu'nu devreye soktu. Günümüzde Yeşilköy Havaalanı olarak kullanılan bu tesiste, 1936'da Nu-D36 uçağını üretti, ilk siparişleri ise THK vermişti. İlk yerli paraşütü imal eden Demirağ, teknik çalışmalarını yapan mühendisini uçak kazasında kaybedince, işleri bozuldu. İspanya, Irak, İran siparişleri verilemedi ve sonrasında tesis 1950'de kapandı. Haksızlığa uğradığını hisseden Demirağ, mücadelesini politik alanda sürdürme kararı aldı. Kendisi siyasal açıdan muhafazakâr, ekonomik anlamda liberaldi, kardeşi ise Cumhuriyet Halk Partisi üyesiydi. Bu farklılığı Demirağ "Ben demokratım, kardeşim aristokrat" nüktesiyle ifade ederdi. 1945 sonrası ilk siyasal partiyi *Milli Kalkınma Partisi* adıyla kurdu ve yaygınlaştırdı. Partisi devletçiliği reddetmiş, dış politikada ise İslam Birliği Şark Federasyonu'nu önermişti. Süreyya İlmen Paşa, Mustafa Nuri Killigil gibi isimler bu dönemin askerlikten gelen girişimcileriydi.

Nuri Demirağ 1954'te Demokrat Parti'den Sivas Bağımsız milletvekili seçildi. Kardeşi 1944'te kalp krizinden ölen Demirağ, Kasım 1957'de şeker hastalığının sebep olduğu rahatsızlıklardan hayatını kaybetti. Aileden sonraki yıllarda çeşitli alanlarda ünlüler yetişti. Film yapımcısı Turgut Demirağ, şarkıcı Rüchan Çamay ile

evlenmiş, kızları Melike Demirağ müzik ve sinema alanında ünlenmişti. Turgut Bey'in Türkiye Güzeli Kraliçesi Afet Tuğbay ile evliliğinden olan kızı Nevbahar, Ali Koç ile evlendi. Nuri Bey'in torunlarından Nursuna Memecan, Adalet ve Kalkınma Partisi'nden bir dönem milletvekili oldu. Torunlardan Banı Onaral ve Adnan Nur Baykal ise öğretim üyesi olmuştur (Türkoğlu, 2016: 52-53)

Sabuncuzade Hacı Şakir: Mehmet Şakir ya da diğer deyişle Hacı Şakir, Kırım'da doğdu. Kazan Tatarı Hacı Ali Bey Kırım'da sabun üretti. Bir sel felaketi yüzünden işlerini kaybeden aile, 1915 yılında İstanbul'a göç etti. Bu kez Laleli'de aldıkları bir evin alt katında sabun üretime yeniden başladılar. Ali Bey Kurtuluş Savaşı sırasında bir vagon sudkostiği Ankara'ya kaçarak, ordunun temizlik maddesi ihtiyacının sağlanmasına katkı sağladı. 1934'te Sabuncuzade soyadını alan Hacı Mehmet Bey, sabun markası olarak "Hacı Şakir"i belirledi. Babanın ölümünden sonra, ailenin 126 yıllık olan ve Kırım'da başlayan üretim öyküsü, büyük oğul Ahmet Tevfik ve kardeşi Şefik Sabuncuoğlu tarafından devam ettirildi (Türkoğlu, 2016: 58)

Hacı Şakir, Milli Mücadele döneminde, önemli bir ticaret insanı olarak, İzmir İktisat Kongresine katıldı ve iş adamlarının örgütlenmesi için çaba harcadı. İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) kuruluşunda da etkin bir rol aldı. İstanbul Ticaret Odası'nın 9. ve İSO'nun ilk şirketi oldu. 1925'te 91 numaralı Ticaret Sicili'ne sahip olan şirketin kuruluşu, Atatürk'ün imzasıyla tescil edilmişti (Altun, 2010: 15). 1965 yılında İSO'nun 100 Büyük Şirket sıralamasında Hacı Şakir, 28. sırada yer almıştı. 1970'lerde Ayazağa'daki sabun ve gliserin hatlarının devreye girmesi ile üretim artmış, 1975'te İtalya'dan ithal edilen makinelerle üretim 2.5 ton/saat seviyesine ulaşmıştı. Ancak 1980'lere gelindiğinde şirkette mali anlamda sıkıntılar oluştu ve ortaklar arasında oluşan uyumsuzluk, şirketin el değiştirmesine neden oldu. Şirket hisselerinin %75'i Maya Grup'a geçti. Şirket, 1989'da 20 milyon dolarlık ihracat yapmıştı. Özsüer Ailesi'ne ait hisselerin (Maya Grup'un sahibi)% 67'si 1991'de, kalan kısmı ise 1996'da ABD'li çokuluslu Colgate Palmolive şirketine satıldı. Marka aynı isimle piyasada satışa sunulmaktadır (Sakacı ve Kuş, 2017: 12).

Bu yöntem yabancı şirketler tarafından benimsenmiştir ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Halkın Türk markası olarak kullandığı ürünler, bir pazarlama

tekniki olarak bilinen isimleriyle satışı sunulmaktadır. Örneğin, Bursa'da Erikli'yi, Nestle firması almıştır. Bursa markası olarak bilinen Erikli, tüketicilerin çoğu tarafından yerel marka olduğu düşüncesiyle satın alınmaktadır. Benzer şekilde Bursa Orhangazi'de bulunan Döktaş Dökümcülük San. A.Ş.'yi Finlandiya'lı Componenta almıştır. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Petrol Ofisi, İçim Süt, Banvit, Yemek Sepeti, Atasun Optik, Yörsan, Damla Su, Falım, Kent Şekerleme, Çamlıca Gazoz, Yedigün Türk markası gibi görünen ancak yabancılara satılmış markalardan bazılarıdır.

Hasan Tahsin Piyale: Babasının zahire ve un mağazasında iş hayatına atılan Hasan Tahsin, Balkan Savaşı sonrası Selanik'ten İzmir'e göç ederek babasının işini yapmaya başladı. 1921'de İtalya'da makarna ve çeşitlerine dair incelemelerde bulunan Tahsin, 1922'de Türk Makarna Fabrikası'nı açtı. Hasan Tahsin Piyale, 1923 İktisat Kongresi ve 9 Eylül İzmir Sergisi'nde ürünleriyle altın madalya aldı. Marka Yunanistan, İngiltere, İspanya, Almanya fuarlarında da ödüller kazandı (Altun, 2010: 24-25). İşini geliştiren Tahsin, 1930'da İtalya'dan makine ve kalıplar getirterek iş hacmini ciddi oranda arttırdı. Dedesinin adı olan Piyale'yi hem soyadı, hem de markası olarak aldı. Piyale, 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir'deki yöneticilerindendi. 1950'lerde Sınai Kalkınma Bankası'ndan alınan krediyle modern tesisinde üretimi genişleten Piyale, 1955'te altı ortakla Maktaş Makarnacılık Tic. A.Ş.'yi kurdu. Sonrasında farklı girişimlerde de bulunan ve başarı yakalayan H. Tahsin Piyale, 1984'te vefat etti (Türkoğlu, 2016: 61).

Piyale markası, kurucusunun oğlu Oktay Piyale tarafından yönetildi. Oktay Piyale, üniversite eğitimini İsveç'te tamamlamıştı. 1988'de Alman Dr. Oetker firmasıyla ortaklık kuran şirket, Piyale- Dr. Oetker Gıda Sanayi Anonim Şirketi'ni kurdu. Yeni tesiste ürün yelpazesi pudingden, kabartma tozuna dek geniş bir skalaya yayıldı. 14 yıl süren birlikteliğin sonrasında Maktaş Makarnacılık T.A.Ş. 'in sahip olduğu Piyale Dr. Oetker hisseleri, Dr. Oetker'e devredildi.

2001'de ülkenin içerisinde bulunduğu kriz ortamı Piyale grubunu da etkiledi. Bu krizde sıkıntıya giren şirketi (Maktaş Makarnacılık'ın tamamını), Sabancı Holding'e ait GıdaSa şirketi aldı. Birkaç kez el değiştiren şirketi, 2012 yılında Ülker Grubu'nun Yıldız Holding'i satın aldı ve markanın adı Marsan olarak değiştirildi. Halen, yılda

80 bin ton makarna ve unlu mamül üretilip satışa sunulmaktadır (Sakacı ve Kuş, 2017: 16). (Ülker ve Piyale markaları arasında aile bağı vardır).

Mehmet Nuri Çapa:

Çapa marka pirinç unu şirketi, 1891 doğumlu Mehmet Nuri Çapa tarafından kuruldu. Şirketin kuruluş yılı 1915'tir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında vesika ile ekmek kuyruklarında bekleyen Çapa, cebindeki tüm parayla bir ev değirmeni aldı. Değirmeni parçalara ayıran Çapa, çalışma prensibini kavradı ve bu değirmenle ekmek yapmayı başardı. Böylece evin ihtiyacını da karşılamıştı. Kimyager bir arkadaşıyla değirmende meyan kökü ve sakız hammaddesini öğütme denemeleri yaptı. Pudra yapımında kullanılan bu maddeler eczanelerden büyük talep görünce, Nuri Bey küçük bir imalathane kurdu. Yeni doğan çocuğu için sağlıklı pirinç unu üreten Çapa'nın yeni ürünü de çok ilgi gördü. İstanbul'da bir fabrika kurdu. Amca İzzet Kaptan'ın isteği üzerine amblem ve marka "Çapamarka" oldu. Baharat, hazır çorba gibi çeşitlerle ürün yelpazesi genişledi. 1958'de vefat eden Mehmet Nuri Çapa'nın yerine oğulları Vecdi, Germi, Cezmi geçti. Vecdi Çapa 1949'a dek Beşiktaş Spor Kulübü'nde sağ açık oyuncusuydu. 1980 sonrası ise, Sosyal Demokrasi Partisi'nin kurucusu oldu. İzzet Kaptan'ın oğlu Rebi Çapa müzik dünyasının tanınmış isimlerinden Gönül Yazar ile evlendi. Rebi Bey'in oğulları eğlence dünyasının ünlü girişimcileri arasındaydı. Oğullardan İzzet Çapa ise gazeteci oldu (Türkoğlu, 2016: 62). 1977'de Kartal'daki modern tesislerine taşınan işletme Nuri Çapa'nın ölümü sonrası ortaya çıkan aile sorunları nedeniyle gerekli atılımları yapamamış ve Çapamarkası, 1995'te Cafer Yücel ve 2010'da Aymar Yağ'ın sahibi Nihat Özyurt'a satılmıştır (Sakacı ve Kuş, 2017: 15).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sermayedar devlet olmuş, benzer bir yöntemle mütevazı maaşlarla yönetime getirilen müdür ve mühendisler fabrikaları kurup ve işletmiştir. Ekonomik yapı böyle bir zeminde oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneklerle açıklayacak olursak; Mehmet Ali Kağıtçı, yurt dışında gördüğü kağıt mühendisliği eğitiminin öğretilerini İzmit'te bir kağıt fabrikası açarak yapılandırmıştır. 1929'da açılan Kırıkkale Demir Çelik Fabrikası'na genel müdür olan Selahattin Şanbaşoğlu, Demir Çelik Sanayi ve Makine Kimya Kurumu'nun oluşumunda rol almıştır. Hulki Alisbah çeşitli bankalarda ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nde üst düzey yöneticilik

yapmış, 1949'da Koç Grubu'na katılarak grubun önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Fazlı Turgay Sümerbank ile Nazilli ve Kayseri bez fabrikalarının kuruluşlarında önemli görevlerde bulunmuş, Adana Bez Fabrikası genel müdürü iken Sabancı ve Bosna ailelerinin ortak iştiraki olan Bossa'nın kuruluşunu üstlenmiştir (Akşin, 2003: 56).

Tam bağımsızlık hedefini yakalayabilmek için, yapılan mücadelelerin yanında bir de toplumun kapitalistleşmesi gerekecektir. Bazı açılardan savaşın olağanüstü koşullarının sürece olumlu katkısının olduğu söylenebilir. Şirketleşme sürecine bakılırsa 1913'te iki İttihat ve Terakkili (İT) Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri (Üreticileri) Şirketi'ni kurmuştur. Bu dönemde kurulan anonim şirketlerin sayıları; 1909'da 3, 1910'da 13, 1911'de 22, 1912'de 8, 1913'te 5, 1914'te 10, 1915'te 15, 1916'da 15, 1917'de 29 şeklindedir. Kurulan anonim şirket sayıları her yıl artmıştır. 1912 ve 1913'te oluşan düşüş ise Balkan Savaşları ile açıklanabilir. I. Dünya Savaşı'na rağmen şirketleşme canlılığını sürdürürken, 1908'de %3 olan yerli şirket oranı, 1918'de %38'e çıkmış, açılan bankalar sanayiye can vermiştir. 1913'te Adapazarı İslam Ticaret Bankası (Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi tarafından), 1917'te Milli Aydın Bankası kurulmuş; 1 Ocak 1917'de kurulan ve sadece Osmanlıların hissedar olabildiği büyük bir banka olan İtibar-ı Milli Bankası ile Fransız- İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası'nın yürüttüğü merkez bankası işlevi bu bankaya aktarılmıştır (Akşin, 2003: 56).

Osmanlı döneminde temel ticari yapı taşlarından olan pamuk ve iplik ticareti Levantenlerin ve azınlıktan olan sanayicilerin elinde bulunmaktadır (Bursa için de benzer şekildedir). Ekonominin içinde bulunduğu durumu anlatan örneklerden yola çıkarak ülkemizde öteden beri dış ticaret bağlantısının erken dönemde Levantenler (Osmanlı Devletinde özellikle Tanzimat sonrası büyük kentlerde yoğunlaşan ve ticaret ile uğraşan Hıristiyanlar), azınlıklar, onlarla imzalanan ticari birleşmelerle yapıldığı, Cumhuriyet dönemi ve sonrasında ise Amerika ve Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere bu sürecin evlilik kurumuyla (şahıs ve şirket evlilikleri) da perçinlenerek devam ettiği görülür. 1920-40 döneminin sanayiye akan sermayesinin, büyük toprak sahipleri ile bürokratlardan geldiğini söyleyebiliriz (Türkoğlu, 2016: 28,77). Bunu örneklerle açıklamaya çalışırsak;

İzmir ve İstanbul'daki girişimleriyle ön plana çıkan Whittall ve Giraud ailelerine baktığımızda; Fransız kökenli Giraud ailesinin halı, pamuk, dokuma ve iplik alanlarında yoğunlaştığını, 20. yüzyılın başında Şark Halı Şirketi'ni (The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.) kurduklarını görüyoruz. Şirket yapılanmasında ABD'li Sykes, İngiliz G.P&J. Baker ve üç levanten daha bulunuyor. O dönem 400 bin İngiliz lirası sermayeye sahip olan kartel; Ortadoğu, Kuzey Afrika, Rusya'da ev ve atölyelerde fason halı dokutarak, başta Londra olmak üzere tüm Avrupa ülkelerine pazarlıyor. Osmanlı ordusuna da kumaş satan ve sonraki dönemlerde Fransız vatandaşlığından çıkarılan bu ailenin son kuşak üyelerinden Caroline Giraud; yakın zaman önce kaybettiğimiz, Türkiye'nin önemli iş adamlarından Mustafa Koç ile evli ve şu an Koç Holding yönetim kurulu üyesi.

Wittall ailesi, İzmir ve İstanbul'da ithalat/ihracattan deniz sigortacılığı ve madencilğe uzanan geniş bir alanda çalışmış. İş çevrelerinde "Vitol" olarak anılan ailenin, sanayi alanında da fabrikaları bulunuyor. Ailenin Mersin'de bulunan yağ fabrikası (1910-1931) ve İstanbul'daki deri kösele fabrikası 1946'da Halil Ali Bezmen'e satılmıştır (Türkoğlu, 2016: 28).

İzmir ve İstanbul'dan sonra Çukurova'ya baktığımızda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Adana' da ağırlıklı olarak pamuk işleyen çırçır fabrikalarını görüyoruz. Bu dönemde Adana'nın öne çıkan müteşebbisler ise Mustafa Rıfat Gülek, Alber Diyab, Corç Abdullah olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mustafa Rıfat Gülek: Kurucu Gülezkade Hacı Hafız Mustafa Rıfat Bey, 1872 Adana doğumludur. Eczacı olan Gülek, Kurduğu Adana İdrofil Pamuk fabrikası ürünlerini bölge eczanelerine pazarlamış, savaş yıllarında ordunun pamuk ihtiyacını karşılamıştır. Oğullarından Kasım Gülek ve torunu Tayyibe Gülek MHP'de milletvekilliği yapmıştır. Diğer oğlu Hüseyin Gülek, İngiliz Hoover şirketi lisansı ile çamaşır makinesi ve elektrik süpürgesi üreten Gülok Kollektif şirketini kurmuştur.

Alber Diyab: Lübnan'ın Katolik cemaatine üye olan Diyab, Cumhuriyet'in ilk otuz yılında Adana'nın önde gelen girişimcilerindendir. Pamuk ihracatı ile tarım aletleri, traktör ve kamyon satışı yapmaktadır. 1946'da Hacı Ömer Sabancı ile beyaz eşya, ziraat ve motosiklet satışı yapan bir şirket kurar. Şirket Peugeot ve Chrysler marka

taşıtların bölge temsilciliğini yapmıştır. Diyab aynı zamanda Akbank'ın küçük ortaklarından.

Corç Abdullah: Lübnan kökenli katoliktir. Çukurova'da Londra Emtia Borsası'nı günü gününe izleyen tek kişidir. Aldığı bilgileri diğer tüccarlara aktaran Abdullah bu yönüyle saygın bir kişiliğe sahiptir (Türkoğlu, 2016: 28) .

Yukarıda dönemin dinamikleri ve Osmanlı'da sanayileşmenin önündeki engelleri sıralamıştık. Meşrutiyet'in ardından 1911-1923 tarihleri arasında milli bankaların kurulması (Kıpal ve Uyanık, 2001: 63) çabasında bulunulsa da Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bu çaba katlanarak çoğalmıştır. Bu anlamda yaşanan her türlü olumsuzluğa rağmen, birleşerek iş yapma konusunda birçok girişimin olduğunu görüyoruz.

Bu dönemlerde Tekirdağ'dan Niğde'ye kadar ülkenin pek çok yerinde bankalar kurulmuş, yerli halk girişimde bulunma ve başarıya konusunda son derece istekli davranmıştır. Ancak ekonomiyi finanse ederek, sanayileşmeye katkı koyacak öz kaynaklarla kurulmuş, milli bir kuruluşa ve bankacılık sisteminin oluşturulmasına ihtiyaç vardır. İş Bankası'nın kurulma fikri böyle bir dönemde ortaya çıkmıştır. Atatürk'ün kayınpederi Uşakizade Muammer Bey'in kendisine, işadamlarına örnek olması amacıyla teklif ettiği ortaklaşa ticari girişimde bulunma teklifi, Atatürk'ün yönlendirmeleriyle Celal Bayar ile tartışılmış ve Bayar'ın da desteği sonucunda İş Bankası kuruluş serüveni başlamıştır. Banka, Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda kurulur (Altun, 2010: 31-32).

Kayra, açılışı 9 Eylül 1924'e tarihlenen İş Bankası'nın 1 milyon lira olan sermayesinin 250.000 liralık kısmının, Atatürk'e Kurtuluş Savaşı'nda Hindistan'dan gelen para olduğunu, kalan kısmının da 1000 liralık kurucu hisseleri olarak zorluklarla toplandığını anlatır. İlk banka müdürü ise Celal Bayar'dır. Zamanla yatırım bankası görevi üstlenecek banka, milli sanayinin gelişmesi, yabancı şirketlerin millileştirilmesi, milli tasarruf oluşumu konularında çalışacak; ayrıca bankacılık sektörüne eleman yetiştirecektir (Kayra, 2013: 69-70).

Ülkenin iktisadi olarak kalkınması için sanayileşmesi gerekmektedir. 1927 yılında bu amaçla 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu genişletilerek, bu kanun

çereçevesinde destekler dağıtılmıştır. 15 yıl yürürlükte kalan kanunla, sanayi alanındaki müteşebbislere büyük imkânlar sağlanmış, sermaye birikimi yaratılması amaçlanmıştır (Uzuntepe, 2017: 65).

Bu dönemde eşrafın, bazen üst düzey bürokratları da yanına alarak sanayi ve ticaret şirketleri kurduğu görülür. Burada önemli olan nokta, bürokratlarla iş dünyası birlikteliğinin Cumhuriyet Dönemi ve öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan geliyor oluşudur. Bu saptama elit/bürokrat ilişkisini kavrama açısından önemlidir. 1923-1931 dönemi (Özyurt, 2011: 122-123) özel teşebbüsün hareket serbestisini kısıtlayan devlet müdahaleciliğinin, devlet işletmeciliğinin minimum düzeyde tutulduğu yıllardır. Bu dönem katıksız bir liberal iktisat siyasetinden bahsedilemeyecek olsa da "Liberal Dönem" olarak adlandırılabilir. Ancak liberal dönem uygulamaları hızlı bir kalkınma isteyen devrim liderlerini tatmin etmemiş, var olan girişimler yeterince kök salamamıştır. Finansman güçlükleri, fizibilite analizlerinin olmaması, mühendis ve yönetici kadrodan yoksun olarak atılım yapılması gibi pek çok etmen nedenler arasında sayılsa da, bu sonucun oluşmasındaki en büyük payın 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı olduğu söylenebilir.

1980'lere dek halkın yapamadığını devletin üstlendiği, "ithal ikamesi ile sanayileşme" adı altında yerli sanayinin güçlenmesi doğrultusunda adımlar atıldığı görülür. İş Bankası ve Sümerbank 1930'ların önemli girişimleridir. 1937'de Ziraat Bankası devletleştirilmiştir. İleriki bölümlerde yorumlama gayreti içerisinde yer vereceğimiz bir olgu da, bu dönemde kurulan fabrikaların kuruluş aşamasında politikacıların önemli rol üstlenmesidir. İnönü doğum yeri olan Malatya'ya bir bez fabrikası açtırırken, Bayar memleketi Bursa'ya Suni İpek/Gemlik ve Merinos Yün Fabrikası'nı kurdurmuştur. Fabrikaların büyükşehirlerin yanı sıra Anadolu'ya yayılması sosyalizasyon sürecini, toplumsal dinamiklerin yeniden yapılanmasını da beraberinde getirmiştir. Bursa'da ön plana çıkan ekonomik elitlerden Gökçen ailesi de bu dönem girişimcilerindedir.

Yukarıda Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan şirketlerden verilen örnekler, dönemin öne çıkan işletmelerinden bazılarına aittir. Seçilen şirketler, dönemselsel olarak ekonomiye sundukları katkılarıyla ön plana çıkmışlardır. Bu dönemde Koç ve

Sabancı ailelerine ait şirketler var olsa da, bu şirketlerin yükseliş dönemi 1940-60 dönemine denk geldiği için bu dönem incelemesinde anılmışlardır.

Ele alınan şirketlerin kurucularının çoğu göçmendir. Çoğunlukla Balkan göçmeni olan ilk kuşak piyasa deneyimine sahiptir, bağımsız olarak ticaret yapmışlar ve tutunan işletmeleri sonraki kuşağa devretmişlerdir. Bu kuşağın mesleki bilgileri deneyimlerinden kaynaklanmakta, dil ve teknik beceriler sonraki kuşaklarda bu deneyimlerle harmanlanmaktadır. İlk kuşak genellikle ihtiyacı olan bazı makine ve ekipmanları dahi kendi imkânlarıyla elde etmiştir. Girişimcilerden çoğunun geçmiş deneyimleri ve deneme yanılma yöntemiyle ürün geliştirdiği görülür. Bu kuşağın içerisinde aileden mülk zenginliği olanlar da bulunmaktadır.

İkinci kuşak ise iyi eğitilmiş bireylerden oluşmaktadır. Bu kuşağın üyeleri, genellikle yurtdışı eğitimleri ve yabancı dillere olan hakimiyetleriyle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca büyüyen şirket sahiplerinin iyi eğitim almış çocuklarının da, kendileriyle benzer özellikler gösteren ailelerin çocuklarıyla evlilik yaptığı görülür.

1929 ekonomik bunalımı sonrası sanayileşmenin ağırlıklı olarak devlet eliyle yapılandırıldığı dönemin, piyasa açısından kural koyucusu da devlettir. Sonraki yıllarda özel sektörün öne çıkacağı piyasa mekanizmasında, bu dönemin devlet kuruluşlarında çalışan teknik eleman ve yöneticileri özel sektörün yönetici, teknik eleman ihtiyacını karşılamış, bazıları ise doğrudan kendilerini kurmuşlardır.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında var olan yapıyı kısaca özetleyecek olursak;

-Dönem olarak savaş ve göçlerin çok olduğu, ülkemiz açısından sermaye birikim sürecinin yaşanmadığı yıllardır,

-Girişimcilik açısından gerekli altyapı (bankacılık sistemi, vergi sistemi vb.) oluşturulmamıştır,

-Yerli halk girişimcilik konusunda son derece deneyimsizdir. Sermaye yetersizliği nedeniyle çok ortaklı girişimler görülmektedir. Bu noktada Osmanlı döneminden gelen kültürel mirasın da olmadığı veya son derece yetersiz olduğu söylenebilir. Bu dönemde ticaret ağırlıklı olarak Levantenlerin ve azınlıkların elindedir.

-1929 bunalımı, yapılan ilk teşebbüslerin gelişmesine olumsuz etkide bulunmuştur.

-Bu dönemin üst düzey bürokratları sanayi ve ticaret şirketlerinin kuruluşunda öncü kişiler olarak yer almışlardır.

- Devlet, bankalar ve KİT'lerin kurulması ile ithal ikameci sanayileşme stratejilerini uygulamıştır.

2.1.1.2. 1940-60

1945 İkinci Dünya Savaşı'nın bitiş yılıdır ve tüm dünya savaşın tahribatını gidermeye çalışmaktadır. 24 Ekim 1945 BM'in kuruluş tarihidir ve örgütün kuruluşunda, kültürel işbirliği ile dünya barışını sağlamak hedeflenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan en kazançlı çıkan ülke olan ABD'dir. 1944'te savaş devam ederken ABD'nin Hampshire eyaletinde Bretton Woods'da, 44 ülke arasında Bretton Woods Anlaşması yapılarak IMF, IBRD/DB kurulur. IMF uygun kredi sağlama, DB ise savaştan zarar gören ülkelerin yeniden inşa ve kalkınma sürecine yardım amacıyla kurulmuştur ve bu iki kuruluşun sermaye kaynaklarının çoğu ABD kaynaklıdır. Türkiye, 1947 yılında IMF ve DB'na üye olmuştur. 1947 tarihi aynı zamanda ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldırmak ve uluslararası ticareti düzenlemek amacıyla GATT'ın da kurulduğu yıldır. 1995'te kurulan DTO, GATT'ın yerini almış, Türkiye 1995'te bu kuruluşun kurucu üyesi olmuştur. Sistemde, IMF ülkesi ülkeler para birimini dolar olarak belirlemiş ve 1 dolar, 35 ons altına eşdeğer kabul edilmiştir. Ancak Vietnam Savaşı harcamaları yüzünden doların değer kaybına uğraması, sistemin çöküşüne neden olmuş ve ABD, doları altına endekslemekten vazgeçmiştir. 1970'lere dek piyasada para bolluğu yaşanırken, 1970'lerin sonunda borçlarını ödeyemeyen ülkeler, oluşan krizlerin nedenidir. Bu noktada IMF ve DB'nin rolleri de değişmiştir. Bu kuruluşlar, ihtiyaç sahibi ülkelere kredi vermekle birlikte, politik nüfuz kullanmaya başlamışlardır. Bu nüfuz hükümet bütçesinden, tarım ürünleri fiyatlarına, özelleştirmelere, endüstri düzenlemelerine dek geniş bir alanda kendini hissettirmiştir (Yücel, 2015: 49-50).

Türel, dünya ekonomisinde meydana gelen bu değişiklikleri anlamlandırmak için makalesinde şu soruları sorar: "Acaba dünya ekonomisi, bir piyasa ekonomisi gibi yönetilebilir mi? Böyle yönetilmeli midir? " Soruyu Amin'in "*Imperialism and*

Aculturalism..." kitabından yaptığı bir alıntıyla yanıtlayan Türel, şu açıklamada bulunmuştur: Amin'e göre İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalist genişleme üzerinde yükselen sistem aşınmış, tüm engellerinden kurtulan sermaye bir dünya yönetimi ütopyasını tüm dünyaya dayatmıştır. Amaç ekonomik küreselleşmeyi derinleştirip siyasal direniş mekanizmasını tahrip etmektir. Dünyayı pazarmış gibi yönetmek, devletin gücünü tahrip etmek, devlet karşıtı ideolojiler geliştirmek (dinsel, etnik vb.), ilkel ideolojik dayanışmaları desteklemek (köktendincilik vb.) ve kendi sınırları dışındaki yerleri olabildiğince parçalamak şeklindedir. Özgürlük ve farklılıklara övgü ise mücadeleyi etnik, dinsel çerçeveye taşımının yolları olarak kullanılır. Türel, 15. ve 16. yüzyıllardan bu yana kapitalizmin değişen koşullar karşısında sürekli evrildiğini vurgulamış, durağanlığa izin vermediğinin altını çizmiştir. 1970'ler sonrasında yenilenen teknolojilerle halk yığınlarını mutlu etmeyi başaran kapitalizm, doğal çevreyi tahrip etmeye devam ederken, servet eşitsizliklerini de tırmandırmıştır (Türel, 2004: 328-329).

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD hegemonyasında oluşan Yeni Dünya Düzeni oluşumunda iktisadi politikalara yönelik sorunlar yaşayan, ayrıca sıkı IMF gözetimi altında tutulan iki ülke bulunmaktadır: Filipinler ve Türkiye. Türkiye 20 stand-by süreci yaşamış ve ciddi anlamda dış borç yükü oluşmuştur. Ülkemizin o günden bu yana yaşadığı ekonomik süreçte, IMF ve Dünya Bankası düzeninin etkisi altındadır ve merkeze bağımlı bir iktisat politikası yaşamıştır. Türkiye 1946 sonrasındaki ekonomi politikalarında sürekli olarak bir dış denge 'kısıt'ı yaşamıştır. Oluşturulan yeni iş bölümünde Türkiye ekonomik bir aktör değil, beklenen kurguya uyan ve siyasi/askeri alanda rol alan noktadadır. Zamanın önemli dış politika uzmanlarında Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'in kurduğu cümle var olan durumu açıklayıcı niteliktedir: "Dün Amerika'yı tanımamak bir eksiklik ise, bugün bir kabahattir ve yarın da bir cürüm olacaktır." (Ekzen, 2008: 2-10).

Çok partili dönemde ekonomik politikalar belirgin bir şekilde dönüşüme uğramış, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen siyasi ortamda Batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurulmuş ve Batılı siyasi/ekonomik kuruluşlara üyelik sağlanmıştır. 1950'de ithalat %60 serbestleştirilmiş, ancak döviz rezervi yetersizliği nedeniyle 1953'ten itibaren ithalatın serbestleştirilmesinden vazgeçilmiştir. 1954 yılında, 6224 sayılı "*Yabancı*

Sermayeyi Teşvik Kanunu" uygulamaya konmuştur. Bu kanunla önceleri uygulanan tüm sınırlamalar ortadan kaldırılarak, yabancı yatırım teşvik edilmiştir. Planlı dönem öncesinde dış kaynakların ağırlıklı bölümü ABD kaynaklıdır. Kaynaklar kredi ve bağışlardan oluşmaktadır. Alınan yardımlar, *Marshall Planı* çerçevesindeki ekonomik ve *Truman Doktrini* kapsamındaki askeri yardımlar şeklindedir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile planlı döneme geçiş yapılmış ve ekonomide dış kaynakların kullanımının azaltılması hedeflenmiştir. Bunun için ithal ikameci politikalara geçilmiş ve kurulan DPT tarafından kalkınma planları hazırlanmıştır (Çetin, 2008: 63-65).

1950'de başa geçen DP ile birlikte, devletçiliğin yerini liberal ekonomi, dışa kapalılığın yerini ise serbest dış ticaret almıştır. İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen ve savaş sonrasında İngiltere ve Fransa ile yakınlaşan Türkiye, bu adımlarıyla Batı'ya ve liberal ekonomiye yaklaşma sinyallerini en başta vermiştir. 1947'de Truman Doktrini ve Marshall Yardım Programı çerçevesinde alınan yardımlar bu yakınlaşmanın farklı izdüşümleridir. Yardımların ardından ülkemize gelen ABD'li ekonomi uzmanları, yaptıkları araştırmaların sonucuna dayanarak karayolları yapımının hızlanması, tarımsal mekanizasyona geçiş, tarımsal üretimin artırılması gibi direktifler yöneltmişlerdir (Yücel, 2015: 50-51).

Bu dönem, Türkiye'nin dört bir yanında kullanılan karasabanın, dövenin yerini biçerdövere bıraktığı, sadece büyük çiftliklerde bulunan ve sayıca bin civarında olan traktörün sayısının yirmi yıl içerisinde kırk /kırk beş binlere vardığı, kısaca gelişim süreci olarak değerlendirebileceğimiz yıllardır. Tarımsal üretim 1950-59 arasında ikiye katlanmış, verimlilik artışı ekonomiye de yansımıştır. Milli gelir 1950-53 döneminde %53 büyümüş, artan gelir sanayi ürünlerine olan talebi arttırmıştır. 1940-60 yılları arasında Türkiye'de ağırlıklı olarak tarım yapılmaktadır. 1960'ta tarımın milli gelirdeki payı %37.5'tur ve nüfusun yaklaşık %75'i tarımla uğraşmaktadır. 1940'larda köylerde yaşayanların oranı ise %75'tir. 1960 yılında genel duruma bakıldığında nüfusun %60'ının okuma yazma bilmediği, 40 bin köyün sadece 180'inde elektrik bulunduğu, dönem zenginleri arasında tüccar, banka kurucuları ve yöneticilerini görmenin mümkün olduğu görülür (Türkoğlu, 2016: 77-80).

Bu yıllarda, 1920-40 dönemindeki büyük toprak sahipleri ve bürokratlara, ithalatçı büyük tüccarların da katıldığı görülür. Ticaretten sanayiye geçiş dönemini, Koç'un otomotiv sektöründeki tarihselliği bağlamında çözümleyen Rahmi Koç, sektördeki deneyimini dört aşamaya ayırır. Birinci aşama ithalat, ikinci aşama montaj, üçüncü aşama imalat ve son aşama ihracat dönemi. Tekstil sektöründe ise azınlıkların terk ettiği (1922) fabrikaları Milli Emlak'tan alan girişimcilerin, sektörü öğrenme ve yapılandırma aşamalarından sonra iyi kazanç sağladığını görüyoruz. 1940 sonrası Varlık Vergisi uygulamaları ile azınlıklar ve Selanik kökenli bazı girişimciler gayrimenkullerini, birikimlerini kaybetmiş, Saracoğlu hükümeti zamanında yapılan bu uygulama ile bazı yerli girişimcilerin sermaye birikimi artarak, 1950 sonrasının sanayi yatırımlarına dönüşmüştür. 1950-54 dönemi çok hızlı bir büyüme gerçekleşmiş ancak 1954-58 yılları krizle geçmiştir. Bu yıllarda, sanayinin ihtiyacı olan çimento, sac, kömür konusunda sıkıntı yaşanmıştır. Dövizle bağlı ithalat yeterince yapılamamakta, ithal edilemeyen yedek parçalar nedeniyle de üretim aksamaktadır (Türkoğlu, 2016: 77-79).

1950'li yılların devlet-girişimci ilişkileri birbiriyle ilişkili üç nokta ile açıklanabilir. Bunlardan ilki, DP hükümetlerinin özel sektörü desteklemesi ancak 'girişimci ruhu' değil 'kâr ruhunu' teşvik etmesidir. DP'nin sloganı "her mahalleye bir milyoner" şeklindedir ki buradaki amacın işadamları yaratmak değil, milyoner yaratmak olduğu açıktır. İkincisi, stratejik planlamayı dışlayan politikalarıdır. Bu durum ciddi ekonomik sıkıntılara yol açmış, çözüm ise hükümetin ekonomiye artan orandaki müdahalesi şeklinde gerçekleşmiştir. Üçüncü husus ise rantiyeye faaliyetlerinin giderek çekicilik kazanması ve ekonomik sorunların spekülasyon ve vurgunculuk nedeniyle ağırlaşmasıdır (Buğra, 2013: 176-177).

1960'lı yıllarda Planlı Kalkınma dönemiyle birlikte girişimciliğin ve sanayi sektörünün geliştirilmesi en önemli politika alanlarından birisi olmuştur (Cansız, 2013: 36). Ancak sanayi yatırımlarının son derece önemli olduğu böyle bir dönemde, sanayicinin üretim yapmasına giden yol devletin elinden geçmektedir. Her yıl ithalat kota listesine eklenip çıkarılacak bir satır girişimcinin yükselmesi ya da batmasına neden olabilmektedir. Yine sanayicinin ihtiyacı olan kömür dağıtımı, ilgili bakanlık tarafından yapılmaktadır. Özel girişimlere katkı sağlayan KİT'ler devlet

denetimindedir, bankalardan alınacak işletme ve yatırım kredileri de hükümetin elindedir. Hal böyle olunca girişimciler pazarın nabzını tutmak yerine, Ankara'nın nabzını tutmak zorunda kalmışlardır. Dönem içerisinde büyük ihaleleri kazananların bir kısmı iktidara yakın müteahhitlerdir. Baskı ve siyasal yandaşlıklar her dönem var olduğu gibi, gerçek sanayicilerin önünde de bir engel olarak bulunmaktadır. Siyasilerle olan ilişkilerini kullanarak kısa yoldan zengin olma isteği yine dönemin girişimci kimliğine sahip olmayan şahıslarının gözlemlenen özelliklerindedir. Halen üretim ekonomisine dayanmayan ve müteahhitlik üzerinden büyük kazanımlar elde eden şirketler, benzer tipteki uygulamalara devam etmektedir.

Devletten proje almak dönemin en kârlı işleri arasındadır. Bu yıllarda devlet sözleşmesiyle işe başlamış yükselmiş pek çok müteahhit firma bulunmaktadır. Enka, Tekfen, Alarko, Doğu gibi büyük holding şirketleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Benzer durum dış ticaret firmaları için de geçerlidir. Devlet işletmelerinin ihtiyaç duyduğu ithal girdiler işadamları tarafından sağlanmış, siyasal yetkiler kötüye kullanılarak pek çok kayırmacılık yaşanmıştır. Döneme ilişkin pek çok dedikodu politikacı ve bürokratların gizli ve yasadışı bağlantılardan servet biriktirdiği şeklindedir. Sanayide egemen yönetim anlayışının değişim ve dönüşümden yoksun olduğu 1960'lara dek var olan yönetim tarzı kısaca "idarecilik" olarak ifade edilebilir. Köken olarak yörüngesi etrafında kısır şekilde dönme anlamına gelen "idare", kuralların değişmezliğine vurgu yapan bir anlatının ifadesi olmuştur. Eğitim eksiklerinin yoğun olduğu bu dönemdeki yönetim tarzı, sıkı bir disiplin ve hiyerarşi içermektedir. Fabrika yönetimleri ise üretim artışı noktasında tamamen hoş tutulmaya çalışılmıştır. Amaç bir şekilde iç pazara ürün sunmaktır ki, korumacılık politikaları nedeniyle üretilen ürünler bir şekilde iç pazarda alınmak zorundadır. Üreticinin ihtiyacı olan yönetici personel ise KİT'lerden ve kamuda çalışanlardan oluşmaktadır. Nejat Eczacıbaşı'nın bu konudaki "*KİT'ler yönetici yetiştirmede özel kesime bir fidanlık görevi yaptı*" söylemi konuya açıklık getirmektedir (Türkoğlu, 2016: 78; Buğra, 2013: 180).

Koç, Sabancı, Dinçkök, Verdi, Has, Hakko, Eczacıbaşı, Karamehmet aileleri dönemin en önemli sanayicileri arasındadır. Uzel, Tolon, Coşkunöz aileleri de aynı

dönemde Bursa'nın öne çıkan sanayicilerindendir. Bu dönemde Yalım Erez, Ömer Başeğmez, Necmettin Erbakan gibi siyasetçiler de sanayi ve ticaretle uğraşmışlardır.

İlk kuşak özelliklerine bakıldığında eğitilmiş girişimci sayısının az olduğu görülür. İkinci kuşak ise genel olarak iyi eğitilmiş bireylerden oluşmaktadır. Bu kuşağın üyeleri genellikle yurtdışı eğitimleri ve yabancı dillere olan hakimiyetleriyle ön plana çıkmaktadır. Daha çok şirketlerinin teknik alanda var olan eksiklikleri kapatacak şekilde özellikle mühendislik alanında eğitim almış, kendileriyle benzer özellikler gösteren ailelerin çocuklarıyla evlilik yapmışlardır. Yurtdışı ile sıkı bağlantılar yapan, ortaklıklar kuran bu grup girişimci arasından dönem içerisinde yaşanan krizleri doğru değerlendirip avantaja çevirenler, hızlı bir gelişme içerisine girmişlerdir.

2.1.1.3. 1960-80

1960-1980 dönemi iş dünyası açısından şanslı bir dönemdir. Yatırımcı çok değerlidir, teknolojisi yükselen mallar hızla satılmaktadır. Bu yıllarda Türk lirası aşırı değerli, döviz ise sabit tutulmuştur. Girişimciler böyle bir ortamda makine, alet ve ekipmanlarını uygun fiyatla ithal edebilmişlerdir. Yatırım ve işletme kredilerin faizleri düşüktür. İç pazardaki üretici, kotalar ve yüksek oranlı gümrük vergileri ile korunmuştur. Firmalar aralarında yaptığı anlaşmalarla kârlarını maksimize ederken, yatırımlar kısa zamanda kendini amorti etmiştir. KİT'lerin ürettiği ham madde ve ara maddeler sanayicilere uygun fiyattan verilmiş, zarar etmesine bile katlanılmıştır. Bu koşullar altında var olan fabrikalar genişletilirken, yeni fabrikalar da birbiri ardına kurulmuştur. Sanayi üretimi 1961-77 arasında %325 büyümüş, ancak bu olumlu sonuçlar uzun erimli olmamıştır. Çünkü DPT'nin varlığına karşın plansız, rastgele uygulanan stratejinin 1970'lerin sonuna doğru tıkandığı görülür. Tüm kaynakların sanayiye akması diğer alanlarda sorunlar yaratmıştır. Sanayi ve tarımdaki gelişmeler halkın tüketim kalıplarını da değiştirmiş, modernleşen ürünler talep görmeye başlamıştır. Ancak döviz eksikliği nedeniyle fabrikalar aynı oranda geliştirilememiştir (Türkoğlu, 2016: 153). 1970'li ve 1980'li yıllarda benimsenen sanayileşme stratejileri ve uygulanan ekonomi politikaları büyük farklılıklar göstermiştir. 1980 yılına kadar ithal ikamesi politikası uygulanmış; 1980 yılından sonra ise ihracata dönük sanayileşmenin uygulamaya konulmasıyla, serbest piyasa

ekonomisinin ilke ve esaslarının geliştirilmesi yönünde hareket edilmiştir (Cansız, 2013: 36).

Girişimciler için altın niteliğine sahip bu dönem 1973 Petrol Krizi ile sona ermiş, iç pazarı garantileyen sanayici kaliteden ödün vererek üretim yapmaya başlamıştır. Malların dış pazarda satılma şansı yoktur. Dışarıdan kaynak ve döviz gelirse ekonomi canlanmakta aksi durumda sıkıntıya girmektedir. Petrol krizi sonrası dış piyasalar da etkilenince kredi faizleri yükselmiştir. 1977'ye dek döviz kurlarını hükümet ve Merkez Bankası tarafından ayarlamış, sanayici düşünülerek, sabit kur ile liranın değerli tutulması çizgisinde bir politika uygulanmıştır. Bu durum o yıllarda bütçenin açık vermesinin nedenlerindedir. Ecevit hükümeti devletin zararını engellemek için, Döviz Çevrilebilir Mevduat kredilerinden kur garantisini kaldırmıştır. 24 Ocak Kararları sonrası faiz de serbest bırakılınca, girişimci çok zora girmiş, şirketlerden batanlar olmuştur. Ayrıca elektrik kesintilerinin ve yedek parça sıkıntısının da üretimi olumsuz etkilediği bilinmektedir (Türkoğlu, 2016: 154) .

24 Ocak Kararları sonrası dönemde koruma ve sübvansiyonların neredeyse ortadan kalkması ve ithalatın serbest bırakılması yerli sanayi şirketlerinde şok etkisi yaratmıştır. Yabancı firmalar ürünlerini satmak konusunda muhataplarını ikna etmiştir. Çünkü aksi durumda kendi bayiliklerini açacaklardır ki yerli firmaların yapılacak ithalata karşı gücü sınırlıdır. Anlaşmalar yabancı firmaların lehine olacak şekilde gerçekleşir. Ülkemizin AB ile 1995'te yaptığı Gümrük Birliği Anlaşması ve DTÖ'ne üye olmamız, yapılacak teşvik ve desteklemelere de kısıtlamalar getirmiştir. Bunun sonucunda AB ile sanayi ticaretinde gümrüklerin sıfırlanmasından teşvik sisteminin AB ile uyumlu hale getirilmesine dek çok farklı uygulamalar devreye girmiştir. 1980 sonrası ülkemiz imalat sanayi kalkınmada öncelik olmaktan çıkmış, sektör itibar kaybetmiştir. 1960'lı yılların sanayi stratejileri sürdürülememiş, özelleştirmeler sanayinin gelişmesini engellemiştir. Yabancılar ülkeye sıfırdan sanayi tesisi kurmaya gelmezken (sayıca çok azdır), özelleştirme ya da genç şirketlerin satın alınmasında istekli olmuşlardır. Bu ise mevcut bilgi birikiminin kaybı anlamına gelmektedir. Sürecin sonunda Türk İmalat Sanayi, bilgi üretemeyen ve dışarıdan yönetilen bir duruma gelmiştir (Yücel, 2015: 108-109).

Bir dönem önce ulusal pazarın tamamına ulaşmaya çalışan sanayici, 1960'larda Ortadoğu ve Balkanlar'da fabrikalar kurmayı hedeflemiş ancak ekonomide "işyerinin üretim hacmi" tanımlaması ile belirtilen ve iş yeri ölçeğini büyütme olarak yorumlayabileceğimiz tutum (bez fabrikası olan bir girişimcinin iplik ve çırçır fabrikası kurmayı düşünmesi gibi) dış ülkelerdeki büyük sanayi şirketlerinin engellemeleri ile karşılaşmıştır. Sonrasında dünyada ve Türkiye'de girişimcilerin büyük fabrikalar kurma girişimleri, (1980 sonrası) azalma eğilimine girmiştir.

Bu dönemde girişimciler ayrıca, ortak oldukları ya da Türkiye'de temsilcilik aldıkları yabancı şirketlerin engellemeleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Şirketler büyümemelidir çünkü iç pazar yetersizdir, ihracat yapmamalıdır, sadece yabancıların önerdiği pazarlara girmelidirler. Yabancı ortaklar teknoloji transferinden de kaçınmışlardır. Kendileri gelişmekte olan ülkelere yüksek gümrük tarifesi uygularken, onlara uygulanacak gümrük tarife oranını ise düşürmeye çalışmışlardır. Dönemin işçi işveren yapısına bakıldığında, 1963'te Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı, Lokavt Kanunu ile Yeni Sendika Kanunu'nun işçilerin örgütlenmesinde hızlı bir artış yarattığı görülür. İşverenlerin bir kısmı bu yapılanmayı bir saldırı olarak görürken, diğer kısmı ise kendine yakın gördüğü sendikalara olumlu bakmıştır. 1970'lerde "sarı sendikacılar" ile düşük ücretlerle anlaşmalar yapılmıştır. Bu yıllarda işçi hareketleri, grevler çoktur. Düşük ücret politikaları bir yandan işverenin işine yaramıştır ancak ücreti düşen işçinin harcamaları kısıtlandığından talepte de bir gerileme görülmüştür. İthal ürüne duyulan hayranlık talebi etkileyen bir diğer etmendir. Türkoğlu, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin uzunca bir döneminde izlenen bu hayranlığı birkaç örnekle anlatmıştır. Bu örneklerden biri Nejat Eczacıbaşı'nın bir ilaç fabrikası açma isteği üzerine başvurduğu Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'ndan, "Türkler ilaç yapacak kadar dikkatli olamaz" yanıtını alması; diğeri ise bazı kamu kurumları ile belediyelerin açmış oldukları ihalelere "yalnız ithal malı teklif edenler ihaleye katılabilir" koşullu cümlesidir. Bu olumsuz örnekler yakın geçmişte de yaşanmıştır (Türkoğlu, 2016: 154-156).

Dönemin bu olumsuzlukları, süreç içerisinde sanayicilerin üretimde insan faktörünün önemini kavramalarına, İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere İşletme İktisadi Enstitüleri'nin artmasına, bakış açısı son derece dar olan bürokrasinin (DPT

ve diğer ekonomik bürokrasi son derece önemli yetkilere sahip, özellikle büyük yatırım izinlerini geri çevirebiliyorlar) üretimde plansız, analizden yoksun olarak yaptığı çalışmaların bir plana bağlanmasına yardımcı olacaktır.

Bu dönemin önemli sanayicileri arasında, günümüzde de adını sıkça duyduğumuz Boyner, Yazıcı, Özilhan, Ülker, Yılmaz, Garip, Alaton, Mermerci, Yırcalı, Kamhi aileleri bulunmaktadır. Aynı dönem Bursa'da, Adnan Ener ve Ömer Duruk ailelerinin ön plana çıktığını görüyoruz.

Cumhuriyet seçkinleri genel anlamda üç özellik üzerinden tanımlanmaktadır: yüksek okul mezunu, bürokrat ve Türk. Bu seçkinler 1980'lere kadar güçlerini sürdürmüşlerdir. Ancak 1980 sonrasında, bürokrasi dışındaki bazı güçler yükselmiş (Anadolu burjuvazisi, sivil toplum) eski seçkinler yeni orta sınıfın kültürel dönüşümü ile hem ideolojik olarak güç kaybetmiş, hem de dayandığı kurumsal yapıların toplum üzerindeki etkisi azalmıştır (Berber, 2012 a: 10).

2.1.1.4. 1980-2000

1970-80 yıllarını kapsayan kriz, 1980 sonrasında 24 Ocak şok tedavisi ve 12 Eylül askeri darbesiyle son bulmuş ve ekonomide yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Dış ödeme güçlükleri ve döviz darlığı, tam olarak gelişmemiş olan sanayinin çarklarını döndürememiş; yeni tesisler kurulamamış, sadece iç tüketimi karşılamaya yönelik sanayi politikaları tıkanmıştır.

1980 sonrası oluşturulan yeni model, 1960-76 yıllarında "içe dönük, dışa bağımlı" dediğimiz gelişim biçiminden bütünüyle farklıdır. 1989 geleneksel popülizme sürüklenme ve dış dünya ile Türkiye arasındaki sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, kambiyo kontrollerinin kaldırılması açısından bir dönüm noktasına işaret eder. Devam eden süreçte ANAP döneminde, halk sınıflarına dönük yoz bir popülizmin varlığından söz edilebilir. Bu yaklaşımda kentli yoksul kitleler, sınıf bilincinden yoksun bir şekilde sermayeye ve ideolojilerine teslim edilmiştir. 1985'te özellikle belediyelerin önemli rol oynadığı kamu yatırımlarından kaynaklanan genişleme politikasının, istihdamı arttıran etkileri destek bulmuştur. Tüm sınıfları etkisi altına alan tüketim mallarındaki bolluk hali, bahsedilen yoz popülizmin etkilerini arttırmıştır. Dönemin bölüşüm politikalarında "kentli, gecekondu, yoksul,

tüketici" özellikleri ön plana çıkar. 1988 sonrasında kamuda artan ücret-maaş maliyetleri KİT'lerde mali krizlerin derinleşmesine neden olmuş, oluşan durum ise özelleştirmelerin gerekçelendirilmesine, kamu kuruluşlarında taşeronlaşmalara katkı sağlamıştır. 1991'de DYP-SHP hükümet programlarında artan sayıda KİT ve bağlı kuruluş, özelleştirilecek duruma getirilmiş ve Kamu Ortaklığı İdaresi'ne devredilmiştir (Boratav, 2003 (2): 189-196).

Türkiye ekonomisini 5 Nisan 1994 İstikrar Programı'na götüren süreci dört maddede anlatan Şahin, gerekçelendirmeler olarak şunları söylemiştir:

*1989 sonrası ekonomide, kurumsal nedenlerden kaynaklanan, kamu kesimi gelir gider dengesinin bozulması,

*Körfez Savaşı'nın (1990) olumsuz etkileri, bölgede iç ve dış ekonomik ilişkilerin daralması,

*Finansal piyasanın 32 sayılı KHK ile erken ve aşırı derecede serbestleştirilmesi. TL'nin yabancı paralar karşısında konvertibl hale getirilmesi, yüksek faizle gelen sıcak paranın; döviz piyasası, sermaye piyasaları arasında dolaşması, fonların ortada dolaşımı...

Bu serbestlik ve dışa açıklık ortamında kurumsal yapı ve düzenlemelerin de oluşturulamaması finansal krizle sonuçlanmıştır.

Tarihsel süreçte, iktisadi değişimler ekonomik ve sosyal hayata dair düzenlemeleri de belirlemektedir. Yirminci yüzyılın iki büyük krizi olan 1929 ve 1973 krizleri, piyasa ekonomilerinde iktisadi dönüşümlere neden olmuş, 1929 ekonomik bunalımının yarattığı ekonomik ve sosyal koşullar, Keynesyen iktisadi uygulamalarını devreye sokmuştur. Benzer şekilde 1973 petrol krizinin yaratmış olduğu alışılmadık stagflasyon ortamı da, Yeni Liberal öğretiyi gündeme getirmiştir (Acar ve Şahin, 2009: 77-78). 1990'larda sermaye ithali ile yapay refah görüntüsü sürdürülmeye çalışılmıştır. İç piyasada faiz yükseltilip, dış kaynak kullanımı avantajlı hale getirilmiştir. Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için bu politikalar 1993'e dek uygulanmış, sonrasında sanayicilerden gelen tepkiler üzerine yatırım teşviki amacıyla

faiz hadleri aşağı çekilmiştir. Ancak bu durum da, döviz kurlarını aşırı derecede yükseltmiştir (şahin, 2016: 211-215).

Başta 1970'lerin sonlarında ve 2001'de yaşananlar olmak üzere tüm krizler, sermaye birikim sürecini de dönüşüme uğratmış ve emek-sermaye çelişkilerini derinleştirmiştir. Ortaya çıkan çelişkiler ise kriz sonrasında yeniden yapılandırılan kurumsal ve yasal düzenlemeler ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte devletin dönüşüme uğradığı ve kapitalist üretimi örgütleyen, yönlendiren bir özellik kazandığı görülür. Burada Marx'ın para piyasalarında oluşan bunalımların, aslında üretim ve yeniden üretim koşullarında oluşan sıkıntılara işaret ettiği yönündeki söylemleri çok önemlidir. Var olan krizler, yeni bir sermaye birikim sürecine girildiğinin ve bu oluşuma adapte olmak adına iktisadi ve toplumsal yapıda yapısal değişimlere ihtiyaç olduğunun habercisidir (Öztürk ve Ercan, 2009: 55,88).

1980'lere dek entegre tesisler, her üretim aşamasının aynı şehirde ve aynı çatı altında yapılmasına olanak sağlamış, ancak değişen ekonomi politikaları sonrasında mukayeseli üstünlükler kuralınca, bir ürünün farklı aşamaları girdileri en ucuz olan, maliyetin minimize edilebileceği çok farklı şehir ve ülkede yapılmaya başlanmıştır. Daha önce gözde olmayan montaj sanayi ekonomide önemli bir rol üstlenmiştir. Gelişmiş ülkelerde işsizlik artarken, gelişmekte olan ülkelerdeki doğru bağlantılar, sanayicileri büyük şirketlerle iş yapabilme olanağına kavuşturmuştur. Bu dönem piyasada talep analizi yapmadan üretim yapanlar ve pazarın derinleşmesi gerektiğini görmeyip sadece belirli bir kesime üretim yapanların ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülür. Sektörü işçi hakları açasından değerlendiren Öztürk ve Ercan, 1979 sonrası işçi sınıfının toplu sözleşme ve grevlerle elde ettiği gücün, yeniden yapılanmanın önünde bir engel oluşturduğunu, 1980 sonrası bu mücadelenin bastırılarak toplumsal yeniden üretimin sağlanmasında sermayenin avantajlı pozisyon elde ettiğini söylemiştir (Öztürk ve Ercan, 2009: 89).

Ülkemizde 1980'lerde uygulamaya konan, Yeni Dünya Düzeni kurgusunun uluslararası sermayeyi zaman/mekân kısıtlamasından kurtarmak adına başlattığı Yeni Sağ politikalar, (Keskinok, 2006: 100) özelleştirme uygulamaları yanında, uluslararası sermayenin pozisyon alabileceği bir pazar oluşurma sürecidir. Örgütlü iş gücünün tasfiyesini de hedefleyen bu siyaset, yerel yönetimlerin imar yetkilerini

arttıracak düzenlemeleri de sağlamış ve ihtiyaç dışı bir imarlı alan yaratılmasına neden olmuştur (Keskinok, 2013: 236-237). Bu dönemde Karabük Demir Çelik Fabrikaları AŞ, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları AŞ, Petrol Ofisi AŞ, Sümerbank AŞ, Et Balık Kurumu ve Süt Endüstrisi Kurumu'nun da yer aldığı 12 KİT, özelleştirme programına dahil edilmiştir (Şahin, 2016: 224-225). Özelleştirmelerle kamu mülkiyetinde olan ekonomik birimler, yerli ve yabancı özel mülkiyete satılmıştır. 24.11.1994 tarihli 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu, KİT'lerin tüm mal varlığı ile birlikte arazilerinin de satışını sağlamıştır. Bu aynı zamanda bir endüstrisizleştirme stratejisidir. Et Balık Kurumu, Orman Ürünleri Sanayi, Sümer Holding A.Ş., Sivas Demir Çelik Sanayi, Süt Endüstrisi Kurumu, arazileri rayiç değerinin çok altında satılan kamu kuruluşlarıdır (Keskinok, 2006: 101,102,111).

Neo-liberal ekonominin acı reçetelerinden olan KİT'lerin özelleştirilmesi, devletin pazardan çekilmesi, serbest dolaşım gibi uygulamalar ekonomik büyümenin sağlanacağı ve eşitsizliklerin yok olacağı söylemleri üzerinden temellendirilmiş olsa da uygulamalar çok farklı gerçekliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Uygulanan politikalar ülkemizdeki küçük bir azınlığa imkân sağlamış, KİT'ler üzerinde inşa edildikleri arsa fiyatının da altında fiyatlara satılmışlardır. Böyle bir ortamda önceki yılların heyecan yaratan girişimci ruhu kesintiye uğramış, pek çok stratejik yatırım yarım kalmış ve piyasalar yaşanan krizler nedeniyle durgunlaşmıştır.

Rekabetin küresel boyutlara ulaştığı ekonomik düzende, 1980'li yıllarda banka kuran şirketlerden bazıları ödeme güçlükleri nedeniyle tüm varlıklarını kaybetmiştir. 1980-2000 yılları arasında yaşanan üç kriz sonrasında, var olan şartlara direnç gösteren ve yeni durumlara adapte olan, gerekli değişimi gösteren firmalar güçlenerek yollarına devam ettiği görülür.

IMF ve DB'nın özendirici ve yaptırım gücünü uygulayan kuruluşlar olarak rol aldığı özelleştirmelerde, IMF uluslararası piyasalarda kredi arayan ülkelere, istikrar paketi çerçevesinde, kamu harcamalarının (özellikle yatırımlar ve sübvansiyonlar) azaltılması ve kaynakların özel girişimcilere devredilmesi konusunda birtakım şartlar ortaya koymuştur (Kepenek, 2006: 145,149). Temeli Washington Sözleşmesi'ne dayanan İstikrar Paketleri, 1978 yılında dünya çapında yaşanan kriz temellidir ve çözüm daha kapsamlı bir liberalleşmeyi gerektirmiştir. Bu kapsamlı liberalleşmenin

adı 1989'da konur: "Washington Consensus". Bu anlaşma dünya geneline yayılmış olan ekonomik krizi liberal politikalarla aşmanın yönetsel karşılığıdır. Bütçe disiplininin vergi reformuna, ticaret ve yabancı sermayenin liberalleşmesinden, KİT'lerin özelleşmesine dek uygulanacak olan politikalar sermaye sahibi ülkelere yarayacak ve bu ülkeler sonrasında küreselleşme rüzgârlarını estireceklerdir. Uygulamalar Türkiye'deki istikrar programına da farklı şekillerde yansımıştır.

Oluşturulan düzenlemeler çerçevesinde ekonomi politikası değişecek, sanayileşme frenlenecektir. Bunları sağlamak için uygulanan politikalar şöyledir;

* TL'nin resmi kur ayarı yapılmış, doların MB fiyatı 70 TL olmuştur,

* Yabancı sermaye teşvikleri artırılmıştır,

* İthalat libere edilmiş, vergiler indirilip, teminatlar düşürülmüş, böylece ithalatın kolaylaştırılması sağlanmıştır,

* Faiz oranları serbest bırakılmış, döviz satışları serbestleştirilmiştir,

* Fiyat denetimi kaldırılarak, kamu kesimi kurumlarının ürettikleri malların fiyatları artırılmıştır,

* Kamu sektöründeki ücretlere denetleme getirilmiştir. Bu dönemde hükümet bazı dış kredileri kullanma imkanı bulsa da, yeterince yararlanamamıştır. 1980'de yıllık bütçe açığı 159 milyon TL dir (Kayra, 2014: 32-33).

Dış borçlar da sürekli artma eğilimindedir. Aşağıdaki tablo, artan dış borçların 1984-95 yılları arasındaki seyirini göstermektedir.

Tablo 2.1 Dış Borç Stoku, Milyar \$ (1984-1995)

Yıllar	Toplam Dış Borç (milyar \$)	Orta ve Uzun Vadeli (%)	Kısa Vadeli (%)
1984	20.65	17.47	3.180
1990	49.03	39.53	1.798
1995	73.27	57.57	15.58

Kaynak: <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, s.:14

1995 yılına ait 73.27 milyar \$ dış borç, gelecek projeksiyonu açısından iyimser görünmemekte, sürekli olarak artan borçlar istikrar beklentisinin önüne geçmektedir. Dış borçla kapatılmaya çalışılan cari işlem açıkları, alınan dış borçları katlamakta ve borç vadeleri de gittikçe kısalmaktadır. Dönemin makroekonomik verilerine GSMH üzerinden bakıldığında, var olan yapının istikrarsızlığı somutlaşır. Zira GSMH'da bazı yıllarda hızlı bir yükseliş yaşanırken, ardından ani düşüşler görülmektedir. Bu istikrarsız yapı ise krizlere davetiye çıkarmaktadır (Öztürk, 2005: 15-17).

1990'larda dış kredinin borçlanma boyutuna uluslararası tahkim boyutu eklenmiş, dış krediler bağımsızlık ve egemenlik anlamında da gündeme gelmiştir. Buradaki koşul, ulusal yargı gücünün yerini, bir üst yargı mekanizmasına terk etmesi şeklinde ifade edilebilir. Yerel yönetim dünyasına 1986 yılından başlayarak "proje anlaşmaları" şeklinde giren ve dış kredilere gerekçe oluşturan misyon, bir yandan da MAI binasını inşa etmektedir. Burada borçlanmanın ötesinde, anlaşmalarla gelen ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesine giden yapısal bir erozyon sözkonusudur (Güler, 1999: 130).

Gençoğlu, Durmaz, Baykal, Sönmez, Varlık, Ünal, Toprak, Keskinoglu, Zorlu, Sarar, Yazıcı, Gural, Güleler, Gencer, Çalık aileleri bu dönemde ismine aşına olduğumuz sanayicilerin bazılarıdır. Bu isimlerin ilk altısı aynı zamanda Bursa iş dünyasının önde gelen isimlerindedir.

2.1.1.5. 2000'ler Sonrası

2001 yılı Türkiye ekonomisi, Kasım 2000 mini krizinin devamı ile başlar. Piyasadaki likidite krizi, enflasyon ve hazine faizinin % 71'lerde olmasına neden olmuş, yabancılarsa paralarını çekmiştir. Hükümet önlem olarak Döviz Çapası yönteminden Dalgalı Kur'a geçiş yapar ama faizler yükselmekte ve ülkenin Standart and Poor's tarafından verilen kredi notu düşmektedir. Ecevit, IMF tavsiyeli Kemal Derviş'i (DB Governör Yardımcılarından) Devlet Bakanı olarak kabineye alır. Merkez Bankası, Maliye Bakanı gibi stratejik noktalarda görev yapanların değişikliğinden sonra IMF'den 15.3 milyar dolar kredi istenecektir. Mayıs'ta 3.8 milyar doları kullanılan kredinin bedeli çeşitli önlemleri kapsayan 15 tasarının uygulamaya konmasıdır. Yukarıda ayrıntıları verilen ve özelleştirmeler, bazı sanayi tesislerinin yabancılara

satılması, batık bankalara el koyulması, Seka Kâğıt Fabrikası'nın devri gibi bugünü de yakından etkileyen pek çok oluşum bu dönemde yapılandırılmıştır. Aynı dönemde dünya ekonomisi de gergin durumdadır; AB, Euro para sistemin kabul etmiş, Çin DTÖ'ne girmiş, Şili'de hükümet bankalara el koymuştur (Kayra, 2014: 228-231).

Aşağıda verilen tablodaki veri tabanına göre, 1980 sonrası dışa açılma dönemi görülmektedir. Yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, ulusal paranın konvertibilitesinin sağlanması dışa açılmanın belirgin adımlarındandır. İhracat 1980-2010 yılları arasında 3 milyar dolardan, 114 milyar dolara yükselmiştir. Tekstil, giyim ve demir-çelik ihracatı yapılan mallar arasında başı çekmiştir. Büyük kısmı Ortadoğu'ya yapılan ihracatın yönü de Avrupa Toplulukları'na dönmüştür. Reel kur değerinin düşürülmesi ve ihracat destekleri, artışın önemli nedenlerindedir. 1980'lerde ithalatın sektörel dağılımında petrol %53'lük oranla birinci sırayı alırken, %42 ile sanayi ürünleri ikinci sıradadır. Ancak ithalatta yıllar içerisinde bir dönüşüm olduğu görülmektedir. 2005 yılı ithalatına bakıldığında madencilik ürünlerinin payı %12 düşmüş, sanayi ürünlerinin payı ise %82'ye yükselmiştir. Makine, ara mal ve girdi ihtiyacını karşılamak üzere yapılan ithalat hızlı bir artış yaşamıştır ki, bu da ülkemizdeki üretim ve ihracat yapısının ithalata bağımlı olduğunun bir göstergesidir. İhracatı yapılacak ürünlerde, ithal girdiler kullanılmaktadır. Bunun doğal sonucu da dış ticaret açığında görülen artıştır. 1980'de -5 milyar dolar olan dış ticaret dengesi, 2010'da -72 milyar dolardır. 1980-2010 döneminde işsizlikte de artış yaşanmıştır. Aynı dönem tarım, hizmetler ve sanayi sektörel karşılaştırılması yapıldığında tarımın GSYH'daki payının 30 yılda %27'den %9'a gerilediği, sanayi ve hizmet sektöründe belirgin bir artış görüldüğü söylenebilir (Koç, 2015: 4-9).

Bugün tarım ve sanayide içerisinde bulunduğumuz durumun ortaya çıkış koşullarını, 1980 sonrası yapılandırılan politikalarda görmek mümkündür. Tarım dışa bağımlı hale gelmiş, çiftçi işçileşmiş, kentlerdeki dışa bağımlı sanayileşme krizleri derinleştiren, etkilerini büyüten bir boyuta ulaşmıştır.

Tablo: 2.2 Neo-liberal Döneme Dair Türkiye Ekonomisinde Bazı Göstergeler

Neoliberal Döneme Dair Türkiye Ekonomisinde Bazı Göstergeler										
	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	
GSYİH (cari, milyar ABD\$)	68,79	67,23	150,68	169,49	266,57	482,98	730,34	614,55	735,26	
Kişi Başına GSYİH (ABDS)	1.560	1.361	2.784	2.879	4.189	7.088	10.298	8.554	10.106	
TÜFE (yıllık, %)	110,2	45,0	60,3	88,1	54,9	10,1	10,4	6,3	8,6	
İşsizlik Oranı (%)	8,60	11,20	8,01	7,64	6,49	10,64	10,97	14,03	11,90	
Yaşam Beklentisi (yıl)	60,33	61,96	64,60	67,60	69,97	71,39	71,89	72,05	*	
HDI Değeri (2)	0,574	0,612	0,644	0,672	0,711	0,736	*	*	0,754	
HDI sırası (2)	83	81	74	68	62	61	*	*	62	
Okullaşma Oranı, ilköğretim	92,3(1)	99,56	98,85	96,83	97,54	96,49	99,30	*	*	
Okullaşma Oranı, orta öğretim	35,4(1)	39,20	46,69	57,24	70,49	79,14	81,96	*	*	
Okullaşma Oranı, yüksek öğretim	6,14	8,35	12,00	18,44	23,24	31,50	38,37	*	*	
Okuma Yazma Oranı	65,69	75,97	79,23	*	*	88,23	*	90,82	*	
SSY'ında Kamunun payı (%) (3)	40	40,5	30,8	17,5	30,1	25,2	*	*	*	
Yurt İçi Tasarruf/GSYİH (%) (3)	12,8	20,5	24,7	24,6	18,4	15,9	16,8	13,1	*	
SSY/GSYİH (%) (3)	20,3	19,3	21,2	22,8	20,8	21,4	20,2	17,2	*	
Toplam Dış Borç/GSMH (%) (3)		37,4	32,2	43,1	44,7	35,3	37,8	43,6	39,5	
DYSY, net (Milyar ABD\$)	0,02	0,10	0,70	0,77	0,11	8,97	16,96	6,86	7,82	
Tarım Katma Değeri (GSYİH'nin %'si)	26,50	20,26	18,09	16,29	11,31	10,80	8,61	9,34	9,83	
Sanayi Katma Değeri (GSYİH'nin %'si)	23,82	27,13	32,16	33,24	31,48	28,51	27,69	25,79	28	
Sanayi Katma Değeri (milyar ABD\$)	16,17	17,73	46,80	54,27	74,85	119,33	178,62	140,23	181,58	
İmalat Katma Değeri (milyar ABD\$)	11,75	12,27	33,08	38,25	53,51	83,37	118,11	92,72	*	
İmalat Katma Değeri (GSYİH'nin %'si)	17,32	18,78	22,73	23,42	22,50	19,93	18,31	17,05	*	
Hizmetler Katma D. (GSYİH'nin %'si)	49,68	52,61	49,75	50,47	57,21	60,69	63,71	64,86	62,17	
Tarımdaki İstihdam Oranı	53,60	45,00	46,90	43,40	36,00	29,50	26,20	22,90	*	
Sanayideki İstihdam Oranı	20,50	20,00	20,70	22,30	24,00	24,80	25,70	25,30	*	
Hizmetlerdeki İstihdam Oranı	25,90	35,00	32,40	34,30	40,00	45,80	48,10	51,70	*	
KKBG/GSYİH oranı (4)	6,6	2,7	5,5	3,7	8,9	-0,1	1,6	6,4	*	
Dış ticaret hacmi, (milyar ABD\$) (5)	10,82	19,30	35,26	57,35	82,28	190,25	333,99	243,07	299,43	
İhracat (milyar ABD\$) (5)	2,91	7,96	12,96	21,64	27,77	73,48	132,03	102,14	113,88	
Dış Ticaret Dengesi (milyar ABD\$) (5)	-5,00	-3,39	-9,34	-14,07	-26,73	-43,30	-69,94	-38,79	-71,66	
İleri tekn. İhracatı (cari, milyon ABD\$)	*	*	105	200	1.084	905	1.806	1.462	*	
İhracat Endeksi (2000 = 100)	10,48	28,65	46,66	77,77	100	264,54	475,35	367,70	*	

(1) 1981 yılına ait
Kaynak: Aksi belirtilmedikçe World Bank veri tabanı.
(2) Human Development Index, <http://hdr.undp.org>.
(3) DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.
(4) Merkez Bankası, elektronik veri dağıtım sistemi.
(5) TÜİK, Dış ticaret verileri.

Kaynak: Koç, G. (2015)

https://www.researchgate.net/publication/281178687_Turkiye_Ekonomisi_1980-2010_Dis_Acilma_Dis_Ticaret_Buyume_Issizlik_sy:3

Devletin üretimden çekilmesinden sonra özel sektör yeniden büyük önem kazanmıştır. Ekonominin büyümesi ve gelişmesinin; genç, durumlara uyum

sağlayabilen girişimcilerle sağlanacağı düşüncesi tüm ülkeler için geçerli bir düşünce haline gelmiştir. Yeni sanayicilerin gelişmesi için gerekli iklim yaratılması şarttır. Erken Cumhuriyet dönemindeki anlatılar, incelenen girişimci profilleri girişimciliğin bir kültür olduğunu ve kuşaktan kuşağa aktarılarak geliştiğini, ekonomik ve hukuki mevzuatın girişimcileri destekleyecek şekilde yapılandırılması gerektiğini gözler önüne sermiştir.

Ancak dünyada yüksek teknoloji üreten ülkelerin başat roller üstlendiği bir sistemde 2000'li yıllarda sanayicilerin birikimlerini emlak yatırımlarına kaydırıldığını; AVM, rezidans, otel, market projeleri ile gündeme geldiğini görüyoruz.

İnşaat yatırımlarıyla kolay para kazanan sanayici, ülke ekonomisi açısından teknolojik ortalamayı düşüren sığ bir alana kaymıştır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana sanayi anlamında önemli adımlar atmış ve gelişmiştir, ancak teknolojisini yeterince geliştirdiği söylenemez. Teknolojik düzeyin istikrarlı bir biçimde yükselişte olduğu Güney Kore, Çin gibi ülkelerde ekonominin büyüme ivmesinin de hızlı olduğu gözlenmektedir. Yüksek teknolojide %3.2 olan düzeyimiz (Kalkınma Bakanlığı verilerine göre), ABD'nde %20.2 'lere ulaşmış durumdadır. Yüksek ve ortanın üstü teknolojinin katma değer getirisi çok daha yüksek olduğu için, güçlü bir ekonomi lokomotif görevini bu sektörler vermeli. Ayrıca, teknolojik yoğunluğu düşük kalan ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanması riski bulunmaktadır. Bu noktada dışa bağımlı olduğumuz ve büyük holdinglerimizin bile gerekli parayı bir araya getiremediği; paslanmaz çelik, rafineri, petrokimya, yarı iletken benzeri elektronik üretimlerin şirketlerin birleşmesi ve gerekirse yabancı ortaklıklarla sağlanması, bir zorunluluk gibi görünmektedir (Türkoğlu, 2016: 271-273).

Türkiye'de bu dönemde gelişimine hız katan ailelerden Eroğlu, Nakıboğlu, Pakiş, Kığılı, Memiş ailelerini sayabiliriz. Çelik, Matlı, Aslanoba, İrman, Orhan, Özdilek, Şankaya aileleri bu dönemde Bursa'da lider konumdadırlar. 2000'ler sonrası inşaat sektörünün gelişen yapısı, yeni elitlerin sektörel olarak bu alandan çıkmasına neden olmuştur.

2.1.2. Geçmişten Günümüze Siyasal-Kültürel Dinamikler

Türk siyasal yaşamı genel olarak sınıf ilişkilerinin iç içe girdiği, kökleri Osmanlı'ya dayanan devletçi-seçkinci ve gelenekçi-liberal cephe çizgisinde çözümlenebilir. Devletçi-seçkinci cephe “Batılılaşma” düşüncesi çevresinde oluşmuştur. Bu cephenin yaratıcısı, imparatorluğun aydın kesimini de temsil eden merkezi bürokrasidir. Bürokratlar, Batılılaşma yolunda yaşanması gereken devrimlerin oluşumu için, yaşamın pek çok alanına devletin müdahale etmesi gerektiğini düşünmektedir. Değişimi yaratacak (Boztemur, 1998: 82) güçlü toplumsal ekonomik sınıflar yoktur. Devletçi seçkinci yapı Osmanlı geleneğinin bir uzantısıdır ve Osmanlı döneminin genel niteliklerinde bu yapının izleri sürülebilir.

Halkın gerçek temsilcisinin kendileri olduğunu savunan gelenekçi-liberal cephe ise devletçi-seçkinci cepheye tepki olarak doğmuş, ekonomik ve siyasal eğilimlerini “liberalizm” çizgisinde oluşturmuştur. Devletin siyasal yaşamı denetlemesine karşı çıkan cephe, ekonomik alanda da benzer tavır sergilemiştir. Geleneksel-liberal cephenin “gelenekçiliği” Batılılaşmanın yenilikçiliklerine karşı direnişi simgeler. Bu cephe, bürokrasinin merkezi gücüne karşılık yerinden yönetimi (ademi merkezîyet) benimsemiş, topluma sunulan yenilikleri, İslam dinini kullanarak engellemeye çalışmıştır (Kongar, 2016: 131-132). Bu iki farklı cephenin kökleri tarihsel olarak ortaya konabilir.

Osmanlı siyasal yapısı, siyasal iktidarın padişahın temsil ettiği tek merkezde toplandığı, Hegelci¹⁶ anlamda sivil toplum kurumlarının cılız kaldığı “bürokratik imparatorluk” şeklinde tanımlanabilir. Siyasal kültür sivil topluma temel oluşturmaz. Bu yapıda muhalefete yer yoktur, tarihsel olarak da Türkler toplumla devlete karşı organik yaklaşmış, solidarist doktrinleri benimsemiştir. Türk siyasal kültürü Osmanlı öncesi ve Osmanlı'dan günümüze dek homojenliği, tekil yapıları beslemiş ve idealleştirmiş, toplumdan bu yapıya koşulsuz bir itaat, bağlılık beklemiştir. Bu yapıda muhalefet kültürüne ve farklılıklara tahammül yoktur. Padişah devletle

---

¹⁶ Hegel'de devlet-toplum ilişkisi sözleşmeye değil, bireylerin devlet otoritesini kabullenmesi esasına dayanır. Sivil toplum devlete bağlıdır ve bir otonomisi yoktur. Devlet birey ve tarafların çıkarlarının güvencesidir. Sivil toplumun varlık nedeni tamamen güçlü, donanımlı, metafizik devleti yaratmaktır. Hegelde sivil toplum (olumsuz anlam yüklese de) farklılık, özgünlük ve özerklik alanıdır (Durdu, s. 97-98)

özdeşleştirilmiştir. Batı’da devlet, sivil toplumun ürünü iken, Osmanlı’da toplumun üzerinde, ondan bağımsız, kutsal, her şeye kadir, yüce bir varlıktır. Devlet toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının yönlendiricisidir. Devletin memurları olan asker ve sivil bürokrasi de benzer şekilde devletin sahibi, koruyucusu, asli unsurudur. Siyasal kültür olarak adlandırdığımız, siyasal sisteme dair bu değerler, inançlar, tutumlar ile ilgili kalıplar tarihsel-toplumsal süreklilik olgusu nedeniyle Cumhuriyet’e de miras kalmıştır. Cumhuriyet, tüm alanlarda Osmanlı’dan kopuşu ifade etse de devlet geleneği, toplumsal yapı, bürokrasi, din gibi pek çok alanda süreklilik bulunmaktadır (Özbudun’dan Akt. Durdu, 2009: 94-100).

İktidardan Türklerin uzaklaştırılması Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleşmiş, İstanbul’un fethine dek devlet yönetiminde olan çoğunlukla Türk kökenli seçkinler, Fatih’in Çandarlı Halil Paşa’yı boğdurup yerine Zagnos Paşa’yı getirmesinden sonra dönüşüme uğramıştır. Sonrasında iki yüzyılı aşkın bir süre Türk kökenli hemen hiç kimse sadrazamlığa gelememiştir. Bu kural vezirler ve komutanlar için de geçerlidir. Önemli görevlere Avrupalı Hıristiyan kökenli “kul”lar getirilmiştir. Konu hakkında Bülent Ecevit’in yorumu şöyledir;

“Türk kökenlileri yönetimden olabildiğince uzak tutma politikası, sınırsız iktidar isteğinden doğuyordu. Çünkü kurucu millet olarak Türklerin bazı ayrıcalıkları, doğuştan bazı hakları, özgürlükleri vardı. Türk kökenliler padişahın kulu, yani kölesi sayılmazlardı. Çokuluslu Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan pek çok unsur içinde sadece doğuştan Müslüman Türkler iktidarı denetleyip sınırlayabilecek durumdaydılar. O yüzdendir ki, Fatih Sultan Mehmet, bu yetkiye sahip olan ulusu devlet yönetiminin tamamen dışına itmek istemiştir ve bunu başarmıştır; ondan sonraki padişahlardan da birçoğu aynı uygulamayı sürdürmüştür. Yine o yüzdendir ki, Türkler, büyük bir devletin, bir imparatorluğun kurucusu oldukları halde, o devlette yönetime ve siyasete katılabilme alışkanlığını edinme fırsatını yeterince bulamamışlardı.” (Kışlalı, 1992: 256-257).

Türkiye’de siyasal partiler 1909 yılına dek gizli cemiyetler şeklinde ortaya çıkmış, bu tarihten sonra ise yasal bir çerçeve kazanmıştır. Dolayısı ile siyasal partilerin kökeni I. Meşrutiyet öncesine götürülebilir. Anaakım siyasal partilerin oluşumunda ise Jön Türkler’in 1902’deki Paris Kongresi özel öneme sahiptir. Bu kongrede Jön

Türklerin İttihat ve Terakki kanadı sonradan TBMM Birinci Grup, Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi şeklinde; Prens Sebahattin kanadı ise Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, TBMM İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Sebest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi şeklinde bir ayırım yaşamıştır (Dündar, 2007: 15-20).

1860'larda İstanbul'da oluşan ve kendilerini "Yeni Osmanlı" olarak adlandıran bir grup muhalif entelektüel, Avrupalılarca, (aynı dönem filizlenen benzeri ilerlemeci hareketler nedeni ile) Genç Türkler olarak adlandırılmış, "Genç Türk" ya da "Jön Türk" (*les Jeunes Turcs*) olarak bilinen grup, sonrasında Osmanlı'nın son otuz yıllık siyasi hayatında derin izler bırakacak "İttihad ve Terakki"ye dönüşmüştür. Bazı tarihçiler ideoloji, siyasi kadrolar ve örgütlenmedeki süreklilikten yola çıkarak, Türkiye'nin erken ulus dönemini Jön Türkler ile ilişkilendirmektedir (Zücher'den Akt. Türe, 2008: 232-235). Siyasal kültür olarak adlandırdığımız, siyasal sisteme dair değerler, inançlar, tutumlar ile ilgili kalıplar tarihsel-toplumsal süreklilik olgusu nedeniyle Cumhuriyet'e de miras kalmıştır (Durdu, 2009: 94-100). Osmanlı'nın yarı sömürgeleşmiş çağdışı düzenini değiştirip yön vermek aydın kadrolara düşmüş, Tanzimat'ın Anglo-Sakson'vari taklitçi liberalizminin yerini, Alman "ulusçu" ekonomi almıştır. Ulusal ekonomi inşası ise önce İttihat ve Terakki ardından Kurtuluş Mücadelesi'ni başlatıp başarıyla sonuçlandıran Mustafa Kemal Atatürk ve kadrosu tarafından gerçekleştirilmiştir (Kazgan, 1999: 54-55).

Sonrasında yarı sömürgeleştirilen kurumların tasfiyesi, ulusal ekonominin yeniden yapılandırılması ve kurumların oluşturması çabaları görülecektir. Duyun-u Umumiye İdaresi ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi, Osmanlı Bankası ve Galata Borsası'nın son bulması, Milli Burjuva ve Müslüman Türk girişimciler yaratılması bu konudaki en önemli girişimlerdir. Ümmet toplumunun bireylerinin ulus devlet vatandaşlarına dönüştürülmesi, tarımdan sanayiye yapısal dönüşümler, hukuk ve eğitim düzeninin laikleştirilmesi gibi pek çok alanda yapılan yeniliklerle Cumhuriyet'in yapıtaşları oluşturulmuştur.

Bu dönemde biraz kısıtlansa da kambiyo spekülasyonu, arazi spekülasyonu, serbest gümrüksüz ithalat ve milli işadamları yetiştirmek amacıyla verilen tavizler "aday"ları zenginleştirmiş ancak üretimi arttırmaya, sanayileşmeye, tarımı geliştirmeye yönelik

yatırımlar ortaya koyan, istenen kalkınma hamlesini gerçekleştirecek bir işadamları grubu ortaya çıkmamıştır. 1929 bunalımı sonrası zor bir dönem yaşanmış, azınlıklar ülkeden ayrılırken Müslüman Türk girişimciler gidenlerin yerini hemen alamamış, yerli girişimciler ancak 1960'ların ikinci yarısında kendini gösterebilmiştir. Girişimcilerin gerek ülke gerekse dünyada para kazanır hale gelmesi ise 1980'lerin ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Göç ettirme politikası her alanda boşluk yaratmış, hükümetler bu alanları dolduracak insan yetiştirmek zorunda kalmıştır. Bu uğraş ise ancak birkaç kuşak sonra sonuç vermiş ve Cumhuriyet'in başlattığı eğitim seferberlikleriyle başarılmıştır (Kazgan, 1999: 71-72).

1945-50'ler tek parti yönetiminden demokrasiye geçiş yıllarıdır. 2. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmayan Türkiye'de, savaşın olumsuz yansımaları özellikle ekonomi alanında kendini hissettirmiş, tarımdaki ihtiyaçların karşılanamaması hali karaborsa, enflasyon, pahalılık gibi hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Savaşın yarattığı koşullar akeri-bürokrat kadro, büyük burjuvazi ve eşraf arasındaki ittifakı bozmuş, 1940 Milli Koruma Kanunu, 1942 Varlık Vergisi, 1943 Toprak Mahsulleri Vergisi ve 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi uygulamalar CHP ile varlıklı sınıfın arasının açılmasına neden olmuştur. Büyük burjuva ve eşrafın öncülüğünde güçlü bir muhalefet oluşturulmuş, Celal Bayar liderliğinde ve CHP'den ihraç edilen üç milletvekili (Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan) ile Demokrat Parti kurularak çok partili hayata geçiş sağlanmıştır (Saraçoğlu, 2017: 147). Atatürk'ün çok istemesine rağmen gerçekleştiremediği çok partili hayata geçişi İsmet İnönü sağlamış, 1 Kasım 1945'teki TBMM açılış konuşmasında yaşanan süreci şu sözlerle değerlendirmiştir;

“Devletin karakterinin bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak Cumhuriyet'in bir halk idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur” (Eraslan, 1998: 141). Geçiş sürecindeki en önemli etmenlerden biri İnönü'nün demokrasiye olan bağlılığıdır ve 12 Temmuz Deklarasyonu (1947) bunun en önemli göstergesidir. 1945-50 yılları ülkenin demokrasiye geçiş dönemidir. Aynı yıllar dünyada yeni dengelerin kurulduğu görülür.

ABD, 2. Dünya Savaşı'ndan Batı dünyasının yeni önderi olarak çıkmış, onunla iyi ilişkiler kurmak kaçırılmaması gereken fırsat halini almıştır. Bu dönem ABD ve Amerikan yaşam biçimi dünyaya yön vermektedir. Ancak bunun arkasında yoksul ve güçsüze yaşam olanağı tanımayan genel, yaygın, örtülü ve güce dayalı, Yeni Dünya Düzeni bulunmaktadır. Bu düzenin ekonomi ve politik amaçları arasında ülkelerin çıkarlarını koruma, geleceklerini belirleme, bağımsız olma şansları yoktur. Yeni Dünya Düzeni'nin amacı da budur. 20 yıl emperyalizme karşı başkaldırmış Türkiye, 24 Ekim 1945'te Birleşmiş Milletler'e (BM) sonrasında neredeyse tüm uluslararası örgütlere üye olmuş pek çok ikili anlaşma¹⁷ imzalamıştır (Aydoğan, 2018: 150-151).

1945 yılına dek ekonomik göstergeler incelendiğinde, Atatürk döneminde yaratılan ulusal birikimin zarara uğratılmadığı görülür. Savaş nedeniyle 356 milyon liralık dış borç alınmış olmakla birlikte, Hazineye borcu karşılayacak altın ve döviz stoku bulunmaktadır. İç borçlanma 1946 sonrası, "ABD ve Avrupa ekonomileriyle daha yakın ilişkilere geçilmesiyle" başlamış, ekonomik dengeler hızla bozulma eğilimine girmiştir (Aydoğan, 2010: 61-62).

1946 seçimlerinde CHP 465 meclis sandalyesinden 395'ini alarak büyük başarı kazanmış ancak 1950 seçimleri Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle sonuçlanmıştır. DP'lilerin 1950 seçim zaferi Türkiye tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Kemalizm ideolojisinin zamanın gereklerine göre yeniden yorumlanması gerektiğini söyleyen DP'ye göre, altı okla ifade edilen ilkelerin bazılarının da revüze edilmelidir. Serbest girişimcilik ve siyasal liberalizmi savunan DP liberalleri için artık korumacı devlet politikalarına ihtiyaç yoktur.

Bu dönem tarımsal mekanizasyon, verimlilik artışı, Kore Savaşı nedeniyle buğday fiyatlarının sıra dışı yükselişi, Ziraat Bankası'nın çiftçi kredileri gibi nedenler kırsal kesim ve özellikle büyük çiftçiler üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Ancak DP'yi siyasal liberalleşme vaadi nedeniyle destekleyen aydınlar, müteşebbisler, üniversiteler hayal kırıklığı yaşamışlardır. Demokrasi ve çok partili siyasetin var olan kurumlarla devam edemeyeceğini, dolayısı ile demokrasinin ekonomik gelişme uğruna feda edildiği düşüncesindedirler. Demokratlar, seçmen desteği ile iktidara

---

¹⁷ 14 Şubat 1947 DB, 11 Mart 1947 IMF, 22 Nisan 1947 Truman Doktrini, 4 Temmuz 1948 Marshall Planı, 18 Şubat 1952 NATO, 14 Aralık 1960 OECD

gelmelerine rağmen devlet aygıtları olan bürokrasi, ordu ve yargının arkalarında olduğundan şüphe duymuş, ordunun üst kademelerinde tasfiyeye gitmişlerdir. Menderes'in demokratik olmayan yönetimi ve hükümetin CHP'ye, üniversitelere, başta basın olmak üzere kurumlara uyguladığı baskılar, hür ve demokrat bir Türkiye fikrini benimsemediklerini açıkça ortaya koymuştur (Ahmad, 2019:108-118).

Genç Cumhuriyet'in din politikasının belirleyicileri olarak sayabileceğimiz siyasal ve sosyopolitik olarak Osmanlı'dan ayrılmak, yeni siyasal, toplumsal, kültürel meşruiyet zemini yaratmak adına dini "millileştirmek" ve rejimin güvenliğini sağlamak ilkeleri, çok partili hayat ve iktidarın el değiştirmesi ile önemli değişikliklere uğramıştır. Toplumsal olarak silikleşen İslami damar, DP'nin dini söylemleri ile yeniden temsil edilme imkanı bulmuştur. Ezanın Arapça'ya çevrilmesi, din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, laiklik karşıtı Tıcani Tarikatı'nın Atatürk'e sistematik saldırıları rejimin korunması amacını yeniden gündeme getirmiştir (Arpacı, 2018: 28-31).

1955 sonrası ekonomide başlayan gerileme, katlanan enflasyon, yaşam standartlarının düşmesi gibi etkenler 1960 darbesine yol açan etkenlerden bir kısmını oluşturmuştur. 1957 seçimlerinde Demokratlar oyların çoğuna sahip olsa da daha popülist yöntemle dinin siyasete alet edildiği politikalar gütmüşlerdir. 1958 devalüasyonuna dek 1 doların gerçek fiyatı 10 lira civarındayken, 2.80 lira paritesi korunmuş ve hükümet tarafından desteklenen ithalat çok ucuz, ihracat malları ise aşırı derecede pahalı hale gelmiştir. Büyük ölçüde yozlaşmaya neden olan bu politikanın sonucu olarak siyasi bağlantısı olan iş adamları çok ucuza döviz alabilmiş, ithalattan büyük kârlar elde etmişlerdir. Bu dönemde bazı iş adamları servetlerine servet katarken, devlet hazinesi boşalmıştır. Aynı dönem DP ekonomiyi kontrol edemez haldedir ve yardım için yüzünü Batı'ya döner. Temmuz 1958'de Washington, Türkiye'nin 400 milyon dolarlık borcunu konsolide etmek için 359 milyon dolarlık bir krediyi onaylamış, bunun karşılığı olarak dolar 2.8 TL'den 9.02 TL'ye yükselmiştir. Ancak ekonomide beklenen etki görülmez ve 1959 mali krizinde Amerika'dan alamadığı borç nedeniyle Sovyetler Birliği'ne yönelen Menderes, amacına ulaşmadan ordu tarafından devrilir (Ahmad, 2019: 118-123).

Dış politikalarda tam olarak Batıcı olan DP hükümeti, 1952’de Kore’ye askeri birlik göndererek Türkiye’nin NATO’ya katılma yolunu açmıştır. Sonrasında ülke savunma amaçlı olarak Bağdat Paktı ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı’na (CENTO) da katılmıştır (Dodd, 2016: 75). Türkiye’nin NATO’ya tam üyeliği siyasi açıdan oldukça önemlidir. ABD’nde eğitim alan subaylar, yeni teknolojiler ve yeni dünya görüşü ile ülkelerine dönmüş, ideolojik olarak bölgesel sınırlı vatanseverliğin yerini Soğuk Savaş’ın komünizm karşıtlığı almıştır. NATO üyeliği, subaylar arası ayrımı siyasal olarak da derinleştirmiştir. Genelde alt orta sınıfta olan subaylar artan enflasyon, siyasi istikrarsızlık, kentlerdeki genel memnuniyetsizlik, serbest piyasa tehdidi, toplumsal değerlerin yitimi gibi nedenlerle hoşnutsuzdur. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile Türk siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatında yeni bir döneme adım atılmıştır. (Ahmad, 2019: 122-127).

1960 darbesi sonrası iş dünyasına bakıldığında kurulan teknokratik rejmin büyük burjuvazi çıkarlarıyla uyum içerisinde olduğu, ithal ikameci ekonomi ve planlı gelişmenin sanayi burjuvazisinin kârlarını maksimize ettiği görülür. Kapitalizmin yayılmasıyla gelişen ve çıkarlarını pekiştiren bu grup kapitalizmin uluslararası burjuvaziyle uyumlu, tekelci yapısıyla dev boyutlu sermayecilere dönüşecektir. Sermayesi genişleyen büyük burjuvazi, bayiiiler ve temsilcilikler ile Anadolu’ya yayılır (Günlü, 2013: 728).

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin önderliğinde gerçekleştirilen darbede Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan, DP’li bakan ve milletvekilleri tutuklanmış, darbe bildirgesinde NATO ve CENTO’ya olan bağımlılık vurgulanarak, en kısa sürede demokratik hayata dönüleceği ifade edilmiştir. Sonrasında Milli Birlik Komitesi (MBK) adı altında 38 kişilik bir kadro bakanlar kurulu oluşturarak ülke yönetimini ele almıştır. 1960’ta Adalet Partisi (AP), DP’nin yerini alır. 1965’te ise mutedil kökenli, mühendislik eğitimi almış, kısmen ABD’nde eğitim görmüş Süleyman Demirel, TBMM seçimlerini kazanmıştır. Yeni özgürlük ortamında sol kanat muhalefetle baş etmeye çalışan Demirel, 12 Mart 1971’de parlamentodaki kargaşa ve sokaktaki anarşiyi önlemek amacı ile ordunun verdiği muhtırayla karşılaşır. Demirel’in istifası sonrası Nihat Erim başkanlığında teknokratlardan oluşan partilerüstü bir hükümet kurulur. 1973’te yeni bir genel

seçimle, yeni bir demokratik uygulamaya geçilmiş ve 1971 askeri darbesi sonlanmıştır. Ancak on yıllık koalisyon dönemi hükümette kaoslara neden olmuş, enflasyon ve hükümet kurumlarının derinden siyasileşmesi problemleri ortaya çıkmıştır. 1973-80 arası sokaklarda şiddet artmış, önemli siyasi figürler suikaste uğramışlardır. 1979-80 arası üç bine yakın kişinin şiddet yüzünden öldürüldüğü ortamda, ekonomide görülen çöküş ağır dış borç ve yüksek faiz ödemelerini beraberinde getirmiş, 12 Eylül 1980’de askeri üst komuta darbe ile yönetime el koymuştur. (Dodd, 2016: 76,77).

Demirel 1965’te Mecliste “modern Türk devletinin yolu 19. Yüzyıl kapitalizminin yöntemlerinden tamamen farklı olacaktır” derken, tekelci nitelik taşıyan kapitalist girişimlerin Anadolu’ya yayılmasını kastetmiştir. Esnaf ve küçük tüccar bu rekabet karşısında yok olmuş, alt orta sınıfı temsil edenler Demirel’i çıkar çevrelerini korumakla eleştirmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak 1969 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başkanlığına Demirel’in desteklediği adayın değil, Anadolu küçük tüccar, esnaf ve zanaatkârlar bloğunun desteklediği Necmettin Erbakan’ın seçildiği görülür. Bu dönem bir yandan büyük burjuvazinin öte yandan OYAK aracılığı ile sermayeleşen ordunun doldurduğu alanlardan çekilmesi gerektiğini anlayan Anadolu burjuvazisi, Anadolu’da 1960’larda şekillenen İslami siyasi söyleme kapı aralamıştır. Aynı dönem AP ittifakının parçalanması MSP ve MHP’yi siyaset sahnesine çıkaracaktır (Keyder’den Akt. Günlü, 2013: 728-729).

1960-80 arası toplumsal yapıda geleneksel kurumların yerini modern kurumlara bıraktığı, köyden şehre göç olgusunun sorunlu bir hal aldığı yıllardır. Sanayileşmesiz ve plansız kentleşme gecekondü kültürünü beraberinde getirmiştir. Bir yanda modern şehir oluşturma bunalımı, öte yanda gecekondü/varoş ikiliği siyasal merkeze karşı demokratik itiraz olarak yansımıştır. 1970’ler sosyal tabakalaşma olarak asker- sivil bürokrasi, burjuvalaşma sorunu yaşayan sermaye unsuru yanında esnaflığın güçlendiği, mikro girişim yeteneğinin arttığı, işçileşmenin hızlandığı, işçi sınıfının doğmaya başladığı yıllardır. Türkiye’nin geçen yüzyılında başlayan modernleşme süreci köylülüğün çözülmesi, geleneksel yaşama tarzının değişmesi gibi ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir (Yazıcı, 2017: 196-198). 12 Mart 1971 Muhtırası ile gelen ortam, sermayenin fraksiyonları arasında çatışmayı ve bölünmeleri (AP, MHP,

MSP) hızlandırmıştır. Büyük sermaye artan çelişkiler nedeniyle kadrolaşma ve kutuplaşma sürecine giren dönemin koalisyon hükümetinden umudu kesmiş; ordunun, uluslar arası sermaye kurumlarının tavsiyelerine ve teknokratik bir hükümete bağlanmıştır (Günlü, 2013: 729).

12 Eylül 1980 darbesi ise önemli bir kavşak noktasıdır. 1980 sonrası ortaya çıkan siyasi yasaklar, siyasi sistemi önemli derecede tahrip etmiştir. Ancak genel olarak Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP) içerisinde çevrenin yükselişini ve siyasette edindiği yeri gözden kaçırmamak gerekir. Bu yeni politikacı/işadami kuşağı, bir boyutu ile Türkiye ekonomisini dünyaya açan, bir boyutu ile politikayı kısmen çevrenin etkililik alanına sokan toplumsal bir özne olarak ortaya çıkmıştır (Yazıcı, 2017: 196-198).

Türkiye'deki tüm önemli dönüşüm noktaları, Silahlı Kuvvetlerin müdahaleleri (1960, 1971, 1980) sonucu gerçekleşmiş; gerek ülkenin toplumsal ve siyasal dönüşüm ihtiyaçları, gerekse Batı sisteminin jeopolitik restorasyon süreçleri, siyasal ortamın yeniden yapılandırılmasını gerektirmiştir. Siyasal ortamın yapılandırılması söz konusu olduğunda sadece müdahale değil, müdahale sonrası yapılan düzenlemeler de siyasetin seyrini değiştirmiştir (Uzgel, 2013: 13).

Fakat özellikle 1980 sonrası bir kırılma noktası olarak görmek ve değişen küresel ekonomik sistem ile siyasetteki yansımalarını göz ardı etmemek gerekir. Her ülkeyi içerisine alan küresel ilişkiler ağı kurallarının güçlülere belirlenmiş olması, belirleyiciliğin bu ülkelerin elinde bulunması, siyasi üstünlüğe dönüşen bu gücün az gelişmiş ülkelerdeki yerli işbirlikçilerle sürdürülmesi (Aydoğan, 2010: 20), üzerinde önemle durulması gereken konulardır.

Bir ülkenin dış politikası o ülkenin içinde bulunduğu siyasal güç dengelerinden ayrı olarak değerlendirilemeyeceği (Koçak, 2013: 282) gibi ülkelerin iç siyaseti de dıştaki güç dengelerinden ayrı düşünülemez. Bugün yaşanan olayların değerlendirilmesi 1923-1938 dönemi, 1945-1950'li yıllar ve 1980'lerde yaşananlardan ayrı olarak yorumlanamaz. Geriye bakıldığında Avrupa Birliği (o zamanki adıyla AET) ile imzalanan Ankara Anlaşması'ndan Gümrük Birliği Protokolüne uzanan (1995) otuz iki yılda, ekonomi ve dış ticaret dengelerinin aşırı şekilde bozulduğu, 24 Ocak

Kararları sonrası uygulamaları ile Cumhuriyet'in temel yaklaşımlarının işlevsizleştirildiği görülmektedir. Özal döneminde 1980-1995 yılları arası açıklar büyümüş, borçlar artmış, Gümrük Birliği uygulamaları sonrası ise denetlenemez hale gelmiştir (Aydoğan, 2010: 62).

1960-2008 yılları arasındaki askeri vesayet döneminin genel karakterini, dini devletin belirlediği sınırlarda tutmak ya da bu sınırların dışına taşımak isteyen iki sosyopolitik grup belirlemiştir. İlk aktör, siyasal ve ekonomik varoluşunu Cumhuriyet devrimlerine borçlu olan asker-bürokrat ve yoğun olarak İstanbul'da yaşayan sermayedarların ortaklığıdır. Genel olarak 'Cumhuriyet seçkinleri' olarak adlandırılan bu grup, mevcut durumu korumak için sosyopolitik değişimlere direnç göstermektedir. İkinci aktör ise Osmanlı dönemindeki ayrıcalıklarını Cumhuriyet döneminde yitirdiklerini düşünen ve dini kimlikleri ile ön plana çıkan gruplardır. 1950 sonrası dini kimlikleri ön planda olan grubun başarıları, Cumhuriyet seçkinlerinin rejimin korunmasına yönelik kaygı ve tedbirlerini arttırmışsa da öncelikleri uluslar arası konjonktür etkisiyle yükselen sol akımları kontrol etmek amacını gütmüştür. 1960-1990 dönemi Cumhuriyet seçkinleri açısından rejimi koruma ve kapitalizmin devamlılığını sağlama yıllarıdır (Arpacı, 2018: 28-31).

1970'te Necmettin Erbakan önderliğinde İslâmi referanslı Milli Nizam Partisi (MNP)'nin kuruluşu siyasete farklı bir boyut katmıştır. Kurucularının Nakşibendi ve Nurcu kökenli olduğu söylenen MNP, 1971'de askeri müdahalenin ardından, laiklik ile bağdaşmayan eylemleri nedeniyle kapatılmış, 1973'te Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. 1980'lerde tüm partilerin kapatılmasının ardından, İslâmi eğilimin Refah Partisi (RP) adı altında örgütlendiği görülür. Seçimlerde aldığı oy oranlarıyla koalisyon ortaklıkları alan RP, 28 Şubat 1997 hükümetinin istifası sonrası 1998'de Anayasa Mahkemesince kapatılmış, Erbakan'ın siyaset yapması engellenmiştir. Sonrasında kurulan Fazilet Partisi de kısa sürede kapatılmış (2001), Milli Görüş geleneğinin temsilcisi olan SP (Saadet Partisi) ise etkili bir siyaset icra edememiştir. 1980'lerde RP'nin temsil ettiği siyasal İslâm yükseliştir. Parti ekonomik alanda İslâm temelli "Adil Düzen" önerisinde bulunmaktadır. RP'nin kitle tabanını alt orta sınıf oluşturmakta ve parti küçük çiftçiler, mavi yakalı işçiler, küçük tüccar, esnaf, zanaatkar grubundan destek almaktadır (Özbudun, 2010: 110-

111) 1990'ların başından itibaren özellikle sağ-sol eksenli çatışmaların yerini dini-laik karşıtlığı almıştır. Komünist rejimlerin çöküşü, siyasal İslâmın yükselişi bu karşıtlığın temel nedenidir.

1970'li yılların ekonomik kriziyle esas itibarı ile klasik liberalizme dönülmüş ancak muhafazakâr değerlerin eklenmesiyle Yeni Sağ ya da liberal muhafazakârlık adıyla anılmıştır. Liberalizmin “piyasa ekonomisi” ve “sınırlı devlet” ilkeleri ile muhafazakârlığın toplumsal değerlere yaptığı vurgunun sentezi olarak ortaya çıkan bu anlayış ABD ve İngiltere’de uygulama alanı bularak Reaganizm, Thatcherizm gibi adlar almıştır. Özal’ın 24 Ocak 1980 kararlarının ardından, liberal ekomomiye geçiş yapan ülkemizde, askeri darbe sonrası Özal’ın liderliğindeki ANAP (Anavatan Partisi), Yeni Sağ politikaların uygulayıcısı olmuş, liberal-muhafazakâr anlayışı hayata geçirmiştir (Şener ve Çolak, 2015: 393-394). Özal, temelde libarellerle, dini muhafazakârların (başta Nakşibendi tarikatı olmak üzere) ittifakıdır, küçük girişimcilerle büyük sermaye/Anadolu-İstanbul sermayesi arasındaki ittifakın ANAP örneği üzerinden siyasal tezahürüdür (Doğan, 2013: 287).

İslamcı sermaye 1990'larda işletme ölçekleri, iş yaptıkları sosyo-mekânsal ölçekler, sermaye birikimi oluşturma süreçleri, finansman açısından farklılıklar yaşamıştır. Teşvik ve ayrıcalıklarla gelişen KOBİ sahipleri ve belediyeye iş yapan ticaret ve inşaat sektörü temsilcileri bu gruptandır. Bunlar arasında sermayenin küreselleşmesi sürecinde büyümek için büyük sermaye ya da yabancı sermaye ile ilişki kurmanın, var olan ilişkileri geliştirmenin, devletin çekildiği iktisadi alanlara girmenin gerekli olduğunu anlayıp dış pazara açılan KOBİ sahipleri ile İstanbul-Ankara gibi iki büyük metropolde İslamcıların kent yönetiminde olmasının sağladığı olanaklardan faydalananlar; teknoloji, işletme teknikleri gibi alanlarda da farklılaşmışlardır. İslâmcıların ana kuruluşlarından olan ve 5 Mayıs 1990'da kurulan MÜSİAD, sermayenin “ahlaklı kapitalistlerin” elinde olmasını istemektedir. Derneğin amacı, o dönem kurulan farklı derneklerde olduğu gibi “küçük ve ölçekli işletme sahibi üyelerinin yurt dışına açılmasını sağlamaktır” (Doğan, 2013: 289-292).

Genel olarak Türkiye'deki sorunlar Turgut Özal döneminde zirve yapsa da, DB ve IMF politikalarının başlangıç noktası olan 1945 yılı sonrası her zaman kritik nokta olarak görülmelidir. 1990'dan sonra görev alan başbakanlar IMF programlarını

eksiksiz olarak uygulamışlardır. Nitekim “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, “Çerçeve Programları”nın genişletilmiş tekrarı gibidir. Her yönüyle IMF tarafından hazırlanmış olan bu programın ikinci bölümü 9 Aralık 1999 Enflasyonu Düşürme Kararlarına ayrılmıştır. Ancak ‘güçlü ekonomiye geçişin’ anlamı, ‘ekonominin güçlüye geçişi’ şeklinde değerlendirilebilir. Amaç Türkiye’nin Cumhuriyet ile kurulan kamu yönetimi, ekonomik ve siyasal yapısını geri dönüşsüz olarak tahrip etmek, ülkenin küresel güçlerin uygun gördüğü biçime sokularak kendi gücüyle var olmasının önüne geçilmesidir. Bu doğrultudaki amaç 28 ve 29. Maddelerde açıklanmıştır (Aydoğan 2010: 160-170)

Aydoğan, “*Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma*” isimli kitabında adı geçen maddeleri şöyle yorumlamıştır;

“Programın başarısı kesin bir siyasi taahhüdü ve desteği içermektedir (Tüm partiler programı desteklemelidir); kamuda rasyonel olmayan müdahaleler önlenmeli, iyi yönetim güçlendirilmelidir (hükümetlerin kamu yönetimi üzerindeki söz hakkı kısıtlanmalı ve özerk yönetimler oluşturulmalıdır); bankacılık sektöründe başta kamu bankaları ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu bünyesindeki bankalar hızlı bir biçimde yeniden yapılandırılmalıdır (Merkez bankası başta olmak üzere kamu bankaları işlevsizleştirilmeli, yabancı bankalara satışları kolaylaştırılmalı ve Türkiye bankasızlaştırılmalıdır); kamu finansman dengesi, bir daha bozulmayacak şekilde güçlendirilmelidir (yatırımlar durdurulmalı, harcamalar kısılmalı ve geniş kapsamlı vergiler getirilerek tüm kamu kaynakları borç ödemesine ayrılmalıdır); fedakarlığın tüm kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören uyumlu bir gelirler politikası sürdürülmelidir (ücretler arttırılmamalı, tarımdan destek çekilmeli kamu işyerlerinde işçi ve memur çıkarılarak çalışan sayısı azaltılmalıdır).

Reformculuğun kavramlarının ve bu kavramlar arası ilişkilerin de 1995 sonrasında farklılaştığı görülür. Yerelleştirmenin küreselleşme için olduğu (glocalizasyon), özelleştirmenin yabancılaştırma olduğu (regülasyon), demokrasinin iktidarın yerli/yabancı özel sermayeye devredilmesi anlamını taşıdığı (yönetişim) barışın işgal anlamına geldiği yaşanan deneyimlerle ortaya çıkmıştır (Güler, 2005: 13).

2000'lerin başında RP merkezli siyasal İslâm, Adalet Kalkınma Partisi (AKP) ile ılımlı muhafazakâr bir çizgiye çekilmiştir. AKP'nin Türkiye'nin politik sahnesine çıkışı iki krize dayanmaktadır. Bunlardan ilki siyasi niteliktedir ve Milli Görüş temelli MNP, MSP, RP, FP çizgisinin çöküşüdür. İkincisi ise 2001 krizidir. Merkez sağ partilerin siyasal ve ekonomik sorunları çözmedeki yetersizliği halkta güven sorunu yaratmış, muhalefetin yetersizliği, istikrara duyulan özlem gibi nedenler AKP'nin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Börklüoğlu, 2019: 187-188).

Türkiye'de siyasetçiler TÜSİAD önünde bir tür sınavdan geçmekte, bu süreç sonunda destek vermektedir. TÜSİAD, AKP iktidarına eleştiriler getirse de ilk dönem açık bir biçimde destek vermiş, onun uyguladığı ekonomik programın, Kıbrıs sorunundaki açılımın, AB üyelik sürecinin arkasında durmuştur. Dolayısı ile 2000'li yıllarda Türk siyasetine ılımlı İslâmcılar ve arla planda TÜSİAD, görünürde liberal entelektüellerin olduğu hegemonik bir blok oluşmuştur. Bazı eski solcuların da aralarında bulunduğu bu liberal ve liberal/sol entelektüellerin AKP'yi destekleme nedeni; Türkiye'yi demokratikleştirecek, baskıcı devlet aygıtının gücünü zayıfkatacak ve Batı ile bütünleşmeyi hızlandıracak yeni aktör olmasıdır. Zira Özal'ın ölümü sonrası büyük burjuvazi ve liberaller çıkar ve taleplerini aktaracak siyasi aktör bulmakta zorlanmaktadır. Ayrıca burjuvazinin içerisinde çıkan (Besim Tibuk-Liberal Parti, Cem Boyner- Yeni Demokrasi Hareketi gibi) siyasal hareketler başarılı olamamıştır. Dolayısı ile AKP 2000'lerde bu yapıya uyacak tek siyasal partidir. İç ve uluslar arası ortam Türkiye'de küreselleşme sürecine muhalif olacağı düşüncesiyle Türk-İslam sentezini istememektedir. 1980'lerin sentezinin yerini ılımlı İslâmcı-liberal sentez almış ve bir dönüşümün önü açılmıştır. "İkinci demokratikleşme dalgası" adı verilen dönüşümde özelleştirmeler ön plandadır. 2004 yılından sonra artan özelleştirme uygulamalarıyla, 2004-2005 yıllarında 23 KİT, 2006 yılında 87 KİT tamamen özelleştirilmiş, sadece 2002 yılında 8.03 milyar dolarlık özelleştirme yapılmıştır (Uzgel, 2013: 27-29).

Tarımda çöküş, dışsatımdan dışalımaya yöneliş, bankacılığa darbe, tarımda doğrudan gelir desteği, üretim değil tüketim odaklı krediler şirketlerin pazarlanması, artan borçlar dönemin başta gelen sorunsallarıdır (Aydoğan, 2018: 220-221).

2.2. Türkiye’de Mahalli İdareler İçinde Belediye İdarelerinin Dönüşümü

Halkın ortak ve yerel gereksinimlerini karşılamak adına kurulan yerel yönetim birimi belediyelerde, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine dek toplumsal, yönetsel ve kurumsal anlamda birçok dönüşüm yaşanmıştır. Belediyelerin ülkemizdeki var oluş koşulları ve uğradığı yapısal dönüşüm Batılı örneklerden ayrılmaktadır. Batı toplumunda sivil toplum kurumu olarak gelişen belediyeler, bu özellikleri ile merkezi yönetimden ayrılır. Bu ülkelerde belediyeler sadece yerel ihtiyacı karşılayan bir kurum olmayıp, merkezi devlete karşı sivil toplum geleneğinin ifadesidir. Bu çerçevede ülkemizdeki belediyelere bakacak olursak, halk tabanına dayanmayan, köksüz bir kurumsal yapı ile karşılaşılacaktır. Belediyeler uzunca bir süre kaynakları kıt, güçsüz kurumlar olarak var olmuşlardır (Tekeli, 1983: 6-7).

Kent yönetiminde vakıf (1826'da merkezi denetime girdi) ve kadiya dayanan sistem (lonca ve mahalle tabanlı örgütlenme kalktığı için) işlevini kaybetmiş, Tanzimat'la askeri sınıf yöneticileri maaşlı memur olmuştur. Yeniçeri Ocağı kapanmış, kethüdanın yerini muhtar almış, avarız sandıklarına el konması imamın gücünü azaltmıştır. Hukuk yapısındaki düzenlemelerle kadının yargı alanındaki yetkisi daralmış, çözülen yönetsel sistem yerini zaman içerisinde ve aşamalı olarak belediyelere bırakmıştır. İhtisap hazırlığı, İntizamı Şehir Komisyonu, şehremanetinin yetkilerinin genişletilmesi bu aşamalardan bazılarıdır. İlk olarak İstanbul'da (Galata ve Pera'da) Altıncı Belediye Dairesi kurulmuş, bunu diğer liman kentleri izlemiştir. Bu oluşum Meşrutiyet ile tüm ülkeye yayılmıştır. Belediyelerin kurulmasında ilk aşamada temel amaç yol, su, kanalizasyon, aydınlatma gibi altyapı hizmetlerini getirmektir. Başta yargı olmak üzere pek çok açıdan güçlü olmayan belediyeler, karar organları açısından sadece emlak ve akar sahiplerini temsil etmektedir. Uygulamada da güçsüz olan belediyeler, altyapı eksikliklerinde yabancı şirketlerle yarışamamış, yabancı sermaye bu en kârlı alanı üstlenmiştir. 19. yüzyılda imar haritaları da yabancı mühendisler tarafından çizilmiş, 1848'den başlayarak imar yasaları çıkarılmaya başlanmıştır (Tekeli, 2011 b: 248).

Türkiye'de belediye teşkilatına ilişkin ilk düzenlemeler Tanzimat sonrasında başlamıştır. Tanzimat öncesinde II. Mahmut dönemine dek kadılar, adalet ve belediye hizmetlerinden sorumludurlar. Kadiya bu işlerin yürütülmesinde

yardımcıları eşlik etmektedir. Büyük merkezlerde "ayak naibi", alt düzeyde "mahalle imamları" kadının yardımcılarıdır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra belediye hizmetleri İstanbul'da "İhtisas Nazırlığı", eyaletlerde "İhtisas Müdürlüğü" tarafından yürütülmüştür. 1854'te İstanbul'da İhtisas Nazırlığı kaldırılarak, Şehremaneti ünvanıyla bir memuriyet kurulmuştur. 27 Ocak 1858, müslüman olmayan, zengin kesimin istekleri doğrultusunda belediye teşkilatının Galata-Beyoğlu'nda kurulduğu tarihe işaret eder. Belediyenin adı Altıncı Belediye Teşkilatı'dır. 6 Ekim 1868'de kurulan Der Saadet İdare-i Belediye Nizamnamesi de, azınlık ve yabancılara daha fazla hizmet gitmesi sorunlarını ortadan kaldırmak için kurulacaktır. Ayrıca, I. Meşrutiyet sonrası, 1877'de aynı kanun (Der Saadet Belediye Kanunu) ile yeni düzenlemelere gidilmiştir.

İstanbul dışında belediye teşkilatlarının kurulması 1864 Vilayet Nizamnamesi ile sağlanmıştır. 1871 Vilayet Nizamnamesi ile de vilayet, kaza ve sancak merkezlerinde belediye kurulması zorunlu hale getirilmiştir. 1876 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu belediyelerin seçimle iş başına gelen meclislerle yönetilmesini öngörürken, taşra için çıkartılan 1877 Vilayet Belediye Kanunu belediyelerin üç organa sahip olmasını sağlamaktadır. Bunlar reis, belediye meclisi ve cemiyeti belediyedir. Bu kanun 1930 yılına dek uygulanmış ve sonrasında 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girmiştir (Bal, 2015: 326-327).

1930'lar devletçi uygulamalar içinde yerel yönetimlerin de güçlendirildiği, belediyelerle ilgili çeşitli düzenlemelerin yapıldığı yıllardır. 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu izlemiş, ardından 2033 sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu (1933), 2722 sayılı Belediye İstimlâk Kanunu (1934) ve 2763 sayılı Belediyeler İmar Fen Heyeti Kuruluşuna İlişkin Kanun (1936) çıkarılmıştır. 24-25 Ekim 1935'te Uraylar (Belediyeler) Kongresi düzenlenmiş ve aynı yıllarda kent, kentleşme, kent yönetimi ve planlama sorunları ile kırsal kalkınma, köylere ait sorunların ele alındığı Belediyeler Dergisi yayına başlamıştır (Keskinok, 2006: 39-40). Osmanlı dönemi yerel yönetim anlayışı, değişikliğe uğramadan Cumhuriyet yönetiminde de devam etmiş ve yerel yönetimler, merkezi yönetimlerin politikalarına destek veren kuruluşlar olmuşlardır. İlk yönetsel düzenlemeler köylerle ilgili olmuş, 1924'te 442

sayılı Köy Kanunu kabul edilmiştir. Ardından Ankara Şehremaneti Kanunu çıkarılarak kente özel bir yönetim şekli geliştirilmiştir. 1930'da nüfusu 2000'i aşan yerleşimlere belediye kurulmasına yönelik, 1580 sayılı Belediye kanunu çıkarılmış ve bu dönemin en uzun süre yürürlükte kalan kanunlarından olmuştur (Çiçek, 2014: 59-62).

İlk belediye teşkilatının oluşturulmasında, Avrupa ülkelerinin iktisadi faaliyetlerini yürütmek için gereksinim duyduğu ulaşım, kanalizasyon, aydınlatma gibi sorunların çözümüne yönelik baskılar belirleyicidir. Yerel yönetim birimlerinin seçim ile iş başına geleceği hükmü 1961 Anayasası ile verilmiş, 1963 yılında yapılan değişiklikle, belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesi öngörülmüştür. Şu anda yürürlükte olan 5393 sayılı Belediye Kanunu ise 03.07.2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Çelikkaya ve Yayar, 2017: 53). Belediye başkanlarının 1963'e dek belediye meclisleri ya da Bakanlar Kurulu tarafından atama yoluyla görevlendirilmesinin demokratik yerel yönetimden uzak olduğunu söyleyen Yörükoğlu, bu yapıdaki yerel yönetim merkezi idare ilişkisinin hiyerarşik bir denetimi içerdiğini belirtmiştir.

1973-80 döneminde 'Demokratik Belediyecilik' anlayışı hakimdir. Bu dönemde kentteki mekânsal eşitsizlikler, yerel siyasetin yapısı ve aktörleri, kentsel hukukun meşruiyeti gibi konular ele alınmıştır. Bu hareketin sürükleyicisi genel olarak, büyükşehir belediye başkanları olmuştur. Meslek örgütleri, demokratik kitle örgütleri, sendikalar da Demokratik Belediyecilik Hareketi'nin önde gelen aktörlerindedir. "Kentsel rant", "Kentsel Toplumsal Hareketler" gibi konuların yerel yöneticilerin, akademisyenlerin ve siyasetçilerin gündemine oturması, dönemin Marksist ekonomi-politik yaklaşımla ilişkilendirilmesine olanak sağlar. Bu yıllar, yerel yönetimler-demokrasi ilişkiseliliğini kuran geleneksel liberal söylemin, dönüşüme uğrayıp, 1980 sonrası yeni liberal politikaların gündeme gelişinin de miladı olacaktır (Alada, 2008: 288-289).

Yerel yönetimler alanındaki en büyük değişimler 1980 sonrasında gerçekleşmiştir. 1984'te yürürlüğe giren 3030 sayılı Kanunla, *büyükşehir belediye yönetim sistemine* geçilmiş, 504 sayılı KHK ile herhangi bir özelliği ve ölçütü olmayan, "ilk kademe" belediyesi adı altında belediye türü oluşturularak, *büyükşehir belediyeleri*

yapılandırılmıştır. 2000 yılına gelindiğinde büyükşehir belediyesi sayısı 16'dır. 1987 yılında 3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve sonrasında bu kanunların yerini alan 2004 ve 2005 düzenlemeleri de yapılan köklü değişikliklerdendir. 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Yasası nüfus büyüklüğü gibi bir takım nesnel şartlarla yürürlüğe girmiş, 5747 sayılı Kanun ile ilk kademe belediyeleri kaldırılmıştır. Bu kanun Avrupa Yerel Yönetimler Şartı'nın gerektirdiği düzenlemeler, kuruluş ve hizmet usulleri konusunda da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 5216 sayılı Kanunla getirilen, Chicago Ekolü temelli "**pergel düzenlemesi**"nin (etkin alana hizmet verme) kentleşmede bir takım sorunları beraberinde getirdiği görülür. En son yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanunla ise sadece yeni büyükşehirler kurulmayıp, Türkiye'deki yerel yönetim sistemi ve ayrıca mülki idare sistemi büyük değişime uğratılmıştır. 2012 tarihli 6360 sayılı 14 ilde Büyükşehir ve 27 İlçe Kurulması Hakkında Kanun ise hala yürürlüktedir. Kamuoyunda "**bütünşehir**" olarak anılan ve büyükşehirlerde mücavir alan düzenlemesinin kaldırılarak, il mülki sınırlarının büyükşehir belediyesi yetki alanına girdiği 6360 sayılı Kanun ile etkin ve verimli hizmet verilmesi mümkün görünmemektedir (Çiçek, 2014: 59-62; Zengin, 2013: 1,3,19).

Büyükşehir Yasası ile yeni bir idari yapılanmaya gidilmiş, yasa ile kırsal kesime hizmet götüren İl Özel İdareleri devredışı bırakılmıştır. Bu görev, mülki sınırlar içerisinde büyükşehir belediyelerine aktarılmıştır. 30 ilde 16.561 köyün mahalleye dönüşmesine neden olan bu uygulama kırsal kesimi, özellikle de tarımı olumsuz etkilemiştir (Ayyıldız ve ark., 2016: 280). Sonuç olarak 2004, 2005 ve 2012 yıllarında il özel idareleri, belediyeler ve büyükşehir belediyeleri alanında yapılan düzenlemeler yenilenmiştir. Farklı siyasi rejimlerde merkezi yönetimin katı denetimi altında kalan Türk yerel yönetimleri ilk olarak 1950 sonrası çok partili dönemde, sonrasında özellikle Büyükşehir Belediyeleri'nin kurulmasıyla idari ve mali anlamda değişime uğramıştır. Buna rağmen hala merkezîyetçi yapının etkisi hissedilmekte, yerel yönetimler merkezi yönetimin gölgesinde kalmaktadır (Çiçek, 2014: 59-62).

Neo-liberal politikalarla değişen yönetim anlayışı, kavramsal olarak da dönüşüme uğramış ve yönetim kavramı, "yönetişim"e evrilmiştir. Etimolojisi İngilizce "governance" kavramının karşılığı olarak; kamu yönetimi, siyaset bilimi ve kent

çalışmalarında sıklıkla kullanılan yönetim kavramı, ilk olarak Platon tarafından insanları yönetmek anlamında bir metafor olarak kullanılmış, sonraları Latince ve Batı dillerine "yönetmek" (to govern) olarak geçmiştir. Kavramın bugünkü kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanında kullanımı, 1990'ların başında Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütler ile Anglosakson siyaset bilimciler ve iktisatçılar tarafından başlatılmıştır. Governance, belirli bir "yönetme biçimi"ni tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Kavramın Türkiye gündemine girişi 1996'da İstanbul'da düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşkeleri Konferansı (Habitat II) ile olmuş, kavram tüm yönleriyle tartışmaya açılmıştır. Yönetim modelini reddeden yaklaşım, uluslararası örgütler aracılığı ile dayatılmış ve küresel neo-liberalizmin bir politikası olmuştur. Birgül Ayman Güler yönetimi kamunun; devlet, özel sektör, sivil toplum tarafından piyasa mekanizmaları gereğince yönetilmesi şeklinde ifade etmektedir. Kavram bu haliyle uluslararası örgütler ve AB kuruluşları tarafından, neo-liberal yeni siyasal yönetsel düzenin kurucu kavramı niteliğindedir. Neo-liberalizmin krizine çare arayışı olarak devlet, özel sektörün faaliyetlerinin koordinasyonunda temel işlev görmelidir, piyasanın istenen biçimde işleyebilmesi için devletin müdahale biçimlerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Model ulusal/uluslararası sermaye lehine işleyecektir. Şengül de küreselleşme dinamiklerinin bir sonucu olarak yerel yönetimlerin değişime uğradığını, amaçlarının küresel sermayeyi çekmek olduğunu ve bunun için yerellik anlayışının benimsendiğini söylemektedir. Karar alma süreçleri "devlet-sermaye-örgütlü emek"ten, "yerel devlet-yerel sermaye- yerel sivil kuruluşlar" ittifakına dönüşmüştür (Erkan, 2014: 198,199,209,210).

Kentler, uzun erimli strateji ve planlar ile toplumun ihtiyaçları doğrultusunda değil, sermayenin yeniden üretimine yönelik arz yönlü kentsel politikalarla, rant odaklı kentsel projelerle ve bu projelerin getirdiği kentsel yayılma/dönüşüm süreçleriyle yönetilmektedir. Bir yandan "rekabetçilik", "yatırım çekme", "marka kentler", "kentsel pazarlama", "mutenalaştırma" (gentrification) gibi neo-liberal kentleşme stratejileri, öte yandan bu stratejileri hayata geçirmek adına kapitalist devletin rolü ve düzenleyici mekanizmaları yeniden tanımlanmış ve yapılandırmıştır. Konu, Marksist terminoloji açısından "sermaye birikimi" kavramı ve "sermaye birikimi sürecinde yapıllı çevre üretiminin rolü" üzerinden yorumlanabilir. Çünkü yapıllı çevre üretimi,

sermaye birikim sürecinin sürekliliği için özel önem taşımaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde son yirmi yıldır kentsel yönetimle ilgili bir yön değişimi olmuştur; 1960'lara özgü "idari" yaklaşım yerini adım adım 1970 ve 1980'lerde "girişimci" yaklaşıma bırakmıştır. Bu ülkelerde, ekonomik gelişmeyi girişimci bir yaklaşımla benimseyen kentlerin pozitif fayda elde edeceğine dair bir uzlaşma oluşmuş, bu uzlaşma ulusal sınırları, parti ve ideolojileri aşmıştır. Bugün kapsamlı bir literatür, kent girişimciliğinin kent siyaseti oluşumunda ve ABD'ndeki kentsel gelişim uygulamalarında, nasıl merkezi öneme sahip olduğu konusunda ilgilenmektedir. Kent girişimciliğine doğru yönelmenin temelinde, 1973 ekonomik durgunluğu sonrası kapitalist ekonomileri sıkıştıran zorlukların olduğuna dair geniş bir mutabakat bulunmaktadır (Harvey, 2015 b: 421-423). David Harvey'in kuramsal yaklaşımı, sermaye birikimi ve kentsel mekânın üretimi arasındaki ilişkileri çözümlemesi açısından incelenmeye değer görülmektedir. Harvey, sermaye birikimi kavramını temel alarak, "sermayenin ilk çevrimi" olan endüstriyel üretimin karşılaştığı "aşırı birikim krizi"nin sermayenin ikinci ve üçüncü çevrime aktarılması ile geçici olarak aşıldığını anlatmaktadır ki burada "sermayenin ikinci çevrimi" kentsel yapıyı çevrenin üretilmesidir. Fabrikalar, alt yapı sistemleri, okullar, hastaneler, konut alanları, AVM'ler, kentsel yapıyı çevrenin bileşenlerindedir ve sermaye birikiminin kârlılığı için sürekli olarak yeniden üretilirler. Üçüncü çevrimde devlet müdahalesi ön plana çıkmakta ve devlet, emek ve sermayenin yeniden üretimine ilişkin sürece doğrudan katılmaktadır (Penpecioglu, 2016: 163).

Küreselleşme ve yeni liberal dünya düzeninin ülkemize olan yaptırımları üzerinden kurgulanan yönetim modeli toplam kalite, saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, insan kaynakları, stratejik yönetim, vizyon gibi kavramlarla tanımlanabilir. Kavram, TODAİE'nin kamu yönetimi sözlüğünde *"Bir toplumsal politik sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabasıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzen."* olarak tanımlanmakta ve *"birlikte yönetim"*, *"ortaklaşa yönetim"*e vurgu yapılmaktadır. Ancak bu kavram, küreselleşmenin amaçlarına hizmet eden bir operasyondur, yönetimin temel felsefesinin değişimidir. Yönetim kavramının yerini yönetişime bırakması, devletin küçültülmesi gerektiği düşüncesine referansla oluşturulmuştur. Bu düzenlemeler dünyanın her yanında yapılmış, kamu yönetimi yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler devletlerin iç işi olmaktan çıkmış ve

uluslararası kuruluşlar devletlere yardımcı (!) olmuş, öncülük etmişlerdir. Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Birliği (AB), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Avrupa Konseyi bu kuruluşlar arasındadır (Keleş, 2015: 379-382).

1980 sonrası ekonomik liberalizasyon, yapısal uyum politikalarıyla bütünleşmiş, kamu politikalarında yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Kamu yönetimi; piyasa odaklı "özelleştirmeci", özel sektör ve STK'larla uyumlu "yönetişimci", yetki ve sorumlulukları yerinden yönetimlere aktaran "yerleşmeci" sıfatlarına sahip olmuştur. Burada vurgu, 'girişimci ve rekabet edebilir' bir kamu yönetiminin ancak 'ademi merkezîyetçilik' ile mümkün olacağı üzerinedir. Yerel yönetimler 1980-2004 yılları arasında, liberal iktisat politikaları gereği, 1984 tarihli Büyükşehir Belediye Yasası'nın olanaklarından, eski yasaların esnekliğinden, yeni kararnamelerden, düzenlemelerden yararlanmışlardır. Bu yapı içerisinde borçlanmalar, özelleştirmeler üzerinden gerçekleştirilebilmiştir. Bu dönemde kent yönetiminde AB ile bütünleşme çabaları oldukça etkindir. Ayrıca, uluslararası örgüt ve sözleşmeler yol göstericidir. Ortaya çıkan reform yasalarının temelinde piyasa hedefleri bulunmaktadır (Alada, 2008: 289,290,291,298).

Neo-liberal dönemin mekân kurgusu hiyerarşik bir yapıya sahip olan "dünya kentleri sistemi"dir. Bu sistemde yerel birimler birbiriyle yarışmaktadır. Yüksek iş merkezlerinin, Jameson'un değişimiyle hiper mekânların, fiziksel mekâna hakim olduğu bu yapılanmada, dünyadaki üretim ve hizmetler denetlenmektedir. Sassen'in şirketleşmiş dünya kentleri ya da global kentler dediği yeni oluşumda, iletişim ağlarıyla birbirine bağlanmış, mali sektörün ön planda bulunduğu New-York, Tokyo, Londra gibi kentler ön plana çıkmaktadır. Bu yeni yerel mekânlar, çok uluslu sermayenin kâr mekanizasyonunu en üst seviyeye çıkaracak şekilde, esnek üretimin örgütlendiği yerler olmuşlardır. Oluşturulan yeni modeldeki uluslararası iş bölümünde üretimin farklı aşamaları, sermaye tarafından farklı birimlere dağıtılmış, fason üretim yapan yerel sanayiler geliştirilmiştir. Kentler arasında öne çıkan güç sahipleri, uluslararası sermayenin kararlarına, isteklerine ve sorunlarına bağımlı olarak kendilerine yer edinecek, güç ve yetkilerini artırma yoluna gidecektir. Kentin

değişen işlevi onu bir işletme gibi görmüş, verimlilik ve kâr sağlayan mekânlara dönüştürmüştür (Doğan, 2001: 99-105).

Kentsel mekânlar toplumsal yapıyı gözlemlemek için önemli laboratuvarlardır. Toplumsal yapının birinci ögesi olan eşitsizlik, kentlerde farklı şekillerde ve boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Modern devlette yöneticiler ve yardımcıları ile yurttaşlar arasında, parti ve derneklerde yöneticiler ile üyeleri arasında, iş yerlerinde patronlar ve çalışanları arasındaki eşitsizlikler bulunmaktadır. Bu noktada eşitsizlik ve iktidar arasındaki ilişkiyi açmak gerekir. A'nın B'ye yapamayacağı şeyi yaptırmasında A'nın B'den güçlü olduğunu gören Duverger, Dahl'ın bu ilişkideki yaptırım gücüne "etki" dediğini ve etkinin eşitsizlikle ilişkili olduğunu söylemektedir. Bu durumda fiili eşitsizlik, hukuki eşitliğe rağmen ortaya çıkmaktadır. İktidardan, "ona boyun eğmekten kaçanları ağır kayıplara uğratan özel bir etki tipi" olarak bahseden Dahl, etkinin 14.000 farklı çeşidi olduğunu belirlemiştir. Laswell ve Kaplan da benzer şekilde iktidarın güç kullanımının özel bir şekli olduğunu ve onu güçten ayırmanın yaptırımlara başvurma tehdidi olup, belirlenen siyasete uyulmamasının ağır kayıplarla sonuçlanacağını belirtmektedir. Yaşananlar, başkalarının siyasetlerini etkileme sürecidir. İktidar bazı durumlarda etki ya da güç biçimini "zorlayıcılık" olarak da kullanabilmektedir (Duverger, 2011: 122-124). Etki, güç, zora başvurma elitleri sıradan insanlardan ayıran özelliklerin de en belirginlerindedir.

2.2.1. Tarihsel ve Güncel Durum

Türkiye'de yerel yönetimlerdeki değişimin başlangıcı 1960'lar olarak kabul edilebilir. Bu tarihlere dek yerel yönetimler temel altyapı gereksinimlerini bile karşılayacak kaynak ve yetkiye sahip değillerdir ve "geleneksel belediyeçilik" olarak nitelendirilebilecek çöp toplama, iş yeri ruhsatı verme, tarife düzenleme gibi işleri yerine getirmiştir. Bu dönem belediye başkanlarının performansları Ankara'dan gelecek kaynakla sınırlıdır, dolayısı ile eşitsiz bir merkez-yerel ilişkisi söz konusudur. 1980 sonrası yapılan değişiklikler kapsamlıdır. Bunlardan ön plana çıkanlar; büyükşehirlere özgü iki kademeli yönetimlerin oluşturulması ve belediyelere plan yapma yetkisinin verilmesidir. Bu dönemler aynı zamanda Dalan döneminde gündeme gelen "Projeci Belediyeçilik" kavramsallaştırmasının da

yaşandığı yıllardır. Şengül, 1980'lerin başından itibaren büyük kentlerin, merkezi yönetimden gelen kaynakların belediyelerce yatırıma dönüştüğü alanlar olduğunu söylemiş, altyapıya yönelik bu yatırımların kentsel girişimciliğin hegemonik ortamının oluşturulmasında da önemli rol oynadığını aktarmıştır (Şengül, 2001 b: 88).

Küreselleşme, yerel özerklik talepleriyle gündeme gelmiştir. Böylece katılımcı bir demokrasi yaşanacak, bireyler yaşadıkları çevreyle ilgili çok daha fazla söz sahibi olacaklardır. Nitekim AB üyelerinin çoğu bu yola gitmiş, farklı etnik grupların yaşadığı bölgelere yerel, kültürel, mali ve idari özerklikler verilmiştir. 1980'lere gelindiğinde emlak vergisinin belediyelere verilmesi, şirket ve vakıflar kurularak belediyelerin yerel hizmetleri arttırması, iç/dış borç alarak kaynak arttırma imkânı vb. etmenler belediyelerin değişen yapısına örnek verilebilir. Bunda artan nüfusun, buna bağlı olarak artan hizmet taleplerinin, kentleşmenin hızlanmasının da etkisi olmuştur. Ancak bu değişimle birlikte Türkiye'nin idari yapısında ikili bir düzenleme ortaya çıkmıştır. İlki merkezi yönetimin uzantısı olan kurumlar, merkezden atanan yöneticiler, diğeri seçimle iş başına gelen yerel yönetimler. Bu noktada yerel yönetimlerin, siyasal etki altında olduğunu söylemek mümkündür. Belediyelerin elde ettiği yeni olanaklar, siyasal yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir (Kazgan, 1999: 397-398).

Yeni sağ politikalar 1980 sonrası 'yapısal uyarlama politikaları' adı altında, ekonomileri özel sektör lehine değişime uğratarak uluslararası piyasalara açmıştır. Bu ülkelerin özellikle alt yapı yatırımlarında var olan açıkları üzerinden yol alan yeni sağ politikalar, bu açığın kamu kurumları ve kamu finansmanları ile karşılanamayacağı iddiasında bulunmuştur. Bu durumda merkezi yönetimin bürokratik yetkisi ortadan kaldırılmalı ve bu iş rekabet koşullarında işleyen şirketlerce üstlenilmelidir. Kamu finansmanı yetersizliği ise tüketiciden alınacak bedeller üzerinden sağlanmalıdır. Kredi geri ödemesinin tüketiciden alınacak gerçekleştirildiği sistem, bedel ödemenin sorumluluk duygusunu artıracığı ve kıt kaynakların daha rasyonel kullanılacağı varsayımına dayanmaktadır. İhtiyaç duyulan kredi ulusal/uluslararası piyasalardan karşılanacak, dolayısı ile özel sektör devreye girecektir. Ortaya atılan bu değişimin düşünsel arka planı Dünya Bankası temellidir.

İSKİ Modeli ve Bursa Su ve Çevre Sağlığı Projesi bu modellere örnek olarak gösterilebilir. İller Bankası'nın sistem dışı bırakıldığı süreçte DB, doğrudan belediyelerle ve sektördeki projelerle devreye girmiştir. 1993 tarihli bu dönüşüm sürecinde proje duraklarının ilki Bursa Büyükşehir Belediyesi ile yapılan anlaşmayla gerçekleşmiş, ardından Antalya ve diğer belediyelerde benzer anlaşmalar yapılmıştır. Bu modelin oluşturulmasında iki temel neden bulunmaktadır; uluslararası özel sermayenin krediye dönüşme ve kâr oranı yüksek yatırım alanı ihtiyacı. Sermayenin küreselleşmesi anlamına gelen yerelleşme ve özelleştirme modeli farklı ülkelerde şu sonuçları ortaya çıkarmıştır: yerel hizmetlerde ticarileşme ve fiyat artışı; ücretler, çalışma koşulları ve istihdamda kötüleşme, kamunun çökmesi ve yolsuzluklar (Güler, 1997: 62-64).

Bu yıllarda yerel yönetimlerin güçlendiği görülmektedir. Belediye Meclisleri incelendiğinde; 1977'de İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi üyeleri arasında mesleki dağılımda "esnaf ve küçük girişimci" ağırlığı gözlenmiştir. Türkiye'nin diğer kentlerinde de durum benzer şekildedir. 1984-89 Dalan döneminde ise meclis, bir önceki dönemden farklı olarak eğitim düzeyi daha yüksek ve girişimci bir gruptan oluşmaktadır. Bu yeni meclis üyeleri "belediyeleri" yatırımcı kurum olarak görmekte, kent sorunlarından çok seçtikleri ilçelerin "acil yatırım projeleri" ile ilgilenmektedir. Yeni meclis üyeleri ağırlıklı olarak göçmendir-kitle göçünün seçkinleri (Erder ve İncioğlu, 2004: 542-544). Mesleki dağılımda ise inşaat işi yapanlar ile müteahhitler ağırlıklıdır.

1980 sonrası neo-liberal sürecin yerel yönetimlerdeki yansımaları ANAP belediyeciliği üzerinden analiz edilebilir. Tekeli, ANAP belediyeciliğinin temel özelliklerini dokuz maddede özetlemiştir. Bunlar;

*Belediyelerin gelir kaynakları arttırılmıştır,

*Metropolitan alanlarda iki kademeli belediye yapılanmasına gidilmiş, kent sınırları içerisinde birden fazla belediye varsa bu alanlar büyükşehir ilan edilmiştir. Büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasında hizmetler açısından iş bölümüne gidilmiştir.

*İmar planlama yetkileri belediyelere verilmiştir.

*Tarih ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarının üniversite öğretim üyesi ağırlıklı yapısı, bürokrat sayısının artırılmasıyla siyasal baskıya açık hale gelmiş, yetkileri artan belediyelerin tarihi alanlardaki tahrip güçleri artmıştır.

*Etkin kaynak kullanımı adı altında özelleştirmeler savunulmuş, belediyeler ihale furyası içerisine girmiştir.

*Büyükşehir belediyeleri dış borç yaparak altyapı projeleri başlatmış, bu projelerle belediye başkanlarına prestij sağlanmıştır.

*ANAP metropoliten yönetimi aşamasında metropoliten nazım bürolarını dağıtmış, belediye başkanlarının uygun gördüğü yabancı firmalara hazırlatılan projelerle iş yapılmıştır. Yabancı firmalarla çalışma koşulu, yerli firmalara iş vermenin bir ön koşulu haline getirilmiştir.

*Belediyeler yap-sat-devret modeline başvurmuşlardır. (Tekeli, 2009: 276-282).

*Özel araba kullanımı, kent içi ulaşımın önceliği haline gelmiştir (Bal, 2011: 116-117).

Bu dönemde kentsel yatırımların büyük kısmı, özel sektöre verilen ihalelerle gerçekleştirilmiş ve kentsel yatırımlar sermayeye kaynak aktarımının yöntemi olarak görülmüştür. Öncesinde küçük ve orta ölçekli sermayenin varlık alanı olan kentler, bu dönemde büyük ölçekli ulusal/uluslararası sermaye gruplarının odak noktaları olmuştur. Yeraltı raylı sistemleri, toplu konut, altyapı gibi projelerde ihalelerin ulaştığı boyutlar bu odaklanmanın temel nedenidir ve bu durum yerel siyaseti farklı bir boyuta taşımıştır. Ayrıca özel sermaye yapılı çevrede doğrudan yatırımlara girmiştir (Şengül, 2001 b: 88).

Bu dönemde özellikle büyükşehir belediyeleri dış kredi kullanımına gitmiş, uluslararası sermaye kentlerde farklı uygulamalarla kentsel hizmet vermeye başlamış, işletim haklarına ortak edilmiştir. Ayrıca belediyelere bağlı piyasa sistemiyle çalışan şirketler kurulmuş ve bu şekilde patronaj ilişkileri farklı boyutlara taşınmıştır. Bu değişim belediye başkanı, belediye meclisleri yapılanmasına da yeni bir boyut getirmiştir. Belediye meclisleri patronaj ilişkilerinin odağı olmuş, belediye başkanlarının etrafında çıkar grupları yapılmıştır. Dönemin anahtar kavramı

yönetişim, klasik yönetim anlayışından bir hayli uzaklaşmıştır. Yerel yönetimlerin emek sermaye ayrımındaki yönelimleri, açık bir şekilde sermayeden yana olmuştur (Şengül, 2001 b: 110-113).

Büyük alt yapı ve kentsel dönüşüm projelerinin ülke bazında yaygınlaşmasıyla, tüm kentlerde "proje yatırımcı belediyeçilik" başlamış, büyük müteahhitlere iş olanakları sunan bu anlayış, 1989 seçimleri sonrası yerel siyasetten uzaklaşmıştır (Erder ve İncioğlu, 2004: 544). Bu politikaların uzantısı olarak kentlerdeki yeni elitlerin bir kısmı, büyük müteahhitlerin arasından çıkacaktır.

2.2.2. Çeşitli Tarihsel Dönemlerde Dünya Sisteminin Mahalli İdarelerdeki Değişmelere Etkisi

Neolitik devrimden 1500'lere dek dünya imparatorlukları, dünya ekonomileri ve mini sistemler olarak üç temel toplumsal sistem var olmuştur. Sonrasında imparatorlukların genişleyerek mini sistemler ve dünya ekonomilerini içine almasıyla belirli bir sınıra ulaşılmış ancak belirli bir aşamadan sonra imparatorlukların gerilemeye başladığı görülmüştür. İmparatorlukların denetleyemedikleri alanlarda oluşan boşlukları, mini sistemler ve yeni dünya ekonomileri doldurmuştur. Avrupa'da meydana gelen bir dizi değişim sonucunda ortaya çıkan yeni dünya ekonomisi, kapitalist üretim tarzı ve devletlerarası sistemi geliştirmiş ve bu yapının güçlenmesi kapitalist dünya ekonomisini de genişletmiştir. Sonrasında dünya imparatorlukları ve mini sistemleri de içine alan genişleme aşamasında Avrupa ile ticari, askeri, diplomatik ve kültürel ilişkiler içerisinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu da zamanla üretim süreçleri açısından, kapitalist dünya ekonomisinin bütünleşmiş iş bölümünün bir parçası haline gelmiştir (Wallerstein ve ark., 1983: 41-42).

İmparatorluğun dünya kapitalist sistemi tarafından içerilmesi sonucu uygulanan özgül politik ve ideolojik uygulamalar, toplumsal ve ekonomik yaşamı dönüşüme uğratmıştır. Bu içerilme süreci, dünya ekonomisi tarafından etki altına alınan bir bölgedeki özgül yapıların, çevreleşme dönüşümünü yansıtmaktadır. Sözü edilen içerilme kavramı, dünya ekonomik gelişmesi ve buna paralel olarak yerel sınıf ilişkileri ve iktidar yapılarının bir dizi değişime uğraması şeklinde tanımlanabilir. Bu

noktada tarım ve sanayinin dönüşüme uğradığı, ortakçı kullanan ticari çiftliklerin ortaya çıktığı, 'zor gücüyle pazara yöneltilmiş emek' konularını ele alan ve bu değişimlerin Avrupa'nın talebine bir yanıt olduğu düşüncesini savunan araştırmaların ortaya çıktığı söylenebilir. Şevket Pamuk'un 19. yüzyıl Osmanlı tarımını konu alan araştırmaları bu savı destekler niteliktedir. Yapılan araştırma bu dönemde artan **ayan** gücüne de işaret etmektedir. Bu güç, büyük ölçekli ticari çiftliklerden değil, öncesinde devlet tekelinde olan artı değere, vergi yolu ile el koyma ve pazarlayabilme özelliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (İnan, 1983: 9).

Osmanlı'da yönetim sultan ya da imparator ile özdeşleşmiş, sultan hem ulusu hem de Peygamber'in yeryüzündeki temsilcisi kabul edilmiştir. İmparatorluğun yüzyıllar içerisinde şekillenmiş yönetim bürokrasisi, 17. ve 18. yüzyıllarda köklü değişimler geçirmiştir. Wallerstein ve arkadaşları çalışmalarında, 18. yüzyıl ortalarında Avrupa devletlerinin kendilerine daha fazla imtiyaz yapılması konusunda yaptığı baskıları, Osmanlı'nın özgür bağış olmadığını ve sadece Babıali'nin tek taraflı anlaşmaları değil, ikili anlaşmalar halini aldığını belirtmiştir. İmparatorluğun zayıflaması ile yabancı elçi ve konsolosluklar güçlenmiş, müslüman olmayan teba vergi muafiyeti gibi imtiyazlar elde etmiştir. Bu durumda Müslüman tacirlerin ticaretteki durumları zayıflamış ve Avrupalı tacirlerin acentesi durumuna gelmişlerdir. Özellikle Balkanların hızlıca dünya sistemine eklemlenmesinde Müslüman olmayan tacirlerin etkisi büyüktür. Bu gelişme, sonrasında imparatorluğun tüketim alışkanlıklarını dönüştürmüş ve el zanaatlerinin çöküşünü getirmiştir. 18. yüzyılda ilk kez ithalat ihracatı geçmiş ve bozulan ödemeler dengesi nedeniyle Osmanlı devleti dünyaya borçlu kılınmıştır. Üretim sürecinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlayan temel aktörler tacirlerdir ve toprak sahipleri ile doğrudan üretici, tacirlere tanınan haklar üzerinden gittikçe artan borçların altında ezilmiştir. Devletin üretim üzerindeki denetiminin zayıflaması (iltizam) ve artan yabancı tacir hakları Babıali'nin de zayıflama nedenlerindedir. (Wallerstein ve ark., 1983: 46-47).

Osmanlı'nın buhranlar yaşayıp ekonomik düzeninin bozulduğu sıralarda, Batı Avrupa'da 16. yüzyılda yaşanan gelişmeler dalgalar halinde yayılarak tüm Avrupa'yı ardından Amerika'yı etkisi altına almıştır. 17. yüzyıl Batı Avrupa için çalkantılar dönemi olmuştur. Dönemin fiyat ve para devrimlerinin talihlisi Hollanda'dır.

Hollanda'nın önde gelen kapitalistleri; tüccar, kambiyo ve banka kapitalistleridir. Bu dönemde İngiltere, tarihinin biricik devrimini yaşamış, devrim sonrası krallık, burjuvazinin gölgesinde kalmıştır. 18. ve 19. yüzyıl İngiltere'sinde Adam Smith'in liberal burjuva kapitalizmini yarattığı kutsal kitabıyla, yüzyılın en zorlu kapitalist ekonomisi kurulmuştur. Fransa, (dönemin Osmanlı benzeri) bozuk bir düzen içerisindedir. Ancak büyük bir devrim ve ideoloji ile bu sıkıntının üstesinden gelir. Fransız devrimi ve Napolyon savaşları sırasında tarımın o dönemki en büyük pazarlarından olan İstanbul; devreye Mısır, Arabistan ve Hindistan gibi ülkelerin sokulmasıyla ekonomik zincirden koparılır. Napolyon savaşları Batı'da kapitalizmin doğuşunun nüvesidir. Sonrasında buharlı gemiler Atlantik ve Akdeniz'i aşarak ticaret yapacaktır. Böylece Batı Avrupa kapitalist ekonomisi, yirmi yıl gibi bir sürede (endüstri ürünleri üzerinden) finans kapitali ile Osmanlı'yı yarı sömürgeleştirme hareketini de başlatır (Berkes, 2013: 375-376).

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları bu değişimin yansımalarıdır ve hükümdar yetkilerini kısıtlayan yeni sistemin adı meşrutiyettir. Bu dönüşümler Osmanlı çevreleşmesinin meşrulaşması olarak görülebilir. Avrupalı güçlerle yapılan ticari anlaşmalar yerli sanayiye zayıflatmış, devlet içindeki sınıf içi ve sınıflararası çelişkiler yoğunluk kazanmıştır. Köylü sömürsü artmış, devlet aygıtının örgütlenmesinde 'reformlar' adı altında değişikliklere gidilmiştir. 19. yüzyılda devlet, Avrupa mali sermayesinin, imparatorluk içine sızmasına ve demiryolu yapımı, alt yapı yatırımları, ilk doğrudan sermaye yatırımları gibi yatırımlar yapmasına izin vermiştir. Çevresel yapılanmanın tamamlanması adına devlet aygıtı ve ekonomik süreçler, içsel ve dışsal olarak dünya ekonomisinin talepleri doğrultusunda dönüşüme uğratılmıştır. Devlet aygıtındaki bu dönüşüm, dünya ekonomisinin işlemlerini kolaylaştırma yönünde atılmış bir adımdır. Sonuç olarak dünya ekonomisi bir bölgeyi içine almak üzere genişlediğinde, Osmanlı İmparatorluğu örneğinde olduğu gibi; devlet yapısı, üretim sistemleri, toplumsal yaşamı örgütleyen kurallarına dek tüm ideolojisini biçimlendirmekte, bu şekilde bölgeler arasında ters istikamette bir yer değişikliği oluşmaktadır (Wallerstein ve ark., 1983: 48-53). Bu dönemde 1876 Kanun-u Esasi ile hükümdar ve meclis arasındaki dengeler düzenlenirken, 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ile meclis yetkisinin genişlediği görülmüştür (Keleş, 2015: 377-378). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomik sistemi tarafından içerilmesi

ve çevreleşme süreci noktasında görülen üretim biçimi ve devletin örgütsel yapısındaki değişimler son derece dikkat çekicidir. Bölgenin dünya sistemine entegre edilmesinde ülkeler arası anlaşmalar ve Avrupalı tacirler ile kurulan bağlantılar, bugünkü yapıların anlaşılmasına açıklık getirecek niteliktedir.

Cumhuriyet'in ilanının ardından 1924, 1961 ve 1982 anayasaları ile Cumhuriyet dönemi siyaset kültürünün öğeleri oluşturulmuş, yönetim yapısına şekil veren temel anayasal ilkeler ise yönetimin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde yetki genişliği ve yerel yönetim ilkeleri olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda ulusal birlik ve ülke bütünlüğü açısından yönetenlere geniş yetkiler verilmiştir. 1980'lere gelindiğinde küreselleşme ve yeni liberal dünya düzeni ile birlikte yönetim kültür ve uygulamalarında belirgin kırılmalar yaşanmıştır. Liberalleşme, özelleştirme, kamunun küçülmesi bu değişimlerin başlıcalarıdır. Burada önem arz eden nokta, kamu ve Kamu Yönetimi'ndeki değişimin; ekonomiden, topluma, ideoloji ve kurumlara dek tüm alanları değişime uğratmasıdır (Keleş, 2015: 377-379).

Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu Avrasya toplumları, Batı'nın tarihsel süreçte yaşamış olduğu evrimsel sıçramaları yaşamamış ve bu deneyimlerden sermaye ve servete dek her şeyin biriktirildiği, birikimlerin kaynağa dönüştürüldüğü davranış kalıplarına sahip olamamıştır. Avrasya toplumları, ağırlıklı olarak Batı egemenliği yolunda araçsallaştırılmış, müdahaleye uğramış ve Batı toplumları için tehdit oluşturacak düzenleri ortadan kaldırılmıştır. Tam olarak sömürgeleşmeler de ve siyasal düzenleri bağımsız bir ülke görünümünde de olsa, ekonomilerinin büyük bölümü son birkaç yüzyıldır denetim altındadır. Serbest piyasa koşullarının sınırsız bir şekilde yayıldığı bir ortamda, teknoloji ve finansa bağlı olarak denetim her geçen gün artmıştır. Ayrıca ekonomideki denetim, siyasal güdümü de beraberinde getirmiştir. Bu ülkelerin ekonomik gelişmeleri, Batının siyasal dengelerine ve ekonomik hesaplarına uyduğu ölçüde gerçekleşebilmektedir (Kazgan, 1999: 14, 19).

Dünya kapitalist sisteminde halen orta derecede gelişmiş ülke pozisyonunda bulunan Türkiye'nin, yönetiminde iki temel eksen bulunmaktadır. İlki ülke yönetiminin gelişme ve kalkınma amacına bağlı olması, diğeri sömürge olmamış olan ülkenin bağımsızlık sorununun her daim gündemde bulunması. Bunlardan gelişme-kalkınma sorunu resmi amaçlar arasına girerken, bağımsızlık sorunu kendine tam olarak yer

bulamamıştır (Güler, 2013: 339-340). Dolayısı ile Türkiye’de yönetim ve yönetimde meydana gelen yapısal değişimlerin ülkenin bağımsızlığı ile ilişkilendirilmesi, gelişmiş dünyadan aktarılan politikaların hassasiyetle üzerinde durulması gerekmektedir.

Yerel yönetimlerin özgün olarak ortaya çıkan toplumsal var oluş koşulları, ağırlıklı olarak merkezi devletin tarihselliği, siyasal kültürü, sınıf yapısı, sermaye birikim rejimi, teknolojinin hayata geçirilme düzeyleri gibi etmenleri içermektedir. Bu belirlenimde siyasi dinamiklerin, özellikle de uluslararası konjonktürün yönelimlerinin önemli etkisi bulunmaktadır. Genel devlet kuramları çerçevesinde açıklanan yerel yönetimler, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında siyasal katılım, siyasal eğitim, gücün dağılımı, hizmetlerin etkin şekilde sunumu görüşlerine odaklanmışlardır. Batı’da, iki savaş arasında yaşanan Keynesçi politikalar 1950’lerde yerini refah devleti politikalarına bırakmış ve süreç 1970’lere dek devam etmiştir. 1980’lere doğru refah devleti uygulamaları tartışılmaya başlanmış, neo-liberal politikalar önem kazanmıştır. Yerel yönetimleri demokrasinin temeli olarak gören düşünürler (Panter-Brick) olduğu gibi, yerel oligarşilere, dar zümre çıkarlarına hizmet ettiğini düşünenler (Langrod) de çıkmıştır. 1970’li yıllarda Marksist yazarlar yerel siyaset alanına girerek, sanayi kentlerinde ortaya çıkan kentsel eşitsizlik, yoksulluk, evsizlik gibi yoksunlukları konu edinmişler, kamunun kentsel alana müdahaleleri ve refah harcamalarına odaklanmışlardır (Alada, 2008: 269-278).

Harvey analizlerinde kent sisteminin örgütleniş biçimi ile sermayenin örgütleniş arasında bir paralellik görülmekte, kentsel mekân; üretimin örgütlendiği, sosyal ilişkilerin şekillendiği ortamlar olarak ifade edilmektedir. Kent formunda meydana gelen değişim ve dönüşümler, gelir dağılımını etkilediği gibi, küresel ekonomiye paralel olarak gelişen metropolitan ekonomide yoksul kitleler, yedek işgücü görevini üstlenmişlerdir. Castells sınıf mücadelesine "kollektif tüketim" perspektifinden bakmaktadır. Devlet belirli hizmetler vererek, sermaye birikiminin devamlılığını sağlamakta, kollektif tüketim formlarının örgütlenmesinde de rol üstlenmektedir. Yerleşik hizmetler etrafında toplanan nüfus, üretim maliyetlerini minimize etmekte, böylece kollektif üretimin örgütlenmesine uygun zemin hazırlanmaktadır (Bıçkı, 2006: 115-120).

1980 ve sonrası, Türkiye'nin yakın dönem siyasal tarihinin en çalkantılı dönemleridir. Bunun temel nedeni, 1980 askeri müdahalesi ve bunu izleyen askeri rejimin ülkenin siyasal hayatında derin izler bırakması şeklinde tanımlanabilir. Yeni ekonomik model arayışları ve dünya siyasal coğrafyasında özellikle sosyalist bloğun çöküşü bu dönemi daha da zorlaştırıcı etki yapmıştır (Tanör, 2003 (2): 29).

1980'lerde post-fordist üretimle birlikte kentler ekonomik, siyasi ve kültürel olarak yeniden yapılandırılmış; yönetsel yapı, kentin ihtiyaçlarına uyarlanan yerel yönetimlere kaymıştır. Bu anlamda yerel yönetim, yerel yönetim yanında piyasa aktörleri ve hükümet dışı sivil toplum temsiliyetinin birlikteliğinde, kamusal karar alma süreçlerini ifade etmektedir. Yönetimdeki bu biçim değişimi, küresel düzeydeki yerel inisiyatiflerce 1992 Rio Zirvesi ve 1996 Habitat II konferanslarında deklare edilmiştir. Sonrasında Gündem 21 ile uygulamaya konmuştur. Neo-liberalizmin inşa ettiği yönetim modeli kamu yönetimleri, özel sektör, tüketici birlikleri vb. arasında eşgüdüm ve etkileşimi olumlamaktadır. Yerel otorite ile özel çıkarlar uyum içerisinde kolektif hedeflere yönelir. Yeni kamu işletmeciliği piyasa odaklıdır. Emek, performans sözleşmelerine; kamu hizmeti, kullananın ödemesi şekline dönüşmüştür. Uygulama olarak ise kentsel yönetim; yerel yönetimin küçülüp parçalanması, yerel kamu hizmetlerinin ve ayrıca kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, hizmetlerde pazara öncelik verilmesi ile özdeşleşmiştir. Kamu yönetimi tüm topluma değil, sektörel çıkarlara ve müşterilere hizmet verecektir (Alada, 2008: 280-283).

1980 sonrası, beş döneme ayrılabilir. Bunlar (1980-83) istikrar dönemi, 1983-88 üretimin ve dış ticaretin serbestleştirilmesi, (1989-93) mali sermayenin tam serbestleşmesi olarak ifade edilen popülizme kayış ve konvertibilite, (1995-98) 1994 krizi ve büyümeden IMF'ye, (1999-2001) devletin mali krizi şeklindedir. 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde devletin rolü değişmiştir (Akın, 2007: 123). Özal dönemiyle, yani "sosyal devlete" karşı "liberalleşme" politikalarıyla, yerel özerklik uygulamaları gündeme getirilmiştir. Bu sistemde malların ve sermayenin serbest dolaşımı açısından yönetsel vesayet ve diğer kurumsal düzenlemeler ciddi engel oluşturmuş, özelleştirmelerle piyasanın sınırsız serbestleştirilmesi amaçlanmıştır. Yeni Sağ'ın bakış açısı kısaca şöyledir; kuralsızlaşma, yeni ulus devlet düzeyindeki düzenleme araçlarının ortadan kaldırılması, kamu yönetimi yerine işletme, kamu

hizmeti alan yurttaş yerine müşteri, maliyetlerin özelleştirilmesi, devlet desteklerinin kaldırılması, uluslararası sermayenin zaman/mekân sıkışmalarından kurtarılması ve özelleştirme siyasetleri ile bütünleşen yerelleşme olgusu. Yerel yönetimler işletmeye indirgenmiş ve özelleştirme yetkileriyle donatılmıştır. Parasız kamu hizmeti ve kamu yararı yerini, karlılık esasına dayanan uygun mal ve hizmet sunumuna bırakmıştır. Benzer şekilde devlet denetimi ve hesap verebilirlik araçları yerini, uluslararası denetim ve hukuka bırakmıştır. "Toplam kalite yönetimi", "performans yönetimi", "hesap verebilirlik" gibi süslü kavram kümeleri halkın yararlandığı kamu hizmeti alanının daralmasını önleyememiş, kamu görevliliği yerini alan esnek, sözleşmeli istihdamı ve geçici işçilik kadroları iş güvencesini ortadan kaldırmıştır. Bu dönemde emeğin örgütlenme özgürlüğü kısıtlanmış, ulus devletinin mevcut yapısı uluslararası sermaye dolaşımına sınır koyduğu için İller Bankası gibi merkezi kredi kuruluşları, devletin bürokratik kuralları ve diğer düzenleme araçları tasfiye edilmek istenmiştir (Keskinok, 2006: 83-84). 1980'li yıllardan günümüze dek gelen neo-liberal dönemde, yerel yönetimlere dair bir takım uygulamaları içeren reform yasaları çıkarılmıştır. Adı geçen yasalar; İl Özel İdare Yasası (5802 Nolu 4.3.2005 tarihli R.G.), Büyükşehir Belediye Yasası (5216 Nolu 23.7.2004 tarihli R. G.), Belediye Yasası (5393 Nolu 13.7.2005 tarihli R. G.) dir. Bu yasalar özü itibarı ile 2003 tarihli, henüz yasalaşmayan Kamu Yönetimi Temel Yasa Tasarısı referanslıdır (Alada, 2008: 289).

Finansal olarak bu yılların en belirgin özelliği, Ağustos 1989'da kabul edilen 32 sayılı karar ve bu karar gereği dış dünya ile Türkiye arasında sermaye hareketlerinin serbest bırakılması olmuştur. İlk baştaki miktar kısıtları birkaç ay içerisinde kaldırılmış, 1990 yılı başlarında TL, IMF'in ölçütlerine göre konvertibiliteye geçmiştir. 1989 yılı sonrası vergi sisteminde iyileştirme yapılmamış olması, iç borçlanmanın getirdiği kamu giderleri ve KİT sisteminin kamu maliyesinde net bir yük oluşturması hali, mali sistemin yükünü arttırmıştır. Böylece KİT'lerin önemli bölümü bitkisel hayata mahkûm edilmiştir. Burada 1991 yılında Türkiye üzerine çalışmalar yapan Dünya Bankası heyetinin özelleştirmeler konusunda çok partizanca kaleme aldığı KİT raporlarının etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca Avrupa Topluluğu'na gümrük birliği için yapılan başvuru ve GATT Uruguay görüşmeleri, zaman içerisinde tasfiyeye yönelme ve dış ticaret rejiminin serbestleşmesini beraberinde getirmiştir. Türkiye ekonomisinin yönetiminde IMF ve Dünya

Bankası'nın roller alması 1994 krizinde başlamış, 1998 yılı sonlarında IMF'le "*yakın izleme anlaşması*" imzalanmış ve ekonomi IMF gözetimine girmiştir. 1999-2002 arasında sürekli değişikliğe uğrayan bir dizi iyi niyet mektubu ve yeni anlaşmalar sonucunda kuruluştan 20.5 milyar dolar kredi kullanılmış, 2004'e kadar süreceği öngörülen ekonomik programların neredeyse tamamı IMF tarafından planlanmıştır. Sonuç olarak 20. yüzyılın başında Türkiye, ekonomisinin yönetimini Washington'a (ABD, IMF, Dünya Bankası), iç ve dış siyasetinin kurumlaşmasını ve yönetimini ise AB ve ABD'ne teslim etmiş görünmektedir. 1981-2002 dönemine bütünsel olarak bakarsak "*yapısal uyum*" adı altında bir serbestleşmenin sürekliliğinden bahsedebiliriz (Boratav, 2003 (2): 196-198). Uluslararası örgütler ve rejimleri, ulus devletin genişlemesi olarak gören Günlü, "yönetimsiz yönetişim", "devletçi" sonrası dünya düzenindeki düzenlemelerin ulus devletin yanında uluslararası örgütler ve sivil topluma aktarıldığını belirtmektedir (Günlü, 2008: 45).

1993'te imzalanan GATT antlaşması, tüm dünyayı içine alan serbest ticaret rejiminin hukuksal çerçevesini oluşturmaktadır. GATT yetersiz kalınca, daha sonra yerini WTO (Dünya Ticaret Örgütü) almıştır. Benzer şekilde 1988'de kurulan MIGA (Çok taraflı Yatırım Garantisi Ajansı) üye ülkelere yabancı yatırımını özendirmek, özel yatırımcılara ev sahibi ülkelerde olabilecek kısıtlamalar, kamulaştırmalar, yargı yolunun engellenmesi, savaş ve iç karışıklıklar konusunda yatırım garantisi vermek amacıyla olmuş, yatırımcıların olası zararlarının yatırımın yapılacağı ülkeye ödetilmesi teminatını vermiştir. Özelleştirmeler konusundaki risk faktörlerinin ortadan kaldırılması için yapılan bir girişim de MAI'dir. (Multilateral Agreement on Investment/ Çok Taraflı Yatırım Anlaşması). Amaç uluslararası düzeyde sermaye açısından risksiz bir ortamın anayasasını oluşturmaktır (Keskinok, 2006: 89). Güler, 1980'lerden bu yana dış kredilerin MAI binasını inşa ettiğini, ulusal yasama/yürütme iradesini kuşatma altına aldığını söylemekte ve bu misyonun "proje anlaşmaları" ile ilerlediğini belirtmektedir. Bu anlaşmalar yerel yönetimlerdeki kamu kredisi tekeli kırıncı, 1985'te %100 kamu kredisi olan yatırım finansmanı karşılama oranı, 10 yıl gibi bir sürede %13'lere düşmüş, yerli özel kredi sıfırdan %20'ye ve yabancı kredi sıfırdan %67'ye çıkmıştır. 1990'lara geldiğinde dış kredi borçlanma boyutuna uluslararası tahkim sorunu eklenmiş, kredi tahkimin kabul edilme koşuluna

bağlanınca, ulusal yargı gücünün daha üst bir mekanizmaya bağımlı kılınması gibi radikal bir sonuca varılmıştır (Güler, 1999: 130).

Günümüzde küresel ekonomi yeni dengeler kurma noktasındadır. Tek kutuplu ve ağırlıklı olarak ABD merkezli olan küresel ekonomi, bir süredir yeni bir yapılanma içerisine girmiştir. ABD ve İngiltere dışında özellikle Çin, Rusya'nın dahil olduğu çok kutuplu yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmış, bu denge değişimi AB üyesi ülkeler ile ABD ilişkilerine yeni bağlantı biçimleri oluşturmuştur. Safların belirlendiği yakın dönemde Türkiye'nin küresel ekonomilere entegrasyonunda da farklı bakış açıları ve politikalar oluşmuş, değişen dünya düzeni yapısal bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Kent yönetimleriyle ilgili olarak, Valilik ve Kaymakamlık birimlerinde yapılan son değişiklikler, son yapısal değişime örnek olarak gösterilebilir. Konuya ilişkin ayrıntılar basına, Valilik ve Kaymakamlık Birimleri Teşkilat, Görev ve Çalışma Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Yönelik Dair Yönetmelik'in 28 Temmuz 2018 tarihli Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girdiği şeklinde yansımıştır. Yapılan bu değişiklik gereği yönetmeliğe; "Vali ilde, kaymakam ilçede devletin ve Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır" maddesi eklenerek, 81 ilde valiler, 921 ilçede kaymakamlar, resmen Cumhurbaşkanı temsilcisi olmuştur.

2.3. Kent, Siyaset ve Elitler

17 ve 18. yüzyıllarda rönesansın bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan Aydınlanma, bilimsel düşünce ve sekülerizmin doğuşuna neden olmuş, önceki dönemlerde kilise ve ruhban sınıfının elinde olan güç, önce asillerin eline ve ardından derebeylere ve burjuvaya geçmiştir. Burjuvanın gelişip güçlenmesi iki sonuca neden olmuştur: Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi. Bu başarılar, sonrasında burjuva temelli kapitalizmin ortaya çıkıp gelişmesinde büyük rol oynayacaktır. Sanayi Devrimi'nin ilk aşamasından sonra Taylorizm'in uygulandığı ikinci aşamada seri üretim sistem ve teknikleri uygulamaya konmuş, üçüncü aşama ise bilgi işlem teknolojilerinin kullanıldığı çağın başlamasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu aşamayla çiftçi ve işçiden oluşan sınıf sıralamasına, bilgi işçisi eklenmiştir. Son aşamada değer yaratan ürünler, maddi varlıklardan maddi olmayan varlıklara doğru evrilmiş, hizmet ve bilgi üretimi ağırlık kazanmıştır. Sanayi Devrimi'nin ilk aşamasındaki zanaatkâr burjuva,

işletmelerin zaman içerisinde büyümesi ile profesyonel yöneticilerle çalışmaya başlamıştır (Yücel, 2015: 103-105). Uzun bir evrimsel süreci tanımlayan bu dönüşüm evrilerle günümüzde yeni burjuvaları, seçkin ya da elit dediğimiz büyük sermayedarları yaratmıştır.

Günümüzde devletler, adına piyasa ekonomisi denen, küresel kapitalizmin etkisi altındadır. Wallerstein'in analizine göre modern dünya-sistem, kapitalist bir dünya-ekonomidir. Sonsuz sermaye birikimi üzerine temellenen modern kapitalist sistem, bu özelliği ile önceki sistemlerden ayrılmaktadır. Bazı savunucularının doğal olduğunu öne sürdüğü bu sistem, aksine yapılandırılmış toplumsal bir sistemdir ve ortaya çıkıp gelişmesinde devletlerin de önemli rolü bulunmaktadır. Sistemin işleyişinde devlet; uzamdaki mal/sermaye/emek akışına, mülkiyet haklarına, işletmelere yüklenecek maliyetlere, vergilendirmeye dair kuralların belirlenmesine, istihdam ve ücretlere, iktisadi süreçlerin tekelleştirilmesine müdahale gücüne sahiptir; diğer devletlerin kararlarını etkileyebilir ve etki gücüne sahiptir. Devlet güvencesi olmadan sistemin işlemesi güçtür, bu nedenle de devlet tarafsız bir kurum olarak kendini var edemez. Sistemde artı değerin maksimizasyonu amaçlanır. Bu noktada ödül ve ceza sistemi devreye girmektedir. Kurala uyan ve artı değer fazlasını sermaye biriktirmek amacıyla kullananlar ödüllendirilmektedir. Oluşan sermaye birikimi yeni yatırımlara yönlendirilecektir. Bunu yapmayanlar ise iktisadi anlamda güçsüzleşmektedir, çünkü pazarın yapısı bu şekilde oluşturulmuştur. Kendi yaratmadığı artı değeri sermaye birikimine yönlendiren kişileri Wallerstein burjuvazi olarak tanımlamış, kapitalizmin burjuvayı yarattığını ifade etmiştir. Burjuvazi sürekli olarak yaratılan, biçim/bileşim olarak da sürekli değişim içerisinde olan bir sınıftır (Arıkan, 2015: 345). Toplumsal değerlere kimin lehine ve nasıl el konduğu, bu değerlerin ne için kullanıldığı, hangi toplumsal önceliklerin olduğu gibi sorunlar iktidar tarafından belirlenmektedir. Rant mekanizması, oluşan artığa el konması şeklinde yürümekte ve eşitsiz gelişmeyle sonuçlanmaktadır. Kentlerin gelişimleri de bu sürecin bir parçasıdır (Keskinok, 2006: 114).

Kapitalizm her evresinde, mekânsal olarak kentsel bir düzenlemeyle ortaya çıkmıştır. Değişim ve dönüşümleri beraberinde getiren bu düzenlemeler Veblen, Simmel, Benjamin ve Bauman gibi düşünürlerin eserlerinden izlenebilir. Zenginlerle

yoksulların, üretkenlerle tüketenlerin ayrı yerlerde konumlandığı kentler; üretilen, biriktirilen, malların yığılıp dağıtıldığı, endüstriyel işlevlerin merkezidirler. Kent merkezlerini, vardiyalı üretim ve ağır çalışma koşulları şekillendirmiştir. Kentler üretim odaklı bir sistemin kirini biriktiren, günün her saati bacaları tüten, üzerinde işçilerin gidip geldiği yaşam alanları olmuşlardır. Veblen kentsel dönüşümün endüstriyel kent içerisinde deneyimlenen aşamasına, kentten uzaklaşan yeni seçkin tiplemesini örnek verirken; Benjamin, endüstri sonrası sosyo-kültürel deneyimlerin yaşandığı tüketim toplumu üzerinde durur. Ötelenen yoksullar varoşlara itilmiş, kent seçkinleri ise mutena semtlere yerleşip eğlencenin, sanatın, kültürün merkezlerinde yaşamaya başlamışlardır (Taburoğlu, 2011: 103-112).

Castells, ekonomik anlamıyla kenti; emeğin yeniden üretimini sağlayan, kapitalizmin krizlerini soğuran, özel sektörün azalan kârlılığını gideren, talep ortamı sağlayan kolektif tüketim mekânları olarak görür. Bunların yapılabilmesi için kamusal müdahalelere gereksinim duyulur ve yerel yönetimler, yerel devlet gerekli olan kamusal müdahalenin siyasal araçlarıdır. Bu müdahale sınıf mücadelesi temelli siyasal bir sürecin sonucudur. Bu noktada kentsel toplumsal hareketler de, egemen sınıf çıkarlarına karşı geliştirilen toplumsal, örgütlü bir savunuyu ifade etmektedir (Alada, 2008: 278).

Konut, kapitalist toplumun değişim değerine sahip metasıdır. 1980 sonrası büyük sermaye grupları kentlerdeki gayrimenkul sektörüne kaymış, sektör politika üretme alanı olmuştur. Kentli sermayedarlar, bu alanda büyük kentsel yatırımlara girmiştir. Sermayedarların bu yatırımları, sabit girdiden öte sermaye aracı niteliğindedir ve sektörde ciddi kârlar söz konusudur. Kent içi arsalarla başlayan projeler, büyük yatırımcıların girişimleriyle kent çeperlerine dek yayılmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan bu yana, arsa rantları spekülâtif olarak görülmemiş oranda artmış, kentsel rant konut projelerinin değişim değeri üzerinden sağlanmaya başlanmıştır. Kapitalizm ve piyasa koşullarının oluşturduğu bu durum ise eşitsizlikleri beslemektedir (Cantürk, 2016: 1-8).

Bu kapsamda;

- Plan kararları ve değişimleri,

- Yeni ticari faaliyetlerin yer seçimi,
- Kentsel altyapı ve ulaşım imkânlarının gelişimi,
- Sosyal servisler,
- Spekülatif faaliyetler,
- Ana trafik aksları,
- Kat yükseklikleri,
- Belediyelerin yatırımları

gibi unsurlar, kentsel rantın oluşumunda etkili olabilmektedir. Orta Çağ'da başlayan sermaye hareketlerinin kentleşmeyi de içerisine katarak sömürgeciliğe evrilmesi kapitalist yapıya bir ivme kazandırmış, bitmeyen güç savaşları ve mücadeleler günümüze kadar ulaşarak küresel kapitalist sömürüleri yaratmıştır.

Harvey'e göre kent sistemi, kapitalist endüstrinin sınırsız kâr arayışlarının ürünüdür. Kent mekânları, tüketim araçlarına olan talebin karşılanması adına fabrikaların kurulup, yan sanayi, ofisler, işçi mahalleri benzeri sektörün isteklerine yanıt verecek şekilde yapılanmaktadır. Bu noktada ekonomik sistemin kararları doğrultusunda hareket eden politik düzey, bazen sadece izleyerek, bazen de işbirlikçi pozisyonunda yer almaktadır. Kapitalist sisteme hizmet eden mekânsal düzenlemeler, Marksist sınıf bilincinin de parçalanması anlamına gelmektedir. Küreselleşmeyle sürecinde kentler artan oranda iş merkezleri, AVM'ler, eğlence mekânları gibi tüketim odaklarına dönüştürülmekte ve kentlerin dönüşümleri bu çerçevede planlanmaktadır. Marksçı perspektif kentsel sorunu; kenti nesneleştirerek değil, sosyal çelişkiler üzerinden mekânla ilişkilendirerek, başka bir deyişle edilgen olarak tanımlamakta ve çözüm üretmektedir. Bu durum eleştirilere neden olsa da, mekânı belirleyen; sermaye etkinliği ve egemen sınıflarla birlikteliği olup, bu şekilde süreklilik kazanmaktadır (Bıçkıcı, 2006: 116-120).

Kent ve kapital ilişkisini Tekeli'den aktaran Ekici, bu karmaşık ilişki biçimini dört temel aşama üzerinden incelemiştir. Bunlar;

-Kent, üretim alanı ve artı değer yaratıldığı yerdir.

-Kent var olan üretim biçiminin ve toplumsal formasyonun yeniden üretildiği alandır.

- Kent, altyapısı, üretim ve hizmet işlevli binalarıyla, kendisi de kapital birikimidir.
- Kent, kentsel alanın yarattığı rantlarla, artı ürünün bölüşülmesini ve buna bağlı olarak, kapital birikimini etkilemektedir (Ekici, 2012 a: 9).

Yakın dönemin belirleyici özelliği, kentlerde karşı konulması fazlasıyla zorlaşan kentsel bir ittifakın ortaya çıkmasıdır. Bu ittifakı oluşturan aktörler, benzer bir söylemle kentsel dönüşümün yönünü belirlemektedir. Önceki dönemlerde farklı güç alanlarına sahip aktörler, kent ve kentliyle ilgili konularda eleştiri yapabilir, farklı talep ve önerilerle ortaya çıkabilir, kamusal alanda konuyu tartışmaya açıp muhalefet oluşturabilirken; sonrasında merkezi ve yerel siyasetin aktörleri ve bazı devlet kurumlarının içerisinde bulunan aktörler, aynı hegemonik söylem içerisine girmiş ve uygulamanın parçası haline gelmişlerdir. Kentler bu şekilde dönüşüme uğramaktadır. Bu söylem ve uygulamaların içerisinde özel sektör yatırımcıları, arazi sahipleri, danışmanlar ve bazı meslek gruplarının üyeleri de bulunmaktadır. Bu aktörler, kentin dönüşümüne yönelik düşüncelerini hakim medyada sunmakta ve ideolojik olarak da yanlış bilgi yaymaktadır. Kenti ilgilendiren son derece önemli kararların ranta odaklanmış serbest piyasa aktörlerine bırakılması, kentlinin bu mekanizmanın işleyişinde dışarıda tutulması ciddi bir problemdir. Ayrıca kente dair karar mekanizmalarında profesyoneller, yerel ve merkezi yöneticiler ve yatırımcılardan oluşan dar bir grubun başat rol alması, bu kararlarının kamuoyu tarafından sorgulanmadan uygulamaya konması endişe vericidir. Sürecin işleminde gizlilik, belirsizlik ve korkutma yöntemleri araçsallaşmıştır (Türkün, 2014: 8). Kentsel rantın belirleyicisi olan ve yukarıda saydığımız konularda ortaya çıkan kentsel problemler kentli ile kent elitleri arasında belirgin bir eşitsizliğin oluşumuna neden olmaktadır. Kentler, benzer şekilde dünya genelinde de küresel elitlerce istila edilmektedir.

1980 sonrası Yeni Sağ, devletin kentsel gelişme, arsa ve yapılı çevre ile ilgili tüm düzenlemelerini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar başlatmış ve bu noktada bazı plan değişikliklerini uygulamaya konmuştur. İstanbul'da Dalan Operasyonları, Koruma kararlarını hiçe sayan Tarlabaşı Operasyonları ve Boğaziçi'nde nazım plan kararlarını değiştiren plan değişiklikleri bu uygulamalara örnek oluşturur. Bu operasyonların her biri uzun hukuk mücadelelerine neden olmuştur. Bu dönem kentlerinde var olan nazım planlarının yerini, daha kısa erimli ve çıkarıcı mevzi

planlar ile parçacı kararlar almıştır. Ayrıca kamusal alanlar ve açık alanlar, plan değişiklikleriyle yapılı çevrelere dönüştürülmüştür. Örneğin 1983 yılı 2634 sayılı Turizm Teşvik Yasası ile merkezi yönetim, nazım planlarından bağımsız olarak belirli bölgeleri turizm merkezi ilan etmiştir. Çok ciddi yetki karmaşalarının yaşandığı bu düzenleme sonrası kent merkezlerinde oluşacak trafik sorunları, kirlilik, alt yapı yetersizliği gibi sorunlar göz ardı edilmiştir. Plan değişiklikleri sonrası yapılan kent gereksiniminin dışında artan sayıdaki iş merkezleri, lüks projeler kentleri farklı sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır (Keskinok, 2006: 100). Bu sorunlar artan oranlarda yaşanmaya devam etmektedir.

Florida, 1970 ve 80'lerde eski ve bakımsız mekânların sadece sanatçılar, müzisyenler ve diğer yaratıcılar tarafından stüdyo ve çalışma mekânı olarak kullanıldığını; oysa günümüzde yatırım bankacıları, teknoloji uzmanları, profesyonel işletmeciler tarafından, küresel süper zenginlerin bu mekânları istila ederek diğerlerini kovduğunu belirtmiştir. Küresel şehirler konusunda uzman olan Saskia Sassen, 2015'ten itibaren şirketlerin şehirlerdeki emlağa 1 trilyon dolardan fazla para yatırdığını tahmin etmektedir. Süperstar şehirlerdeki mekânları adeta kapışan küresel elitlerin amacı, paralarını güvenli bir yatırıma yönlendirmektir. Veblen ise lüks gayrimenkulün gösterişten uzaklaşıp, yeni bir ekonomik varlık kategorisi kazandığını işaret etmektedir. New York milyarderlerin, Londra ise multimilyonerlerin şehri olmuş durumdadır. New York, dünyadaki tüm şehirler arasında en fazla milyardere sahip olan şehirdir ve net 537 trilyon dolar serveti yöneten 116 milyarder bulunmaktadır. San Francisco Körfez Bölgesi, Silikon Vadisi'yle birlikte 71 milyarder ile ikinci sıradadır. Burada toplam servet 365 milyar dolar olarak belirtilmiştir. Bunu Moskova 68, Hong Kong 64, Los Angeles 51 ve Londra 50 milyarderle izlemektedir. Pekin 46, Bombay 33, Miami 31, İstanbul 30 milyarderle ilk onu tamamlamaktadır. Her biri 20 milyarderin üzerinde kişiyi barındıran şehir sayısı ise 7'dir. Bu şehirler; Seul, Paris, Sao Paulo, Shenzhen, Taipei, Dallas ve Singapur'dur. Şehir nüfusu büyüdükçe, küresel rekabet edebilirlik düzeyi de artmaktadır. Milyarder sayıları, kentteki finans ve teknoloji sanayilerinin ağırlığıyla da yükseliş göstermekte, tüm dünyada 173.000 kişi olan multimilyonerler, yaklaşık 20 trilyon dolar serveti yönetmektedir. Bu kişiler oransal olarak 0.002'lik bir kesimi ifade eder. Ultra zenginlerin en tepesindeki 4364 kişi ise Londra'dadır (Florida, 2017:

63-70). Profesör Florida devam eden satırlarda süper zenginler kente zarar verip vermediğini sorgular. Ona göre lüks apartmanların sönük ışıklarının sahipleri olan bu zenginler (sürekli yapılan ve çoğu boş olan dairelere gönderme yapılıyor), kentlerin dönüşümünün tek aktörü değildir. Sayıları çok olan hali vakti yerinde insanlar da bu değişimin bir parçası olarak görülebilir.

Yüz yıla yaklaşan Türkiye Cumhuriyeti'ne baktığımızda, her dönemin tarihsel yapıcı dinamosunun, o günkü hakim söylemle bütünleşmiş olduğu görülür. Bu bütünlük içerisinde belli bir azınlık, üstünlüğü farklı nedenlerle sağlayarak toplumun yönünü belirlemiştir. Bütünün kendisi ile zaman/mekân içerisindeki dönüşümleri her toplumda farklılık göstermektedir. Bu bütünde, iktidara sahip olan bir azınlık çoğunluğa meydan okumakta, karşısındaki çoğunluk ise izlediği azınlık ve onun düşünceleri üzerinden kendine bir algılayış geliştirmektedir. Cumhuriyet dönemine geldiğinde elit kesiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı yönetim erkini değişime uğrattığı ve dolaşımı sağladığı görülür. Hoselitz, sanayi öncesi sosyal tabakalaşmada belirleyici öğelerin kitle elit arasındaki uçurum ve statü değişkeni olarak ekonomik performansa itibar edilmemesi olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı yönetimi 19. yüzyıla kadar toplum yönetiminde dini kullanmamış, ancak bu yüzyıl sonrasında dinin kendisi, varoluşsal nedenlerle ideolojik bir temellendirme içerisine girmiştir. Amaç devleti ayakta tutmak ve parçalanmasını önlemektir. İmparatorlukta halk kültüründen farklı bir seçkinler kültürü vardır. Tanzimat'tan beri var olan modernleşme çabaları, yönetici elitlerin, gelişmiş bir toplumun modelinden yola çıkarak toplumu yönlendirmek istemeleri şeklinde devam etmiştir. "Devletin bekası", kurumların modernleşmesi/Batılılaşması olarak başlayıp, toplumun modernleşmesine doğru devam etmiştir. Osmanlı modernleşmeci seçkinlerinin izlediği yol ise Batı seçkinci kuramları bağlantılıdır (Kanbir, 2014: 678-680).

1946 sonrası Türkiye demokrasisinde dış etkenleri inceleyen Kürkçüoğlu, ülkenin orta sınıf yönetici seçkinlerinin çelişkilerini temellendirirken, bu kişilerin bir yandan iç ve dış statükoya karşı çıkıp Batılı devletleri de karşılıklarına aldığını, öte yandan (en azından başlangıç aşamasında) yukarı sınıfa ve yabancı sermayeye hizmet etmek için ortaya çıktıklarını ve topluma karşı bir yabancılaşma içerisinde bulduklarını belirtmiştir. Bu aydınlar değerlerini, taklit ettikleri ve eğitildikleri Batı orta sınıfından

almışlardır. Ancak Batılı devletler sadece kültürel bağlarla değil; iktisadi ve farklı alanlarda oluşturdukları bağlarla az gelişmiş ülkelerin iç yapısını etkilemeyi sürdüreceklerdir (Kürkçüoğlu, 1978: 221).

2.3.1. Türkiye’de Kapitalizm, Sınıflar ve Kentler

17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan ve büyük siyasal/toplumsal değişimlerin öncüsü olan sermaye birikimi; ücretli iş gücünü, dolayısı ile ücretli işçileri gerektirmiştir. Kapitalist örgütlenme, sermaye ve ücretli işgücü arasındaki ilişkiye dayalı sınıfsal bir sistemdir, özünde bir sınıf toplumu vardır (Giddens, 2013: 41). Kapitalizmin kentsel mekânlardaki var oluş biçimi ve yarattığı tabakalaşmanın pek çok sosyal bilimcinin araştırmasına konu olduğu bilinmektedir. Marksizm kent mekânı ile kurduğu ilişkide sınıf mücadelesi ve sınıf oluşum süreçleriyle ilgili analizlerde bulunmuş, Çağdaş Marksist yazınında Lefebvre ve onu izleyen Castells ve Harvey kapitalizm mekân ilişkisine özgün yorumlar getirmiştir. Lefebvre "...şeylerin (metaların) mekânda üretiminden mekânın kendisinin (meta olarak) üretimine geçmiş bulunuyoruz" saptamasıyla Marksistlerin kent mekânına bakışında bir kırılma noktası yaratmıştır. Marksist araştırmacılar için mekânın anlamı, kapitalist üretimin yapıldığı yer olmuştur. Castells açısından kent emek gücünün yeniden üretildiği yerdir. Althusserci bakış açısından yola çıkan Castells toplumsal oluşumları ekonomi, ideoloji ve siyaset çerçevesinde incelemiş ve bu üç temel olgunun kent mekânında varlık bulduğunu vurgulamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emeğin yeniden üretiminin maliyetinin devlete kaldığını söyleyen düşünür devletin; konut, eğitim, sağlık ulaşım gibi alanlarda yapılan yatırımları karşılamakta zorlandığını ve kentsel düzeyde doğrudan emek-sermaye çelişkisine indirgenemeyecek çelişkiler ortaya çıktığını ifade etmiştir. Çözüm ise geniş sınıfsal hareketlere eklemenecek kentsel sosyal hareketlerdir. Harvey ise kapitalist birikim süreçlerinde kentsel yapılı çevrenin rolüne odaklanmıştır. Lefebvre'nin vurguladığı kapitalist sermaye birikim süreçlerinin, krizlerden mekânı kullanarak çıkma çabası Harvey açısından önemlidir. Kapitalist toplumlarda kentleşme süreci, sermaye birikim süreçlerinden ayrı düşünülemez. Kapitalizm krizlerinde meta üretim ve tüketiminin gerçekleştiği birinci çevrimde biriken sermaye yatırıma

dönüştürülemezse, oluşan aşırı sermaye birikimi ikinci çevrime aktarılarak çözüme ulaşılmakta, ikinci çevrimde ise kentsel yapıyı çevreye yönelmektedir (Şengül, 2001: 15-20). Sabit sermaye yatırımları olarak gördüğümüz hastaneler, okullar, AVM'ler, fabrika ve konutlar sermaye birikiminin kârı için sürekli olarak yeniden üretilmektedir.

Dahrendorf ve sanayi toplumu kuramını savunan diğerleri, Batı toplumunda homojen bir "egemen sınıf" olmadığını belirtmişler ve temellendirdikleri çoğulcu yaklaşımla hükümet politikalarını oldukça sınırlı etkileme gücüne sahip ayrı ayrı seçkin gruplarının varlığını savunmuşlardır. Marx, devletin egemen sınıflar tarafından yönetildiğini söylerken; Poulantzas devleti kapitalist sınıftan ayırmış ve devletin bağımsız bir gücü olduğunu ifade etmiştir. Bu güç, sistemin sürekliliği için çıkarlarını korumak durumundadır ve bunun için de bazı kapitalist grupların kısa erimli çıkarlarına karşı politikalar (şirket birleştirmek isteyen işadamlarına karşı anti-tröst yasaları çıkarması gibi) geliştirebilir (Giddens, 2013: 75-76)

Türkiye'nin kentleşme deneyimine yönelik analizlerde, kentlerin tarihsel mülkiyet örüntüleri üzerinde fazla durulmadığı görülür. Oysa kapitalizm etkisi altında ortaya çıkan kentleşme biçimlerinde tarihsel mülkiyet örüntüleri/hakları ile sermaye-sınıf ilişkilerinin incelenmesi, alana önemli katkılar sağlamaktadır. Zira kentsel dönüşüm süreçlerini açıklamakta hem klasik kentsel gelişme teorileri, hem de rant teorileri görece zorlanmaktadır. İmparatorluktan itibaren devlet/sermaye/sınıf ilişkilerinde kırsal/kentsel arazi bağlarını görmek mümkündür.

Geç kapitalizmin 20. yüzyılın sonlarında aldığı biçim, kentlerde dönüşümlere neden olmuş, kapitalist birikim süreci mekânda örgütlenebilmek, sistemi yönlendirmek ve kontrol edebilmek için kısa süreli döngülerle yeniden yapılanmaya gitmiştir. Metropoller sermayenin mekândaki yeni görünümleridir. Mekânın yeni örgütleniş tarzıyla hiyerarşik ve yoğun kent merkezlerinin yerini çok merkezli, düşük yoğunluklu, parçalı yaşam alanları almıştır. Mekânların sermaye açısından önemli bir unsur haline gelmesi, kentlerin sermayeyi kendine çekme çabalarını da beraberinde getirmiştir. En iyi altyapı, ulaşım, iletişim gibi çekicilik unsurlarına kentin tarihsel ve kültürel birikimleri de eklenerek kentlerin pazarlanma aracı olmuşlardır. Bu süreçte kent merkezleri büyük ölçüde işlevsizleşmiş; üretim, ticaret, konut, alışveriş alanları

merkez dışına kaymıştır. Gelişen iletişim ve ulaşım olanaklarının etkili olduğu bu çözümede, çok merkezli ve parçalı metropolleşme süreci yaşanmıştır. (Kaya, 2008: 62-63).

Küreselleşme sürecinde kentler, sermayenin mekândaki hareketliliğini kolaylaştırıcı bir unsur görevi üstlenmişlerdir. Piyasa hareketliliği ve işletme kârlılığını esas alan bu yaklaşımlar, siyasi olarak devletin küçülmesi, iktisadi işletmelerinin dağıtılması ve yerelliğin ön plana çıkarılması temellidir ve merkezsizleşme (decentralization), devletçi yapılar, yönetim (governance), hükümet dışı kuruluşlar (non-governmental organizations) gibi kavramsallaştırmalarla ilişkilidir. Bu yaklaşımda kamu hizmeti ve kamu yararı kavramlarının yerini de ağırlıklı olarak DB kaynaklı; kârlılık (profitability), pazarlanabilirlik (marketability), doğru maliyetlendirme (true cost pricing), maliyetlerin geri döndürülebilirliği (cost recovery) kavramları almıştır. Siyasi zeminde "Yeni Dünya Düzeni" olarak kavramsallaştırılan kuramda kentler özneleşmiştir (yarışan kentler) ve bu siyasi bir tutumdur. Burada tüm sınıfsal aktörlerin, kentin ortak çıkarları noktasında ortak kültür oluşturmasını sağlayan, hegemonik bir ideoloji yaratılmaktadır (Keskinok, 2013: 234,241).

Bu bağlar günümüz kentlerinin biçimlenişinde de etkili olmaya devam etmektedir. Tarihsel olarak kentsel mülkiyet ilişkileri incelendiğinde, belirli dönemlerde belli sınıfların ayrıcalıklarının olduğu görülür. Devlet, kentsel arazi bağlantılarının oluşumunda rol almıştır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren miri toprakların bazı bölgelerde özel mülkiyete geçmesinde (özel mülk çiftlikleri), devlet ile yeni toprak sahibi sınıf arasındaki arazi bağlantıları ortadadır. Dış borcu ağırlaşan Osmanlı Devleti, ekonomik krizlerini aşmak için yerel beylere arazi satmıştır. Benzer şekilde Balkanlardan gelen Osmanlı tebasından çiftlik ağaları, İstanbul ve Bursa civarında özel çiftlikler satın almışlardır. 1950'ler kırdan kente yoğun göç yaşandığı yıllardır. Bu yıllardaki kentleşme gecekonduculara göz yummayı, yapsatçı apartmanlaşmayı gerektirmiş, emek maliyetini düşürerek sanayiye ucuz iş gücü sağlanması kentleşme modelinin özünü oluşturmuştur. 1950-70 dönemine ait bu yapılanma, göçmen nüfusun mekândaki yerleşimi, kentli orta sınıfın konut ihtiyacının karşılanması, sermayenin birikim sürecinin desteklenmesi şeklindedir (Kurtuluş, 2008: 303-315).

1970'lerden itibaren neo-liberal politikaların neden olduğu dönüşümler, gelişmiş ülkelerin kentsel-metropolitan alanlarındakine benzer bir dönüşümü geç sanayileşmiş ülke kentsel metropoliten alanlarında yaşatmıştır. Dönem; kapanan fordist fabrikalar, işsizlik, kronik enflasyon, sanayinin yer seçiminde gittiği değişimler, eski büyük sanayi kentlerinin boşalması şeklinde betimlenebilir. 1980'lere gelindiğinde yaşanan siyasi değişimler, ithal ikameci stratejiden, ihracata dayalı stratejiye geçişe neden olmuştur. Bu dönemde kentler gelişme sektörü olarak piyasa mekanizmalarına açılmıştır. Bunun anlamı kentlerin metalaşarak piyasa ekonomisine sunulmasıdır. İlgili yasal düzenlemeler hızla yapılmış, yerel yönetimler geniş yetkilere kavuşmuştur. Anakent belediyesi ve ilçe belediyeler olarak ayrılan metropoliten kent yönetimlerinde, imar yetkileri özellikle ilçe belediyelerine aktarılmıştır. Bu sistem kayırmacılık ilişkilerinin ön plana çıktığı siyasi alanda hızla yayılmış, başlatılan kentsel dönüşüm projeleri belli sınıfların lehine olacak şekilde işletilmiştir. Kent merkezlerindeki mülkiyet hakları el değiştirmiş; büyük şirket ve şirket gruplarının ofislerinin bulunduğu gökdelenler, çok katlı AVM'ler, lüks konutlar ve oteller yapılarak, bunların inşası için gerekli araziler hızla imara açılmıştır. 1970'lerden itibaren yaşanan bu mekânsal dönüşüm süreçlerinin temelinde ise devlet, sermaye ve yoksul sınıflar arasında kurulan kentsel arazi bağlantıları bulunmaktadır. Lefebvre, Castells ve Harvey gibi düşünürler eleştirel kent teorisini; bu bağlantılar üzerinden devlet, mülkiyet, sınıf ilişkileri çerçevesinde sorgulamışlardır (Kurtuluş, 2008: 316-317).

Küresel ekonomi, yerelde ve uluslararası olacak şekilde; ekonomik alandan, kültürel ve askeri tüm alanlara merkezileşmiştir. Bin adet dev şirket ve sahip oldukları yüzlerce finans kuruluşu, karteller oluşturarak ulusal ve küresel üretim sistemlerini taşeronlaştırmışlardır. Finans oligarşileri olarak adlandırabileceğimiz bu şirketler, büyüyen şirketlerin kârlarına el koymakta ve ayrıca siyasi parti ve sendika liderlerini, STK'ları ehlileştirerek, ellerindeki medya ile kamuoyunu depolitize etmekte, politik güç uygulamaktadır. Geç dönem olarak ifade edilen günümüz kapitalizminin, totaliter bir yapı sergilediği söylenebilir ¹⁸ Kapitalizmin kentleri ele geçirmesinde,

---

¹⁸ <http://sendika62.org/2017/08/samir-amin-isci-sinifinin-enternasyonalini-yeniden-insa-etmek-zorundayiz/>

tüketim kültürünü yayan medyanın da özel bir yeri vardır. Özbek¹⁹, 1970 sonrası medyasını Orta Çağ Avrupası'nın soylusu konumunda olan ve görkemli şatolarda serflerin emeğini sömürerek yaşayan senyörlere benzetmiş ve bu dönem sonrasında medya konusunda postmodern feodal dönem yaşanmaya başladığını belirtmiştir. Dönemin belirgin özelliği "senyörler dönemi" olması ve basın ahlakının geri dönüşsüz olarak yok edilmesidir. İlgili yazısında basının bir diğer özelliğinin, edebi politik kavgaların yerini finansal ekonomik kavgalara bırakması olduğunu söyleyen Özbek'e göre; holding çıkarları, siyasi nüfuz, ekonomik hakimiyet kavgalarının birincil silahı medyadır. Ayrıca medya uluslararası sermayeye eklenip gayri milli bir yapıya dönüşmüştür. Babıali matbuatı ve İkitelli medyası arşivlerinde, bu söylenenleri kanıtlayacak yazılı ve görsel örneklerin fazlasıyla mevcut olduğunu söyleyen Özbek, medya üzerinden büyük bir rant pastasına ulaşıldığını belirtmiştir. Ticari çıkarlar, özelleştirme furyası olanakları, yine medya olanaklarıyla sağlanmaktadır. Bunun için bir gecede iktidar övülürken yerilebilmekte ya da tam tersi yapılabilmektedir. Kentlerin rant mekanizması aracı olarak kullanılmasında, karar verici aktörler önemli bir rol üstlenmektedir. Aşağıda kent/belediye ilişkisi bu bağlama çözümlenmeye çalışılmıştır.

2.3.2. Kentler, Belediyeler ve Seçmenler

Neo-liberal politikaların somutlaştığı kentler, mekânları bir rant aracı olarak yeniden üretmektedir. 1980 sonrası en büyük kentlerde, sonrasında ise sanayileşme eğilimindeki orta büyüklükteki kentlerde yaşanan iç göçler de kentsel toprak rantını büyük ölçüde arttıran etmenlerdendir. Oluşan ranta el koyma ve yandaşlarına dağıtma olanağı kazanan yöneticiler, hem bireysel çıkarları, hem de oy kaynağı yaratması açısından, ellerine geçen imar planı yapma/uygulama olanaklarını kullanmışlardır. Kıray'ın patronaj ilişkileri olarak adlandırdığı sistem, varoşlara büyük hizmetler sunmuş ve onları kendi istemleri doğrultusunda örgütlemiştir. Bu siyasal anlamda bir taban genişletme hareketidir. Bu ortamda küreselleşmenin sağladığı ve kolaylaştırdığı dış borçlanmanın, merkezi ve yerel yönetimlerin aşırı borçlanmasını da beraberinde getirdiği görülür (Kazgan, 1999: 399-400). Bugün

¹⁹ Özbek, H., "Fikir Kavgasından Çıkar Kavgasına Türk Basını", 15 Mayıs 2018, Aydınlık Gazetesi

DB'nın verdiği kredilerin azımsanmayacak bir bölümü kentsel altyapı alanındadır (Keskinok, 2006: 132). Kentsel gelişme piyasa yasalarına uygun bir şekilde yürütülmekte, bu ortam denetlenemez ve yönlendirilemez bir hal almaktadır. Kentlerdeki değişimin gözlemlenemeyen belirleyicileri, kolay kârlara yönelerek kentte var olan tarım alanlarını yok etmekte, kentin tarihi dokusunu bozmaktadır (Keskinok, 2006: 132-135).

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yönetimde yerelleşme ile yerel birimler yönetimde ve kamusal hizmetlerde etkin olarak söz sahibi olmuşlardır. Bu noktada yerel yönetimlerin gücünün arttığı ve STK'lar ile iktidarı paylaştıkları söylenebilir. Yerel yönetimler alt yapıdan üst yapıya, konuttan sosyal hizmetlere dek hizmet sunan aktörler olarak önemli bir pozisyon elde etmişlerdir. Bazı uygulamalarda büyükşehir belediyelerinin merkezi yönetimleri hacim olarak geçtiği görülür. 1980 sonrası belediyelerin yetki, görev ve kaynakları büyük oranda arttırılmış, özellikle plan yapma ve imar hakkı belediyelere ciddi bir kaynak aktarımını sağlamıştır. Belediyeler her ne kadar güçlerini piyasa güçleriyle paylaşıyor olsalar da hesap sorma ve denetleme mekanizmaları ellerinde bulunmaktadır (Kesgin, 2012: 171-172).

24 Ocak 1980 kararları ile başlayan, Türkiye'nin kapitalist sisteme entegrasyonu olarak da görebileceğimiz yerel/bölgesel kalkınma paradigması, benzer şekilde "yerel kaynakların etkin kullanımı ve yerel potansiyelin açığa çıkarılması" temellidir. Bu durum, ekonomi politikalarının sermaye lehine evrilmesinin nedenidir. Sermayenin hareket alanını genişleten bu politikalar, kent ekonomilerinde sermayenin fonksiyonunu arttırmıştır. Türkiye'de otuz yılı aşkın bir sürede gerçekleşen bu yeniden yapılanma süreci, kentlerin ekonomik ve sosyo-mekânsal özelliklerinin yeniden yapılanmasını sağlamış ancak iki temel eğilimi de beraberinde getirmiştir. Bu durumu Harvey üzerinden temellendiren Tunç, ilk olarak, sermaye açısından iyileştirmenin olduğunu ancak emek gücünün bundan yararlanmadığını belirtmiştir (Talep yanlı politikalardan arz yanlı politikalara geçiş). Gelişmiş ülkelerden başlayan bu politikaların sonucu olarak, uluslararası anlaşmalar yolu ile (yatırım garantileri, gümrük tarifeleri anlaşmaları vb.) küresel sermayenin hareket imkânı genişletilmiş, istihdam koşulları esnekleştirilmiş, devlet girişimleri ve kamu

hizmetleri özelleştirilmiştir. İkinci eğilim kentlerdeki ekonomik ve sosyo-mekânsal değişimde inşaat sektörü artan bir etkiye sahip olmuştur. Sektör az gelişmiş ülkelerde ekonominin canlı kalmasını sağlamaktadır. Yüksek kâr getirisi olan sektör, önemli istihdam yaratmakta, sektörün bağlantılı olduğu ticaret ve hizmet alt dallarına talebi arttırmaktadır. 1980 sonrasında devlet inşaat sektörünün gelişimi açısından oldukça aktif bir rol oynamıştır (Tunç, 2011: 101-102).

Altyapı ve inşaat sermayenin değerlenme alanı olarak kritik bir işlev kazanmış, bu çerçevede "imar-iskân, bayındırlık, inşaat" kavramları ilk olarak güçlü bir ekonomi politik potansiyeli harekete geçirmiştir. Refaha erme imgesi ve iş yapma/işleme/çalışma mitosunu olarak görülen sektör, üretim sürecinde yaratılan bir sermayeye dayanmaksızın yeni zenginler yaratmanın da mekanizmasını oluşturmuştur (Bora, 2016: 14). 1980'lerde ve 1990'larda alt yapı inşaatları olarak büyükşehirlerde görülen devlet yatırımları, 2000'li yıllara gelindiğinde altyapı ve kentsel dönüşüm uygulamalarıyla devam etmiş, devletin aktif rolüne paralel olarak özel sektör de bu alandaki yerini almıştır. Lüks konutlar, iş yerleri, alışveriş merkezleri yatırım ortaklıkları ya da kamu özel sektör ortaklıklarıyla sürdürülmüştür (Tunç, 2011: 101-102).

Siyasi aktörlerin inşaat sektörünü desteklemeleri yeni değildir, ayrıca bu bize özgü de değildir. İnşaat sektörünün ekonomi üzerinde sürükleyici bir etkisinin olduğu ve bu sektörde yaşanacak büyümenin genel olarak ekonomiye olumlu bir şekilde yansıtacağı düşüncesi yaygındır ve akademik araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Uluslararası deneyimler inşaat sektörünün gelişmesi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığını göstermiştir. Bu düşünce pek çok ülkede yapım faaliyetlerinin kolaylaştırılmasını ve arttırılmasını politik tercih olarak ön plana çıkarmıştır. Türkiye için de benzer bir durum söz konusudur. 1980 sonrası Türkiye kapitalizminde gerçekleşen neo-liberal dönüşüm, inşaat sektörü ile yapım faaliyetlerinin sürekli olarak siyasi aktörlerin gündeminde var olmuş, ekonomik ve siyasi amaçlara ulaşmanın aracı olarak kullanılmış ya da kullanılmak istenmiştir. Ancak bu kontrolsüz büyüme ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir (Balaban, 2016: 17-21).

2000'lerde devlet, kentsel mekândaki mülkiyet paylaşımına sermaye lehine etkide bulunmuştur. Bu etki, emek-sermaye arasındaki mücadeleye, sermayeye kaçış bölgeleri yaratarak müdahale etmesinde, kentsel arazilerdeki mülkiyet ve kullanım hakkını, emekçi/yoksul kesimin aleyhine sermaye sınıfına aktarmasında görülebilir. Kentsel arazi bağlantıları; rant bölüşümü, kentlerdeki sosyo-mekânsal dönüşüm, sermaye lehine eşitsiz güç ilişkilerini belirlemiştir. Aktörlerin karar mekanizmalarına etkileri, sahip oldukları güçle yakından ilişkilidir. Örneğin küresel ölçekte çalışan bir mimarlık ofisi, yeni kentli zengine yaptığı proje ile politik elite kayırmacı ilişki kurarak var olan yasakları delmektedir. Bu ilişki sayesinde proje, sit yasakları delinerek, kentin en prestijli arazisi üzerinde büyük inşaat sermayesi tarafından uygulamaya konmaktadır. Bu projeler küresel emlak pazarında, çok uluslu emlak-yatırım şirketleri tarafından satışa sunulmaktadır. Devlet, yerel ve küresel sermaye bağlantılarını kurarak matrisi oluşturmuştur (Kurtuluş, 2008: 319-320).

Özel mülkiyet kapitalizmin varoluş koşuludur ve sermaye birikimi sürekli olarak işlevsel ve mekânsal biçimlerin, dokuların yaratılmasını zorunlu kılmaktadır (Keskinok, 2006: 190). Ekonomi politik açısından kentler büyük bir önem kazanmış, sermaye birikiminin yörüngesi olmuştur. Kapitalist devlet, özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü çerçevesinde kapitalist yollarla üretimin örgütlenmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Sivil/burjuva toplumunun ortaya çıkışında kapitalist devlet ile kapitalist sınıf birlikteliğinin önemi ortadadır; kapitalist özel mülkiyetin belirleyiciliği ve burjuvazinin çıkarlarını kollayan bir piyasa mekanizması, devletin burjuvazinin çıkarlarını korumadaki önceliğini her zaman için gösterir (Günlü, 2008: 42). Devletin bu niteliği, kentsel ekonomi politik ile devletin sermaye birikiminde yer almasında bariz olarak ortadadır.

Küresel anlamda sistematize edilmiş üretim ekonomisinde, bir düğüm noktasında üretim yapmak küresel şirketler için de hayati öneme sahiptir. 3. Bölümde geçmişten günümüze, yerel ya da küresel olarak elitlerin kent yönetimine olan etkileri Bursa örneği üzerinden kent/iktidar ilişkisi bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA'DA MÜTEGALLİBEDEN KENT ELİTLERİNE ELİTLERİN KENT YÖNETİMİNE ETKİLERİ

3.1. Bursa'da Kentleşme ve Kent Yönetimi

Kentler içinde barındırdıkları toplumların kültürel yapıları ve ihtiyaçları çerçevesinde yaşadıkları mekânları değiştirip dönüştürmesi sonucu var olurlar. Bu anlamda farklı coğrafya ve kültürlerle ait kentlerin, birbirlerinden çok ayrı şekilde oluşturulduğunu gözlemlemek mümkündür.

Tarihsel olarak ilk üretici toplulukların Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşadığı, Batıya uzanan koldaki son durağın ise Marmara Bölgesi olduğu bilinmektedir. Bu bölge yüzyıllar boyunca, bir çekim merkezi olma özelliğini sürdürmüştür (Karul, 2006: 125; Karul ve ark. 2010: 242). Bithynia'nın büyük bir şehri olan Bursa (İnalçık, 2007: 12), tarih sahnesine ilk olarak M.Ö. 1100'lerde çıkmış (Çiftçi ve ark, 2016: 179) ardından Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde adı sıklıkla anılmaya başlamıştır. Kağıtçıbaşı bu başarının sırrını Bursa'nın hızla değişen çağlara uyum yeteneğinde bulmakta ve günümüz ekonomik söylemi açısından, eğitilmiş bir sosyal sermaye ile yaratıcı, çalışkan bir nüfusun bunda etkili olduğunu ifade etmektedir. Günay ise kentin sulak tarıma ve meyve yetiştirmeye elverişli bir ova kenarında kurulmasının; Bandırma, Mihaliç (Karacabey), Mudanya limanlarının İstanbul'a hızlı ve ucuz taşımacılığı sağlamasının ve tarihsel etkenlerin Bursa'yı çekici kılarak önemli bir şehir haline getirdiğini söylemektedir. İlk başkent olan Bursa, sarayın kentte olması ve konumunun verdiği avantajla kervan yollarının da varış noktasıdır (Faroqhi'den Akt. Günay, 2005: 25-26). Osmanlı dönemi medrese ve külliyesi, Cumhuriyet dönemi okul ve üniversiteleri kentte bulunan insanların niteliğine yansımıştır; kentin coğrafi konumu, ticaret yolları üzerinde bulunuşu, deniz yollarına sahip oluşu, içinde bulunduğu bölgenin canlı bir ekonomik yapıya sahip oluşu da kenti özel kılmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1997: 7-9).

Bithynialılar döneminde sönük bir kent olan Bursa, Romalılar devrinde Nicomedia'ya (İzmit) bağlı bir yerleşim olarak önem kazanmıştır. Roma döneminde Pitiya adıyla anılan Çekirge semtinde kaplıcalar ve imparatoriçe için yapılmış saray, kentin artan öneminin göstergeleridir. Bölgenin Türkler ile tanışması 11. yüzyıla

tarikhlenmektedir. İznik'in Anadolu Selçukluların başkenti oluşuyla Türkler, Bithynia'ya yerleşmiştir. Bizans İmparatoru Alexis I Comnenas'ın kenti almasından (1113) sonra Bursa, Osmanlıların bölgede faaliyete geçmelerine kadar Bizans'ın elinde kalmıştır (Kağıtçıbaşı, 1997: 7; Günay, 2005: 15).

1307'de Osman Bey tarafından kuşatılan kent, 6 Nisan 1326'da Orhan Bey tarafından teslim alınmış ve bu tarihten sonra Bizans devri sonlanarak, Osmanlı devri başlamıştır (Bulut, 2007: 15). 6 Nisan 1326'da Osmanlılar tarafından alınan Bursa, 1402 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin başkentidir. Başlangıçta devlet sınırları içinde kalan yerler Bursa'dan yönetilmiş, fetihlerle sınırlar genişledikçe Osmanlılar burada bir beylerbeyliği kurmuştur. 1402'de Timur'un Osmanlıları bozguna uğratmasının ardından, başkent Edirne'ye taşınmıştır (1365'ten itibaren yönetim Edirne kentiyle paylaşılmış, bu durum 1453'te İstanbul'un fethedilip başkent olmasına kadar sürmüştür). Osmanlılar tam olarak imparatorluk niteliğine kavuştuktan sonra 16. yüzyılda topraklar altı eyalete ayrılmış, 1402'den sonra Bursa, bu eyaletlerden özel bir öneme sahip olan Anadolu beylerbeyliğinin Hüdavendigâr sancağının merkezliğini yapmış ve taşra yönetim birimlerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür. Bursa'nın imparatorluğun başkenti olduğu dönemde, sultanlar kentin farklı bölgelerinde kendi isimleriyle anılan külliyeler inşa ettirmişler ve külliyelerin etrafında gelişen konut yapılarıyla, Osmanlı dönemi Bursa'sının kentleşme modeli oluşmuştur. Bursa sancağının sınırları, gereksinimler sonucunda düzenlemelere tabi olsa da, 19. yüzyılda Osmanlı taşra yönetim birimlerindeki yeniden yapılanmaya dek ciddi anlamda bir değişikliğin yapılmadığı görülmüştür (Ergenç, 2014: 127-128; Dostoğlu, 2009: 11).

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti ve payitahtın beşiği olan Bursa, devlet merkezi için önemli ve ayrıcalıklı bir kenttir. Bursa, kuruluşundan itibaren geleneksel Osmanlı kenti özelliğini taşımaktadır (Abacı, 2005: 1). Kale, cami, hamam, bedesten ve pazarın hakim olduğu yerleşim, bir Müslüman Türk kenti olarak varlık göstermektedir (Üstündağ, 1999: 84). Osmanlı'da kent, fiziki bakımdan üç temel bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki hisardır ki savunma kolaylığı açısından şehrin en sarp yerine kurulur. Belirli bir büyüklüğe ulaşan kenti ikinci bir hisar çepeçevre sarar. Halk burada oturur ve çarşı pazar da bu kısımdadır. Kent belirli bir büyüklüğe

eriştikten sonra dışında oluşturulan diğer kısım da üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Bu son kısmı varoş olarak adlandırmak mümkündür. Bursa Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra hisardaki Hristiyanların tümü varoşa çıkarılmış, Hisar Mahallesi'ne ise saray ve devlet bürokratları yerleşmiştir. Bursa'da saray bir duvarla, şehirdeki hisardan ayrılmıştır. Varoş surlarla çevrilmediği için saldırıya açıktır. Bu kısımda genellikle gayrimüslimler ile şehre sonradan gelenler bulunmakta ve bu gruba "cemaat" adı verilmektedir. Cemaatin belirli bir büyüklüğe ulaşmasıyla mahallelerin oluştuğu söylenebilir (İnalçık, 2007: 14).

Hisar'da yeniçeriler yaşamaktadır. Kent savunmasında en güvenilir birim oldukları için, Hisar onlara bırakılmıştır. Mustahfızan denen bu yeniçeriler sadece padişahın emir alır, başlarında ise dizdar bulunur. Dizdarların en önemli görevi, azınlık mahallelerinde yangın ve yağmurlar çıkaran ve adına ayyâr denen genç grubu bastırmaktır. 17. yüzyıldan itibaren, ortaya çıkan isyanlar nedeniyle bu yeniçeriler tüm kentin yönetimini ele almışlardır. Devletin atadığı vali bile onların izniyle göreve başlamaktadır. Başlangıçta dizdarın kumandası altındaki bu grup, zamanla sayıca çoğalmış, özellikle Celali isyanları sonrasında kalelere çok sayıda yeniçeri ve sipahi asker yerleştirilmiştir. Yeniçerilerin başının yeniçeri serdarı, sipahilerin başının ise kethüdayeri olarak anılması, Evliya Çelebi'nin eserlerinde görülür. Nitekim, Evliya Çelebi gezip gördüğü tüm yerlerin yeniçeri serdarı ve kethüdayerini isimleriyle belirtmiştir. Bu kişiler Sultan'a bağlı oldukları için, yerel otoritelerden bağımsızdırlar. Bu nedenle de zamanla ayrıcalıklarını arttırıp, kentte hakimiyet kurarak, yerel otoriteleri saymamaya başlamışlardır. Bu durum **âyanların** ortaya çıkmasıyla, kent yapılanmasında yeni ve önemli bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir (İnalçık, 2007: 15; Karataş, 2010:114).

Kentin ticari anlamda ön plana çıkması 14. yüzyıla tarihlenebilir. 14. yüzyılda İlhanlı İmparatorluğu'nun çözülerek Osmanlıların politik bir güç olarak Anadolu'da ortaya çıkması, doğu-batı ticaret yollarında değişikliklere neden olmuştur. Yüzyılın sonlarında Ege kıyılarında var olan Foça, Balat, Efes gibi ticaret merkezlerinin Osmanlıların eline geçmesiyle, bu yerleşimlerin Bursa bağlantılarının kurulması, kenti doğu batı ticaretinde önemli bir yere getirmiştir (Akkuş, 2010: 28-29). Türkler Bursa'yı fethettiğinde bölge, sahip olduğu verimli topraklar ve sulak alanlar

nedeniyle ekonomik bir potansiyele sahiptir. Civar ormanların kerestesi İstanbul'daki tersanelere gönderilmekte; zeytincilik, bağcılık, şarapçılık gibi uğraşlar yapılmaktadır. Tüm bunlara ek olarak bölge halkı fetih sonrası kenti terk etmemiş, bu da beylik düzeninin temel yapısını oluşturmuştur (Kağıtçıbaşı, 2016 b: 17). Ayrıca yaylalara yerleşmiş bulunan yörüklerin ürettiği yünler, Bursa'da dokumacılığın gelişmesine ve tarım dışı ticaretin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Üstündağ, 1999: 82).

Bursa, uzun bir dönem doğu ve güneyde Mısır, İran, Suriye; batıda Floransa, Venedik, Ceneviz gibi coğrafyalardan gelen tüccarlar için mübadele mekânı olmuştur. Şehrin bu iktisadi olanakları yakalaması fetih öncesi hisar içerisinde kalmış yerleşim yapısının doğu-batı ekseninde hızla genişlemesinin nedenidir. Bu süreç Orhan Bey'in 1339-1340'ta inşa ettirdiği külliye ve külliyedeki cami, medrese, mektep, hamam gibi yapıların giderlerini karşılamak amacıyla yaptırdığı hanla başlamıştır. Bursa'yı Akdeniz ve Yakındoğu dünyasında ekonomik anlamda ön plana çıkaran ise ipekli dokuma ticaretidir. 14. yüzyıl ortalarına doğru, ucuz ve bol Çin ipeğinin batıya güvenli şekilde ulaşımını sağlayan *Pax Mongolica*'nın, Moğol İmparatorluğu'nun iç çalkantıları sonucu sona ermesi, Avrupa'da İran ipeğini ön plana çıkarmış; Ankara Savaşı'na değin Anadolu'daki ipek ticaret ağlarının Osmanlılar tarafından Bursa ile birleştirilmesi, kentin ticari anlamda öne çıkmasına neden olmuştur (Akkuş, 2010: 28-32). Devam eden süreçte Tebriz'den gelen ipeğin ve Hindistan'dan gelen baharatın kuzey Avrupa'ya sevkiyatı, İpek ve Baharat yolları üzerinde bulunan Bursa üzerinden yapılmıştır. Küçük atölyelerde ağırlıklı olarak ipek üretiminin yapıldığı kent, ayrıca İstanbul'dan Anadolu'ya yapılacak sevkiyatın da dağıtım merkezidir (Dostoğlu b, 2009: 13; Bağbancı, 2005: 37). İran'dan gelen ham ipek, pamuklu kumaş ve baharat; Bursa çarşılarında ucuz fiyatla satılmakta; Venedikli, Cenevizli ve Floransalı tüccarlardan yoğun talep görmektedir. Ayrıca Bursa; Bağdat, Halep ve Musul üzerinden gelen her çeşit baharatın antreposudur. Baharatlar Bursa'dan Macaristan'a ve oradan Avrupa'ya pazarlanmaktadır. İmparatorluğun Balkanlara yayılması ile kent yüzünü Avrupa'ya dönmüş, 15. yüzyılda, 70.000'e varan nüfusuyla dünyanın önemli kentleri arasına girmiştir (Üstündağ, 1999: 83).

Kentte iktisadi alanda yaşanan değişim, idari örgütlenmeye de yansımış, Osmanlı Beyliği 14. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Ortadoğu devletlerine özgü bürokratik gelenekleri içeren bir idari yapılanmayı Bursa'da oluşturmuştur. Bu yapılanmada yönetenler; hükümdar ile ona yönetsel olarak yardımcı olan askeri ve mülki bürokrasiden gelenler iken; yönetilenler ise bunların dışındaki esnaf, tüccar, çiftçi ve benzerlerinden (reaya) oluşmuştur. Bursa'da genel olarak var olan yönetsel yapı, fethi izleyen dönemde gayrimüslimlere, bazen İslam hukukunu bile zorlayan ve fetih öncesi hukuki kurum ve ilkelerin uygulandığı ayrıcalıklar vermiştir. Eski toprak sahipleri ve yönetici gruplar *istimalet* anlayışı ile askeri zümreye dahil edilmişlerdir. Bu bağlamda bazı Rum elitlerinin, Osmanlı yönetici sınıfına dahil edilip tımar sahibi olduğu görülmektedir. Burada Osmanlı yönetiminin, Bursa'yı geleneksel ticaret ve ipek kenti pozisyonuna kavuşturmasıyla, kentteki gayrimüslim unsurların önemli ölçüde yerinde kalmasını sağladıkları anlaşılmaktadır (Akkuş, 2010: 29-30).

Osmanlı toplumsal yapısında farklı etnik, dinsel, kültürel kimliklere sahip topluluklar yaşamıştır ve bu yapı Bursa'da da benzer şekildedir. Bu kadar farklı grubu bir arada yaşatmak için Sultan II. Mehmet (Fatih) döneminde, oluşan problemleri önlemek üzere "millet" sistemi adı verilen özgün bir yönetsel uygulamanın temelleri atılmış; Sultan, Ortodoks alim ve din adamı Gennadios Scholarius'u Ortodoks Kilisesi Patrikliği makamına getirmiştir. Diğer kiliselerin (Bulgar, Sırp) bağımsızlıklarını kaldırarak İstanbul'a bağlayan Sultan, ayrıca Bursa Ermeni Başpisikoposu Hovagim'i de Ermeni patriği ve millet başı olarak atamıştır. Her topluluğun üyeleri idari, mali, hukuki ve dini alanlarda, doğuştan üye buldukları millet yönetimine ve ardından devlete karşı sorumluluk yüklenmiştir. Çarşıda farklı din ve mezhepten olanlar arasında bir ayrışma görülmezken, Osmanlı kenti mahallelerinde bu ayrışma yaşanmaktadır. Ayrışmada en önemli ölçü din ve mezhepsel kimliğin paylaşımıdır. Kentten imparatorluk geneline yayılan bu din eksenli kategorilere ayırma şekli, devletin kişilerle değil milletlerle (cemaatlerle) ilişki kurup, onları devlet çıkarları doğrultusunda tüzel kurumlara dönüştürdüğü bir yönetim anlayışını ortaya çıkarmıştır. Sistem süreç içinde bazı dönüşümlere uğradıysa da, Osmanlı toplumsal ve idari yapısının temel unsuru olmaya devam etmiştir (Akkuş, 2010: 22-25).

16. yüzyılda kentleşme açısından Bursa'ya bakıldığında kentin bölge için önemli pozisyonda olduğu görülür. Bu dönemde Osmanlı ekonomik yapısı Suriye'yi, Mısır'ı merkeze alan iki bölge ve ayrıca Anadolu'nun, Balkanlar'ın İstanbul'da oluşturduğu bir başka çekirdek bölgeden oluşmaktadır. Bursa bu çekirdek bölgede 15.yüzyıl ve sonrasında önemli bir mamul madde üreticisidir. Tekstilin günümüzdekinden çok daha önemli olduğu bir dünyada, Bursa tekstil üreticisi pozisyonundadır. Lüks tekstil o dönem dünyanın her yerinde olağanüstü öneme sahiptir, ayrıca çok pahalıdır. Ve Bursa lüks tekstil üreten bir bölgedir. Doğu-Batı ticaretinde önemli rol oynayan kentin, üretimde oynadığı rol üzerinden toplumsal anlamda da şaşırtıcı derecede erken modern kent izlenimi verdiği görülmektedir. Örneğin 16. yüzyıl tereke defterleri, kentteki çocuk sahibi olma oranının son derece modern değerler ortaya koyduğunu göstermektedir. Bursa'nın erken modern kentlerden biri olduğunu kanıtlayan argümanlardan bir diğeri kentte 16. yüzyılda neredeyse hiç kamusal yapı inşa edilmemiş olmasıdır. Her ne kadar tersini düşündürüyor ve önemsizmiş hissi yaratıyorsa da sermayeye ağırlık veren kentlerin lüks kamusal yapılara kaynak ayırmıyor olmaları bilinen bir gerçekliktir. Kentin gelişimi açısından erken kapitalist çizgide yol aldığı söylenebilir. Bu yıllarda kentte kararlı bir nüfus bulunmaktadır. Nüfusun yaklaşık %25'i kiracıdır ki bu sonuç geleneksel olandan kopuşa referans verir. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak Bursa'nın modern kent değerlerine yaklaştığı sonucuna varılabilir (Tanyeli, 1999: 14-15).

İmparatorluğun 16. yüzyıldaki yerel yönetim anlayışına bakıldığında, belediye hizmetlerinin padişahın görev tanımı içerisinde olduğu ve hizmetlerin onun görevlendirdiği memurlar tarafından yapıldığı görülür. Muhtesib; çarşı ve pazarların, diğer bir ifade ile gündelik ekonomik hayatın düzenleyicisidir. Çeşitli eminler kendi konularında (boyahane, damga, kapan vb.) şehrin yerel yöneticisi durumundadır. Kadı ise hepsinin amiridir. Muhtesib, Kadı denetimi altında olacak şekilde, Müslümanların gündelik hayatlarındaki ilişkileri düzenleyen şeriata dayalı kuralları (hisba) uygulamaktadır. Kamu düzeni ihtisabı verilen kurumla sağlanırken, aynı zamanda devlet maliyesinin kaynağıdır. İhtisab çarşıda esnaf arasında süregelen geleneklere aykırı hareket edenlere (fazla fiyata satma, niteliksiz üretimde bulunma vb.) uygulanan vergi rüsumudur (Ergenç, 2014: 158-159).

Bugünkü kent güvenliğinden sorumlu emniyet müdürünün karşılığı ise "Subaşı"dır. Subaşılar, güvenlik görevi yanında, belediye görevlerinin bazılarını da yapmaktadır. Emniyete dair konular şehir subaşısının, beldenin imarıyla ilgili işler ise mezbele subaşısının görevleri arasındadır (Cengiz, 2014: 69).

Bu dönemde taşradaki görevler ise iki şekilde yerine getirilmektedir. İlki "tımara tevcih usulü", diğeri "iltizam usulü"dür. Tımar sisteminde; bir kısım asker ve memura kendilerine ait bölgelerden hesaplarına tahsili yapılacak şekilde vergi kaynakları tahsis edilmekte, böylece kamu hizmetleri aksamadan sağlanmaktadır. Öte yandan sistem dışında kalan bazı faaliyetlerin gerektirdiği nakdi para, iltizam usulü ile uygulamaya konmuştur. Bu işleri mültezimler ve onların görevlendirdiği vekiller yapmıştır. Bu kişiler genellikle oranın yerleşik, tanınmış, zengin kişileridirler. Bu kişilerin görevlerini, sürdürmeleri; devletin haklarını korumaları, şehirlinin güven ve isteklerini sağlamalarından geçmektedir. Bu güven ve istek şehirli adına "**âyan ve eşraf**" tarafından açıklanır; ön plandaki bu seçkin kişiler, şehirdeki fiili görevlerinden başka, danışman ve bilirkişi olarak da kentin yönetiminde önemli rol almışlardır. Osmanlı şehir toplumunda devlet ile reaya arasındaki iletişimi **eşraf ve âyan** sağlamıştır.²⁰ Şehrin ileri gelenlerinden olan bu grup; zengin tüccar, yaşlı ve güngörmüş esnaf, ulema, din adamları, tarikat şeyhleri ve benzeri kişilerden oluşmaktadır (Ergenç, 2014: 174,182-183).

İslam devletinde, ülke işlerinin görülmesinde "vali" yetki ve statüsüne sahip "amil" adı verilen kişiler atanmıştır. Burada konumuz açısından önemli olan kısma Ergenç, şöyle bir açıklama getirmiştir: "Tımar tevcihlerinde bile bir sipahiye çoğu kez, birbirinden ayrı nahiyelerden köyler tahsis edilmekte, sık sık rastlandığı üzere bir köy hisselerine ayrılarak, o köyde de birden fazla sipahi hisse sahibi olabilmekteydi. Bu uygulama, daha üst düzeyde beyler arasında, sancak bölgesinde, sancak içinde serbest diye nitelenen ve diğer beyler tarafından tasarruf edilen tımar bölgeleri ayrılarak yapılmaktaydı. Amaç, büyük gelir kaynaklarının tek elde toplanmasını engellemek, görevlilerin yerel kuvvet kazanarak mütegalibeye dönüşmesini önlemektir" (Ergenç, 2014: 138).

---

²⁰ Osmanlı literatüründe yerel mahalli ağalar ve beyler için "**mütegalibe**" terimi kullanılmaktadır. Arapça kökenli terim, devletin yereldeki zorbacı, el koyucu takımını ifade etmek için kullanılmaktadır. Terimin sözlük karşılığı "zorba"dır.

Sonuç olarak Osmanlı şehirlerinde politik bir bilinç ve yerel yönetim kurumlarının etkinliği görülmektedir. Osmanlı döneminde Bursa'da yönetici sınıfa bakıldığında, devletten maaş alan yüksek oranda bir askeri ve ilmiye memur sınıfının olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilmiye sınıfı maaşlarını vakıf ve yerel kaynaklardan sağlar iken, askeri kesim devlet kasasından maaş almıştır (Kaplıanoğlu, 2015: 9).

Kent ticaretinde önemli rol oynayan ipekçilik, 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren oluşan iktisadi ve siyasal sorunlar nedeniyle belirgin bir gerileme yaşamış, bu durum 17. yüzyılda da devam etmiştir. Hint yolunun açılması ile ipek yolu devre dışı kalmış ve İran'la olan ilişkilerde azalmıştır. Bu durumda kentte kozacılığın ön plana çıktığı görülür (Üstündağ, 1999: 84). 17. Yüzyılda Batı'lı ekonomik güçlerin büyümesi, büyük kapitalistlerin ya da önkapitalistlerin dünya sahnesinde yer almaları ülkenin yerleşme sistemini de altüst etmiştir. Dünya ekonomisine entegre olmuş Bursa da bu değişimden fazlasıyla etkilenmiş; Bursa merkezli Anadolu sistemi, İzmir merkezli yeni Anadolu kentsel sistemine evrilmiştir. Bundan sonra tüccarların rotası İzmir olmuş, Bursa konum olarak düşüş yaşamıştır (Tanyeli, 1999: 16).

17. yüzyıl Bursa'sına demografik olarak bakıldığında, yüzyıl içerisinde şehre gelen seyyahların verilerinden yola çıkarak tahmini rakamlara ulaşılmaktadır. Ancak bu rakamlar çelişkiler içermektedir ve tartışmaya açıktır. Yüzyıl sonundaki mali kayıtlardan nüfusun 25.000-30.000 civarında olduğu görülmektedir ki, tarihçiler nüfustaki bu ciddi gerilemenin nedenini Celâli ayaklanmalarına bağlamaktadır. Bursa'ya yönelik Celâli saldırıları 1607 yılına tarihlenmektedir. Bu saldırılarda sur dışı kent çarşıları zarar görmüş, kent sosyo ekonomik anlamda olumsuzluklar yaşamıştır. 1609'da kentte bulunan Polonyalı gezgin Simeon, Olimpos'a tırmanırken (Uludağ), kentin yaklaşık yarısının Celâliler tarafından yakılıp tahrip edildiğine dair gözlemlerini aktarmıştır. Tüm bu olumsuzlukların dışında kentte yaşanmış olan kolera salgını ve ekonomideki daralma da demografik yapıda fazladan bir hareketlilik yaşatmıştır (Akkuş, 2010: 34-35). 1675'te şehre gelen George Wheler ise kentte 40.000 Türk ile 12.000 Yahudi'nin yaşadığını, az sayıda da Ermeni ve Rum bulunduğunu kaydetmiştir (İnalçık, 2012 c: 78).

17 ve 18. yüzyıl Bursa'sı kriz dönemlerini yaşamaktadır. Dolayısı ile İstanbul ve İzmir'de 18. yüzyılda yaşanan fiziki ve yapısal değişimler, Bursa'da görülmez. Celali

isyanları, Endüstri Devrimi yaşayan Avrupa'dan teknolojik anlamda geri kalınması, İpek Yolu güzergâhının değişimi Bursa'nın bu dönemde ekonomik anlamda sıkıntılı bir sürece girmesine neden olmuştur. Modern araştırmacılar bu gelişmeleri, genellikle Fatih Sultan Mehmed ile başlayan merkezileştirme politikasına bağlamaktadır. Ancak Faroqi gibi bazı tarihçiler bu teze itiraz ederek, Osmanlıda her anlamda mutlak bir merkezîyetçiliğin olmadığını, zaman ve yer bakımından tam tersi adem-i merkezîyetçi uygulamaların olduğunu belirtmişlerdir. Asrın sonunda, dışta ve içte siyasi, sosyal ve iktisadi olumsuzluklar incelenen dönem Bursa'sı için de geçerliliğini korumuştur (Yediyıldız, 2003:8). Ayrıca Kapitulasyonlar, teknolojik olarak Avrupa'nın gerisinde kalınması, dünya ekonomik pazarındaki değişimler ve siyasi çöküş, Bursa'nın siyasi ve ticari yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Şehrin hem çehresine hem de ekonomisine zarar veren bir diğer unsur da kentte meydana gelen yangınlar olmuştur. 1728 Kayhan Çarşısı, 1756 Sipahi Pazarı, Gevye Hanı, Çıra Pazarı yangınlarda büyük zarar görmüş mekânlardır (Üstündağ, 1999: 86). Bu dönemde kentin şehircilik anlayışında farklılıklar ve buna bağlı olarak eski kent dokusunda ciddi yırtılmalar olduğu görülür. Dünyanın her yerinde benzer uygulamaların görüldüğü modern imar yöntemi; o sırada Paris'te de uygulanmaktadır. Ahmet Vefik Paşa eliyle uygulanan yöntem, daha sonra günümüzde de ulaşım arteri olarak kullanılan yeni eksenlerin kazanılmasıyla, kent modernleşmesine katkı sunmuştur (Tanyeli, 1999: 16). Ahmet Vefik Paşa'nın uygulamaları Bursa'da kentsel değişimin tarihsel olarak incelendiği bir sonraki bölümde biraz daha genişletilecektir.

18. yüzyılda azınlıkların dağılımına 1767 yılında kentte bir ay yaşamış Danimarkalı seyyah Carsten Niebuhr'un aktardıkları üzerinden bakıldığında; Bursa'da 19.000 Müslüman, 1200 Ermeni (1 kilise), 700 Rum (3 küçük kilise) ve 400 Yahudi hanesi yaşamaktadır. Birinci dünya savaşına dek bu dağılım oransal geçerliliğini korumuş, Türkler kentin en kalabalık topluluğunu oluştururken, ikinci sırayı Ermeniler ve sonrasında sırasıyla Rumlar ve Yahudiler almıştır. Bu cemaatler Türklerde olduğu gibi, kendi içlerinde belirlenmiş ilişki ağları çerçevesinde yaşamışlardır (Akkuş, 2010: 35-36).

Eski bir Osmanlı kenti olan Bursa'da, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal reformlarına paralel olarak oluşmuş, kentin mekân yapısı; imparatorluğun ekonomik, sosyal, idari örgütlenmesindeki farklılıklar doğrultusunda şekillenmiştir. Kent mekân anlamda bu değişime tanık olduğundan, sürecin izleri kent dokusundaki farklılaşmalardan gözlenebilir. Ancak kent, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya kapitalizmine tam anlamıyla eklenmiş ve ekonomik, sosyal, mekân anlamda birçok değişim yaşamıştır (Abacı, 2005: 1).

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da meydana gelen değişimler ve buradaki dokuma fabrikaları için belirli standartta ipek ipliği üretme zorunluluğu, kentteki ipek üretim teknolojisinde de zorunlu bir gelişme yaratmış, ipek sanayindeki değişimler Bursa'nın dış pazarlara açılma sürecini de beraberinde getirmiştir. Bursa artık ağırlıklı olarak ham ipek üreten bir yerdir (Abacı, 2005: 3). Üretim Batı ticaretiyle bağlantılı bir şekilde örgütlenmeye başlamış ve buhar gücü ile ham ipek üreten fabrika sayısı artmıştır. Bu dönemde kentte ciddi anlamda fabrika bölgelerinin oluştuğu görülür. Ancak kent, ülke geneline göre modern bir profil çiziyor olsa da, bu profil artık Batı ile Türk ekonomisi arasındaki merkez periferi ilişkisinin bir parçası olarak şekillenmekte ve Bursa ağırlıklı olarak hammadde üretiminde varlık göstermektedir. Gökdere ve Cilimboz boyunda kümelenen fabrika bölgeleri ise ağırlıklı olarak yabancı sermayelidir. Fabrikaların bölgedeki varlığı, kentin fiziksel yapısının değişimi anlamına gelmektedir. Kentin eski dokusunu yırtan caddeler bu dönemin, Ahmet Vefik Paşa'nın çalışmalarının ürünüdür. Bu fiziksel değişimler, merkezi yönetimin istekleri doğrultusunda gelişmiştir (Tanyeli, 1999: 16-17). Sanayileşme ile birlikte kentte birçok gayrimüslim ve yabancı fabrikalar açmış, aynı dönemde Ahmet Vefik Paşa'nın sanat ve kent yapısındaki dinamikleri farklılaştırmasıyla birlikte Bursa her anlamda farklı bir çehre kazanmıştır (Abacı, 2005: 3). İstanbul'da yetişmiş seçkin bir devlet adamı olan Ahmet Vefik Paşa (1855 depreminin tahribatını da değerlendirmek gerekir) kenti "yeni ve modern bir Osmanlı kenti" haline dönüştürmüştür (Saint- Laurent, 1996: 79).

Kurtuluş Savaşı yıllarına gelindiğinde Bursa'nın genel durumu, ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi; ekonomik çöküş, uzunca süren bir savaş sonrasında görülen

toplumsal huzursuzluklar şeklinde betimlenebilir. Halkın büyük çoğunluğu karacahil ve bağınazlığa varan ölçüde dine sarılmıştır. Kurtuluş savaşı öncesi Bursa'nın etkin kesimleri: 1-Ekonomik gücü elinde bulunduranlar 2- Ulemâ (din adamları) 3- Yönetici Sınıf (bürokratlar) 4- Asker ve Sivil Aydınlar şeklinde gruplandırılabilir. Bursa'da ekonomik gücü ellerinde bulunduranlar ve yüzyıllar içinde Osmanlı ekonomisine egemen olanlar ise yabancılar, Levantenler, gayrimüslim (Rumlar, Yahudiler, Ermeniler) Osmanlı vatandaşlarıdır. 1913-15 Sanayi Sayımı verilerinde kentteki 41 filatür fabrikasından 33'ünün (iplikhane) ve 5 dokuma fabrikasından 4'ünün sahiplerinin bu kesimden olduğu görülmüştür. Bursa ve limanları Mudanya ile Gemlik'te de, küçük sanayi (yağhaneler vb.) yine bu kesimin denetimi altındadır (Akkılıç, 2002: 337).

Bursa tarihin her döneminde önemli bir ticaret ve sanayi şehri olmuştur. 1889'da Ticaret Odası'nın kurulmuş olması, kentteki gelişmenin itici gücüdür. 15 ve 16. yüzyıllarda uluslararası bir pazar olan Bursa, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde çok parlak bir durumda olmasa da geçmişten gelen koza, ipek, kumaş imalatı, boyacılık kollarında uzmanlaşmıştır. Yüzyılın sonrasında Ticaret Odası'nın kuruluşunun ardından ekonomik hayatta görülen canlanma ve Ahmet Vefik Paşa'nın imar hareketleri sonrası, yeni bir şehir yaşamı oluşmuştur. 1923-1933 yılları arasında kentteki filatür tesislerinin, sayı ve kalite olarak azınlıkların ve yabancı sermaye ortaklıklarının elinde olduğu gözlemlenmiştir. 1924 yılında bu tesislerde çalışan 1500 civarındaki işçinin %38'inin azınlıkların, %38'inin yabancı sermaye ortaklarının ve %24'ünün Türk asıllı işverenlerin iş yerlerinde çalıştıkları bilinmektedir. Demiryolu ağlarının dışında kalmış olması, denizyolu bağlantısı ile ilgili altyapı yetersizlikleri gibi eksiklikler, Bursa'nın 1960'lara dek ekonomik anlamda ciddi bir atılım yapmasının önüne geçmiştir. Kentin geleneksel ekonomik yapısı tarım, küçük imalat ve dokumacılık üzerinden yürütülmektedir. 1933'te İpekiş, 1938'de Merinos fabrikalarının faaliyete geçmesi ve aynı yıllarda Gemlik Suni İpek Fabrikası'nın kurulması kentin ekonomik hayatını canlandırmıştır. 1959'da Türkiye'deki 20 filatür fabrikasının 14'ü, 757 ipekli dokuma işyerinin 579'u Bursa'dadır. Dokuma sanayinin gelişimi, sonrasında makine ve döküm sanayinin de gelişmesine neden olmuştur (Kağıtçıbaşı, 1997: 11-13). Bursa'da kentin ekonomik yapısının temel belirleyicisi ise sanayidir.

3.2. Bursa'da Kentsel Değişimin Tarihsel Evreleri, Kurumları ve İşlevleri

Bursa; tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde, önemli yapısal değişiklikler geçirmiştir. Değişimlerin ilki 14. yüzyılda kentin Osmanlı egemenliğine girmesiyle, ikincisi Tanzimat Fermanı ve üçüncüsü ise Cumhuriyet döneminde, özellikle de 1960 sonrasında sanayideki gelişimler doğrultusunda meydana gelmiştir. 14. yüzyılda meydana gelen ilk değişim kale dışında bedesten merkezli bir çarşının oluşmasına, 19. yüzyılda Tanzimat Fermanıyla oluşan ikinci değişim kentin ağırlıklı olarak yeniden yapılanmasına, Cumhuriyet döneminde, 1960 sonrası maksimum düzeye ulaşan üçüncü değişim ise nüfus artışı ve hızlı kentleşmenin kentte yarattığı dönüşüme karşılık gelmiştir (Eriçok, 2014: 174). Abacı ise "*Modernleşme Sürecinde Bursa Kentinin Mekân ve Sosyal Değişimi (1860-1910)*" isimli doktora çalışmasında anılan süreçteki değişimlerin temel dinamiklerini; Osmanlı toplumsal örgütlenmesinin modernleşme sürecindeki koşullarına, kentin Avrupa pazarı ile olan ticari bağlantılarına, yurt dışında iyi bir eğitim almış Ahmet Vefik Paşa gibi bir yöneticinin yenilikçi çabalarına ve kentte yaşanan yoğun göçe bağlamıştır (Abacı, 2005: 7).

Bu değişimleri görebilmek, öncelikle kentin mekân gelişimini ve ardından kurumsal ve işlevsel yapı dönüşümlerini incelemekle mümkündür. Yaşanan değişim kronolojik izlek üzerinde ortaya çıkacak, belirli tarihsel dönemlerde Osmanlı kenti ve örgütlenmesindeki anlayış farklılaşarak, kırılma noktaları açığa çıkacaktır. Bu noktada, oluşan değişimler Marksist terminolojideki alt yapının üst yapı ile ilişkiselliği içerisinde temellendirilebilir ve ekonomik yapıdaki değişimlerin, diğer yapısal dönüşümlerin öncüsü olduğu söylenebilir.

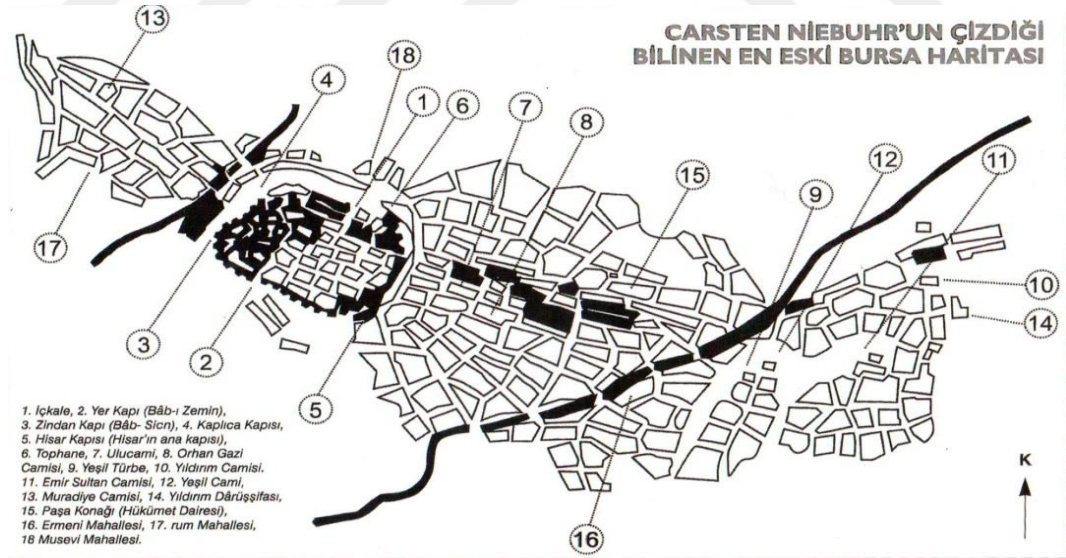
Ülkemizin hızlı büyümüş ve büyümeye devam eden endüstri ve ekonomi kenti Bursa, tarihi bir kimliğe sahiptir. Kent her dönem ekonomiyi hayatın merkezine taşısa da, silüetinde kubbelerle simgeleşen bir Osmanlı kenti kimliği görülür. Kent dokusunda öne çıkan külliyeler, hazire ve mezarlıklar, camiler ve çınarlar halen belirgin şekilde gözlenebilir (Can, 2005: 99-100). Bursa'da yapıtlar içinde cami ve mescitler en büyük paya sahip olmuşlardır. Osmanlı sultanlarının eserlerinin çoğu Bursa'da yapılmış ve yapılar kent ile adeta bütünleşmiştir (Bulut, 2007: 16).

Fetihlerden sonra hızla; padişahlar, hanedan mensupları ve yakınları ile devlet adamları tarafından çeşitli eserlerin meydana getirildiği görülür (İnalcık, 2012 c: 81).

Osman Bey fetih öncesi belirttiği şekilde "Gümüşlü Kümbet" denilen yere gömülürken; oğlu Orhan Gazi, babası gibi Bursa'ya özel bir önem vermiş ve kenti başkent yapmıştır. Böylece kent, sultanlarla birlikte asker, bürokrat, tüccar ve âlimlerin yaşadığı bir yer haline gelmiştir. Moğol ve İlhanlı baskısından bunalan halkın tercih ettiği yerleşim olan Bursa; hızla sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan Türkleşip, İslamlaşmıştır. Bunda "Esnaf-Ahi" teşkilatının büyük rolü olmuştur. Kentteki "Sivasiler", "Simavlar", "Bilecik" gibi mahalle isimleri Bursa'ya Anadolu'nun farklı yerlerinden göç yaşandığının kanıtıdır. Kent nüfusu süreç içerisinde hızla hisar dışına yayılmış; Kuban, bunu savunma zorunluluğu olmamasına bağlamıştır (Günay, 2005: 20-21).

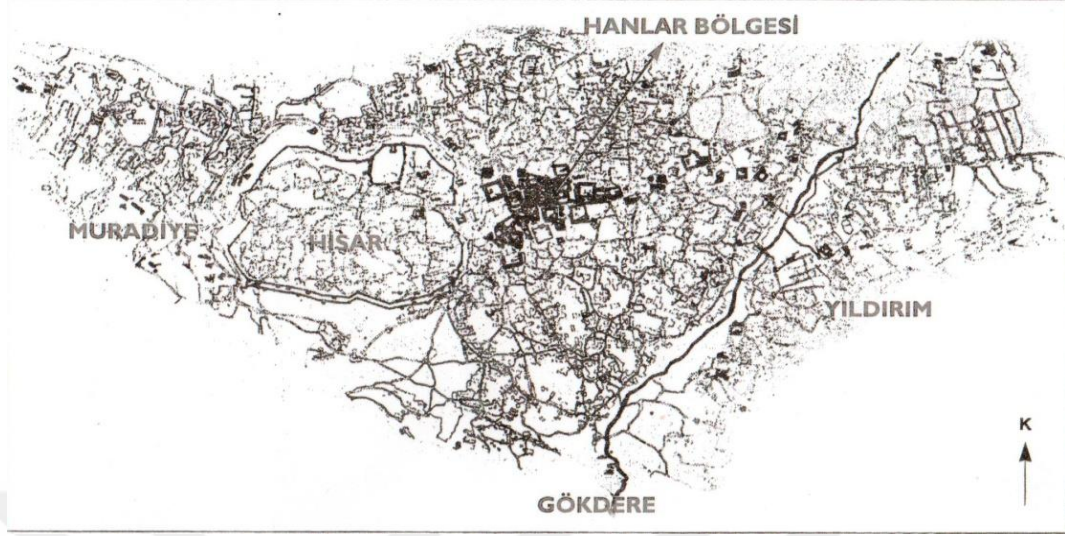
Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanı Osman Bey (1299-1324), devletin kuruluşunda dervişlerin büyük katkısını görmüş ve Bursa ile çevresinde birçok

Harita 3.1: Bursa'nın En Eski Kent Haritası

Kaynak: Yılmaz Akkılıç, Bursa Ansiklopedisi s. 371

Harita 3.2 1857-1882 tarihleri arasında çizilen Bursa Haritası

Kaynak: Yılmaz Akkılıç, Bursa Ansiklopedisi, s. 373

araziye dervişlere vermiştir. Osmanlı Devletinin ikinci sultanı Orhan Gazi (1324-1360) başarılı bir yönetimle sınırları genişletmiş ve devletin ilk yasal düzenlemelerini yapmıştır. Orhan Gazi ayrıca orduyu düzenlemiş, vergi yasaları çıkarmış, kendi adına ilk kez para bastırmıştır. Yaptığı imar çalışmalarıyla kentin sınırlarını genişleten sultan, hisar içine sıkışmış olan kenti Ulucami ve Hanlar bölgesine kadar genişletmiştir. Amaç, kente yeni göç eden nüfusa yer açmaktır. Bu değişim aynı zamanda, Osmanlı kentinin Bizans ve Selçuklu şehirlerinden farklı olarak surlar içinde çevrili kalmamasının da göstergesidir (Günay, 2005: 21). Orhan Gazi'nin kentin doğusuna yaptığı külliye ile Sultan I. Murat'ın kentin batısında Çekirge'de yaptırdığı külliye doğu-batı eksenli kent gelişiminin sınırlarını çizmiştir. Kent merkezini ise Ulucami ve Kapalıçarşı belirlemektedir (Bulut, 2017: 16). Osmanlı dönemi temel planlama ilkeleri doğrultusunda Orhan Bey zamanında şekillenen dini yapılar, bu yapılarla bir arada bulunan eğitim ve ticaret yapıları kentin merkezini oluşturmuştur (Dostoğlu, 2010: 236).

Bursa 6 Nisan 1326 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra kale (hisar içi) iskân edilmiştir. Antik surların içerisindeki yerleşim alanı, bir saray ve manastıra sahip olup kamu binaları, üretim ve ticaret alanlarından yoksundur (Abacı, 2005: 14). Bursa kentinin şekillenmesinde, Orhan Bey zamanında başlayan ve sonrasında gelen

dört sultan tarafından devam ettirilen külliyelerin önemli yeri olmuştur. Zaman içerisinde bu yapıların çevresinde konut alanları oluşmuş, Orhan Bey'den sonra gelen sultanların mevcut yapıları onarmaları ve yenilerini inşa etmeleri sonrası, kent merkezi ve ticaret alanları gelişmiştir. Sultanlar bir yandan kentin farklı bölgelerinde külliyeler yaptırırken, öte yandan kent merkezindeki Orhan Gazi külliyesi çevresine ek binalar yaparak, merkezin fonksiyonunu arttırmışlardır (Dostoğlu, 2010 a: 236; Dostoğlu, 2009 b: 11-12).

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk 200 yılında diğer kentlerden farklı olarak gelişmiş, kenti süsleyen mimari yapılar, medreseler kent dokusunda ön plana çıkmıştır. Bursa'nın tanınmış medreseleri, dönemin bilim âleminin merkezidir. Ayrıca kent, canlı bir ticaret merkezidir. Anıt sayıları; Osman Gazi döneminde 11, Orhan Gazi döneminde 130, I. Murat döneminde 66 ve Yıldırım Bayezid döneminde 111 adettir. Anıtların 140'ı cami ya da mescit, 30'u medresedir. Bursa'daki cami ve medreseler sadece ibadet amaçlı değil, mahallenin meclis binası olarak da işlev görmüştür. Örneğin Yeşil Cami XIV. yüzyılda hükümet binası olarak kullanılmıştır. Diğer anıtların 7'si okul, 5'i han, 2'si kervansaray, 45'i hamam, 27'si türbe, 3'ü köprü, 5'i kale, 17'si imaret, 6'sı saray, 24'ü zaviyedir. Bu anıtların çoğunun Bursa ve ilçelerine dağılmış dini yapılar olduğu bilinmektedir. Kentin en önemli anıtsal yapıları; Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan ve Osmanlı Devleti'nin ilk hastanesi olarak görülen Yıldırım Darüşşifası (1390), 20 kubbeli Ulucami, Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Yeşil Türbe (1421), Sultan II. Mahmut tarafından yaptırılan Muradiye Camii (1425) ile XV. yüzyılın başında Yıldırım Bayezid'in eşi ve Emirsultan'ın eşi Hundi Fatma Hatun tarafından yaptırılan Emirsultan Camii'dir. Bu yapılar, Bursa'nın mekân gelişimini etkileyen ve sanat eseri değeri taşıyan yapıtlardır (Bulut, 2007: 16).

Kent programlı bir şekilde olmasa da, külliye çevrelerinde oluşup büyüyen mahallelerin birbirlerine bağlanması ile şekillenmiş, göçlerle genişlemiştir. Dolayısı ile ulaşım aksları kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bir mescit etrafında oluşan mahalleler bazen dinsel ve etnik olarak kümelenmişlerdir. Bursa kentsel alanı içerisinde sınıf ve meslek ayrımlarını gözlemlemek mümkündür. Ermeni, Musevi, Yahudi ve Rumların oturduğu mahalleler, keskin hatlarla belirginleşmiş olmamakla

beraber ayrılmış durumdadır. Alt gelir grupları merkez çeperin dışında kalmıştır. Muradiye, Yeşil, Maksem, Setbaşı gelir düzeyi yüksek grupların tercih ettikleri yerler iken, merkezin yakın çevresindeki mahalleler ve ova yönündeki mahalleler alt gelir gruplarının yaşam alanı olmuşlardır (Üstündağ, 199: 80,90). Bursa'daki mahalleler çok farklı bileşenlere göre oluşturulmuştur: Mahalle sakinlerinin geldiği yer (Sivasiler Mahallesi), dervişlerin buldukları yer (Geyikli Baba, Emir Sultan), büyük devlet adamları (Oruç Bey, Lala Şahin Paşa), şair ve ilim adamlarının yaşadığı yer (Molla Gurani, Molla Husrev), büyük sanatçıların bulunduğu yerleşimler (Nakkaş Ali, Lökçü Hamza), mahallede yapılan iş (At Pazarı, Balık Pazarı), anıtlar (Yıldırım), bulunulan yer (Pınarbaşı) veya dini yapı (Yahudilik) mahalle adlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bursa mahallelerinin çoğu XVI ve XVII. yüzyıllarda mevcut bulunmaktadır (Günay, 2005: 22).

Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) İstanbul'u alması ile Bursa ikinci planda kalmıştır. Ancak Fatih ölüp, yerine II. Bayezid geçince (1481-1512) başkentin İstanbul'a taşınması kent ve çevresine verilen önemi azaltmamış, sultan II. Bayezid; İstanbul Bayezid'ta yaptırdığı cami, kütüphane ve medreseye gelir getirmesi için Bursa'da Koza Han ve Pirinç Han'ı yaptırmış, ayrıca 1502'de Bursa'daki ekonomik yaşamın düzenlenmesine yönelik bir ferman çıkarmıştır (Dostoğlu, 2010 a: 236; Dostoğlu, 2009 b: 13)

14. yüzyılda oluşmaya başlayan tarihi ticaret merkezi yapıları; hanlar, çarşılar, bedestenler, pazarlar, cami ve medreseler, hamamlar 16. yüzyıl ortalarında tamamlanmıştır. 17. yüzyıl ortalarına kadar kent, ticari ilişkilerin çok güçlü olduğu bir merkez konumundadır. Ticaret özellikle hanlar ve yakın çevresinde yapılmaktadır. Geleneksel merkez diye adlandırılan hanlar bölgesi, iç ve dış ticaretin yürütüldüğü bir alandır (Üstündağ, 1999: 89). 17. ve 18. yüzyıllarda merkezin fiziki ve sosyal yapısında kayda değer bir değişim meydana gelmemiştir. 19. yüzyılda yapılan imar çalışmalarında ilk kez tarihi ticaret merkezinin mekân yapısına müdahale olmuştur. İlerleyen süreçte ise özellikle 3000 civarında dükkânın yok olduğu 1958 Kapalı Çarşı yangını sonrası kentte önemli değişimler olduğu söylenebilir (Eriçok, 2014: 174).

Osmanlı kentleri incelendiğinde genellikle Bursa'dakine benzer bir oluşum görülmektedir. Kent merkezinde dini bir yapı olan cami, bu camiye gelir getirmesi amacıyla yapılan ticari yapılar ve hamamlar bulunmaktadır. Ticari anlamdaki en önemli yapı bedestendir. Bedestenlerin dış mekânlarında bulunan dükkânlara sonraki dönemlerde yapılan ilaveler, zaman içerisinde kentteki yaya ticaret aksının oluşumunu sağlamıştır (Dostoğlu, 2010: 237). Bursa'da, Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Bedesten, ticaret merkezinin odağını oluşturmaktadır. Bu yapı para akışının sağlandığı yer, borsa merkezi, ticari denetim merkezi olma görevlerini üstlenmiştir. Türk kentlerinde, bedestenin çarşının merkezini oluşturmasının en iyi örneği Bursa'da görülmektedir. Bayezid, Bedesten ve Ulu Cami ile kent merkezini fiziksel ve işlevsel bir hale getirmiştir. Bedestende mal kalitesi ve fiyatının belirlenmesi, borsa işlevi görmesinin nedenidir. Ulu Cami ise güçlü ve büyük Bursa'nın cuma camii olarak, simgesel bir yapı özelliği göstermektedir. Kentteki kültür kurumları merkezin uzağında bulunurken, külliye mahalle birimlerinin odak noktasını oluşturmaktadır (Üstündağ, 1999: 82-83).

Osmanlı kentinin mekân yapısı, devletin ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçiminin mekâna aktarılmış şeklidir. Bursa'da bulunan çok sayıdaki han, ekonomik faaliyetleri aynı alana toplayarak kontrolü kolaylaştırmak ve vergilendirmeyi sağlamak amacıyla yapılmıştır. Kentte bulunan cami, medrese, tekke ve zaviyelerin yaygınlığı; devletin dil, din, kültür bütünlüğü ve sosyal kontrolü gelenek ve din ile sağlama amacına yöneliktir. İmaret ve hastaneler sosyal hizmetleri yerine getirir. Tüm hizmetler vakıflarla sağlanmakta, devlet hazinesinin yükü azaltılırken, ekonomik ve sosyal kontrol sağlanmış olmaktadır. Vakıflar bunun dışında (Osmanlı devleti özel mülkiyete sınırlı oranda izin verdiği için) kişilere, varislerine mallarının bir kısmını aktarabileceği güvencesini veren kurumlar olmuşlardır (Abacı, 2005: 18-19). Özellikle 14 ve 15. yüzyılda kentin iktisadi yapısına uygun olarak kurulan vakıflar, bazı mahallelerin ve ticari merkezlerin oluşumunda önemli rol oynamışlardır (Üstündağ, 1999: 79).

17 ve 18. yüzyıl Celali ayaklanmaları ve Akdeniz dünyasındaki ekonomik kriz nedeniyle ipek talebinin azaldığı ve Bursa kentinin küçülme eğilimi içerisine girdiği bir dönemdir. Ancak, 18. yüzyılda Endüstri Devrimi'nin imparatorluğa yansımaları

sonucu, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Bursa'da yeni gelişmeler görülür (Dostoğlu, 2009: 14). Ufak tefek yangınların dışında 1761-1804 yılları arasında yedi büyük yangın geçiren Bursa, birkaç kez çehre değiştirirse de, üretim ve ticaret misyonunu uzun süre devam ettirmiştir. Bu yıllarda kentin büyüyüp gelişmesi; hem sosyo ekonomik, hem de siyasal durumla yakından ilişkilidir. Her yangın sonrası kent, fiziksel özellikleri korunarak onarılmıştır (Üstündağ, 1999: 79-80).

Osmanlı sistemi 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile dünya ekonomisine açılmış, 1839 Tanzimat Fermanı ile de yeni yönetim biçimleri arayışına girmiştir. Bu dönüşümler, 19. yüzyılın ikinci yarısında kent yapısında da önemli değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde Osmanlı kentlerinde çözüm bekleyen beş grup temel sorun olduğu söylenebilir. Tekeli'nin İstanbul kenti üzerinden yaptığı saptamalar, dönemin ekonomik ve siyasal anlamda önemli kentlerinden olan Bursa için de geçerliliğini korumaktadır. Bu sorunlar;

- Yeni ekonomik ilişkiler içine giren kentin, yeni kurum ve kuruluşlar açısından, merkezi iş bölgesinin yeniden yapılandırılması,
- Değişen ekonomik ve idari dönüşümlere paralel olarak sosyal tabakalaşmanın değişimi nedeniyle, konut alanlarında farklılaşma ihtiyacı,
- Kent nüfusundaki hızlı artış nedeniyle, yeni konut alanlarının oluşturulması ihtiyacı,
- Kent gelişimine hizmet edecek yeni bir alt yapının oluşturulma ihtiyacı,
- Kent'in ahşap mahallelerinde çıkan büyük yangınların önlenmesi için bir dizi önlemin alınması ihtiyacı. (Tekeli, 1996: 19-30; Tekeli 2013: 41-47)

1840'ların başından itibaren eksik de olsa "Haussmanvari" bir bakışla özellikle sokakların genişletilmesi, sıralanması doğrultusunda şehircilik kuralları ve mülkiyet rejimini esnekleştirecek kamulaştırmalara olanak sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmıştır (Dumont ve Georgeon, 1996: viii). Bunların dışında, idarede ve yasama yetkisinde köklü değişikliklere gidilmiştir. Tanzimat'ın toprak politikasını düzenlemek adına çıkardığı 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin kent toprağı üzerinde dolaylı etkisi olmuştur. Kent çevresindeki miri toprakların mülk topraklarına dönüşmesi kolaylaşmış, tapu kavramıyla mülkiyet kayıtları sistemli bir

şekle dönüştürülmüştür. 1869'da çıkarılan bir kanunla yabancıların mülkiyet hakkı da yasallaşmıştır. Yapılan düzenlemeler, Tanzimat'ın ilanından otuz yıl sonra kurumsal yapının, yeni siyasal ve toplumsal ilişkilere adaptasyonunun bir ölçütüdür.

Tanzimat dönemi hükümeti, ilk uygulamasını İstanbul dışında yapmaya karar verdiği reformlarla ilgili, Bursa merkezli Hüdavendigâr eyaletini pilot bölge olarak seçmiş ve kentin restorasyonu ile yeniden inşasında döneminin önemli yönetici ve siyaset adamlarından Ahmet Vefik Paşa'yı vali olarak atamıştır. Onun valiliği döneminde inşa edilen hükümet konağı, hastane ve tiyatro binası plan ve üslup açısından Avrupa mimarisini temsil etmektedir (Can, 2005: 106-107).

Paşa'nın Bursa ile olan teması 1864'te bölgeye müfettiş olarak atanmasıyla başlamış, atandığı bölgede yetki alanı (Kocaeli, Bursa, Biga, Balıkesir, Antalya) içerisinden merkez olarak özellikle Bursa'yı seçen Ahmet Vefik Paşa'nın bu seçiminde 1855 depreminin kentte yarattığı yıkım etkili olmuştur. Depremde camiler, türbeler, çarşı ve hanlardan oluşan pek çok bina harap olmuş, ardından çıkan yangınlarda 3000 kadar ev yanmıştır. 2000'den fazla insanın hayatını kaybettiği afette, zarar ise 100.000 kese altın olarak tahmin edilmiştir (Pamukciyan, 1986: 22-25). İstanbul Mühendishâne-i Berri-i Hümâyün'da okumuş, Paris'te St. Louis Lisesi'nde eğitim görmüş, İstanbul'da elçilik yaptıktan sonra Londra'da bulunmuş ve kademe kademe ilerleyerek, bürokrasinin farklı alanlarında yöneticilik yapmış olan Paşa, Tanzimat Tiyatro'sunun önde gelen yazarlarından. Osmanlı tiyatro geleneğinin oluşmasında öncü kişiliklerden biri olan Ahmet Vefik Paşa, Bursa'da, Anadolu'nun ilk tiyatrosu olan "Bursa Osmanlı Tiyatrosu"nun da kurucusudur (Akkılıç, 2002: 53). Onun valiliği döneminde (1879-1882) Bursa'nın çevre kentlerle olan bağlantısı gelişmiştir. Bursa-Kütahya-Eskişehir-Yenişehir-Gemlik bağlantıları onun valilik yaptığı dönemde sağlanmıştır. Bursa'nın denize kıyısının olması ve demiryolu bağlantılarının varlığı, kente ticari anlamda üstünlük sağlamıştır (Kağıtçıbaşı, 2016 b: 24).

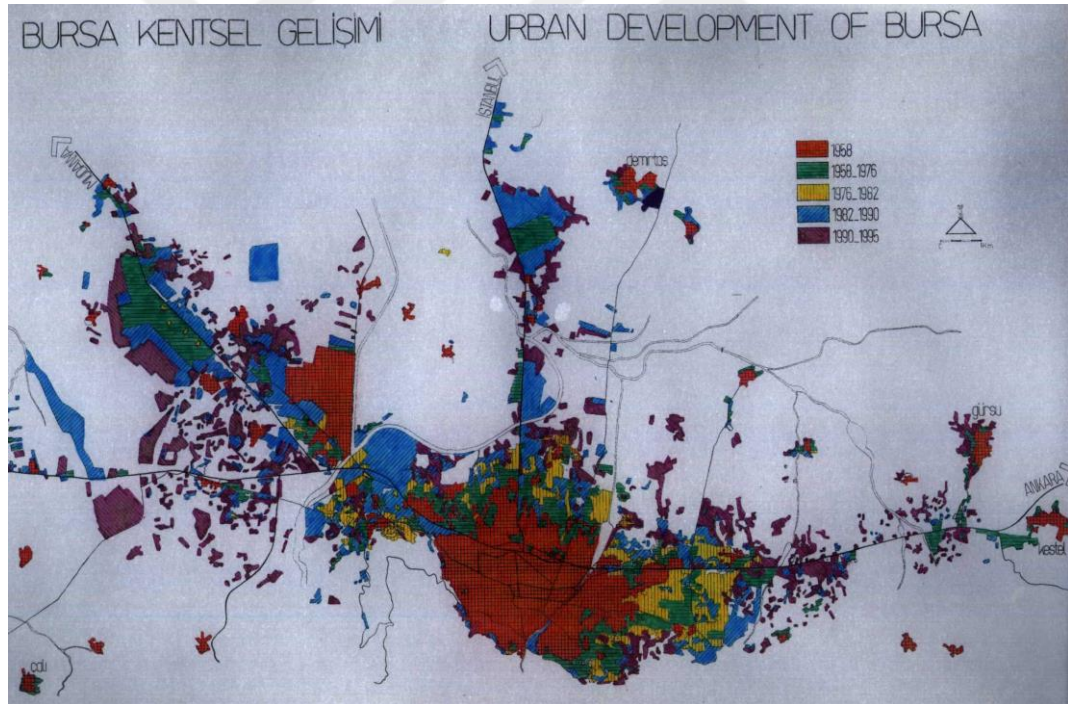
Bursa iki yıl Yunan işgali altında kaldıktan sonra 11 Eylül 1922 tarihinde yeniden Türk egemenliğine girmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra kültür, tarım ve sanayi merkezi olarak gelişimini sürdürmüştür. 1925'te kurulan İpekiş ve 1935 yılında Atatürk tarafından temeli atılan Merinos fabrikaları dönemlerinin en büyük

fabrikalarıdır. Cumhuriyet'le gelen modern kent olgusu kentte yeni bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde mevcut tarihi doku kaybolan fonksiyonları nedeniyle dönüşüme uğratılmış, kent modern toplumun gereksinimlerine yanıt verecek şekilde yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde kamusal binalar ve dikey yapılaşmanın ön plana çıktığı görülmektedir. Osmanlı döneminin ticaret kenti olan Bursa, Cumhuriyetle birlikte bir sanayi kentine dönüşecektir (Can, 2005: 116). 1933-37 yılları arasında uygulanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planında tekstil, önemli bir alan olarak düşünülmüş ve 1938 yılında Bursa Merinos Fabrikası ve Gemlik Suni İpek Fabrikası kurulmuştur. Bu fabrika Türk ekonomi tarihinin önemli bir sembolüdür. Fabrika 2 Şubat 1938'de Atatürk tarafından açılmıştır. Bu yatırımlar Türkiye'nin birinci sanayi hamlesidir. Cumhuriyet döneminde yabancıların elinde bulunan demiryollarının devletleştirilmesi yapılmış, Mudanya-Bursa hattı satın alınmıştır (Bulut, 2007: 17-19). Sanayinin gelişimiyle kentte 1960'larda başlayan fabrikalaşma, hızla devam etmiş ve 1980'lere gelindiğinde Bursa'daki fabrika sayısı 69'a ulaşmıştır. 1960'lı yılların fabrikalaşma dönemi Bursa'nın ikinci sanayi hamlesidir. Bu yıllar İstanbul sermayesinin bir kısmının Bursa'ya kaydığı zamanlardır. Otomotiv sanayinin gelişimi, Bursa'daki otomotiv yan sanayinin gelişiminde temel itici gücü oluşturmuştur. Sanayi kuruluşları Bursa merkez sınırları içinde iken, kimya ve dokuma sanayi Gemlik, maden sanayi Orhangazi, orman ürünleri ise İnegöl çevresinde gelişmiştir. Kentte sanayi kuruluşlarını barındıran birçok sanayi bölgesi bulunmaktadır (Enginalp, 2004: 50-51). Son zamanlarda geliştirilen ulaşım projeleri ile Bursa- Ankara güzergâhı hızlı tren ile 2 saat 15 dk. gibi bir sürede alınmaktadır. İzmit Körfez geçişli İstanbul-İzmir Karayolu Bağlantısı ve Bursa-Yenişehir Hattıyla hayat bulacak demiryolu ulaşım ağı Bursa'nın Marmara Bölgesi'ndeki konumunu özel bir hale getirmiş ve kent İstanbul, İç Anadolu ve Ege Bölgesi'nin kavşak noktası olmuştur (Kağıtçıbaşı, 2016 b: 25).

Bursa'nın planlama geçmişinin oldukça eskilere dayandığı görülür. Kentin ilk fiziki plan çalışması Alman ekolünden gelen Lörcher tarafından 1924 yılında yapılmış ancak uygulanmamıştır. 1940 yılında hazırlanan Prost Planı ise önemli ölçüde uygulanmış ancak daha çok mekânsal düzenlemelerle sınırlı kalmıştır. Plan gereği oluşturulan Darmstadt, Gazcılar ve Fevziçakmak caddelerinin kent ulaşımındaki rolü önemlidir. Bu plan, Belediye tarafından hazırlanan 1960 sonrası uygulama

planlarının da temelini oluşturmuştur. 1958 büyük yangının ardından kentte, İmar Planlama Bürosu kurulmuş ve 1960 yılında, Piccinato danışmanlığında 1/4000 ölçekli Bursa Nazım Planı oluşturulmuştur. 1960'lar Bursa'da özellikle otomobil, tekstil, metal eşya, gıda sektörleri hızla gelişmeye başladığı yıllardır. Piccinato planının temel noktası, kent merkezinin tarihi yapısının korunmasıdır ve bu planın, sanayi şehri olan Bursa'nın hızlı nüfus artışıyla öngöremediği söylenebilir. Sonrasında belediyece elde edilen Piccinato uygulama planları, 1962-1976 yılları arasında 716 ha.'lık alanda, %45 oranında gerçekleştirilmiştir. Planın tam olarak uygulanamama nedeni, ruhsatsız yapılaşmaların yoğunluğudur. Bir başka deyişle 1960 yılına tarihlenen planın kapsadığı alanın %31'lik kısmı, 10-15 yıl içerisinde kaçak konutla dolmuş ve plan tam olarak uygulanamamıştır (Ertürk, 1994: 26-28). Planın tam olarak işlerlik kazanamamasında kent elitlerinin de etkili olduğu söylenebilir.

Harita 3.3 Bursa'nın Kentsel Gelişimi (1958-1995)

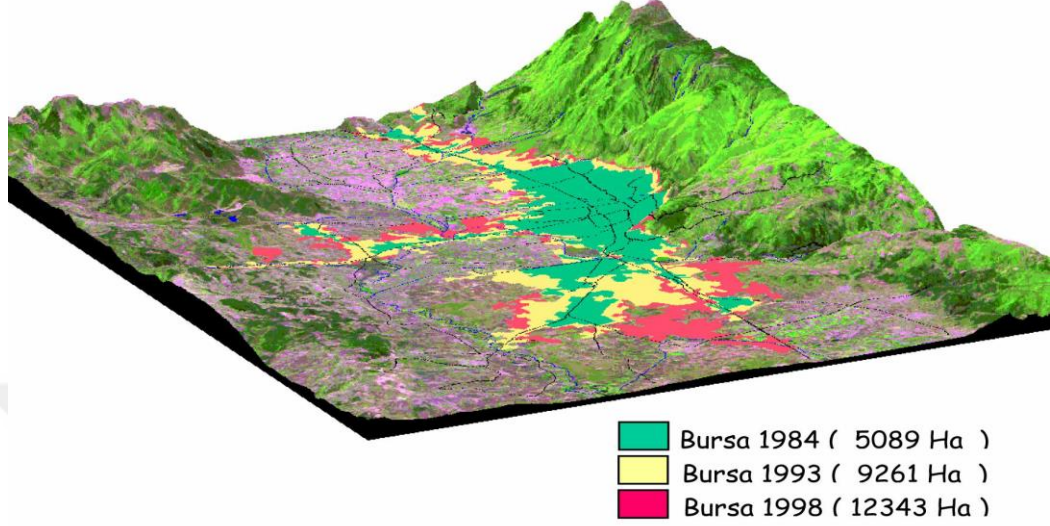
Kaynak: Yusuf Ekici, (2012 a), "Bursa Ovasının Kaybedilme Sürecini Neo-liberal Kentleşme Pratiği Üzerinden Tartışmak: Yeşilşehir Örneği", s. 96

1960'larda kentin popüler konut bölgeleri İpekçilik, Maksem, Yeşil, Setbaşı iken 1970'lerde konut bölgesi batıda Altıparmak Caddesi'ne kaymış, caddenin iki yanındaki bitişik nizam apartmanlar kentin gözde mekânları olmuştur. 1980'li

yıllarda ise Çekirge Caddesi'nde daha geniş alanlarda yaşam standardının arttığı daireler inşa edilmiştir. O dönemin anlayışı çerçevesinde bakıldığında Çekirge Bölgesi'nde oturuyor olmak önemli bir statü göstergesidir. Bu yıllarda gelişen sanayi ve artan yerli/yabancı sermayeli büyük ölçekli fabrikalar, kentte göç sürecini başlatmış, konut edinmede kooperatifçilik yükselişe geçmiştir. 1990'lı yılların İhsaniye, Beşevler gibi konut bölgeleri bu şekilde oluşmuştur (Arslan ve Hırka, 2015: 127). 1970-80'ler, Bursa ovasındaki hisseli parseller üzerinde kaçak yapılaşmaya önlem olarak 1/25.000'lik "Bursa Kenti ve Yakın Çevresi Nazım Planı" hazırlanmıştır. 1976'da onaylanan plandan sonra tarımsal alanların istilası bir ölçüde önlenmiş de, kaçak yapıların ve sanayi kuruluşlarının ovaya yayılmasının önüne geçilememiştir. 1980 yılında 1/5000'lik Nazım İmar Planı ile Bursa yerleşiminin Ankara-İzmir Karayolu boyunca yayılması kararı alınmıştır. Buradaki amaç kuzeyde ovayı, güneyde Uludağ etekleri arasında kalan tarım arazileri ve doğal sit alanlarını korumak olmuş ancak sanayi alanlarına yetersiz yer ayrılması bu planın eksikliği olarak görülmüştür. Hızlı sanayileşme ve buna bağlı olarak hızlı nüfus artışı, yoğun bir kentleşme yaşayan Bursa'da planlamanın getirdiği yetersizlikler; verimli toprakların kaybına, su kaynaklarının kirlenmesine, eski kent dokusunun bozulmasına ve bunların yanında hava kirliliği, trafik tıkanıklığı, katı atıklar sorunu gibi birçok çevresel problemin yaşanmasına neden olmuştur (Ertürk, 1994: 26-28).

2000'li yıllara gelindiğinde kentteki gelir düzeyi yüksek grubun mekâna yönelik seçimleri farklılaşmış, bu değişime yönelik olarak güvenli giriş, rekreasyon alanları ve AVM'leri de içeren lüks konutlar inşa edilmeye başlanmıştır. Kentin batı yönünde genişlemesi, 2010'larda kentin farklı bölgelerinde oluşturulan yeni yerleşim adaları ile parçalı bir görünüme neden olmuş, yapılan güvenli siteler sakinlerine içe dönük bir yaşam sunmaya başlamıştır (Arslan ve Hırka, 2015: 127).

Harita: 3.4 Bursa Kent Bütünü ve Yakın Çevresinde Şehirleşmiş Alanlar ve Şehirleşmenin Yönü (1984-1998).

Kaynak: Yusuf Ekici, (2012 b), “Neo-liberal Politikalar Ekseninde Doğal Çevre Üzerinde Yaşanılan Mekân Değişim Ve Dönüşüm: Bursa Yeşilşehir Örneği”.

Daha sonraki dönemlerde 1995'te 1/5000 ölçekli planın revizyonu yapılmıştır. Özellikle Organize Sanayi Bölgesi oluşumunu izleyen yıllarda iki otomobil fabrikasının açılması, yan sanayi yaratılması sürecini de etkileyerek kontrolsüz bir göç yaşanmasına ve sağlıksız bir kentleşmeye neden olmuştur (İlme, 2009: 2). Son 50 yılda farklı sektörlerde artan işletme sayısı, Bursa ovasının kuzey-güney yönünde plansızca yayılması sonucunu yaratmış; Bursa'nın en büyük sorunlarından biri olan plansız ve çarpık kentleşme, kentin %70'ini kaplamıştır (Bulut, 2007: 134). Bu olumsuzlukları gidermek, sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak, yaşanabilir mekânlar oluşturmak için Bayındırlık İskân Bakanlığı, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Bursa Valiliği protokol hazırlayarak, 1994 yılında il bütününe kapsayan bir İl Strateji Planı geliştirme çalışması başlatmıştır. Plan, Bursa'nın 2020 yılını hedefleyerek yapılandırılmıştır ve 19 Ocak 1998 tarihinde 1/100.000 ölçekli Bursa 2020 Yılı Çevre Düzeni Planı olarak Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Bu planın hazırlık sürecine tüm kamu kurum ve kuruluşları, ilçe ve belde belediyeleri katılım göstermiş, plan kararları Kent Konseylerinde tartışmaya açılmıştır. Meslek odaları, sivil toplum temsilcileri, ziraat odaları, sanayiciler ve üniversitenin de

benimseyerek arkasında durduğu plan yürürlüğe girmiştir. Bu planla Bursa Büyükşehir Belediyesi etkileşim alanında 7 metropoliten bölge oluşturulmuş, bölgelerin her birine var olan potansiyelleri üzerinden kimlik belirlenmiş ve bu doğrultuda 1/25.000 ölçekli planların oluşturulma şartı getirilmiştir. Ancak bu başarılı hazırlık çalışması ne yazık ki uygulama aşamasında öngörülere uygun olarak yapılmamış, plana sahip çıkılmamıştır (İlkme, 2009: 2-3).

2000'li yıllardan sonra TBMM tarafından yapılan yasal düzenlemelerle kentlerin yerel yönetimlerinde büyük değişimler olmuş, 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Büyükşehir Belediyelerine 1/25.000 ölçek düzeyinde Nazım İmar Planı hazırlama yetkisi verilmiştir. 2005 yılı 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ise, İl Özel İdareleri'ne il bütününe kapsayan İl Çevre Planı yapma yetkisi vermiştir. Üst ölçek planların merkezden yerele devri ile sağlanan avantajlar ne Bursa Büyükşehir Belediyesi, ne de İl Özel idaresi tarafından Bursa kentine kimlik oluşturacak politikaların oluşturulmasında kullanılamamıştır (İlkme, 2009: 8-9).

Ekiz'e göre Bursa kent planlamasında en önemli deneyim 1/100.000 ölçekli il planıdır. Planda koruma ve geliştirme stratejileri ortaya konmuştur. Bu plan 1960'lı yıllarda oluşturulmaya çalışılan Nazım Plan Bürosu koordinasyonu temelli, katılımcı planlama anlayışına dayanmaktadır. Ancak neo-liberal dönemde yerelin merkezi ve ulusal stratejileri göz ardı ederek, küreselle bütünleşme çabaları planlama paradigmasını da etkilemiş, yasal/yönetimsel kaosları beraberinde getirmiştir. Kent planlamasında ve kentsel politikalarda yetki karmaşası bulunmaktadır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile 5393 sayılı Belediye Kanunu sonrasında yerel yönetimlerin yetkileri genişlemiştir. Amaç küreselleşmeye yönelik olarak yerel yapılanmanın güçlenmesidir. Bu durumda bütüncül bir planlama anlayışının yerleştirilmesi çok zordur. Bakanlıklar arasında mekân alanın kullanım yetkisi karmaşası doğmuş, bu karmaşaya Büyükşehir Belediyesi de dahil olmuştur. Büyükşehir Belediyesi sınırları pergel yöntemi ile genişletilmiş, Büyükşehir Belediyeleri'ne 1/5000 ve 1/ 25.000 ölçekleri arasında Nazım Planı yapma yetkisi verilmiştir. Bu yetkilerin, çok farklı alanlarda genişletildiği görülmektedir. İl ve Çevre Düzenleri yapımı ise İl Özel İdaresi'ne verilmiştir. Bursa kentinde planlamalar

katılımcılıktan uzak, siyasi konjonktüre uygun rekabetçi bir şekilde ve hızlıca yapılmakta, çok dar bir çerçeveden, ilerisi düşünülmeden, şablonlar üzerinden hazırlanmaktadır. Oysa kent Dünya Sağlık Örgütü temelli oluşturulan, Sağlıklı Kentler Projesi'nin Avrupa ağına 2006'da üye olmuştur. Bu durumda daha eşitlikçi ve sürdürülebilir kentler oluşturma amacıyla uluslararası alanda imzalanmış anlaşmaların siyasi olarak gözardı edildiği söylenebilir (Ekiz, 2007: 18-19). Ayrıca plan yetkisinde yaşanan karmaşa ve yetki sınırlarındaki belirsizlikler, bazı grupların bu hassas noktayı avantaja çevirerek, planlarını onaylatmalarında aracı olmuştur.

Gencelli, Bursa'nın küresel güçlerin staj alanı olduğunu söylemekte, küresel yapıların ülkemizde uygulamaya koyacakları planların öncelikle Bursa kenti üzerinden başlatıldığını ifade etmektedir. Yabancı sermayenin ilaç olacağı düşüncesinin yaygın olduğunu söyleyen gazeteci, yabancılaştırma operasyonlarının gelecek yıllarda da devam edeceğini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul-İzmir Otobanı Bursa'yı İstanbul'un arka bahçesi yapacaktır. Bursa merkezli kararların dışında uluslararası güçlerin kararları doğrultusunda 10-15 yıl içerisinde cari harcamalar dışında 10-12 milyar dolarlık rant yaratılacağını söyleyen Gencelli kentin doğası, tarımı, yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla ulusal sanayisinin büyük tehdit altında olduğunu ve medyanın bu noktadaki duyarsızlığının tehlikeyi arttırdığını ifade etmiştir (Gencelli, 2009 a: 246).

Bursa'nın farklı dönemlerde kentin sahip olduğu kurumlar ve işlevleri açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiğini incelediğimizde, kentsel mekânların zaman içerisinde ekonomik, sosyal değişime uğrayarak farklı özellikler kazandığı ve yaşanan değişimin kurumsal ve işlevsel değişikliklere neden olduğu görülür. Bu dönüşüm, kent merkezleri ve yakın çevrelerinde belirgin bir biçimde gözlemlenebilir. Bursa gibi tarihi kentlerde eski mekânsal yapılar, dönemin ekonomik koşulları çerçevesinde yeniden şekillenmiş, değişen sosyo-ekonomik ve kültürel yapı, farklılaşan üretim tüketim ilişkilerinin yansıdığı bir gösterge olmuştur (Eriçok, 2014: 173).

Değişimin ifadesi olan bu mekânlar, sosyo/kültürel düzeyde kamusal dilini oluşturmuş, kent aurası içinde kolektif bütünselliğin simgesi olmuştur. Kent mekânlarının oluşumundaki etkileşimsellik, sorunun ve ifadenin tarafı olan kent sakinlerinin farkındalığı ile kamusal dilin üretildiği, bir kent kamusundan söz edebileceğimiz yeniden üretim işlevi görmektedir. Sennett, kent içerisindeki kamusal

mekânların farklı katmanların birlikteliğini sağladığına ve bu mekânların 18. yüzyıl büyük kentleriyle belirginleştiğine işaret etmekte, proleteryanın daha önce deneyimlemediği bir gündelik hayatın içine girdiğini ve yeni alışkanlıklar kazandığını söylemekte, Arendt ise burjuva sınıfı yükselişinin kentlerin büyümesini getirdiğini ve küçük bir elitten toplumun geneline bir mekânsal değişimin yaşandığını ileri sürmektedir (Aytaç, 2007: 206-207).

Bursanın mekânsal süreçlerine bakıldığında, kentin ortaya çıkmasının ardında sosyal, ekonomik ve siyasal farklı süreçlerin bulunduğu görülmektedir. Bu süreçlerin etkileşimi belli bir coğrafyayı ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında kentin mekânsal deseninin oluşumunda, dünya kapitalizmine eklemlenme sürecinin çok etkili olduğu görülür. Bursa dünya kapitalizmine ipek ipliği üreticisi olarak eklemlenmiş, ipekçilikte yoğunlaşan bir üst gelir grubu da kent içindeki mekânsal pozisyonuyla kendini tariflemiştir. Üst gelir grubu mahallesi kent teorileri açısından bakıldığında da her zaman bir çekim unsuru olmuştur (Aslanoğlu, 1999: 17-18).

Bursa'nın kent mekânları incelendiğinde, uzun dönem vakıf sisteminin etkili olduğu görülür. Bu sistem kent kamusu ve dayanışma ağı olarak yorumlanabilir. Ayrıca imaret merkezleri de sosyal, dini ve ekonomik hizmetler şeklinde bu sistemin bir türevi olarak değerlendirilebilir. İmaretler medrese, hastane, aşevi, cami, dükkânlar ve hamam gibi mekânları bünyesinde bulundurmakta ve kentsel işlevlerin örgütlenmesinde önemli rol üstlenmektedir. Yerleşme ve komşuluk alanları bu hizmet merkezleri çevresinde şekillenmiştir. Genellikle kent çeperlerinde bulunan imaretler, kent merkezindeki ticaretin sağladığı kazançların bir işlevi olarak görülebilir. Bursa külliyesi ile sosyal donatıları, kentsel kamunun örgütlenmesinde ticari ekonomi ve vakıf kültürü ile şekillenen kentsel kapasitenin önemini göstermektedir (Aslan, 2016: 37-38).

Kent nüfusu 1487'de 37.000 olarak verilmekte ve 16. yüzyıla dek önemli bir değişiklik görülmemektedir. 1573'te nüfus 65.000'e yükselmiş; bu nüfusun 2830'u Hıristiyan, 1540'ı Yahudi olmak üzere toplamda 4370 gayrimüslim bulunduğu belgelerle saptanmıştır. Türk halkının hangi bölgeden geldiğine ve hangi Türk boyuna ait olduğuna dair bilgi olmamakla birlikte, bu konuda yerleşim yerlerinin isimleri önemli ipuçları vermektedir. Örneğin Bilecik Mahallesi gelinen yer hakkında

bilgi verirken; Kızık, Iğdır, Üregil, Bayındır, Alpagut isimleri gelenlerin Oğuz boylarından olduğunu göstermektedir. Kente gelen İranlı, Hintli, Arap tacirler; Habeşi, Zenci, Mağribi esirlerini de yanında getirmekte dolayısı ile kentteki Müslüman zümre sadece Türklerden oluşmamaktadır (Günay, 2005: 24-25). Tarihsel veriler, genelde, Osmanlı şehirlerindeki olguyu yansıtır ve şehrin nüfus bileşimi ve örgütlenme yapısının demostan ziyade etnosu işaret ettiğini gösterir.

Bununla birlikte kentte bir canlılık bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bursa idari bir başkent olmak yanında aynı zamanda bir kültür ve sanat başkentidir. 17. yüzyıla kadar kente gelen sanatkâr ve âlimler; Orta Asya'dan, Orta Doğu ve Anadolu'ya dek uzanan kültürü Bursa'ya taşımış; kentin kültür, sanat ve bilim alanında önemli bir merkez haline gelmesini sağlamışlardır (Üstündağ, 1999: 80). Bursa 19. yüzyıla kadar endüstri öncesi bir kentin özelliklerini göstermektedir (Dostoğlu, 2009: 14). Kentsel örgütlenmeye yönelik ilk düzenlemelerse 1839 Tanzimat Fermanı ile başlamıştır. Bu ferman ile yeni bir yönetim anlayışı ve kurumsallaşma söz konusu olmuş, sonrasında 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı dönemine ait kurumların yerini, yeni ihtiyaçlara karşılık gelen yönetim anlayışı almıştır. Düzenlemelerin ardından kent yönetiminde vali ve halk temsilcilerinin katılımıyla oluşan vilayet meclisi, yönetimde etkin hale gelmiştir.

İdari, hukuki, ekonomik alanlar başta olmak üzere birçok açıdan reformların önünü açan Tanzimat Fermanı çıkarıldıktan sonra; geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar ve çıkmaz sokakların kaldırılması gibi kentsel alanda köklü değişimleri içeren ilk resmi belge ise 17 Mayıs 1839'da hazırlanmıştır. Bu reformlar kent alanlarının değişimiyle yakından ilişkili olup, daha global düşüncelere varmayı sağlayacak bir takım dikkat çekici özellikleride içermektedir. Divan-ı Hümayundan çıkan kararlar doğrultusunda 1848'de Ebniye Nizamnamesi, 1856'da ilk İstimlâk Nizamnamesi çıkarılmıştır (Yerasimos, 1996: 1).

1838-39 tarihleri önemli kurumsal değişimlere işaret ediyor olsa da, aslında önceki tarihsel değişim birikimlerinin sonuçlarıdır. Benimsenmiş olan yeni ekonomik ilişkiler ve yönetim biçimi; yeni kent merkezleri, yeni alt yapı ve kurumları gerektirmiştir. Dönüşüm kadılık, mimarbaşılık gibi geleneksel Osmanlı idari kurumlarıyla sağlanamayacak, alt yapı dini vakıflar aracılığı ile kurulamayacaktır.

Bu kurumlar hem yapısal açıdan yetersiz hem de 1840 dönüşümlerinin baskısıyla işlevsiz durumdadır. Oluşan ihtiyaçlar yeni yönetim biçimlerini, yeni bir kent gelişimini ve gelişen kenti denetleyecek sistemi gerekli kılmıştır.

Sonuç olarak kent alanının modernleştirilmesi çabası, Tanzimat reformlarını getiren iç ve dış nedenlerle yakından ilişkilidir. Osmanlı bürokrasisi, oluşan Batı üstünlüğüne onun kazanımlarını kullanarak yanıt vermiştir. Amaç, devlet ve toplumu modernleştirmek için Batı tekniği ve kültüründen yararlanmaktır. Hedefin kent alanındaki izdüşümü, Batılı anlamda bir kent yaratmaktır. 18. yüzyılda Paris'te görev yapan Osmanlı elçilerinin, kentin biçimli planları, ağaçlıklı caddeleri, binalarına yaptığı hayranlık dolu övgüler, devlete örtük biçimde model sunmanın bir şekli olarak ifade edilebilir. Yine 18 ve 19. yüzyıl başlarında II. Mahmud döneminin ikinci yarısında, özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası devlet otoritesindeki gözle görülür değişim aynı izleğin yansımalarıdır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında, klasik Osmanlı kent yönetim sistemi zayıflamış, kadı bu ocaktan yardım alamaz duruma gelmiştir.

Bu noktada Batılılaşma devlet otoritesini sağlamlaştırmanın bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent alanına verilen düzen aynı zamanda genel bir düzen kurma çabasıdır. 16. yüzyıl ortasından Tanzimat'a kadar başkent mimarisi ve kent yönetimine ilişkin Osmanlı metinlerine dair zengin kaynaklar bize, Osmanlı yönetiminin Tanzimat öncesi bir düzen isteği nedeniyle kent alanına müdahale amacıyla olmadığını ortaya çıkarmıştır. Dolayısı ile bu amaç, Batı kent modelinin kabul edilmesiyle doğmuştur (Yerasimos, 1996: 2-6).

Bursa göçlerle kurulmuş bir şehirdir. İncalcık Bursa için, her yerden göçmenlerin gelip yaşadığı bir *kap şehir* (Aslanoğlu, 1999: 18) benzetmesi yapmaktadır. Göçlerle kente gelenlerin etkileri sosyo kültürel yapı oluşumundan kurumsal yapılara dek değişen şekillerde etkileri izlenebilir. 1071'de Orta Asya'dan gelen Türkler ile başlayan bu süreç, 15. yüzyıldan itibaren Celali İsyanları sonrası Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göçlerle devam etmiştir. Kentin tarihsel olarak yaşadığı büyük göç dalgaları ise kronolojik olarak aşağıdaki gibidir;

-1821 tarihli Yunan ayaklanması sonucu oluşan göçler,

- 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ardından yaşanan göçler,
- 1844 ve 1849 yılları Dağıstan göçleri,
- 1864-68 Kırım ve Kafkasya göçleri,
- 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yaşanan göçler,
- 1912-13 Birinci ve İkinci Balkan Savaşları ardından yaşanan göçler, -1913-23 arasında yaşanan Balkan göçleri,
- 1923 yılında Yunanistan'dan mübadele ile yaşanan göç dalgası,
- 1950-51, 1968-78 ve 1989-90 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçler,
- 1990-2007 arası Doğu ve Güneydoğu'dan gelen göçler (Kağıtçıbaşı ve Yaşar, 2016 a: 24) şeklindedir.

Kent, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında işgalden kaçan Rumeli ve Kafkas göçmenlerinin akınına uğramış, sadece Rusçuk'tan 30 bin göçmen Bursa'ya gelmiştir. 1912 yılı Balkan Savaşı sonrası da yine işgal altında kalan bu topraklardan Türklerin büyük çoğunluğunun Bursa'ya göç ettiği bilinmektedir. Kurtuluş Savaşı sonrasında ise ağırlıklı olarak Yunanistan'dan sayıları 40.000'e varan, "Mübadele" göçmenleri Bursa'ya gelmiştir. 1950'lerin başında başta Bulgaristan olmak üzere Balkan göçmenlerinin, tercihlerini en fazla Bursa'dan yana yaptıkları görülür. 1970'li yıllardan itibaren kurulan sanayi tesislerine yönelik Doğu Anadolu'dan gelen büyük iç göçün, Bursa'nın doğusundan batısına tüm kenti gecekonduyla birleştiren bir hat oluşturduğu söylenebilir. Buna, 1989 büyük göçünde Bulgaristan'dan gelen çok sayıda göçmen de eklenmiştir. Farklı yerlerden yapılan bu göçler, 1987 nüfus sayımı sonuçlarından yorumlanabilir. Bu sayımda Bursa nüfusunun, doğum yerlerine göre dağılımı şöyledir: %19 yerliler, % 34 yurt dışından gelenler, %13 Doğu ve Güneydoğu kökenliler, %18 Kafkasya kökenliler, %9 Karadenizliler. Bu oranlara bakarak, Bursa'yı ve kent dinamiklerini, Bursa'nın bir 'göçmen kenti' olması üzerinden değerlendirmek gerekir (Cengiz, 2014: 111-113). Yatırımların yer seçiminde uygulanan yanlış politikalar sonucu, Bursa'ya yoğun göç halen sürmektedir. Kentteki yıllık göç miktarı 25 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Buna hızlı

nüfus artışı da eklenince, Bursa nüfusun en hızlı arttığı kent olarak gözlenmiştir (Akdoğan, 1997: 182).

Yüzyıllar boyunca göçün kentte yarattığı mozaik, Müslümanların diğer dinlerden olan vatandaşlarla hoşgörü içerisinde yaşamasını beraberinde getirmiştir. Bursa'da Cumhuriyet öncesinde merkezde 10, ilde ise 100'ün üzerinde kilise bulunmaktadır. Bugün ise ibadete açık kilise ve sinagog sayısı sadece ikidir. Hoşgörünün hüküm sürdüğü bu ortamda Bursa'daki Yahudi, Ermeni ve Rumlar kentin bilim, kültür ve sanatına ciddi katkılarda bulunmuştur. Bursalı ünlü hekim Aristidi Paşa, tarih yazarı Hasan Sırrı Orıkasızade, ipeğin uzmanı Ermeni asıllı Kevork Torkomyan gibi çok sayıda Bursalı gayrimüslim Türk bunlar arasındadır. Ancak geçmişteki kültürel mozaik zamanla değişmiştir. Bugün kentte az sayıda gayrimüslim aile yaşamaktadır. Kentin değişiminde yangın, deprem gibi doğal afetler; Fetret Devri, Tanzimat, Cumhuriyet gibi dönemsel evreler, gayrimüslim yapısında görülen değişiklikler de etkili olmuştur. Bursa hem mekân olarak, hem de sağlık, eğitim, sivilleşme gibi farklı alanlarda değişim geçirmeye devam etmiştir (Cengiz, 2014: 114-115). Cumhuriyet döneminde, modernleşme sürecinde dönüşen kentin, nüfus kompozisyonunda çok belirgin bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Zira savaş öncesi nüfusun %25'ini oluşturan azınlıklar, oransal olarak %3.2'ye gerilemiştir. Bu değişim aynı zamanda sürekli göçün de bir ifadesidir (Aslanoğlu, 1999: 18).

Osmanlı Devleti'nin ilk sivil görünümlü medreseleri İznik ve Bursa'da açılmış, Fatih devri sonrası birer dini eğitim kurumuna dönüşmüştür. 16. yüzyılda kentte 134 mahalle mektebi bulunmaktadır. II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte eğitimde yeni bir dönem başlamış, mevcut okullar onarılmış ve 720 yeni okul yaptırılmıştır. Bursa yabancı okullara da ev sahipliği yapmıştır. 19. yüzyılda Bursa ve kazalarında Rum Ortodoks cemaatine dair 81 okul bulunmaktadır. Ayrıca bir Amerikan Koleji, üç Fransız okulu, iki Yahudi cemaatine ait okul yabancılara aittir. 3 Mart Tevhid-i Tedrisat kanunu sonrası medreseler kapatılmış, eğitim çağdaş bir içerik kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde İstanbul'da İstanbul Üniversitesi dışında yüksek okul yokken, ilk Yüksek Muallim Mektebi Bursa'da açılmıştır. Bursa'nın eğitime olan duyarlılığı ilerleyen yıllarda da devam etmiş, 2008 verilerine göre kentte okuma yazma oranı %94, ilköğretimdeki okullaşma oranı %99, ortaöğretimde ise %86.56 olmuştur.

Kentte iki üniversite bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1975 yılında kurulan Uludağ Üniversitesi diğeri ise Bursa Teknik Üniversitesi'dir. Ayrıca yüksek lisans programı veren özel üniversiteler de yer almaktadır. Kentin sosyo ekonomik dinamikleri değerlendirildiğinde iki üniversiteyle sınırlı kalması manidardır.

Kent sağlık hizmetleri konusunda öncüdür. Osmanlı Devleti'nin ilk sağlık kurumu olan Darüşşifa, Bursa'da 1390 yılında yapılmıştır. 1855 depremiyle yıkılan hastanenin yenisi, Ahmet Vefik Paşa tarafından 1862'de Hisar semtindeki Damat Efendi Konağı'nı dönüştürerek oluşturulmuş, bu hastane yetersiz kalınca vali Haşım İşcan döneminde bugünkü hastane hizmete geçmiştir. Kentte azınlık ve yabancılara ait hastaneler de açılmıştır. 2013 verilerine göre Bursa'da 42 hastane bulunmaktadır. (Cengiz, 2014: 118-119).

Bursa Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren şehirleşmeden külliyele, mimariden sosyal yaşantıya her alanda birçok yeniliğe ev sahipliği yapmış, Cumhuriyet döneminde de bu özelliğini devam ettirmiştir. Kent Osmanlı döneminde atlı araba üretiminin merkezidir ve BTO'nun ilk 1500 üyesinden 110'u bu alanda çalışmaktadır. Cumhuriyet döneminin ilk otomobil fabrikalarının Bursa'ya kurulması ve otomotiv altyapısının Bursa'da gelişmesi tesadüf değildir (Kağıtçıbaşı, 2016 b: 29). Türkiye'de ilk olarak Bursa'da gerçekleşen girişimler şöyle sıralanabilir; Türkiye'nin ilk modern konserve fabrikası Antel Bursa'da üretime geçmiştir. Kentteki gazozculuk tarihi 1890'lı yıllara dayanmaktadır ve bu anlamda bir ilktir (Kaplıanoğlu, 2008: 50,76). Benzer şekilde süt tozu fabrikası, suni ipek fabrikası, yün fabrikası, çamaşır makinesi fabrikası, havlu üretimi, ilk hastane, doğa ve kayak merkezi, dağcılık kulübü, şehirlerarası otobüs firması... Türkiye'nin ilk kolektif iş sözleşmesinden ilk kadın belediye başkanına, ilk özel limandan ilk otomobil müzesine, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk para basımına, ilk medresesine, ilk ipek fabrikasına, dünyanın ilk standardına; ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda pek çok ilk Bursa'da varlık bulmuştur (Cengiz, 2014: 159-165). Bu olgular, Bursa'nın toplumsal dinamikleri hakkında bir fikir vermektedir.

Dünya ekonomisinde yaşananlar öteden beri Bursa'yı etkilemiş, kapitalizmden gelen her türlü iktisadi ya da sosyal etki regüle edilmiş ve düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu entegrasyon süreçlerinde her kararda yereldeki oluşumlardan yararlanıldığı

söylenbilir. Var olan nitelikli işgücü ve kentin ticaret merkezi oluşu karar süreçleri etmenlerindedir.

3.3. Bursa’da Toplumsal Değişimin Dinamikleri: Ticaret, Üretim ve Finans

Kentteki üretim ilişkileri dünya ekonomisinde meydana gelen değişimlere paralel olarak dönüşmekte, bu zorunlu dönüşüm toplumsal örüntülerdeki değişimleri de beraberinde getirmektedir. Toplumsal ilişkiler her ne kadar değişime dirençli olsalar da, üretici güçlerde meydana gelen evrilme, bu alana da yansımakta ve üretim ilişkilerinin değişen dinamikleri, üretim güçlerinin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenerek, toplum da bu değişim/dönüşüme karşılık verecek dinamikleri kendi içerisinde oluşturmaktadır. Bu oluşum aynı zamanda Bursa kentinin yeni yüzüne karşılık gelmektedir.

Kağıtçıbaşı, *Bursa'da Sanayinin Yönü Ve Etkileşimleri* (2016) konulu panelde yaptığı konuşmada; *"Bursa ekonomik anlamda dünyaya gelişinde Osmanlı'ya nasıl kucak açmış ise ekonomik refahın sağlanmasında da önder olmuştur"* diyor ve ekliyor; *"Tuna nehrinin çıkış noktasını gördünüz mü bilmem, bardak kadar bir sudur. Buradan mı çıkıyor Tuna, dersiniz. İşte Osmanlı da küçücük bir Bizans Kalesi'nden, koskoca 25 milyon kilometre karelik imparatorluğa böyle bir macerayla başlamıştır"* (Kağıtçıbaşı, 2016 b:16).

Osmanlı'nın gözde kentlerinden olan Bursa'da sanayileşme Cumhuriyet öncesine dayansa da en önemli gelişmeler Cumhuriyet'le gerçekleşmiştir. Balta Limanı Anlaşması, sanayileşmenin gecikmesindeki en önemli etmenlerdendir. Bu anlaşma öncesi iç ticaret Osmanlı uyrukluların elindedir ve var olan koşullarda yabancı tüccar, iç ticarete rekabet şansı bulamaz. Devlet iç ticareten önemli kazanç elde etmektedir. Ancak anlaşma sonrası bu koşullar ortadan kalkmış, Avrupa fabrikalarının rekabetinden ilk olarak pamuklu sanayi zarar görmüştür. Öncesinde hem imparatorluğun hem de Doğu Akdeniz pazarları ve Avrupa'daki pek çok ülkenin ihtiyaçlarını karşılayan atölye ve imalathaneler 1853 yılına gelindiğinde ortadan kalkmış ya da can çekişir hale gelmiştir. Anadolu'da kadifeleri ve satenleri ile ünlü Diyarbakır ile ipek şehri Bursa'nın üretimleri, eskisinin %10'una düşmüştür.

Ülkenin serbest ticarete girişiyle yün dokumacılığı ortadan kalkmış, İngiltere'den yünlü dış alım ise otuz sene öncesine göre 17 kat artmıştır. Benzer tablo ipekli dokuma üretiminde de görölmektedir. İpek, Osmanlı Devleti'nin en çok koruduğu ve ülkeye sokulması yasak olan ürünlerin başında gelmektedir. O dönemde ipeği ile ünlü Bursa kentinde çok sayıda ipekli dokuma tezgâhı bulunmaktadır. Kentte 1840 yılında 25 bin okka ipek işleyen 1000 civarında tezgâh bulunurken, bu sayı 1847'de 75'e, üretim ise 4 bin okkaya düşmüştür. Aynı dönemde kendini uzun yıllar korumayı başarmış el işçiliği ve atölye üretimine bağlı sanayiler de çökme sürecine girmiştir. Basit iş aletleri ve bıçakçılık bu çöküşün örneklerindedir. Bu yıkıcı etki başta pamuk üretimi olmak üzere tarım alanında da görölmüştür. 1839-47 yılları arasındaki Osmanlı İmparatorluğu-İngiltere dış ticaretinin incelenmesi Balta Limanı Anlaşması'nın ne anlama geldiği noktasında açıklayıcıdır. Bu yıllarda imparatorluğun dışsatımının, dışalımı karşılama oranının %47'den, %29'a düştüğü görölr (Aydoğan, 2018: 21-25). Sonuç olarak ipekçilik, tarım, bıçakçılık, dericilik gibi alanlarda yoğun üretimi olan Bursa, serbest ticarete geçişle sanayileşme alanında oldukça gerilemiştir.

Kent sanayi alanındaki ilk atılımlarını Cumhuriyet döneminde gerçekleştirmiş, Atatürk'ün sanayileşerek kalkınma hamlesi sonucu, Bursa'da ilk fabrikalar kurulmuştur. Ancak 1950'lerde Demokrat Parti döneminde; özel teşebbüse dayalı, planlamaya sıcak bakmayan, devletçiliği reddeden bakış kritik sektör olarak sanayi yerine tarımı seçmiş, bu anlayışla tarım, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na dek taşıyıcı sektör olmuştur. Ayrıca bu hükümetin çıkardığı ilk teşviklerden biri Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'dur. Birinci Kalkınma Planı uygulamaya konduğunda sanayileşme önceliği gereği Bursa'da ilk Organize Sanayi kurulmuş, öncelik ülkede yaşanan ekonomik darboğaz nedeniyle kentte ithalatı zorlaşan oto parçaları, dayanıklı ev eşyaları üretimine verilmiştir (Kağıtçıbaşı, 2016 b: 22-23).

Kısaca özetlemek gerekirse, kentte ticaretin sanayiye evrilmesi 19. Yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dış dünyaya eklenmesi sonucu başlar. Avrupa'nın ucuz hammadde ve işgücü ihtiyacı, Bursa'da filatür fabrikalarının açılma nedenidir. İkinci hamle Gökdere ve Cilimboz dereleri civarında ipek sanayi temelli iki sanayi bölgesinin

gelişmesidir. Üçüncü sanayi hamlesi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde İpekiş, Suniipek ve Merinos yünlü dokuma fabrikalarının üretime (1938) geçmesidir. Dördüncü ve son hamle ise 1960'larda ilk Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması şeklindedir (Kağıtçıbaşı ve Gürsakal, 2019: 203).

Bursa geçmişten bugüne hala Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yerdedir ve istihdamını en fazla sanayiden sağlamaktadır. TÜİK 2012 verilerine göre istihdamın sektörel olarak dağılımı %42.5 sanayi, %24 hizmet, %21 ticaret ve %12.5 tarım şeklindedir. Kent, 13 Organize Sanayi Bölgesi (OSB), 19 Küçük Sanayi Sitesi (KSS) ve 7 Islah Sanayi Bölgesi ile Türkiye'nin sanayi potansiyeli en yüksek illeri arasındadır (Tetik, 2013: 153-154). Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin (TİM) verilerine göre Türkiye'nin 2014 yılı ihracatı (249 ülkeye) 151 milyar 292 milyon 663 bin dolardır. En fazla ihracat yapan şehir 68 milyar 368 bin dolarla İstanbul iken ikinci sırada 12 milyar 749 milyon 753 bin dolar ile Bursa yer almaktadır. TİM verilerine göre Bursa'nın yaptığı ihracatın %96.5'i sanayi, %2.3'ü tarım ve %1.2'si maden ürünlerinden oluşmaktadır. 2014 yılı sanayi ihracatının %75'i otomotiv, %17'si tekstil, %8'i makine sektörlerinden gerçekleşmiştir. Bu üç sektör Bursa sanayisinin temelini oluşturur. Türkiye'de üretilen araçların %45'i, ihraç edilen araçların ise %44'ü Bursa'da üretilmektedir. Otomobil fabrikaları ağırlıklı olarak yabancı sermayelidir. Oto yan sanayinde yerli olarak gördüğümüz sermaye yapısı artan yabancı firma evlilikleri ile karma sermaye yapısına dönüşmektedir. Ayrıca sektörde var olan yabancı sermaye bağımlılığı, bu sektörü riskli hale getirmiştir (Tetik, 2015: 80).

1960 sonu ve 1970'lerin başında kurulan üç otomobil fabrikası Bursa'nın kentsel ve toplumsal dinamiklerinin oluşmasında mihenk taşıdır. Bu tarihten sonra Bursa sanayisi hızla gelişir. Ancak kentin yoğun sanayi içerikli yapısı, bir takım çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Bursa'nın 250 büyük firmasını ("Bursa 250") analiz ettiği çalışmada Gürsakal; 2000-2010 döneminde en çok ciro yapan firmaların OYAK Renault ve TOFAŞ olduğunu, ardından Yeşim, Bosch ve Borçelik'in geldiğini saptamıştır. İki büyük otomotiv fabrikasının cirolarının toplam ciro içerisindeki payı 2002'de 1/5 iken, 2010'da 1/3'e yükselmiştir. Bu iki büyük firmanın elde edilen cironun 1/3'üne sahip olmasının bilimsel literatürde "*kazanan hepsini alır*" şeklinde

ifade edildiğini söyleyen Gürsakal, bu sonuçlardan yola çıkarak kentteki büyük sanayi yapısının otomotiv ana sanayine aşırı derecede bağımlı olduğunu ifade etmiştir. Analizde çıkan sonuçlardan biri de büyükten küçüğe sıralandığında firmaların %20'sinin toplam cironun %80'ine sahip oluşudur ki, bu sonuç kazananın hepsini aldığı savını doğrulamaktadır. Bursa firmalarına yönelik olarak yapılan araştırmayı değerlendiren Prof. Dr. Mehmet Hüseyin Bilgin; Bursa ekonomisindeki ağırlığın otomotiv ana ve yan sanayi, tekstil ve konfeksiyon sektöründe bulunduğunu, ayrıca gıda-tarım ve hayvancılık, makine-metal ile enerji, elektrik ve elektronik sektörlerinin kent ekonomisinde önemli yeri bulunduğunu söylemiştir. Bursa'nın ihracatında en önemli yeri alan otomotiv ana ve yan sanayi ile tekstil-konfeksiyon ve makine metal sanayinin Avrupa Birliği pazarına yönelik üretim yaptığını söyleyen Bilgin, olumlu gibi görünen bu durumun küresel krizlerden etkilenme riskinin çok büyük olduğunu ve bu riskin ihracattaki ürün/pazar çeşitliliğini artırarak minimize edilebileceğini belirtmiştir. Araştırmada 2012 yılına gelindiğinde, kentin en büyük 250 şirketine işaret eden "**Bursa 250**"nin, en büyük beş sektörü arasında en fazla katma değer artışı gösteren sektörlerin inşaat/gıda, tarım, hayvancılık olduğu saptanmıştır (Gürsakal, 2016: 224-225). Bu sonuç kentteki sektörel değişimin somut bir ifadesidir. Bu değişimde küresel ekonomi ve onun başat aktörlerinin büyük etkisi olmaktadır.

Bu konuda Türk otomotiv tedarik sanayinin tek temsilcisi olan Taşıt Araçları Tedarik Sanayicileri Derneği (TAYSAD) başkanı Alper Kanca'nın, 6. Nisan. 2019 tarihli Ege Bölgesi toplantısındaki, dünya otomotiv sektöründe üretim ve satış olarak küçülme yaşandığına dair söylemleri Bursa'nın geleceği açısından da oldukça önemlidir. Küçülmeyi Çin otomotiv sektöründeki daralmayla ilişkilendiren Kanca, ana sanayinin gündeminde elektrikli araçlar, otonom araçlar, batarya teknolojileri, otomotiv elektroniği, malzeme testleri gibi gelişmelerin olduğunu belirtmiş, 2030 yılında üretilen araçların %18'inin tam elektrikli, %41'inin hibrit olacağını söylemiştir. Kanca ayrıca "*Böyle bir gelecekte bizim şirketlerimiz nerede olur?*" sorusunu sorarak, yaşanacak gelişmelere hazırlıklı olunması konusunda uyarıda bulunmuştur. Türkiye otomobil ve hafif ticari araç toplam pazarı, 2019'un ilk çeyreğinde, bir önceki yılın aynı dönemine göre %44.2 daralarak, araç satışları 158

bin 430 adetten 88 bin 469 adede inmiştir.²¹ Bursa'da dünya sistemi işbölümü çerçevesinde yapılandırılan otomotiv sektöründe de sektörel bazlı sıkıntılar yaşanmakta ve işten çıkarmalar günden güne artmaktadır. Teknoloji transferleri noktasında dışa bağımlı olan ülkemizde, bu sektörün yönünü tamamen uluslararası şirketler belirlemektedir. Dolayısı ile Bursa sanayisinin temelini oluşturan otomotiv sanayindeki olası dönüşüm, dış etkenlere bağılı olarak gelişecektir.

2018 TİM verilerine göre kent ihracatının %5.4 gerilediği görülür. Bir önceki yıl ihracatını İstanbul ve Kocaeli'nin ardından 3. sırada kapatan Bursa'nın bir önceki yıl 14 milyar 50 milyon dolar olan ihracatı, 2018'de 13.2 milyar dolara düşmüştür. Otomotiv ve yan sanayi ihracatında yaşanan çift haneli gerileme bu düşüşün ana etmenidir. Bu durumda, küresel krizlerden son derece etkilenen yabancı sermayeli sektörel yapılar yanında, yerel dinamikler üzerinde hassasiyetle çalışılması zorunluluğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Ülke ekonomisine sağladığı katma değer açısından ilk beş arasında yer alan ve imalat sanayinde Türkiye katma değerinin %8-9'unu sağlayan Bursa'da sanayinin gelişimi ülke genelindekine benzer biçimde olup, başlangıçta planlı sonrasında plansız ve dağınık olarak gerçekleşmiştir. Son 30 yıllık süreçte Merinos, Suniipek fabrikaları kapatılmış, tekstil sanayinin otomotiv sektörüne kayması nedeniyle bazı tekstil fabrikaları kapanarak, yerlerini otomotiv yan sanayini oluşturan fabrikalara bırakmıştır. Bu süreçte Büyük ve Küçük Sanayi Bölgeleri birbiri ardına ve çoğu kaçak olacak şekilde açılmış, kent nüfusu yaşanan göç dalgalarıyla hızla artmıştır. "Sanayi kenti" kimliği ile ön plana çıkan Bursa'da, sanayinin son 10 yıllık sürecine bakıldığında ise otomobil fabrikalarının kurulması ile başlayan sürecin ağırlıklı olarak dışa/tek sektöre bağımlı bir yapı aldığı, sanayide katma değeri düşük, fason ürünler üretildiği ve ihracat-ithalat dengesini giderek bozulduğu görülmektedir (Tetik, 2013: 153).

Bursa, her ne kadar ilk sanayi bölgesinin kuruluşuna ev sahipliği yaptıysa da kentteki sanayileşme yapısı örnek gösterilecek bir durumda değildir. Planlama açısından

---

²¹ (Ekohaber, 9-15 Nisan 2019: 2,13)

birçok sorunu beraberinde getiren, verimli tarım alanlarının yok olmasına neden olan çarpık sanayileşme konusuna kentli sanayicinin bakışı, ucuz arsaya olan talep üzerinden değerlendirilmektedir. Bu plansız, ihlaller üzerinden devam eden süreç, araştırmamıza konu olan kentli ekonomik elitlerin mekânsal yapı üzerindeki tutumlarının bir yansıması olarak da görülebilir. Bu durum *Kent Yönetiminin Temel Aktörleri: Belediye Başkanları ve Meclis Üyeleri* başlıklı kısımda ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Bursa'daki sanayi bölgeleri incelendiğinde, çoğunun kaçak olduğu görülür. Kaçak sanayi bölgeleri, kuruluşundan çok sonra yasal bir zemine oturtulmuştur. Kent ve yakın çevresinde bulunan bazı sanayi işletmelerinin farklı nedenlerle, organize sanayi bölgeleri dışındaki alanlarda toplandığı görülmektedir. DOSAB sanayi bölgesi bu tanıma çok uyan bir yapıdadır. Bürokratik engeller söylemi altında kaçak olarak kurulan bölge, uzun yıllar altyapı problemleriyle uğraşmıştır. Bu sanayi bölgesi, Demirtaş Barajı sulama alanları arasına kurulmuştur. Bursa'nın 2. ve ülkemizin 9. büyük sanayi bölgesi olan DOSAB, sanayileşmede yapılan yanlışlıklar açısından üzerinde akademik çalışma yapılacak bir örnektir. DOSAB örneği, yerel yönetimlerin zaaflarının, genel olarak yaşanan yönetim boşluklarının, paranın tüm kapıları açabileceği gerçekliğinin, sanayi ve tarımın birbirine alternatif olarak sunuluyor olması çelişkilerinin bir sarmalıdır. Bu örnekler üzerinden cesaret alan küçük sanayi işletmeleri de Demirtaş ilçesi çevresinde hızla artmıştır. Çünkü Bursa'ya kuralsızlıklar egemendir (Akdoğan, 1997: 180).

Benzer şekilde Orhangazi ilçesi sanayi bölgesi, İstanbul'dan gelen işletmelerin istilasına uğramıştır. Bu işletmeler yine tarım arazileri üzerine kurulmuştur. Özlüce, Çalı, Hasanağa, Görükle, İrfaniye vb. birçok yerde ve ayrıca ilçelerde kaçak sanayi bölgeleri benzer şekilde verimli tarım toprakları üzerinde inşa edilmiştir. Yeraltı suları izinsiz kullanılmış, oluşan atıklar çevreyi kirletmiştir. Bursa ovasında besi ahır, soğuk hava deposu, tarımsal amaçlı depo gibi farklı isimlerle, yapım izni alan fakat gerçekte çok farklı alanlarda üretim yapan işletmeler, zaman içerisinde sanayi tesisine dönüşmüşlerdir. Burada sorun, yasaya uymayan işletme sahiplerinde olduğu kadar, yasaları uygulamayan yöneticilerdedir. 1992-95 yılları arasında Uludağ,

Ovaakça, Gündoğdu, Ahmetköy, Karabalçık, Çağlıyan, Dürdane, Aksungur vb. yerlerde, 63 işletme ruhsat almış ve bu işletmelerin sadece %10'unun amacına uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu işletmelerin açılma yöntemi; köy sınırları içinde arazi alınması, Ziraat Odası'ndan çiftçilik belgesi elde edilmesi, işletmenin bu belgeyle kurulması, sonrasında sanayi tesisine dönüştürülmesi şeklindedir. Yaklaşık 39.000 hektar alana sahip Bursa ovasının kaçak yapılaşma sınırı 20.000 hektarı geçmiştir. Alanın büyüklüğü kent insanı ve Bursa'yı yönetenler üzerinde henüz ağırlığı hissedilmeyen sorunlar olarak durmaktadır. Bursa'nın 1995 yılı tarımsal geliri yaklaşık 50 trilyon olup, tarımsal alan binlerce ailenin geçim kaynağını oluşturmaktadır. Kentte yaklaşık 250 tarımsal amaçlı kooperatif, 29 un fabrikası, 25 konserve, salça ve dondurulmuş gıda fabrikası, 6 rafine ayçiçek yağı fabrikası, 78 süt işletmesi, 79 soğuk hava deposu, 23 yem fabrikası, 17 su ürünleri yetiştirme işletmesi, 16 tohum üretimi yapan işletme, 17 şekerleme işletmesi yer almaktadır. Ayrıca 20 ambalaj kutulama işletmesi, 100 tohum satış bayii, 90 tarımsal ilaç satış bayii faaliyet göstermektedir. Bursa'nın tarımsal potansiyeli yüksektir (Akdoğan, 1997: 180-181). Ülkelerin var olma sürecinde stratejik öneme sahip olan tarım sektörü, sanayileşme adı altındaki bir takım yöntemlerle zarara uğratılmaktadır. Kentin sahip olduğu verimli tarım topraklarının yerel ve küresel elitlerin hizmetine sunulması ve benzer örneklerin ülke çapında yaygın oluşu, gelecek açısından büyük problemlerin habercisidir.

Kentin problemlerinden biri de, bugün her anlamda doygunluğa ulaşmış olan İstanbul'un bazı yatırımlarının, Bursa'ya kaymasıdır. Özellikle arazi fiyatlarının nispeten uygun oluşu ve yatırımları yönetecek ekibe sahip olunması, var olan iş gücü potansiyeli bu noktada belirleyicidir. Bursa, teknolojik olarak da gerekli altyapıya sahiptir. Kentin sanayi ve ticaretteki ağırlığı, insanların yerleşim olarak Bursa'yı seçmesine neden olmuş, iç ve dış göçler bazı sorunlar yaratmakla birlikte, gelişen ekonominin kalifiye eleman ve ucuz iş gücünü sağlamada etkili olmuştur. Kent ekonomisi toplumsal hayatın yapılanmasında da önemli bir unsurdur. Ekonomiye şekil veren kesimlerden oluşan karmaşık ilişkiler ağı içerisinde ekonomik elitler ya da girişimciler olarak adlandırabileceğimiz sınıf (açık sınıf tabakalaşması demek daha doğru olabilir, dikey geçişliliğe açıktır), yapılandırıcı rol almıştır. Ekonominin

karar vericileri olarak gördüğümüz bu sınıf aynı zamanda üretim araçlarının da sahibidir. Ülkemizdeki GSMH'nın %75'inden fazla kısmı aile şirketleri tarafından yaratılmaktadır. Bursa'nın aile şirketleri de yeni iş sahalarıyla ülke ekonomisinin itici güçleri arasında yer almaktadır. Bu durum tarihseldir. Cumhuriyet hükümetlerinin yerli burjuvazinin gelişimini sağlayacak adımları yapılandığı yıllarda, Bursalı girişimciler dönemin önemli girişimlerinden olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanmışlardır. Bursa'da kurulan ilk fabrikaların ardından 1942'de Tolon Makine Sanayi'nin kurulması, 1950'lere dek kurulan döküm atölyeleri ve konserve fabrikaları, Bursa'daki özel sektörün girişimci hamlelerindedir. Bu anlamda Bursa her dönem eğitilmiş, yaratıcı, çalışkan bir nüfusa sahip olmuştur (Kağıtçıbaşı, 2016 b: 20-30).

Fakat özellikle son yirmi yıldır sektörel olarak, hizmet ve inşaat sektörüne yoğun bir yönelim olduğu, kentteki sanayicilerin ya sektörlerinden farklı alanlara yöneldiği ya da çalıştıkları alanları genişlettikleri görülmektedir. Bursa'nın ticaret, üretim ve finans üzerinden değişen sektörel yapısını ve bu değişimin dinamiklerini kavramak için dönemin genel özellikleri incelenmiş ve Bursalı girişimcilerden belirtilen dönemde ön plana çıkan isimler 1920-1940, 1980-2000 ve 2000-2018 şeklinde üç dönem, kronolojik olarak incelemeye alınmıştır. Bu dönemlerde öne çıkan ailelerin biyografileri Ekler bölümünün girişinde verilmiştir.

1920-1940 döneminde kentteki ilk girişimci ailelerin özelliklerini ortaya çıkarmak ve Bursa'nın sektörel değişimlerini izlemek, ilk olarak elit döngüsünün yönünün belirlenmesinde, ikinci olarak ise aynı dönem ülkede var olan ekonomik elitlerle benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılması açısından önem taşımaktadır. Var olan elitlerin yaşanan krizlerle başa çıkma yeteneği ve yeni sektörel yapılanmalara uyum sağlamaları, varlıklarını devam ettirme ya da yok olmalarının nedenidir.

1940-60 ve 1960-80 dönemi özellikleri ise genel olarak aktarılmış, kentin öne çıkan girişimci aileleri sadece isim olarak verilmiştir. Araştırmamızın kapsamı özellikle 1980 sonrası elitleri ile sınırlandırıldığından, kent ekonomisinin 1980 sonrası değişimleri ve ekonomiye yön veren aileler daha geniş bir incelemeye tabi tutulmuştur. Burada amaç, kentin ekonomik elitlerini mercek altına alarak

aralarından seçim yapabilme olanağı sağlamaktır. Ayrıca Bursa'nın girişimcileri sektörel olarak incelenirken, kentsel arazi bağlantılarını ortaya koymak adına dönemin kentleşme deneyimine kısa eklemeler yapılmıştır. Zira 1980 sonrasında kent elitlerinin yönetime olan etkisi, neo-liberal politikalarla özdeşleşen yapıli çevre ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısı ile bir yandan dönemselsel olarak kentin ekonomik yapısını sektörler bazında analiz etmek, öte yandan kentin girişimci ailelerini, kent elitlerini ortaya çıkarmak ve kentin gelişimiyle olan bağlarını analiz etmek temel hedef olmuştur.

Elit döngüsellığı; küresel elitlerin, üst düzey siyasi elitlere etkisini göstermek noktasında Cargill örneklemleri üzerinden, yerel elitlerin sektörel olarak meydana gelen döngüsellığını tanımlamak için ise seçilen en etkili üç ailenin yapıli çevreye müdahalelerinden yola çıkılarak açıklanacaktır. İncelenen girişimci aileler arasında hangi üçünün ve nasıl bir yöntemle seçildiğı ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak temellendirilecektir.

3.3.1 Bursa'nın İlk Girişimcileri (1920-1940): İpek, Dokuma ve Gıda Sanayi

Bursa'da tekstil tarihinin 1500 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Geçmişin en değerli hammaddelerinden olan ipeğın Çin'den getirilip, ilk kez Çin dışında Bursa'da üretilmesi ise MS 550'li yıllara tarihlenir. Kenti iktisadi düzlemde Akdeniz ve Yakın Doğu'da öne çıkaran, ipekli dokuma sanayi olmuştur. İmparatorluk zamanında dokuma kenti olmaya devam eden Bursa, Cumhuriyet sonrasında da ülkemizin tekstil sektöründeki en önemli merkezlerindedir. Bursa'da dokuma sanayinde 1938'de Merinos Fabrikası ile başlayan yeni atılım, ithal ikameci politikalarda özel sektörün rakip değil tamamlayıcı unsur olarak görülmesi ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte, kentteki iş gücü gereksinimleri ise Balkan ve Kafkas göçmenleri ile karşılanmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı, modern bir ulus devletinin kuruluşu, ulusal bir ekonominin oluşturulması ve yerleşim sistemlerinin evriminde bir milat niteliğı taşımaktadır. 1950 'lere dek dünya ekonomilerine eklemleme anlamında bir değışiklik yaşanmaz, ulusal bir ekonominin inşası ve ulusal burjuvazinin yaratılması çabası vardır. Bu noktada devletten aldığı imtiyazlara (belediye hizmetleri, ulaşım, enerji, maden vb.) odaklanmış yabancı sermayeli kuruluşların millileştirilmesi ve burjuvazinin

Türkleştirilmesi, üzerinde durulan en önemli konulardır. Burjuvazinin Türkleştirilmesinde gayrimüslim burjuvazinin mübadele, tehcir ile boşalan mülklerine el konulması önemli bir yer tutar. Bu dönem burjuvazi oluşumunda iç ve dış ticaret ile büyük toprak sahipliği önemli olmuştur (Ataay, 2001: 56-57). Bursa kenti özelinde ise mülklere doğrudan el konulmasının söz konusu olmadığı değerlendirilmektedir. Tehcir kararnamesinden açık bir şekilde Bursa'da tehcir (zorunlu göç) olmadığı görülebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Bursa'sında sanayi kuruluşlarının çoğu kapanmış; üç dokuma fabrikası, on dört iplikhane ile üretime devam edilmiştir. Girişimciliğin halk arasında yeterince yeşermediği bir ortamda Celal Bayar'ın doğum yeri olan Gemlik'e Suniipek ve Bursa merkeze Merinos Yün fabrikalarını kurulmasıyla ekonomi açısından önemli bir adım atılmıştır (Çiftçi ve ark., 2016: 180).

İzmir İktisat Kongresi Bursa'da sanayi oluşumunda önemli bir fırsat alanı sunmuş, kongre kararlarının çoğu, sonraki on yılın ekonomi politikalarına yön vermiştir. Oluşturulan politikalar gereği sanayi ve kalkınma özel girişimle gerçekleştirilecektir. Bu dönem (1923-1933) Bursa'da Osmanlı'dan ham ipek ve koza üretiminde uzmanlaşmış bir ekonomik yapı devralınmıştır. Ancak mancınık ve fabrika sayılarında belirgin bir gerilemenin olduğu söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bugünkü il sınırları içinde (Hüdavendigâr Vilayeti) toplam 5591 mancınıklı 103 filatür işletmesi ve 6 dokuma fabrikası bulunmaktadır. Cumhuriyet Bursa'sı ise sadece 14 filatür ve 3 dokuma fabrikası ile devam etmiştir. Kentte, tüccarların ve filatür fabrikalarının denetiminde evlerde de ipek üretimi ağırları kurulmuştur. 1927 Bursa Salnamesi kayıtlarındaki sanayi sayımı sonuçları, kentteki filatür işletmelerinin azınlık ve sermaye ortaklıklarının elinde olduğunu göstermektedir. 1924'te filatür fabrikalarında çalışan 1500 işçinin iş yerlerine göre dağılımı %28'i yabancı sermaye ortaklıkları, %28'i azınlıklar, %24'ü Türk asıllı işverenler şeklindedir. Bu yıllarda Bursa'da üretilen az miktardaki kumaşın, el tezgâhlarında dokunduğu görülmektedir. 1908 sonrası Dervişyan Kogas, Hacı Sabri, Koyuncuyan Mihran, Morukyan Dikran ve Mensucât-ı Osmanî dokuma fabrikaları kurulmuş ve iç pazara ipekli dokuma üretmiştir. Ayrıca Numune-i Terakki Kollektif Şti.'ne ait bir iplik, bir de şayak fabrikası bulunmaktadır (Akkılıç, 2002 b: 64-66).

Cumhuriyet'in ilk on beş yılına gelindiğinde Bursa'da ipek ve koza üretimi önemli bir sanayi haline gelmiştir. Adapazarı Emniyet Bankası kurucularından Sipahizadelerden Hasan Hüsnü Bey, Lale ve Çağlayan isimli fabrikalarında ipekli dokuma üretimi yapmaktadır. Cumalı Yusuf Bey'in Terakki Filatür (ipek iplik) fabrikası ile Hacı Sabri Bey'in üç ipekli fabrikası 1920'lerin başlarında faaliyete geçmiştir. Dokumacılık A.Ş. ve Şark Sanayi diğer büyük şirketlerdendir. 1932'de kurulan Hüsmenzade Mehmet ve Abravanel Efendi'nin sahibi olduğu Elvan Fabrikası'nın, önceleri Fransa'da yapılan emprime işlemini, Bursa'da ilk kez yaptığı ve aynı dönemde Romangil Ailesi'nin ham ipek üreterek, İsviçre'deki Silkar şirketine sattığı bilinmektedir. 1940'ların başında Gökçen ailesi en büyük şirketlerden birinin sahibidir. İpeker, İpekay, Yılmazipek fabrikaları yine ipek üreten büyük fabrikalar arasındadır. Yusuf Ziya Akipek, bu dönemde ham ipek üretimi yapmaktadır. A. R. Bayal ve Hacı Resul Mehmet İpekçi'ye ait fabrikalar da 1980'lere kadar varlıklarını devam ettirmiştir (Türkoğlu, 2016: 34).

Kentte dönemin en büyük işletmeleri arasında Moiz Markos Efendi'nin Simon, Paskal ve Moiz Markos fabrikaları ile Kazmir, Yolgeçen, Silkor fabrikaları bulunmaktadır. Gazi Mustafa Kemal'in temelini attığı İpek-İş (Bursa Dokumacılık ve Trikotaj A.Ş.) 65 tezgâhıyla, kentteki özel girişimin öncü kuruluşu olmuştur. 1934 Bursa Yıllığı verilerine göre, ülkede var olan 881 otomatik tezgâhın 581'i Bursa'da bulunmaktadır. Ayrıca bu dönem dokumacılıkta, apre ve emprime teknolojilerinde gelişmeler yaşanmıştır. 1933-37 yılları arasında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Plan sonrasında kentin önemli yatırımları olan Bursa Merinos ve Gemlik Suniipek fabrikaları üretime başlamıştır. Bu yıllarda ipekli dokumacılıkta oluşan gelişmeler "fason üretim" olgusunu ortaya çıkarmış, üretimdeki ara işlemler küçük işletmelere aktarılmıştır. Yine bu süreçte Bursa'nın önemli zanaat dallarından olan havluculuk sektöründe de olumlu gelişmeler yaşandığı görülmektedir (Akkılıç, 2002 b: 66-69).

Cumhuriyet sonrası kent nüfusunun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin Bursa'yı terk etmeleri, kentte yaşanacak büyük sorunların temelini oluşturur. Giden gayrimüslimlerin yerine, "mübadele göçmenleri" gelmiş, Bursa demografik yapıdaki bu değişimi uzun süre hazmetmeye çalışmıştır. Balkanlardan ve Yunanistan'dan gelen göçmenlerin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentte sosyo-ekonomik bir

zorlanmaya neden olduğu bilinmektedir. Çünkü giden göçmenlerin çoğu tüccar, gelenlerse çiftçidir. Türkçe bile bilmeyen, farklı gelenek ve göreneklere sahip göçmenlerin Bursa halkı ile harmanlanıp toplumsal sorunları aşması zaman almış; bir yandan yanmış, yıkılmış kentin yeniden inşası, öte yandan toplumların kaynaşması problemleri Bursa halkının çabaları ile aşılmıştır. Devam eden süreçte il merkezi ve ilçelerde imar çalışmaları yapılmış, ipek fabrikaları yeniden kurulmuş ve kent kısa zamanda büyük gelişme kaydetmiştir (Cengiz, 2014: 46).

1920-40 yıllarında ülke ekonomisi tarıma dayalı olduğundan, Bursa'da da iş kurmada öncelik, gıda ve tekstil (mensucat) sektörlerine kaymıştır. Bu iki sektörün istihdam açısından da etkisi fazladır. Bu dönemde sıfırdan işe başlayan müteşebbis sayısı azdır ve özel girişimcilerin bazıları mübadele döneminde ülkeyi terk eden Levantenlerin, Rum ve Ermenilerin bıraktığı işlerin devamını sağlamışlardır.

Gökçen, İpeker ve Yılmazipek aileleri Bursa'da Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ipek ve dokuma sektöründeki en önemli ailelerindendir.

1920-40 döneminde Bursa'da gıda sanayinin de kurumsal temelleri atılmıştır. Mehmet Hakkı Bey'in kurduğu ve sonrasında Uludağ Gazoz Fabrikası adını alacak olan Nilüfer Gazoz Fabrikası (1929), Ahmet ve Sait Beylerin girişimiyle kurulan Emek Yağ Fabrikası (1929), Mehmet Nuri ve İhsan Celal Beylerin kurduğu Bursa Konserve Fabrikası (1928) ve Gemlik'te Minarezâdeler tarafından kurulan Minarezâdeler Balık ve Zeytin Fabrikası dönemin önemli yatırımlarındandır. 1933-37 yılları arasında uygulamaya konan Birinci (Beş Yıllık) Sanayi Planı, dönemin sanayi yatırımlarının motivasyonunu sağlamıştır. 1934 yılında kurulan ve Celal Bayar tarafından hizmete açılan Süt Tozu ve Buz Fabrikaları Kollektif Şirketi, özel sektördeki gelişmenin simgesi olarak gösterilebilir. Planlı dönemde dokuma ve gıda sanayi başta olmak üzere, sanayide gelişme ve yenilenmenin olduğu görülmektedir. Bu dönemde yeni fabrikalar kurulmuş, eski fabrikaların üretimi iç pazara yönlendirilmiştir. Özel kesim, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile desteklenmiş, girişimcilere ucuz arsa, yatırım indirimi, pirim dağıtılması gibi kolaylıklar sağlanmıştır. Bursa bu kanunun getirilerinden en çok yararlanan illerden olmuştur (Akkılıç, 2002 b: 67-70). Yukarıda gıda ve dokuma alanında adı geçen atölye ve fabrikalar bugünkü Bursa sanayisinin ilk nüvelerini oluşturmuşlardır.

Antel, Erbak, İskender, Süter ve Tatveren aileleri dönemin gıda sektöründeki öncüleridir.

Kentleşme deneyimi, dönüştürücü aktörlerin ilişkilerini, güçlerini, kentteki tarihsel mülkiyet örüntülerini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bu bağlamda, kentin gelişiminin sanayi ile olan ilişkisi analiz edilmelidir. Bursa'nın sosyo-mekânsal ölçekler olarak inşasında Cumhuriyet'in, Osmanlı'dan hızlı bir dönüşüm projesi izlediği ancak sanayileşmenin 1965-1970'lerde ivme kazandığı söylenebilir.

1920'lerin ortalarında kentleri çevreleyen kırsal topraklarda devlet hazinesine devrolmuş araziler, özel mülk statüsünde irili ufaklı çiftlikler, vakıf arazileri ve küçük köylünün geçimlik olarak işlediği 100-150 dönümlük tarlalar görülmektedir. Bu araziler kentlerin önemli nüfus baskısı yaşamadığı yıllarda olduğu kadar sonraki dönemlerde de kırsal göçmenin mekâna yerleşmesinde ve sermaye birikiminde önemli avantajlar sağlayacaktır (Kurtuluş, 2008: 308). Bursa'da tarihleri eskiye dayanan önemli çiftliklerden bazıları Dikencik Çiftliği, Ergin Çiftliği, Köprübaşı Çiftliği, Terzioğlu Çiftliği, Kaya Çiftliği, Keskin Çiftliği, Rıfat Minare Çiftliği, Odman Çiftliği, Paşa Çiftliği şeklinde sıralanabilir. Bu çiftliklerden bazıları zaman içerisinde üzerlerinden geçen yollar ile bölünmüş, küçülen parçalar satılmıştır. Bazılarının ise bir kısmı kamusal alan olarak kullanılmıştır. Çiftlik sahipleri arasında topraklarının kaybolmaması adına ölene dek mücadele edenler bulunmaktadır. Bursa'nın en büyük (5000 dönüm) çiftliklerinden biri olan Dikencik Çiftliği'nin uzun süre mutasarrıflıkla yönetildiği, farklı nedenlerle küçüldükten sonra ise parsellenip satıldığı bilinmektedir. Bursa'nın tarım kenti olduğu yıllarda bu çiftlik sahipleri oldukça güçlü iken, sanayileşme sonrası güçlerini yitirmişlerdir. Ancak 1990 sonrası bazı çiftlik sahiplerinin, arsa ihtiyacının fazla olması ve arazi rantlarının çok büyük olması üzerinden yeniden güç kazandığı söylenebilir. Üretim biçiminin tarımdan sanayiye kaydığı geçiş döneminde Dikencik Çiftliği sahipleri güç kaybetmişler ve bir zamanlar Ankara yolu fakülte kavşağından, Samanlı köyüne giden yolun tam önünü keşen ve bu nedenle yolun keskin bir U dönüşü ile çiftliğin etrafı dolaşarak katedilmesi hali de değişmiştir. Sonraları yol çiftliğin ortasından geçirilmiş ve bu bölünmenin ardından zamanla küçülmüştür. Devletin oluşturduğu yol

güzergahlarının arsaların içinden geçirilmesi, arsa ihtiyacı olan dönemlerde bir arsa yaratma yolu olmuştur.

Bu dönem dokuma sanayi, Bursa'nın kentsel gelişim sürecinde etkilidir. 1927 yılında Bursa'da 2872 kişi dokuma sanayinde çalışmaktadır. Kentte bulunan çok sayıdaki mensucat ve iplikhane, ağırlıklı olarak kentin güney sınırlarına yakın Işıklar Mahallesi, Hisar Mahallesi ve Yeşil Caddesi çevresinde yer almaktadır (Çalışkan ve Akbulak, 2010: 20-21). Geleneksel kent merkezi Ulucami'yi çevreleyen Kapalıçarşı, hanlar bölgesi ve açık çarşılardan oluşmaktadır. Dönemin pek çok zanaat türüne ait üretim faaliyetleri de yine bu çevrede yer alır. Bu yıllarda modernleşmenin izleri, devletin temsiliyetini görebileceğimiz hastaneler, okullar, tiyatrolar vb. şeklinde kamusal yapılar üzerinden görülebilir. 1938'de açılan Çelikpalas Oteli ve Havuzlupark modernleşmenin ve gündelik yaşamdaki yansımalarının tezahürüdür. Benzer şekilde özel girişimciler de fabrikalar, oteller, ofisler, atölyeler açarak varlık göstermişlerdir. Uludağ'da vali Fatin Güvendiren (1926-1933) zamanında Özel İdare tarafından yaptırılan 17 odalı Büyük Otel kenti çekici kılarak turizme açan önemli girişimlerdenidir. Bursa bu dönemde kamu yapıları ve özel girişimlerle oluşan ve kentin geleneksel dokusunun dışına taşan bir dönüşüm süreci yaşamıştır.

Yerel elitler bu yıllarda genel olarak kent merkezinin yakınlarındaki İpekçilik semtinde oturmakta ve yakınlarda yer alan fabrika bölgelerine kolayca ulaşabilmektedirler. Zira ipekçilik, 19. yüzyılda buhar ve su gücü ile çalışan makinelerin kullanılmaya başlanması nedeniyle daha çok Gökdere ve Cilimboz deresi çevresindeki fabrikalarda yapılmakta, dolayısı ile işçilerin yoğun olarak yaşadığı bu alanlar yer seçiminde tercih edilmektedir. Bu dönemde kent (Aslanoğlu, 1999: 17) ipekçilikte yoğunlaşan bir üst gelir grubu mahallesiyle tariflenebilir. Üst gelir grubunun oluşturduğu bu mahalleler çekim merkezidirler. Sonraki yıllarda gelişen Bursa Ovası manzaralı Çekirge semti, fabrika sahiplerinin tercih ettikleri yerleşim olmuş, fabrikalar ise süreç içerisinde ovaya doğru yayılmıştır. Bu tarihlerin gösterişli köşklerinden bazıları, bugün çok katlı apartmanlara ya da otellere dönüşmüş olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Kent Doğu-Batı arasında 10 km'lik bir mesafede lineer bir formda hareketlilik kazanmıştır. Ova açısından bakıldığında kuzey-güney aksında 2 km'lik bir

yerleşimin varlığından söz edilebilir. Bu dönemde Osmanlı'nın bölgesel planlamalarından farklı olarak ilk kez bütün kenti kapsayan Lörcher Planı gündeme alınır. Bahçekent temelli bu plan kentin alt dokusuna bakılmaksızın planlandığı için günümüz mekânsal gelişimine kalacak bir fonksiyon sağlamamıştır (Aslanoğlu, 1999: 19). Ayrıca Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gündeme gelen diğer planlamalar da -Prost (1940), Piccinato (1960)- tümüyle hayata geçirilememiştir (Çalışkan ve Akbudak, 2010: 21).

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından 1940'ların sonlarına dek önemli bir iç göç hareketi yaşanmadığından, arazi talebi fazla değildir. Bu yıllarda topraktaki spekülasyon hareketliğin, Ankara dışındaki kentlerde yaygın olmadığı ifade edilebilir (Kurtuluş, 2008: 314).

3.3.1.1 Bursa'da Özel Sektörün Gelişim Yılları: 1940-1960

Bursa'da 1940'lı yıllarda karoseri, metal eşya ve makine imalat sanayileri gelişmeye başlamıştır. 1942'de üretime başlayan Tolon Makine Sanayi, dönemin en gelişmiş torna ve freze tezgâhlarına sahiptir.²² 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti, liberal ekonomi politikalarının savunucusudur ve özel girişime ağırlık veren politikaları benimsemektedir. Ancak dış ödeme güçlükleri ve ülkenin içerisinde bulunduğu koşullar bu politikaların tam olarak hayata geçmesinde zorlanıldığını göstermiştir (Akkılıç, 2002 b: 70). Bu dönem Türkiye'nin dünya ekonomisine entegre olduğu söylenebilir. Ekonomi belirgin bir biçimde büyümüş ancak dışa bağımlılık da bir o kadar artmıştır. Bağımlılık savı o dönem çıkarılan kanunlar, alınan dış borçlar, yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi ve yapılan siyasi düzenlemelerden net bir biçimde görülebilir (Baytal, 2007: 545).

II. Dünya Savaşı sonrasında temel politik yönelim tarımın ticarileştirilmesine dayanmakta, Anadolu kent ve kasabaları arasında pazar bağlantıları Dünya ekonomisine katılımın bir yolu olarak görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin dünya ekonomisine “tarımsal ürün ihracatçısı” olarak eklenmesi şeklinde

---

²² 1954 yılında (her şeyi yerli üretim olan) Türkiye'nin ilk çamaşır makinesini üreten Tolon fabrikası, Sıcaksu bölgesindeki kentsel dönüşüm projesi uygulaması kapsamında depreme dayanıksız olduğu gerekçesiyle yıkılmış, kentin ve Türkiye'nin sosyal hafızasında önemli bir yer tutan fabrikanın orijinaline uygun olarak yeniden yapılacağı sözü verilmiştir. Kent aydınları gelişmeleri izlemektedir.

değerlendirilebilir. Anadolu'nun İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun gibi limanlarla kara ve demir yolu bağlantılarının kurulması tarımsal ürün ihracatına zemin oluştururken, benzer şekilde gelen sınaî ürünleri de aynı yollardan Anadolu'ya dağıtılmaktadır. Temelde tarımsal üretim artığına ticaret yolu ile el konulan bu ekonomik yapıda kentler, artığın sermaye birikimine dönüşüm alanlarıdır. 1945 sonrası bir yandan da ithal ikameci sanayi politikaları yönelimi sözkonusudur. Ancak bu politikalar 1960'lı yıllara kadar gelişme göstermemiştir. Zira 1950'deki iktidar değişimi ile Dünya ekonomisine tarıma dayalı katılım ön plandadır. İthal ikameci sanayileşme politikaları, emperyalist ülkeler ile geri kalmış ülkelerin arasındaki iş bölümünün yön değiştirmesi olarak yorumlanabilir. 1960'larda bu yönelim teknoloji, yatırım malları ve ara malları ithalatı ve nihai malların ise yabancı ortaklarla üretildiği montaj sanayi ile sonuçlanmıştır. Bu dönem yabancı sermaye yatırımları önem kazansa da istenen düzeye ulaşamamış, daha çok hafif tüketim malları imalat sanayinde yoğunlaşmıştır (Ataay, 2001: 59).

Tarım ürünleri üzerinde yoğunlaşan politikalar Bursa'da tarıma dayalı sanayilerin gelişmesinde etkisini göstermiştir. Bursa-Yalova karayolu ve Mudanya İskelesi'nin yapımı kentin gelişimine önemli etkilerde bulunmuş, yapılan köy yolları (1683 km) Bursa'daki tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının gelişmesinin kaldıracı olmuştur. 1953'te temeli atılan Tekel Yaprak Tütün İşletme ve Bakım Atölyesi bu yıllarda kentte devlet eliyle yapılmış tek kuruluştur. Bu dönem tezgâh sayıları artmış, kurulan işletmelerin ölçeğinde büyüme görülmüştür. Tekstil sanayinde ipek dokuma dönemin önde gelen üretim dalıdır. Ancak birkaç büyük fabrika dışında iyi kalite dokuma tezgâhı bulunmamaktadır. Ayrıca kentteki döküm ve torna ustaları, olanaklar ölçüsünde (Sümerbank için getirilmiş fakat kullanımından vazgeçilmiştir) Alman "Dietrich" tezgâhların üretimini yapmışlardır. Bu uygulamanın modern teknolojinin kent sanayine girişini geciktirdiği söylenebilir. Ayrıca, 1950 ve 1960'lı yıllarda maliyetlerin pahalılığı ve yüksek teknoloji gerektirmesi nedeniyle dünyada ve Türkiye'de yapay ipek ve sentetik iplik kullanımı artmış, Bursa ipek ipliği üretiminde bir gerileme meydana gelmiştir. Kentin sanayi merkezi olarak düşünülmemiş olması nedeniyle mahalle aralarındaki atölyelerde gerçekleştirilen üretim, ürünün farklı aşamalarda değişik noktalara taşınması nedeniyle zahmetli olmuş ve üretim

maliyetlerini arttırmıştır. Bu durumun 1970'lere dek sürdüğü görülür (Akkılıç, 2002 b: 69-72).

KİT'lerin özel sektöre yönetici kadro, ucuz girdi ve yan sanayi oluşturma gibi ciddi katkılar sunduğu bu dönemde, Bursa'da ara malı işleyen yan sanayi kuruluşları oluşmuştur. Bursa'nın sanayi gelişimine katkısı olan bu kuruluşlardan bazıları, KİT'lerden çıkan hurda malları dahi işlemiştir. Yukarıdaki satırlarda üretime olumsuz olarak yansıdığını belirttiğimiz bu uygulama Türkoğlu'nun çalışmasında şu satırlarla ifade edilmiştir;

"1936-1938'de Sümerbank fabrikaları için getirilen Dietrich tezgâhları, daha sonraları kullanımdan kaldırılıp özel kişilere satıldı. 1950'lerde ise özellikle Bursa'da küçük sanayi kapsamına giren dökümcü ve tornacılar bu tezgâhların parçalarının kalıplarını çıkarıp üretmeye başladılar" (Türkoğlu, 2016: 78).

Bursa'da 1950 sonrasında ilkel teknolojilerle ve emek yoğun şekilde gerçekleştirilen taşıt araçları yan sanayi, oto yedek parça üretim, bakım ve onarımına dayalı sanayi dalları da gelişmiş, otomotiv sanayinin ihtiyaçlarının karşılanmasında da etkili olmuştur. Kentte bu yıllarda gıda sektörü de benzer bir gelişim sürecine girmiş, TAMEK (1957) gibi modern konserve tesisleri kurulmaya başlanmıştır (Akkılıç, 2002 b: 74).

1950'ler Bursa'nın göç verdiği, dolayısı ile nüfusun gerilediği yıllardır. Ancak, aynı zamanda yurt dışından yoğun göç aldığından (1951-1968), büyük ölçekli endüstri kuruluşları tarafından tercih edilmiştir (Çalışkan ve Akbulak, 2010: 30). Bu yıllarda Bursa'nın kentleşmesine baktığımızda farklı bir dinamizm gözlenmektedir. Bizdeki kentleşme Batı benzeri sanayileşme sonrası yaşanan bir süreç değil; Amerika'nın dünya ekonomisinde egemen olduğu ve ürettiği malları tüketecek piyasa arayışları çerçevesinde sermaye ihracına yöneldiği bir dönemde Marshall yardımları sonucu başlamıştır. Marshall yardımları ile yaşanan hızlı toplumsal dönüşümde, göç önemli bir yer tutar. Bu dönemde alınan traktörler kentlere yoğun göçü başlatmış ancak bu göçü emebilecek bir sanayi potansiyeli olmadığı için kentlerde çarpık ve ikili bir yapı oluşmuştur (Aslanoğlu, 1999: 20).

Türkiye'nin bu dönemde kentsel formunu belirleyen temel etmen, devlet-sermaye-göçmen işgücü arasında kurulan "fili" arazi bağlantılarıdır. Literatüre çarpık kentleşme olarak aktarılan gecekondulaşma ve yapsatçı apartmanlaşmanın belirlediği bu kentleşme biçimi devlet-sermaye-göçmen işgücü arasındaki kentsel arazi bağlantıları üzerinden analiz edilebilir. Burada amaç köyden gelen masif işgücünün olası en düşük maliyetle kente yerleştirilmesidir ki hazine arazilerine yapılan gecekondulara göz yumulması, sanayiye ucuz iş gücü sağlama ve sermaye birikim sürecine katkı olarak değerlendirilebilir (Kurtuluş, 2008: 314).

Özellikle tarımsal mekanizasyonda meydana gelen gelişmeler, köylünün işsiz kalmasına ve köylerden şehirlere akmasına neden olmuş, iş sahibi olma arzusu, kentin temel çekici etmeni haline gelmiştir. Bu yıllarda Bursa'ya gelen göçmenlerin ilk işleri ev kirasından kurtulmak olmuştur. Göçün sürekliliği ve ev sahibi olma isteği kaçınılmaz olarak arsa spekülasyonlarını başlatmış, artan arsa fiyatları kamu arazilerinin işgal edilerek kaçak konutlar yapılmasına neden olmuştur.

Piccinato, Bursa'nın 1958 yılı Nazım Planı üzerine yaptığı değerlendirmede gecekondulaşmaya ilişkin olarak şu saptamalarda bulunmuştur;

"Bursa'da göç kaydadeğer bir yüküdür ve sürekli artıştadır. Şehrin en fakir kesimindekiler herhangi bir iş aramaktadır. Onların sefaleti ve şehirciliğe uygun bir şekilde ekonomik ölçülerinin eksikliği yüzünden bu yeni nüfus şehrin kenarlarında, yüksek kesimlerde, barakalarda, oda tipi gecekonduarda konuşlanmaktadır. Bu kesimde yeni bir "ville champignon (şehir mantarı) oluşmakta ve böylece dağın eteklerinde gerçek bir problem doğmaktadır." (Çalışkan ve Akbulak, 2010: 21).

Bu yıllarda arsa satışı yapan ve inşaat malzemesi pazarlayan kişiler, yerel yönetimlerde etkili olmaya başlamış ve önceleri geceleri yapılan ve hızla bitirilen gecekondu gündüz de yapılmaya başlanmıştır. Gecekondu evlerinin Bursa gibi birçok büyük şehri hızla kuşattığı söylenebilir.

Bu yıllarda Bursa'ya göç, daha çok kentin kendi kırımından kaynaklanmakta ve frenlenmesi gerekmektedir. Piccinato'ya göre yerinde iş olanakları yaratmak ve daha kapsamlı bir ekonomik yapı kurmak amacıyla *müdahaleler planı* yapmak gerekecektir. Bu plan ise bölge arazi koşulları ve bölgenin ekonomik olanaklarının

analizi sonucun ortaya çıkarılacaktır (Çalışkan ve Akbulak, 2010: 21). Ancak plan tam olarak uygulanamaz. Uygulama eksikliklerinde kent elitlerinin ihtiyaçlarının etkili olduğu söylenebilir.

Bursa'ya iş bulma umuduyla gelen göçmenler, aynı zamanda ucuz ve niteliksiz işgücü arayan sanayiciyi de mutlu etmiştir. Bu kez kaçak sanayiler, gecekondu semtlerinin hemen yakınında belirmeye başlamıştır. Gecekondu mahallelerine yakın olmak işveren için servis, kreş, yemek gibi ek taleplerden kurtulma anlamını taşımaktadır. Bu insanların sayıca fazla olması, hak arayışları noktasında da zayıf olmalarına neden olmuş, dönemin işçileri işsiz kalma korkusuyla örgütlenmeden genel anlamda uzak durmuşlardır. İşgücünün örgütlü yapısının zayıf olması; arsa, çevre maliyeti ve işgücü maliyetlerinin ucuz olması dönem Bursa'sının (o dönem bazı sanayi şehirlerinin) özelliklerindedir. Belediye meclisleri ve siyasi parti kadrolarını bizzat kendileri ya da çevresindekilerle işgal eden elitlerin bu özellikler üzerinden ovaya ve gecekondu bölgelerine yayıldığı görülür. Bu yıllarda kaçak yapı dolu mahallelerde oturanlarla kent elitlerinin iş gücü ihtiyacı ve işe olan ihtiyaç üzerinden birbirini istemeyerek de olsa desteklediği ifade edilebilir.

Sermaye birikiminin oldukça sınırlı olduğu bu dönemde, ağırlıklı olarak Gökdere ve Cilimboz deresi civarındaki Davutkadı, Maksem, Muradiye, Alacahırka, Umurbey yerleşimlerinin iç mahallelerinde bulunan fabrika ve atölyeler, Bursa'nın kenar mahallelerine doğru taşınmış, Yıldırım yolunun alt kısımları, Duaçınarı bölgesine taşınan fabrika ve atölyeler sonraları Yıldırım Sanayi Bölgesi'ni oluşturacak ilk adımları atmışlardır. Bursa'da köylerin mahalleleşmesine onlarca örnek verilebilir: Fethiye, İhsaniye, Karamanköy, Küçükbalıklı, Samanlı, Hacivat, Vakıfköy, Geçit, Balat, Çalıköy, Kayapa, İsmetiye, İsabey, Fidyekızık, Değirmenlikızık, Erikli, Çukurca, Nilüferköy, Bademli, Aksungur, Ahmetbey, Çağrısan, Ürünlü, Soğanlı bu örnekler arasındadır.

Dolayısı ile Piccinato'nun Bursa'nın tarihi dokusunu bozmak istemeyen, ovanın korunması ve sanayinin kentin dışına taşınmasının altını çizen öngörülerini, kentin sanayicileri tarafından benimsenmemiş ve uygulamaya konmamıştır. Öte yandan görece kırsalda kalan tarımsal alanlar tarımsal depo, soğuk hava deposu gibi isimlerle fabrikaya dönüştürülmüştür. Oysa Bursa kentsel gelişiminin planlı bir

şekilde inşası, modernleşme ve çağdaşlaşma sürecinin kentsel gelişme bağlamındaki tezahürüdür. Dolayısı ile Bursa'da kentin gelişimine yönelik kararlarda kent elitlerinin rantı önceleyen tutumları etkili olmuştur. Sanayi kenti Bursa'da arsa rantı ve inşaat sektörünün her dönem itici güçlerden biri olduğu söylenebilir.

İthal ikameci sanayi politikalarının uygulandığı 1954 sonrasında, kentler yıkılıp yeniden inşa edilerek kentsel rantların ve spekülasyonların kârlara dönüştüğü bir değişim yaşanmıştır. Akın, bu uygulamayı aynı zamanda sermayenin krizi ve değersizleşmesini aşma yolu olarak görmektedir. Bu dönemde kentsel rantlara, sanayi birikimine ek kaynak olması şeklinde bakılmış, kamu topraklarının özelleştirilmesini kolaylaştıran yasalar çıkarılmıştır. Gecekondu alanları, sanayi sektörüne işgücü maliyeti avantajı olarak devreye girmiş, ancak sonrasında gecekondu da kentsel ranttan pay istemeye başlamıştır (Akın, 2007: 268). Kurtuluş, göçün ilk yıllarında görülen devlet müdahalesizliğini, yerleşme maliyetini göçenlere ve topluma ödeten bir politika olarak görmekte, sonraki yıllardaki müdahalesizliği ise giderek karmaşıklaşan arazi bağlantıları ile ilişkilendirmektedir. Kentin ticarileşmesi ve kent toprağının metalaşması 1960 sonrasında görülmektedir. Dolayısı ile 1960 öncesinde kentsel arazi kullanımı devlet ile sermayenin ortak çıkarları doğrultusunda, göçmen işgücünün barınma ihtiyacını karşılanmasına yöneliktir (Kurtuluş, 2008: 315-316). Nitekim 1962'de ülkenin ilk Organize Sanayi Bölgesi'nin Bursa'da açılması, kentin ekonomik yapısını dolayısı ile mekânsal örgütlenmesini dönüştürecek ve arazilerin değişim değeri ön plana çıkacaktır. Sanayinin kurulmasıyla gelen mekânsal dönüşüm, Lefebvre'nin her üretim biçiminin kendi mekânını yarattığı savıyla açıklanabilir.

Bursa'da kentleşme sanayileşmeden önce başlamış, sanayileşme ile dönüşüm geçirmiştir. 1950'lerde yaşanan gelişmeler, aynı yıllarda kentin ovaya doğru kaymasının nedenidir. Eski Garaj çevresinde yoğunlaşan işyerleri, sanayinin mekânsal dönüşüme olan etkisini açığa çıkarır. 1960'lar planlı döneme geçilmesiyle, kentsel mekânların dönüşüm ve planlaması da oldukça önem kazanmıştır. Bu dönemde oluşturulan Doğu Marmara Plan Bürosu, İstanbul sanayisinin desantralizasyonu çalışması başlatmış ve bu çalışmalar otomotiv sanayinin Bursa'ya girmesinde ve ipek ipliği üreten sanayinin kentte etkili olmasında önemli rol

oynamıştır. Doğu Marmara Planı çerçevesinde İstanbullu sanayicilerin yabancı ortaklarla birlikte Bursa'da yatırım yapmaya başlaması, sonrasında yaşanan göçlerle kentin kaderini değiştirmiştir. Artık planlar dengelenemez noktadadır ve gelir düzeyleri arasında meydana gelen açıklık, mekânsal olarak da hissedilmektedir (Aslanoğlu, 1999: 20).

Aslanoğlu'nun Bursa'yı, mekânsal dönüşümünde İstanbul etkisine maruz kalan bir kent olarak görmesi, elitler açısından yapacağımız değerlendirmelerde önem kazanmaktadır. İstanbul elitlerinin sermaye açısından Bursa yerel elitlerinden çok daha güçlü ve ayrıca siyasi bağlantılarının da aynı ölçüde gelişmiş olması, karar mekanizmalarında her zaman etkili olmalarına neden olmuştur. Bu saptama sadece Bursa için değil, özellikle İstanbul'un yakın periferini kapsayan ve spesifik olarak sanayi transferi noktasında arazi bağlantıları çerçevesinde düşünülmelidir. Farklı dönemlerde Bursa OSB'lerinin bir kısmını İstanbul merkezli sanayiciler işgal etmekte, avantajından ise İstanbullular yararlanmaktadır. Bu konu 3.3.1.3'deki OSB'lerin kuruluşu ve kazanımlarını inceleyen bölümde daha ayrıntılı açıklanmıştır.

İstanbullu sanayi elitlerinin ucuz sanayi arsası ihtiyacı, Bursa ve çevresindeki tarım toprakları yok edilmek pahasına karşılanmış, komşu illerle bağlantı sağlayan çevre yolu aksları bu doğrultuda planlanmış (TEKNOSAB gibi), bazı çevreler hem arazi satışları hem fabrika kira gelirleri üzerinden yüksek kârlar elde ederken, aynı zamanda iş büyütme ihtiyaçlarını da İstanbul'a oranla düşük bir maliyetle gidermişlerdir.

Bu yıllarda girişimcilikleri ile ön plana çıkan aileler arasında Süleyman Beltan, Kemal Coşkunöz ve Talat Diniz bulunmaktadır. Bu ailelerin ortaklıklarından oluşan SKT, Organize Sanayi Bölgesi'nin ilkleri arasında yer alır. Uzel ailesi de bu dönemin başarılı girişimci ailelerindedir.

3.3.1.2 Girişimcilerin Altın Çağı/Kriz Yılları: 1960-1980

1950'lerin ortasında başlayıp, 1960'tan sonra egemen politika olan ithal ikameci sanayileşme, egemen sınıf bloğunda da önemli değişimlere neden olmuştur. 1970'lerde Türkiye'de holding şeklinde örgütlenmiş, çok farklı sektörlerde faaliyet

gösteren, banka sahipliği ile bütünleşen, TÜSİAD'da bir araya gelmiş, genellikle İstanbul'da bulunan, yabancı sermaye ile ortaklık kuran bir büyük burjuvaziden söz edilebilir. Büyük burjuvazinin temel ve ayırt edici özelliği iç ve dış ticaretten, sanayiye ve bankacılığa geçiş yapmasıdır. Dönemin diğer ekonomi aktörleri devlet ve Anadolu kentlerinde bulunan '*yemel sermaye*'lerdir. Bu dönemde, sanayinin yoğunlaştığı havzalarda bulunan çevre illerinin kalkınmada öncelikli yöre (KÖY) ilan edilmesi, organize sanayi bölgelerinin (OSB) kurulması ve KÖY'ler ile OSB'lere yapılan yatırımların teşviklerle desteklenmesi önemlidir (Ataay, 2001: 60). Aynı dönem Bursa'da meta üretim ve tüketiminin yoğun olarak gerçekleştiği ve oluşan sermaye birikiminin yeniden yatırıma aktarıldığı yıllardır. Dolayısı ile 1960-1980 dönemi kentte Harvey'in sermayenin birinci çevrimi olarak ifade ettiği sınıflandırmaya uygun düşer.

1960'lı yıllardan sonra Bursa'da ilk organize sanayinin kurulması sonrasında önemli bir sanayileşme süreci yaşanır. Sanayi etkinliklerinin ölçek olarak büyümesi, ticaret ve hizmet sektörlerini canlandırmış, kentte yoğun bir işgücü talebi oluşmaya başlamıştır (Çalışkan ve Akbulak, 2010: 33). Kalkınma planlarının uygulamaya konduğu bu yıllar aynı zamanda Bursa'da teşebbüs ruhunun da atılımında olduğu yıllardır. Halka açık şirketler bunun bir göstergesidir. 1966'da 1264 hissedarın katılımıyla Bursa Çimento, 269 hissedarla Karsan, 1968'de Aroma, 1971'de Çemtaş ve 1974'te Süttaş örnek firmalar olarak ortaya çıkmıştır (Kağıtçıbaşı, 2016 b: 28).

Bu süreç nüfusta da hızlı bir artışı beraberinde getirmiştir. 1960-1990 yılları arasında kent nüfusu 153.866'dan, 834.576'ya yükselerek 30 yılda yaklaşık 5.5 kat artış göstermiştir. Türkiye'nin nüfus artışına paralel giden bu yükseliş, 1960 sonrasında Türkiye'deki nüfus artış hızının 3 katına çıkmıştır. Bursa genel anlamda ülkenin kuzey, doğu ve güneydoğusundan gelen iç göçlere maruz kalmış, 1952 ve 1973 yıllarında Bulgaristan'dan gelen bir göç dalgası yaşamıştır. Ayrıca farklı Avrupa ülkelerinden dönüş yapan emekli Türk işçilerinin de uygun bir yatırım olarak Bursa'yı seçtikleri görülür (Akin, 2007: 268).

Organize Sanayi'nin kurulması, ekonomik ve sosyal yaşamı da dönüşüme uğratmıştır. Bu tarihten sonra tarihi ticaret merkezi bölgesinde yenilenmeler artmış, mimaride gelenekten kopan bir tarz oluşmaya başlamıştır. Modern mimari pasajlar,

iş hanları ve küçük dükkanların inşasında görünür kılınmıştır. Ayrıca 1958 Kapalıçarşı yangını; Altıparmak Caddesi, Fevzi Çakmak Caddesi ve Zafer Meydanı'ndaki sıra dükkanları alternatif ticaret alanları olarak ortaya çıkarmış, dönemin küçük atölyeleri toptan ve perakende ticaretin yapıldığı birimlere dönüşmüştür.

1960 sonrası kent merkezinde bankalar, sigorta şirketleri, serbest meslek ofisleri gibi farklı ihtiyaçlara karşılık gelen servis hizmetlerini devreye sokma ihtiyacı duyulmuş, buna karşılık Ulucami, Fevzi Çakmak Caddesi batısında bu hizmetleri karşılamak amacıyla yüksek katlı bloklar yapılmaya başlanmıştır. 1965'lerde başlayan bu yapılaşma "tarihi ticaret merkezinin dönüşümü" anlamına gelmektedir. Cumhuriyet Caddesi'nde 1979 yılında Bursa'nın önemli ailelerinden Gökçen ailesinin soyadını alan **Gökçen İş Sarayı**, değişimin sürekliliğini yansıtmaktadır. Ardından Doruk Çarşısı, Birleşik Onur Çarşısı bu aks üzerinde pozisyon almışlardır (Kaya, 2008: 64-65). 1976-1979 yılları arasında Bursa'nın merkezi olarak tanımlayabileceğimiz Ünlü Cadde ile Cumhuriyet Meydanı'nın kesiştiği noktada, kentin tanınmış işadamı Sönmez tarafından yaptırılan ilk çok katlı iş merkezi yapılmıştır. 172 işyeri ve 103 bürodan oluşan **Sönmez İş Sarayı**, günümüzde çoğalan AVM'ler nedeniyle eski işlerliğini yitirse de hala sahaflarıyla ön plana çıkan aktif bir yapıdır. Kentin ticaret merkezindeki dönüşüm sürecinde en işlevsel yapıların kent elitleri tarafından yapılmış olması, mekân üretiminde güçlü kişilerin etkili olduğunu kanıtlar niteliktedir. Özellikle 1980'ler sonrasında küreselleşmenin kentsel yapıyı dönüştürmesi sonucu, tüketim mekânları da AVM'lere dönüşmüştür. Özel kamusal alanlar olarak nitelendirilen bu yapıların öncüleri de yine kent elitleridir.

1965'te çıkan *Kat Mülkiyeti Kanunu*'ndan sonra aynı arsa üzerinde birden fazla ailenin yaşamasına izin verilmesinin ardından tek katlı binaların yıkılarak apartmanlaştığı görülür. Bu apartmanlar günümüzde, kaçak yapılarla birlikte kent mekânlarının temel karakteristiğini oluşturmuştur. Artan göçle beraber kentin konut yapısı bozulmuş; özellikle kent merkezinde yap-sat usulü sonucu artan apartmanlar nedeniyle yeterli yeşil alandan, otoparktan ve yoldan yoksun, yüksek yoğunluklu, plansız bir yerleşim oluşmuştur. Ayrıca merkezde yaşayacak ekonomik güce sahip olamayanlar, kentin çeperinde imarsız ve yasal olmayan son derece kalitesiz konutlar

inşa etmişlerdir. Öte yandan kentte hisseli tapulu alanlar üzerinde yasal açıklardan yararlanarak plansız yerleşmeler oluşturulmuştur. Yıldırım, Dikkaldırım, Dobruca'da bu örnekler görülebilir. Süreç içerisinde bu yapıların kentin her yönünde yayıldığı ve Bursa'nın dışı doğru plansız bir şekilde genişlediği görülmektedir (Kaya, 2008: 66-67). 2000'li yıllarda yapılan çalışmalar, Bursa nüfusunun tahmini olarak yaklaşık %60'ının kaçak alanlarda yaşadığını, Yıldırım İlçesi'nde bu oranın %80'lere vardığını göstermektedir. Bu yapılar içerisinde gecekoduların oranının sadece %1 olduğu düşünülmektedir (Çalışkan ve Akbulak, 2010: 25).

Bursa'da toplu konut ve kooperatifler de artan konut talebine yanıt olarak düşünülmüştür. Ancak, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) (Bulgaristan Hükümeti'nin uyguladığı asimilasyon nedeniyle) ülkemize sığınan göçmen (1989) vatandaşlarımıza iskân amacıyla yaptığı konutların yer seçiminde, benzer örneklerdeki olduğu gibi kent elitlerinin ihtiyaçlarının öncelendiği görülmektedir. Bursa'daki Göçmen Konutları, Balkan Göçmenleri Federasyonu başkanlığı yapmış, gıda sektöründe faaliyet gösteren ve fabrikasını İzmir Yolu üzerine kurmuş bir iş adamımızın fabrikasının hemen arkasına inşa edilmiştir. Bu ve benzeri örnekler Kurtuluş'un kentleşme deneyimleri ile devlet, sınıf ve kentsel arazi bağlantılarını konu alan ilgili makalesinde, işgücünün konut/arsa (barınma) ve sermayenin işgücü talebi ihtiyacının karşılanması bağlamında gerçekleştirilen bağlantılar sınıflandırmasına uygun düşmektedir. Burada her iki grup da bu bağlantıdan yarar sağlıyor gibi görünse de, göz ardı edilen ucuz emek gücünün sağlanmasında bazı kayırmaların yapıyor olmasıdır.

Ayrıca bu konutlar, gelen insanların Bursa'nın olanaklarından yararlanamayacak şekilde kentten soyutlanmış, yaşam koşulları açısından son derece sıkıntılı, dar, sosyal donatıları az alanlara yerleştirilmişlerdir. Kentin özellikle batı bölgeleri kooperatiflere açılmış, üst gelir grubu ise kentin dışında güvenli siteler ve villalara yerleşmişlerdir.

1979'a dek olan sanayileşme daha çok küçük işletmelere dayalıyken, 1980'lere geldiğinde Organize Sanayi ve Yalova yolu çevresinde otomotiv, tekstil, makine ve gıda sektörü işletmelerinde bir yoğunlaşma ve işletme büyüklüğünde artış görülmüştür (Akkılıç, 2002 b: 75). Özellikle 1960-80 döneminde Bursa İmalat

Sanayi (BİMSA) çalışanlarında sürekli artış görülmekle birlikte, bu oran 1980-85 döneminde azalmış ancak sonrasında yeniden yükselişe geçmiştir. Nüfus artışı kentin mekân gelişimini de etkilemiş, kent merkezinde dolan konut ve iş yerleri nedeniyle nüfusun bir kısmı kent dışına kaymıştır. Bu durumun oluşmasında sanayinin kent dışına yönelmesinin de etkisi olduğu söylenebilir (Ertürk, 1994: 20-25).

Aslanoğlu; Tofaş, Renault ve öncesinde kurulan Karsan'ın kentin mekânsal dönüşümünde öncü olduğunu, bu dönemde Amerika'dan kolay sermaye ihracı bulunduğunu ve kredi almanın kolaylaştığı bu dönemde Bursa'nın süreci kendince değerlendirdiğini belirtmiştir. Aslanoğlu ayrıca şu saptamada bulunur; "Her zaman dünya, ağırlıklı bir şekilde etkisini gösterir, ama bunları dönüştürmek için regüle edici bazı mekanizmalarla çabalamayı hiçbir şekilde bırakmamak gerekmektedir."

Bu dönem Sifaş, Polylen gibi sentetik iplik fabrikaları devreye girmiş, yoğun üretime bağlı olarak fazla sayıda işçi çalıştıran bu fabrikalar, Bursa'nın konut dokusunun ovaya yayılmasına neden olmuştur. Tarımsal olarak da önemli bir potansiyel barındıran kent bu yıllarda; şeftali, kestane gibi ürünlerin kaybolma tehlikesiyle karşılaşınca 1976'da "Ova Koruma Protokolü" hazırlamış, bu çabalara rağmen protokolün hazırlandığı yıllarda ovanın sınırları 12.614 hektar iken, 1997'de 9000 hektara gerilemiştir. Ovada meydana gelen kayıp ağırlıklı olarak göç alan yerlerdir. Bursa'da sanayi odaklı bu gelişmelerin ardından tanınmış yerli girişimci **Sönmez Flament** Yalova Yolu doğrultusunda, kent mekânını etkileyen sanayi girişimlerine başlamış, yine benzer şekilde iş dünyasının tanınmış ailelerinden birine ait **Nergis A.Ş.** de kentin göç almasına neden olan kitlesel üretimiyle ova sınırlarını delmiştir (Aslanoğlu, 1999: 20-21). Sanayideki bu çeşitlilik ve ivmelenme artarak sürmüştür, kenti de dönüştürmüştür. Bursa'nın kentsel gelişiminde sanayicilerin kaçak fabrikaları ve fabrikaların etrafında oluşan gecekondu mahallelerinin büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Gerek 1976 yılı *Bursa Kent Bütünü ve Yakın Çevre Planı*, gerekse aynı tarihlerde hazırlanan *Ova Koruma Protokolü* kaçak yapıların ovaya yayılmasını önleyememiştir. Ayrıca yamaçlarda göz yumulan gecekondulaşma giderek artmıştır (Çalışkan ve Akbulak, 2010: 22). Planları delenler, en başta kentin sanayicileri olmuşlardır.

Bursa-Yalova yolundaki ulaşım ilk defa Sönmez ile başlamış, kentte ilk defa Ahmet Vefik Paşa'nın Rusçuk mahallesini yaparken kullandığı ızgara planının sonrasında göçmenlerin yerleştiği Hürriyet, Adalet mahallelerinde uygulanması gibi “mekânda gördüğünü yapma” Sönmez'den sonra da tekrarlanmıştır. Kentte ilk alışveriş merkezini Sönmez Yalova Yolu üzerinde kurmuş (**As Merkez**), ondan sonra gelen tüm uluslararası alışveriş merkezleri Yalova aksını tercih etmiştir. Aslanoğlu'na göre İstanbul ekseninde (sanki küresel ekonomiye bağlandığı mekânda), yoğunlaşmalar bu bölgelerde ortaya çıkmaktadır.

Bölgesel yoğunlaşmalar, kent silüetinde yüksek katlı yapıların, gökdelenlerin oluşma nedenidir. Tekstil sektörünün durgunluk içerisinde olduğu yıllarda Yalova aksında BUTTİM (Bursa Uluslar arası Tekstil ve Ticaret Merkezi) yapısının birdenbire kendini göstermesi, “600 yıllık tekstilin mekândaki kalesi” izlenimi yaratmıştır (Aslanoğlu, 1999: 21). Bursa-Yalova aksının 4. kilometresinde bulunan gökdelen yapıda (BUTTİM), ağırlıklı olarak tekstil ticaretiyle uğraşan elitler bulunmaktadır. Bu yapı, geleneksel kent formunun çözülmesi, ticaret ve alışverişin kent merkezi ile olan bağlarının kopması anlamını taşımaktadır.

Aşağıda ilk OSB'nin kuruluşu ayrıca ele alınmıştır. Bursa'da şu an sayıları yirmiye yaklaşan sanayi bölgelerinin ilki olan Bursa OSB, ekonomideki büyük değişime paralel olarak kentin sosyal ve mekânsal dokusunu da dönüştürdüğünden ayrıntılı olarak ele alınmış, ayrıca içerisindeki fabrikaların tamamına yakını kent elitlerine ait olduğundan, sanayinin oluşum sürecine dair yapılan çözümlerinin daha sonraki bölümlere katkı sunacağı düşünülmüştür.

Bu dönemde Duruk (Aroma) ve Kamil Koç ailesinin ön plana çıktığı görülmektedir.

3.3.1.3. Türkiye'nin İlk OSB'sinin Kuruluşu ve Kazanımlar

İlk OSB'nin analizi elit/sanayi/mekânsal parametreler arası bağların ortaya çıkarılması açısından önemlidir. OSB'nin kuruluş öyküsüne bakıldığında, 1961 yılında bir müşavirlik firmasının DPT adına İstanbul, Bursa, Adapazarı, Mersin, Adana ve Zonguldak kentlerini içeren, uygun bir sanayi arsası bulma araştırmasına giriştiği görülür (Akdoğan, 1997: 179). Bu dönem aynı zamanda 1958 yılı Ağustos ayında meydana gelen yangın sonrası kent planlaması üzerinde çalışıldığı yıllardır.

Zarara uğrayan çarşı esnafı geçici iş yerlerine yerleştirilmiş, bir yandan çarşı planlanılmakta diğer yandan Bursa nazım planı üzerinde çalışılmaktadır. Aynı yıllarda İstanbul'un planlamasını yapan Piccinato Bursa planı üzerinde de çalışmaya başlar, kentin eski dokusunu ve ovayı korumaya kararlıdır. İlk Organize Sanayi Bölgesi'ni de planlayan Piccinato'nun çalışmalarının uygulamaya geçmesi ihtilalden sonraya kalır. Uygulama aşaması Sanayi Bakanlığı'nın bir Amerikan firmasına verdiği projeye gündeme gelir. Bakanlık "Türkiye'de nerelerde, sanayi bölgeleri kurulabilir, nerelerde organize sanayi bölgeleri teşkil edilebilir?" sorularına yanıt aramaktadır. Amerikalı ekip, Odalar Birliği elemanlarıyla kente gelir ve daha önce yapılmış olan bu planı inceler. Yalakçayı- Fethiye-Minareliçavuş bölgelerini gezerek, yapılan bölge seçiminin uygunluğuna onay verirler ve şu teklifte bulunurlar;

"Biz Türkiye'nin birçok yerini dolaşacağız. Belki 5-10 muntaka daha seçebiliriz. Fakat eğer bize 3 ay zarfında bir proje getirirseniz, size kredi veririz."

Bu kredi Amerika'nın EAUD isimli Karşılıklı Paralar Fonu çerçevesinde verilmektedir. Konu BTO'na götürülür. Sonuçta borcu alacak ve kredi borcunu zamanı geldiğinde ödeyecek BTO'dur. Yapılan toplantılarda sanayiciler projeye şiddetle karşı çıkar, şehirden dışlandıklarını düşünmektedirler. Özellikle ipek fabrikaları sahiplerinin yoğun itirazları bulunmaktadır. İtirazlara rağmen tüccarların olumlu oylarıyla BTO organizatör görevini üstlenir. Belediyenin o günkü sınırları dışında kalan alan, spekülasyona maruz kalmaması adına dönemin valisi Enver Koray'dan da saklanarak köylüyle pazarlıklar sonucu 110 kuruştan (içteki kısımlar 90 kuruş) satın alınır. Kamulaştırma için yasal dayanağın da olmadığı bu dönemde 1000'in üzerindeki köylüden araziler satın alınır ve sanayi kurulur (Canpolat, 1999: 23-24). Bu döngü kent yaşamında tekrarlanacaktır. Bu durum tarımsal araziler üzerindeki spekülasyonun da temel dinamiğidir.

Kurulan OSB 1966 yılında hizmet vermeye başlar. Sonrasında arsalar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası tarafından satın alınıp parsellenecek ve altyapı hizmetleri tamamlanacaktır. Akdoğan, OSB'nin 26.200.000 TL kredi ve BTO'nun %10'luk katkısı sonucunda kurulduğunu belirtmekte ve bölgenin başlangıçta 1.8 milyon metrekare olan alanının, sonrasında 4 kez büyütüldüğünü ifade etmektedir (Akdoğan, 1997: 179). Şu anda 2.450.000 metrekaresi altyapı tesisi, 3.850.000 metrekaresi

sanayi tesisleri olan sanayinin toplam alanı 6.8 milyon metrekaredir (Güzel, 2015: 190).

Bursa Organize Sanayi Bölgesi, 6 Kasım 1966'da Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Uluslararası Kalkınma Örgütü (AID) Başkanı'nın katıldığı bir törenle açılır. Sanayi Bölgesi açılmadan önce bazı fabrika ve tesisler üretime başlamıştır. Eylül 1966'da karoseri üretimi, minibüs ve otobüs montajı amacı ile KARSAN AŞ sanayide üretime başlar. 1967'de İpsaş, 1968'de Burçelik üretime geçmiş, Bisaş'ın temeli atılmıştır. 1969'da amortisör konusunda üretime geçen Maysan'ın ardından yabancı otomobil fabrikaları inşa edilir. 1972'de Çemtaş, Mako (Koç-Magneti Marelli/İtalyan), Filament, 1973'te ise Robert Bosch dizel motorlar için enjektör üretimiyle devreye girecektir. 1975'te Sönmez Holding'e ait ASF Dokuma ve Boya Endüstrisi fabrikası üretime başlamıştır. Bu yıllar Bursa'nın üniversitesi ve sanayisiyle kendini gösterdiği altın yıllardır. Oluşan sanayi kent değişim dinamiklerinin en önemli itici gücüdür. Bu dönemde otomotiv ve tekstil sektörü gelişim içerisinde. 1980'li yıllara gelindiğinde tekstilde büyük bir yükseliş oluşacak ancak gerek teknolojik yapılanmanın yetersizliği, gerekse dünya ekonomisinde ülkemize biçilen rolün otomotiv yan sanayi olması, tekstil düşüş trendine sokacaktır. Bu gelişim ve değişim dinamiği içerisinde GEMPORT'un kuruluşunu da eklemek gerekir. Başbakan Süleyman Demirel tarafından 3 Nisan 1993'te açılan Gempport, Türkiye'nin **ilk özel** konteyner limanıdır (Akkılıç, 2002: 337, 359-367). Bu liman Orhangazi'ye açılacak olan Amerikan şirketinin de mal sevkiyatını yapacağı nokta olacaktır.

OSB kurulduğunda sanayi arsaları oluşturulmuş olup, o çapta iş yapacak yatırımcı sayısı çok azdır. Kentte daha çok atölye tarzı işletmeler ağırlıktadır. Fakat sonraki yıllarda bu dengeler tam tersine çevrilecektir. OSB'nin yer seçimi önemlidir. Çünkü o dönem Yalakçayır adı verilen bataklık araziler üzerine kurulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, **Tofaş** fabrikasının Bursa Organize Sanayi Bölgesi değil, Bursa Yalova Yolu 10. km'de kurularak ilk kaçak sanayi bölgesinin kapısını aralamış olmasıdır. Sonrasında **Sönmez** ailesine ait fabrikalar ve diğerleri aynı yolu izleyeceklerdir. OSB'de kurulan **Renault** fabrikası Mudanya Limanı'nı, İstanbul yolu üzerinde bulunan Tofaş fabrikası Gemlik Limanı'nı ve ayrıca karayollarını

kullanmışlardır. Bu iki farklı arterin kullanımı, Bursa'nın yerleşim ve gelişim parametrelerinin belirleyicileridir.

Bursa'nın mekânsal dönüşümünde bu denli önemli rol oynayan sanayileşme süreci, konunun en önemli aktörlerinden Ergun Kâğıtçıbaşı²³ ile yapılan mülakat sonucu değerlendirmeye alınmıştır. Kâğıtçıbaşı, Bursa'da sanayi oluşum süreci ve sonrasını değerlendirme açısından en yetkin kişilerin başında gelmektedir ki yazdığı pek çok kitap, makale, bildiriler ve yakın zamanda Prof. Dr. Necmi Gürsakal ile çıkardığı Sanayileşmeyi Anlamak kitabı Bursa'nın sanayileşmesine farklı açılardan ışık tutmaktadır. 33 yıl BTO'nun genel sekreterliğini yapmış olan Kâğıtçıbaşı ayrıca BTO ve OSB'nin kurucularındandır. TOFAŞ gibi önemli kuruluşların Bursa'ya gelmesinde büyük rolü olmuştur. Kendisine, *“Türkiye'de ilk OSB'nin Bursa'da kurulmasını sağlamış ve uzun yıllar BTO bünyesinde çalışmalar yapmış bir kişi olarak, Bursa'nın sanayileşme sürecini ve günümüzde bu sürecin aksayan yönlerini kısaca anlatır mısınız?” sorusu yöneltmiş ve aşağıdaki yanıt alınmıştır (2018).*

Bursa'nın bir sanayi kenti olması kentin kaderidir. Osmanlı'nın hayatında en önemli kırılma noktası, Bursa'nın fethidir. Çünkü Osmanlı, Bursa'nın fethiyle siyasi anlamda bir "devlet olma" aşamasına geçmiştir. Ordusunu, devlet teşkilatını, medresesini kurmuş ve ticaret yapmaya başlamıştır. Burada sultan Osman'ın diğer sultanlardan ayrı bir yere koymak gerekir. Onun kente inşa ettirdiği Emirhan, Bursa'yı bir pazarlama merkezi haline getirmiştir. Bursa büyük paralar kazanmış ve Osmanlı haşmetinin pınarı haline gelmiştir. Burada askeri ve siyasi olarak iki başarıdan söz edebiliriz. İlk olarak *İpek yolu güzergahı*, ordu ile güvenli hale gelmiştir. İkinci olarak ise 1356'da Cenevizlilere ticaret yapma izni verilmiştir. Sonrasında ticaret öğreniliyor. Tereke defterlerine baktığımızda, kentte ölenler arasında fakir adam olmadığını görüyoruz. Evliya Çelebi kenti betimlerken, sultani çarşıda 9 bin dükkan olduğunu ve samur kürkleri içerisinde binlerce alim ve bezirgana rastlamanın mümkün olduğunu söylüyor. O günkü otel isimlerinin Anatolia, Olimpia, Europa vb. olduğunu görüyoruz. Kentte Arap, İranlı, Venedikli, Cenevizli, Floransalı tüccarlar var. Emporium, bir pazarlama merkezi burası ve büyük paralar dönüyor. 1457-1512 İnalçık'a göre Bursa'nın en parlak dönemi. 1500'lerde kentte 1000'in üzerinde

---

²³Ergun Kâğıtçıbaşı, İstanbul Hukuk Fakültesi mezunudur.

dokuma tezgahı bulunmakta. Bu sayı İstanbul'da 16. yüzyıl ortalarında ancak 300 adet kadardır (İnalçık, 2011: 134). Tebriz'den 120 ton ham ipek geliyor ve bunun 36 tonunu Bursa kendi ihtiyacı için kullanıyor. Sonradan Yavuz Sultan Selim'in doğrudan ipek ticareti ithalini yasaklıyor. Bu noktada Bursa neden bir ipek şehridir sorusunun yanıtına ulaşıyoruz. Selim, bu şekilde düşmanını zayıflatmaya çalışıyor. Neden kendimiz ipek üretmiyoruz diyerek, dut ağaçları diktiriyor. Zaman içerisinde harpler, büyük enflasyon, üretimi değil ithalatı teşvik eden bir sistem ve teknolojik gerilik ve ayrıca Sanayi Devrimi'ne yabancı kalmak, Osmanlı'nın parlak günlerinin bitmesine neden oluyor. Ama tüm bunlar olurken, Bursa'nın genelinde bir ticaret yapma fikrinin oluştuğunu görüyoruz. 1834'te Bursa'da ilk filatür tesisi kurulmuştur. Dolayısı ile Türkiye'deki ticaret ve sanayi genleri Bursa'da oluşmuştur. Bu noktada;

- a) Ticaret ve sanayiden anlayan ilk Burjuva Bursa'da oluşmuştur,
- b) Ticaret ve sanayinin getirdiği kişi başına düşen gelir oranı, diğer kentlerden yüksektir ve bu sermaye birikimine neden olmuştur.
- c) Kentin kendi sahip olduğu iş gücüne ilave olarak iç ve dış göçlerin getirdiği kalifiye iş gücü birikimi bulunmaktadır.

Kentin kazanımları dikkate alındığında Bursa'nın bir tarım kenti olarak planlanmadığını görülür. Bursa'nın tarım kenti olarak varlığını sürdürmesi bir noktada gerçeklere ve ihtiyaçlara aykırı düşebilir ancak bu durum kentin tarım varlıkları ve değerlerinin görmezden gelinmesi anlamına gelmemelidir. Bu anlamda kentin sanayileşmesi doğru ve dünya normlarına uygun bir şekilde yapılandırılmalı, tarım ise benzer şekilde mekanizasyona ağırlık vererek planlı bir şekilde geliştirilmelidir.

1960'larda OSB kurulmuştur. O dönem Bursa, zanaatkarların ağırlıkta olduğu, asude, yeşil bir emekli kentidir. Kentte; küçük tekstil atölyeleri, boyama ve apre tesisleri, bıçakçılar, havlucular bulunmaktadır. OSB kurulma aşamasında vilayet (DSİ, Karayolları vb. tüm müdürlükler), belediye, Ticaret Odası gibi kurumların katılımıyla bir ova koruma protokolü yaptık. Ova çizildi ve içinde fabrika yapana su, elektrik bağlanmayacak şekilde bir karar alındı. Ama ertesi gün politikacılar bu

kararı deldi. Protokol delindi. Burada suç sanayi(-ci)de değil, normların doğru uygulanmamasındadır.

Kapitalizm eski ve verimsiz olan her Şeyi yıkar. Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" dediği bu g¼c¼ ancak kurallarla y¼nlendirebilirsiniz. Norm ve kuralları koyup, korumasını bileceksiniz. Madem sanayicinin talebi var, bunu organize edeceksiniz. Dereyi yukarı doğru akıtamazsınız. Nereye akmasını istiyorsanız, oraya doğru kanallar a¼manız gerekir. Normlar ve uygulamaya konması, olay bundan ibarettir. S¼z¼n¼ ettiğiniz sanayinin aksayan y¼nleri bu noktadaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Tarım arazilerinin yok olması, ka¼ak OSB'lerin yapımı, Cargill'in İznik G¼l¼ kıyısına inşa ettiği tesis... Kuşkusuz bu örnekler çoğaltılabilir. Bunlar, kuralların uygulanmaması sonucu ortaya a¼ıkan problemlerdir.

Tezin temel problemlerinden biri olduğu i¼in Cargill üzerinden gidersek Şöyle bir c¼mle yerinde olabilir; Emperyal olanın etki g¼c¼ kamuoyunun bilinciyle ters orantılı olarak işlemektedir. Cargill'in İznik G¼l¼ kenarına kurduğu tesis, Stockholm'e yapılamazdı. Nedeni toplumsal bilinçtir. Bu durumda toplumun i¼inde bulunduğu durumu kavraması en önemli hareket noktasıdır..

Kuşkusuz bu yanıtta farklı a¼ılardan itiraz edilebilir ve edilmektedir. Yapılan m¼lakatlarda kentın g¼n¼m¼zde yaşadığı olumsuzlukları sanayileşme s¼reciyle doğrudan ilişkilendiren ve ovanın bittiğini; toprak, su ve hava kirliliğinin y¼ksek seviyelere ulaştığını, g¼ç ile başlayan ka¼ak yapıların hem yaşanan eşitsizliklerin hem de deformasyonların anlatısı olduğunu savunan kişiler, elitlerin istediklerini aldığını ve y¼netim zafiyetlerinin hukuku da iŐleyemez hale getirdiğini savunmaktadır. Bu sav ortaya attığımız elitlerin y¼netime etkisi noktasında ilerleyen baŐlıklarda örnekler üzerinden tartışılacaktır. Piccinato'nun yapılacak yeni tesislerin Bandırma, Orhangazi, İznik'e kurulmasını, Bursa'nın ise tarım ve turizmi ile öne a¼ıkarılmasının altını a¼izen c¼mleleri hatırlanmalıdır. Öte yandan Kâęit¼baŐı'nın emperyalizm eleştirisi ve kuralların uygulanamayıŐına ilişkin saptaması, ortaya attığımız savı desteklemektedir.

Otomotiv sektör¼n¼n Bursa'ya y¼nelmesi, k¼resel ekonomi ve bu alandaki oyun kurucuların etkisiyle ger¼ekleŐirken, kentın yerel elitleri yer se¼imi gibi ikincil karar

mekanizmasında söz sahibi olabilmışlardır. Otomotiv sektörünün kentteki varlığı, alt sektörleri yaratmış, ardından otomotiv yan sanayi ile metal işleme makineleri üretimi Bursa'nın önde gelen sektörleri arasına girmiştir. Bursa bu sektörlerde dünyanın ilk onu arasına girmekte ve stratejik öneme sahip firmalara ev sahipliği yapmaktadır. Buradaki önemli nokta kente dair en önemli kararlarda küresel elitler, ülkenin anahtar elitleri diyebileceğimiz siyasal elitler ve çoğu İstanbul kökenli ekonomik elitler ve son kertede yerel elitlerin söz sahibi olmasıdır. Bursa'nın kentsel gelişimini şekillendiren kararda yerel elitler temel konu üzerinde değil, yan kararlar diyebileceğimiz ikincil karar mekanizmasında rol alabilmektedirler. Bu da gücün büyüklüğü ile doğru orantılıdır.

Tofaş ile başlayan ovaya akım, bugün tüm hızıyla devam etmektedir. 1960'larda Bursa doğudan batıya Çekirge-Yıldırım arasında bitmekte iken, bugünkü istila yeni OSB'lerle merkezden epey uzak, Karacabey gibi ilçelere doğru kaymıştır. Bursa'da yeni oluşturulan Batı OSB ya da diğer adıyla Teknoloji OSB (TEKNOSAB)'nin kurulmasında siyasi elitler ile İstanbul'un ekonomik elitlerinin önemli rolü olduğu görülmektedir. 2015 yılında sanayi bakanı İstanbul'da yeni sanayi bölgelerine izin verilmeyeceğini, şehir içinde kalan bazı sanayi kuruluşlarının şehir dışına taşınması konusunda çalışmalar yapılacağını beyan etmiş, Kocaeli Belediyesi, E5 yolu üzerindeki sanayi tesislerinin on yıl içinde taşınması gerektiğini açıklamıştır. TEKNOSAB, tek bir parametre olmamakla birlikte İstanbul'u terk edecek olan sanayi kuruluşlarının bölgesel yer arayışına bir seçenektir. Bu süreçte Bursa'da, kurulması planlanan organize sanayiye yönelik çalışmalar hızlanmıştır. Sonrasında gelen sanayi bakanları ise konuya ilişkin net değerlendirmeler yapmamış, hükümet sisteminin yapısında meydana gelen değişimler sonrasında da konu sonuca bağlanmamıştır. Yakın zamanda açılacağı söylenen tesisler hakkında şu anda tam olarak bir hareket söz konusu değildir. Dolayısı ile konunun Bursa kentinin siyasi aktörleri, yerel elitleri dışında farklı dış bileşenlerle ilişkili olduğu söylenebilir.

BTSO Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Cüneyt Şener'in, yeni sanayi devriminin sembolü olarak gösterdiği ve 25 milyar dolarlık yatırım, 150 bin istihdam ve 40 milyar dolarlık ihracat hedeflendiğini belirttiği TEKNOSAB'a dair otoyol, demiryolu, liman projeleri hazırlanmıştır (teknosab.com.tr). Ahmet Emin Yılmaz'ın

köşe yazısında 2006 yılında tamamlanan Bursa Çevre Yolu'nun son dönemde yaşanan trafik yoğunluğu nedeni ile kent içi yola dönüştüğü ve yakın gelecek için yeni bir çalışma ve buna dayalı yeni bir planlama başlatıldığı belirtilmiş, Çevre Yolu'nun Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmesi ve otoyol için yeni bir çevre yolunun gündemde olduğu ifade edilmiştir. Oluşturulan yeni formüle göre yeni çevreyolu TEKNOSAB yakınlarına çıkacak, Kamu-Özel Ortaklığı ve Karayolları'nın sıcak baktığı bu formülle otoyoldaki araçlar gişelere girmeden yola devam edebileceklerdir. Bölgenin yapılanmasına ilişkin uygulamalar sonraki değerlendirmeler açısından önemlidir. Bu formül, TEKNOSAB'da yeri olan sanayi elitlerinin kârlılıklarını arttırıp, onlara konfor yaratırken; Büyükşehir Belediyesi'ne de kentin genişlemesine imkan veren yeni rant alanlarının yaratılması olanağı sağlamıştır. Buradan Bursa'daki kentleşme dinamiklerinin, (küresel) sermaye birikim süreçlerine bağlı olarak, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yapıldığı sonucuna varılabilir.

Tarımsal alanların yok olmasına neden olacak uygulama yeni dava süreçlerinin, gruplararası çatışmaların yaşanmasına neden olabilir. Bu ve benzeri olayların sonucunu elit döngüsünde olduğu gibi, gücün total miktarı belirleyecektir. Güç ve sahip olunan olanaklar ölçülebilir niteliktedir. Buradan elitler ve diğerleri şeklinde (elit-elit, elit-kamu) oluşan çıkara dayalı karşıtlıklarda, çizgisel tersinir hareket yönünün, güçler toplamı tarafından belirlendiği sonucuna varılabilir. Bu yargı ifadesi küresel elitler karşısında alınan pozisyonlar için de geçerlidir. Ayrıca, yukarıdaki örneklerden yola çıkarak (ilk OSB kuruluş öyküsü, TEKNOSAB) özellikle çevre ve yarıçevre ülkelerin Bursa gibi sanayi kentlerinde, mekân üretiminin iç ve dış siyasetten bağımsız olmadığı sonucuna varılabilir.

Burada kapitalizmin özellikle kriz dönemlerinde yöneldiği kentsel mekânın yüksek rantlarla sermaye birikim ihtiyacını karşıladığı ancak sanayi üretiminden belirli ölçülerde kopulduğu gözlemine dayanarak, bilhassa sanayi olarak yeterince gelişmemiş ülkelerde temel üretimden kopulmasının dışa bağımlılığı arttıracığı değerlendirilmesi yapılabilir. Bu durumda yapılı çevreden elde edilen sermaye birikiminin teknoloji üretimine, arge çalışmalarına yönlendirilmesi hayati öneme sahiptir.

3.3.1.4. Küreselleşmeyle Gelen Değişim: 1980-2000

1973 petrol kriziyle başlayan ekonomik sıkıntılar tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz açısından da önemli bir kırılma noktasıdır. Sonrasında 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilmiş, rekabet kuralları değişmiş, Türk sanayisi sarsıntıya uğramıştır. İhracat ağırlıklı bu değişimde, tekstil ve hazır giyim yeniden yapılandırılmış, küçük girişimciler için yeni fırsatlar oluşmuştur.

Bu dönemde dövizdeki dalgalanmalara bağlı olarak artan sentetik iplik fiyatları dokuma sanayindeki küçük işletmeleri sıkıntıya sokarken, bazı girişimciler küresel ekonomiye eklenme şansını yakalamış ve olağanüstü büyüme göstermişlerdir. 1980'li yıllar yok olma ile yükselme fırsatı yakalama arasında dengelerin olduğu kritik bir dönemeç olarak görülebilir. Girişimci sayısının son derece arttığı bu dönemde; yabancı sermaye ile işbirliği, yabancı ortaklıklar, küresel pazarda yer alma gibi koşullar oluşmuş, ayrıca finans sektörü yükselişe geçmiştir.

İş hayatının içerisine bankalar, bankerler, borsa, aracı kurumlar ve para piyasaları girerken, iş adamları paradan para kazanmaya başlamış, iktidar ve güç hırsına kapılmışlardır. Bu dönemden sonra iş dünyasının sıklıkla siyasi kadroların içerisinde rol almaya başladığı gözlemlenmektedir.²⁴ 1980'ler yeni elitlerin ortaya çıkışı açısından bir mayalanma dönemi olarak görülebilir. Nitekim Bursa'nın köklü ailelerinden bir kısmı küçülmeye giderken, bazılarının topraklarına el konmuş ve zamanla kent hafızasından silinmişlerdir. Ayrıca dönüşüm dönemlerinde siyaset-iktisat-ideolojinin iç içe geçmesi işbirliğinin boyutunun önemini göstermektedir.

1970'li yıllarda meydana gelen ekonomik bunalım sonrası Bursa'da birincil önemini yitiren tekstil sanayi, 1980'lerde büyük bir yatırım hamlesi sonucu ivme kazanmıştır. 1990'lara gelindiğinde alanla ilgisi olmayan meslek sahiplerinin bile, tekstile adeta hücum ettiği görülür. Kentte bu alanda bir yatırım çılgınlığı yaşanmaktadır. Sektöre yeni katılan işletmeciler tekstili bir endüstri olarak değil, servet transfer sistemi olarak görmüşler, sektörün gerçek temsilcileri ise alanın sonradan gelen fırsatçılar tarafından işgal edilmesine tanık olmuşlardır. 1980'lerde tanınmış birçok tekstilci

---

²⁴(<https://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/bes-kusagin-anatomisi>).

ciddi vergi denetimleri nedeniyle vergi mahkemelerinde hesap vermiş, 1990'lardan itibaren sektörde kayıt dışılık hakkında büyük söylentiler duyulmaya başlanmıştır.²⁵

Sektörü iyi bilenlerin bu konudaki tahminleri, dudak uçuklatacak cinstendir. Vergi kaçırma, kaçak elektrik kullanma, Bulgaristan'dan gelen "soydaşları" ucuza çalıştırma, kaçak ya da çocuk işçi çalıştırma sektördeki usulsüzlüklerden bazılarıdır. Bu dönemde yatırımcılara verilen teşvikler öğrenilememiş, ithal edilen bazı tekstil makinelerinin gerçek fiyatları sır gibi saklanmıştır. 1990'ların yatırım çılgınlığı, 1995 yılında Milano tekstil fuarı sonrasında yerel gazetelere atılan "*Tekstil Makinelerine Saldırdık*" başlığından da anlaşılmaktadır. Bu saldırı normal olarak değerlendirilebilir, çünkü 1985-1995 yılları arasında bazı tekstilcilerimizin serveti olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Bu servetler stratejik ilişkiler geliştirerek teşvikler alınması, Avrupa'nın hurda teknolojilerinin transfer edilmesi şeklinde kazanılmıştır. Bu dönem Bursa'da sektörde çalışan en nitelikli elemanlar asgari ücret almış (!) ve yüksek standartlarda yaşamış; aynı parayı alan işçiler ise sıradan bir hayat sürmüşlerdir. Ayrıca işçilerin sürekli olarak işten çıkarılma nedeni bilinmemiştir. Sektör krizleri bitmeyince (1997-1999), TBMM'de komisyon kurulmuş, belgeler toplanmış, raporlar hazırlanmıştır. Sonrasında Bursa Tekstil Sektörü yatırım döneminin ışıltılı günlerini geride bırakmıştır. Küreselleşmenin rekabetçi koşulları, sektörün gerçek yüzünü de ortaya çıkarmış, 1995'te makinelere saldıran Bursalı tekstilcilerin bazıları ülkeyi terk etmiş, bazıları ise sektör değiştirmiştir (Alpay, 2007: 81-82).

Yaşanan döviz kıtlığının Demirel'in "70 sente muhtacız" sözüyle özetlendiği dönemde, maliye politikasının bir parçası olan "**kotalar**", sanayicilerin yükseliş ve düşüşünde önemli rol oynamıştır. Makine, tezgah vb. farklı malların ülkeye gelişini kısıtlıdır ve gelen ürün ithalatçılara paylaştırılmaktadır. Yurt içinde bulunmayan ve sanayici için elzem olan maddelerin ithalatında Ticaret ve Sanayi Odaları çok önemli roller üstlenmiş, Ticaret ve Sanayi Odası başkanlıkları için tanınmış iş adamları

---

²⁵ TMMOB Makine Mühendisleri Odası Bursa Şubesi Eylül 1990 Bülteni (Yıl: 1, Sayı: 3) Kullanılmış Makinalarla Tekstil Sanayimizin Geleceği Ne olacak? temalı olarak yayınlanmıştır. Bülten içerisinde Tekstil Komisyonu'nun "Kullanılmış Tekstil Makineleri İthalatının Türk Tekstil Sanayine Etkileri", Cumhuriyet Gazetesi Bursa Bürosu muhabirlerinden Kutlu Esendemir'in "Hurda Satıcıların Cennetiyiz", "Hurda Tekstil Makinaları: Gümrüklerde Soruşturma", "Trilyonluk Operasyon" gibi pek çok yazı yer almakta ve konu her yönüyle tartışılmaktadır.

büyük yarışlara girişmiştir. BTO başkanlığı da Bursalılar açısından her zaman önemli olmuş, Bursa'da Sönmez Ailesi 40 yıl boyunca bu yarışın galibi olarak oda başkanlığını sürdürmüştür. Bu bir rekor olarak görülebilir.

Tekstil sektörü için ham madde yokluğu belirleyici bir etmendir. Örneğin floş ipliği, (sentetik iplik fabrikalarının olmadığı dönemlerde) sentetik iplik, Türkiye'de imal edilmeyen ölçülerde -45 denye iplik- iplik getirenler yükselmişlerdir. Getirilmesi oldukça zor olan bu ürünlerin satış fiyatları da maliyetlerinin çok üzerinde olmuş ve büyük kârlar bırakmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, tekstil sektörü kayıtdışı ticaretin en yoğun olduğu sektördür ve Bursa tekstil alanında Türkiye'nin sayılı kentlerinden biridir. Faizlerin çok yüksek olduğu ve bankaların %80-90 faiz verdiği dönemlerde ipliğin vadeli maliyeti de çok yükselmiş, öte yandan ipliği satanlar çok düşük faturalar keserek buradan da kâr elde etmişlerdir. Satın alan açısından bakıldığında ise alan kişi X tı ödeyip, ödediğinin altında fatura aldığı için olduğundan çok kazanıyor görünmekte ve fatura almama yolunu seçmektedir. Alınmayan faturalar da başka piyasalarda maliyeti arttırmak adına kullanılmış, fatura satışları yapılmıştır. Bursa'da tekstil sektörü üzerinden aktarmaya çalıştığımız görüntü kuşkusuz aynı dönemde farklı illerde ve farklı sektörlerde de görülmüştür. Yaşananlar sadece Bursa ilinin değil, Türkiye'nin gerçekliğidir. Ancak tarım şehri Bursa'nın sanayi kentine dönüşmesiyle birlikte sektörde yaşananlar yeni elitlerin ortaya çıkışını, bazı elitlerinse silikleşmesini sağladığı ve dolayısı ile bir döngüsellik yaşandığı için üzerinde durulması zorunludur. 1980'lerle birlikte Bursa'da net olarak sermayenin el değiştirdiği söylenebilir.

Mekânsal açıdan bakıldığında 1980'lerden başlayarak oluşan üst grup, yerleşim seçimleri açısından Bademli bölgesini seçmiş ve bölge Batı'daki çekim odağı haline gelmiştir. Dolayısı ile kent doğu-batı, kuzey-güney eksenlerinde gittikçe genişlemektedir. 20. yüzyılın sonunda doğu-batı yayılımı 30 km, kuzey-güney yayılımı 17 km'ye ulaşan kent, artık metropol konumundadır. Çevresindeki Çalı, Hasanağa, Kayapa, Görükle, Gürsu, Kestel, Ovaakça, Çağrısan gibi bölgeleri kapsayarak bir metropoliten bölge şeklinde kentsel yapılanmasını oluşturmaktadır (Aslanoğlu, 1999: 22).

Bu bölgelerde geçmişte büyük arazilere sahip toprak sahiplerinden bir kısmı buldukları bölgenin üst gelir gruplarının tercih ettiği rezidanslara, AVM'si olan lüks konutlara dönüşmesiyle elde ettikleri toprak rantı sonucu, ciddi bir rant elde etmişler, alt gelir grupları ise Ankara yolu üzerinde kuzey ve güney doğrultusunda yerleşme imkanı bulmuşlardır. Akbankent, Dikencik, Ergin Evler arazi sahibi tanınmış ailelerin soyadını almış villa içerikli sitelerdir. Özlüce, Beşevler, İhsaniye, Balat, Bademli gibi bölgeler ile Mudanya Yolu istikametinde (Yasemin Park, Ottoman benzeri), Demirtaş Sanayi'ne yakın bölgelerde, son dönemde Orhaneli Yolu civarı, Odunluk bölgesi ve Carrefour çevresinde pek çok lüks, sosyal donatısı olan, yüksek güvenilirliğe sahip yüksek katlı konut projeleri inşa edilmiştir. Bu çevrelerde bol miktarda AVM, eğlence merkezi, sağlık kompleksleri, iş merkezleri bulunmaktadır. 1980 sonrası başlayan ve 2000'ler hızla devam eden küresel akışkanlık ve bunun mekânsal yansıması olarak görebileceğimiz kentlerin değişimi, dönüşümü hali; kapitalizmin sermaye birikimi ihtiyacının ürünüdür ve modern kentler sermaye birikimi açısından, tüketimi maksimize edecek şekilde planlanmaktadır. Bu nedenle kentlerdeki silüetler üzerinden kentin gerçek sahipleri, karar mekanizmalarının hareket ettiricileri kolaylıkla tespit edilebilir. Uludağ'ın kenti çevreleyen silüetini dikey olarak kesintiye uğratan çoğu iş merkezi, lüks otel, AVM benzeri yapılardan yola çıkılarak bu isimlere ulaşılabilir. Yerli, yabancı ya da birlikte kurulan ortaklıklarla inşa edilen ve dış yüzeyindeki camlara vuran neon lambaları ile geceleri etkilerini daha yoğun hissettiğimiz bu yapılar örtük biçimde, toplumdaki egemen grup ve kurumların ideolojilerini de yansıtmaktadırlar.

1990'lar aynı zamanda sermayede oluşan birikimin Harvey'in ikinci döngü olarak ifade ettiği kentsel yapıyı çevreye (sabit mallara) kaydığı yıllardır. Sermayenin birinci döngüsünde temel yatırımlar üretim ve tüketim iken aşırı birikim nedeniyle krize giren ya da kârlılığını maksimize etmek isteyen sermaye ikinci ve üçüncü döngülere geçiş yapmaktadır. Bursa'da bu yıllarda konut, işyeri, eğlence merkezleri, AVM gibi kentsel alanlara yatırım yapılmasının nedeni her ne kadar göç ve nüfus artışına bağlı açık olarak değerlendirilse de, asıl neden sektördeki kâr oranlarının yüksekliğidir. Özellikle çöplük, inşaat molozlarının döküldüğü alanlar gibi değeri son derece düşük görülen yerler bugün üzerine gökdelenlerin dikildiği, Arapların yüksek fiyatlarla satın aldığı rezidans ve alışveriş merkezleriyle donatılmıştır. Düşük fiyatlarla

toplanan bu arazilerde oluşturulan, özellikle kentli üst tabakanın satın aldığı; konforlu iş merkezleri ve konutlardan çok büyük rantlar elde edilmiştir. Bu yerleşimler uzun yıllar deprem açısından sıkıntılı olduğu söylenen/yayılan, üzerine bina inşa edilemeyeceği öngörülen yerlerdir. Oysa bugün prestijli yapılar, Bursa elitlerinin düğünleri için tercih ettiği oteller, yeme içme mekânları, AVM'ler ve eğlence merkezleri bahsi geçen “niteliksiz!” yerleşkeleri ışıltılı bir biçimde kaplamışlardır. Bu mekânların kapitalizmin araçları olduğu ve 1980'ler sonrası kentin mekânsal desenini belirleyen bu yapılar üzerinden Bursa mekânlarının Lefebvre'nin belirttiği toplumsal üretimin sonucu değil, bir anlamda elitlerin üretimi sonucu üretildiği söylenebilir. Toplumsal ilişkilerin mekânlar üzerinden oluştuğu kabulü gerçekliğinden, değişen desenin toplumsal ilişkileri de kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlediği sonucuna varılabilir. Nitekim kentin sözü edilen mekânları, kentlilerin emeklerinin karşılığı olarak edindiği ücreti, boş zamanlarında tükettiği yerlerdir. Kamusal yaşamın karşılaşma, buluşma, dinlenme yerleri olan meydanlar yerine bu eylemler AVM'lerde yapılmaktadır. Toplumun yaşam mekânları dönüşmüş, kentte var olan ilişkiler de benzer şekilde dönüşüme uğramıştır.

Kentin farklı noktalarına dağılmış iş merkezleri, AVM'ler kentlinin tüketim pratiklerini de istendik şekilde değiştirmiştir. Tarihi kent merkezinde yer alan Zafer Plaza, Zafer Meydanı ve sıra dükkanları yok ederek; Kent Meydanı adı altında yapılan AVM eski garaj ve çevresindeki dokuyu yok edip, betonlaştırarak kentin sosyal hafızasına zarar vermişlerdir. Yeni şekliyle “meydan” insanların toplanma noktası olma anlamından uzaklaşmış, bir anlam kayması yaşanmıştır. Daha çok AVM özelliği gösteren Kent Meydanı (!), sosyal yapı değişiminin ve dönüşen kent imgesinin tespit edilebileceği bir mekândır. As Merkez, Anatolium, Carrefour, Marka AVM, Korupark ve benzeri pek çok AVM, tüketimi körükleyen yapılarıyla kentte boş zamanın “öldürüldüğü” noktalardır.

1990 sonrası Bursa'da yabancı şirketlerin de sayıca arttığı görülmektedir. Cargill şirketi ile yaşanan sürecin, diğer yabancı şirketlerin ülkeye gelmesinde direkt olmasa da dolaylı olarak kolaylaştırıcı etki yarattığı düşünülebilir. Ankara ve İzmir akşlarında mobilyacı, gıda toptancıları gibi siteler yaygınlaşmıştır. Dünya

kapitalizminin bir araya getirdiği ticaret ünitelerinin kentte hızla yaygınlaştığı görülür. Bu anlamda İstanbul'da bulunan her şeyin, Bursa'da bulunduğu söylenebilir. Ancak hizmet ve ticarete dünya ile bütünleşme yerine, üretimle bütünleşmek Bursa açısından çok daha anlamlı olacaktır. Zira tüketim üzerinden bütünleşmenin kente pek bir katkısı yoktur (Aslanoğlu, 1999: 21-22).

Küresel pazara açılma ile başlayan süreç, 2005'te ticaretin tamamen serbestleşmesi ile tepe noktasına çıkmışve bugün tekstil sektöründe yaşanan sorunların belirginleşmesini sağlamıştır. Dış koşullar ve oluşan yeni ortamın yarattığı rekabet, teknolojik anlamda kendini yenilemeyen şirketlerin yok olmasına neden olmaktadır. Sektör hala teknoloji üretememekte; gerekli olan makine, yedek parça, ekipman neredeyse tümüyle ithal edilmektedir. Dünyada sosyal, ekonomik ve politik anlamda (istihdam, ihracat vb.) stratejik bir öneme sahip olan sektör (Alpay, 2007: 78), korumacı politikalarla desteklenmemekte, haksız rekabet koşulları dışında dünyada yaşanan siyasi/ekonomik krizler, kredilendirme politikalarının iç pazarı daraltması, nitelikli ve eğitilmiş insan eksikliği gibi nedenler tekstil kenti Bursa'da sektörün ciddi anlamda gerilemesine neden olmaktadır.

2000'lerde Bursa'nın hangi özelliği ile dünya pazarına eklemeneceği seminer, kongre ve panellerin konusu olmuştur. "*Bursa Kentine Çözümler*" konulu sempozyum kitaplarından bu arayış kolayca gözlemlenebilir. Bacasız sanayi olarak görülen turizm sektöründe kongre turizmi, inanç turizmi, Bursa tarihi ve köyleri, Uludağ kış turizmi yanı sıra kentin mağaraları, şelalelerini inceleyen çalışmalar gerçekleştirilmiş, analizler yapılmıştır. 2013 yılında gerçekleştirilen "Bursa 4. Kent Sempozyumu"nun teması da yine bu çerçevede oluşturulmuştur: "Kimliğini Arayan Kent Bursa". Tekstil sektöründe yaşanan gelişmeler, bu sektörde yer alan elitlerin var olan çalışma alanları dışında yeni sektörlere açılmalarını zorunlu kılmış, bazı isimler eski güncelliğini yitirirken, inşaat sektörü yeni elitlerin ortaya çıkışında adeta bir "yol açıcı" olmuştur. 1980'lerde sermayenin ucuz işgücü talebini karşılayan göçmenlerin arazi ve konut ihtiyaçlarına çözüm ve özellikle 2000'lerde kentsel mekânların metalaşması, mekânların değişim değerinin ön plana çıkması sonucu inşaat sektörü yükselmiştir. Öncesinde tekstil, gıda, makine yan sanayi gibi alanlara

yönelmiş olan Bursa'nın ekonomik elitleri, inşaat sektöründe de doğrudan ya da ortaklıklar yoluyla yer almıştır.

1980'ler sonrası kentlerin mekânsal değişiminde radikal müdahalelerin olduğu yıllardır. Bu bağlamda kentleşme, gelişmiş kapitalizmin mekânı örgütlenme şekli olarak görülmelidir. Kapitalizm mekân üreterek ve mekânlar üzerinde hakimiyet kurarak varlık sürmekte ve mekânı metalaştırmaktadır. Kent mekânlarının spekülâtif kârlar sağlaması, sermayeyi (özellikle kriz dönemlerinde) bu alana yönlendirmiştir. Bu dönemde kentlerin büyümesi/gelişmesi desteklenmiştir. Toplu konut yasaları, yeni imar yasası (3194), belediye yasası, kentsel dönüşüm yasası vb. yasalar ard arda çıkarılmış, büyük inşaat firmaları kentsel yatırım projelerine girmişlerdir. Gecekondu alanları rant deposu olarak görülmüş, özellikle 2000 sonrası "kentsel dönüşüm" projeleri adı altında bu alanlar dönüştürülmüştür. Bu tip büyük projelerin ardında ağırlıklı olarak büyük sermayenin bulunduğu gözlenmektedir. Ortaya çıkan sonuç, mekânsal eşitsizliktir (Akın, 2007: 269-271). Kent alanlarının piyasa ekonomisine sunulması yönündeki yasal düzenlemelerin hızla gerçekleştirilmesi ve yerel yönetimlerin imar planları konusunda geniş yetkilerle donatılması sonucu kayırmacılık ilişkilerinin arttığı bir siyasi iklim oluşmuş, kentin yeniden yapılanma, dönüşüm dinamikleri belirli sınıfların lehine işlemiştir (Kurtuluş, 2008: 316-317).

3.4 bölümünde Bursa'da Kent Yönetiminde Değişimler başlığı altında yönetimde meydana gelen dönüşümlere yer verilmiş, ardından yönetimdeki aktörler incelenmiştir. Sonrasında kayırmacılık ilişkilerine konu olan dava süreçleri ele alınıp, kentin ekonomik ve siyasal elitleri ile ilişkilendirilerek kent mekânlarının metalaşması üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

1980-2000 döneminde ön plana çıkan aileler Ek'ler bölümünün başında verilmiştir.

3.3.1.5. Bursa'nın Dünyaya Açılma Dönemi: 2000-2018

Bu dönem Bursa'sında meta üretim ve tüketiminin yanında, inşaat sektörüne hızlı bir geçişin yaşandığı görülür. 2000'lerde sermaye sınıfı yapılı çevre üzerinden birbirleriyle rekabet içerisindedir. Sanayi kenti Bursa'da sermaye, birbirinden farklı projelerle yeniden üretim sürecini yaşamaktadır.

1970'lerden bu yana kentin dışsatım gelirleri genişlemektedir. Bunda Eskişehir, Afyon, Kütahya gibi denize açılmayan çevre kentlerin mallarını Mudanya ve Gemlik Limanları üzerinden sevk etmelerinin rolü bulunmaktadır. Ayrıca Gemlik yakınlarında kurulan "*Bursa Serbest Ticaret Bölgesi*" tüm bölgenin dış ticaret ilişkilerinin gelişiminde etkili olmuştur. Bursa'nın tekstil, makine, otomotiv, yedek parça ve gıda sanayisi ürünleri dış pazarda alıcı bulmaktadır (Akkılıç 2002 b: 81).

BTSO'nun her yıl yaptığı "Bursa'daki 250 büyük firma" çalışması 2000 yılı sonuçlarını değerlendiren İyibozkurt, bu verilerden yola çıkarak Bursa sanayisinin makro düzeydeki şablonunu çıkarmıştır. Firma sıralamasının ciro üzerinden yapıldığı bu çalışmada 250 büyük firmanın sadece dört tanesi kamuya aittir. Bu durumda Bursa'daki sanayinin, ağırlıklı olarak özel sektöre ait olduğu söylenebilir. Bu sıralamada ilk sırayı alan otomotiv sanayinin toplamdaki cirosu %43, yaratılan katma değerdeki oransal değeri %49'dur. İkinci sıradaki tekstil ve konfeksiyon sektörünün toplamdaki cirosu % 20, katma değeri ise %26'dır. Üçüncü sırada makine ve maden sanayi bulunmaktadır. Buradaki ciro değeri %8, katma değer oranı ise %9'dur. Gıda, tarım ve hayvancılık sektörü ise %5 ciro ve %5 katma değere sahiptir. Bu sektörlerden otomotiv ana ve yan sanayinin toplam ihracat içerisindeki payı %50, tekstil ve konfeksiyon sanayinde ise bu oran %32'dir. Bu iki sektörün ihracat yüzdesi %82'yi bulmakta ve kent sanayisinde bu iki sektör belirgin olarak ön plana çıkmaktadır (İyibozkurt, 2002: 15-16). Bu dönemde inşaat sektöründeki yükseliş ve hizmet sektörüne kayış göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. 2017 vergilendirme döneminde yıllık gelir vergisi ve kurumlar vergisi alanında "Bursa Geneli İlk 100" sıralamasında tekstil, otomotiv, makine, gıda sanayileri ile inşaat sanayine ait isim ve şirketlerin ağırlıkta olduğu görülür.

Bursa'da 1970'lerden itibaren yaşanan mekânsal değişim süreçleri, eleştirel kent teorisinin kentleri kapitalist üretim tarzının ihtiyaçlarını karşılayan ölçekler olarak gören bakışıyla örtüşmektedir. Kent mekânlarındaki dönüşüm, kentin hangi yönde ne şekilde genişleyeceği, var olan mekânsal ayrışmalar ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan sosyal süreçler Bursa'nın ekolojik yaklaşımın öngördüğü doğal süreçlerle

değil, kent elitlerinin baskıları, birleşme ve çatışmaları²⁶ ile şekillendiğini ortaya çıkarmıştır. Kent, yerel elitlerin genellikle uzlaşmaları, zaman zaman ise çatışmaları ile şekillenmektedir. Ancak özellikle 2000'ler sonrası küresel elitlerin kent topraklarını dönüştürme ve kentlinin tüketim ihtiyaçlarının ÇUŞ'ler üzerinden karşılanması talebi doğmuştur. Bursa, farklı dönemlerde yaşayan elitlerin kapitalist üretim tarzının ihtiyaçlarının karşılanması ile başlayan, 2000'ler sonrası ise yaşanan krizlerin önlenmesine yönelik kentsel mekânların değişim değeri üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde iktidar ilişkileri yoğun bir biçimde hissedilmiştir.

Ülkemizde kentsel mekân ve kentleşme sürecinde sermayenin doğrudan müdahaleleri sözkonusudur ve devlet yeni birikim sürecinde kentsel mekânı dolaylı yollardan değil, doğrudan düzenlemeler ve teşviklerle büyük sermayenin birikim alanı haline getirmiştir. Ayrıca 2000'li yıllar yeni yasal düzenlemelerle, emek ve sermaye arasındaki rasyonel ilişkiye müdahale edilmiş, kentsel arazilerin kullanım ve mülkiyet haklarının yoksul sınıflardan sermayeye aktarılması mümkün kılınmıştır (Kurtuluş, 2008: 318-319).

Kentte birincil öneme sahip tekstil ve otomotiv sanayinin krizleri, sektörlerde yer alan ya da bu sektörlerde farklı şekillerde hizmet veren sanayicilerin sermaye birikim krizini, sermayenin ikinci çevrimi olan kentsel mekânlara aktarılmasıyla çözülmüştür. Önceleri Heykel merkezli olan ve Altıparmak-Çekirge yönünde ilerleyen kentin ana omurgası, kentin genişlemesine paralel olarak İzmir, İstanbul ve Ankara yönlerinde alternatif yayılma yolları bulmuş, kent merkezleri ise çoğalmıştır. Sanayi kenti Bursa'nın 1960-1990'lı yıllardaki gelişimi sanayinin gelişme dinamikleri üzerinden oluşurken, özellikle 2000'ler sonrası gerek yerel elitler arasına inşaat sektöründen katılımların olması, gerekse sanayicilerin inşaat sektöründe de yer almaları sonucu

---

²⁶Genellikle birleşme eğiliminde olup çıkarların kesiştiği noktada çatışma görülmektedir. Örneğin, 2000'li yılların başında sıcak suyu olmayan bir grup otelci Jeotermal A.Ş. adında şirket kurarak belediyenin mülkiyetindeki Kültürpark'tan saplama sondaj ile su çekmek istemiş, kent savunucularının açmış olduğu davada suyu çekilen, su seviyesi düşen tesis sahipleri bu konuda davacıların yanında olmuşlar ve onlara kulis bilgilerini iletmişlerdir. Cargill sürecinde ABD'li şirketin müdafiliğini yapan avukat, bu davada olaydan zarar gören Gökçen ailesinin avukatı olarak kenti savunan grubun yanında yer almış ve sonunda sondaj kapatılmıştır. Yerel elitler arasında yaşanan bir diğer çatışma, tarım havzaları içerisinde yeni çimento fabrikaları kurma noktasında görülür. Ankara Yolu Turanköy mevkiinde yapılmak istenen çimento tesisine, başta kent savunucuları grubu olmak üzere diğer grup tarafından (Bursa Çimento) da büyük tepki gelmiş ve proje engellenmiştir. Bu arada çimento sektöründekilerin Bursa'nın tarım alanlarına saldırılarının sürekli devam ettiğini belirtmek gerekir. Karacabey gibi değerli tarım arazilerinin bulunduğu alanlara bu talepler devam etmiştir.

AVM, rezidans, oteller, gökdelenlerden oluşan iş yerleri ve konutlar, büyük toplu konut projeleri, kentsel dönüşüm projeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Bu saptamalardan yola çıkarak Bursa’da değişen üretim biçiminin kendi mekânlarını oluşturduğunu, bu süreçte kapitalizmin kendini temsil eden öğelerini mekânsal formlar aracılığı ile yarattığını ve inşa edilen mekânlar üzerinden toplumsal tabakalaşmanın, statü gruplarının ve yeni ilişki biçimlerinin oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Emek-Korupark, Geçit-Balat gibi örneklerde mekânsal yarılmının ve buna bağlı olarak yaşam biçimlerinden, tüketim alışkanlıklarına, dünyaya bakış/kavrayış farklılıklarına dek toplumsal dinamiklerin değiştiği gözlenebilir.

Burada Lefebvre’nin deyişi ile mekânın siyasetten ayrılamayacağı sonucuna da ulaşılabilir. Mudanya istikametine giden raylı sistemin ayırdığı NOSAB ve karşısındaki Emek-Korupark yerleşiminde “Korupark”, NOSAB’ın üst düzey yöneticileri ve fabrika sahiplerinin oturduğu bir rezidans iken, bölgenin eski sakinleri olan “Emek” mahallesi, adından da anlaşılacağı gibi kol emeğini satan işçilerin oturduğu yerleşkedir. Bu durumda mekân üretiminin aynı zamanda bir ideoloji üretmek olduğunu, emeğin yeniden üretiminin planlandığı bu sürecin içerisinde kentin yönetici elitlerinin ve yerel elitlerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bir AVM’yi de barındıran ve çok farklı iki grubun karşılaşmasına ve belirli ölçülerde bir arada yaşama pratiği gerçekleştirmesine olanak veren bu ortam, Castells’in bakışıyla kolektif tüketim ihtiyaçlarının karşılandığı ve işgücünün yeniden üretildiği mekân örneği oluşturmaktadır. Ancak bu ortam daha çok informal sektörlerde çalışan, düzenli bir işi olmayan, şanslı olan grubun sanayide işçilik yaptığı dolayısı ile AVM’nin marketinden yararlanmanın dışında butiklerinden alışveriş yapamadığı; kışın ısınmak, yazın ise serinlemek için dolaştığı bir alandır.

Bursa’da sanayi üretimi devam etmekle birlikte, Lefebvre’nin *kentsel devrim* dediği kent bazlı, değişim değeri üzerinden yaratılan mekânlar ve kapitalist sosyal ilişki biçimlerinin üretimi tüm hızıyla devam etmektedir. Bursa’nın 2000-2018 döneminde ön plana çıkan aileleri Ek’ler bölümünün başında verilmiştir. Bu ailelere, eski bakan ve eski Bursa milletvekili Faruk Çelik’in kardeşi iş adamı Osman Çelik (Özçeliksın İnşaat), Sertaç Karaalp (Alpış İnşaat), Veysel Bakgör (Bak yapı İnşaat Enerji) eklenebilir. Ağaoğlu Şirketler Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Ali Ağaoğlu da

“Doğru projeyle Bursa’da konut sektöründe var olmak istiyoruz” sözleriyle, Bursa’ya yönelmek istediğini dile getirmiştir. Öte yandan ana branşı tekstil olup, inşaat sektöründe de aktif olan Burkay (BTSO başkanı) ve Harput aileleri ile İlay Tekstil’in sahibi ve Bursaspor’un²⁷ 25. Başkanı Ali Ay kentin yeni elitleri arasında sayılabilir. Ayrıca bu aileler, siyaset hayatında aktif bir şekilde varlık göstermektedirler. Ek’ler bölümünün ilk kısmında adı geçen sanayici ailelerin pek çoğunun inşaat sektöründe de var oldukları bilinmektedir.

Bölüm 3.4.1.’de, Kent Yönetiminin Temel Aktörleri başlığı altında Bursa’nın, İstanbul-İzmir ve Ankara gibi önemli akslarındaki değişim ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bu bölgelerdeki mülkiyet haklarının lüks AVM’ler, rezidanslar, oteller, gökdelenler, lüks konutların inşası için el değiştirdiği; kentin çeperindeki arazilerin ise toplu konut, kentsel dönüşüm projeleri ve sanayi bölgeleri için imara açıldığı görülmektedir.

Elit döngüsellığı açısından baktığımızda Bursa’da geçmiş dönemlerde adını sıkça duyduğumuz Ete, Fidanlar, Türkkanlı, Kurtçu gibi şirketlerin kısmen ya da tamamen ortadan kalktığı, ağırlıklı olarak göç ile kente gelmiş ve özellikle inşaat sektöründe varlık gösteren yeni şirketlerin yükselişe geçtikleri görülmektedir. Bu durum geçmişte özellikle ekonomik anlamda güçlü olan ailelerin bazılarının etkilerini devam ettirdiği, ancak dikkate değer bir oranda ailenin ise kentin yeni dinamiklerine uyum sağlayamayarak eski güçlerini yitirdikleri şeklinde yorumlanabilir.

Bursa kent elitlerinin, tarihsel evreler bazında incelendiği 3. bölümde, ülkenin ve yerelin elit yapısına ilişkin olarak şu saptamalar yapılabilir;

Bursa, imparatorluğun ilk başkenti olarak önemli bir pozisyona sahip olmakla birlikte, özellikle Tanzimat sonrası dönemlerde yeşeren ticaret hayatıyla İstanbul ön plana çıkmıştır. İstanbul; Roma, Bizans, Osmanlı izlerini görebileceğimiz çok özel,

---

²⁷ Bir spor kulübünün başkanlığı, spor karşılaşmasının yapıldığı stadyumda kentin valisi, belediye başkanı, emniyet müdürü, holding sahipleri gibi üst düzey siyasi, yönetsel, ekonomik elit grubunun bir aradılığı anlamına gelmektedir ki, bu karşılaşma sempatik kanaldan ilişkilerin gelişmesini sağlar. Ayrıca kulüp başkanı binlerce taraftarı temsil gücüne sahip olmaktadır. 1963’te kurulan Bursaspor kulübü başkanlığını, Talat Diniz, Şükrü Şankaya, Mümin Gençoğlu, Cavit Çağlar, İbrahim Yazıcı, Erdoğan Bilenser, Hikmet Şahin, Erkan Köristan gibi pek çok güçlü isim yapmıştır. Bu kişiler arasında bakanlık, belediye başkanlığı yapmış ya da Bursa sanayisine önemli katkılar sunmuş elitler bulunmaktadır. Bu kişilerin bir kısmının biyografisi tez kapsamında incelenmiştir. Konu daha geniş bir araştırmanın problemi olacak niteliktedir.

kadim bir coğrafyadır. Dolayısı ile Türkiye'nin ilk girişimcilerinin (ağırlıklı olarak İstanbul) ortaya çıkış koşulları; devlet erkânına yakın olmaları, dünya ekonomik yapılanmasında İstanbul'un düğüm noktası olması, finansal kapitalin ağırlıklı olarak bu kentte bulunması gibi nedenlerle farklı olmuş ve bu farklılıklar avantaja dönüştürülmüştür.

Bursalı girişimciler ise daha çok kentin kendi dinamikleri ile var olmuşlardır. Kentteki demiryolları ağı, havayolu ulaşımı, üniversite olanakları İstanbul'la karşılaştırıldığında bu yorum somutlaşır. Bursa her zaman "İstanbul'un arka bahçesi" olarak görülmüş, kentle ilgili kararlarda İstanbul elitleri, yerel elitlerin önüne geçebilmiştir. Halen kentte üretim yapan güçlü sanayi kuruluşlarının bazılarının merkezi İstanbul'dur ve ihracatları üretimin yapıldığı Bursa değil, İstanbul üzerinden gerçekleşmektedir. İstanbul'un sanayicisi, inşaat sektörünün avantaj yakaladığı sanayi/konut arsası konusunda Bursa'da pozisyon yakalamakta ve karar mekanizmalarının içerisinde yer almaktadır.

Bursa'nın farklı dönemlerinde ön plana çıkan (ilerleyen bölümlerde yönetime olan etkileri ele alınacaktır) ekonomik elitleri; holding ve medya kuruluşuna sahiptir. Yereldeki ekonomik/ siyasi elitlerin yönetime olan etkileri dönem itibarı ile konjonktür gereği yapılı çevre üzerinden temellendirilmeye çalışılacaktır. BAOB (Bursa Akademik Odalar Birliği) bünyesinde yapılan sempozyumlar, odaların yayımlamış oldukları faaliyet raporu incelemeleri, açılan dava dosyaları, seçili örneklem üzerinden yapılan mülakatlar konunun aydınlatılmasında incelenerek yorumlanmıştır. Aşağıda Bursa'da kent yönetiminde meydana gelen değişimler incelenmiş ve yönetsel değişikliklerin, kapitalist girişimcilerin kâr amacıyla kentsel yapılı çevreye yaptığı müdahalelere olan kolaylaştırıcı etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

3.4. Bursa'da Kent Yönetiminde Değişimler

Bu bölümde kısaca Bursa'da geçmişten günümüze kent yönetiminde meydana gelen değişimler ortaya konulmaya çalışılacaktır. "Bursa'da Kentleşme ve Kent Yönetimi" başlığı altında kentteki yönetim tarihsel olarak incelendiğinden, bu kısımda ağırlıklı olarak yakın dönemde yaşanan değişimlere yer verilmiştir. Ancak kent yönetiminin

tarihsel izlekte kısaca ele alınmasının, kapitalizm/kent/yönetim ilişkiselliğinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı düşünülerek, konuya kısa bir özetle giriş yapılmıştır. Bu noktada tarihsel olarak yaşanan ekonomik temelli paradigma değişimlerinin yönetim anlayışında farklılıklar oluşturduğu ve kent yönetimlerinin de bu doğrultuda dönüşüme uğradığı söylenebilir.

Osmanlı'da devlet dışında sivil toplum var olmamış, artık değere el koyan aşırı merkezileşmiş yapı, sivil toplumun ve yerel güçlerin gelişmesini engellemiştir (Şengül, 2001 b:100). Merkezi yönetimin zayıflaması sonucu; yerel hizmetleri sunma, vergi toplama ve batılı ülkelere ödenen borçlar nedeniyle yaşanan sıkıntılar devleti ve Tanzimat idarecilerini, merkezi yönetime yardımcı olacak yerel birimleri kurma konusunda harekete geçirmiştir. Ancak yerel yönetimler, sıkı bir vesayetin altında olmuştur. Son dönemlerde yerel yönetimlerin güçlenmesine yönelik yapılan engellemelerin ardındaki düşünce, benzer şekilde yönetime dair değişmeyen algıdır. Bu düşünce biçiminde yerel yönetimler merkezi yönetimlerin bir uzantısı olarak görülmektedir (Ünal, 2011: 246). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren var olan temsiliyet yapısında, merkezi anlamda büyük sermaye çıkarlarını gözeten ve korporatist özellikler içeren temsiliyet ile yerel düzeyde yerel eşraf ve küçük girişimcilerden oluşan daha küçük ölçekli çıkarların temsil edildiği farklı iki biçim bulunmaktadır. 1960'lara dek belediye başkanları merkezi yönetimin, meclisler ise yerel düzeyde güçlü grupların temsilcisi olmuştur (Şengül, 2001 b: 103).

Öte yandan, 1970'lerin sonlarına dek, yerel siyasette bölüşüm temelli çelişkiler ortaya çıkmış, kent siyasetinde çatışmacı bir ortam oluşmuştur. Devletin kendi içerisinde merkezi ve yerel yönetim çelişkileri yaşanmış, 1970 sonrasında bu dinamikler tamamen ortadan kalkmasa da, kent siyasetinin merkezinde daha çok kimlik temelli siyaset yer almıştır. Ayrıca sonraki dönemde çatışmacı siyasetin yerini uzlaşmacı siyasete bıraktığı görülmektedir. Özellikle 1980'lerle birlikte ise ulusal devlet merkezli gelişme stratejileri, küresel ve dışa açık büyüme stratejilerine evrilmiş, emeğin yeniden üretiminin yerini ekonomik büyüme almıştır. Bu stratejide devlet, kentsel ekonomik büyümeye yönelik sermaye grupları lehine müdahale etmeye başlamıştır. Yerel devlet güçlendirilmiş ve bu noktada ulusötesi güçlerin de belirgin bir etkisi olmuştur. Ulusal düzeyin zayıflaması, yerel mücadeleleri

tetiklemiştir. Ulusal-yerel ilişkisi yerini küresel-ulusal-yerel yapılar ve güçler arasındaki şekillenmeye bırakmıştır. Sürdürülebilirlik, yerel aktörlerin katılımı, devlet/sivil toplum arası müzakereci işbirliği bu sürecin temel unsurlarıdır. Bu süreçte, 1992 RİO zirvesi ile başlayan ve 1996 HABİTAT II zirvesi ile şekillenen bir Yerel Gündem 21 yapılıması oluşturulmuştur. Ulusal olarak IULA ve EMME tarafından şekillendirilen süreç, yerel anlamda belediyeler üzerinden yürütülmekte, YG 21 koordinatörleri belediye başkanınca atanmaktadır. Sürecin yerel düzeyindeki katılımcıları yer yer bireyler olsa da, temsiliyet biçimi korporatizmdir; bu yapıda bireyler dernek, meslek odası, vakıf temsilcisi olarak var olurlar. Burada kaygı verici boyut, yerel siyasetçilerin, süreci kendi çıkarları ve projeleri doğrultusunda yönlendirmeleridir. Sistemde bunu önleyici mekanizmalar yoktur. Örneğin belediye yöneticileri değıştikçe, kent konseyi sekreterleri de değışmektedir (Şengül, 2004: 125-133).

Değişim, kendi kavramlarını da beraberinde getirmiştir. 1990'lı yıllarda Anglosakson siyaset bilimci ve iktisatçıların government (yönetim) kavramı yerine kullanmaya başladığı governance (yönetişim) kavramı "karşılıklı", "etkileşimli" yönetime geçişi belirtmektedir. Yönetişim modelinin kabul gördüğü yaklaşımlar olduğu gibi, bu modeli reddeden ve kavramı neo-liberalizmin uluslararası örgütler aracılığı ile dayattığı bir model olarak ele alan yaklaşımlar da söz konusudur (Çam, 2014: 197,199,210).

Türkiye'de kamu yönetiminde yapılan reformların temelinde "Yeni Kamu Yönetimi" yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşım ise anti-bürokratik yapıyı öngörerek, piyasa mekanizmalarına dayalı yeni bir rasyonellik anlayışını beraberinde getirmiştir. Ayrıca yönetime katılma, açıklık ve hesap verilebilirlik, stratejik planlama, yerelleşme gibi ilkeler çerçevesinde kurumlar oluşturulmuştur. Yerelleşme stratejisi merkezi yönetimden, yerel yönetime yetki devrini öngörmektedir. Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in özelleştirmeyi de içine alan "yerelleşme" (decentralization) formülasyonu dört farklı şekilde ele alınmıştır. İlki merkezden-taşra örgütüne yetki devri/yetki genişliği (deconcentration), ikincisi merkezden-taşra örgütünden yerel yönetimlere yetki devri (devolution), üçüncüsü yetkinin her kademedede bir alt

hiyerarşiye devri anlamında (delegation) ve sonucusu yetkilerin topluma-özel kuruluşlara aktarılması, özelleştirmelerdir (Çetin, 2010: 26).

Neo-liberal devlet anlayışı ile şekillenen yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu kesiminin örgütsel yapısı ve iş görme tekniklerinde değişimlere neden olmuş ve kamunun faaliyet alanı daralmıştır. Bu noktada kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından da yerine getirilebileceği düşüncesi önem kazanmıştır. Kamu hizmetlerinin pazar kurallarına göre hesaplanıp, maliyetin hizmet alanlara paylaştırılması, özellikle eğitim ve sağlık alanlarında büyük eşitsizliklere neden olmuştur. Ayrıca hizmetlerin özelleştirilmesi, bu fonksiyonların kâr amacı güden özel sektöre ya da firmaya devredilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum hem çalışanların müzakere gücünü, hem de topluma sunulan mal ve hizmeti azaltmaktadır. Bu uygulamaların nedeni, uluslararası sermaye kuruluşlarının devleti sistem dışı bırakma isteğidir. Kamu kuruluşlarının birer ticari işletme, yurttaşların müşteri niteliğine büründüğü bu sistemde; bireyler, özel sektör, sermaye sahipleri ve çok uluslu şirketlerin çıkarları ön planda tutulmaktadır. Yerel hizmetlerde özelleştirme uygulamaları olarak; ihale yöntemi, imtiyaz yöntemi, şirketleşme yöntemi, yap-işlet devret modeli, satış yöntemi, fiyatlandırma yöntemi ve yasal kurumsal serbestleşme yöntemleri kullanılmaktadır (Sarıoğlu, 2005: 18,30-33).

1980 sonrası yerel yönetim sisteminde "büyük kent modeli"ne geçilmesi, belediyelerin akçal kaynaklarının ve bazı yetkilerinin artırılması, 1980 sonrası belediyecilik uygulamaları özellikle belediyeler konusunun çok tartışılmasının nedenidir (Yalçındağ, 1993: 43). 1980 sonrası yerel yönetimlerde meydana gelen değişim incelendiğinde, 1980-85 yılları arasında azalma eğiliminde olan belediye sayısında, 1985 sonrasında ciddi bir artış olduğu görülmüştür. Bu sayı 1985 yılında 1725 iken, 1997'de 2837'dir. Dönemin en önemli özelliği, yerel yönetim birimlerinden belediyelerin görev ve yetkilerindeki artıştır. Özellikle büyük kentlerde 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı anakentlerle ilgili yasa, genel bütçe gelirlerinden belediyelere (%10'lara varan) pay verilmesine ilişkin 1981'de çıkarılan 2380 ve 1984'te çıkarılan 3004 sayılı yasalar ile 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı imar planı yapma yetkisini belediyelere veren yasa gibi 1980 sonrası yapılan düzenlemeler sonucu belediyelerin gelir ve yetkileri genişletilmiştir. Belediyelere tanınan imar yetkisi kentsel rantları, sermaye birikimi sağlayan kârlı alanlara dönüştürmüş,

belediye meclislerinde çıkar birliği sağlayan ticaret sermayesi ve yeni küçük üreticiliğin ağırlıklı olarak temsil edildiği yerel yönetimler iş gücünün yeniden üretiminden uzaklaşıp, kentsel altyapı çalışmalarına ağırlık vermiş ve verdiği hizmetleri özelleştirirken, finansman ihtiyacını uluslararası mali sermayeden karşılamışlardır (Doğan, 2001: 115). 24 Şubat 1984'te yürürlüğe giren 2981 sayılı yasa kaçak inşaatları meşrulaştırmış, tek tek kaçak yapıların yerini kaçak mahalleler almıştır. 1985 yılında siyasi iktidarın demokrasi adına yerel yönetimlere yetki devri, 9 Mayıs 1985'te 3194 sayılı İmar Yasası'nın yürürlüğe girmesini sağlamış, kent planlaması ve imarda, kamusal yarardan uzaklaşmıştır. İmar planlarının yapılması ve değişikliğe uğratılması yetkisinin belediyelere verilmesi, denetim mekanizmalarının tam olarak çalışmaması nedeniyle şehircilik ilkelerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Yasa sonrası belediye meclislerinin gündemleri, imar rantlarına yönelik tartışmalarla geçmiştir. Meydana gelen değişiklikler diğer büyük kentlerde olduğu gibi Bursa'da da plansız ve kaçak yapılaşmanın yaşanmasına ve yanlış kentleşmeye neden olmuştur. Oy vaatleriyle izin verilen kaçak yapılar sonradan ruhsatlandırılmış ve bu mekanizma geleneksel bir hal almıştır. Toplumda kaçak yapılar bir şekilde affedilir yargısı oluşmuş, hukuk kuralları ihlal edilirken, kolay yoldan köşe dönme politikaları gelişmiştir (Akdoğan, 1997: 182-183). Yeşilşehir, Göktuğ Gökdeleni (Plaza) ve benzeri davalar, Bursa'daki ekonomik elitlerin bu konudaki tavrını net olarak göstermektedir.

Kapitalist üretim sisteminde kentler, uygulanan politikalardan bağımsız olarak, kentsel rantlara teslim olmuştur. Rantların ortaya çıkışı ve denetlenmesi ise üretim/bölüşüm ilişkileri üzerinden şekillenmektedir. Üretim ilişkilerindeki biçim değişikliği, oluşan rantın ortaya çıkış biçiminden, miktarı, paylaşım biçimi ve paylaşan kesime kadar tüm bileşenleri değişime uğratmaktadır (Akın, 2007: 271-272). Dünyadaki ekonomik ve politik değişime paralel olarak dönüşüme uğrayan yerel yönetim anlayışı Bursa kentinde de pek çok sorunun odak noktasını oluşturmuştur.

Bursa kentinde yaşanan tahribatı ortaya koymak adına hazırlanan "Kent Raporu 2009"un önsözünde Şengül, hakim anlayışın bir süredir kentlerdeki kamusal mekân ve değerleri ortadan kaldırma çabasına girdiğini, uzun soluklu mücadeleler sonucu

elde edilen bu değerlerin özel ellere devredilmesinin söz konusu olduğunu, bunun yapılması aşamasında güçsüz kesimleri yerlerinden etmenin ve kamusal olanaklardan mahrum bırakmanın ilke haline getirildiğini belirtmiştir. Bursa Kent Raporu'nda özellikle TMMOB'a bağlı odaların Bursa Şubeleri ile demokratik kitle örgütlerinin birlikte açtığı davalar için yapılan çalışmalar bir araya getirilmiştir. Raporda "Nasıl Bir Yönetim İstiyoruz?" başlığı altında Mahalli seçimlerde Bursa kentini yönetmeye aday tüm Büyükşehir ve İlçe Belediye Başkan Adaylarına seslenen bölüm, aynı zamanda var olan yönetsel yapının iyi bir eleştirisidir. Şehir Plancıları Odası'nın ilgili bölümdeki isteklerinden bazıları özetle şöyledir;

* Kent ile ilgili tüm kararlar, yönetim kavramı arkasına gizlenmeden, Meclis toplantıları halka açık olmalı, halk önünde tartışılmalı ve Encümen kararları kamuoyuna duyurulmalıdır.

* Kent politikaları ve imar planları önce insan ilkesine göre geliştirilmeli, kamu yararına aykırı değişiklikler önlenmelidir.

* Kent, kolektif akıl ve irade temelinde, farklı kesimlerin ortak yaşam ve dayanışma bilincini esas alan yeni kamusal mekânlar üretilmelidir.

* Kent çevresindeki kamu arazilerinin, binaların satış ve özelleştirme yoluyla elden çıkarılmasına son verilmelidir.

* Plan değişiklikleri, “özel” amaçlı değil, kentte eksikliği hissedilen sosyal donatı ve teknik alt yapı amacıyla gerçekleştirilmelidir.

* Plan kararları katılımcı, şeffaf olmalı ve İmar Komisyonlarında meslek odaları yer almalı, kamu yararına aykırı uygulamalar karar sürecinde aşılmalıdır.

Yukarıda maddeler halinde verilen, Bursa'daki kent yönetiminin olması istenen şekli, diğer yandan sistemin nasıl işlediğinin de ipuçlarını vermektedir. Aşağıdaki bölümde Bursa kent yönetiminde ortaya çıkan sorunlar ile açılan davalar ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

3.4.1. Kent Yönetiminin Temel Aktörleri: Belediye Başkanları ve Meclis Üyeleri

Ülkemizdeki kent yönetimlerini "öteki" üzerinden değerlendirmek, konuyu anlamaya yönelik bir açıklık sunmaktadır. Şengül konuya ilişkin olarak, Batı'daki ve ülkemizdeki belediye yapısını karşılaştırarak bazı saptamalarda bulunmuştur. Çalışmasında, Batı ve Türkiye örneklerinin belediye anlamında karşıtlık içerdiğini anlatan Şengül, Batı'daki güçlü belediye örgütlenmesinin ardında burjuva yönetimi bulunduğunu ve güçlendirilen kuruluşların kitlelerin yaşayışında olumlu etkilerinin gözlemlendiğini belirtmiştir. Şengül, ülkemizde kent kökenli bir sivil toplum geleneği olmadığını, karar alma ve kurumlaşma erkinin yerel düzeye bırakılma ihtimalinin ise aşırı iyimserlik olacağını ifade etmiştir. Şengül'e göre, Osmanlı'dan devralınan merkezîyetçi yapı güçlenerek sürmekte ve bu durum yerel yönetimleri güçsüzleştirmektedir. Ancak bu durum tarihsel olarak hiçbir dönemde yerel birimlerin tamamen merkeze boyun eğdiği ve yerelin çıkarlarının temsil edilmediği anlamına gelmez (Keyder'den Akt. Şengül, 2001 b: 100-101).

1980 sonrası yapılanmanın, önceki dönemden farkı, yerel yönetimlerin büyük ölçekli sermayenin ilgi alanına girmesidir. Sadece ulusal değil, uluslararası şirketler yerel yönetimlerle iş yapmaya başlamış, bu yapılanma belediye başkanı ve belediye meclisi ikiliğine farklı anlamlar yüklemiştir. Belediye meclisleri, patronaj ilişkilerinin odağı pozisyonundadır. Benzer şekilde belediye başkanlarının çevresinde büyük şirketler ve çıkar grupları bulunmaktadır. Bu ikili temsiliyet yapısı bazen çelişmekle birlikte genel olarak eklenmekte ve birbirlerini güçlendirmektedir. Belediye şirketleri bu yapının ortaya çıktığı çıkar paylaşım odakları olarak gösterilebilir (Şengül, 2001 b: 111-112). Sermayenin yapılı çevreye yöneldiği bir ortamda kent toprağına verilen imar hakları, rantların miktarını belirlemekte ve bu ranta sahip olmak isteyen farklı çıkar gruplarının çatışmasına neden olmaktadır. Bu noktada devletin rolü sermaye birikimi sürekliliğini sağlamak ve piyasayı düzenlemektir. Devletin, mekân örgütlemesine yönelik yapacağı müdahaleler son derece önemlidir. Devlet; arsa spekülasyonlarından, kredi-faiz politikalarına, yasal çerçevelerin oluşumundan, planlamaya dek var olan çatışmaları önleyici mekanizmaları kurmalıdır (Akin, 2007: 272).

Kamusal haklar, çevre hakkı, insan hakları ya da Harvey'in "*kentsel hak*" kavramı çerçevesinde düşünülmesi gereken yapılı çevrenin düzenlenmesi girişimlerinde özellikle 1990 sonrasında oluşan ihlallere, başta Bursa ve İzmir Baroları olmak üzere meslek odaları, bazı sivil toplum örgütleri ve sınırlı sayıdaki vatandaş itiraz etmiş ve hak arayışına gitmişlerdir. Bu hak arayışları ile ilgili ilk kapsamlı dava, Bursa Orhaneli Termik Santrali davasıdır. Bu davayı yine Bursa'daki Göktuğ Gökdeleni/Plaza davası, Yeşilşehir davası, Uludağ davaları izlemiştir. Benzer şekilde İzmir Barosu avukatları da, Muğla Yatağan ve Gökova Termik Santral davaları ile Bergama Altın Madeni davalarını açmışlardır. Sayıları gittikçe artan ve kenti yaşanmaz hale getiren bu projeler, planlama ve şehircilik ilkelerine de aykırıdır (Arabacı, 2013: 2). Harvey'e göre kentler öncelikli olarak kentte yaşayanların çıkarlarını korumak ve geliştirmek için planlanmaktadır dolayısı ile bu kişilerin yaşadıkları kente dair haklarını bilme ve onun üzerinde karar verme hakkı bulunmaktadır.

Ancak her şeye rağmen, Belediye Meclislerinden ağırlıklı olarak kişilere özel imar planları çıktığı bilinmektedir. Bursa'da TMMOB Bursa İl Koordinasyon Kurulu (İKK) tarafından düzenlenen Kent Sempozyumlarında bu uygulamaların örnekleri net olarak görülmektedir. Bu noktada, Bursa'ya özgü BAOB (Bursa Akademik Odalar Birliği) çatısı altında birleşmiş bir güç oluşumundan bahsetmek doğru olacaktır. Bu yapı içerisinde, tüm akademik odalar bir arada bulunmakta ve eş güdümlü olarak çalışmaktadır. Mekânsal anlamda da bir arada bulunan odalar, kentin problemlerini ortaya koyup çözüm üretmek adına ciddi anlamda çalışmalar yapmakta ve yapılan usulsüzlüklere bir direnç oluşturmaktadır. "Bursa Kentine Çözümler" başlığı altında yapılan sempozyumlar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Her kentte yapılan ve Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden şehir plancıları, hukukçular, mühendisler vb. farklı alanlardan çok değerli uzmanların katılımıyla gerçekleşen bu çalışmalar, kentlerin gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Bursa kentinde farklı tarihlerde düzenlenen benzeri sempozyumlara konu olan bu davalar (mimarlar odası, şehir plancıları odası, baro, ziraat mühendisleri odası ya da çevre mühendisleri odası gibi bir ya da birden çok odanın açmış olduğu davalar) aşağıda kısaca verilmiştir. Adı geçen davalardan bazıları daha sonraki bölümlerde kentin ekonomik ve siyasal elitleri ile ilişkilendirilecek ve dava konusu daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

*Göktuğ Gökdeleni/Tower Plaza: Plaza, Altıparmak semtinde Bayındırlık İl Müdürlüğü'nün hemen yanındaki alanda bulunmaktadır. Stadyum Caddesi'nde 1990 yılında 38 bin metrekare alan üzerine inşa edilen yapının sahipleri Flash TV'nin de sahipleri olan Göktuğ Grubu'dur. Bu bölgede yaşayan yurttaşlara 5 kat olarak verilen imar yüksekliği, Göktuğ Grubu inşaatında 78 metreye yükseltilmiş, mahkemenin verdiği ruhsat iptali kararı ise Osmangazi Belediyesi ve Büyükşehir Belediyelerince göz ardı edilmiştir (Akdoğan, 1997: 183).

Akademik odaların başlattığı hukuki süreç, Osmangazi Belediyesi'nin 24.07.1991 tarih, 69 Sayılı Meclis Kararı ile imar planında plan tadilatı yapılmak istenmesi ile başlamıştır. Bölge İdare Mahkemesi'ne açılan dava devam ederken 31.12.1993 tarih, 50/11 Sayılı inşaat ruhsatı verilmiş, Bursa 1. Bölge İdare Mahkemesi'nin Belediye Meclis Kararları'nın iptal edilmesi kararı (31 Ocak 1995) ve Danıştay 6. Dairesi, temyiz işleminde bulunan mal sahibinin talebini red ederek dosyayı Bursa 1. Bölge İdare Mahkemesi'ne göndermiştir. 09.04.1996 tarihinde yargı kararlarını uygulamayan Belediye Başkanları hakkında İçişleri Bakanlığı ve Cumhuriyet Savcılığı'na suç duyurusunda bulunulmuştur. Bu arada yapı, ruhsat ve eklerine aykırı olarak devam ederken; 17+3 bodrum kat, 20+4 bodrum kat olarak, tadilat ve ilave kat ruhsatı alınmadan yapılmıştır. Ayrıca, bahsi geçen gökdelenin, zemin katı geçici işletme ruhsatı ile süpermarket olarak kullanılmıştır. 30.06.1999 tarihinde Bursa İdare Mahkemesi'ne yapılan başvuru ile ruhsatın iptali ve dava sonuna kadar yürütmenin durdurulma kararı talebinde bulunulmuştur.

1999-2004 yılları arasında görev yapan Bursa Büyükşehir belediye başkanı, kentte reklam sektörünün önde gelen isimlerindedir ve İpekiş'i satın alan Ankaralı Tarman Grubu'nun da reklam danışmanıdır. Merinos'un karşı köşesinde, Göktuğ Gökdeleni'ne yürüme mesafesinde ve Bursa'nın nefes aldığı Kültürpark'ın arazisine bitişik olan İpekiş'in yeni sahiplerinin en büyük hayali ise burayı bir AVM'ye dönüştürmektir. Nitekim bu amaçla da yıkılmıştır.

Dönemin Büyükşehir belediye başkanı yeni bir Kültürpark projesi ile Bursalıların karşısına çıkmış ve bu proje ile park içerisindeki işletmelerin İpekiş arazisinin hemen yanına getirilmesi amaçlanmış, kurulacak AVM'nin destek unsurları haline getirilmiştir. Aynı proje içerisinde İpekiş'e çok yakın bölgede ruhsatsız ve BUSKİ

(Bursa Su ve Kanalizasyon İdaresi) kaynaklarını kullanarak bir kültür merkezi inşaatına başlanmış, Bursa kent savunucuları olarak adlandırdığımız kişilerin önderliğinde (Bursa Barosu, Şehir Plancıları Odası, Mimarlar Odası, Lütfü Kırayoğlu, Gürhan Akdoğan, Levent Gencelli vb.) açılan dava sonucunda inşaat, BUSKİ kaynaklı para aktarımının durdurulmasıyla engellenmiştir. BUSKİ kentin su ihtiyaçlarını karşılayan bir kurumdur ve alanı dışına para aktarmıştır. Mahkeme kararı ile para aktarımının sonlandırılması, yapılan inşaatın yarım kalma nedenidir. İnşaatın durdurulmasında Kültürpark esnafının kenetlenmesi ve kamuoyu baskısı yaratılması etkilidir. Bu nedenle İpekiş projesi yirmi yıl sonraya sarkmış, Göktuğ Gökdeleni de karanlığa gömülmüştür.

2004 sonrasında gelen belediye başkanı döneminde Kültürpark esnafı öncülerini AKP'li belediye meclisleri içerisinde yer almış, projenin yapılmasını siyaseten de engelleyerek, kontrol altına almışlardır. Şu an AVM ve yeni yerleşim alanları merkez dışına kaydığından, sözü edilen projelerin eski önemini kaybettiği söylenebilir.

1 ve 2 Mart 2019 tarihli yerel basında Göktuğ Gökdeleni'nin yıkılacağına dair haberler çıkmış, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından Bakanlıkça yetkili firmaya hazırlatılan riskli raporunun tamamlandığı, 2018 Ekim ayında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından onaylanan yapının çürük olduğunun bilimsel olarak da tescillendiği, Şubat ayında tahliye sürecinin başlatıldığı belirtilmiştir. Bundan sonraki süreçte binanın kat kat yıkılacağı bilgileri de aynı haberler kapsamında yer almıştır. 2019 yılında bina yıkımı başlamış olup, süreç devam etmektedir.

*Uludağ İkinci Bölge Yapılaşmaları: Uludağ bitki ve hayvan türleri, kendine has endemikleri ile "milli park" olarak tescillenmiştir. Ancak burada turizm adı altında yoğun yapılaşma alanları oluşturulmuştur. Bölgenin yapılaşmasına izin veren planlar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca onaylanmıştır.

Uludağ'ın I. ve II. Bölgeleri'ndeki yapılaşmalar incelendiğinde, ulusal ve yerel elitlerce istilaya uğradığı görülür. Son 35- 40 yılda yörede oluşan rant mekanizması, siyasi iktidar tarafından görülmemekte ve uygulanan "orman kanunları" sonucu dağ gün geçtikçe kirlenmektedir. Pergel yasa sonrası Büyükşehir Belediyesi sınırlarında kalan yerleşim, Uludağ'ın şanslıymış gibi görünse de bölge tümüyle korunma

konusunda ümit vermemektedir. Dağdaki su kaynaklarının talanı da ayrı bir sömürü alanıdır. Uludağ kaynaklarının su pazarında büyük bir yeri bulunmakta ve bu pazar yerelden çok uluslu şirketlere kaymaktadır (Gencelli, 2009 b: 228-229). Günümüzde Uludağ turizmi iki, ikibuçuk aya sıkışan kış turizminden ibaret kalmıştır.

*Doğanbey Toki: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Osmangazi Belediyesi ve TOKİ birlikteliği ile gerçekleşmiş bir projedir. Projenin amacı çöküntü alanı olan bölgenin yenilenerek kente kazandırılması şeklindedir. Ancak proje pek çok açıdan eleştiriye uğramış, başarısız kentleşme örnekleri açısından kitaplarda yer almış, tezlere konu edilmiştir.

Uzun bir sürece yayılan (25 yıllık tartışma konusu) yapılaşmanın sorumluluğunu hiçbir iktidar üstlenmemiş, bu yapılaşma tarihi kimliği ile ön plana çıkan kentin önüne çekilmiş devasa bir set olmaya devam etmiştir. Bugün inşaatı yapan iktidar dahil olmak üzere tüm yetkililer, kent silüetini bozan bu binaların yıkılması gerektiği konusunda hemfikirdir. Hükümet yetkililerinden zaman zaman kat sayısının azaltılacağı yönünde açıklamalar gelse de şu ana kadar hiçbir somut adım atılmamıştır.

*KOTİYAK: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kararı ile 223 hektar alan "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi" alanı ilan edilmiş, Karacabey ilçesi İkizce, Taşpınar, Orhaniye köyleri arasındaki tarım arazileri sanayileşmeye açılmıştır.

Harita: 3.5 KOTİYAK

Kaynak: Hakan Karademir, Bursa 5. Kent Sempozyumu, 2015

Uluabat Gölü kenarında bulunan İkizce Köyü'nün yaklaşık 2300 dönümlük arazisinin sanayileşmeye açılması anlamına gelen bu proje, uluslararası öneme sahip sulak alanlar (RAMSAR) sözleşmesi ile korunan gölün yok olması, tarımın bitmesi, sosyo-ekonomik dönüşümlerin yaşanması anlamına gelmektedir.

Dönemin CHP İl Başkanı Gürhan Akdoğan'ın 18.08.2011 tarihli Meltem Gazetesi (Karacabey yerel gazetesi) internet sitesinde yer alan açıklamalarına göre; TOKİ, Bursa Valiliği ve SS 75. Yıl KOBİ Sanayicileri Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi (KOTİYAK) arasında gizli bir protokol imzalandığı ve İl Genel Meclisi'nin 1/100000 ölçekli planlarda değişiklikler yaparak verimli tarım arazilerinin sanayi arsasına dönüştürüldüğü ifade edilmiştir.

İzmir yönünde artan sanayileşme ve İstanbul-İzmir otobanının yapımı, İstanbul sanayicisinin ucuz sanayi arsası gereksiniminin Bursa çevresinden karşılanması yönünde atılmış adımlardır.

*BESOB Sanayi Sitesi: Verimli tarım arazileri üzerine yapılmış yaklaşık 300 hektarı kaplayan bir sanayi sitesidir. Kentte dağınık bir halde bulunan esnaf ve sanatkarların bir çatı altında toplanmasına yönelik olarak yapıldığı söylenen ve 2020'de tamamlanması planlanan proje, 3-4 bin işyeri hedeflemektedir. Yapımı devam eden sanayi sitesi, Bursa'nın en uç noktasında gereksiz bir trafik yükü yaratacak ve doğaya zarar verecektir.

*Yeşilşehir/ Yasemin Park: Yeşilşehir projesi Bursa Osmangazi ilçesi Demirtaş Nahiyesi, Tepecik mevkiindeki 987 dönüm arazi üzerinde yapılması planlanmış bir projedir. Bu proje için, birinci sınıf tarım arazisi üzerine kurulmuş 25.000 (konut sayısına dair farklı rakamlar belirtilmiştir) konutluk küçük bir kent, tanımlaması yapılabilir. Projenin yapım sürecinde TMMOB ve Baro tarafından açılan davalar ruhsatın iptaliyle sonuçlansa da, mahkeme kararları uygulanmamıştır. Temel atma törenine bürokratların gösterdiği yoğun ilgi, işlenen kent suçlarına ilgisiz kalındığının, hukukun göz ardı edildiğinin, parayı verenin dilediğini yaptırdığının tipik örnekleridir (Akdoğan, 1997: 183).

Yeşilşehir ismi ile başlayan proje ilerleyen dönemde yatırımcı sanayicinin bankacılık kökenli ekonomik kriz yaşaması nedeni ile SİNPAŞ GYO'na geçmiş ve ismi

Yasemin Park olarak değiştirilmiştir. Kalan arazilere ise Ottomanors adıyla yüksek katlı farklı bir site kompleksi inşa edilmiştir.

Eski Yalova yolu üzerinde ada bazında gerçekleştirilen bu yapılaşma örneği emsal oluşturmuş ve Yeşilşehir'in uzantısı olan aks bugün İstanbul yolu (yeni Yalova yolu) ile kesişerek, güzergâhta yeni elitlerin yüksek katlı binalarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aşağıdaki fotoğrafta İstanbul yolu üzerinde, Sönmez Pamuklu Tekstil A.Ş.'nin hemen yanında yükselen çok katlı binalar sözü edilen yapılaşmayı betimlenmektedir. Geçmişte dokuma fabrikalarının bulunduğu güzergah, şimdi yüksek katlı konut alanlarıyla çevrelenmiştir. Yolum ortasına yapılan raylı sistem hem yeni konut alanlarına ulaşımın sağlanmasında hem de yakınında bulunan U.Ü. Ali Osman Sönmez Kampüsü, Sönmez AVM, Anatolium AVM, AVM arkasında yer alan Terminal, Özdilek AŞ. Tesisleri, Yeni Adliye Tesisleri, Hilton Otel, Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi (DOSAB'ın 42 bin çalışanı bulunmaktadır) benzeri noktalara ulaşılması açısından önemlidir.

Yolu ortadan bölen raylı sistemin sağında bulunan Sönmez AVM, hemen yanında yer alan Anatolium AVM ile bölgede yaşayanların ihtiyaçlarına yanıt vermeye hazırdır. Anatolium AVM içerisinde bulunan İKEA gibi uluslararası mobilya ve ev aksesuarları mağazası da benzer şekilde pozisyon almıştır. Aşağıdaki görselde AVM'lere, OSB'lere uzanan ulaşım hatları, kapitalist sermayenin yeniden üretimi ve üretilen sanayi mallarının tüketimi için yapılandırılan kent politikasının kapitalist rotasını göstermektedir.

Dönemin çalışma ve sosyal güvenlik bakanı Faruk Çelik'in yaşanan ABD kaynaklı küresel ekonomik krizin, büyüme ve gelişmeyle atlatılacağı, bunun yolunun ise özel sektörden geçeceği iddiası, İKEA Türkiye Franchise-Maya Grubu Başkanı Nuri Özsüer'in ifadelerinde karşılık bulmuştur. Ancak İKEA Bursa için yapılan 80 milyon dolarlık yatırım, (konsept farklılığı olsa da) İnegöl'deki mobilya sektörünün rakibidir. Bu noktada İKEA'nın, Cargill'in açtığı yoldan yürüdüğü söylenebilir.²⁸ Küresel elitlerin Cargill sürecinde ülkedeki hukuku askıya alması, küresel sermayenin Bursa'ya yönelmesini cesaretlendirmiştir.

---

²⁸<https://www.cnnturk.com/2008/ekonomi/genel/11/13/ikea.4uncu.magazasini.bursada.acti/500421.0/index.html>

Fotoğraf 3.1 İstanbul Yolu Üzeri Yapılaşmaları –Sönmez A.Ş. Yanı

***Kent Meydanı AVM:** Kente yeni terminal yapılması nedeni ile eski otogar bir meydana dönüştürülmek istenmiş, ancak proje sonucunda beton yığınları arasında bir AVM ortaya çıkmıştır. Bu yapı “meydan” kavramının tüketimle yan yana geldiği yeni anlamının, günümüz kentsel tasarımındaki ifadesidir.

***Yıldırım Kentsel Dönüşüm:** 6306 Sayılı Afet Yasası gereği yapılandırılmış bir rant projesidir. Bu yasa gereği Yıldırım ilçesi, Ankara yolu 7. km'de 7 mahalle risk alanı olarak ilan edilmiş ve projelendirilmiştir.

***BİAPORT Residance ve AVM:** Nilüfer ilçesinde yapılan parsele ve sermayeye özel yapılaşmadır. Mevcut olan planları hiçe sayılarak yapılan bir projedir. Bu projede kat yüksekliği serbetisi ile şahsa özel plan yapılmış, ardından benzer örnekler artmıştır. Projeye yönelik olarak Bursa Mimarlar Odası Başkanı Can Şimşek'in itirazları; terk edilen alanın emsale eklenmesi, imtiyazlı plan notları, sermaye sahibi memnuniyetine yönelik olarak ilçe ve büyükşehir belediyesinin eşgüdümlü çalışmaları, yönetmeliğe aykırı olacak şekilde üst katlarda ortak alanlar, parsele özel

çekme mesafesi/imar yüksekliği şeklindedir.²⁹ Proje bu tür yeni yapılaşmalara emsal olması açısından olumsuz bir örnek oluşturmaktadır.

Fotoğraf 3.2 BİAPORT

Kaynak: Can Şimsek, Bursa 5. Kent Sempozyumu , 2015

*KORUPARK Residence ve AVM: Osmangazi ilçesinde var olan "Resmi Kurum Alanının/ Kömür İşletmesi" tanımlı alanın 2006 yılında satılması sonucu, "yüksek yoğunluklu konut ve ticaret bölgesi"ne çevrilmesiyle oluşturulmuş bir AVM ve residence projesidir. Açılan davalar ve yürütmeyi durdurma kararlarına rağmen inşaat tamamlanmıştır.

Fotoğraf 3.3 KORUPARK

Kaynak: Can Şimsek, Bursa 5. Kent Sempozyumu , 2015

²⁹ Can Şimşek, TMMOB Bursa İKK 5. Kent Sempozyumu "Kent'in Suçluları ve Suç Ortakları" Slayt: 18, Nisan 2015

*Atatürk Stadyumu ve çevresi: Stadyum yeri ve sembolize ettiği değerler açısından Bursa halkı için özel önem taşımaktadır. Bu nedenle de bulunduğu çevre, Kentsel Sit Alanı ilan edilmiştir. Stadyum ve çevresi, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından onaylanarak, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'ne gönderilen plan değişikliği ile (kapalı spor salonu ve yanındaki Atatürk Lisesi'nin yıkılması öngörülmüştür) dönüşüme uğratılmıştır. Kente meydan kazandırmak gerekçesiyle yapılan plan değişikliğinde, alanda ticari birimlerin yer alabileceği belirtilmiş, kamusal alanın, özel sektöre terk edilme olasılığı ortaya çıkmıştır. Yapılan itirazlar sonucunda ilgili alan “millet bahçesi”ne dönüştürülme sürecindedir.

*Dağyenice Göleti çevresinde yapılaşma: Dağyenice Göleti çevresinde, tamamı tarım arazisi ve ormanlık olan alanlarda, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca onaylanan plan ile gölet çevresine 800.000 metrekare üzerinde inşaat alanı yapılması öngörülmüştür. Bursa'nın turizm kenti arayışlarının bir sonucu olarak, sağlık turizmi çerçevesinde düşünülen projede, kent merkezinden bölgeye sıcak suyun taşınması isteği, rant adına atılan adımların sınırsızlığına örnek oluşturması açısından dikkate değerdir.

Harita 3.6 DAĞYENİCE TURİZM MERKEZİ

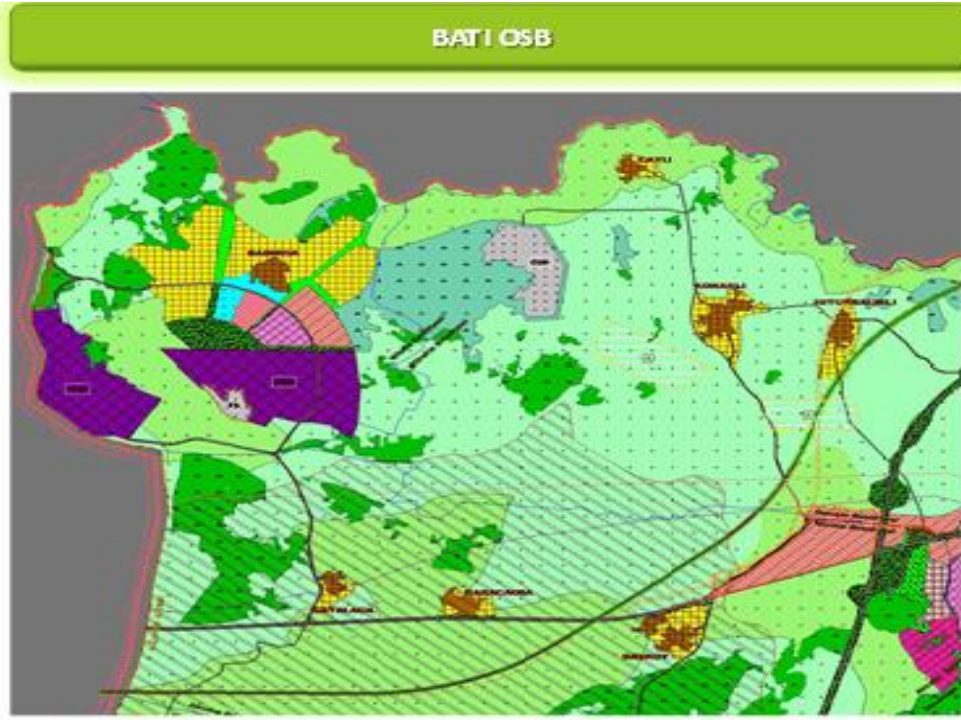
Kaynak: Hakan Karademir, Bursa 5. Kent Sempozyumu, 2015

*DOSAB Termik Santrali: Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'nde konut ve tarım alanları yanına yapılmak istenen kömürlü termik santral projesidir. Bu santral başta yöre halkı olmak üzere, Bursa'da yaşayan yüz binlerce insanın sağlığını tehdit edecek bir unsurdur. Bursa Kimya Mühendisleri Odası Başkanı Mehmet Kırka, bu santrallerde yanan kömürle büyük miktarda zehirli cıva arseniğin serbest kaldığını, santralin yüzbinlerce insanın yaşadığı mahallere çok yakın olduğunu ve hakim rüzgar yönünün şehre doğru olmasının var olan tehdidi arttırdığını ifade etmiştir. Bu proje Bursa Akademik Odaları önderliğinde açılan davalar sonucu yargıya taşınmış ve santralin yapımı engellenmiştir.

*Batı OSB/ Tekno OSB: Bursa'nın batısında bulunması proje adına yansımış, sonrasında TEKNOOSB olarak adlandırılmış sanayi projesidir. Nilüfer ve Karacabey ilçeleri sınırları arasında bulunmaktadır. Proje ile 1270 hektarlık alanda yeni bir Organize Sanayi Alanı oluşturulmak istenmektedir. Bu OSB'nin kurulacağı yerleşke, kentin tüm odaları ve demokratik sivil toplum örgütlerinin ortaklaşa kararları doğrultusunda oluşturulan 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı'na uygun değildir. Bu planda, sanayi yerleşimlerinde boşlukların bulunduğu ve yeni sanayi alanı gereksinimi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yeni oluşturulmak istenen sanayi bölgesi tarım toprakları üzerine kurulmak istenmekte, 1. sınıf verimli tarım arazilerinin bulunduğu alanlar hakkında, 'verimsiz toprak' şeklinde rapor almanın olağan hale geldiği görülmektedir. Ayrıca arazinin tamamı, DSI'nin Uluabat İkinci Merhale Planlama Sulama Sahası'nda kalmaktadır.

Harita 3.7 BATI OSB

Kaynak: Hakan Karademir, Bursa 5. Kent Sempozyumu, 2015

Kapitalist toprak rantının, tarımda kapitalist üretim ilişkileri ile ortaya çıktığını söyleyen Hoell, tarihsel olarak sermayenin önce sanayide gelişip, ardından tarım alanına sokulduğunu belirtmiştir. Toprak mülkiyeti ilişkilerinin kapitalist dönüşümü, ülkeden ülkeye farklılıklar içermekte, kapitalist üretim ilişkisinin bir unsuru olarak rant, kapitalizmin iktisadi yasalarının işleyişinin doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Feodalizmden bu yana toprak üzerinden elde edilen rant; emek rantı, ürün rantı ve para rantı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır (Hoell, 1975: 11,12,21). Kapitalist gelişim sürekli olarak bir değişim içerisindedir ve kapitalizmin toprak üzerinden elde ettiği rant, günümüzde tarım arazilerinin konuta ve sanayiye açılması üzerinden devam etmektedir. Bursa'da Gemlik, Mudanya, İzmir yönünde genişleyen yapılaşma, deniz kıyısında kıyı kanununa aykırı bir şekilde yapılmakta, ayrıca zeytinlik alanlara yapılan inşaatlar zeytinciliğin korunması ve geliştirilmesi hakkındaki kanunu ihlal etmektedir. Sanayi bölgeleri de benzer şekilde 1. sınıf tarım arazileri üzerinde kurulmaktadır. Demirtaş, Hasanağa, Çalı, Kayapa, Görükle, Gürsu, Kestel, Barakfakih vb. bölgeler buna örnek olarak gösterilebilir. Tarım alanlarının

yağmalanması, Uludağ'ın imara açılması, ovanın gittikçe genişleyen bir bölümünün sanayileşmeye açılması, tarımsal üretimin gerilemesi ile sonuçlanmaktadır ve Bursa halkı için yapılan yağmanın faturası ağır olacaktır. Yaşananlar, yerel yönetimler açısından bu sürecin, yağmadan pay alma ve seçimlerde oy toplama şekline dönüştüğünü göstermiştir. Ancak her şeye rağmen Bursa kentini savunan ve sorunlarına çözüm üreten örgütlü yapılar kent için çalışmaktadırlar (Akdoğan, 1997: 183).

Yakın dönemde Bursa'nın Karacabey ilçesine bağlı Danişment Mahallesi'nde yaşananlar yapılan mücadelelerin olumlu sonuçlanabileceğine yönelik güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bu örnekte köylünün öteden beri ekip biçtiği, hayvan otlattığı 830 dönüm mera arazisine, Karacabey Belediye Başkanı tarafından inşaat yapılması isteği gündemdedir. Köyün merası, Büyükşehir Yasası ile 2013 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş, köylüler meralarına inşaat yapılma istemine karşı gelerek, konuyu yargıya taşımışlardır. 2016'da açılan davanın sonucu köylülerin lehine gelişmiş ve Bursa 2. Sulh Mahkemesi yürütmeyi durdurma kararı vermiştir. Bu örnek Bursa'daki tarım arazilerine yapılan müdahalelerin, kentteki mücadelecilerle gelenek ile geri püskürtülebileceğine dair önemli bir başarıya işaret eder. Köylünün yoğun mücadelesi ile alınan bu karar köylerdeki tüm meralar için emsal karar niteliğindedir.³⁰ Bu örneğin hemen on beş gün sonrasında 22 Temmuz 2018 tarihli gazetelerde İzmir'in "Yavaş Şehir" ünvanına sahip Seferihisar ilçesinde kurulan orkinos çiftliğine karşı başlatılan hukuk mücadelesinin de başarıyla sonuçlandığı haberi yer almıştır. Haberde, çevreye zarar veren balık çiftliğinin Yargıtay'ca kapatılma kararı açıklanmış, yedi yıllık mücadelenin sonucunda Çevre Şehircilik İl Müdürlüğü'nün 2010 yılında vermiş olduğu olumlu ÇED raporunun iptal edildiği ifade edilmiştir.

Yukarıda saydığımız pek çok örnekte olduğu gibi Bursa'da; BAOB ve Bursa Barosu, "kentli hakları", "çevre hakları" çerçevesinde kentte yaşayanların sahip olduğu yasal hakların korunması açısından yapılan olumsuz/kayırmacı uygulamalara gerekli itirazlarda bulunmuş, yasal işlemleri başlatmış ve bir kent mücadelesi örneği vermiştir. Saydığımız örneklerin dışında; kum ocaklarının yapılaşmaya açılması,

---

³⁰ulusal kanal com tr, "*Köylüler Mera Davasını Kazandı*", 05. Temmuz. 2018

çimento fabrikaları, kentsel dönüşüm projeleri, mermer ocakları, kentsel rant bölgelerinde eğitim kampüs alanları yaratma çabaları, termal sıcak suların bölüşümü, "Mryleia Antik Kenti" üzerinde Tesco Kipa'nın yaptığı AVM, yeni teleferik hattı, park ve rekreasyon alanları ile tarım alanlarının yapılaşmaya açılması, bağlantı yolları gibi onlarca örnek verilebilir. Bu örnekler ayrıca bir ek ile ilgili bölümde sunulmuştur.

Bu örneklerden M.Ö. 7. yüzyıla ait Mryleia Antik Kenti üzerinde yapılan AVM gelinen noktayı işaret etmesi bakımından önemlidir. Dönemin Mudanya belediye başkanı yapılaşmaya karşı çıkmış, kamuoyu hassasiyeti oluşması nedeniyle Bursa 1. İdare Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Bursa Kültür Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu liman mevkiindeki ilgili alanı 3. derece sit alanı ilan etmiş, Mudanya belediye başkanı da yasa gereği ruhsat vermek durumunda kaldığını ifade etmiştir. Sonuç olarak 2012 yılında antik kent üzerindeki AVM inşaatı başlamıştır. Kurul inşaatın devamını, tarihi kalıntıların cam çerçeve altında korunmaya alınması ve AVM alt katında sergilenmesi şartına bağlamıştır. Bu noktada Harvey'in moda endüstrisi, sergiler gibi unsurlarla kent yaşamının tüketime özendirilecek şekilde düzenlenmesi ya da Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi kavramı üzerinden, kültür öğelerinin kapitalizme hizmetinde metalaştırılmasını anmak yerinde olacaktır.

Antik kenti korumak için oluşturulan platformlar (davayı açan) çabalasa ve süreç Danıştay'a intikal etse de yargı süreci sonuca ulaşamamıştır. Yargı süreci devam ederken, Bursa'nın marka firmaları arasında yer alan Özdilek AVM'nin yeni sahibi olmuştur. Yapılan protestolar, ilçe belediyesinin inşaat alanını kamulaştırma girişimleri benzeri çabalar sonuçsuz kalmış, imar barışı başvurusu yaparak belgelerini tamamlayan şirket, Mudanya belediyesinden izin belgesini alarak geçtiğimiz günlerde AVM açılışını yapmıştır.

Aşağıda, market içerisindeki cam zeminden çekilen tarihi eserlerin fotoğrafları görülmektedir.

Fotoğraf 3.4 MUDANYA ÖZDİLEK AVM

21 Eyl 2018 14:39

Yukarıdaki fotoğrafta antik kente ait kazı alanı görüntülenmiştir.

Benzer bir örnek, Kapadokya Peribacaları'nın hemen yanında inşa edilen otele aittir ve bu otelin yıkımıyla eş zamanlı olarak Nevşehir valiliğinin belirlediği Göreme,

Uçhisar, Cavuşin, Ortahisar beldeleri ile Ürgüp ilçesindeki 15 kaçak yapının yıkımına başlanmıştır. Arkeolojik alanları da kapsar hale gelen bu durum, konunun üzerinde hassasiyetle durulması gerektiğini anlatması açısından önemlidir. Bu örnekte de imar barışından yararlanma süreci başlatılmış ancak basın konuyu sürekli olarak gündeme getirmesi Turizm Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Nevşehir Valiliği'ni harekete geçirmiştir. Öte yandan Göreme belediye başkanının, yapının imar planına uygun olarak yapıldığı ve ilgili kurum ve kuruluşlardan onay alındığına dair açıklamaları önemlidir. Alınan ortak bir kararla yapı(lar) yıkılsa da, sorun pek çok ilde tespit edilen ve yıkılması planlanan binlerce kaçak yapının kimler tarafından, hangi yollarla, nasıl inşa edildiği ve bu konuda ne tip caydırıcı cezalar uygulanacağı şeklinde ifade edilebilir. Çözüm, konuya yönelik pek çok sorunun yanıtlanmasını gerektirmektedir. Ancak buraya kadar ele aldığımız örnekler üzerinden (mütegalibeden elite ve göç ile kentlere yerleşerek zenginleşen ekonomik güç sahiplerine dek) kentlerin, imar yönetmelikleri ve nazım imar planlarının ihlali yolu ile yağmalandığı söylenebilir. Öte yandan bu süreçte yasalara saygılı olan köklü aileler ise zenginlik sıralamasında giderek gerilere düşmüştür. Bu durum, gerilemenin tek nedeni değilse de var olan sonucun oluşmasında önemli bir etmendir.

1980 sonrasında sanayi kentlerinde yabancı ortaklı tesislerin devreye girmesi, kriz ortamlarında bazı yerli tesislerin zor durumda bırakılarak yabancıların eline geçmesi pek çok yabancı doğrudan yatırımcının ülkemize yönelmesine neden olmuş; 1990'ların sonlarında onlar da bu kez yönetmelikleri, daha da önemlisi yasaları değiştirecek yolları devreye sokarak önce gecekondu sahiplerinin sonra elitlerin açtığı yoldan devam etmişlerdir. Ülke gerçeklikleri açısından masum olarak görebileceğimiz ve farklı tarihlerde değişen hükümetlerin yıllarca göz yumduğu kaçak yapılaşma, sonunda kaçak yapılar için yasaların çıkma nedeni olmuştur. Kent elitlerinin açtığı yolu, bu kez küresel elitler girdikleri sektörü çökertecek şekilde kullanmışlardır.

Konuya Bursa üzerinden devam edersek, içeriden ve alanında uzman bir kişinin yorumları kavrayışımızı kolaylaştıracaktır. 2009-2015 yılları arasında AKP Bursa Kent Konseyi Başkanlığı, Bursa Büyükşehir Belediyesi Başkan Danışmanlığı, BİNTED Ortaklar Kurulu Başkanlığı, Atatürk Kongre Kültür Merkezi Genel

Koordinatörlüğü görevlerini yapan İnşaat Mühendisi Semih Pala'nın; 2004-2008 yılları arasında kendisine ait "www.semihpala.net ve bilgi@semihpala.net" (Pala'nın ölümü sonrasında siteler erişime kapatılmıştır) sitelerinden yayınladığı ve matbu olarak bastırıp kentin önemli isimlerine ulaştırdığı yazılar, belirtilen dört yılda Bursa kentinde yaşanan farklı problemlere, belediye meclis üyesi gözünden ışık tutmaktadır. "İcraatın Dışından..." başlığı ile dört yılın değerlendirmesinin yapıldığı kitapçıkta (ilgili kitapçık dönemin ADD Bursa Şubesi Başkanı'ndan elde edilmiştir) 113 sayfaya sığdırılmış konu başlıklarından bazıları dikkat çekicidir: "Başkanın İhale Oyunları, Dış Geziler, Değirmenin Suyu, Başkanın Yönetim Anlayışı". Buradan problemlerin ana hatları anlaşılabilir. Hikmet Şahin'in belediye başkanı olduğu dönemde (2004-2008 yıllarını kapsayan) belediyenin yapmış olduğu icraatların muhasebesini yapan Pala'nın, 32 maddelik dökümünün içerisinde, Bursa elitlerinin yönetime etkisi açısından ele alabileceğimiz üç madde şöyledir:

"-Bursa'nın görüntüsünü yok eden Kent Meydanı ucubesıyla Bursa belediye tarihinin en berbat yatırımı yapılarak, Bursa tarihine geçme başarısı gösterilmiştir.

-Resmi kurum alanı olarak 15 trilyona satın alınan bir yerin, Bursa tarihinde hiç görülmedik bir şekilde imar planları yapılmış ve bu yer bir yıl içinde trafiği felç eden 800 trilyonluk bir yatırımın yapıldığı hale dönüştürülmüştür.

-Bursa belediye tarihinde ilk defa olarak belediyede maaşlı profesyonel köşe yazarı gazeteci istihdam edilmiştir. Bazı gazeteciler kıtalararası seyahatlere götürülmüştür. Başkan ile medya ilişkilerinde Bursa medya ve belediye tarihine görülmemiş işler yapılmıştır." (Pala, 2008: 2-3).

Eleştirilerinin altına ' *Semih Pala, İnşaat Mühendisi, Büyükşehir Belediye Meclis Üyesi*' ibarelerini bırakan Pala, Hikmet Şahin'den önceki dört belediye başkanının Bursa'ya katkılarının bir kısmının dökümünü yapmış, eksiği ve fazlasıyla Bursa'ya bir şeyler katmak isteyen belediye başkanlarına teşekkür etmiştir.

2015 yılında trafik kazası sonucu hayatını katbeden Semih Pala'nın politik hayatı aktif ve farklılıkları içeren bir çizgide geçmiştir. Fazilet Partisi Bursa Büyükşehir Belediyesi Başkan Adayı, Ak Parti Bursa Büyükşehir Belediyesi Başkan Adayı, Ak Parti Bursa Büyükşehir ve Osmangazi Belediye Meclis Üyesi, Bağımsız Bursa Büyükşehir ve Osmangazi Belediye Meclis Üyesi, Bursa Büyükşehir

Belediyesi Başkan Danışmanı ve Bursa Kent Konseyi Başkanı ünvanları Pala'nın siyasetteki çabasını ve üstlendiği görevlerden bazılarını ortaya koymaktadır.

Konunun çarpıcı olan yanı, Pala'nın kendi partisi içerisindeki etkin muhalif yönüdür. Kendisi kente kurulacak olan Batı OSB'ye (TEKNO OSB) de karşı çıkmış, bu karşıtlığı gerekçelendirerek internet üzerinden aktarmıştır. Pala'nın muhalefet şekli konusunda Özdal'ın yorumu şöyledir;

"Bursa Kent Konseyi Başkanı Semih Pala, dününü anımsatan politikayla kendi düşüncelerini yine internet mecrasıyla anlatıyor.

Önceki yönetim dönemine, internet sitesiyle muhalefet ederken, 2.5 yıldır Bursa Kent Konseyi'nin kurumsal internet sitesiyle döneminde yapılanlar da anlatılmış oluyor.

Son haftalarda da, rakip ya da rakiplerine yönelik düşüncelerini, dünyaca ünlü sosyal paylaşım siteleriyle duyururken, üslup sert..."(Mustafa Özdal, Bursa Hakimiyet, 25 Eylül 2011).

Batı OSB konusunda Pala, BTSO başkanı Burkay'ı da karşısına alır. Baysal'ın kaleme aldığı yazıda Pala'nın ifadeleri şöyledir;

"BTSO Başkanı İbrahim Burkay, ne kadar allayıp pullasa da kentin batı yakasında yeni bir sanayi bölgesi yapmaya çalıştıkları çok açık...Ucuz arsaya eroin gibi alışmış, alıştırılmış sanayiciler, kamu eliyle rant elde etmek için yoğun bir çalışma içine girdiler. Bursa'nın gelişme aksı olan Karacabey'in göl manzaralı bölgesine 13 milyon metrekaarelik yeni bir sanayi bölgesi kurarak, Bursa'nın geleceğini ipotek altına alıyorlar. Bunu da, sözde kent içinde kalmış bazı fabrikaları kaldıracaklarını söyleyerek yapmaya çalışıyorlar. 20 milyon metrekaarelik boş arsanın bulunduğu sanayi bölgeleri dururken, göl manzaralı arsalar göz dikmenin başka anlamları var! Doğrusu şu ki, birinci OSB'nin bir bölümünü kaldırıp, birilerine rant sağlamanın ilk adımını atıyorlar."

Kente dair örnek olayları arttırmak mümkündür. Ancak örnekler elit/yönetim perspektifinde çoğaltılacaktır. Bu örneklem üzerinden belediye meclislerinde rant odaklı yoğun bir politik çekişme olduğu açıktır.

Pala'nın Bursa'da yapılan belediyeciliğe belli açılardan itiraz ettiği iddiaların benzeri Harun Gürek'in yazmış olduğu, "Belediye Dalavereleri" isimli kitapta farklı

örneklerle analiz edilmiş; Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı ihaleler, ihalelerdeki usul yanlışlıkları, yandaş şirketler vb. ayrıntılarıyla verilmiştir. Örnekler üzerinde yapılan açıklamalarda, "Davet usulüyle, kapalı kapılar ardından yapılan ihaleyi Semih Pala ortaya çıkardı" vurgusu bulunmaktadır.³¹(Güleç, 2011: 305,313-314). Konuya ilişkin destekleyici unsurlar, yapılan sözlü mülakat görüşmelerinde de dile getirilmiştir.

3.4.2. Yönetimsel Kararlarda Temel Evreler

Türkiye'de burjuvazinin oluşum süreci Batıdakinden farklı olmuş ve burjuvazi devlet desteğine bağımlı bir grup olarak ortaya çıkmıştır. İş adamları uzun bir süre yalnızca devlet işletmeleri çerçevesinde var olmuş özel bir iktisadi aktör tipidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ticaret burjuvazisi de, iş çevrelerine yakınlığı ile bilinen aferist bürokrat kesimi de devlet girişimlerini desteklemiş ve devlet çevrelerinin sunduğu ayrıcalıklardan yararlanmıştır. Bu kişiler, devlet girişimlerini desteklemişlerdir. Zira tek zenginlik, devleti çevreleyen alanda bulunmaktadır. Patronaj ilişkileri, tekel kârları ve özellikle kontrolün belli grupların elinde toplanması, devletin burjuvaziye sağladığı çok özel olanaklardır. Özel olanakların bedeli de koşullar aleyhte olduğunda itiraz edememeleridir. Bu durum, Osmanlı tüccarlarının saray karşısındaki acizliğiyle benzerlik göstermektedir (Dinler, 2009 b: 33-34). Bu girişimci tipi, iktidar karşısında çıkar grubu olarak kabul görmek yerine, kişisel ilişkiler üzerinden, bürokrasiyle sempatik kanalların kullanıldığı bir yol izlemiştir. Özellikle neo-liberal politikaların uygulandığı 1980 sonrası dönemde bu etkinin artarak devam ettiği söylenebilir. Bu dönemin öne çıkan özelliği ise kentsel mekânlardır.

Neo-liberal politikaları hedefi kentsel alanlardır. Ekici (9 Kasım 2012 b: 810-816), kentsel alanların krizlerden çıkmak için adeta bir can simidi görevi gördüğünü ileri sürer. Yasal düzenlemeler ile doğal alanlar metalaştırılmış, yapılı ve doğal çevre, sermayenin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmıştır. 1980-2000 arasındaki düzenlemeler neo-liberal kentleşmenin hazırlık dönemi olarak görülebilir: Bunlar,

---

³¹Pala'nın verilen tarihte basına konuyla ilgili yaptığı açıklamanın adresi (www.lifein-bursa.com, 6.12.2006) olarak not düşülmüştür. Pala'nın açıklamalarının, dönemin Bursa muhabirlerinden Levent Gencelli tarafından kaleme alındığı bilgisi de, iddiaları destekleyen(www.bursahaber.com.tr, Levent Gencelli, 6.12.2006) unsur olarak verilmiştir.

"Birinci Kuşak Yapısal Reformlar" olarak adlandırılan düzenlemelerdir. 2000 sonrası yapılan düzenlemeler ise "İkinci Kuşak Yapısal Reformlar"dır. 2000 sonrası yapılan düzenlemelerle, sermayenin (devlet ile birlikte) kentsel mekânlardaki hegemonyasının artmasıyla sonuçlanmıştır. Mekân, sermaye birikim sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Turizm yatırımlarında 1983'te, konutta 1984'te, kamu arazilerinde 1985'de, orman alanlarında 1988'te, tarım alanlarında 1989'da çıkarılan yasalar doğal ve yapılı çevrenin metalaşmasının evreleri olmuştur. 1985 yılında çıkarılan 3194 Sayılı İmar Kanunu yapılaştırmayı hızlandırmıştır. Bu noktada yapılan düzenlemeler ile yerel yönetimler karar süreçlerinde özgür bırakılmış ancak mali ve idari açıdan merkeze bağımlı hale getirilmiştir. Amaç, mekân üzerinde yapılacak düzenlemelerin hızlı bir şekilde uygulamaya konmasıdır.

Yukarıda saydığımız Bursa'da işlenen kent suçları örnekleri, ağırlıklı olarak Turizm, Tarım Toprakları ve Kentsel Dönüşüm alanından verilmiştir. Bursa ve çevresinde yönetsel kararlarda ortaya çıkan problemlerin daha çok plan değişikliği konusunda yaşandığı ve belediye meclislerinden çıkan bu kararlardan ağırlıklı olarak kentin ekonomik ve siyasal elitlerinin yararlandıkları görülmüştür. Kentler dinamik ve politik süreçlerle evrilmekte, dönüşüme uğramaktadır. Ancak kentlerin daha yaşanır, sürdürülebilir kılınması için planlama ve plana uyma zorunluluğu vardır.

Küreselleşme ve neoliberalizmin yükselişi ile birlikte, kent planlaması da değişime uğramış; planlamanın içi boşaltılmış, kavrama farklı misyonlar yüklenmiş ve kısa erimli, dar çerçeveli planlamalar yapılmaya başlanmıştır. Oysa kent planlamanın temel önceliği kamu yararı olmalıdır. Küreselleşme sürecinde merkezi örgütlenmenin ve karar süreçlerinin zayıflatıldığı, yerelleşmenin ön plana çıkarıldığı, yerel örgütlerin gücünün arttırıldığı bir yasal/yönetsel çerçeve oluşturulmuştur. Ayrıca yapılan kanun değişiklikleri ile mekânsal anlamda yasal ve yönetsel olarak kaos yaratılmıştır (Ekiz, 2007: 17-19).

3194 Sayılı İmar Kanunu'nda kentsel mekânda, metalaşma ve el koyma süreçlerine ilişkin yeni "yasal" dayanaklar oluşturulmuştur. Yapılan yasa değişikliklerinin çoğu, sermayenin müdahalesini kolaylaştırmak amacındadır. Sermayenin önündeki engelleri aşmak adına yakın dönemde çıkarılan "Mekânsal Planlar Yapım

Yönetmeliği" ile gerekli politikaların uygulanması sağlanmış ve rantın dağıtımında planlama kurulu araçsal bir rol almıştır. Yasal düzenlemeler devlet ve sermayenin ortak akli sonucu yapılandırılmakta, bütüncül planlamanın yerini projeci yaklaşımlar almaktadır. Bu noktada parsel bazında plan değişiklikleri gündeme geldiği görülür. Son yıllarda yapılan hukuksal düzenlemeler de benzer şekilde merkezileşmeyi dayatan, çelişkili ve muğlak ifadeler içermektedir. Bu muğlaklığın sermayenin müdahalelerini kolaylaştırmak gibi bir işlevi bulunmaktadır. 2000 sonrası çıkarılan KHK'lar, "Kamulaştırma Yasası", "Bütünşehir Yasası", "Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği", "Orman Yasası" vb. yasalar ve bunlara ilişkin yasa tasarıları metalaşma ve el koyma sisteminin yasal zeminini genişletmiştir. Sermayenin krizlerden çıkmak adına mekânla kurduğu çarpık ilişkiler, kentlerdeki eşitsizliklerin büyümesinin temel parametrelerini oluşturmaktadır.³² Kentler sadece sermayedarlar tarafından değil aynı zamanda ekonomik açıdan yetersiz vatandaşlar tarafından da farklı bir şekilde bozguna uğratılmaktadır. Devletin işlettiği sektörlerin özel alana devredilmesi ve düzenleyici önlemlerinin sınırlandırılması gerektiğinin savunulduğu neo-liberal sistemde, "müştereklerin trajedisi"nden (ortak mallar olan toprak, su vb. kaynaklar insanların sorumsuzca aşırı sömürme eğiliminden) korunma temelinde devlet iktidarını kullanarak, piyasa sistemleri yaratmalı ya da dayatmalıdır (Harvey, 2015: 73). Yukarıda adı geçen yasa ve yönetmelik değişiklikleri ile sürekli artan üretkenliğin herkesin yaşam standardını arttıracığı varsayılmaktadır.

Belediye Bursa'da görülen çarpık ve kaçak kentleşmede, kentin gelişim hızını öngörememiştir. Göç ile gelen ve ekonomik yetersizlikleri bulunan vatandaşlar, imar planı dışında ucuz arsa alımına gitmekte, hiçbir mühendislik hizmetinden yararlanmadan yapılan yapılar; kent çehresini bozan, enkaz binaları olarak kent silüetine eklenmektedir. Arık (2007: 15-16) bu durumu imar planı yaptırımlarına rağmen plan uygulama sürecinde gelen diğer belediye başkanlarının "revize" adı altında kendi baskı gruplarının lehine değişiklik yapması olarak değerlendirmektedir. Daha önce 3 kat verilen yerlere 5-6 kata izin verilmekte, yeşil alanlar yapılaşmaya açılmaktadır. ŞPO'nun (Şehir Plancıları Odası) 06.09.2016 tarihli basın açıklamasında

---

³² <http://sendika62.org/2015/01/kentlerde-el-koyarak-birikimin-yasal-dayanaklari-uzerine-notlar-yusuf-ekici-239261/20.03.2018>

yer alan ve son yıllarda artan oranda görülen plan değişiklikleri ile bu planlara yapılan yanlış müdahalelerin düzeltilmesine yönelik itirazların varlığı da Arık'ın savını desteklemektedir. Açıklamada itirazların kamu yararı ve plan bütünlüğü üzerinden yasal olarak yapıldığı ancak plan onama kurumlarının bu değişikliklere artan oranda devam ettiği belirtilmekte ve ayrıca bu değişikliklerin bazı pazarlıklara konu olduğu söylenmektedir. ŞPO Yönetim Kurulu, idarelerin kamu yararı ve planlama ilkelerine aykırı olarak yaptığı plan değişikliği onaylamalarına karşı yapılacak mücadelenin etkinleştirilmesi gerektiğini de aynı açıklamada dile getirmiştir (TMMOB, 2018: 148).

Siyaset yapma biçiminin popülizm ve patron-adamı ilişkilerine dayandığı durumlarda, bu anlayış genele yayılmakta ve normalleşmektedir. Modernite projesinin bir parçası olan planlamada sistem içerisinde sürekli olarak çelişkiler yaşanmakta ancak bir plan disiplini ve denetim oluşturulamamaktadır. Bu nedenle de sürekli olarak yasal çerçeve krizleri yaşanmaktadır. Kent siyasetinde elitlerin yönetime etki biçimlerinin en yoğun olduğu alanlardan olan "plan değişiklikleri", Bursa'daki ekonomik/siyasal elitlerin kent yönetimine etkisinin göstergeleri arasındadır. Bu nedenle kent elitlerinin yönetime etkisi, yapıcı çevre üzerinden örneklerle ortaya konulmuştur.

3.5. Kentsel Elit Ağları ve Bursa'da Elitler

Donalt Quataert, "Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih" adlı makalesinde, ülkemizde elit konusunda pek çok çalışma yapıldığına dair "*İddia ediyorum ki-kültürel olsun, siyasal olsun- elit tarihiyle ilgilenen mebzul miktarda akademisyene sahibiz*" açıklamasında bulunmuş, Osmanlı dönemine ait araştırmalarda devletin ve devlet elitlerinin incelenmesinin doğru ancak eksik olduğunu söylemiştir. Bir dönüm noktası olarak gördüğü "*The Emergence of Modern Turkey / Modern Türkiye'nin Doğuşu*"nu, bir avuç Osmanlı entelektüeli ve devlet adamının tarihi olarak yorumlayan tarihçi, uzun bir tarihi olan ve her dönem dinamik bir yapı sergileyen elitlerin, içinde bulunduğumuz yüzyıldaki pozisyonlarının da hala birçok sosyo-kültürel araştırmanın düğüm noktasında yer aldığını belirtmiştir (Quataert, 2010: 21,30). Burada elit kavramının incelenen konunun kapsamı, dönemi ve bakış açısına göre farklılıklar gösterdiğini belirtmek gerekir.

Genel olarak "elit" kavramı, toplumsal yapıda en üst tabakaya ait bireyleri tanımlamada kullanılmakta ve toplumun geneline göre zenginlik, güç-iktidar, karar verme, saygınlık gibi toplumca değer atfedilen sosyal-ekonomik varlıklardan en çok paya sahip kişileri anlatmaktadır. Bu tanımlamadan farklı olarak çağdaş İngiliz sosyologlarından Anthony Giddens'in "elit" tanımı ise toplumsal organizasyon ve kurumların en üst noktasındaki karar verme yetkisine sahip, formel olarak tanımlanmış konumları işgal eden bireyleri bu çerçeveye içerisine sokmaktadır.

Ortaylı günümüz seçkinlerinin hızlı bir değişimle ortaya çıktığını, bunda devlet desteği kadar kişilerin girişimci yapılarının da etkili olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte bir Türk seçkini, İtalyan ya da Fransız seçkininden tüketim alışkanlıkları, kültürel birikim ve kültürel yaratıcılık açısından ayrılmaktadır. Üklemiz seçkinleri çoğu kez toplumun ulusal birikimini temsil edecek kişiler değillerdir. Hatta İran gibi, iktisadi ve sınai kalkınma açısından gerimizde olan toplumların daha seçkin bir zümresi bulunmaktadır. Üç, dört nesil devam edecek zenginlikler ve yaşayış biçimimiz henüz oluşmamıştır. Ayrıca üst sınıf gençliğimizin atılım ve uyum yeteneği, Anglo- Sakson üst sınıf gençliği ile kıyaslandığında oldukça azdır. Bu durumda bizim Beyaz Türkler'in henüz "gri" olduğu, ciddi örgütlenme ve eğitim ihtiyacının herkes kadar onlar için de gerekli olduğu söylenebilir (Ortaylı, 2014: 174). Ancak sonuç olarak Ortaylı'nın belirttiği hızlı değişim süreci, devlet desteği ve girişimci ruh etmenleri, günümüz Bursalı elitlerinin de ortaya çıkışlarında etkilidir. Değişimin hızı, elit olgusunu anlamada kritik bir niteliktedir.

Bu çalışma, Wallerstein'in "Dünya Sistemi Kuramı"na çok şey borçludur; Kuramın hareket noktası, Marksist terminolojiyi içermiştir. Elit kavramsallaştırması, Marksist araştırmanın çözümlenmelerine dayandırılmıştır. Buna göre emek-sermaye ilişkisi doğrudan üretim (dolaysız) sürecinde şekillenmekte, kentsel mekân ilişkilerinde dolaylanmaktadır. İşyeri ve yaşam alanı, hem dolaysız hem dolaylı ilişkiler aracılığıyla emekçi sınıfın tahakküm altına alınması, sınıf sömürüsüne işaret eder. Bu tahakküm dönemsel olarak kol emeğinin sömürüsü ya da kentsel mekânların elit kesime transferi şeklinde olabilir. Araştırmamız zamansal olarak 1980 sonrası

içerdiğinden, özellikle 1970 sonrası Çağdaş Kent Kuramcıları olan Lefebvre, Castells ve Harvey'in "eleştirel kent teorisi"ne sıklıkla başvurulmaktadır. Bu bakış açısıyla kentler kapitalizmin varlığını sürdürdüğü ölçeklerdir. Bursa kentinde bu dönemde sanayide var olan üretim ilişkileri ve özellikle yapılı çevrenin üretimi ile kent elitleri arasında ilişkilendirme, ana problemimiz olan elitlerin yönetime etkisini açığa çıkaracaktır. Bursa'nın toplumsal değişim dinamiklerinin ekonomik perspektife oturtulduğu bölüm 3.1'de kentte dönemler itibarı ile dönüşen ticaret, üretim, finans evreleri ayrıntıları ile incelenmiş ve kentin sanayisi, mekânsal gelişimi ve bu oluşumdaki elit etkileri ayrıntılarıyla ortaya konmuştur.

Yine aynı inceleme ile Bursa'da ön plana çıkan aileler ortaya çıkarılmış ve kentin ekonomik yapısındaki (özellikle sektörel) değişimler elitlerin döngüsel olarak iniş ve çıkışlarını belirleyen etmen olmuştur. Bursa, Osmanlı'dan başlayan ve günümüze dek gelen sosyo-ekonomik yapısıyla her dönem ülkenin önemli şehirlerinden biri olmayı başarmış; ayrıca kent, sanayinin ve ticaretin belirleyici etkisi ile her dönem ekonomik ve siyasal elitlerini yaratmıştır. Araştırma için önemli nokta, kent elitlerini seçerken, bu kişilerin bir şekilde yönetime olan etkilerini de ortaya koyabilmektir. Elit seçimi ve yönetime etki boyutu, seçilen örnekleme ait kesişim noktasını oluşturmaktadır. Yönetime etki, ağırlıklı olarak ekonomik ve siyasal elitleri kapsamakta ve bu sorunsal, 1980 sonrası neo-liberal politikalar gereği en fazla kentteki yapılı çevre örnekleri üzerinden temellendirilebilmektedir.

BAOB ve Bursa Barosu'nun kent suçları olarak gördüğü ve dava ettiği çevre konulu dosyalardan (Bursa Barosu Çevre Komisyonu, ŞPO başta olmak üzere pek çok oda ve çevre duyarlılığı olan STK'lar davaların yönlendiricisi ve yakın takipçileri olmuştur) istenen elit/etki mekanizmasının ortaya çıkabileceği saptanmıştır. 1980 sonrası neo-liberal politikalar ile metalaşan kentsel alanlarda elitlerin etkisinin daha görünür haldedir. Bursa'da ağırlığı olan ekonomik elitleri ortaya çıkarmak ve bu elitlerin kent mekânına etkileri çerçevesinde kent yönetimine etkilerini saptamak çalışmanın odak noktasıdır. Elitlerin süreklilik, dönemsel ve döngüsel karakteri, dünya ekonomisinin değişimlerinden bağımsız değildir. Burada Wallerstein'ın (2004, Dünya Sistemi Analizi, Bir Giriş) kapitalizmin "sonsuz sermaye birikimi" kuralı buna uymayanları cezalandırırken, uygun davrananları ödüllendirmektedir, değerlendirmesini anımsamak gerekir. Buradan hareketle elitlerin ortaya çıkışları ve

varlıklarını sürdürmelerinin dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin kent ekonomilerine olan etkisiyle de yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Buna paralel olarak kentte meydana gelen değişimlerin, ülkede ya da daha geniş ölçekte oluşan ekonomik, politik, toplumsal değişmelerden etkilendiği ifade edilebilir. Gerek yerel elitlerin ortaya çıkış dinamikleri gerekse kentlerde meydana gelen değişim süreçlerini bu bağlamdan kopararak değerlendirmek sonuçların güvenilirliğini azaltacaktır.

Küresel ekonominin sermaye birikim çevrimlerinde yeni dengelerin kurulmasında büyük kentlerin ön plana çıkması, büyük ölçekli sermaye gruplarını kentsel rantlara/yatırımlara yöneltmiş, sermayenin hegemonya kurduğu bir kentleşme ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, devlet ya da piyasa aracılığıyla, sermaye her dönem kentleşme süreçlerinin yönünü çizmiştir. Farklı dönemlerdeki kentleşme ve emek gücünün kentlere akışı sermaye ilişkisinden bağımsız değildir. Ancak son dönemlerde sermaye, kentin dört bir yanına yayılmış ve hegemonyasını kurmuştur (Şengül, 2001 b: 86-87). Bursa kenti özelinde, kent dinamikleri içerisinde TMMOB ve Baro'nun özel bir yeri vardır. Kenti odağına alan pek çok çalışma da elit/yönetim ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır.

TMMOB Şehir Plancıları Odası Bursa Şubesi Yönetim Kurulu'nun, 6.09.2016 tarihli basın açıklaması, Bursa elitlerinin kent toprakları üzerinden elde ettikleri rant spekülasyonlarını ortaya koyar niteliktedir. Odanın "Plan Değişikliklerine Dair Basın Açıklaması", kentlerin 2000'li yıllardan itibaren büyük bir değişim geçirdiğini, kent topraklarının rant aracı haline getirildiğini ortaya koymuştur. Mesleklerini rant üretme mekanizmasının tanığı ve parçası olarak tanımlayan ŞPO, sürecin hızlı ve rahat işleminin formülünü ise "plan değişikliği" şeklinde tanımlamaktadır.

Burjuvazi bir sınıf olarak kendi içinde rekabet halindedir. Bu durum çıkar çatışmalarının ve siyasal ilişkilerin aldığı girift biçimin nedeni olarak görülebilir. Sınıf olarak hareketi burjuvaziyi işçi sınıfıyla karşı karşıya getirebilir. Ancak, sınıf içi rekabet sonsuz bileşimlere sahiptir. Bu olgu kentsel rantlara bütünsel ve kamusal yaklaşmak yerine bireysel av alanı olarak görmenin anarşisini üretmektedir. Üstelik bütünsel bir yaklaşım kent planlamasında kamu yararı temelinde bir düzenleme riski

de taşır. Bu açıdan kentsel kararlarda plan değişiklikleri rantın mülk edinilmesinde ve mülksüzleştirme sürecinde kritik bir işlev görmektedir. ŞPO, bu olgunun bir envanterini vermektedir. Buna göre planlar zaman kaybı olarak görülmekte, her sermaye grubu kendi planını kendi yapıp onaylatmaktadır. Bu noktada belediyeler ve diğer plan onama kurumları, var olan süreci teşvik etmekte, plan değişiklikleri, belediye meclislerinde onaylanmakta ve bu durum sermayedarların iştahını daha da kabartmaktadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi için yıllık 1000 adedin üzerine çıkan onaylanmış plan değişikliği sayısı verilmektedir. Bu rakam Türkiye ortalamasının üzerindedir. ŞPO, kamu yararı ve şehircilik ilkeleri çerçevesinde katkı, eleştiri ve bazen de hukuk yoluna başvurmakta ancak bu konuda haksız müdahaleleri durdurmada yeterince başarılı olunamamaktadır. ŞPO, Bursa Şubesi Yönetim Kurulu, kararların arkasındaki pazarlıklara işaret etmekte ve bunlara karşı mücadelenin önemini altını çizmektedir: "...İdarelerin kamu yararına ve planlama ilkelerine aykırı plan değişikliğini onaylamasına karşı daha etkin bir mücadele sürdürülmesi için kullanılan yöntemlerin geliştirilmesi ..." konusunda hukuksal yollar yanında kamuoyu baskısının önemi vurgulanmıştır (TMMOB, 2018: 148).³³ Aykırı plan değişiklikleri, idarenin (devlet-belediye) sermaye lehine tutumunu gösterirken, devlet-sermaye birlikteliği kentleşmenin politik ve ideolojik yönüdür.

Kamu yararına taraf olan ŞPO ve diğer TMMOB bileşenleri ve Baro'nun yıllık faaliyet raporları, konuya yönelik olarak belirli aralıklarla yaptıkları etkinlikler, çıkarmış oldukları bültenler ve basında yer alan haberler elitlerin Bursa'nın kent rantları üzerinde denetim ve karar verme sürecine bütünüyle hakim olma çabasında olduklarını göstermektedir. Bu aynı zamanda elitlerin Bursa kentinin yapılı çevresine (özellikle plan değişiklikleri ile) hakim olma yoluyla kent yönetimine müdahale ettikleri gerçeğini de doğrular niteliktedir.

Zimmerman³⁴, çalışarak belirli bir yoldan iktidar noktasına yükselmiş sosyal bir sınıfın, diğer yolları da birleştirme konusunda gösterdiği eğilimi, ailelerin tarihinde görmenin mümkün olduğunu belirtir. ABD'nde konuya yönelik örnek verebilecek dört meşhur aile; Kuzeyden Ford'lar ve Rockefeller'ler, New England'dan

³³(http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=7577 adresinden de ulaşılabilir).

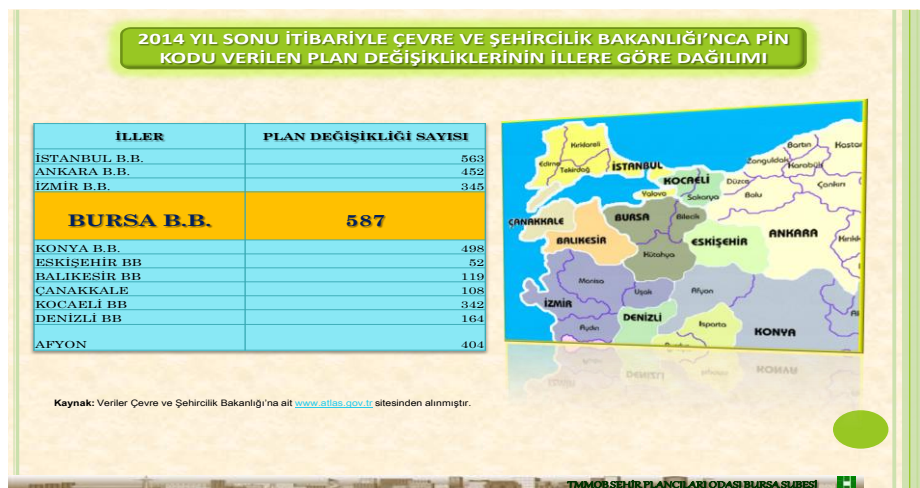
³⁴ Zimmerman, C. C. (1964). Aydınların Ortaya Çıkışı, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/100908>, erişim Tarihi: 6. Ocak.2018.

Kennedy'ler, Wirginia'dan Byrd'ler şeklindedir. Bu ailelerden üçü liderliğe ekonomik yollardan yükselmiştir. Dördüncüsü ise siyaset yolunu seçmiştir. Ailelerin dördü de sonraki kuşakta tahsil seviyeleri ile dikkat çekmiştir. Bu noktada Ford, Rockefeller Foundations vakıfları ve Byrd ile Kennedy'lerin akademik ve bilimsel bağışlarının dikkat çekicidir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki sermaye birikimi ve kontrolünde yerel politikalar söz konusu olduğunda 1980 sonrası değişimin özel bir önemi vardır. Zimmerman'ın işaret ettiği "belirli yoldan iktidar noktasına yükselmiş" elitlerin girişimleri Bursa Büyükşehir Belediyesi kapsamında ele alınmıştır.

3.5.1. Yerel Politikanın Değişen Dinamikleri ve Bursa Belediyesi

Kent mekânları, sermaye/toprak çelişkisi ve ilişkisini barındıran ve ayrıca sermaye/devlet müdahalesini içeren bir mekanizmayla gelişmektedir (Akın, 2007: 272). Bu noktada, devlet aygıtı ve bu aygıt çevresinde oluşan ilişkilerden ayıramayacağımız yerel yönetimler, önemli bir rol üstlenmektedir (Şengül, 2001 b: 95). Lefebvre ve Harvey'in metinlerinde kapitalistler arasındaki rekabet kaynaklı birikim bunalımlarının sermaye yatırımlarının çevreye yönelmesi şeklinde aşıldığı belirtilmektedir. Bursa kentinde de büyük sermaye sahiplerinin istikrar ve kârlılığa olan ihtiyacının kentin yapıları çevresi üzerinden ve özellikle "plan değişiklikleri" ile sağlandığı görülmektedir.

Harita 3.8 Plan Değişikliklerinin İllere Göre Dağılımı

Kaynak: Hakan Karademir (2015) Bursa 5. Kent Sempozyumu

Tablo verilerine bakıldığında 2014 yılı ortası itibarı ile yapılan plan değişikliklerinde Bursa; İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerin önünde yer almış, bu konuda çevre illeri büyük farkla geride bırakmıştır. Bu durum kentte üretilen rantın büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir.

Tablo 3.1 Mart 2012-Aralık 2013 yılları arası incelenen/itiraz edilen plan değişiklikleri

	İNCELENEN	İTİRAZ EDİLEN	%
BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ		83	
NİLÜFER BELEDİYESİ		66	
OSMANGAZİ BELEDİYESİ		41	
YILDIRIM BELEDİYESİ		17	
DİĞER İLÇE BLD. / İL / KURUM		15	
TOPLAM	1500	222	14.80

Kaynak: Hakan Karademir, Bursa 5. Kent Sempozyumu, 2015

2012-2014 yılları arasında Bursa Şehir Plancıları Odası, Mimarlar Odası, İnşaat Mühendisleri Odası ve sonrasında Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası'nın da katılımıyla oluşturulan "Plan İnceleme Komisyonu", başta Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri olmak üzere, Çevre ve Şehircilik Bursa İl Müdürlüğü tarafından onaylanan tüm plan ve plan değişikliklerini incelemiş, itiraz ve davalar bu değerlendirmeler ışığında yapılmıştır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, planların yaklaşık % 15'ine itiraz edilmiştir. 2014-2016 yılları arasında itiraz oranının %25'e, 2016-2018 yıllarına gelindiğinde ise % 29'a çıktığı görülmektedir. Bu dönemde itiraz edilen plan sayısı 627'dir. Bu itirazların %74'ü (462 itiraz) Bursa Büyükşehir

Belediyesi'ne yapılmıştır. Diğer itirazlarda ise en büyük payı, %13 ile kentin Batı yönünde bulunan ve kentsel dönüşüm projelerinin yoğun olarak yaşandığı Nilüfer Belediyesi almıştır (TMMOB, 2018: 33). İtirazların konulara göre dağılımı incelendiğinde onaylanan plan değişikliklerinin %53'üne emsal artışı, %15'ine kanun ve yönetmeliklere uygun olmaması, %9'una sosyal ve teknik alt yapı alanlarının kaldırılması, eş değer alan ayrılmaması, %8'ine kurum görüşü olmaması, %7'sine artan nüfusa donatı ayrılmaması ve kalan %8'ine diğer nedenlerle itiraz edilmiştir.

Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne bakıldığında, Büyükşehir Belediye Meclisi'nde onaylanan 994 adet plan/plan değişikliğinin 462'sine (%46) ŞPO tarafından itirazda bulunulmuştur. Bu oranın yüksek oluşu kentsel dönüşüm yoluyla kent planlaması değil, rant artışının güvence altına alındığını göstermektedir; odanın yaptığı açıklama bu durumu onaylamaktadır:

"2016-2018 döneminde Bursa kenti, kentsel dönüşüm (!) adı altında ciddi bir planlama sürecine girmiştir. Bu süreçte 6306 Sayılı Afet Riski Binaların Dönüşümü Hakkında Kanun kapsamında toplam 384 adet plan değişikliği onaylandığı tespit edilmiştir. Ancak, onaylanan plan değişiklikleri, kentsel dönüşüm kavramı ile uzaktan yakından ilgisi olmayan, parsel ölçeğinde binaların yenilenerek rant sağlanmasına yönelik işlemler niteliğindedir. Her ne kadar dayanağını kentsel dönüşüm yasasından alsada da **0.50 emsal artışı**, sosyal ve teknik altyapı alanları konusunda en ufak bir değerlendirme ve iyileştirme yapılmaksızın, çok ciddi bir nüfus artışı getirilerek kentte sağlıklı, yaşanabilir kent parçalarından ziyade, daha kötü yaşama alanlarına yol açacak bir oluşumdur." (TMMOB, 2018: 43)

2014 yılında yapılan plan değişikliklerinin çalışmamızla bağlantılı olan itiraz konuları, Bursa ŞPO Başkanı tarafından aşağıda maddeler halinde verilmiştir;

2014 YILINDA İNCELENEN / İTİRAZ EDİLEN PLAN DEĞİŞİKLİKLERİNİN İTİRAZ KONULARI

- kamu yararı niteliği taşımaması
- imar, kıyı, orman, tarım, karayolları ile ilgili kanun ve yönetmeliklere aykırı düzenleme yapılması

- tarım ve orman alanlarının yapılaşmaya açılması
- plan bütünlüğünün bozulması
- üst ölçekli plan kararları ile uyumsuzluk
- sosyal donatı alanlarının azaltılması ve eşdeğer alan ayrılmaması
- kurum (tarım, milli eğitim, sağlık) görüşünün alınmaması
- kadastral yola cephesinin bulunmaması
- emsal transferinin amacına aykırı kullanılması
- planlama yetkilerinin kullanımında yerindenlik ilkesinin aşındırılması
- ilçe belediyesince reddedilen kararın büyükşehir belediye meclisince onaylanması
- parsel ölçeğinde / kişiye özel kullanım değişikliği
- parsel ölçeğinde / kişiye özel emsal artışı
- kamulaştırılması gerekli alanların bedelsiz terki karşılığında emsal artışı
- tescil harici alanların işlevi dışında kullanılması (Karademir, 2015: 109)

2014-2015 yılları arasında yapılan incelemeler sonucunda,311 itirazın 123'ünün Büyükşehir Belediyesi'ne, 71'inin dönüşümün en fazla yaşandığı ve dolayısı ile yapılaşma üzerinden rantın en çok olduğu ilçe olan Nilüfer'e yapıldığı görülmüştür. Büyükşehir Belediyesi'ne yapılan itirazların (123 adet) konu bazında dökümüne bakıldığında ise ilk sırada imar planlarındaki sosyal ve teknik altyapı alanlarının kaldırılması ve eşdeğer alanın ayrılmaması (30), kurum görüşünün olmaması (jeolojik etüt vb.) (26), tarım ve orman alanlarının yapılaşmaya açılması (22), kanun ve yönetmeliklere aykırı olması (13) yer almaktadır. Parsel bazında yapılan değişikliklere ise 9 adet itirazın olduğu görülmektedir (Karademir, 2015: 103-110).

Planlama bir düzenleme/düzeltilme işidir ve bir amaca yönelik olarak müdahalede bulunur. Ancak bunun önüne çok ciddi engeller çıkmaktadır. Yerel güçlerin etkinlik kazanması, çıkarların devreye girmesini ve planların bu doğrultuda değiştirilmesini gündeme getirmekte, idareler yoğun olarak değişim talepleriyle karşılaşmaktadır.

Oysa tüm idari işlemlerde olduğu gibi plan değişikliklerinde de kişi çıkarları değil, kamu yararı gözetilmelidir.

3194 sayılı İmar Yasası'nın yürürlüğe girmesi ile (1985) imar planlama yetkisi yerel yönetimlere verilmiştir. 3030 sayılı yasa gereği Büyükşehir ve ilçe belediye meclislerinin kararlarını onaylama yetkisi Büyükşehir Belediye Başkanı'ndadır. Bu uygulama ile plan değişiklikleri geçmiş yıllara oranla çok büyük artışlar göstermiş, bazı belediyelerde kuralsızlık hakim hale gelmiştir. Bu noktada uyulması gereken yönetmeliklere; gerek yerel yönetimlerin uzman personele sahip olmayışı, gerekse bireysel ya da politik çıkarların ön plana çıkmasıyla uyulmadığı görülmüştür (Ersoy, 1997: 53, 55, 70).

Sonrasında yapılan düzenlemelerle (2011) çok sayıda merkezi kurum ve kuruluşa verilen yetkilere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı da eklenmiş, bakanlık bu anlamda benzersiz yetkilerle donatılmıştır. Son otuz yıl içinde planlama ile ilgili kamu kurumlarının piyasa güçleri tarafından belirlendiği bilinmektedir. Yeni Liberal ve Yeni Sağ yaklaşımlar Hayek'in bakış açısından planlamanın kurumsal bir yapı olarak piyasa hareketlerini engellediğini, durağanlığa yol açtığını savunmaktadır. Sundukları bu çerçeveye ise özelleştirme ve piyasa güdümlü kuralsızlaştırma siyasalarına zemin oluşturmaktadır. Kamu hizmeti kavramı sermaye için önemli bir problemdir, genişleyen kamusal hizmet alanı, sermaye birikim süreçlerine baskıda bulunmaktadır. Kentleri piyasaya uyarılmanın kavramsallaştırılmış şekli ise "yarışmacı kentler" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus devletin ötelendiği bu sistemde yerellikler, çeşitlilikler övülmektedir (Keskinok, 2011: 215-218).

3.5.2. Politika Ağları ve Elit Ağları

İktidarı örgütlü çıkarlar çerçevesinde algılayan ve kavramsallaştıran Micheal Mann, ekonomik kaynaklara yoğunlaşan geleneksel Marksist anlayışa eleştiri olarak ideolojik, iktisadi, askeri ve siyasi olmak üzere dört kaynağa ve iktidar biçimine dikkat çekmekte ve iktidarın bu kaynaklar üzerinde hakimiyet kurabilmek için birbirinden bağımsız ancak birbiri ile kesişen ağlar oluşturduğunu ileri sürmektedir. Ekonomik iktidar maddi kaynakların kontrolüne dayanmaktadır. İdeolojik iktidar değerler etrafında anlam bulurken, askeri güç fiziksel şiddet ve baskıya; siyasi iktidar

ise az ya da çok merkezileşmiş topraksal düzene dayanarak oluşmaktadır. Mann her bir iktidar biçimine yönelmiş bulunan bu ağların, kaynakları üyelerinin yararına ve belli hedeflere ulaşacak şekilde tekeline almaya çalıştığını belirtmektedir (Şengül, 2013: 46). Buna göre iktidar “özerk ağlar” arası bir ilişkidir.

Sosyo-politik gerçekliği ortaya koymak için Marksist kavramsallaştırmayı Gramsci'nin siyasal teorisinden yola çıkarak yorumlayan Althusser'e göre, devlet aygıtı birdir, birlik içinde ve bütün olarak düşünülmüştür (klasik Marksist yaklaşım). Bu durumda *devletin bastırıcı aygıtı* (DBA) hükümet, polis, yargı organları, ordu, bürokrasi benzeri kurumlarla manevi, maddi, fiziki şiddete başvurma potansiyeli taşımaktadır. Althusser'e göre DBA'nın yanı sıra egemen sınıfa güç sağlayan ve onu hegemon kılan çok sayıda *devletin ideolojik aygıtı* (DİA) bulunmaktadır. DİA'lar şiddet yerine ideoloji üzerine inşa edilmiştir. Edebiyat ve sanatı içeren kültür etkinlikleri DİA'ları; basın/radyo/TV içerikli iletişim DİA'ları; dinsel DİA'lar; özel ve resmi okulları içeren eğitim DİA'ları; diğer ekonomi dışı alanları kapsayan DİA'lar. Bunlar devlet aygıtı olmanın yanında, çoğu özel kesimin elindedir. Kuşkusuz DBA ve DİA'lar sadece şiddet ve ideoloji üretmez ancak bu potansiyele her zaman sahiptir (Vergin, 2016: 93-94). Buna göre (siyasal) iktidar sürekli bir kriz içinde sürekli bastırma ve ikna sürecinin işlediği bir düzeni içerir.

İktidar ağlarına neo-liberal politikalar çerçevesinde bakıldığında yeniden yapılanan devlet/sermaye ilişkisinde, devletin kolaylaştırıcı işlevi üstlendiği görülmektedir. Bu dönemde sermayenin önündeki engeller, devlet tarafından kaldırılacaktır. İlk olarak bu politikalarda devletin temel görevleri arasında olan kamu hizmetleri, özelleştirmeler ya da piyasa temelli sistemde ihale edilerek, devletin yetkilerini devretmesi ve bu alandan çıkması sağlanmıştır. Bu hizmetlerin devlete yük oluşturduğu savı, alanda oluşan ticarileşmenin temelini oluşturur (Ekici, 2012 a: 25). Bu mekanizmada medyanın, özel bir işlevi bulunmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi Bursa bölge temsilciliği yapmış olan Levent Gencelli, Bursa'da var olan medya yapılanmasını neo-liberal politikalar, kentsel rantlar ekseninde ve küresel elitlerle de ilişkilendirerek çarpıcı bir şekilde açıklamıştır. Gencelli, Bağımsız Sosyal Bilimciler Grubuna referansla Türk ekonomisinin uluslararası ve yerel sermayenin sınırsız denetimine girdiğine işaret etmiştir. Buna göre IMF'in ülkemizdeki varlığı çok

eskilere gitmekle birlikte iktisat politikalarımızdaki pozisyonu 1998 Yakın İzleme Anlaşması ile belirginleşmiştir. 1997 Asya Krizi sonrası IMF, Türkiye ekonomisi üzerindeki denetimini arttırma ve kurumsal bir niteliğe kavuşturma yoluna gitmiştir. 1989 sonrası yerli burjuvazi de dışa açık ekonominin popülist politikalardan uzaklaşarak, uluslararası yeni iş bölümünde Türkiye'nin 'yeni yükselen piyasalar' arasında bulunmasını garantiye alacak dönüşümlerin hızlıca yapılmasını istemiştir. Bu istek Türkiye'nin kaderine sınırsız bir egemenlik kurma girişimine dönüşmüş, emekçi sınıfın geçmiş tüm birikimlerinin tasfiye programı yapılmıştır. Bu programın hayata geçirilmesi uluslararası sermaye ve üst örgütleriyle tam işbirliği ile mümkün olmuştur. Bu işbirliğinin sonucu olarak Türkiye burjuvazisinin etkili, egemen ve görelî bağımsız birikim biçimi terk edilmiştir. ABD ve AB, 1980 darbesi ikliminde, IMF ve DB üzerinden politikaları dayatmış, ortaya çıkan tüm olumsuzluklar Bursa'ya yansımıştır (Gencelli, 2009 a: 240).

Gencelli, bu süreci neoliberalizmin yayılması olarak değerlendirmekte, “neoliberal model”in en önemli ayağının yerel medyanın örgütlenmesinde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Buna göre medya, kentsel yozlaşmaya aracılık etmiş, kent sorunlarının tetikleyicisi olmuştur; toplumsal denetim işlevinden uzaklaşmış, medyanın gücü "gücün medyasına" dönüşmüştür. Gencelli bu konuda üç örnek vermiştir: Cavit Çağlar/ Olay Medya Grubu/ Yeşilşehir Projesi; Celal Sönmez / As Medya Grubu/ Kent Meydanı Projesi; Ömer Göktaş/ Flash TV/ Göktaş Gökdeleni Projesi. Bu örneklere, benzer bir yapı gösterdiği için, Memduh Gökçen/ Line TV/ Gökçen Gross Market eklenebilir. Bu durum, kent elitlerinin erk sahibi olmasında kamuoyu kontrolü ve medyanın önemi olarak yorumlanabilir.

3.5.2.1. Bursa'nın Ekonomik ve Siyasi Elitleri

Modern toplumların hiyerarşik yapısı içerisinde en üst konumdaki bireylerin oluşturduğu elit yapısını anlayabilmek gerek araştırmaya konu olan kişilerin ulaşılması zor ve dışa kapalı olması, gerekse kişilik özellikleri ve faaliyet alanları ile ilgili bilgilere kolay ulaşılabilmesi nedeniyle oldukça zordur (Arslan, 2004: 5). Elitler; ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeleri, teknik uzmanlıkları ve siyasal güçleriyle donatılmış olduklarından siyasal sistemin önemli aktörleridirler. Güç ve

hükmetme yetkisine sahip diğer aktörler ile olan bağları, elitlerin siyasa yapımını etkileyen yönlerini gösterir. Aldıkları eğitim, bilgiye erişimdeki ayrıcalıkları, gelir seviyelerinin yüksekliği ve siyasal sistem üzerindeki etkileri onları kimlik olarak diğerlerinden ayırtmamıza neden olmaktadır (Sokullu: 2014: 114-115).

C. Wright Mills'in, *The Power Elite* (İktidar Seçkinleri) eserinde üç temel yapı üzerinde oluşturduğu iktidar; devlet hiyerarşisi, şirketler hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisinden oluşmakta, elitler ise bu üçlü yapı arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır. Politika, sermaye, ordu zeminine oturabileceğimiz bu yapının üst düzey yöneticileri Amerikan toplumunun iktidar seçkinlerini oluşturmaktadır.

Siyasi elitler güçlü örgüt ve stratejik konumlarına bağlı olarak politik sonuçları büyük ölçüde etkileme gücüne sahiptir. Sosyo-politik organizasyon ve hareketlerin başlıca karar vericisi konumunda olan siyasi elitler, sadece "güç eliti" olarak tanımlanan iş dünyası, askeriye ve hükümetin üst düzey yetkililerini kapsamaz aynı zamanda partiler, sendikalar, meslek örgütleri, çıkar grupları, medya, dini gruplar, güçlü ve hiyerarşik organizasyonların üst düzey yetkilileri ile sosyo-politik hareketlerin üst düzey yöneticilerini de kapsamına alır (Highley ve Burton, 2006: 13).

Ekonomik ve siyasi elitlerden oluşan küçük bir azınlık, büyük bir gücü elinde tutmakta ve elitler bu gücü kendileri için son derece avantajlı bir duruma dönüştürmektedir. Ekonomik elitler sadece zengin değildirler. Başka bir ifade ile çok zengin olmak ekonomik elit olmak için gerek ve yeter koşul değildir. Genelde büyük ticari şirketlere sahip olan ekonomik elitler aynı zamanda bu şirketlerin üst düzey yönetiminde bulunurlar.

Ekonomik elit olabilmek için vizyon sahibi olmak, profesyonel iş yaşantısının dışında kültürel ve sosyal aktiviteler içerisinde yer almak, kültürel/sanatsal/sportif/bilimsel faaliyetlere katılmak ya da destek vermek, köklü bir aile geçmişine sahip olmak, sivil toplum kuruluşları ve meslek örgütlerinde üyelikler ve üst düzey yönetim görevleri almak, hobilere ve koleksiyonerlik gibi farklı yaşam tarzı ve alışkanlıklara sahip olmak özelliklerden bazılarıdır. Elit olmak aynı zamanda bir seçim olarak da görülebilir; bu özelliklerden pek çoğuna sahip olup elit olmak

yerine, kendilerini kanaat önderi, aydın gibi tanımların içerisinde görmeyi tercih edenler de bulunmaktadır.

Bursa'da elitlerin etki mekanizmalarını ortaya çıkarmak adına yapılan incelemeler sonucunda kentte etkin olan kişilerin ağırlıklı olarak ekonomik ve siyasi elitler olduğu görülmektedir. Gökçen, Çağlar ve Sönmez aileleri Bursa'da bu tanımlamaya giren aileler arasında ilk sıralarda yer alır. Bu saptamanın yapılmasında her yıl açıklanan vergi rekortmeni listelerini incelemek sonuca varmada izlenen yollardan sadece biridir. Ayrıca yukarıda bu belirlenimi yapmada ortaya koyduğumuz kriterler, sadece ekonomik gücün yönetime etki mekanizmalarını ortaya çıkarmaya yetmediğini ve daha fazla veriye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İncelenen vergi rekortmeni liste sıralamalarında bazı ailelerin isimlerini gizli tutmuş olmaları da değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu üç ailenin seçiminde etki alanının genişliği, aile geçmişi, önemli kurumların başında olmak, medyaya sahip olmak gibi özellikler kesişim noktasını oluşturmuştur. Gökçen ailesinin soyu Hz Muhammed Mustafa'ya bağlandığı varsayılmaktadır. Osman Fevzi Efendi ailenin en önemli isimlerindedir. Banka-i Osmanî Şahane'nin (Fransız- İngiliz ortaklığı) Bursa temsilcisi olan Osman Fevzi Efendi, Bursa'nın en önemli fabrikatörlerindedir. 1875-76 ve 1884-85 yıllarında Bursa'nın Belediye Başkanı ve ülke çapında Ticaret Cemiyeti'nin başkanıdır, Koza Han'da Bursa Ticaret Odası'nı kurmuş ve başkanı seçilmiştir. Dolayısı ile beş kuşak geriye gidildiğinde girişimci, sanayici bir aile görülür. Line TV ile medya alanında da var olan Gökçen ailesi Bursa'nın en köklü ve zengin ailelerindedir. Sanayici Memduh Gökçen'in dedesi 1908'de İttihat ve Terakki'nin Bursa milletvekili Mehmet Memduh Bey'dir. Babası sanayici olan Memduh Gökçen; ilk, orta ve lise eğitimini Galatasaray Lisesi'nde tamamlamıştır. Yükseköğrenimini Almanya Karlsruhe Üniversitesi'nde gören Memduh Gökçen, 1983'te ANAP Bursa milletvekili seçilmiş, sonrasında sanayi ve ticaret hayatındaki başarılı çalışmalarına devam etmiştir. Oğlu Mehmet Celal Gökçen, Gökçen Holding'in CEO'luğunu yapmaktadır. Bu aile için "görünmez fonksiyonalist elit" tanımlaması yapılabilir. Çünkü elit kavramsallaştırmasına dair pek çok özelliği içeren aile, Bursa halkı tarafından diğer iki aile kadar bilinmemektedir.

Çağlar ailesini incelediğimizde, Cavit Çağlar hem önemli bir girişimci hem de bakanlık yapmış bir siyasetçidir. Seçili örnekleme, ekonomik ve siyasi elit tanımlamasının ikisini de kapsayan tek kişidir. Bir medya grubunun da sahibi olan Çağlar, tekstil alanını da içine alan bir holding sahibidir.

Sönmez ailesine bakıldığında ise ailenin, 120 yıllık geçmişi olan BTSO'nun 40 yılında yöneticilik yaptığı görülür. Baba Ali Osman Sönmez 25, oğlu Celal Sönmez 15 yıl başkanlık görevini yerine getirmişlerdir. Turizm, alışveriş, enerji gibi farklı alanlarda hizmet veren Sönmez Grup, bir holding çatısı altında toplanmıştır. Sönmez ailesi de medyaya sahiptir. Holding ve medyaya sahip olmak, elit örnekleme aldığımız ailelerin ortak özellikleridir.

24 Temmuz 2018 tarihli Dünya Gazetesi'nin "Bursa'da iş dünyasının ortak akli harekete geçti" başlıklı haberi, yapılan analizlere yönelik olarak seçilen kent elitlerini doğrular niteliktedir. Haberde, BTSO Yüksek İstişare Kurulu oluşturulduğunu söyleyen BTSO Yönetim Kurulu Başkanı İbrahim Burkay;

"Kentimizin ve ülkemizin zenginleşmesinde öncü rol üstlenen üretim, yatırım, istihdam ve ihracat başarılarıyla Bursa iş dünyasının en önemli aktörleri arasında yer alan değerli sanayici ve iş insanlarımızın katılımlarıyla Yüksek İstişare Kurulumuzu da oluşturduk" açıklamasında bulunmuştur. 22 kişiden oluşan Kurul üyeleri konusunda, Bursa iş dünyasının en önemli aktörlerinin aynı masa etrafında buluşturulduğunu söyleyen Burkay, bu şekilde hedeflere çok daha güçlü ve kararlı adımlarla yürüneceğini belirtmiştir. 40'ı aşkın projenin hayata geçirilmesine yönelik olarak kentin eski ve yeni ekonomik elitlerinin bir araya getirildiği listede, örnekleme konu edilen üç aile de bulunmaktadır. Bu sonuç, seçilen ekonomik/siyasi elitlerin, dönemselsel ve sektörel olarak ortaya çıkan yeni elitlere rağmen etkilerini devam ettirdiklerini de ortaya koymaktadır.

3.5.2.2. Siyasette ve Yerel Politikada Elitlerin Önemi

Teorik olarak elit (seçkin) dediğimiz grup kurumsal iktidara ve toplumsal kaynakları kontrol etme gücüne sahip; karar verme mekanizmalarını doğrudan ya da lobicilik, kamuoyu yaratma gibi dolaylı yollardan etkileyerek amaçlarına ulaşan kişilerdir. Elitler, sahip oldukları erk nedeniyle, karşıtlarına rağmen istediklerini elde etmekte

ve genel olarak önemli toplumsal kurumların üst kademelerindeki kişilerden oluşmaktadır. Bu kurumların öne çıkanları siyaset, yargı, medya, askeriye, eğitim şeklinde sıralanabilir. Eliti tanımlamada ön plana çıkan üç kriter; güç (iktidar), etki ve kontroldür³⁵

1980 sonrasında yaşanan serbestleşme ve özelleştirmeler, üretimin geriletılarak toprakların dünya rant piyasasına açılması, kamusal hizmetlerin ticarileştirilmesi ve bunlara yönelik olarak kamu idari yapısının yeniden düzenlenmesi gibi unsurlar kentlere ve yerel yönetimlere doğrudan yansımış, var olan siyasi düzlemde kentler ve yerel yönetimler, ülke politikalarının uygulama alanlarını oluşturmuşlardır. Bu açıdan hem kentler, hem de yerel yönetimler siyasetin ve sermayenin yoğun ilgi alanları arasına girmiştir (Soğancı, 2015: 37).

Bu noktada "yönetişim" terimi kritik bir işlev üstlenmiştir. Çünkü neo-liberal düzenlemelere gerek duyulmuş, yönetişim övülüp yüceltilerek, kaynak dağılımına ilişkin kararların demokratik süreçlerle denetlenmesi engellenmiş ve sermaye lehine yapılan düzenlemeler ile özel teşebbüsün üstlenmesi gereken riskleri toplumsallaştıran bir çerçeve oluşturulmuştur. Bir "kazananlar" koalisyonu oluşturularak, kaynak dağıtım süreçlerine müdahale biçimleri değişime uğramıştır. Bu süreçte merkezi devlet ve ulusüstü yapılara, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları da dahil olmuş ve bir takım roller üstlenmişlerdir. Yani müdahalelerin biçim, ölçek ve araçları tamamen değişmiş, merkezi yönetimin işlevlerinin bir kısmı adı geçen kurumsal aktörlerin alması öngörülmüş, bu aktörler "kazananlar" koalisyonunun öğeleri/belirleyicileri olmuşlardır. Yerel yönetimler, yönetişim terimi ve mevzuata ilişkin düzenlemeler çerçevesinde güçlendirilmiş kentlerde tarihi kültürel miras yoğun/denetimsiz biçimde yerel ve uluslararası güç sahiplerinin yağmasına açılmıştır (Gencelli, 2009 a: 244-245). Bursa'da yerel yönetimlerin kentin sahip olduğu kaynakların eşitsiz paylaşımına etkileri, ağırlıklı olarak plan değişiklikleri, tarım arazilerinin imara açılması ve kentsel dönüşüm projeleri yoluyla gerçekleşmiştir.

---

³⁵ <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/9383/makaleler/3/arastirmax-turk-iktidar-seckinleri.pdf>

Türkiye'de yerel yönetimlerin planlamayı kentsel gelişmeyi yönlendirme aracı olarak kullanmadığını söyleyen Mihçioğlu, bunu temel anlamda siyasal sistemin yapılanmasına ve mevcut kanunlara bağlamış (İmar kanunu, Belediyeler kanunu vb.) yerel yönetimlerin bu konuda etkisiz kaldığını belirtmiştir. Ayrıca yerel yönetimler kentsel fonksiyonlarda meydana gelen değişimleri gösteren teknik dokümanları kendilerine avantaj sağlayan bir sisteme dönüştürmüşlerdir. Bu uygulamalar ise kentin koruma kullanma dengesini bozmuştur. Bursa'daki yerel yönetimlerin plan algısı da benzer şekildedir. Yerel yönetimlerin bu konudaki eksiklikleri, Bursa İl Strateji Planı (Çevre Düzeni Planı) üzerinden betimlenebilir. Bu plan, yapım süreci ve içeriği açısından mevcut sistemden farklılıklar ortaya koysa da zaman içerisinde bozulmuştur. Bu noktada yerel yönetimlerin fonksiyonu, planların kullanım kararları ile ilgili talepler ve değişikliklerin değerlendirilmesi şeklinde olmuştur. Kamu yararı ilkesi gözardı edilmiş, mekânsal adalet ve toplumsal çıkarlar dengesi oluşturulmamıştır. Bursa'da kentsel dönüşüm projeleri altında yapılan projeler de kente ve kentliye farklı sorunlar getirmiştir. Büyükşehir sınırları içerisinde Belediye kanununun 73. maddesi çerçevesinde ilân edilen kentsel dönüşüm alanlarından Eski Santral Garaj çevresi kentsel dönüşüm alanı (Kent Meydanı ve çevresi) ve Doğanbey (TOKİ) kentsel gelişme alanı bu problemlerin düğüm noktalarındandır. Bu projeler kentin ana arterinde ve kentin merkez gelişme potansiyeline yakın alanlardır. Şehir plancısı Mihçioğlu adı geçen örnekleri belediyelerin hangi amaçlarla, ne tür öncelik ve kriterlerle bu proje alanlarını belirlediklerini değerlendirmiş ve şu sonuca varmıştır: Bursa'da yerel yönetim projelerinin oluşturulma kriterlerinde kısa sürede gerçekleştirme, yüksek rant, prestij projesi olabilme özellikleri aranmaktadır. Projelerin üst hedefi olmadığı gibi, kentsel gelişme açısından ne gibi etkilerinin olacağı değerlendirmeleri gözardı edilmektedir (Mihçioğlu, 2009: 20-21).

Kentsel sorunları çözmeye amacıyla yapılan bu uygulamaların, rant oluşturulmasına yönelik uygulamalara dönüşmesi kentin sosyo-ekonomik dengelerini bozmakta, siyasal düzene ve yönetime olan inanç zedelenmektedir. Toplumun bütünü yerine özellikle ekonomik ve siyasal elitlerin çıkarlarına yönelik olan bu uygulamalar, kentsel rantın dengeli bölüşümüne katkı sağlamamakta, tersine var olan eşitsizlik makasını daha da açmaktadır.

Bursa'nın tarihsel izleğinde sanayileşme ve kentleşme süreci yerel elitlerin ihtiyaçları üzerinden şekillenmiştir. Özellikle planlı ekonominin bir yansıması olarak kentte 1960'larla başlayan sanayileşme hareketi ve ilk OSB'nin kuruluşu sonrasında plansız ve kaçak olarak devam etmiştir. Yapılaşmada da aynı durum söz konusu olmuştur. Mudanya yolu 15. km'de bulunan bu ilk sanayi verimli tarım arazileri üzerindeki (bazı kısımlar bataklık) 1.8 milyon metrekarelik alanda kurulmuştur. Sonraki sanayi bölgelerinde kaçak bir şekilde kurularak, Bursa'daki sanayicilerin iş gücü talebinin karşılandığı bilinmektedir. Çalı, Hasanağa, Kayapa, Gürsu, Kestel, İrfaniye vb. yerlerde oluşturulan sanayi bölgeleri ile İnegöl, Yenişehir, Karacabey gibi ilçelerde bulunan sanayi bölgeleri buna örnek olarak gösterilebilir. Oluşan iş gücü talebi kentin sürekli göç almasına ve buna bağlı olarak gecekondulaşmaya neden olmuş, özellikle sanayi bölgelerinin çevresinde oluşan kaçak yapı oranındaki artış kent silüetini bozmuştur.

Bursa'daki güçlü ekonomik elitlerin, kurdukları siyasal bağlantılarla, fabrikalarının ihtiyacı olan iş gücünü tesislerinin hemen yanındaki toplu konutlarda barındırdığı bilinmektedir. Kentin sanayi çevrelerinde kurulan Bağlarbaşı, Emek, Geçit, Yunuseli gibi pek çok mahalle bu şekilde oluşmuştur. Birinci sınıf tarım arazileri üzerine kurulan sanayi tesisleri ve çevresinde oluşan gecekondulu mahalleleri, sanayicilerin yerel ve merkezi yönetimlerle olan sıkı bağlantılarının sonuçlarıdır. Kaçak olarak oluşturulan, tamamen denetimsiz ve kentli için birçok (zehirli gaz, atık, su kirliliği vb.) sorunu beraberinde getiren bu yapılaşma biçimi, Türkiye'nin pek çok kentinde olduğu gibi Bursa için de sıradanlaşmıştır. Kaçak sanayiler ve çevresinde bulunan oluşumların tamamı, zaman içerisinde Organize Sanayi statüsüne kavuşmuştur. Bu noktadan hareketle Bursa kenti gelişiminin sanayileşme döneminde, sanayicilerin ihtiyaçları üzerinden şekillendiği söylenebilir. Ayrıca zaman içerisinde, üretim biçimlerinde meydana gelen değişim kentsel gelişimi de etkilemiş, özellikle ekonomik/siyasal elitlerin inşaat, turizm gibi bacasız sanayi olarak adlandırılan alanlara kayması, farklı rant yaratma mekanizmalarının önünü açmıştır. Elitler bakanlıkları da devreye sokarak kişiye özel plan değişiklikleri ile finanse ettikleri büyük projeleri gerçekleştirmeye ve kazanmaya devam etmişlerdir.

Bursa'lı elitlerin yapılı çevre üzerindeki etkisi, 1980'ler öncesi ve sonrası olarak iki gruba ayrılabilir. Bu temel ayrım çok kabaca yerel elitlerin 1980 öncesi kaçak OSB'ler üreterek kent sınırlarını ovaya doğru genişletmesi ve 1980 sonrası (her ne kadar Bursa'nın sanayi kenti olma özelliği devam etmekteyse de) ise krizlerden kaçış yolu ya da kâr maksimizasyonunda bir yöntem olarak kent mekânlarını dönüştürerek sermaye birikimine gitmeleri şeklinde açıklanabilir. Bursa'da geçmişleri sanayici olan pek çok girişimci, son yirmi-otuz yıldır inşaat sektöründe yer almaktadır. Ayrıca kente göç eden ve doğrudan bu sektöre adapte olmuş yeni sermayedarlar oluşmuştur. Eski ya da yeni elitler bir şekilde inşaat sektörüyle olan bağıını güçlendirmiştir. Bu bağ sektör değişikliği, ortaklıklar gibi farklı şekillerde olabilir.

Sözü edilen uygulamalardan ilkinde, sanayicilerin tesisleri ve çalışanlarının barınma ihtiyacına yönelik olarak kentin verimli tarım arazileri istila edilmiştir. Bu durum Bursa'daki arazi kullanımının temel dinamiğini oluşturmuş, sanayileşme ile rantın iç içe geçmesinin göstergesi olmuştur. Böyle bir oluşumda sanayi ve tarım arasındaki ilişkinin de tarım aleyhine şekillendiği görülür.³⁶

Oysa sağlıklı bir çevrede yaşamak herkesin hakkıdır. "Sağlıklı bir çevre içinde yaşama, hukuksal bir kurum haline getirildiğinde koruma ve korunma kavramlarını yaratır. Böylece tıpkı diğer korunmalarda olduğu gibi bir "hak" statüsüne kavuşur. Korunması gereken çevre, bozulmaması gereken ekolojik denge insan yaşamının sürekliliğini sağlamaya yönelik olup, bu bağlamda çevre hakkı yaşama hakkının kapsamına girer" (Zilelioğlu'ndan Akt. Akıncı, 1996: 121). Bununla birlikte kentsel büyüme sürecinde çoğu zaman sağlığı tehdit eden uygulamalar görmezden gelinmiştir.

---

³⁶"Bursa kent bütünü ve yakın çevresinde 1960-1995 yılları arasında kentsel dokunun 9 kat artarak 1508,6 hektardan 13976,2 hektara ulaştığı görülmektedir. Bu süre içerisinde I. ve II. sınıf tarım arazilerinin 1960 yılında 171 hektar, 1976 yılında 5109 hektar, 1995 yılında ise 8738 hektar olduğu görülmektedir. 1960-1995 yılları arasında I. ve II. sınıf tarım toprakları üzerinde gerçekleşen şehirleşme, 1960 yılında kentsel yerleşmenin %11,4'ü (171,7 ha), 1976 yılında %61'i (5109,6 ha) ve 1995 yılında ise %63'ü (8738,4 ha) şeklindedir. 1960 yılı itibarıyla I. ve II. sınıf tarım arazileri üzerinde kurulan sanayi alanları 71,1 hektar, iken, 1976'da 850,4 hektara, 1995 yılında ise 1808,7 hektara ulaşmıştır." (Ekici, 9 Kasım 2012 a: 12).

Sanayi ve tekstilin yanında üçüncü bir sektör olarak gelişen inşaat sektörü hızlı bir gelişim göstererek kentsel yeniden üretimi yapılandırmış, ancak bu kez de mekânsal bir eşitsizlik söz konusu olmuştur. Kent toprakları siyasi bağlantılarla imara açılmış, elitlerin inşa ettiği AVM'ler, oteller, iş merkezleri, gökdelenler kentin silüetini parçalara ayırırken, inşa edilen mekânlar üzerinden yaşam şeklini de belirlemiştir. Kentsel mekânların bu şekilde yeniden örgütlenmesi ise son derece eşitsizdir ki mekânsal ayrışma kavramı kent içinde oluşan bu ikiliği net olarak açıklar. Bu durum Sırameşeler/Çekirge, Fethiye/İhsaniye benzeri yerleşimlerde olduğu gibi kentin farklı noktalarında görülebilir. Yerleşimler birbirinden bir arter ile ayrılmakta ve bu ayrım sınıfsal olarak da belirgin bir farklılığa işaret etmektedir. Sonuç olarak gökdelen ve gecekondular ikiliği üzerinden resmedebileceğimiz bu yarıma aynı zamanda gücün ifadesi, Harvey'in deyişi ile ideolojinin temsilidir.

Öte yandan bu büyük gökdelenler, iş merkezleri, AVM'ler sadece öz sermayeyle tamamlanamamaktadır. Kentte sayıca az olan ve kredi faizlerinde yabancı bankalarla yarışamayan yerli bankalar, bu işleyişte yerlerini yabancı şirketlerin bankaları ve sigorta şirketlerine bırakmakta ve bu şirketler sektörden ciddi kârlar elde etmektedir.

Aşağıda elitlerin Bursa kentinin yapısal çevresi üzerindeki etkileri örnekleriyle ortaya konacaktır. Bu müdahaleler kuşkusuz, kent yönetimi ve belediye meclisi üyelerinin kararları doğrultusunda yürümektedir. Bursa'nın kentleşme süreci, dünya ekonomisi ve yerel elitlerin sektörel gelişmelere uyumunun bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Zira kaynak kontrolü ve sermaye akışı uluslararası işbölümünün yapısı çerçevesinde şekillenmektedir.

3.5.2.3. Bursa'nın İktisadi ve Sosyal Yönelimlerinde Elitlerin Etkisi

Elit teorisi üzerinden bakıldığında, Türkiye'de ekonomik artığın belirli bir bölümüne, sermaye sınıfı ile devlet arasındaki ilişkiler çerçevesinde el konduğu söylenebilir. Zaman içerisinde bu ilişkilerin çeşitleri, biçimleri, içerikleri değişmekte; ancak bu artığın görece büyüklüğü artmaktadır. Değişen iktisadi modellerden bağımsız olarak sistem artan boyutlarda genişlemektedir. Sermaye sınıfı 1980-1990'lı yıllarda önceki dönemlerin gözatılmış sektörü olan sanayiden, devlet kaynaklı vurgun olanaklarının arttığı finans, müteahhitlik, turizm, arsa spekülasyonu gibi alanlara kaymıştır. Buna

adaptasyonu sağlayamayanların zaman içerisinde tasfiye edildiği görülmektedir. "Devletçi-müdahaleci" dönemin tüm rant mekanizmaları, liberal dönemde yeni ögelerle zenginleşmiştir (Boratav, 2003 (2): 201). Bu yönelim "kentsel girişimcilik" için bir temel oluşturmuştur.

Harvey, son yıllarda kentsel girişimcilik adı altında bir davranış biçiminin, ulusal ve uluslararası düzeyde önemli hale geldiğini belirtmiş ve kentsel girişimciliğe dair şu tanımlamayı yapmıştır;

"Kentsel girişimcilik; şehir yönetiminde görülen, devlet güçlerinin (yerel, metropolitan, bölgesel, ulusal veya uluslararası) sivil toplumdaki çok çeşitli organizasyonel formlarının (ticaret odaları, sendikalar, kiliseler, eğitim ve araştırma kurumları, topluluklar, STK'lar vb.) ve özel çıkarlarının, çeşitli bölgesel/kentsel gelişmeleri idare etmek veya teşvik etmek için koalisyonlar kurma amacıyla birbirine karıştırıldığı davranış biçimidir." (Harvey, 2002 b: 7).

Bu tanımdan yola çıkarak devlet ve farklı organizasyonların kentin yapılanmasında bulunduğu ve ortak çıkarları doğrultusunda hareket ettiği söylenebilir. Bu kurumların başında bulunan yöneticiler, kentin gelişimi ile ilgili olarak, ekonomik ve siyasal elitlerle sürekli temas halinde bulunmaktadır.

Yapılan alan araştırması, literatür sonuçları Bursa'da kent yönetimine etki eden elitlerin özellikle yerel "ekonomik elitler" olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu noktadan hareketle birincil ve ikincil kaynaklar incelenmiş, kenti savunan pek çok yerel elitin yayınlanmış çalışmalarına atıfta bulunulmuştur. Bursa'nın entelektüel elitleri olarak genel bir çerçeveye yerleştirebileceğimiz, ağırlıklı olarak yargı elitleri ve akademik elitlerden oluşan, ayrıca aralarında kentli hak ve özgürlüklerini savunan sade vatandaşların da bulunduğu "kent savunucusu yerel elitler", Bursa'nın problemlerini ortaya koymuş, gerekli noktalarda var olan usulsüzlüklere dava yoluyla karşı çıkmış, kendilerince doğru görünen çözümü savunmuşlardır. Bu noktada iki farklı elit tipi karşımıza çıkmaktadır. Biri ağırlıklı olarak ekonomik elitler, diğeri kent yönetimine etki eden ve ekonomik elitlere karşı mücadele ederek kenti ve kentli haklarını savunan yerel elitler.

Çağdaş kent kuramcıları Lefebvre, Castells, Harvey, kentsel haklar ve kentsel yerel topluluk hareketlerini tanımlamış, toplumsal hareketlerin ekonomik-politik anlamını

Marksist bakışla ve sınıf temelli çözümlenmişlerdir. Lefebvre kentsel hak konusunun teorik çerçevesini, (kent kaynaklarına ulaşma, kentsel kararlara katılımdan ziyade) kenti değiştiren kişiler kendi kendilerini değiştiren çerçevesinden bakmaktadır. Lefebvre'nin düşüncesine göre, kentsel iktidar kentsel örgütlenmeyi, kentsel örgütlenme ise insan yerleşimlerini belirleyebilmektedir (Güllüoınar, 2011: 71). Bu durumda kent savunucusu elitlerin, kentsel hakları savunan ve Cargill örnek olayında kentsel yerel topluluk temelli hareketlerin oluşumunu sağlayan öncü kişiler olduğu söylenebilir. Bu grup sermayenin haksız talepleri karşısında, kentteki herhengi bir vatandaşın, işçinin ya da çiftçinin yanında yer almış ve kente müdahale eden elitlerle mücadele etmiştir. Bu mücadele Cargill olayında üst düzey siyasi elitlerle, yargı elitleriyle ya da bürokratik elitlerle mücadeleyi gerekli kılmıştır.

Elit konusunu çözümlenmenin zorluğu, sosyolojik bir kavram olan "elit"in tanımlanmasındaki saydam olmayan içerikten kaynaklanmaktadır. Sosyoloji ve siyaset biliminin ortak kavramlarından olan elit, terminolojik olarak alanda çalışan herkesin ortak olarak kullandığı tek dil olmaktan çıkmakta ve içeriği araştırma konusuna göre şekillenmektedir. Ancak sosyal bilimlerde bu tür tanımlama zorlukları birçok alanda görülmekte, incelemeler sonrası ortaya çıkan sonuçlar ise farklı konulara ve kişilere yeni yollar açmaktadır. Bu noktada ekonomik elitleri, diğer elitlerden ayırmak ve kent ile ilişkilerini doğru bir şekilde kurmak gerekir.

Yerel elitlerin yönetime etkisinin incelendiği noktada elitlerin; karar verme süreçlerini etkileme, yönlendirme ve bazen tekeline alma durumları ön plana çıkmaktadır. TDK sözlüğünde seçkin tanımlamasıyla eşleşen elit kavramı, bu noktada seçilmiş, seçme, aydın, okumuş kimse şeklinde karşılıklar bulmakta iken, yapılan araştırmada özellikle Arslan'ın tanımladığı "karar verme sürecini yönlendirme ve şekillendirme araçlarını ellerinde bulundurma" özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Toplumsal gücü ve kaynakları etkin olarak elinde tutan kişiler bu sayede "toplumsal kararları şekillendirme ayrıcalığı" nı da tekellerinde tutmaktadır.

Arslan, toplumsal olarak alınan kararlarda özellikle "anahtar elitler" olarak anılan elit grubunun ön plana çıktığını söylemektedir. Daha geniş bir tanımlamada ise elit

kavramı; "kurumsal iktidara sahip, sosyal kaynakları kontrol eden/edebilecek konumda bulunan, toplumsal karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak ciddi bir şekilde etkileme (aktif ya da potansiyel olarak) yetisine sahip, karşıtlarına rağmen istek ve amaçlarını gerçekleştirebilen bireylerdir" şeklinde açıklanmıştır. Karar verme sürecine etkinin doğrudan ya da lobicilik, kamuoyu yaratma, baskı grubu oluşturma gibi dolaylı yollarla yapılabileceğini söyleyen Arslan'a göre bu etkinin temelinde potansiyel olarak sahip olunan sosyal konum veya elitin kontrol ettiği sosyal kaynaklar bulunmaktadır. Elitin sahip olduğu sosyal/toplumsal kaynaklar (zenginlik, statü ve prestij) yanında, bireysel kaynakları (karizma, enerji, zaman, motivasyon vb.) da karar süreçlerini yönlendirmede etkilidir (Arslan, 2007: ix). Bursa'nın yerel ölçekteki (ekonomik) elitleri de, özellikle ekonomik gücü elinde bulunduran, holding ve medya aracılığı ile karar verme süreçlerine etki edebilen, olayları şekillendiren kişiler olarak betimlenebilir.

Bu çerçevede Cargill'e karşı oluşan muhalefet sürecinde küresel elitlerin karşısında yer alarak, kenti ve kentli haklarını savunan, kayırmacı politikalara itiraz eden elitleri diğerlerinden ayırmak gereği ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile elit kavramı adı altında seçkin, aydın, okumuş gibi tanımlamalara karşılık gelen ve konumuz gereği kendilerini "kenti savunan elitler" olarak adlandırdığımız elitler ile ekonomik elitler aynı çatı altında görülemez. Genellikle entelektüel arka planı olan ve ağırlıklı olarak avukat, mühendis ve akademisyen kimlikleri ile karşılaştığımız bu ikinci grup elitlerin ne büyük çapta ekonomik güçleri, ne de medya gibi karar süreçlerini doğrudan kontrol altına alıp yönlendirecekleri araçları bulunmaktadır. Bu elit grubunun kent savunmasına yönelik olarak yerel gazetelerde parasıyla bile beyanlarını yayımlatamamış olmaları, yaptığımız saptamayı doğrulayan önemli bir bulgudur. Kenti şekillendiren elitler arasında, siyasi elit kimliğine sahip kişi(ler) de bulunmaktadır (siyasi parti liderleri, milletvekilleri, bakanlar vb.).

Bilsay Kuruç'un (2011: 285) tanımlamasında ise siyasi ve ekonomik elit kavramları bir noktada buluşmaktadır. Kuruç'a göre 1980 sonrası kapitalizm, tüm iktidarı istemektedir ve bu nedenle de ekonomik ve siyasal elit bütünleşmiştir. Buradaki elitin, "bunlar hakikaten elit mi?" sorusuna gerek kalmaksızın, "tüm iktidar için

kapitalizme hizmet edenler" olduğunu söyleyen Kuruç'a göre, ekonomide ve siyasette; karar mekanizmasında, düşünce merkezlerinde olanlar birbirleriyle aynı iktisat politikası çizgisinde bütünleşmişlerdir. Mills (Barry, 2012: 192-193) de, karar alma süreçlerinde adem-i merkezîyetçi bir yapının olduğunu, demokratik-çoğulcu bir toplum betimlemesinin gerçeği yansıtmadığını, anayasallık örtüsü altında her zaman önemli kararları istediği gibi alabilen birleşik bir sınıf ya da iktidar seçkinleri bulunduğunu söylemiştir. Bu seçkinler grubu, Amerika'da iş dünyası, siyaset ve ordudan oluşmaktadır; seçkinlerde bir grup bilinci vardır ve ayrıca uyum ve dayanışma içerisinde bulunarak (topluma karşı) birlikte hareket etmektedirler .

Çalışmamızda sınırları çizen 1980 sonrası dönem, küreselleşme ve emlak piyasaları ile yakından ilişkilidir. Özellikle küresel şehirler, finans merkezi olma ve şehir ekonomisinde emlak piyasasının yükselişi üzerinden ön plana çıkmaktadır. Bu durum, sermaye hareketleri ve bilgi akışı serbestisinin ortaya çıkması ve ticari mülkiyetin, uluslararası yatırım varlığına dönüşmesiyle gerçekleşmektedir. Jessop'un "Yaşamak, çalışmak, üretmek, servis etmek ve tüketmek için yeni kentsel mekânlar ve alanlar" betimlemesi, kentlerdeki hızlı ve geniş çaplı dönüşümün ifadesidir. Yeni ekonomide yatırım fırsatları arayışında olan yerli ve yabancı yatırımcılar için ticarileşmiş mülkiyet ilgi çekicidir. Uluslararası aktörlerin de kısa vadeli yatırımlarda bulunduğu bu işleyişte, uluslararası sermaye yatırım fonlarına aktarılmaktadır (Taşan-Kok ve Weesep, 2006: 9-10).

Bu uygulamalar benzer şekilde ülkemizde de görülmekte, yapılı çevre kâr maksimizasyonunu arttırmada önemli bir değer yaratma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin konut politikalarında Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından başlayarak büyük ölçekli, ucuz konut üretimi gerçekleştirilememiş; arsa fiyatlarının yüksekliği, konut politikalarının yetersizliği gecekondulaşmayı hızlı bir çözüm haline getirmiştir. Gecekondu, aynı zamanda sanayicilerin ucuz iş gücü ihtiyacına mekânsal bir çözüm olarak göz yumulan uygulama olmuştur. Zaman içerisinde siyasi ve ekonomik güç sahipleri de benzer şekilde sanayi tesislerini kuracak, hatta tesislerin bulunduğu alanı değişime uğratarak rezidans yapma arayışı içerisine gireceklerdir.

Bursa kenti uzun süredir kaçak sanayi bölgeleri, kaçak sanayi işletmeleri, kaçak oteller gibi pek çok sorunla karşı karşıyadır.

Bu anlamda Bursa'da TMMOB Bursa İl Koordinasyon Kurulu (İKK) tarafından 24-25 Nisan 2015 tarihinde düzenlenen "*Bursa 5. Kent Sempozyumu*"nun, araştırmamız açısından ufuk açıcı olduğu söylenebilir. Sempozyumun konusu "**Kent Suçları ve Kent Mücadelesi**" şeklindedir. Büyükşehir Belediye Başkanlarından, ilçe belediye başkanlarına, TMMOB'a bağlı meslek odalarından, Bursa Akademik Odalar Birliği (BAOB) oda başkanlarına, DİSK ve KESK gibi sendikalardan, demokratik kitle örgütleri temsilcilerine varan geniş bir kitle beşinci kez kent sorunlarını tartışmak için bir araya gelmiş, konferans TMMOB'un mesleki etik ilkeleri çerçevesinde, özellikle kamu yararı gözetilen konularda yanlış görülen unsurların ilgililere ve kamuoyuna bilgisine sunulması amacını gütmüştür.

Son 20 yıldır, kentsel mekânların ve çevrenin, sermayenin kendisini yeniden ürettiği metalar haline gelmesi sonucunda, kentin ulaşımından sanayisine, kentsel dönüşümden altyapı yetersizliklerine dek farklı alanlarda görülen sorunlarının tespit ve çözümüne yönelik çalışmalar, sempozyum çerçevesinde tartışılmıştır. Kentin tarım topraklarının yapılaşmaya açılması, su kaynaklarının alınır satılır hale gelmesi, kirlilik etmenleri, plan değişiklikleriyle yoğunluğu günden güne artan uygulamalar Bursa'da yaşamayı zorlaştıran kente karşı işlenmiş **suçlar** olarak kaydedilmiştir. Bu suçlar, kente ve kent halkına karşı işlenmiş suçlar olarak görülmüş; TMMOB'a bağlı meslek odaları, kentli STK'lar ve halkla birlikte mücadelenin konusu haline gelmiş; kamu yararı doğrultusunda daha yaşanılır, sürdürülebilir bir çevre istemiyle nasıl mücadele edileceği sorgulanmıştır. Birçok bilim insanı, uzman ve meslek grubunun görüşlerini kamuoyuyla buluşturan platform, sorunların görünür hale getirilmesi ve çözüm yolları oluşturması açısından son derece önemlidir. Bursa'nın kentsel mücadele geleneğinde İKK'nın, TMMOB'a bağlı meslek odalarının, Bursa Barosu'nun, Uludağ Üniversitesi'nin, kentteki STK'ların ve basının büyük katkıları olmuştur. Bu kuruluşların yerel yönetimlerle birlikte oluşturduğu mücadele, süreçte kentin siyasi elitlerinin de eklemlenmesi ile örnek başarılarla ulaşılmasını sağlamıştır.

Bursa'nın iktisadi ve sosyal yönelimlerinde özellikle ekonomik elitler ve küresel elitlerle (Cargill örneği) mücadele edilmiştir. Elitlerin yönetime olan etki mekanizmasını da ortaya çıkaran bu örnekler, kentte farklı dönemlerde ön plana çıkan ailelerden bazılarının günümüzde de etkilerini sürdürdüğünü göstermektedir. Verili örnekler, siyaset ve sosyoloji disiplinlerinin kesişme noktasında yer alan kentteki yerel elitlerin yönetime etkisi ve elit döngüsü konusunda, açıklayıcı bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu çerçevede Bursa kentinde yerel (ekonomik) elitlerin, yapılı çevre üzerindeki etkisi aşağıdaki örneklerle ele alınmıştır.

Yeşilşehir: Ülkemizin 18-20. dönem Bursa milletvekililiği ve devlet bakanlığını yapmış olan Cavit Çağlar'ın eşi Nursel Çağlar'a ait olan ve Bursa ovasının ortasına kaçak olarak inşa edilen Yeşilşehir'in açılışı, 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından yapılmıştır. Süleyman Demirel'e, imar planları ve ruhsatları yargı kararlarıyla iptal edilen projenin açılışına katılmaması talebi Baro, TMMOB ve duyarlı vatandaşlar birlikteliğinde gerekçelendirilerek iletirse de, "hukuksuz olarak yapılan bu yerleşimin açılışına katılmayın" çağrısı sonuca ulaşmamış, açılış büyük bir gövde gösterisine dönüşmüştür.

Sonrasında eski devlet bakanı Çağlar ve akrabalarının banka borçlarına tahsilât unsuru olarak kullanılan Yeşilşehir, TMSF politikaları gereği bir başka gruba devredilmiştir. Bu da tartışma götürür bir konudur. Hukukçular bu devir konusunu muvazaalı bir aklama çabası olarak görmüş, Bursa Barosu devirle ilgili bilgi almak istediye de, soruları yanıtızsız kalmıştır.

Şehir Plancıları Odası arazi kullanımındaki ihlaller, plan tadilatları ve bu yönde açılmış davalara ilişkin değerlendirmesinde mahkeme kararlarının (İdare Mahkemesi ve Danıştay) uygulanmadığına işaret etmekte, yasadışı olarak yapılan konut sitelerinin yasal hükümleri hiçe sayarak devam ettiğinin altını çizmektedir. Demirtaş Belediyesi sınırları içindeki 7500 konutu kapsayan (ilk etapta) bu yapılaşmanın ruhsatına ilişkin, Bursa Barosu ve Mimarlar Odası uygulamanın iptali için dava açmış ancak Danıştay'ın iptal kararına rağmen uygulama devam etmiştir.³⁷

³⁷ İptal konusu; "ÇED Olumlu Belgesi" alınmaması, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik

Fotoğraf 3.5 YEŞİLŞEHİR

Kaynak: Yusuf Ekici, 2012 b, Dünya Şehircilik Günü 36. Kolokyumu Bildirisi, s. 821

Alınan hukuki kararlara rağmen ilgili yerel yönetimin görevini yerine getirmemesi, 1980 sonrası neo-liberal politikaların kentte somutlaşmış açık göstergesidir. Yerel yönetim kamu yararı ilkesini değil, sermayenin kentte yatırım yapmasını seçmiştir ki bu durum “yarışan kentler”, “marka kentler”, “dünya kentleri” kavram örüntüsü ile uyum içerisindedir. 1976-2000 yılları arasında Bursa ovasının verimli topraklarından 3700 hektarlık alanın şehirleşmesi uygulanan politikaların kentteki yıkıcı etkisini gözler önüne sermektedir. Yeşilşehir alanının mülkiyetinin eski devlet bakanı Cavit Çağlar’ın eşi Nursel Çağlar’a ait olması, alınan yargı kararlarının uygulan(a)mamasında oldukça etkili olmuştur. Projenin temel atma töreninin dönemin sermaye aktörleri ve devletin önde gelen isimleriyle yapılması da hukuksal dengeleri altüst eden başka bir unsurdur. Neo-liberal politikaların kentteki sermaye yatırımlarının önünü açması, Bursa 2020 Hedef Yılı /100.000 Çevre Planı Kararları’nın da görmezden gelinmesine neden olmuştur. Proje ovadaki nüfus dengelerinden, tarım arazilerinin yok olmasına dek pek çok sorunun kaynağıdır.

Ayrıca değişim değerini ön plana çıkaran bu tarz residence projeleri ile sermayedarlar kârını maksimize ederken, kamu yatırımları azalmaktadır. Oluşan tabloda devlet ana aktör olarak sermayedarla kol koladır (Ekici, 2012 b: 819-823).

Bursa ovasında, Demirtaş OSB'nin yakınındaki çöplük arazisinin lüks rezidanslara dönüşmesi kâr maksimizasyonunu arttırırken, bu yoğunlaşma zaman içerisinde bölgeyi çekim merkezi haline getirmiş ve yeni yapılan konutlar Yalova ana arterine kadar taşınmıştır. Kaçak OSB ve çevresinde oluşan gecekondulaşma, sanayi bölgesinden yaklaşık 3 km uzaklıktaki kaçak konutlarla genişlemiş ve kendinden sonraki yapılara emsal teşkil etmiştir.

Sifaş-Polylen Arazisi Plan Değişikliği: Bu plan değişikliği, eski sanayi alanlarının kentsel rantlara dahil edilmesinin bir örneğidir. Kentin tarihi ve hafızasında önemli bir yeri olan sanayi tesislerinin yıkımı, konut alanlarını da içeren bir komplekse dönüştürülmesi istemiyle emsal artışları ve kişiye özel plan tadilatı, kentsel alanın kamusal niteliğinin tahrip edilmesi anlamına gelmektedir.

Fotoğraf 3.6 SİFAŞ POLYLEN

Sifaş Polylen'in yıkılmadan önceki ve sonraki fotoğrafları

Kentsel kamunun tarafı olarak Bursa Şehir Plancıları Odası, Bursa Barosu ve Bursa Mimarlar Odası, 06.12.2016 Bursa Organize Sanayi Bölgesi'nde Nergis Holding'e ait Sifaş- Polylen arazisinde yapılan plan değişikliği ile ilgili olarak bir dava süreci başlatmıştır.

Bursa'nın ilk OSB'sinde bulunan ve İpeker, İpsan, Karsan gibi kentin önemli ve ilk tesisleri arasında bulunan Sifaş-Polylen'in yıkımı tamamlanmıştır. Ancak bu

konudaki davalar devam etmektedir. Arazinin, konut ve ticaret alanına dönüştürülmesi konulu dava hakkında TMMOB Şehir Plancıları Odası Bursa Şubesi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi ve Bursa Barosu'nun yapmış oldukları ortak basın açıklamasında; Bursa kentinde son on yıldır kentsel alanlara yapılan baskının en üst düzeye ulaştığı, bu nedenle kentin zor günler geçirdiği aktarılmıştır. Kentin farklı yerlerinde Büyükşehir Belediyesi tarafından "dağıtılan" 0.50 emsal artışının kent yoğunluğunu hızla arttırdığının ifade edildiği açıklamada, tarım ve orman alanlarının yapılaşmaya açıldığı ve doğal çevrenin tahrip edildiği belirtilmiştir. Bu noktada rant avcılarının kent topraklarına saldırmaya devam ettiği, bunu engellemesi gereken yöneticilerin de tam tersine yatırımcıların önünü açtığı görülmektedir.

Söz konusu arazinin içerisinde bulunduğu kentin kuzeybatısında yer alan Bursa Sanayi Bölgesi, 1961 yılında Türkiye'nin ilk OSB'si özelliğini taşımaktadır ve bugün bölgede 670 ha üzerine kurulu yaklaşık 220 firma faaliyet göstermektedir. OSB, kentin ana arterlerinden Bursa-Mudanya karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bu tür değişikliklerde TOKİ, mevzuattan kurtulmanın bir yolu olarak devreye girmektedir. Sifaş-Polylen arazisi de bu örneklerden biridir. Burada yıkım çalışmaları başlatıldığında Bursa OSB Müdürlüğü, ilgili parselin malikinin TOKİ olduğunu bildirmiştir.

Daha sonra bu iplik fabrikasını da içeren Bursa İli, Nilüfer İlçesi, Minareliçavuş Mahallesi, 1492 ada 1 parsel ve 1494 ada 1, 4 ve 5 parsellerde 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı Değişikliği ve 1/15.000 ölçekli Revizyon Nazım İmar Planı ile 1/1000 ölçekli Revizyon Uygulama İmar Planı Bursa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü'nde askıya çıkarılmıştır. Askıya çıkan planlarda; sanayi alanı imarlı olan arsalar bağlı bulunduğu OSB Müdürlüğü'nün ve Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın onayı olmadan, Organize Sanayi Bölgesi'nden çıkartılıp Ticaret+Turizm+Konut (TİCTK) Alanı, Park Alanı, Rekreasyon Alanı, Özel Eğitim Tesis Alanı, Özel Sağlık Tesis Alanı ilan edilmiştir. Bunun anlamı hiçbir kamusal nitelikte olmayan AVM, "rezidanslar", özel okul ve özel hastanenin yapılmasıdır. Sanayi bacalarının dumanları arasında okul ve hastane de engellerden kurtulmanın bir başka yolu olmuştur.

Fotoğraf 3.7 SİFAŞ POLYLEN

Fabrika arazisi, BİTİSO'ya yaklaşık 350 metre uzaklıktadır. Sağdaki fotoğrafta görülen Türk Bayrağı BİTİSO'nun giriş noktasıdır.

Bu durumda, Bursa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ile Bursa Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü tarafından fabrika binasının "riskli yapı" ilan edilmesi, söz konusu plan değişikliklerinin 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Hükümleri uyarınca Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na tadilen re'sen onaylanması yoluyla süreç tamamlanmış görünmektedir. Bursa'nın kentsel yağmalanması ve kentin Anayasası sayılan Bursa 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı'nın ihlal edilmesi özel kararlar ile müdahaleye konu olmuştur (TMMOB, 2018: 150-151).

Kent Meydanı: Bir başka örnek As Medya sahibi Sönmez Holding ve Küçükçalık Grubu tarafından Eski Santral Garaj'ın yerine yapı işlet devret modeliyle Kent Meydanı (AVM) yapılmasıdır. Kent Meydanı "İşte Meydan! İşte Başkan!" sloganıyla TV programlarında tanıtılırken (Çağlar/ Olay Medya) bir süre sonra tavrı değişmiş, manşetlere "ADI MEYDAN", "%70'i alışveriş merkezi olan projeden Kent Meydanı olur mu?" sloganıyla taşınmıştır. Ardından Cavit Çağlar'ın Çelik Palas Oteli yanındaki villasını otele çevireceği haberlerinin yayıldığı görülür.³⁸(Gencelli, 2009: 242). Bu haber, kent elitleri arasındaki güç yarışı, işbirliği ve "medya gerçeği"ni bir arada göstermesi bakımından önemlidir.

³⁸Bugün villanın yerinde Çağlar ailesine ait Merkür Otel bulunmaktadır (Gencelli, 2009).

Fotoğraf 3.8 KENT MEYDANI

Kaynak: Can Şimşek, 5. Kent Sempozyumu, 2015

Bursa Otobüs İşletmesi Arazisi: Gökçen ailesi Line TV'nin sahibidir. Aileye ait Bursa Otobüs İşletmesi arazisinde yapılmak istenen plan değişiklikleri ŞPO'nun 2018 Çalışma Raporu'nda "BOİ Arazisinde 4. Plan Değişikliğine De İptal Kararı" başlığı altında yer almıştır. Bu arazi İmar Planı tadilatı çerçevesinde Ticaret-Turizm-Konut alanı ilan edilmiştir. Bu karar, kapsamlı ve kent bütününe ilişkin kamu yararını öngören planın, bireysel yararlar ihlal edilmesi çerçevesinde ŞPO tarafından dava konusu edilmiştir.³⁹

³⁹ "Osmangazi ilçesi, Sırameşeler Mahallesi, 2401 ada 1-2-4-5 parsellerin 'Ticaret-Turizm-Konut Alanı'na alınmasına ilişkin 1/25.000 ve 1/5.000 ölçekli Nazım İmar Planı Değişiklikleri ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planının dava konusu alanda parsel ölçeğinde gerçekleştirilmesi öngörülen plan değişikliği ile bütüncül bir kentsel mekân kurgusu oluşturmaktan uzak, tekil müdahalelerle bireysel yararlar olarak sağlayacak bir tutumun ifadesi olarak değerlendirildiği ve kamu yararına uygun görülmediği, yer seçimi çalışmalarının kapsamlı ve kent bütününe ölçeğinde yapılması gerektiği, nüfus yoğunluğunun artırılmasına rağmen standartlara uygun olarak sosyal ve teknik altyapı alanı öngörülmediği gerekçeleriyle Bursa 1. İdare Mahkemesince görülen 2015/586 E., 2016/ 1816K. No ile 29/12/2016 tarihinde dava konusu işlemin İPTALİNE karar verilmiş olup 07/03/2017 tarihinde tarafımıza tebliğ edilmiştir. Kamuoyuna duyurulur." (TMMOB, 2018: 163).

Göktuğ Gökdeleni (Tower Plaza): Bir diğer kentsel kamu ihlali Flash TV'nin sahibi Ömer Göktuğ'un Atatürk Stadyumu karşısına yaptırmış olduğu kaçak gökdeldir. Hakkındaki yıkım kararı uzun süre uygulanamamıştır. Bursa'da kentte bulunan güç sahiplerinin kontrolündeki medya, kentsel kamuya ait kaynakların özel yarara hizmet ettiği rant spekülasyonu ve kontrolünde etkili mekanizmalar olmuştur. Bu durum kent, planlama ve hukuk sorunları olarak geleceğe taşınmaktadır (Gencelli, 2009 a: 240-241). Bu örnekler kuşkusuz fazlasıyla çoğaltılabilir. Bursa'daki yapı stokunun %70'inin kaçak yapı statüsünde olması (Bebek ve ark., 2009: 28) kentsel kamu alanlarının güç sahiplerinin yarışı ve işbirliği içinde yağmalandığını gözler önüne sermektedir.

Bursa'da yaşanan "imar seferberliği" kentin güç sahibi elitlerinin birbiriyle yarıştığı ve yeni elitlerle buluştuğu çok katmanlı bir mekanizmayı resmetmektedir. Bu durum kentteki elit döngüselligi içinde, bir yenilenme sürecinin de ifadesidir. Bursa'da kentsel transformasyonda yeni elit oraya çıkarken, eski elit de etkisini hissettirmektedir. Kentteki elit döngüsü, daha önce de belirtildiği gibi ağırlıklı olarak sektörel değişimlere bağlı olmakta, ekonomik olarak yaşanan dönüşümlere ayak uyduramayanlar elit dolaşımına girerek düşüş yaşarken, yeni duruma adapte olabilenler güç ve etkilerini sürdürerek pozisyonlarını korumaktadır. Nitekim tarihsel olarak, tekstil ve otomotiv sektörünün ağırlıklı olduğu kentte, neo-liberal politikalar sonrası ivme kazanan emlak sektörü kendi elitini oluşturmuş ve bu kişiler döngüde yükselen pozisyona yerleşmiştir. Daha önce aktif olarak bilinmeyen isimler ise dolaşıma girerek, zayıflayan elitin yerini almışlardır. Gelişen sektörün farklı katmanlardan bünyesine kattığı yeni elitler, karar süreçlerinin yeni yapılandırıcılarıdır.

Çalışmada elitin yönetime olan etkisinin ortaya konulması için, kentin en güçlü yerel elitleri incelenmiş ve seçilen elitlerin güçlerini halen korudukları görülmüştür. Döngüye yeni elitlerin girmesine rağmen, bu isimler düşüş eğilimine girmemişlerdir. Bu sonuç araştırma bulgularını, yerel elitlerin seçiminde kullanılan yöntem ve seçilen isimler noktasında doğrular niteliktedir. Daha önce de alıntıladığımız 24.07.2018 tarihli Dünya Gazetesi'nde, BTSO'nun Yüksek İstişare Kurulu oluşturduğuna dair yapılan haberde, BTSO başkanı kentin ve ülkenin zenginleşmesinde öncü rol

üstlenen, üretim, yatırım istihdam gibi alanlarda başarıları ile Bursa iş dünyasının önemli aktörleri olan sanayici ve iş adamlarının bir araya getirilerek, Yüksek İstişare Kurulu oluşturulduğu yer almıştır. Eski ve yeni yerel elitin yan yana bulunduğu ve iş dünyasının önde gelen isimlerinden oluşan 22 kişilik listede, Celal Sönmez, Cavit Çağlar ve Celal Gökçen'e de yer verilmiştir.

Ancak genel olarak bakıldığında, geçmişte elit olarak tanınan pek çok ismin zaman içerisinde eski güçlerini kaybettikleri görülmektedir. Sonuç olarak elit döngüsü düşüşler ve yükselişler şeklinde bir hareketlilik göstermekte, ancak yeni elitin ortaya çıkışı her zaman eski elitin etki gücünü kaybedeceği anlamına gelmemektedir. Farklı dönemlerde ele aldığımız Bursa'nın önde gelen ailelerinin bir kısmı bugün yok olmuş, bir kısmı ise etkin olmasa da marka olarak Bursa'yı temsil eden bir görünüm kazanmışlardır.

Yapılan görüşmelerde Bursa'da iş dünyasının önemli isimleri olarak görülen ve ağırlıklı olarak sanayici olan yerel (ekonomik) elitlerin, her dönem karar mekanizmalarına etki ettiği, kentin sosyal ve ekonomik dinamiklerine yön verdiği ve bireysel olarak da istediklerini elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Holdingleri bünyesinde medyayı da barındıran elitlerin, bu gücü istedik şekilde kullandıkları da görüşme sonuçları arasında yer almaktadır. Elitlerin yönetime etkisini ortaya çıkaran ayrıntılar, görüşme yapılan kişilerin 3.5.1.2'deki 7. soruya verdikleri yanıtlarda bulunabilir.

Burada oluşan döngüsellik Elit teorisinin klasik anlamdaki "elitlerin imtiyazlarını uzun süre koruyamayacağı" savı ile örtüşmediğini ve her zaman dairesel bir döngüsellik üzerinden kavranamayacağını ifade etmek gerekir. 1.8. bölümde ifade edildiği gibi Marksist teori, egemen elit veya sınıfın imtiyazlarını çocuklarına devrederek yeniden ürettiğini düşünürken, Elit teori elitlerin uzun süre bu yapıyı koruyamayacağı görüşüyle Marksist teoriden ayrılmaktadır. Elit teoriye ilişkin yaygın görüş (Bottomore'dan Akt. Arslan, 2015: 77) Marksizmin "sınıf çatışması" kuramına karşılık geliştirildiği yönündedir. Bu düşüncenin nedeni daha başarılı olanların diğerlerini yerlerinden etmesi çıkışıdır. Oysa kentte yeni elitlerin varlığından bahsedilse de incelediğimiz elitler varlıklarını uzun zamandır devam ettirerek döngüye girmemişlerdir. Bu anlamda Gökçen ailesi mütegalibeden, elite

giden tarihsel izleğe konumlandırabileceğimiz özel bir örnektir. Sektörel olarak oluşan mekanizmada bu nüans farkları ayırt edilebilir.

Çalışmada elit döngüsü iki aşamalı olarak incelenmiştir. İlki, yukarıda açıkladığımız değişen iktisadi koşullar gereği, sektörel olarak oluşan dönüşümlere uyum yeteneği çerçevesinde gerçekleşen ve yerel ekonomik elitin döngüye girdiği kısımdır. İkincisi ise Cargill örnek olayı üzerinden açıklamaya çalıştığımız ve küresel elitlerin üst düzey siyasi elitlere etki ederek oluşturduğu, özellikle *bürokratik elit* döngüsüdür. Bu döngüsellik ayrıca siyasal elitleri de kapsamaktadır. Aşağıda küresel elitlerin etkisiyle oluşan elit döngüsellliği açıklanmaya çalışılmıştır.

3.6. İktisadi Değişim, Kentsel Dönüşüm ve Elitlerin Dönüşümü

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren iktisadi değişimler üzerinden, Bursa kentinde yaşanan ekonomik dönüşüm ilgili bölümlerde ayrıntılarıyla incelendiği için bu kısımda genel bir değerlendirme yapılacak ve Cargill örneklemini üzerinden küresel elitlerin etkisiyle gerçekleşen elit döngüsüne ait (bürokratik, siyasal ve ekonomik) oluşum mekanizması ele alınacaktır.

Bursa'da Cumhuriyet'in ilanı sonrasında aşamalı olarak millileşen ticaretin, 1980'lerde neo-liberal ekonomiye geçiş yapana kadar, özellikle ülke açısından stratejik olan alanlarda devlet tarafından desteklendiği ve ayrıca fabrikaların yine devlet eliyle kurulduğu görülmektedir. Öte yandan bu yıllarda yabancı sermaye ülkeden çıkmıştır. Bursa'da 1980 öncesinde bulunan ve bugün hala varlığını sürdüren yabancı şirketlerin sayısı sadece 13'tür. 1980'li yıllara gelindiğinde ise yabancı yatırımlar için ideal bir dönem oluşmuştur. Özellikle 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında yabancı sermayenin ülkeye girişi yasal düzenlemeler ile bir hayli kolaylaştırılmış ve bu tarihten sonra Bursa'daki yabancı yatırım girişi Türkiye'deki rakamlara paralel bir biçimde artış göstermiştir. Bugün kentte faaliyet gösteren 197 yabancı sermayeli şirketin 78'i 1980-2000 arasında, kalan 119'u ise 2000-2006 arasında kurulmuş ve faaliyete geçmiştir (BTSSO, 2006: 28). Ülkede artan yabancı girişimci sayısının kuşkusuz ekonomik anlamda getirileri olmakta ve her kent yabancı sermayeyi kendine çekmenin stratejileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle

1980 sonrası uygulanan neo-liberal politikalar ve sonrasında finansal serbestleşme ile İstanbul'a olan yakınlığı ve sahip olduğu limanlar, ulaşım ağları gibi avantajları nedeniyle Bursa her daim yabancı yatırımların ilgisini çeken kentlerden biri olmuştur.

TC Başbakanlık Yatırım Ajansı'nın yayınladığı "Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar" isimli kitapta, uluslararası doğrudan yatırımların (UDY) üretken olduğundan, fon yatırımları gibi kısa vadeli olmadığından, yarattığı katma değer ve istihdamla ülke ekonomisine büyük katkı sağladığından söz edilmekte, dünya ticaretinde UDY'nin rolünün dikkat çekici olduğu belirtilmektedir. İlgili yazıda "yatırımcıların, yerleşik olduğu ekonomi dışında farklı bir ekonomide yaptığı uzun vadeli yatırımlar" olarak tanımlanan UDY'ın; yapıldığı ülkeye ekonomik kalkınma, refah artışı, mali piyasa istikrarı gibi katkılar sağladığı üzerinde durulmuş ve 2000'lerde başlayan yapısal dönüşüm süreci ile çekim merkezi haline gelerek 2002-2017 döneminde 193 milyar doları aşan UDY çekme başarısı gösterdiği belirtilmiştir. Bu oran 1973-2002 yılları arasında sadece 15 milyar dolardır. Yatırım yeri, tutarı ve sektöre bağlı olarak bu yatırımcılara; yatırım tutarının vergiden muaf olmasından, sosyal güvenlik primleri payının kamu tarafından karşılanmasına dek farklı teşvikler uygulanmaktadır (TC Başbakanlık Yatırım Ajansı, 2018: 16-23).

Ancak yabancı sermayenin kente gelişi ve şirketleşmesinin belirlenmiş bazı temel kriterleri olmak durumundadır. Yabancı yatırımcıların ülkenin yerel kaynaklarına katma değer katması, ülke insanına istihdam sağlaması gibi noktalar yatırımların olumlu yönlerine işaret ederken, bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Cargill şirketinin Bursa'da tesis kurma süreci, küresel elitin ülkenin tarım/ekonomi politikalarına olan etkisi, ülkedeki siyasal elite kurduğu ilişki biçimlerini göstermesi açısından önemlidir. Süreç, merkezi hükümet/bürokratlar ve yerel yönetim dinamiklerinin işleyişindeki yapıyı ortaya koyması, kentteki elit dönüşümünün belirleyicisi olması açısından önemli görülmüş ve incelemeye alınmıştır. Yapılan sözlü mülakatlar ve döküman incelemelerinde hukuk kurallarını uygulayanların sistem dışı kaldığı, istenilenleri yerine getirenlerin ise görevlerinde yükseldiği görülmüştür. Bu durum devletin kurulan sistem içerisindeki pozisyonu ve kolaylaştırıcı rolü konusunda somut bir veri oluşturmaktadır.

Elit dolaşımı/döngüsü kavramları, Pareto'nun "*tarih, aristokrasilerin mezarlığıdır*" sözüyle kısaca vurguladığı bir anlatıya karşılık gelmektedir. Bu döngüsellikte toplumun alt katmanlarından üst katmanlarına ya da tam tersi olarak üst katmanlardan alta doğru gerçekleşen ve bu şekilde süren bir toplumsal hareketlilik söz konusudur. Bu dolaşım sürecinde eğitim, sosyal sınıf, aile geçmişi, yaş, cinsiyet gibi birçok değişken etkin rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişilerin sosyal orijini, para, öz güven, ilişkiler ve eğitim üzerinde önemli bir unsur iken Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde akrabalık bağı ve kişinin bireysel başarıları bu dolaşımında önem açısından ilk sıralara yerleşmektedir. Ancak kişisel yeteneklerin dışında, bireylerin var olan toplumsal yapıda etkin bir rol üstlenmesinde aile bağları ve bu yolla kurulan güç ilişkilerine ulaşma elit olma yolundaki yolları açmaktadır (Arslan, 2007: 81-82). Elit sürekliliği ve değişimi iktisadi, toplumsal, siyasi ve kültürel dönüşümler içinde yerelden ulusala ve küresele dek uzanan etkileşimlerin ifadesidir. Bu değişimler belli dönemlerde farklı dinamiklerin öne çıkardığı etkenler ve kişilerde ifade bulabilir.

Elitler arasında kurulan güç ilişkileri farklı sınıflar ve gruplar arasında uzlaşmalar ya da yükselen mücadeleler çerçevesinde konumlanan belli güçlerin dengesine dayanabilir. Bu denge belli bir dönemde küresel, ulusal ve yerel uzlaşmalarda zemin bulabilir. Bununla birlikte güçler dengesi; belli yerel, ulusal ya da küresel güç müdahalesi tarafından da değiştirilebilir. Bu değişimler ülkede temel yönelimleri değiştiren siyasi, askeri, iktisadi etkenlerin bileşkesinde olabileceği gibi, ülke içindeki sınıf uzlaşmalarının çöküşünün sonucunda da olabilir. Temel güç gruplarının ülke içinde ve dışında girdiği yeni işbirlikleri ve eski işbirliği biçimlerinde belli bir değişikliğin gerçekleşmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Bu rota ve mekanizma değişikliklerini Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesinden sonra neo-liberal düzen ile görmekteyiz. Eski elit bu düzen değişikliği içinde yeni politikalara uyum sağlayanlar ile sağlayamayanlar arasında dengededir. Bu süreç yeni elitin doğum süreci olarak da yorumlanabilir. Değişim aynı zamanda sürekliliği olan açık ekonomi koşullarında aktörlerin sürekli değişimi anlamına gelmektedir. Bu değişimde kentler sürecin merkezinde olduğundan, ülke içindeki güçler dengesi emek sınıflarının aleyhine şekillenmiştir. Bununla birlikte burjuvazinin bütün fraksiyonlarının kentsel rantları merkeze alan yapıdan etkilendiği söylenebilir.

Ülkenin temel rotasında meydana gelen bir değişim, eski siyasi ve iktisadi uzlaşmaların sona ermesini getirmiştir. Bu ülkenin her bölgesinde ve kentlerde yeni dinamiklerin devreye girmesi anlamına gelmiş, bu durum kentler açısından da güçler dengesinde bir değişmeyi beraberinde getirmiştir. Kentleri kârlı birikim ve değerlendirme alanına dönüştüren neo-liberal uygulamalar, yeni müdahaleler ile kentsel kamu içinde var olan uzlaşmaları da dönüştürmüştür. Cargill olayı bu tür değişikliklere özgün bir örnek oluşturmaktadır. Bir kentin uzlaşmasının adım adım nasıl değiştiğini gösteren ve tezimiz açısından da önemli bir kavramlaştırma imkânı sunan bu örnek, Bursa kamusunun nasıl değiştiğini açık biçimde göstermektedir. Aşağıda Cargill tesisinin kurulma süreci ve kent elitlerince yapılan itirazlar incelenmiş, ardından “Cargill Sürecinde Elit Döngüsü ve Elitlerin Yönetime Etkisinin Değerlendirilmesi” başlığı altında, bir araya gelen ve Cargill’e karşı ortak bir savunma hattı oluşturan Bursa kentsel kamusunun niteliği, direniş ve çözülme süreci ile oluşan elit döngüsü mekanizması ele alınarak, kentsel güçler dengesinde değişim ve yeni elitin ortaya çıkışına ilişkin çözümleme yapılmıştır.

Cargill firması 1997 yılında, Bursa Orhangazi’de tesis kurma girişimini başlatmış, başlangıçta tarımsal amaçlı görünen bu girişim zamanla küresel ekonomi, küresel elit, hegemonya gibi kavramlarla tanımlanabilecek karmaşık ilişkilerin odağı haline gelmiştir. Uluslararası dev şirket, çevre etkileri üzerinden kendi ülkesinde kuramayacağı kimyasal içerikli entegre tesisi, İznik Gölü yakınında kurmak istemiş, ancak geniş bir kent muhalefeti ile karşılaşmıştır. Cargill’e karşı mücadelede, Bursa’da yaşayan ve duyarlılık sahibi olan sade vatandaştan, yerel elit, yargı, akademi ve siyasi çevrelere dek geniş bir blok kenti savunma refleksiyle ortaya çıkmıştır. Burada yerel dinamiklerin uluslararası bir firma/güç karşısında kenetlenmesi ve küresel gücün siyasi kanallardan ülkenin anahtar elitine (ya da üst düzey siyasi elite) ulaşarak bir baskı mekanizmasını devreye soktuğu görülmüştür. Bu koşullarda yerel elitin dayanışma ve işbirliği olanakları tıkanmış, karar alma süreçleri ciddi anlamda sapmalar göstermiştir.

Cargill firmasının Orhangazi’de açmaya çalıştığı kimyasal tesis; toplumsal, çevresel, siyasi sonuçları açısından özel öneme sahiptir. Bursa kentinin geleceği ile ilgili olan bu konuda, kent elitlerinin iş birliği yapmaları Bursa’nın toplumsal, ekonomik

sorunlarına çözüm getirmesi açısından önemlidir. Bu birlikteliğin oluşmasında Bursa Barosu, Tabip Odası, Diş Hekimleri Odası, Eczacılar Odası, Veteriner Hekimler Odası gibi akademik meslek odaları ile TMMOB bünyesinde bulunan mühendis odalarının eş güdümlü olarak çalışmaları etkili olmuş, daha sonra bu odalar Bursa Akademik Odalar Birliği (BAOB) çatısı altında birleşmişlerdir.

Şu anda mekânsal olarak da bir arada bulunan bu oluşum, halihazırda yürütülen kamu yararı temelli bir çok davanın da arkasında bulunan gücü temsil etmektedir. BAOB bünyesindeki odalar, kamu yararını, meslek etiğini gözetmek adına hukuku arkasına alarak kentin ve kentlinin yanında yer almışlardır. Yaptıkları paneller ile Bursa kentinin sorunlarına çözüm arayan, kente karşı işlenen suçların peşine düşen, daha yaşanılabilir bir Bursa için mücadele veren bu yapı hem yerel, hem de küresel olarak yapılan yanlışlarda hukukun üstünlüğü ilkesinden yola çıkarak hak arama arayışı içerisine girmiştir. Onların açtıkları dava dosyaları, yaptıkları paneller, kongreler, yayınladıkları kitaplar/bildiriler Bursa'ya dair yapılacak incelemelerin temel veri tabanını oluşturmaktadır. Kentsel hak arayışları temelli bu mücadeleler, kentine sahip çıkan temsili özel kılmakta ve Bursa mücadelecisi kimliği ile ülkeye örnek olmaktadır.

Cargill'in ABD'yi de arkasına alan gücü ve hükümetler üzerinde oluşturduğu baskı yerel elit gruplarını da etkilemiş, Bursa'nın toplumsal tarihinde eşine az rastlanır bir karşı sivil toplum hareketi oluşmuştur. Farklı amaçlara yönelik olan bu hareket; ekonomik, siyasal, bürokratik elit başta olmak üzere akademik eliti, medya ve yargı elitini, halkı, Bursa'nın bütün demokratik güçlerini (sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, baro, akademisyenler, çevreci gruplar vb.) birlik içerisine sokmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e yapılan bilgilendirmede (Ek-6) yerelde oluşturulan birliktelik net olarak görülmektedir. Oluşan kent muhalefeti, Cargill tesis inşaatının başlatılmasına yönelik olarak yargı yoluna gitmiş, davalar kazanılmasına karşın kararlar uygulanamamış, oluşan örgütlü kent muhalefeti ise bir noktadan sonra çözülmeye başlamıştır.

Kenti savunan yerel elit, seçilmiş siyasi elitin gücüne ve bu güçten kaynaklanan eylemleri kontrol etme kabiliyetine sahip değildir. Küresel güç müdahalesi ancak bağımsız bir yargı ve bağımsız siyasal/bürokratik/ekonomik elitin güç birliği

göstermesi durumunda durdurulabilir ve eylem başarıya ulaşabilir. Yapılan gözlemler elitlerin bazı durumlarda aynı safta yer aldığını ancak başka bir zaman diliminde karşıt güç gruplarını oluşturabildiğini göstermiştir (Bergama Altın madeni, Termal su, çimento fabrikası olayları vb.). Ayrıca en güçlü pozisyonda bulunan küresel ekonomik elitin, zorlu bir projeyi tek başına yapabilecek iken, işi birçok paydaşa bölerek olası karşı çıkışları önleme yoluna gittiği de görülmektedir. Bu anlamda Bursa Barosu tarafından açılmış yüzlerce dava arasında Cargill davasının sembolik bir önemi bulunmaktadır. Esas olarak çevre haklarından yola çıkılan bu dava, küresel kapitalizmin arka plandaki görünümünü sergilemektedir.

Çevre ve yaşam hakkı çerçevesinde hak arama yolları kısıtlamak, bu yola başvuran aktörler üzerinde baskı oluşturma özellikle 2010 Anayasa Referandumunu sonrası artmıştır. Referandum sonrası Anayasa'nın içeriğinde, HSYK yapısında, yüksek mahkemelerin yapısında meydana gelen değişikliklerin etkisi, Bursa örneğinde, özellikle çevre hakkı temelinde açılan davalarda görülmüştür. Baskıların başında gelen idarenin mahkeme kararlarını uygulamamasıdır. Ayrıca 2010 Anayasa Referandumunu sonrasında, özellikle yargı, yasama ve yürütme arasındaki işbirliğinin niteliği özellikle önemlidir.⁴⁰ Yürütme, dava kararını etkisiz kılmak için yeni idari karar alma, ilgili plan ve yönetmelik değişiklik, yargıya etki edilemeyen durumlarda "Bakanlar Kurulu Prensip Kararı" adı altında mahkeme kararının uygulanmasına engel olma, yasa değişiklikleri yapma gibi adımlar atmak yanında kamu kurumu niteliğindeki meslek odalarının fiilen dava açmalarına engel olmak için gelir kaynaklarının ortadan kaldırılmasına yönelik yasal değişiklikler yoluna gitmiştir (Arabacı, 2013: 3). Bu durum devletin şirketlerin önünü açmak için hak arama ve etkili denetim mekanizmalarını devre dışı bırakması olarak görülebilir.

Cargill'in gücü lobi faaliyetlerini başkanlar düzeyinde sürdürebilecek boyuttur. Bu durum, Türkiye'de yürüttüğü işlemlerde açıkça gözlenebilmektedir. Cargill davası 20 yıldır tamamlan(a)mamış; bunun yönetsel, hukuksal ve siyasal anlamda sonuçları olmuştur. Mahkeme kararları uygulanmadığı gibi yeni idari kararlarla aşılmış, gücün yürütmede yoğunlaşması demek olan Bakanlar Kurulu Prensip Kararı gibi Anayasa dışı kararlar bu yolda çıkarılmış, yönetmelikler değiştirilmiştir. TBMM'de bu

---

⁴⁰ Bu gözlem, Bursa Barosu (1996-1998, 1998-1999) dönemi başkanı ve DSP 21. Dönem Bursa milletvekili olan Ali Arabacı'nın değerlendirmelerinde belirgin olarak vurgulanmaktadır.

durumu esas alan yasalar çıkartılmış, çıkarılan yasa Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildiği durumda yeni yasalar devreye girmiştir. Sonunda Anayasa Mahkemesi'nde yapı değişikliğine gidilerek, bu çerçevede sonradan çıkarılan yasaların iptali önlenmiştir. Büyük ölçekli yatırımlarda Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) aranmamasına dair hükümler içeren kanun, yağmacılığı destekleyen tutumun aldığı boyutu göstermektedir (Arabacı, 2013: 6). Ülke hukukunda ve idari mekanizmalarda bu denli etkili olan Cargill, sadece bir yabancı doğrudan yatırımcı değil aynı zamanda oyunun kurallarını değiştiren bir güç odağı olmuştur.

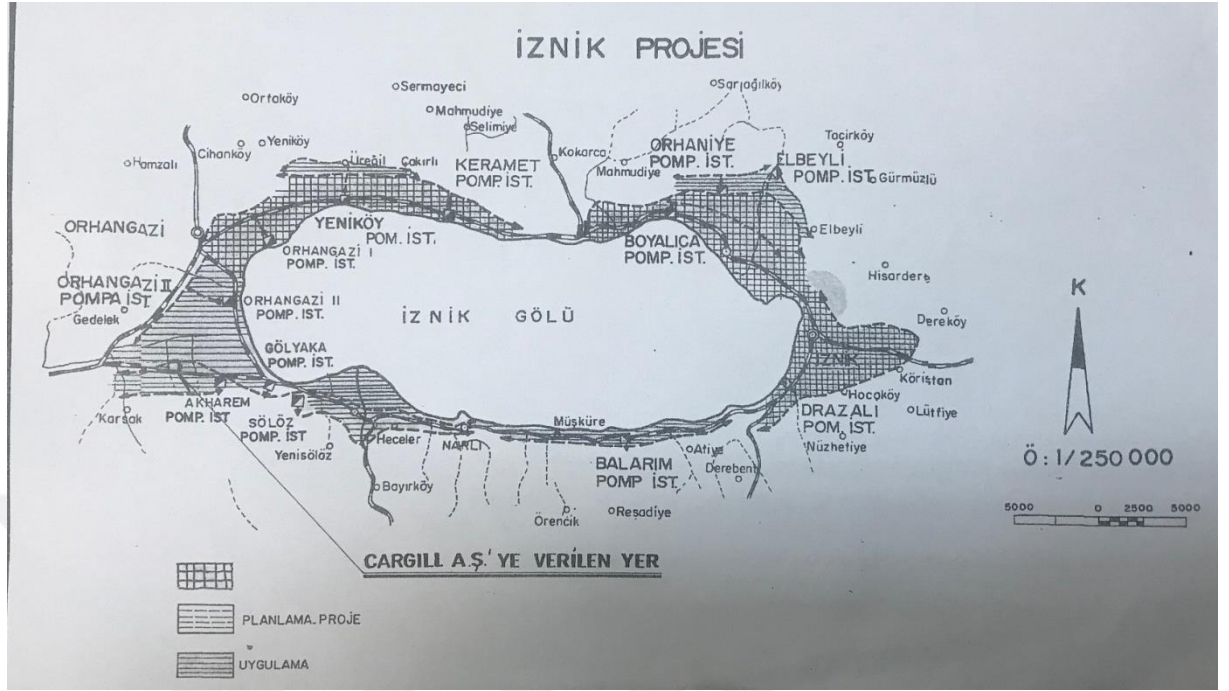
Siyasi iktidarları etkileme gücüne sahip Cargill, Iowa Eyaleti'nde 1865 yılında kurulmuş bir şirkettir. ABD merkezli küresel şirket tohum, tarım ürünleri, gıda prosesi, finans, metalurji, sağlık, ilaç, elektrik, gaz (Yalçın, 2017: 81) gibi farklı alanlarda faaliyet göstermekte, tarım ve gıda alanında ise Amerika'nın ilk beş, dünyanın ise ilk on şirketi arasında yer almakta ve faaliyetlerine 70 ülkede devam etmektedir (Yalçın, 2017: 81; TMMOB, 2005: 3).

Yıllık cirosu 150 milyar dolar olan şirket, ABD'nin gelir açısından en büyük özel şirketi konumundadır ve IMF'in en büyük finansörlerindedir (Erol, 2018: 58). ABD'nin en zengin dördüncü ailesinin sahip olduğu Cargill, tahıl ve gübre konularında dünya ikinciliğine sahiptir. William Wallace Cargill tarafından (1844-1909)kurulan şirket, Mechelen/Belçika merkezlidir. Türkiye'ye gelişi 1960'larda Bramer Ticaret A.Ş. ile olan ortaklık üzerinden gerçekleşmiştir. Ülkemizde farklı kentlerde tesisler kurmuş (İstanbul, Adapazarı, Bursa, Bolu, Gönen, Lüleburgaz vb.), satın aldığı şirketler ve ortaklıklarla faaliyet alanını genişletmiştir. Şirket, Fransız Cerestar firmasının yarı hissesini satın alarak Türkiye'deki Cerestar'a ait Pendik Nişasta Sanayi'nde Ülker Grubu ile de eşit hisseli ortak olmuştur (Yalçın, 2017: 81-82). 1960'tan bu yana Türkiye'de farklı şirket ortaklıkları olan Cargill, kısa bir süre içerisinde hisse oranlarını kendi lehine dönüştürmüştür (Erol, 2018: 58). Şirket, büyüklüğüne rağmen borsada işlem görmemektedir. Ulusötesi tekel olarak ABD siyasetindeki gücü büyüktür (TMMOB, 2005: 3). Şirketin büyüklüğü ve derinliği, dayandığı küresel ve ulusal gücün kaynağı olarak görülebilir.

Cargill, 1997'de İznik Gölü yakınlarından 213 dönüm, birinci sınıf tarım arazisi alır. Burada Nişasta Bazlı Şeker (NBS) üretimi hedeflenmiştir. Tesisin bulunduğu

bölgede baraj ve sulama projeleri bulunmaktadır. Daha önce bu araziye yönelik altı Türk şirketinin başvuruları reddedilmiştir. Bu, şirketin gücünü gösteren bir delildir (Yalçın, 2017: 82-83). Başta Bursa ve İstanbul olmak üzere, Marmara Bölgesinin tatlı su rezerv alanı olan İznik Gölü, bu tesisin etki alanı içindedir. Zira bölgenin flora ve faunasına zarar vereceği hesaplanan tesisin proses gereği günde 3500 ton su kullanacağı öngörülmüştür (Bölük, 2017: 9). Bu miktarın 90.000 nüfuslu bir kentin günlük su ihtiyacına karşılık geldiği söylenebilir. Cargill'in hammadde kaynağı olan mısırın, (tarım sektöründe aleyhte yaşanan gelişmeler de düşünüldüğünde) tesisin bulunduğu bölgeden değil, Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) içeren ithal mısır olması kaçınılmaz görünmektedir. Bu gelişmenin sonuçlarından biride pancar çiftçilerini hedef alan şeker sektörünün çözülmesidir. Bu durum, pancar çiftçilerinin mağduriyeti bir yana halk sağlığının bozulması muhtemeldir. Batı'da NBS yasağı bu durumun açık göstergesidir. Bunun yanında şeker sektörü NBS ile rekabet edemeyecek, maliyet ve raf ömrü ve tat yoğunluğu gibi sebeplerle gıda üreticileri NBS'yi tercih edebilecektir. Pancar çiftçisi de üretim dışına çıkarak artık nüfus haline gelecektir.

Harita 3.9 İznik Projesi ve Cargill A.Ş'ye Verilen Yer

Kaynak: Bursa ŞPO, 2017

2001 krizi sonrası Kemal Derviş'in kontrolü altında yapılan ekonomi politikaları, IMF'in finanse ettiği kredi akışıyla devam etmiştir. Borçlandırmaya dayalı bu sistemde IMF'in istekleri doğrultusunda bir acı reçete uygulamaya konmuştur. Derviş ile meclisten hızlıca geçirilen 15 yasadaki biri Şeker Yasası'dır. Hedefte temel ürünlere bir takım kısıtlamalar getirilirken, şeker fabrikaları gibi stratejik öneme sahip ekonomik tesisler pazarlıkların ana maddeleri arasına girmiştir. Kırayoğlu'na⁴¹ göre şeker fabrikalarının kapatılmasının ardında dünyadaki şeker tekellerinin birikmiş stokları problemi bulunmaktadır ve az gelişmiş ülkelerin mısır plantasyonlarında yetiştirilen GDO'lu mısırları işleyecek tesisler için ülke arayışı da vardır. Zira hem çevre kirliliği hem de aşırı su sarfiyatı açısından bu teknoloji gelişmiş ülkelere kovulmuştur. Cargill'in Bursa Orhangazi'de İznik Gölü kıyısında başlayan hikâyesinin ana fikri budur. Aynı dönemde kriz içerisinde olan Türkiye'nin, IMF'e verdiği tavizlerin başında şeker pancarı üretimi ve şeker fabrikalarının geleceği konuları bulunmaktadır. IMF'e verilen 9 Aralık 1999 tarihli ilk Niyet

⁴¹(<https://add.org.tr/kopuk-helvadan-u-%C5%9Fak-%C5%9Feker-fabrikas%C4%B1na/>, erişim tarihi: 15.06.2018). Kaynağa add.org adresinden de ulaşılabilir.

Mektubu şeker pancarı üreticilerine getirilecek kısıtlamaları, 22 Haziran 2000 tarihli ikinci Niyet Mektubu ise Özelleştirme İdaresi'ne devredilecek bazı şeker fabrikalarını içermektedir.⁴²

Ocak 2001 tarihli "Şeker Sektörü ve Şeker Kanunu Tasarısı" başlıklı raporda, Şeker Kanun Tasarısı'na yönelik olarak;

"Sektör kompozisyonunda meydana gelen değişiklikler yanında, global anlamda yaşanan gelişmeler, sektör hukuki altyapısının tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmış, bu da 1956 yılında yürürlüğe giren ve birçok maddeleri itibariyle işlerliğini kaybeden 6747 sayılı Şeker Kanunu'nun değiştirilmesini gerektirmiştir.

Ayrıca, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında "Gümrük Birliği'ni tesis eden 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ve müteakip gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin Birlik mevzuatına uyum çalışmalarına yönelmesi ve Dünya Ticaret Örgütü'ne verilen ülke taahhütlerine uygun mevzuat uyumu gereği, Kanun değişikliği ihtiyacını bir kez daha ortaya çıkarmıştır" (Şeker Sektörü ve Şeker Kanun Tasarısı, 2001: 54). Bu değerlendirme, Kanun Tasarısı'nın Niyet Mektubu'na binaen hazırlanmış olduğunu göstermektedir .

Özelleştirme, 1950-70 döneminde gelişen ve yaygınlaşan sermaye birikim rejiminin, 1970'li yıllarda meydana gelen kriz çözüm arayışları çerçevesinde iktisadi/mali küreselleşmenin *serbestleştirme, kuralsızlaştırma, özelleştirme* araçları ile işletilen bir politikadır. Küreselleşmenin vazgeçilmez unsurları olan uluslararası mali kuruluşlar ve çokulusluşirketlerin hedeflerine uygun olarak 24 Ocak 1980 Kararları ile "yapısal uyum programları" içinde yer almış; bu çerçevede gündeme gelen özelleştirmeler, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin aşılması, devletin küçültülmesi, sosyal devletin ve kamusal denetimin tasfiye edilmesi öngörülmüştür. Türkiye burjuvazisinin bir kısmı, devleti geleneksel olarak rant oluşumu ve servet birikimlerinin aracı olarak kullandığından, özelleştirmeyi çok verimli bir kaynak

---

⁴² 18 Aralık 2000 tarihli Niyet Mektubu'nda veriler sözlerin bazı maddeleri:*2001 yılı şeker pancarı kotalarının 12,5 milyon tondan 11,5 milyon tona düşürülmesi ve şeker pancarı destekleme fiyatının azami yüzde 12 artırılması, (o yıllarda enflasyon yüzde yüzlere yakın). Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'nin en az 6 şeker fabrikasının özelleştirilmesinin 2001 sonuna kadar tamamlanması amacıyla 20 Aralık 2000'e kadar Özelleştirme İdaresi'nin Portföyü'ne transfer edilmesi (sadece iki gün içinde). *Geriyeye kalan şeker fabrikalarının 2002 sonuna kadar özelleştirilmesinin tamamlanması amacıyla 2001 yılı içinde Özelleştirme İdaresi Portföyü'ne devredilmesi, *Şeker piyasasının reformunu sağlayacak olan Şeker Kanunu'nun 15 Şubat 2001'e kadar parlamentoya sunulması ve 15 Mart 2001'e kadar onaylanması (15 günde 15 yasa dayatmaları).

aktarım mekanizması olarak algılamış, özelleştirmeler lehine etkili bir baskı grubu oluşturmuştur. Politikacılar ve üst düzey bürokratlar ile sermaye grupları arasındaki yakın bağlar, yapılan özelleştirme uygulamalarını bu çevreler lehine rant oluşumu ve kaynak transferine dönüştürmüştür. KİT'leri devletin sırtında bir yük olarak gösteren ve bir çözüm olarak görülen bu uygulamalar IMF ve DB raporlarında, 24 Ocak Kararları adı altında var olmuş ve sonrasındaki hükümetlerin programlarında yer almıştır (Sarıbal, 2018: 3-5). Neo-liberalizm yeni politikanın mecrasını tayin etmiş, oluşan anaför hakim grupları bu gücü büyötmeye davet etmiştir.

Neo-liberal sistemde makroekonomik istikrara yönelik mali ve dövize yönelik tedbir paketini, "yapısal uyum" izlemekte, bu da ticaret ve finansın serbestleşmesi, (hizmet sermayesi olan faaliyetler dışında) devletin ekonomik karar mekanizmasından çıkması anlamına gelen deregölasyon ve eski kamusal alanların özelleştirilmesi demektir. Bu sistemin amacı sermaye birikimini, küreselleşmiş çevreler aracılığı ile kârlı hale getirmenin koşullarını oluşturmak ve sosyal yeniden üretim koşullarını yaratmaktır (Robinson, 2000: 91). Bu çerçevede ülkenin kendi içinde bütünleşmesi ve sektörler arası dengeyi ifade eden işletmelerin tasfiyesi temel bir sorun alanı olarak görölmüştür. Şeker fabrikaları bütçeye yük oluşturdukları gerekçesiyle hedef haline gelmiş, küresel sisteminin işleyişine engel yapıların tasfiye edilmiştir (Kendir, 2003: 284).

14 şeker fabrikasının özelleştirme kapsamına alınıp satılmış olması Cargill ile başlayan, yasal engellerin çeşitli düzenlemeler ve yasa değişiklikleri ile aşıldığı bir sürecin son halkasıdır. Cargill'in ne kotalar, ne de özelleştirmelerle bir ilgisi olmadığı beyanlarının tersine sonuç "kendini doğrulayan kehanet" olmuştur.

IMF, DB, AB gibi dış dinamikler tarafından belirlenen 1980 sonrası uygulanan politikalar gereği devlet, kırsal alan ve tarıma yönelik korumacı/destekleyici politikalardan uzaklaşmış, yürürlüğe konan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşması ile tarımda devlet müdahalesi minimum düzeye indirilmiştir. Avrupa Birliği (AB) ile gerçekleştirilen üyelik müzakereleri de tarımsal yapı ve politikaların uyumlu hale getirilmesine, tarım ve gıda sanayinde uluslararası sermayenin rolünün artmasına neden olmuştur. Benzer şekilde AB üyeliği çabaları ve DB, IMF ile yapılan niyet mektupları taahhütleri gereği, Cumhuriyet döneminin önemli tarımsal sanayi

kuruluşları kapatılmış, işlev değiştirmiş ya da özelleştirilmişlerdir. Bu yasal düzenlemelerle ⁴³ tarım alanlarının yapılaşmaya açılmasının önündeki engeller aşılmış, özellikle yabancı sermaye yatırımlarının mevcut planlama süreçlerinin dışına çıkarılmasına yönelik olarak bazı alanlara özel statüler verilmiştir (Yörür ve ark., 2011: 1231).

Kanun ve yönetmelik değişiklikleri sonrasında, kanunla getirilen düzenlemelerden özellikle 1998 ve 2002 tarihli olanları son derece önemlidir. 26.08.1998 tarihli yönetmelikte geçen "yabancı sermaye ile desteklenen ihracat ağırlıklı ileri teknoloji yatırımları" ifadesi ile çok uluslu şirketlerin I. ve II. sınıf tarım arazileri üzerinde yatırım yapmaları sağlanırken, 09.01.2002 tarihli 4737 sayılı "Endüstri Bölgeleri Kanunu" ile genel bir planlama anlayışına ve plan hiyerarşisine bağlı olmaksızın; ülke ekonomisinin gelişmesi, teknoloji transferi, üretim ve istihdamı arttırmak, yatırımları teşvik etmek ve yabancı sermaye girişini arttırmak amacıyla özel statülü bölgelerin kurulmasına olanak sağlanmıştır. Öte yandan 03.07.2003 tarihli Köy Kanunu'nda yapılan düzenleme ile yabancılara köylerde istedikleri yerde ve istedikleri miktarda toprak edinme hakkı sağlanmıştır. Tarım alanlarının tarım dışı kullanımı, tarım alanlarının üzerinde oluşturulan yapılaşmaya af getirilmesi gibi düzenlemelerle tarım arazilerinin istenilen amaç doğrultusunda kullanımının önü açılmıştır. 1990 sonrası yapısal uyum programları çerçevesinde getirilen düzenlemeler, yabancı sermaye girişini kolaylaştıracak şekilde mekânsal planlamayı

---

⁴³Bu düzenlemelerden bazıları şunlardır: 26.08.1998 tarihli, Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik; 09.01.2002 tarihli, 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu; 13.06.2003 tarihli, Tarım Arazilerinin Korunmasına ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik; 03.07.2003 tarihli, 442 sayılı Köy Kanunu'nun 87. Maddesinin Kaldırılmasına Yönelik Düzenleme; 19.07.2005 tarihli, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu; 23.11.2006 tarihli, 5557 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 26.03.2008 tarihli, 5751 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile Mera Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

değiştirmiştir (Yörür ve ark., 2011: 1231-1235)⁴⁴. Cargill'in Bursa'daki ilerleyişini bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Yürülükteki hukuk ve işleyişin askıya alınması gücün yürütmeye yoğunlaşmasının bir ifadesi olmuştur. TMMOB Raporunda da bu durum üzerinde durulmaktadır. Özelleştirmeler ve yabancı şirket ilişkisi birkaç örnek üzerinden incelenirse bu konuda izlenen yol ve ortaya çıkan sonuçlar daha iyi ortaya konulabilir. Özelleştirme kuşatması tütünle başlamıştır; 1984'te TEKEL'e sigara ithalatı izni verilirken, 1986'da tütünde devlet tekeli ve ardından 1988'de Amerikan tipi tütün yasağı kaldırılmıştır. 1991'e gelindiğinde ise yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilere yurt içinde tütün mamulleri üretme hakkı tanınmıştır. Bu dönemde yabancı tütün tröstlerinin Türkiye'de ortaklıklar kurarak, ülkeye doğrudan girişi gerçekleştiği (1992'de, Philip Morris-Sabancı (Philsa) ortaklığı, 2002'de British American Tobacco (BAT)-Koç ortaklığı, 2004'te European Tobacco-Arbel ortaklığı) görülmektedir. Yerli tütün ve sigara üretiminde uygulananlar alkollü içki konusunda da tekrarlanmıştır (Sarıbal, 2018: 6-7).

Tütün tekelinin trajik hikâyesi yabancı kontrolü ile başlamış, yabancılara devredilerek tamamlanmıştır. 6 Ekim 1875'te Moratoryum ilan eden Osmanlı Devleti, borç tahsilatı için imtiyaz verdiği Duyun-u Umumiye İdaresi Tütün rejisi ile tekel oluşturmuştur (Akdoğan, 2018: 32-33). Tekel sonunda Cumhuriyet'le millileştirilmiş, 1980 sonrası neoliberalizmin rejim politikası haline gelmesiyle geçmişe geri dönmüştür.

Özelleştirme dalgası çay üretimi ve dağıtımında, et ve balık üretimi ve dağıtımında da benzer içeriğe sahiptir. 1995'te özelleştirilen Et Balık Kurumu'nun, bazı (12 kombinanın 9'u) birimleri ekonomi dışı kalmış ve üzerinde kurulu araziler arsa olarak devredilmiştir.⁴⁵ Günümüzde bu tür değerlendirme yöntemleri Varlık Fonu

---

⁴⁴ Benzer bir çalışma TMMOB Bursa Koordinasyon biriminin yer seçimi konusunda değerlendirme yapmak amacıyla 11.07.2005 tarihinde yapmış olduğu "Cargill Orhangazi Mısır İşleme Tesisi ve Gerçekler" başlıklı bir Taslak Rapor'da yapılmış, konu yer seçimi ve yargı kararlarının uygulanması şeklinde iki boyutta incelenmiştir.

⁴⁵ Bu anlamda EBK'na ait Ankara Kombinasyonu'nun (Ankara/Yenimahalle) özelleştirme serüveni incelemeye değerdir. 100 dekar arazi üzerindeki EBK, Gimat adlı kooperatife satılmış, arsa tapusunun alınmasının ardından kooperatif dağıtılıp anonim şirket kurulmuştur. Şirket arsasının yarısı Koç Grubu'na ait Migros'a 10.5 milyon dolar/yıl kiralınmış, günümüzde ise bu arsa üzerinde 100 iş yerine

üzerinden yapılmaktadır. İktisadi kurumlar Varlık Fonu'na devredilerek (ÇAYKUR 5 Şubat 2017 tarihli Mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan 2017/ 9756 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile varlık fonuna aktarıldı) yeni yöntemler izlenmektedir. Enerji sektörü özelleştirmelerinde de durum farklı değildir. 2008-2013 döneminde beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde elektrik fiyatlarında görülen (mesken, ticarethane, sanayi vb. farklı tüketici grupları için) %65.7-91.4 oranındaki artış (Pala, 2018: 7), özelleştirmelerin ticari karları güvence altına alan bir uyarılama olarak görülebilir.

Cargill ile şeker fabrikalarının tasfiyesi arasındaki geri bağlantı dikkate şayandır. Şeker fabrikalarının bir başka yönü Cumhuriyetle özdeş kuruluşlar oluşudur. Şekerde özelleştirme ve çiftçilere uzanan geri bağlantılar ile pazar rekabetine uzanan ileri bağlantılar şeker fabrikalarının ve genel olarak tarımsal üretimin tasfiyesinde bağlantılı öğeler olarak görülmelidir. 2000 yılında özelleştirme kapsamına alınan şeker fabrikaları, 2018 yılında 14 fabrika olmak üzere özelleştirilmiştir. Ancak kotaları azaltılan pancar çiftçileri daha trajik bir durum sergiler. 2003'te 460 bin olan pancar çiftçisi, 2016'da 105 bine düşmüştür (Yashoğlu, 2018: 3- 9).

Şeker fabrikalarının “zarar” ettiği hikayesinin ardında, düzenleme yapılan alanın müşterisini kazanma esprisi vardır. Romanya'ya neoliberalizmin girişini anlatan Filantropica filminde bir replik “uzattığınız el bir hikaye anlatmıyorsa havanızı alırsınız” der. Özelleştirme hikayesi de hep repliğin işaret ettiği noktadır. Ya bu işletmeler satıldığında gelirler yeni istihdam fırsatları için kullanılacaktır ya da devlet zarar eden işletmelerin yükünden kurtulacaktır. Hikayenin gerçeği ne olursa olsun hitap ettiği “müşteri”de uyandırdığı duygu önemlidir.

Bu hikayede etkili olan şey mercek tutulan yerdeki spekülasyondur. Şeker ithalatının 1990'lı yıllarda serbest bırakılması, 1996 yılındaki GATS anlaşması ile DTÖ'nün getirdiği yükümlülükler, Dünya Bankası ve IMF'in etki alanına açık hale gelme, ardından niyet mektupları, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi (<http://www.oib.gov>) hikayesini anlatırken kurulan setler olmuştur. Tarımsal üreticilere verilen desteğin çöküşü hikayenin hızlandığı kesitleri vermektedir. 2001 krizi ardından çay ve tütünden sonra şeker kanunu değişikliği ile şekerde devlet desteği kaldırılmış, şekerin

---

sahip bir AVM yapılmıştır. Gimat tarafından 70'i 15 milyon dolar/yıl kiralanan iş yerlerinin dışında kalan arsanın diğer yarısı 100 milyon dolara bir Alman şirkete devredilmiştir (Saribal, 2018: 8-15).

tanımı yeniden yapılarak mısır ve nişasta bazlı şeker üretimi desteklenmiştir (Atman, 2018: 3-4). Bu girişimler şeker fabrikalarını özelleştirmeden önceki son işlemler olarak görülebilir.

4 Nisan 2001 tarihli 4634 sayılı Şeker Kanunu ile şeker piyasası kurulmuş, özel sektörden iki, pancar kooperatiflerinden iki, bakanlığın biri başkan olmak üzere üç temsilcisinin yer aldığı Şeker Kurulu oluşturulmuştur. Şeker fabrikası kurma ve şeker fiyatlarının belirlenmesi Bakanlar kuruluna bırakılmış; kurulun görev süresi, 2004 yılı sonu itibariyle Bakanlar Kurulu kararına bırakılmıştır.

Şeker Kanunu ile yurt içi şeker üretiminin %10'u düzeyinde NBŞ kotası belirlenmiştir. Oysa bu oran AB devletlerinde %5 ile sınırlandırılmıştır. Yine bu kanunla Bakanlar Kurulu'na kotayı %50 arttırma ve eksiltme yetkisi verilmiştir. Kurul bu yetkiyi, NBŞ kotasının yaklaşık olarak her yıl %35 arttırılması yönünde kullanmıştır. Sonuç olarak ülkemiz AB'nin (28 üye devlet) ürettiği NBŞ'in yaklaşık yarısını tek başına üretir duruma gelmiştir. Piyasaya giren NBŞ, şeker fabrikalarının üretim ve satışını olumsuz yönde etkilemiş, 2005 yılına dek karlı üretim yapan Türkşeker 2006 yılında 61 milyon zarar etmiştir. Bu zararın sonraki yıllarda sürekli hale geldiği söylenebilir. 2016 yılı faaliyet raporunda Türkşeker'in (25 fabrika ve şeker enstitüsü) zararı 31.9 milyon TL olarak görülmektedir. Üretim dışı tutulan Ağrı, Alpullu, Çarşamba ve Susurluk fabrikalarının bunda ciddi bir payı bulunmakla birlikte, bu fabrikalar için üretim yapan pancar çiftçisine uygulanan kotanın da bunda etkisi olmuştur. Pancar üreticisi çiftçilerde azalmayı fabrikalardaki işçi ve memur sayısında %60 oranında azalma takip etmiştir (Yaslıoğlu, 2018: 10-16).

Aşağıdaki tablolar üretim yapan çiftçi sayısı ve ekim alanlarındaki azalmayı özetler niteliktedir;

Tablo 3.2 Fabrikalar İçin Üretim Yapan Köy ve Çiftçi Sayısındaki Azalmalar (2002-2016)

Fabrika	Köy Sayısındaki Azalma (%)	Üretici Sayısındaki Azalma (%)
Ağrı	80	95
<u>Alpullu</u>	70	90
Çarşamba	97	~100
Susurluk	72	92
TÜRKŞEKER (25 Fabrika)	56	82

Kaynak: Erkan Yashoğlu, Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Paneli, Bursa 2018

Tablo 3.3 Şeker Pancarı Ekim Alanındaki Azalmalar (2002-2016)

Fabrika	Ekim Alanındaki Azalma (%)
Ağrı	90
<u>Alpullu</u>	77
Çarşamba	~100
Susurluk	78
TÜRKŞEKER (25 Fabrika)	30

Kaynak: Erkan Yashoğlu, Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Paneli, Bursa 2018

Tarımsal sanayilerdeki bu dönüşüm ya da tasfiye AB müktesebatına uyum süreci olarak Ortak Tarım Politikası çerçevesinde gerçekleşmiştir. Tarımdaki dönüşüm kentsel nüfus artışı ile kentsel spekülasyonları tetikleyen bir niteliğe sahiptir. Ülkenin topyekün değişimini, bir şantiye hale gelmesini açıklayan değişkenlerden biri tarımsal sanayilerin tasfiyesi olarak değerlendirilebilir. Bu dönüşümde temel rolü oynayan en güçlü aktör olarak Cargill'in ele alınması, Bursa'daki yansımaları kavramak açısından da önemli bir noktadır. Bursa'nın, ekolojik, sosyolojik, sektörel dinamiklerini etkilemiştir. Küresel ekonominin biçtiği role bağlı olarak Bursa, uzun süredir marka kent kavramının içini nasıl dolduracağı üzerine çalışmakta ve konuyu pek çok platformda tartışmaya açmaktadır. Sanayi kenti, su şehri, geniş ovalarıyla

tarım kenti olarak bilinen Bursa; turizm kenti, kongre kenti, termal sularıyla sağlık turizmi kenti, kış sporları kenti gibi arayışlar içerisine girmiş ancak bu özelliklerinin pek çoğunu da benzer nedenlerle yitirmiştir.

2000 yılı öncesine kadar tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi, kırsal kalkınma için düşünülürken; daha sonra kırsal kalkınma, tarım dışı sektörleri güçlendirmek için yapılmıştır. Şekerin ve şeker pancarının devlet desteğinden çıkarılmasına neden olan bu politika değişikliği, AB gibi kendi şeker rejimini korumak isteyen bir aktör tarafından şekillendirilmiştir. AB'nin şeker politikası günümüze kadar kota uygulamaları ile korumacı bir politika çerçevesinde ilerlemişken, 2006 yılında gerçekleşen "şeker reformu" ile AB'nin şeker ithalatı en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2008-2011 yılları arasında AB, "dünyanın en büyük şeker ithalatçısı olarak" nitelendirilmiştir. Oysa ülkemizde şeker üretiminde uygulanan kota ile üretim sınırlandırılmıştır. Yakın zamanda (29.01.2019 tarihli gazeteler) yazılı ve görsel medyada yer alan ve hükümetin şeker kotasını %5'ten %2.5'e indireceğine dair açıklamalar, geçmiş uygulamaların yanlışlığını ifade eder niteliktedir. Bu düzenleme gecikmiş olmakla birlikte, halk sağlığını tehdit eden NBS konusunda atılmış doğru bir adımdır. Son olarak 25 Aralık 2019 tarih ve 30989 sayılı Resmi Gazete'de Cumhurbaşkanı Kararı gereğince 2020/2021 Pazarlama Yılı şeker kotaları belirlenmiş, NBS kotası %2.5 olarak açıklanmıştır. Karar ekinin 6. maddesi gereği nişasta bazlı şeker üreten şirketlerin kotalarının yarısını glikoz olarak kullanacağı belirtilmiştir. Bu da NBS kotasının % 1.25'e inmesi anlamına gelmektedir⁴⁶.

Cargill'in Bursa'daki hikayesi kentsel kamunun, kenti savunan güçlerin ortaya çıkışının ve direnmenin de hikayesidir. Şirketin İznik Gölü yakınında tesis inşa etme süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler, güçlerini hükümet düzeyinde ve yerel düzeyde seferber ettiğini göstermektedir. Devreye giren Amerikan başkanlarına ve konunun uluslararası düzeyde yapılan görüşmelerde önemli gündem maddeleri arasına girmesine rağmen, firma ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Bursa Barosu başta olmak üzere Ziraat Odaları, Bursa Akademik Odaları, farklı görüşten millet vekilleri, dönemin belediye başkanları ve valisi dahil olmak üzere pek çok kurumdan oluşan bir güç birliği bu mücadelenin içerisinde yer almış, siyasi partiler ve Bursa'nın yerel

---

⁴⁶ Ek 18 ve 19'dan incelenebilir.

gazetelerinden, köşe yazarlarına dek genişleyen bir zeminde etkin bir mücadele verilmiştir. Yerel elitlerin başı çektiği, bilinçli yurttaş ve örgütlü kuruluşların devreye girdiği bu grup "**kenti müdafa eden elitler/kent savunucuları/kent dinamikleri**" olarak, bir karşı direniş hattını ördükleri görülmektedir⁴⁷.

Hükümet-piyasa uzlaşma alanı, karşısında ağırlıklı olarak bir çatışma alanı yaratmış, devlet/yabancı yatırımcı uzlaşması, mekânsal yapılarda basitleştirme politikası ve yasallaştırma stratejileriyle düzenleyici/kolaylaştırıcı zemine oturmuştur (Yürür ve ark., 2011: 1234). Kenti müdafa eden/savunan elitler tanımlaması bu noktadan itibaren oluşan somut durumu değerlendirmek amacıyla ifade edilmiştir. Zira kentin geniş plandan düzenlemeye tabi tutulması ve kuşatıcı bir politika süreciyle desteklenmesi savunma ve direnme refleksini sürecin temeline yerleştirmiştir. Bürokrasi bu iki farklı kümenin kesişme noktasındadır ve elit döngüsünde karşımıza çıkan üç vali ile iki yargıç (yargıçlar konusu mülakatlarda ifade edilmiştir ancak konunun tam olarak açıklığa kavuşması için ayrı bir çalışma yapılması yararlı olabilir) bu savı kanıtlar niteliktedir.

11 Bursa milletvekilinin Başbakan Mesut Yılmaz'a konuyla ilgili olarak gönderdiği 29.04.1998 tarihli mektupta, Yüksek Planlama Kurulu'nun (YPK) 09.12.1997 gün ve 97/T-89 sayılı kararı gereği İznik II. Merhale Sulama Projesi kapsamında Orhangazi Gemiç Gürle köyleri Karapınar mevkiinde Cargill firmasınınca alınan 194.072 metrekarelik alanın tesis kurulması amacıyla tarım dışına çıkarılmasına karar verildiği ve firmanın ruhsat talebinde bulunduğu belirtilmiş ve aşağıda sıralanan sekiz gerekçeyle konunun YPK'nda yeniden müzakere edilerek verilen izinlerin kaldırılması istenmiştir⁴⁸.

Bursa kamuoyu aşağıda belirtilen gerekçelerle yatırımın yerine karşı çıkmıştır;

- Tesisin yapılacağı alan, devletin sulama amacıyla yatırım yaptığı "1. Sınıf Tarım Alanı"dır. "Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik" gereği belirtilen alana tesis yapılmasında kamu yararı yoktur.

⁴⁷ Kenti müdafa eden gruplar Ek-6 ve Ek-7'deki listelerden görülebilir.

⁴⁸ Milletvekillerinin isimleri Ek-7'den görülebilir. Dönemin Bursa milletvekillerinden Cavit Çağlar ve Ali Osman Sönmez'in listede imzalarının olmaması dikkat çekicidir ve kent dinamikleri açısından bir zafiyet olarak değerlendirilebilir.

- Tesisin suyunu gölden ve yeraltı sularından yasal olarak karşılaması mümkün değildir.
- Tesiste 800 ton/gün mısır işlenecektir. Bursa'daki üretim miktarı, bu kapasiteyi karşılayamaz. Dolayısı ile tesis hammadde üretim alanlarına daha yakın bir yerde olmalıdır.
- Tesisin yer seçimi uygun değildir. Çünkü İznik II. Merhale ve İznik Gölü Çevre Düzeni İmar Planı'na aykırıdır.
- Tesise izin verilmesi, İznik II. Merhale Projesi'nde revizyon yapılmasını gerektirmektedir. Bu durumda projenin bütünlüğü zedelenmektedir. Projeye o güne dek 739 milyar 241 milyon lira harcanmış ve 1998 yılı için 450 milyar lira ödenek konmuştur.
- Bahsi geçen yere tesis kurma amacıyla 5 firma başvurmuş ve bu firmaların istekleri reddedilmiştir. 10 civarında firma da izin için fırsat kollamaktadır. Tesise verilecek izin emsal teşkil edecek ve İznik Gölü ile İznik II. Merhale Projesi'nin geleceği tehdit altına alınacaktır.
- Kurulacak Nişasta Fabrikasına ilişkin 2872 sayılı yasa gereği alınması zorunlu ÇED raporunun alınması son derece zordur.
- Konuya duyarlı çevreler, idari makamlara başvurmak suretiyle iznin iptalini sağlayamazlarsa, dava yolu ile hak arama mücadelesine girişeceklerdir.

Ancak her şeye rağmen **17.06.1998** tarihinde firmaya ruhsat verilmiş ve konu idare mahkemesine taşınmıştır. Açılan davalarda Bölge İdare Mahkemesi inşaata mühür vurulmasına karar vermiş olsa da, inşaat kaçak olarak tamamlanmıştır.

Harita: 3.10 1/25.000 Ölçekli İznik Gölü Nazım İmar Planı

Kaynak: Bursa ŞPO arşivi

Kenti savunma mücadelesi kamuoyu baskısı ile önlenememiş ve dava süreci zorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede açılan Cargill davalarının seyri şöyledir;

* Cargill firmasına ait tesisin kurulmasına karşı ilk dava 1.7.1998 tarihinde Bursa 2. İdare Mahkemesi'ne 1998/508 E Sayılı dosya ile yürütmenin durdurulması istemiyle açılmıştır.

Dava ile,

- a) YPK'nun 19.12.1997 tarihli ve 97/T-89 sayılı kararı
- b) İl İdare Kurulu'nun 30.04.1998 gün ve 1998/4.118 sayılı kararı
- c) Bursa Valiliği'nin 17.06.1998 gün 12/79 sayılı kararının iptali istenmiştir.

Mahkeme 8.7.1998 tarihli kararı ile "yürütmenin durdurulmasına" karar vermiş, bu karara yapılan itiraz 19.3.1999 tarihinde Bölge İdare Mahkemesi'nce reddedilmiştir.

Bursa 2. İdare Mahkemesi 27.6.2000 tarihli nihai kararı ile 1. davayı (1998/508) aynen kabul etmiş, YPK Kararı, Plan değişikliklerini ve verilen ruhsatı iptal etmiştir.

* Dava devam ederken, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 1/100.000'lik planın yasaya aykırılığını görmüş ve plana meşruluk kazandırmak amacıyla 1/25.000 ölçekli planda 14.8.1998 tarihinde değişiklik yoluna gitmiştir. Bu karar aleyhine Danıştay 6. Daire nezdinde 1998/6071 E sayılı dosya ile iptal davası açılmıştır.

Danıştay, 11.11.1998 tarihli kararı ile "yürütmenin durdurulmasına" karar vermiş, ardından idari işlemi iptal etmiştir.

* Davanın kaybedileceğini anlayan idare, yeni bir kararla (28.12.1999 gün 99/4-371 sayılı plan değişikliği) 1/1000 ölçekli mevzi imar planını değiştirmiş, ardından 25.2.2000 tarihli yeni bir ruhsat vermiştir.

Bu karar aleyhine Bursa 2. İdare Mahkemesi'nin 2000/332 E sayılı dosyası ile 20.3.2000 tarihinde iptal davası açılmıştır.

Mahkeme yargılama sonunda 29.11.2000 gün, 2000/332-1327 sayılı kararı ile davayı kabul etmiş ve dava konusu işlemleri iptal etmiştir.

* İdare (Bursa Valiliği) bu kez, mahkeme kararlarına karşın, yapımı tamamlanan fabrikaya 10.8.2000 tarihinde 1 yıl süre ile deşarj ve emisyon izin belgesi vermiştir.

Bu karar aleyhine Bursa 2. İdare Mahkemesi'nin 2000/1468 E sayılı dosyası ile dava açmıştır.

Mahkeme, bu istemi yasaya uygun olmayan gerekçelerle 25.9.2001 tarihinde 2001/875 K sayılı ilam ile reddetmiştir.

Davacıların kararı temyiz etmesi üzerine, Danıştay 6. Dairesi'nin 18.4.2002 gün, 2001/6785 E sayılı kararı ile ret kararını yerinde bulmamış, davacılar lehine yürütmenin durdurulmasına karar vermiş, 24.3.2003 tarihli nihai kararı ile de (2003/2020) esastan bozmuştur.

Yukarıda bahsi geçen ve davacılar tarafından kazanılan 4 davada da çok sayıda yürütmeyi durdurma kararı verilmiş, her kararın uygulanması davalı idareden talep edilmiş, fakat hiç bir yargı kararı uygulanmamıştır. Yargı Cargill'in etkinliğini defalarca önlemiş ve davalar şirket aleyhine sonuçlanmıştır; ancak hukuka rağmen tesis yasal hale getirilmiştir.

1997 yılından itibaren süreç içerisinde şirkete açılan dava sayısı yaklaşık 15-20 civarındadır (Taşkın, 2011: 164).

Uzun bir süre Bursa Barosu Çevre Komisyonunda görev alan Taşkın 30.04.2011 tarihli bildirisinde, dava sürecinin devamını aşağıdaki gibi özetlemiştir;

* Tüm bu iptal ve yürütmenin durdurulması kararlarına rağmen, bu kez Bakanlar Kurulu 5.7.2005 tarih ve 25866 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2005/8944 sayılı kararıyla, Cargill A.Ş.’nin de içinde bulunduğu alanı "**Özel Endüstri Bölgesi**" ilan etmiş;bu karar da Bursa Barosu Başkanlığı’nın da aralarında bulunduğu bir grup davacı tarafından idari yargıya taşınmış ve Danıştay 10. Dairesi 8.2.2006 tarih ve 2005-6613 E sayılı kararıyla; Bakanlar Kurulu işleminin yürütmesini durdurmuş, ardından da iptal etmiştir.

* En son süreçte Bursa 3.İdare Mahkemesi, 12.9.2006 tarih ve 2006/1138 E ve 2006-1464 K sayılı ilamı ile Gemlik Belediyesi’nin vermiş olduğu 1/1000 ölçekli mevzi imar plan değişikliği ile Cargill A.Ş hakkında verilen yapı ruhsatı izninin iptaline ilişkin işlemi iptal etmiştir.

Bu karar üzerine Cargill 20 Ekim 2006 tarihinde 47 gün süre ile kapatılmıştır.

* Danıştay 6. Dairesi, 14.6.2006 tarih ve 2006-2467 E sayılı ilamıyla, 1/25.000 ölçekli İznik Gölü Çevre Düzeni İmar Planı’nın iptali ve yürütmesinin durdurulması istemiyle açılan davada yürütmenin durdurulmasına karar vermiş, ardından işlemi iptal etmiştir.

Taşkın'ın süreçteki bu aksaklıkların giderilmesine ilişkin önerisi;

"Yargı kararlarını uygulamayan sorumlular hakkında Cumhuriyet Savcıları doğrudan doğruya soruşturma açabilmeli, bu kişiler hakkında TCK'ya özel bir hüküm konmalı ve bu kişilerin cezası paraya çevrilmemeli; ertelenmemelidir. Hatta buna işlerlik kazandırabilmek için AY138'e bir ek fıkra eklenmelidir. Memurlar bakımından bunu sağlayabilmek için de AY 129/son hükmü değiştirilmeli ve özel yasalardaki tüm engeller kaldırılmalıdır" şeklindedir (Taşkın, 2011b: 7).

Bununla birlikte şirketin faaliyetlerinin önünün açılması için bazı yasal, idari düzenlemelerin Hükümet tarafından yapıldığı görülmüştür. Başbakanlık YPK'nun

09.12.1997 gün ve 97/T-89 sayılı kararı gereğince Bursa ili Orhangazi ilçesi, Gemiç-Gürle Köyleri arasındaki mevkiinde yer alan 31-1310-1318 nolu parsellerdeki 194.072 metrekarelik alanda nişasta fabrikası kurmasına izin verilmesi ve sonrasında 17.06.1998 gün ve 12/79 sayılı fabrika bina ruhsatı kararı ile 1998'de Mısır İşletme Tesisi temelinin atılması, kentin tüm bileşenlerinin katılımı ile oy birliği sonucu kabul edilen, Bursa kentinin 2020 Çevre Düzeni Planı ve 1/25.000 ile 1/100.000 ölçekli planlarına aykırı bir girişim olarak kent savunmasının temel hareket noktası olmuştur.

1997'den günümüze dek gelen ve farklı hükümetlerin benzer tavır içerisine girdiği yirmi yıllık dava sürecinde şirkete ait birinci sınıf tarım arazisi imara açılmış, inşaat yapım aşamasında verilen yürütmeyi durdurma ve iptal kararları uygulanmamış, tesisin tamamlanıp üretime geçmesine izin verilmiştir⁴⁹. Cargil ile ilgili olarak verilen iptal kararları uygulanmadığı gibi, alınan yeni idari kararlar ve çıkarılan yönetmelikler, özel yasalar ile tesislerin işletilmesi için yolu açan kaçış alanları sağlamıştır. Bu sürecin seyri kısaca şöyledir;

* Şirketin birinci sınıf tarım arazisi üzerine tesis kurma girişimine verilen izinlerin iptaline yönelik davalar 1998'de başlamıştır. Davaların konusu plan değişiklikleri, emisyon ve deşarj izinlerinin iptaline yönelik olmuştur.

* Tesisin kurulmak istendiği yer, "özel endüstri bölgesi" ilan edilmiş ancak Danıştay'ca iptal edilmiştir.

* Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nda değişikliğe gidilerek tarım arazisi olan alan sanayi alanı yapılmıştır. Bu değişiklik, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'e iade edilmiştir.

* Bunun üzerine ikinci defa yasa değişikliği yapılmış, bu yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Yasanın kişiye özel çıkarıldığı belgelenmiş ancak mahkeme başvuruyu reddetmiştir.

---

⁴⁹ Ek-12'de yer alan Emin Çölaşan'a ait köşeyazısı süreci özetler nitelikte tarihe not düşülmüş, önemli bir yazıdır. Ancak yazarın eleştirileri son hükümeti içermekte olup, yirmi yılı aşan Cargill sürecinde pek çok hükümet ve partinin adı geçmektedir. Cargill davası küresel elitlerin hegemonyasını gösteren özel bir örnektir. Çölaşan'ın değerlendirmesi genel olarak zihin açıcı olmakla birlikte eleştirilerin 1997 sonrası tüm hükümetleri kapsamaması gerektiği düşünülmektedir.

* 2005 yılında AİHM'ye, AİHS'nin adil yargılanma hakkı (m.6), yaşam hakkı (m.2), aile ve özel yaşam hakkı (m.8) ve etkili başvuru ve haklarının ihlali nedeniyle başvuru yapılmıştır (27 Haziran 2018 tarihli Bursa Barosu Başkanlığı Basın Açıklaması'ndan alınmıştır).

Yukarıda bahsedildiği gibi, 19.01.2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 4737 sayılı Endüstri Bölgesi Kanunu ile TMOBB ve Odaların muhalefetine önü kesilmiş; yerli yabancı gerçek ve tüzel kişilere yönelik ayrıcalıklı işlem yapılmasına olanak tanınmış, 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Yasası'nda değişiklik yapılarak şirketin imar ve ruhsat sorunlarının on beş gün içerisinde çözülmesi sağlanmıştır.

Yaklaşık 20 yıldır süren ve AİHM'ye taşınan Cargill firmasının İznik Gölü çevresinde tesis kurma sürecinde devlet, yabancı yatırımcıya karşı kolaylaştırıcı bir işlev üstlenmiştir. Bu işlev, küresel ekonominin siyasetteki izdüşümü olarak yorumlanabilir. Yapılan yasa değişiklikleri ve düzenlemeler konunun hukuki boyutunu gösterirken, plan değişiklikleri yereldeki mekânsal dönüşümün yönünü ortaya koymaktadır. Hukuksal ve mekânsal düzlemde yaşanan yasallaştırma ve karşı dava (yerel elitler/kent savunucuları) sürecinde ilgili birim yöneticilerinin (DSİ Bölge Müdürlükleri, valilik vb.) yaklaşımı ise bürokratik elit döngüsünün işleyiş dinamiklerini açığa çıkarmaktadır. Bu sav; ilgili yazılar, mülakatlar ve belgelerce de desteklenmiştir.⁵⁰

Dava sürecinde, yargı kararlarını uygulayarak tesisin kapanmasına neden olan Bursa valilerinden bazıları görevden uzaklaştırılırken, verilen talimatlara uyarak Cargill lehine hareket eden, yargı kararlarını uygulamayan valiler ödüllendirilmişlerdir. Bu durum, özellikle bürokraside gerçekleşen elit döngüsünün de nedenidir. Kenti ve kentli haklarını savunma sürecine büyük katkı sağlayan Cumhuriyet Gazetesi Bursa muhabiri Levent Gencelli'nin Cumhuriyet'te kaleme aldığı 8 Ağustos 2000 tarihli "Valilik İtibar İçin Ruhsat İstedi" başlıklı yazısı bu anlamda aydınlatıcıdır. İlgili yazıda, Bursa 2. İdare Mahkemesi'nin 8 Ağustos 2000 tarihli kararında, önceki yargı kararına göndermede bulunularak "İdarenin (Valiliğin) yeni işlem tesisini hukuki menfaatlerinin yargısal korunması ötesinde hukuk devleti ilkesinin ve idarenin hukuka bağlılığının da kaçınılmaz bir gereğidir" ifadesini kullanarak yürütmeyi

⁵⁰ Bkz. Ek-8, Ek-9, Ek-10, Ek-11

durdurduğu belirtilmiştir. Sonrasında, Bursa 2. İdare Mahkemesi'nin verdiği bu karara, yatırımın ülke için önemi ve mahkemenin fayda/zarar oranlaması yapmadığı gerekçesi ile Valilikçe itiraz edilmiştir. Yapılan itirazda Bursa Valiliği "...Ülkenin ekonomik dar boğazdan çıkışı, Avrupa Birliği ön koşulları, işsizliğin önlenmesi, birey refahının artması ile mümkün olabilecektir. Burada davet edilen yabancı sermayeye güvenilirlik sağlamak, devlet olarak görevimizdir..." görüşlerine yer vermiştir. Bu iki farklı tavır, elit döngüsünde belirleyici etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Olaya ilişkin ayrıntılar Bursa Barosu Basın Danışmanı İhsan Bölük'e ait "Cargill: Muktedirlerle Dans" kitabında işlenmiştir. Kitapta Cargill konusunda yer alan pek çok olayın arka planı ve işleyişi ortaya konulmuştur.

Yüksek Planlama Kurulu'nun (YPK) 9.12.1997 tarih ve 97/T-89 sayılı kararına istinaden tesisin kurulmasına izni verilmesi, YPK'nun bir sanayi tesisine yönelik bu özel kararı, Cargill'in yasallaşması sürecinde yürütmenin özel bir politika izlemesi (Yörür ve ark., 2011: 1236) küresel-yerel ilişkileri açısından açıklayıcı bir işlem tarzı olarak kaydedilebilir. Konuya ilişkin YPK kararı çıkarılması, Cargill'in gücünü ve Türk siyaseti üzerindeki etkisini doğrudan ortaya koyan bir örnek oluşturmaktadır. YPK kararı yerel bürokrasinin öne süreceği mazeretlerin önünü kesmesi bakımından bir duvar örmüştür (Bölük, 2017: 6). Bu politika sürecinin ortaya koyduğu gerçeklik, dışarıdan müdahale niteliğindeki kentsel alandaki politika değişikliği, yerel güçleri buna karşı birleştirebilmiş ancak baskının sürekliliği ve ağırlığı birliğin ve dayanışmanın geniş planda kazandığı desteğin çözülmesini getirdiği görülmektedir. Bu süreç aynı zamanda kentsel kamu ile bütünleşmiş bir bürokratik gücün Cargill sahnesinde küreselden yerele aşırı baskı karşısındaki çözülmesinin ifadesi olmuştur.

Baskı süreci idari pek çok yazışmanın konusu olmuştur. Cargill'in tesis kurma sürecinde görüş sorulan kurumların başında DSİ gelmektedir. Çünkü tesis yerinin İznik Gölü çevresinde seçilme nedeni öncelikli olarak "SU"dur. Dünyada içilebilir su her geçen gün daha değerli olup, ana haber bültenlerimizde su sıkıntısı çekebilecek illerimiz sıralanırken, günde 3500 ton yeraltı suyunu ücretsiz olarak kullanacak olması şirket için çok önemli bir avantajdır. Batı ülkelerinde göz ardı edilemeyecek bir husus, Cargill için uzun direnişe rağmen kazanılmış görünmektedir.

Böyle bir duruma dönemin Valisi Orhan Taşanlar ve Belediye Başkanı Erdem Saker (eski DSİ bölge müdürü) kurulum yeri açısından itiraz etmiş ve tesis için farklı yerleşkeler göstermişlerse de sonuç alamamışlardır; bu durum ileride adı geçen Belediye Başkanı ve Vali hakkında tavır alınmasına neden olmuştur. Bu konuda Başbakanlık ve Bölge Müdürlükleri arasındaki yazışmalar bürokrasinin işleyişine dair önemli ipuçları vermektedir. Bürokrasinin gereği olarak verilen talimatlara karşı çıkılması mümkün olmamış, Bursa'da DSİ tarafından önü kesilen firmanın yolu Ankara'dan açılmıştır.

Bürokrasideki bu işleyiş ağırlıklı olarak Cargill lehine yürütülmüş, konuyla ilgili olarak şirket lehine çalışmalar yapılmasının yanısıra, kentte işbirliğine yönelmiş bazı kesimler ile medya mensupları da olayın akışının değişmesinde rol oynamıştır. Bu çok yönlü gelişmesinde, Cargill Türkiye Yönetim Kurulu üyesi Sami Ajin, dönemin Belediye Başkanı Erdem Saker'e, fabrikayı mutlaka yapacaklarını ve bu işin dönüşünün olmadığını söyleyecek, Cargill proje müdürü de Bursa Valisi Orhan Taşanlar'a emrivaki yapacaktır. Bölük'ün, bürokratlara yönelik baskıları anlattığı satırlarda (Hayati Korkmaz'la yaptığı söyleşi) Vali Orhan Taşanlar'la ilgili olarak dönemin başbakanının "Vali'yi görevden alacağız sorun bitecek" sözlerine yer verilmiştir. Çünkü Taşanlar, Cargill karşıtı hareketi organize eden vali olarak görülmektedir (Bölük, 2017: 12,14,50).

T.C. Başbakanlık Hukuk Müşavirliği'nin müsteşarlık bazındaki yazışmalarında, Cargill Tarım Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne ait mısır işleme tesisinin kuruluş ve faaliyetine imkân veren işlemlerin iptaline yönelik Bursa ilindeki bazı meslek kuruluşları ve şahıslar tarafından İdare Mahkemesi ve Danıştay nezdinde davalar açıldığı ve davaların idare aleyhine sonuçlandığı belirtilmiş ve yapılan toplantılar sonucu ortaya çıkan görüşlerin bakanlıklar tarafından incelenerek aşılması yönünde gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir. Bürokrasideki işleyişi gösteren konuya ilişkin belgeler Ek-8, Ek-9, Ek-10 ve Ek-11 ve Ek-17'de verilmiştir.

Bursa Barosu Başkanlığı tarafından, 27 Haziran 2018 tarihinde yapılan basın açıklamasında Cargill ile ilgili olarak Bursa Barosu Çevre Komisyonu aracılığı ile verilen mücadelenin çoğunlukla idareye karşı, devletin değişik birimlerine yönelik olarak yürütüldüğü belirtilmiş ve idarenin kendi yarattığı hukuku deliyor olmasının,

vatandaşı da bu tip çözümlere yönelttiği ifade edilmiştir. Bursa Barosu'nun çevre konusundaki en büyük mücadelesi Cargill davası olmuş, Amerikan şirketinin hiç davalı olmadığı 20 yıllık süreçte, davalılar Türkiye Cumhuriyeti valiliği, bakanlığı, başbakanlığı olmuştur. Açıklamada idarenin yaptıkları;

-İnşaat aşamasındayken verilen yürütmeyi durdurma ve iptal kararlarının uygulanmaması, dolayısı ile tesisin bitirilip faaliyete geçmesine bir şekilde göz yumulması;

-Verilen iptal kararlarının görmezden gelinmesi;

-Aleyhte kararları bertaraf etmek için yeni idari kararlar alınması;

- Yönetmelikler çıkarılması;

- TBMM'nde şirket lehine özel yasalar çıkarılması şeklinde sıralanmıştır.

İlgili şirketin uygulamaya koyduğu yöntemde medya, lobicilik, Ankara ile bağlantılar, hukuk ve yöneticiler şeklinde bir araçsallaştırılmaya gittiği görülmektedir. Sürecin sonunda AİHM'ye başvurulmuş ve yaklaşık 13 yıl sonra AİHM, **sözleşmenin adil yargılanma hakkının (m.6) ihlal edildiğine** karar vermiştir.

Kırayoğlu'nun 27.06.2018 tarihli "AİHM, Cargill Davasında Hak İhlali Kararı Verdi" başlıklı yazısında, AİHM'nin 18 Haziran 2018 tarihinde verdiği kararın Fransızcadan çevrilen metninde karar bölümü aşağıdaki maddelerden oluşmaktadır:

- Oybirliği ile Sözleşme'nin 6/1. maddesiyle ilgili olarak Ali Arabacı, Ali Rahmi Beyreli, Nadir Erol, Levent Gencelli, Mustafa Özçelik ve Yahya Şimşek'in başvurularının kabul edilebilirolduğuna karar vermiştir,

- Oybirliği ile başvuranlardan Bursa Barosu, Doğayı ve Çevreyi Koruma Derneği, Eralp Atabek, Fethiye Altıntaş, Kadriye Gökçadır, Burak Giray, Nezih Sütçü, İsmail İşyapan, Nalân Bener, MM. Okan Dursun, Niyazi Sinan Doğan, Erol Çiçek, Şaban Cankat Taşkın, Lütfü Kırayoğlu, Cumhur Özcan, Zeliha Şenay Özeray ve Öznur Çiçek tarafından yapılan şikayetin kabul edilemez olduğuna karar vermiştir,

- Yukarıda belirtilen altı başvuran hakkında Sözleşme'nin 6/1 maddesinin ihlal edildiğine,
- Altiya karşı bir oyla, Sözleşme'nin 2. ve 8. maddeleri kapsamında yapılan şikâyetlerin kabul edilebilirliğinin ve esaslarının incelenmesine gerek olmadığına karar vermiştir,
- Adil tazminat talebini oy birliğiyle reddetmiştir.

Bu karar 19 Haziran 2018 tarihinde hazırlanmış ve Mahkeme İç Tüzüğü'nün 77/2-3. maddeleri uyarınca 19 Haziran 2018 tarihinde taraflara yazılı olarak tebliğ edilmiştir.

3.6.1. Cargill Sürecinde Elit Döngüsü ve Elitlerin Yönetime Etkisinin Değerlendirilmesi

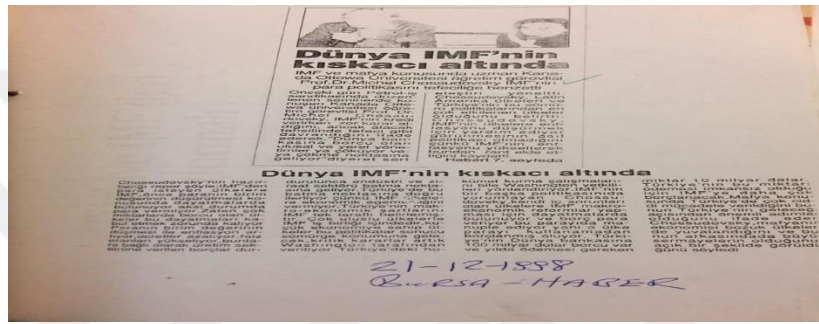
Bu kısımda amacımız, Cargill örneği üzerinden elit döngüsü ve elitlerin yönetime etkisini açıklamaktır. Bir Amerikan firmasının, Bursa sınırları içerisindeki birinci sınıf tarım arazisi üzerine tesis kurması, küreselleşme zemininde oluşan ve elit döngüsellikini açıklayabileceğimiz özel bir örnek oluşturmaktadır. Araştırmayı desteklemek amacı ile oluşturulan mülakat örnekleme, Cargill'in yerleşmesine karşı girişilen mücadelenin ana aktörleri arasından seçilmiştir. Örneklem, alanlarında başarılı olmuş, öne çıkmış kişilerden ve ağırlıklı olarak davaları yürüten/izleyen yargı mensupları, yaşananları yazılı/görsel basın aracılığı ile aktararak kamuoyunu bilgilendiren medya mensupları ile Bursa ilinin parlamentodaki temsilcileri olan siyasetçiler ve yerel bürokratlardan oluşmaktadır. Bunların dışında, sürecin tarım toprakları, su, halk sağlığı gibi önemli konularda takibini yapan uzmanlar, dönemin farklı dernek ve kuruluşlarının başında bulunan kişiler ile olaydan doğrudan etkilenen köy halkı ve muhtarlarıyla görüşülmüştür. Seçilen kişiler sürece tanıklık etmiş, bizzat bu çatışma alanının içerisinde bulunmuş ve süreci yönlendirmiş aktörlerdir. Bu anlamda, özellikle 20 yıllık bir zaman dilimine yayılan mücadelenin hala takipçisi olan kişilerin, kenti müdafa eden gerçek elitler olduğu söylenebilir. Bu kişiler arasında bürokratik elitler, siyasi elitler, yargı elitleri, akademik elitler, medya elitleri gibi farklı kümeler altına sokabileceğimiz ya da bu kümelerinin dışında kalan elitler bulunmaktadır. Özellikle BAOB bünyesinde ağırlıklı olarak mimar ve

mühendislerden oluşan oda başkanları ile Bursa Barosu, çeşitli STK'lar, dernekler, kuruluşlar mücadelede gerekli katkıyı sunmuşlardır.

Başarılı bir kent muhalefetinin ardından -görüşme kayıtlarına dair dökümlerden de anlaşılacağı gibi- oluşan çatışma temelli mücadele ortamında; önce birleşme ve kenti savunma, sonrasında Amerikan firmasının başarılı PR çalışmalarının sonucu olarak özellikle yerel medyanın geri çekilmesi ve gücün parçalanması, ardından BUSİAD çıkışlı bir kırılma noktası ve buna BTO'nun da eklenmesi ile savunma mekanizmasının çöküşü şeklinde bir kronoloji izlenebilir. Dolayısı ile Cargill örneği üzerinden yapılacak ve "kenti müdafaa eden elitler" olarak sınıflandırabileceğimiz kümeye; mücadeleyi bırakmayarak, kentin ve kentlinin haklarını savunan ve sayıları 5-10 kişiyi geçmeyen kişi konabilir. Aşağıda kolaj şeklinde, süreç içerisindeki birleşme ve kurulan tesise tepkiyi dile getiren ilk dönem ile Bursa'nın birlikteliğini sembolize eden en güçlü kuruluşlardan BTO'nun ikna olma sürecine evrilen dönemler gazete haberlerinden kesitler verilmiştir.

Fotoğraf 3.9 Yerel Gazetelerde Cargill Süreci

Kaynak: Lütfü Kırayoğlu ve Nadir Erol arşivleri

Cargill davaları süreci 55. Anadol-D hükümeti, 57. ANAP+DSP+DTP hükümeti ve AKP hükümetleri döneminde gerçekleşmiş, dolayısı ile başlangıç aşamasında dönem liderlerinin Clinton'a verdiği sözler, sonrasında Erdoğan-Busch görüşmelerine de

yansımıştır. Nitekim 28 Ocak 2004 Erdoğan- Bush görüşmesinin Cumhuriyet gazetesi manşetlerine ‘Cargill istediğini aldı’ şeklinde taşındığı görülür.

Fotoğraf 3.10 Yerel Gazetelerde Cargill Süreci

Kaynak: Lütfü Kırayoğlu ve Nadir Erol arşivleri

Yaşananlar karşısında kentsel direniş, 52 örgütün “Tesisin yerine karşı olduğu” yönünde yaptıkları basın açıklamasıyla başlamış ve BTSO direnişin temel aktörlerden biri olmuştur. Ancak sonraları Cargill’in PR Çalışmaları ve yerli işbirlikçileri ile yaptığı lobi faaliyetleri sonuç vermiş önce BUSİAD ve ardından farklı kurumlar Amerikan Şirketi lehine hareket etmişlerdir.

20 Aralık 1999 tarihli köşe yazısında Aykan Uzoğuz, Kasım ayında Lale Festivali için Hollanda’ya giden BUSİAD’ın, şirketin Hollanda’daki tesisini gezdikten sonra düşüncelerini değiştirerek ülkeye döndüklerini dile getirmiştir. Yazara göre kamuoyu yanlış yönlendirilmiştir. Yaşanan değişim dava süreçlerine de yansımış DSİ Bölge Md., Sağlık İl Md., Karayolları Bölge Md. vb. projenin gerçekleştirilmesinde sakınca görmediklerini bildirmişlerdir. Bürokraside emir demiri kesmiştir. Oluşan güç kaybının ardından 18 Şubat 2002’de Cargill’i ziyarete gelen Kemal Derviş’e Bursa Valisi, Belediye Başkanı ve BTSO Başkanı Celal Sönmez’in eşlik ettiği görülür. Başlangıçtaki kuvvetli muhalefet yerini örgütlü kamu ideolojisinin parçalanmışlığına

bırakmış, başta İstanbul medyası ardından yerel medya yönünü istendik şekilde değiştirmiştir.⁵¹

2000'lerin başlangıcında sadece Bursa Barosu tarafından Cargill davasının da aralarında bulunduğu 100'ün üzerinde -Bursa özelinde- çevre davası açılmıştır. Davalar açılıp iptal kararları geldiğinde, yatırımcı ve idarenin yan yana geldiği görülür. Kararlar uygulanmaz ya da biçimsel olarak uygulanır (Arabacı, 2013: 2).

Bursa'daki benzer davalarda etkili sonuçlar elde edilmesi ve özellikle küresel elitlerin baskılarının yoğun olarak hissedildiği Cargill davasının yılmadan yirmi yıl sürdürülmesi ve son olarak AİHM'ye taşınmasında BAOB'un kararlı duruşunun önemli etkisi olmuştur. Kuruluş amaçlarını "Ulu önder Atatürk'ün kurduğu bağımsız, laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ne sahip çıkmak ve onu hukukun üstünlüğü ilkesi ile çağdaş bilimsel değerler ışığında ileri götürme..." olarak belirleyen birlik Türkiye'de tektir ve "birlik olmanın" gücünü Bursa'da yaşayan halka göstermek adına sürekli çabalamışlardır. Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği'ne bağlı odaların şube ve temsilcilikleri ile başta Bursa Barosu olmak üzere toplam 17 meslek odasının birleşmesi sonucu oluşan BAOB, Cargill mücadelesinin de en önemli aktörü olmuştur.

Davalar sürecinde eylem bazında örgütlenilmiştir. Ali Arabacı, Yahya Şimşek, Ertuğrul Yalçınbayır ve Ferudun Pehlivan, İlhan Demiröz gibi kentin milletvekilleri farklı partileri temsil etmelerine rağmen güç birliği yapmışlar, davalarının haklılığına inanarak, kentte yaşayan herkes için adalet arayışına girmişler ve bazıları ihraç edilmeyi, bazıları ise bir daha milletvekili ol(a)mamayı göze almışlardır. Benzer şekilde dönemin Ziraat Odası Başkanı, Ticaret Borsası Başkanı ve pek çok oda başkanı da partiler üstü bir bakış sergilemiş, tüm kuruluşlar "haklar" kavramlarının çatısı altında birlik, beraberlik göstermişlerdir. Bursa, Cargill'e karşı mücadelesi ile tanınmış, Türkiye'nin itici "motor" gücü olmuştur. Adı geçen milletvekilleri farklı görevler üstlenerek ülkenin farklı yerlerinde yaşanan çevre hakları ve kentsel haklar konulu davaların takipçisi olmuş ve olmaya devam etmektedir.

---

⁵¹ Partisinden istifa eden Bursa milletvekinin bir süre sonra iktidar partisinde yer alması, valilerin yükseliş-milletvekili olma- ve düşüşleri olaylarının ayrıntıları için Bursa Barosu Basın Danışmanı İhsan Bölük'ün *Muktedirlerle Dans* kitabına bakılabilir.

Güney Marmara Bölgesi İdari davaları Bursa'da görülmektedir. Biga-Çan Termik Santrali, Bergama Altın Madeni gibi pek çok önemli dava Bursa'da görülmüştür. Bursa'nın; Termik Santraller, Cargill, Yeşilşehir, Karacabey Çimento Fabrikası gibi pek çok dava süreci basında geniş yer tutmuş ve yaşanan davalarda edinilen bilgiler, deneyimler paylaşılarak başka davalarda yol açıcı olmuştur. Kitleler, doğru zamanlarda yan yana gelmişlerdir. Kenti savunan elitler, Bursa Ovaakça Termik Santrali için açıklama yapmaya gittiklerinde 20-30 kişi iken, buldukları noktada 3000 kişi toplanmıştır. Benzer şekilde Keles Kozağacı Vadisi Termik Santrali için bir minübüs ile yola çıkılmış, 9 köyün halkı ile kucaklaşmıştır. Böylesi bir ortamda kaymakam, il genel meclisi üyeleri, belediye başkanının buldukları ortamı terketmek durumunda kaldıkları bilinmektedir. Sonuç olarak Cargill davaları sürecinin ülkede mücadele geleneğinin yerleşmesinde etkili olduğu ifade edilebilir.

Cargill konusuna yönelik olarak yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular 3.6.1.2. "Elitlerin Yönetime Etkisinin Görüşmelerle Desteklenmesi" bölümünde ayrıntılarıyla aktarılmış ve tartışılarak sonuca gidilmiştir.

Yukarıda betimlemeye çalıştığımız süreç, özellikle bürokratik ve siyasi elitlerin döngüselliklerine tanıklık etmiştir. Oluşan "elit döngüsü"nü ortaya çıkarabilmek için, daha önce üzerinde durduğumuz elit tanımına bir kez daha gitmek, kavrama dair olan "flu"luğu biraz daha ortadan kaldıracaktır.

Paolo Zannoni bir kavramı, olguları açıklamakta yararlı ve kullanışlı yapan şeyin, içerdiği anlamlar ve açıkladığı ögeler olduğunu söylemektedir. Bir kavramın karmaşıklığına neden olan ilk etmen, kavramı ifade eden sözcük ile anlam arasındaki açık ve net olmayan ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkan kavramın bulanıklığıdır (ambiguity). Karmaşıklığın ikinci nedeni ise kelimenin anlamı ile anlamın içerdiği ögeler arası ilişkilerin iyi tanımlanamaması sonucu oluşan kavramın belirsizliğidir (vagueness) (Turhan, 2000: 37- 38). Aşağıda kısaca değineceğimiz elit tanımlamaları geleneksel elit teorisyenlerinin ortaya attığı ifadelerdir. Özellikleri olan-seçkin-bireyler olma, sayıca az olma ve siyasal üstünlüğe sahip olma ifadeleri, tanımlanan elitlerin ortak özellikleridir.

Toplumunu "azlar" ve "çoklar" olarak iki gruba ayıran elit teorisine göre, azlar erk sahibi olarak çokları yönetmektedir. Yöneten toplumsal erk, azların denetimindedir ve topluma dair önemli kararlar bu azınlık grup tarafından verilir. Erki elinde bulunduran bu azınlığa "elit", çoğunluğa ise "halk" diyoruz. Bu durumda halk olarak adlandırdığımız çoğunluk kesimin, güç sahibi olan azınlık grubun kararlarını kabul etmekten başka bir seçeneği bulunmamaktadır (Arslan, 2006: 369).

Erken dönemde Pareto üzerinden tanımlayabileceğimiz elit kavramı, faaliyet dallarına göre en yüksek endekslere sahip insanlar sınıfını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Pareto toplumsal dengelerin incelenmesi noktasında bir separatör özelliği gösteren bu tanımlama ile elitleri "yöneten elitler" ve "yönetici olmayan elitler" olarak ikiye ayırmıştır. Tanımlama gereği yöneten elitler; doğrudan ya da dolaylı olarak hükümette önemli bir rol oynayan kişilerdir. Bir satranç şampiyonunun, kesinlikle elit grubun üyesi olduğunu ancak bu yeteneğinin ona muhtemel olarak politik nüfuz kapısını açmayacağını söyleyen Pareto, bunun için başkaca bazı niteliklere sahip olmak gerektiğini belirtmiştir. Dolayısı ile bu kişi, yönetici seçkinlerin bir üyesi değildir. Sonuç olarak, popülasyonda iki katmandan söz edilebilir: Düşük bir tabakaya mensup "elit olmayanlar" ve yüksek tabakanın temsilcileri olan "yönetici/yönetici olmayan elitler" (Pareto 1916/1935: 1428).

Yönetici elitleri, Pareto üzerinden anlatan Higley ve Pakulski, Pareto'nun yönetici elitlerin kişilik özelliklerinde, zihniyetlerinde, inançlarında ve eylemlerinde zaman içerisinde bazı psikososyal eğilimlerin oluştuğu bilgisini kuramlaştırdığını belirtmişlerdir. Bu eğilimler onları (ve liderlerini) önyargıya, kapanmaya, katılığa ve kümülatif zarara uğramaya eğilimli hale getirmiştir. Ardından aşamalı bir düşüş süreci -dejenerasyon daha yerinde bir terimdir- derin bir krize oluşmaktadır ki; bu dönemde, karşı eğilime doğru yönelim gösteren gruplar ve insanlar yükselecektir. Bir dinamizm içeren bu süreç, uzun bir düşüş veya yozlaşma sürecinde yeni başlangıçtır (Higley ve Pakulski, 2012: 111-130).

Lopreato ise, seçme yoluyla bir hareketin olduğunu ve yönetim sınıfının çıkarları doğrultusunda aralarına "üye" aldıkları tespitinde bulunmuştur. Yönetici sınıfın, yönetici olmayan sınıftan üye kabul etmesinin koşulu ise katılımcı bireylerin,

diğerlerine müttefikleri olarak hizmet etmeyi kabul etmesidir. Bu koşulun kabulü bilinçli ya da bilinçsiz olabilir ancak koşulu kabul edenlerin çıkarları da yönetim sınıfının üyeleriyle uyum içerisindedir (Lopreato, 1974: 51-74).

"Elit döngüsü" kavramsallaştırması ise, elit grupları içindeki yer değiştirme ve yenilenmeleri anlatmak için kullanılmaktadır. Pareto, toplumun elit ve elit olmayanları arasında bir dolaşımdan bahsetmekte ve bu döngüsellığı toplumsal yapıdaki değişim/dönüşümden çok, zayıflayan elit tabakasının, alt katmanlardan yeni bireyler devşirerek bünyesine katması temelinde açıklamaktadır. Dairesel hareketle anlatılan bu döngüsellik, canlılık ve gücü beraberinde getirmektedir (Arslan, 2007: 8).

Ancak bu geleneksel tanımlar eliti, hiyerarşik mekanizmanın en üstünde bulunanlar ya da kendi iş alanlarında en üst konumda bulunanlar olarak tanımlarken, bizim ilgilendiğimiz elit tanımı kurumsal güce sahip, sosyal kaynakları denetleyebilecek pozisyonda bulunan, karar verme süreçlerini karşıtlarına rağmen istekleri doğrultusunda belirleyebilen kişiler şeklindedir. Dolayısı ile mesleklerinde en üst konumda bulunan ve bazıları hiyerarşik mekanizmada üst düzeylerde yer alan elitler ile sahip oldukları ekonomik ve sosyal kaynaklarla karar verme mekanizmasını karşıtlarına rağmen istendik şekilde belirleyebilen elitler aynı kavram çatısında birleştirilemezler. Burada Zannoni'nin belirttiği gibi, elit kavramını ifade eden sözcük ile anlam arasında bir bulanıklık ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak kenti savunan elitler ile mücadele içerisinde buldukları ekonomik elitler aynı kavramın farklı anlamlarına işaret etmektedirler. Kavramın bulanıklığı mülakat için seçilen kişileri de rahatsız etmiş, kent mücadelesine katılan bu aktörlerin hiçbiri kendini elit olarak görmemiştir. Bu sonuca mülakat soruları ile de ulaşılmıştır.

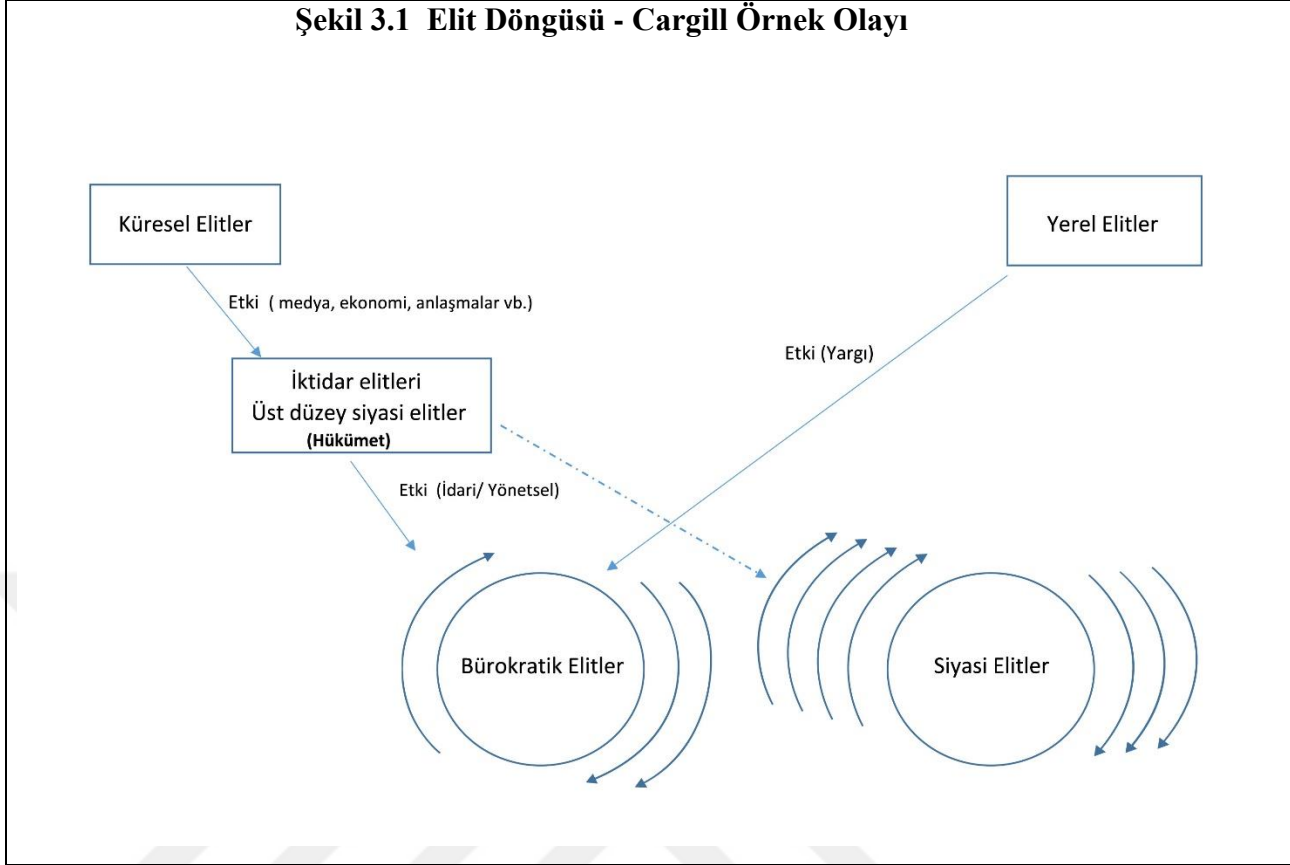
Yukarıda betimlemeye çalıştığımız Cargill örnek olayı, küreselleşme zemininde oluşan elit döngüsellliğini açıklamada yeterli veri tabanı sağlamaktadır. Dünyadaki ekonomilerin, toplum ve kültürlerin bütünleşmesi olarak görülen küreselleşme, aynı zamanda ekonomilerin ve kültürlerin gayrimillileşmesi, güç odaklarının ulusal devletlerden, küresel pazarlara/ küresel trend öncülerine kaymasıdır. Bu noktada para, insanlar, ürünler, fikirler ve işler hareket halindedir (Hales, King, Pena 2010). Gittikleri ülkelerdeki ekonomi politığe de etki eden bu hareketlilik, sektörlerin yok

olması ve özellikle kent yapılarının değişime uğraması gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir.

Küresel elitlerin etkilerini yoğun bir biçimde hissettirdiği ve farklı dönemlerdeki hükümetler üzerine baskıların yapıldığı tesis kurma sürecinde, bürokratik ve siyasi elitler, elit döngüselligi içerisine girmiştir. Yapılan görüşmelerden iki valinin aşağı, bir valinin ise yukarı yönde döngüye girdiği görülmüştür. Görüşmelerde, yargı elitlerinin de döngüye girdiği konu edilmişse de, özel bir inceleme gerektiren bu sonuç, hukuk alanında başka bir araştırmanın konusu olacak niteliktedir.

Yaklaşık yirmi yıla yayılan uzun mücadele süreci, alanlarında başarılarıyla kendilerinden söz ettiren kişilerin parlamentoya girmesine neden olmuş (tek etmen olmasa da) ancak yukarı hareket olarak görülen bu döngüsellik, aynı konuya yönelik olarak ya da benzer konularda ayrı tavır alış nedeniyle parti içerisinde çıkan (yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre bu konu özellikle parti başkanları ile ciddi gerilimlere neden olmuştur) görüş ayrılıklarına bağlı olarak, yön değiştirip, döngünün hızlı bir şekilde tersine işlemesine neden olmuştur. Oluşan döngünün tam olarak basit makinelerdeki işleyişe benzediği, hareket yönünün ise gücün fazla olduğu yöne doğru olduğu söylenebilir. Çabaladıkları davanın haklılığına inanan yerel elitler, parti ve parti başkanı ayırt etmeksizin mücadeleyi siyasi olarak da sürdürmüşlerdir. Çatışmayı da barındıran bu mücadele ortamı, kişileri önce parlamentoya (gerek ve yeter koşul olmamakla birlikte milletvekili ya da iktidar partisine başbakan yardımcısı olarak) taşımıştır. Bu kişiler sayıca toplamda dört kişi olup, üçü mülakat yapılan kişiler arasındadır. Öte yandan kentsel mücadele, alanlarında başarılı olan mücadeleciler kişiliklerin ortaya çıkmasında bir separatör görevi görmüş ve seçilenlerin elit kümesine dahil olmasının da koşullarını yaratmıştır.

Şekil 3.1 Elit Döngüsü - Cargill Örnek Olayı

Burada uygulanan kuvvetler tersinir olup, elit döngüsünün yönünü toplam kuvvetlerin farkı belirlemektedir. Rakamsal olarak ifade edilemeyen kuvvetler toplamı, etki mekanizmasının gücü üzerinden tahmin edilebilir. Küresel elitlerin, anahtar elitler ya da iktidar elitleri ile üst düzey siyasi elitlere uyguladığı güç, medyanın gücü ve bunlara paralel olarak bürokratik elitlere yapılan etkinin sonucu olarak döngüsellik tamamlanmıştır. Literatür taraması, dönem gazetelerinin incelenmesi ve görgül tanıklarla yapılan mülakatlardan elde edilen veriler, oluşturulan şemayı desteklemektedir.

Küresel elitlerin yönetime etkisinin incelendiği bu örnek olay üzerinden, yapılan görüşmelere bağlı olarak şu sonuçlar elde edilmiştir;

*Görüşmelerde ağırlıklı olarak, tesis kurma sürecinin üst düzey yöneticilere baskı yapılarak sağlandığı, konunun uluslararası görüşmelere gündem maddesi yapıldığı belirtilmiştir. Mülakat yapılan kişilere göre Cargill herhangi bir şirket değil,

Amerikan ekonomisinin finansçılarındandır. Firmanın ülkemizde kurduğu ortaklıklar da ÇUŞ'e kolaylaştırıcı etki yaratmıştır.

*Şirket, ana akım ve yerel medya ile bağlantılar kurarak, başarılı PR çalışmaları ile yereldeki direnci dağıtmıştır. Basının özgür olmaması nedeni ile kent içi dinamiklerde yaşanan olumsuzluklar deşifre edilememiş ve var olan örgütlü muhalefetin dağılması kolaylaşmıştır.

*Görüşmecilerin çok büyük bir çoğunluğu yargının elinden geleni yaptığını, ancak başarılı olamadığını belirtmiştir. Konu AİHM'ne taşınmış ve bu noktada, söz konusu bir Amerikan şirketi olunca, AİHM'nden nasıl bir karar çıkacağı sorusuna yanıt aranmıştır. Görüşmeciler yargının bağımsızlığı ve yabancı yatırımcıların ülkemize yatırım yapması noktasında T.C. Devleti'nin koşullarına uyulması gerektiği noktasında mutabıktır. Hukuk kurallarının da güç mekanizması üzerinden işlediği vurguları önemlidir. Küresel ya da yerel olarak hukuk kurallarının uygulanma şekli güçten etkilenmektedir.

*Küresel elitlerin baskıları sonucu kurulan tesis, ülkemizdeki tarımı ve şeker sektörünü (kotalar, özelleştirmeler) etkilemiş, sektörel yansımalar Bursa kentinde de kendini göstermiştir. İznik çevresinde fabrikaya yakın köylerde yaşayan genç nüfus tarımdan uzaklaşarak işçileşmiştir. Görüşmeciler küresel ekonomik baskısının sektörel anlamda kentleri etkilediğini söylemiş ve ülke tarımının geleceği konusundaki endişelerini dile getirmişlerdir.

* Hükümetlerin tesis kurulma sürecindeki kolaylaştırıcı etkisi, özellikle parlamentoda yer almış kişilerin mülakat notlarına yansımıştır.

Yaşanan süreç, Yeni Dünya Düzeni'nin aracı olan küresel ekonominin ülkemizdeki tezahürüdür. Kentte yaşananlar, küresel düzeyde genişleyen sermayenin gittikleri ülkelerin iç siyasetinde belirleyici unsur olarak ortaya çıkması halidir. Bu etki mekanizması kentlerin kaderini de belirgin olarak etkilemektedir. Ülkemizde "çevre hakkı" konulu pek çok dava, aynı zamanda kentlerin dönüştürülme sürecine tanıklık etmektedir. Bu alandaki en kapsamlı davalardan olan Bursa Orhaneli Termik Santrali davasını Gökova ve Muğla Yatağan Termik Santralleri, Bergama Altın Madeni,

Uşak Kışladağ, Kozak Yaylası, Erzincan Çöpler Köyü gibi girişimler izlemiş Bergama örneğinde olduğu gibi Eurogold, Normandiya, Newmond gibi isim değişiklikleri ile karşımıza çıkan yabancı şirketler (yerli şirketler de söz konusudur) hem kısa sürede yüksek kârlar elde etmişler; hem de buldukları çevreye, yöre halkına geriye dönüşü olmayan zararlar vererek, yörelerdeki sosyo-ekonomik dinamikleri değiştirmişlerdir.

Rize-Artvin-Giresun yörelerinde yaklaşık 50 kişi ile yapılan atölye çalışması⁵² sonuçları da 4628 sayılı yasa kapsamında kurulmak istenen Hidroelektrik Santrallerinin (HES) yöreye verdiği zararı ortaya koymaktadır. Aşağıda görüşmelerden elde edilen değerlendirmelerin bir kısmına yer verilmiştir;

“Yenilenebilir enerji denerek sermaye kesimine ucuz krediler kullandırılmaktadır. Dünya Bankası dahil ülkenin tüm bankaları HES’ler için ucuz krediler vermektedir. Bir yanda da yine sermaye kesimi HES’ler üzerinden karbon kredisi satmaktadır. Devletin satın alma garantisi, verdiği teşvikler, hep birlikte düşünüldüğünde HES’ler yolu ile sektöre çok ciddi bir para akışı vardır.”

“Devlet bu vadilerin arkasında dursa, tüm HES santrallerinden elde edilecek gelirden çok daha fazlasını turizm ile elde eder. Sadece Ayder Yaylası’na her yıl 500.000 kişi gelmektedir. Ayder’in toplam 2000 yatak kapasitesi vardır”

“Çocukken bir çam ağacına adımızı yazmışız, bir baktık adımızı yazdığımız çam ağacını kesmişler. Anılarımızı yaşadığımız coğrafyadan koparıyorlar.”

“Ben yüzmeyi dereye öğrendim. Çocuğuma da benim yüzmeyi öğrendiğim dereye yüzme öğretmek isterdim, ama ortada dere kalmadı.”

“Projeler kâğıt üzerinde zararsız gözüküyor ama çalışmalar başlayınca gerçek ortaya çıkıyor. Dinamit atımlarından sularımız kurudu. Dere yatakları hafriyatlarla doldu. Santrallerin su iletim hattı için dik yamaçlarda açılan geniş yollar nedeni ile çok

---

⁵² Adı geçen çalışma Av. Yakup Şekip Okumuşoğlu (Zonguldak Barosu) ve Av. Bedrettin Kalın’ın (Artvin Barosu) yapmış olduğu “Hidroelektrik Santrallerin Çevre ve Ekolojik Etkileri ve Su Hakkı” konulu makalede yer almaktadır. Benzer çalışmalar için 2 Mart 2012 “Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı” kitabından yararlanılabilir.

sayıda ağaç kesildi, çıkan hafriyatlar yamaçlardan aşağı döküldü, meralar, ormanlık alanlar, hafriyat altında kaldı.”

“İş olacak, iyi yollarınız olacak, firmalar okullarınızı yenileyecek, daha iyi bir yaşam standardınız olacak dediler, kandırdılar bizi. Artvin’de hiçbir şey eskisinden daha iyi değil. Mevcut yollarımızdan daha kötü yollarımız var şimdi. İş de yok.”

“Çoruh yüzyıllardan beri balıkçılık yapılan bir nehirdi. Balıkçılık barajlar nedeni ile bitti... İnsanlar Çoruh kıyılarından sırtlarında toprak taşıyarak bağ bahçe yapmışlardı. Bu toprakların metrekaresi 2-3 liradan kamulaştırıldı.”

“Artvin’de yoksulluk bilinmezdi. Sadece kiraz satarak geçinen aileler vardı. Kamulaştırdılar yok paahasına. Köylü hakkını arayamadı. Barajlardaki geçici işler bitti. Şimdi iş yok, tarım da bitti. Verdikleri kamulaştırma paraları da zaten çok azdı, o da bitince göçler başladı. Artvin bitti. Artvin’in geleceği de bitti.”

Görüldüğü gibi sonuçlar Orhangazi Gemiç-Gürle yerleşkesinde yaşananlarla benzer özellikler göstermektedir. Sosyal hafıza, ekosistem, endemikler, kuşların göç yolları, yöre ekonomisi, yörede göçe bağlı olarak değişen dinamikler... çok bileşenli bir dönüşüm geçirmiştir.

Cargill davası istenen sonuca ulaşmamış olsa da bugün Kazdağlarını kurtarmak adına yapılan direnişin arkasında, yaşanan Cargill, Bergama, Artvin benzeri mücadele örneklerinin önemli yeri bulunmaktadır.

Aşağıda konuya ilişkin olarak ortaya konan bulgular görüşme sonuçları ile desteklenmiş, bir sonraki bölümde ise dünya sistemi açısından irdelenmeye ve şematize edilmeye çalışılmıştır.

3.6.2. Elitlerin Yönetime Etkisinin Görüşmelerle Desteklenmesi

Çalışmanın Bursa kentini temele alan üçüncü bölümünde, kentin farklı dönemlerinde geçirdiği değişimler ve bu değişimlerin sosyo-ekonomik temelleri ortaya konmuş ve dünya sistemi ile ilişkilendirilerek, kentteki yapısal dönüşümlerle kentin sahipleri, aktörleri ve elitleri arasındaki bağlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın kavramsal ve kuramsal bölümlerinde, literatür taraması ile elde edilen kaynaklardan yararlanılmış, son bölümde ise ağırlıklı olarak görgül veriler yorumlanmıştır. Bu bölümde birincil kaynaklardan elde edilen veriler, yapılan görüşmelerle desteklenmiştir.

Küresel ve yerel elitlerin yönetime olan etkileri, kentsel yapıyı çevre üzerinde ağırlıklı olarak plan değişiklikleri ile gerçekleşirken, bu durum plan değişikliklerine itiraz eden Bursa Barosu dava dosyaları, Bursa Akademik Odaları dava dosyalarını incelemeyi zorunlu kılmıştır. Yerel elitlerin saptanması, küresel elitlerin yönetime etkileri ve elit döngüselliğinin ortaya çıkarılmasını da içeren bu sürecin tanıklarıyla görüşerek, görgül verilerin sağlamasını yaparak, ortaya atılan hipotezleri değerlendirerek yürütülmüştür. Örnek olay incelemelerinde literatür taraması sonucu elde edilen kuramsal veriler ile görgül verilerin döneme tanıklık etmiş, alanlarında uzman, lider kişilerin görüşleri ile karşılaştırılması güvenilirlik için önemlidir.

Görüşme yapılan kişi sayısı 30'dur. Ayrıca konunun aydınlanmamış bazı kısımlarını ortaya çıkarmak üzere 2 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Bu kişilerin tamamı Cargill sürecinin ya doğrudan tanığıdır, ya da mesleklerinden dolayı süreci yakından izlemişlerdir. Görüşülen kişiler arasında dönemin Bursa valisi, büyükşehir belediye başkanı, Bursalı milletvekilleri ve bakanlar, TBMM Çevre Komisyonu Başkanı, Baro başkanları, BAOB mesleki oda başkanları, STK'ların yöneticileri, Bursa Barosu Çevre Komisyonu başkanları, Bursa Gazeteciler Cemiyeti başkanı, Uludağ Üniversitesi eski rektörü, Bursa Ticaret Odası başkanı, avukatlar, aktivistler, Parti il başkanları/ başkan yardımcıları, gazeteciler, Cargill tesisi çevresindeki köylerde yaşayan muhtarlar bulunmaktadır.

Görüşülen kişiler kendilerine yöneltilen sorularda adı geçen olayları kendi tarihselliği içerisinde, tanıklıklarından yola çıkarak yorumlamış, duyumlara yer verilmemiştir. Soruların yöneltildiği kişiler, geniş bir skalaya yayılan meslekleri ile hukuk, medya, sağlık, çevre, tarım, yönetim, siyaset, baskı grupları ile olan yakın ilişkisi gözetilerek seçilmiştir. 8 soruyu içeren görüşme formu ve görüşülen kişilere ait bilgilerin tamamı Ek-1 ve Ek-2'te yer almaktadır. Ek-1'de genişletilmiş olarak yer alan, faaliyet alanı ve yaşam öyküsü bilgileri okuyucunun olay, kişi, örgüt bağlantısını kurması

açısından önemlidir. Konu akışı içerisinde ise ilgili kişiler hakkında kısa bilgilendirme notları verilmiştir.

Mülakat yapılan kişilere ilk olarak Cargill sürecinde kendilerini nasıl tanımladıkları ve neleri başarıp/ başaramadıkları sorulmuş (1. soru); kişilerin yaşananlarla ilişki biçimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yanıtlarda kişilerin bu süreçte kendilerini vatansever, yurttaş, aktivist, mücadeleci, sorumluluğunu yerine getiren devlet görevlisi, mühendis, köşe yazarı gibi tanımlamalarla ifade ettiği görülmüştür. Kenti müdafa eden elitler ya da kent savunucuları olarak gördüğümüz, pozisyon olarak bakan ve milletvekilleri gibi üst düzey yöneticilerin de aralarında bulunduğu bu kişilerin hiçbiri kendini elit olarak tanımlamamıştır.

Küresel elitlerin üst düzey siyasal elitlere ve kent yönetimine etkilerini ortaya çıkarmayı hedeflediğimiz Cargill sürecinde, katılımcıların çoğu gelinen noktada başarısız olduğunu belirtmiş, ancak bir kısmı sonuç değil sürece bakıldığında bir başarı görülebileceğini ifade etmiştir.

İlhan Demiröz konuya yönelik olarak, Cargill davasında mücadele verenlerin o gün söylediklerinin bugün için de ne kadar doğru olduğunu gördüklerini söylemiş ve konuşmasına şöyle devam etmiştir;

“Cargill sürecinde meslek odası yönetim kurulu üyesi ve şube başkanı idim. Cargill sürecinde meslek odaları ile birlikte hukuki anlamda başarılı olduğumuzu düşünüyorum. Çünkü o süreçteki tüm başbakanlar, bakanlar, hatta ABD başkanları bile bu konu içerisinde yer aldılar. O günlerde verdiğimiz mücadelede bende büyük etki uyandıran olaylardan biri; Tema, Baro, Ziraat Mühendisleri Odası genel merkez yönetiminin ortaklaşa yaptığı Bursa basın toplantısı metnini parasıyla yerel basında bastıramayıp, sadece Cumhuriyet Gazetesi'nde ilan verebilmemizdi.

Cargill davasında o gün söylediklerimizin, bugün ne kadar doğru olduğunu görmekteyiz. Ancak bugün gelinen noktada siyasiler, Şeker Kurumu'nu da KHK ile feshederek, NBŞ üreten ulusal şirketlerin önünü açmıştır. Şeker Kurumu kötü idi. Kurum içerisinde Cargill'in yöneticisi de vardı. Ancak kurumun ortadan kalkması daha kötü bir aşama oldu. Çünkü artık tamamen piyasa koşulları geçerli. Ve Bakanlar Kurulu yetkili.” (İlhan Demiröz, Kişisel Görüşme, 29.01.2018).

Son zamanlarda cumhurbaşkanı baş danışmanı gibi kişilerin kendilerine ait düşünceleri savunuyor olduğuna dikkat çeken Kırayoğlu ise, başarı veya başarısızlığın kısa vadeli olmadığını söylemiş sürecin başarısının hukuk, başarısızlığının ise siyaset olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir;

“Yaşananlara hukuk açısından bakıldığında, hukuki süreçleri kazandık. Ancak, siyasetin hukuka yön verdiği gerçeği ile karşılaştık. Siyaset, hukuku dinlememişti. Burada öncelik dış siyaset, sonra ona teslim olmuş iç siyasetti. Yerel siyasiler de buna eklendi. Bunu yapmayanlar konusunda da gerekenler yapıldı. Hukuk açısından başardık ama siyaseten başaramadık. Fabrika iki kez mühürlendi. Ancak bugün faaliyetine devam ettiği gibi, ülkemizde üretilen NBŞ kullanımı, her geçen gün artmakta ve dünya ortalamasının üzerine çıkmakta. Bu anlamda başarılı olmadık.” (Lütfü Kırayoğlu, Kişisel Görüşme, 14.01.2018).

Dönemin Bursa Büyükşehir Belediyesi Başkanı Saker, görüşmelerdeki genel kanıyı temsil edebilecek “Hiç bir şeyi başaramadık ve tesis inşa edildi. Ancak halka bir bilinç kazandırdık belki.” söyleminde bulunmuş ve “Toplum bir kısım çevre bilinci kazanmış olmalı ki orada sanayilerin devamı gelemedi.” diye eklemiştir (Erdem Saker, Kişisel Görüşme, 26.02.2018).

Katılımcıların belirttiği gibi fabrika kurulmuş, kenti savunan kişilerin tesisin kurulması sonrasında neler olabileceğine dair öngörülerini fazlasıyla gerçekleştirmiştir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yakın zamanda, NBŞ kotasının %5’ten %2.5’a indirileceğine dair yaptığı açıklama ortaya attığımız savların doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Kotanın düşürülmesi ile NBŞ üretimi 135 bin tondan, 67.500 tona gerileyecektir. Pancar üreticileri, şeker sanayi ve sendikaları tarafından olumlu karşılanan bu adım nihai olarak NBŞ ithalatı da sona erdikten sonra en etkili sonuca ulaşabilir.⁵³

Cargill sürecinin ülke açısından getiri ve götürülerine yönelik (2. soru) soruyu, dönemin TBMM Çevre Komisyonu Başkanı Feridun Pehlivan şöyle yanıtlamıştır,

“Cargill çok ciddi incelediğim bir konudur. Bir kere bu NBŞ’in insan sağlığına zarar verdiği ve şeker pancarından elde edilecek şekerin alternatifi olamayacağı, dünyadaki tüm sağlık organizasyonları tarafından kabul ediliyor. NBŞ’i sağlıklı bulmuyorlar ve ülkelerinde bu

---

⁵³Dünya Gazetesi, 31. Ocak. 2019, Ali Ekber Yıldırım

şekerin kullanımına ciddi kısıtlamalar getiriyorlar. Ancak 63 ülkede ve yıllık 150 milyar dolarlık ciddi bir ranttan söz ediyoruz. Amerika da Cargill'in ülkemizde kurmak istediği tesisle ilgili olarak bu olayın arkasında duruyorsa, bunu anlamakta zorluk çekmiyorum.

Tesiste çalıştırdıkları insan sayısı, lanse ettikleri ve abarttıkları gibi değil. Sadece Orhangazi'deki fabrikada yöreden çalışacak kişi sayısının 2000 kişi olacağını iddia etti şirket yetkilileri. Vaad edilenler olmadığı gibi, fabrikanın yöreye hiç bir faydası olmamıştır. Kendi pancarımıza, şeker fabrikalarımıza olumsuzluk yaratmıştır. Bu kısıymı yapmak Türk insanına saygısızlıktır.” (Feridun Pehlivanoğlu, Kişisel Görüşme, 02.03.2018).

U.Ü. Halk Sağlığı ABD başkanı olan Prof. Dr. Kayıhan Pala konuyu toplum sağlığı açısından değerlendirmiş ve açıklamasında şu satırlara yer vermiştir:

“Sağlık etkileri açısından ülkedeki şeker tüketme alışkanlığının *“teşvik”* edilmesi ve şeker kullanımında, şeker pancarından elde edilecek toz ve kesme şeker yerine, kamuoyunda şeker şurubu olarak bilinen fruktoz ağırlıklı şekerin geçme potansiyelinde öngörülerimiz maalesef doğru çıktı. Bugün ülkede alkollü içkilerden, şekerli içeceklere, baklavadan yaş pastaya kadar birçok üründe bu şeker kullanılmaktadır. Bundan on beş yıl önce erişkin nüfusta şeker hastalığı %6 oranında görülürken, bu günlerde oran %14'lindedir.

Yukarıda bir kısmını söyledim. Yaşanan olaylara, küresel kapitalizm olarak bakıyorum. Bizler mutlaka çevre, sağlık olarak değil, sağlığın sosyal belirleyicilerinden yola çıkarak değerlendirme yapıyoruz. Clinton'un Türkiye'deki Cargill'i desteklemesi, yapılan yasal düzenlemeler, IMF'ten kredi almak adına verilen niyet mektupları sürecin açıklayıcıları olarak karşımıza çıkmaktadır.” (Kayıhan Pala, Kişisel Görüşme, 26.01.2018).

Yaşananların çevre konusunda kentliye tavır koymayı öğrettiğini belirten Kolaylı görüşlerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“STK'ların başlattığı mücadele büyük bir kazanımdı ama sonra Bursa kaybetti. Fakat tavır koymayı öğrendi kentli. Çevrim santrali, çimento fabrikalarının açılması gibi olaylarda STK'lar ve halk aydınları, tavır koymak gerektiğini öğrendi.

Cargill, Türkiye'ye NBS'i getirerek çiftçiye ve pancar üretimine büyük sekte vurdu. GDO'lu mısırları üretimde kullandı. Çevre köylerden insanlara iş vaadinde bulundu ancak teknolojik bir şirket olduğu için az kişi çalıştırdı.” (Nuri Kolaylı, Kişisel Görüşme, 06.02.2018).

Bulduğunuz konumdan daha güçlü bir konumda olsanız (3. soru) Cargill konusunda ne yapardınız sorusuna; hukuk kurallarını uygulayıp, tesisin kurulmasına

izin vermeyeceklerini söyleyen görüşmeciler, yabancı yatırımlara karşı olmadıklarını ancak ülkemizde yatırım yapacak girişimcilerin tesis inşa etme koşulları ve yer seçimi noktasında T.C. devletin kurallarına, yönlendirmelerine tabi olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Tesisin kurulmasına karşı yıllarca mücadele veren ve hukuki süreci işleterek kenti savunan bu kişiler, ülkenin farklı üst düzey siyasi yöneticilerinin inşaatın tamamlanması noktasında aynı kararları almalarını (4. soru); iktidarın ABD ve Avrupa'ya bağlı olmasına, Amerika'nın en büyük finansçılarından olan uluslararası şirketin ülke siyaseti üzerindeki gücüne, küresel elitlerin ülkemizin üst düzey siyasi elitlerine baskıda bulunmasına, siyasi elitlerin ekonomik elitlerle birlikte karar almasına, ülkenin MAI ve GATT gibi bazı anlaşmalar doğrultusunda bağımlı hale gelmesine, kapitalist sisteme entegre olan ve ekonomik model olarak birbirinden büyük farklılıkları bulunmayan partilerin ortak bir noktada buluşmasına, direnmenin ülkenin gücüyle olan ilişkisine, emperyal baskının gücüne, hukukun üstünlüğüne olan inancın yerleşmemesine bağlamışlardır. Sıralanan nedenler birbirinden farklı görünen ancak geniş bir kesişme noktasında birleşen unsurlardır.

2002'de başbakan yardımcılığı yapan Yalçınbayır'ın konu üzerindeki yorumu ise soruyu özetler niteliktedir: "Cargill sürecinin onların lehine sonuçlanmasında yaptıkları lobi çalışmalarının büyük etkisi olmuştur. Şirketin dünyadaki gücü önemlidir. Dünyada yönetimin üzerinde, ÇUŞ'ler vardır." (Ertuğrul Yalçınbayır, Kişisel Görüşme, 15.03.2018).

Bursa'yı koruma refleksiyle (küçük bir azınlık ülkeyi de korumayı hedeflemiştir) oluşturulan bu güçlü kent muhalefeti bir süre sonra çözülme eğilimine girmiş, 52 örgütten geriye sadece bir iki örgüt ve iki üç kişi kalmıştır. Kentin sosyo ekonomik dengelerini etkileyen, kenti savunma konusunda kamu görevlilerinin de içerisinde bulunduğu örgütlü bir muhalefetin oluşmasını sağlayan ve elit döngüselliğine neden olan bu örnek olayda yaşanan kriz; kentin güç odaklarını, örgütlü muhalefetini bütünlük parçalanmışlık diyalektiğine sokarak kent dinamiklerini ekonomiden, finans politığı farklı alanlarda dünya ekonomisine uyarlamıştır.

Dönemin TMMOB, İKK sekreteri Özçelik konuya ilişkin, partilerin aynı ekonomik modelleri benimsediğini söylemiş ve şöyle devam etmiştir,

“Bizim içinde bulunduğumuz liberal ekonomik sistem, dünya ile entegre olma adı altında olanları normal görüyor. Refah yükseliyor deniyor. Farklı siyasi yöneticilerin temsil ettikleri partilerin ekonomik modelleri aynı. Sadece aynı ekonomik modeli, ben daha iyi uygulamam diyorlar. Kapitalist sistemden memnun olanların oranı %10'u geçmez. Sermaye ve güç, küçük bir azınlığın elinde. Diğerleri, özel sektöre borç ödemekle geçiriyor ömrünü. Bir gün zengin olma umudunda. Bunun örnekleri veriliyor sürekli. Bilinç, algı sistem tarafından karşı tarafa sırtına ediliyor. İnsanlar kendilerini özgür hissediyor ama sömürü ve ezilmişlik yaygın aslında. Hayatlarımız çok sınırlı yaşıyor. Kapitalizm kendini umut olarak lanse edebiliyor hala. Marksist düşünce yapısı gerilemiştir toplumda. Kapitalizm bunu yapmıştır.” (Mustafa Özçelik, Kişisel Görüşme, 01.03.2018)

Olaya zafiyet olarak bakan eski Ticaret Borsası Başkanı Aydın ise,

“Bu konuda bireyselliğin ve ikbal düşkünlüğünün baskınlığını düşünüyorum. Hiçbir örgüt ve kural bizim toprağı muhafaza ve değerlendirme irademize hükmetmemelidir, hükmedememelidir. GATT ve diğerleri, hangisi olursa olsun eksik ve zafiyet gösteren biziz.” (Rıza Aydın, Kişisel Görüşme, 2018).

Başlangıçta güçlü bir kent muhalefeti yaratılmış iken, sonrasında geri adım atılmasının nedenleri sorusuna (5. soru) katılımcılar; İstanbul ve Bursa'da başarılı isimler üzerinden yapılan PR çalışmaları, lobicilik, BİSO gibi sermaye sahiplerini temsil eden bir odanın sermaye odaklı düşünce yapısı, basın özgür olmaması ve yaşanan kişi ya da olay bazındaki sorunların basın yolu ile teşhir edilememesi, küresel sermayenin ödül ceza gibi farklı yollarla ikna gücünü kullanması, olayın pazarlıklara konu olması, davaların kazanılmasına rağmen sonuç alınamaması ve tesisin inşa edilmesi, ülkemizdeki sermayedarların hammadde ve pazar ihtiyaçları nedeni ile küresel sermayeyi karşılarına alamaması, yerel sanayicilerin birçoğunun tesislerinin benzer şekilde tarım toprakları üzerinde yer alması, 2003 Endüstri Bölgesi Yasası'na uyan sadece birkaç sanayi bölgesi olması durumunun BİSO ve SİAD'ların elini güçsüzleştirilmesi, siyasi erk ve devlet yönetimiyle ters düşmek istenmemesi, olayın ABD başkanlarına yansıtılması ve ülkelerarası gündem maddeleri arasına girecek öneme sahip olması şeklinde yanıtlar vermişlerdir.

Sürecin başından bu yana tüm baskılara karşı mücadelede yerini alan, köy köy dolaşarak tesisin çiftçiye, köylüye vereceği zararları anlatan Karsak Köyü muhtarı (1989-94) Altun'un bu soruya verdiği yanıt şöyledir;

“Fabrika olunca, özellikle tesis kurulunca herkes geri adım attı. Yenildik hissi oldu. Bana da uğraşma dediler. Ama Cargill yetkilileri iyi çalıştı burada. Yemek verdiler. İnsanlar yemekten ellerinde erzak torbalarıyla geldiler. Muhtarlara, odalara ihtiyaçlarını sordular. İhtiyaçlarımızı karşılayalım dediler. Ben kabul etmedim. Gürle'nin (köy) okulunu yaptılar, bilgisayarlar verildi...Sonunda başardılar, tesisi tamamladılar.” (Cemil Altun, Kişisel Görüşme, 17.06.2018).

Aynı soruya Doğader aktivisti olan Demir,

“Uluslararası sermaye, yerli sermaye ile her zaman işbirliği içerisindedir. Ve her zaman belirleyici olan (sermayedarlarımızın ham madde ve pazara olan ihtiyacı üzerinden) küresel sermayedir. Bugün BİTSO böyle bir girişime engel olsa, benzer girişimleri kendi üyeleri nasıl yapacak? BİTSO üyesi sanayicilerin birçoğunun tesisi benzer şekilde tarım toprakları üzerine kurulmuştur. Karşı olsa kendisiyle çelişir.” (Murat Demir, Kişisel Görüşme, 01.03.2018). yanıtını verirken;

Konuya hukuki açıdan bakan Arabacı, benzer olayları Sinop Nükleer Santrali, Bartın Termik Santrali, Orhaneli Termik Santrali, Bergama Altın Madeni gibi örneklerde pek çok kez yaşadıklarını belirtmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Uluslararası kuruluşlar AIHM dahil olmak üzere, kapitalizmin kazan kazan amacına yönelik ciddi önlemler alıyor. Şu andaki uluslararası çevre mevzuatı sömürüyü, çevre talanını önleyecek düzeyde değil. Çevre konusunda uluslararası çevre ceza mahkemeleri önerdik. Daha bir sonuç yok. Çukurova'da termik santral kurup çevreyi kirleten Alman şirketin sahiplerine dava açtık. Dava devam ediyor. Sistemi zorluyoruz. Onlar da sistemi korumak adına uzun süre çevre suçlarına bakmadılar. Sınırladılar. Herkesin dava açamayacağını söylediler. Cargill sürecinde de bunu yaptılar. Gücü bölmek için "aktif dava ehliyeti" veya "husumet noksanlığı"ni öne sürdüler. Bu anlamda Cargill olayı, Türk hukuk sisteminin nasıl bir düzeyde olduğunu gösteren bir laboratuvardır.” (Ali Arabacı, Kişisel Görüşme, 01.02.2018).“

Cargill sürecinde milletvekili olan avukat Yahya Şimşek, durumu gücün büyüklüğü ile ilişkilendirmiş ve şunları söylemiştir,

“Cargill dünyanın en büyük işletmelerindedir. O güç, hükümetler ve partiler üstü olabilir. Tamamında aynı kararın alınması gücün büyüklüğünü ortaya koymaktadır.” (Yahya Şimşek, Kişisel Görüşme, Temmuz. 2018).

Konunun tarım politikaları ile ilişkilendirilmesi noktasında, tarımın geleceğinin nasıl görüldüğü sorusu (6. soru) yöneltmiş, endişeleri dile getiren yanıtlar alınmıştır. Cargill, şeker pancarı üzerinden yola çıkıldığında sektörel bir öneme sahip olduğu için, konunun tarım sektörü ile ilişkilendirilmesi önem arz etmektedir. Dolayısı ile soruları yanıtlamak üzere seçilmiş kişiler, ülke genelinde ya da Bursa özelinde yaşananları değerlendirirken samana varıncaya dek her türlü ürünün ithal edilmesini eleştirmişler, bu noktaya gelinmesinde yükselen girdi fiyatlarının ve köylüyü tarımdan uzaklaştıran tarım politikalarının büyük rolü olduğunu ifade etmişlerdir. Soruların yöneltildiği kişiler arasında tarımın geleceğine, içerisinde bulunulan koşullar itibarı ile olumlu bakan kişi bulunmamaktadır.

Dönemin CHP İl Başkan Yardımcısı Küçüksarı konuya ilişkin olarak,

“Samana varıncaya kadar her türlü ürünün ithal edildiği bir dönemde, tarımdan bile söz edemeyiz. Tarım açısından "çalınan hayaller ülkesi" benzetmesi yapabilirim.” (Ali Küçüksarı, Kişisel Görüşme, 26.01.2018) değerlendirmesinde bulunurken, dönemin Ziraat Mühendisleri Odası Başkanı olan Demiröz konuyu girdi maliyetleri ile ilişkilendirerek, şu saptamalarda bulunmuştur:

“Mazot konusunu açarsak, ülkemizde çiftçiler traktöründe ortalama 3.5 milyar litre mazot kullanmakta, parasal olarak 16 milyar TL harcamaktadır. Mazot fiyatının %65'i vergilerden oluşmuştur. Bu noktada çiftçilerin mazota ödedikleri para 10.5 milyar TL'dir. Tarım desteklemeleri için 2017 yılı bütçesinde 12.8 milyar TL ayrılmıştır. Buradan da görülebileceği gibi devlet bu parayı, çiftçinin kullandığı girdilerden sadece biri olan mazotla geri alınmaktadır.

Türkiye pek çok tarım ürünüde ithalata bağımlı hale gelmiştir. 2003'ten Haziran 2017'ye dek 44 milyon ton buğday ithalatına 12.2 milyar dolar, 11 milyon ton pamuk ithalatına 18.3 milyar dolar, 22 milyon ton ayçiçeği tohumu, yağları ve küspesi ithalatına 14.4 milyar dolar, 28 milyon ton soya fasulyesi ve küspesi ithalatına 12.2 milyar dolar ödemiştir. Bunlar, kendi tarımımızı desteklemeyerek, ithalata milyarlarca dolar para akıtan, başka ülkelerin çiftçisinin yüzünü güldüren politikaların neticesidir.

Son olarak ucuz kırmızı et projesinin fiyaskosunu gördük. 1980 yılında Türkiye nüfusu 45 milyon, hayvan sayısı 80 milyondur. 2016 yılına gelindiğinde nüfus 80 milyon ve hayvan varlığı 56 milyondur. 2002 yılında 26 milyon hektar olarak görülen tarım alanı, 2016 sonu itibarı ile 23.6 milyon hektardır. Yani 2.4 milyon hektar tarım alanı kaybolmuştur.

Ayrıca, NBŞ üretiminin teşvik edilmesi, kolanın yüksek tutulması da şeker pancarı üretimini zayıflatmıştır.

Toprak Kurulu ile ilgili değişiklik de çok önemlidir. Toprak Kurulu'nun üniversitelerdeki üye sayısı 9'dan 3'e indirilmiştir. Bu durumda Bursa'da yeni kurulan Teknoloji OSB'nin topraklarının değerlendirilmesini 3 kişi sonuçlandıracaktır. Bu büyük bir problemdir.” (İlhan Demiröz, Kişisel Görüşme, 29.01.2018).

Ülkemiz ya da kentimizin dinamiklerindeki olası değişimi ortaya koymak açısından da önemli bir veri tabanı yaratan Cargill örnek olayı; niyet mektupları, kotalar üzerinden tarıma müdahale edildiğini de ortaya koymaktadır. Nitekim tesis çevresinde bulunan köylerde köylülerle yapılan sohbetlerde tarımın gerilediği, arıcılığın yok olmaya yüz tuttuğu, verimin düştüğü, gençlerin çiftçilik yerine kente göç ederek işçileştiği, üniversite okuyanların da geri dönmediği öğrenilmiştir.

Bugün köylü nüfusun giderek erimesi ve tarım ekonomisinden uzaklaşmasının bedelleri ödenmektedir. Yapılan yasa değişiklikleri (Büyükşehir Yasası, Bütünşehir Yasası vb.), köylerin mücavir alan içerisine alınmasını sağlayan sınır düzenlemeleri; köylülerin meralarının ellerinden alınmasına, imara açılarak bir kısmının sanayiye aktarılmasına neden olmuştur. Kent kır dinamiklerinin bozulması hem ülkemizin, hem de geniş ovalarıyla, yeşillikleriyle ün yapmış Bursa'nın ekonomiden, sosyo kültürel alanlara pek çok noktada yapısal dönüşüme uğramasını sağlamıştır. Ayrıca ülke nüfusunun bir bölümü geçimini topraktan sağladığından topraktan uzaklaşmak, işgücü dengelerinin değişmesi anlamına gelmektedir. Tapu üzerinden yapılan yardımlarsa kişilerin üretken yapılarını erozyona uğratarak, tüketici olmalarının yolunu açmıştır.

Bursa'nın köyleri üzerinden bireysel deneyimlerini aktaran Can Topaktaş şu açıklamalarda bulunmuştur;

“Tarımın geleceği konusunda çok endişeliyim. Özellikle tohum konusunda. Binlerce yıllık tohumlarımızın genetiği ile oynuyorlar. Başta mısır ve buğday olmak üzere en çok tükettiğimiz fasulye, patlıcan, kabak, yemeklerimizden eksik etmediğimiz domates... Bursa'nın Atlas, Güngören gibi köyleri mahalle oldu. Buralarda elli yaş altı kimse yaşamıyor artık. Bu köylere gittiğimde satın almak için yumurta ve köy ekmeği bulamadım. Monsanto'dan gelen, May Tohum Şirketi gibi kuruluşları tehdit olarak görüyorum.

Cargill'in tesis yaptığı köylerde arıcılık yapılırdı. Tesis çalışmaya başlayınca bacadaki şeker kokusuna gelen binlerce arı öldü. Şu an orada düşük rakımlarda arıcılık bitti. Yöredeki tarım değişiyor.” (Can Topaktaş, Kişisel Görüşme, 11.01.2018)

Özelleştirmeler konusunda değindiğimiz örneklerden yola çıkarak, ülkemizde tütüncülüğün bitirildiği buğday, pamuk, pancar gibi ürünlerimize kotalar aracılığı ile yön verildiği söylenebilir. Oysa AB ülkeleri ile ABD’nde ülkemizde yaşananların tersine, stratejik ürünler desteklenmektedir. Dolayısı ile ülkemizdeki tarım ve sanayi politikaları şekillendirilirken “Endüstri Bölgeleri Kanunu”, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları” gibi kanunların getiri ve götürülerinin çok iyi hesaplanması, ÇUŞ pozisyonlarının çok yönlü olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmek gerekir.

Elitlerin yönetime olan etkisinin küreselden yerele yöneltildiği noktada, görüşülen kişilere Bursalı elitlerin, kendilerinin çalışma döneminde yönetime ne tip etkilerde bulunduğu sorusu (7. soru) yöneltilmiştir. Bu soru araştırmamızın temel savıdır. Bursa’da kent siyasetinde elitlerin kent yönetimine olan etkisinin görüşmecilerin tanıklıklarında değerlendirilmesi tezimizi güçlendiren en önemli etmenlerdendir. Açılan davalar üzerinden yürüttüğümüz inceleme bizzat davayı açan avukatlar, siyasetçiler, haberlere tanık olan gazeteciler gibi meslek grupları tarafından yanıtlanmakta ve yorumlanmaktadır. Sorunun ortaya attığımız savın kendisi olması nedeniyle, tüm görüşmecilerin yanıtlarına yer verilmiştir. Soruların yöneltildiği kişilerden bazıları yanıtını tamamen mesleki olarak yanıtlamış, uzmanlık alanı ne ise bire bir yaşadıklarından yola çıkarak konuyu aydınlatmışlardır.

Gazeteci Sevim Erol konuya şöyle açıklık getirmiştir:

“Bursa, Konya gibi iller birinci sınıf tarım arazilerine sahiptir ve buralarda geniş araziler üzerinde tarımsal üretim yapılır. Ancak kentimizde tıpkı Japonya’da olduğu gibi, sanayiye geliştireceğiz diye tarımın tüm kaynakları sanayiye aktarıldı. Öyle ifrada varıldı ki, su şehri

Bursa'nın tarım alanları üzerine DSİ, saniyede 180 metreküp su çekerek sanayiye temiz su aktardı. Ovanın taban suyu bugün 60-120 m derine indi. Köylüler DSİ'den su alarak tarım yapmaya uğraşiyor. Bunu yapan sanayicilerin ekonomik elitler olduğunu düşünürsek, bugün o sanayi tesislerinin yıkılıp AVM'ye dönüştüğünü de ortaya koyarsak, elitlerin yönetime etkisini görmüş oluruz. Tarımda olduğu gibi, sanayimiz de dışa bağımlı ve fason üretici durumunda.” (Sevim Erol, Kişisel Görüşme, 29.05.2018).

Süreçte Makine Mühendisleri Odası Başkanı olan ve sonrasında CHP İl Başkanlığı'na gelen Akdoğan konuyu mücadelenin engellenme noktalarını açıklayarak şöyle değerlendirdi:

“Yıllar önce meslek odaları bir denetim mekanizması işlevi görerek, tüm olumsuz yatırım ve projeler için gerekli hukuksal mücadeleleri başlatmış ve devam ettirmiştir. Ancak günümüze gelindiğinde bu denetim mekanizmalarının ortadan kaldırılmasına yönelik önemli düzenlemeler görüyoruz. Buna ek olarak, çevre alanında da çevre hukukuna yönelik dava açmada kısıtlamalar getirildi. Yerel ölçekte birçok proje artık Çevre ve Şehircilik Bakanlığı uktesinde onaylanır hale geldi. Dolayısı ile yerel dinamikler bunun dışına itildi. Öte yandan ÇED (Çevresel Etki Değerlendirme) raporu süreçleri ortadan kaldırılarak, projelerin hemen uygulanmasının önü açıldı. Böylece egemenlerin iradesiyle yönetimle olan ikili ilişkileri sonucunda rüşvet, adam kayırma, sürekli imar planı değişikliği yapma yolu ile yerelde rantlar ve mafyalaşma süreci egemen oldu. Bu süreçlere hukuksal açıdan da göz yumuldu. Hukuki mücadelelerden sonuç alınamaması mücadele geleneğini kırdı. Artık herkes ben yaptım oldu mantığı içinde hareket ederken, buna karşı mücadele eden yapılarda da zaman zaman deformasyonlar, iş kaygıları, bazen de tehditler nedeni ile tarafsızlık tutumu içerisinde olma hatta olumsuzlukların tarafında olma yolu seçilerek mücadele geleneğine zarar verilmiştir. Kalan idealistler ile bu erk ve egemen gruplara karşı bilimsel, teknik, toplum çıkarlarını savunan yapılarda ise bir yılgınlık oluştu.

Cargill örneği üzerinde anlattıklarımız görülebilir. Mücadele üç, beş kişiyle başlayıp 52 demokratik kitle örgütüne ulaşmıştı ancak sonrasında birçok kişi ve grubun söylediklerinden saptığı, tarafsızlığı seçtiği ya da karşı taraf içinde yer aldığını gördük. BESOB buna örnek oluşturur.

Kent Meydanı, Doğanbey, Göktuğ Gökdeleni ve daha birçok örnek, elitlerin yönetime etkileri çerçevesinde değerlendirilebilir.

Rahmetli Semih Pala, kent elitlerinin yönetime etkilerini hazırladığı bir dosya ile (ki bu dosyadan bende de bulunmaktadır) kamuoyuyla paylaşmış, sosyal medyayı da çok etkin bir şekilde kullanarak, kendi web sitesi üzerinden, yapılan usulsüzlükleri paylaşmıştır. Bunu kendi partilerine karşı da yapmıştır. Doğru bildiği ne varsa, kim olduğuna bakmaksızın deşifre etmiştir” (Gürhan Akdoğan, Kişisel Görüşme, 11.03.2018).

Davaların elitlere yönelik olarak açılmaması da konunun en önemli noktalarındandır. Bursa Barosu Çevre Komisyonu’nda 2014 Haziran ayına dek 9 yıl görev almış olan avukat Cankat Taşkın, yaşananları bu yönüyle yorumlamıştır. Taşkın’ın konuya yönelik açıklaması şöyledir:

“Ağırlıklı olarak Uludağ Milli Parkı’nın korunmasına yönelik idari davaları yürüttüm. Bu süreçte şahsi olarak ya da komisyonda ekonomik elitlerle karşılıklı diyalog kurdum. Onlar yaptıkları işlemlerde kamu yararı olduğunu savunmakta, biz ise kamu yararı bulunmadığı ve şahısların bireysel kâr maksimizasyonuna yönelik olduğu üzerinden davalarımızı açtık. Bu konuda yaklaşık 15 dava açtık ve davaların hemen hemen tümünü kazandık.

Açılan davaların tazminat ya da ceza hukuku anlamında bir yaptırımının olmadığını kent elitleri de gördü. Ve bu başka elitlere yol açıcı bir niteliğe büründü. Bursa ve Türkiye kamuoyuna mâl olmuş olan Uludağ, Cargill başta olmak üzere çevrenin korunması, hukukun üstünlüğünün sağlanması adına elitlere yönelik pek çok dava açılmış ve kazanılmıştır.

Aslında davaları, hukuka bizzat elitleri hasım göstererek açamıyoruz. Bakanlık, başbakanlık, valilik, büyük şehir belediyesi gibi kamu kurumlarına karşı açmak durumundayız. Ancak bu davalar elitleri doğrudan doğruya etkiliyor. Örneğin, Uludağ ile ilgili bir planın iptali, orada arsa sahibi olan bir kişinin yapmak istediği otelin projesini engellemektedir.

Hukukun idari yargılama usul kanununun gereğince 21.02.2014 tarihli İYUK’ta (İdari Yargılama Usulü Kanunu - 6526 sayılı kanununun 18. maddesi ile) değişikliğe gidilmiştir. Burada bu tarihe kadar, mahkeme kararını süresi içinde uygulamayan kamu görevlisinin şahsına karşı dava açılabilirdi. Ama yapılan değişiklik ile bu tür bir davada ancak **idarenin** dava edilebileceği düzenlemesini getirilmiştir. Bu ciddi bir geri gidiştir. Sebebi, önceden en azından yerel elitin bir talebine karşı, kamu görevlisi kişisel olarak (tazminat davası vb. nedenlerle) direnebiliyordu. Ancak değişiklik sonrası, nasıl olsa bu davalar devlete karşı açılıyor diye düşündüğü için, artık direnme gereği duymamaktadır.” (Cankat Taşkın, Kişisel Görüşme, 2018).

Hukuki geri gidişin yanında bürokraside de sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlara değinen U.Ü. eski rektörü Prof. Dr. Mustafa Yurtkuran, konuya yönelik açıklamasında baskıların döngüsellğe neden olabileceğini belirtmiştir.

“Cargill'e karşı verilen mücadelede dönemin Bursa Valisi Sn. Orhan Taşanlar'ın ayrı bir yeri vardır. Şahit olduğum, siyasilerin inanılmaz baskılarına karşı verdiği çok önemli mücadele vardır. Kanaatimce Bursa valiliğinden alınmasında bu direnmenin de rolü vardır. Fakat Devlet adabı inceliğinde davranmıştır. Olayı magazin konusu yapmamıştır.” şeklinde yanıtlamıştır.” (Mustafa Yurtkuran, Kişisel Görüşme, 2018).

Dönemin valisi Orhan Taşanlar elitlerin kendi döneminde yönetime etkilerini, şu cümlelerle özetlemiştir:

“Bursa'da STK'ların duyarlılığı dışında herkes kişisel çıkarları için uğraşıyordu. Bursa'da 1. Organize Sanayi haricinde planlı bir sanayi yoktu. Bursa kamuoyu bu noktada oldukça duyarlıdır. Siyaset her zaman bürokrasiye galip gelmiş, engel teşkil eden bürokratını bulup bir kenara koymuştur. Yerel yönetimlerle ciddi bir işbirliği içerisinde, yapılan usulsüzlüklere karşı koyabildiğimiz kadar karşı durduk. Yasal olmayanları yıkma konusunda vilayet olarak ciddi çalışmalarımız oldu. Orada bile; iş makinelerinin görevde olması, arızalı oluşu vb. bölge müdürlüklerinden engeller oluşturuluyordu. Özel İdare bütçesinden iş makineleri satın aldık. Belediye sınırları dışındaki yapılaşmalar için ciddi mücadele verdik. Ama sonuçta siyasetin dediği olur. Örneğin Uludağ ile ilgili yerleşim planı yaptırdım. Ancak daha sonra onu da deldiler.” (Orhan Taşanlar, Kişisel Görüşme, 06.03.2018).

Süreçte Elektrik Mühendisleri Odası yazmanlığı yapan ve 2002 sonrasında (2002-2008) ADD Bursa Şubesi Başkanı olan Kırayoğlu; başlangıçta sadece elitler değil, sıradan vatandaşların bile kendi küçük çıkarları için kentin geleceğini görmezden gelip, yasa ve yönetmelikleri hiçe saydığını, siyasilerin de kısa vadeli çıkarları için buna göz yummanın ötesinde destek verdiğini söylemektedir.

Sözlerine “Emlakrantı üzerinden zenginleşen bir grup ile inşaatçılar, inşaat malzemecileri bu yağmadan payını aldı. Zamanla sıradan vatandaşların küçük suiistimallerinden yürüyen elitler, çok daha büyük ihlaller ve yağmalar gerçekleştirdi. En sonunda da açılan bu yolu emperyalist tekeller kullandı. Elitlerin egemen olduğu basın yayın organları, bu yağmayı görmezden geldikleri gibi, daha büyük yağmaları olumlu gelişme olarak sundular” şeklinde devam eden Kırayoğlu, işlenen kent suçlarına şu örnekleri vermiştir:

“Demirtaş Ovası'nın göbeğinde yükselen Yeşilşehir, Bursa'nın en sıkışık bölgesine yapılmış Göktaş (Tower Plaza) Plaza, kentin küçük yatırımcılarının açtığı yoldan yürüyen Türkiye'nin daha büyük turizmcilerinin Uludağ'ın çevresini değiştirmesi, Uludağ'ın kaynak sularının uluslararası tekellerin eline geçmesi, Kent Meydanı arsasının elde edilmiş biçimi ve arsanın Emekli Sandığı aleyhine olacak şekilde elde edilmesi, Korupark adı verilen AVM'de kamusal alan olarak ilan edilen kıymetli arazinin, kimsenin katılmadığı bir ihale ile yok pahasına satılması ve sonrasında kısa sürede imar planlarının değiştirilerek gökdelenler, AVM'ler yapılması, kentteki sıcak suların yağmalanması... Örnekler çoğaltılabilir.”

O tarihlerde Halk Sağlığı ABD Başkanı olan Prof. Dr. Kayıhan Pala, temel olarak çevre ve sağlık ilişkisi üzerinden mücadeleye girişmiş, halkı olası tehlikelere karşı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bursalı elitlerin kişi ya da grup bazında ele alındığında genelde istediklerini elde ettiğini ve bunun için yasal yolları kullanmak zorunda kalmadıklarını söyleyen Pala, sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Örneğin; Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi kaçak olarak, tarım arazileri üzerine kurulmuştur ve yıllar sonra organize sanayi bölgesi ilan edilmiştir. Kent Meydanı projesine Bursa'ya meydan kazandırmak amacıyla başlanmış ancak yeni rant odağı yaratılmıştır. Doğanbey Toki projesi (R. Altepe ve bir inşaat firmasının benimsediği bir projedir) benzer diğer bir örnektir. Tekstil boyahaneleri proses gereği, çevre ve insan sağlığı açısından bilinen en zararlı kimyasal atıkları oluşturmakta, bu kimyasallar yeraltı ve yerüstü sularında herkes tarafından görüldüğü halde, Bursa kenti elitlerinin çoğu bu sektörde olduğu için gözardı edilmektedir. Boyahaneler dört beş yıl öncesine kadar enerji olarak doğal gaz kullanıyordu. Bursa'da yasak olmasına karşın, kömür kullanmaya başladılar. Endüstri tesislerinin bu uygulaması sonucu, Bursa halkı zehir solumaya başlamıştır.

Bursalı elitler bağlamında son on yıllık AKP döneminde inşaat sektörünün ön plana çıkması kentimizde de geçerli olmuştur. Deprem gerekçe gösterilerek yapılacak kentsel dönüşüm girişimlerinin çok büyük bir bölümü, asıl ihtiyaç olan sorunlu binaların dönüşümü yerine, (kentin doğusundaki Yıldırım, Osmangazi ilçeleri) kentin daha büyük rant getirisi olan Batı kesimindeki Nilüfer ilçesinde yapılmıştır. Biaport projesi buna örnek olarak verilebilir. Faruk Çelik ve yakınlarını bu sürece eklemek gerekir. Faruk Çelik ve yakınlarının sahip olduğu Bursa Akademik Odalar Birliği arkasındaki inşaatın yapım aşamasında, ana yol, inşaat süresince kapatılmıştır. Bunlar kişilere yapılan ayrıcalıklardır.

Sanayi bölgelerinin kent içinde tasarlanması, mevcut sanayi bölgelerinde boşluklar var iken yenilerinin açılması, İstanbul'un kirli endüstrisinin Bursa kentine taşınacak olması elite ve

güçleriyle ilgili diğer örneklerdir. İstanbul sanayisi, Kocaeli-Bursa-Çorlu-Çanakkale'ye dağıtılmaktadır. Bunlar İstanbul 2020 planında var. Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'ne kömürlü termik santral yapılıyor. Bu bölge, Bursa merkezindeki Ulu Cami'ye sadece 9 km uzaklıkta. Çimento fabrikalarının kapasitesinin 2.5 kat artırılması ve kentin batısına yeni bir çimento fabrikası açılmasının planlanması kirliliği arttıracak ve kent halkının sağlığıyla oynayacak olan unsurlardır. 3 milyon insan yaşıyor bu kentte. Ancak, kent elitleri "yapılacak" dediği zaman, devlet elitleri bu istekleri yerine getiriyorlar.”

Ekonomik elitlerin iç çelişkilerini de bir örnekle açıklayan Pala, bu çelişkiyi “DOSAB Termik Santrali Sönmez grubunu temsil eder. Çağlar bu santrale karşıdır. Ama neden karşı? Santral çevresinde arazi ve konutları var. Oysa Ankara yolundaki kendi şirketleri çevreyi bir şekilde kirletiyor zaten. İnsan temelli bir karşı çıkış değil bu” şeklinde ifade etmiştir.

Gazeteci, çevirmen ve dil okulu sahibi Zülfikar Yüksel, 1999-2004 döneminde Osmangazi Belediyesi Belediye Meclis Üyesi'dir. Gazetecilik ve belediye meclis üyeliği deneyimlerinden yola çıkarak yanıt veren Yüksel, şu açıklamalarda bulunmuştur.

“Benim 1999-2005'e dek aktif olduğum dönemde gruplar, meslek odaları görüşlerini söylerlerdi. Yalakalık yoktu. Şimdi ise kent kilitlendi ve kent, elitleri ile iktidara teslim oldu. Osmangazi meclis üyesi iken, biz dört beş kişi yerel iktidara muhalif pozisyondaydık. O zaman belediye meclisinde doğruları söyleyebiliyordum. Olay Gazetesi konuştuklarımı manşet yapardı. Son beş on yıldır, Olay ve diğer yerel gazeteler böyle manşetler atmamıştır. Geçmişte daha demokratik bir yapı vardı. Olaylar konuşuluyordu, tahammül ediliyordu. Şimdi bunlar yapılamaz. Yapılan yanlışları konuşan entelektüel elitlerin bir kısmı da teslim oldu. Gazeteler görevli. İktidarı bugün bu gazete, yarın şu gazete övecek şekilde görev dağılımı yapılmış. Farklı ses çıkaran gazeteler kapanırlar. Herkes iktidarda kalma mücadelesi veriyor.

Orhangazi belediyesi (900.000 nüfuslu) imar komisyonunda görülen dosya 600-700 kişiye ait. Nüfusa oranla çok az bir kişinin işiyle uğraşılır. Bu 600-700 kişinin imar talebi, değişiklik talebi, rant işleriyle uğraşılır. Bunlardan sadece 50-60 kişisi evini yenileyecektir ve örneğin inşaat aşamasında tarihi bir taş çıkmış, inşaat durdurulmuştur. Bunların zaten işi görülmez. Normal vatandaş için suyu aksın, çöpü alınsın, yolundaki çukura bile razı olacaktır. Ama elitlerin durumu her zaman farklı.”

Yüksel'in anlatısında dikkat çeken nokta siyaset ve medyadaki geri gidişe işaret edilmesidir. Hukuk konusunda da dile getirilen bu nokta son soruda tartışılacaktır. Ancak görüşmeciler arasında pek çok kişi bu geriye gidişin üzerinde durmuştur.

CHP İl Başkan Yardımcısı Ali Küçüksarı soruyu DOSAB Termik Santrali, Yeşilşehir, Kent Meydanı, Uludağ'ın yağmalanması, Başköy Taş ve Mermer Ocağı, Çimento fabrikaları... Keles Kozağacı Termik Santrali yapımının engellenmesi şeklinde yanıt verirken, CHP İl Genel Meclisi Üyeliği, CHP Grup Sözcülüğü, Bursa milletvekilliği yapan Demiröz söze "Bursa'nın sahibi yok, sahipsiz! Hem Ankara lobisinde, hem de Bursa'da böyle." diyerek başlamıştır. İlhan Demiröz'ün değerlendirmesi şöyledir:

"1998'de Bursa 2020 planı yapılmış, onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Ancak bu plan her ortamda delinerek, tarımsal alanlar ve meralar amaç dışında kullanılmış, Nilüfer deresi başta olmak üzere derelerimiz kirletilmiştir.

Dünyanın hiç bir yerinde bir ovanın çitlerle korunması söz konusu değildir. Ancak Bursa ovasının Samanlı mevkiinde ovayı çit çekilerek korumaya kalkan Büyükşehir Belediyesi olmuştur. Önerdiğimiz sit alanı vb. öneriler dikkate alınmamıştır. Daha sonra 2030, 1/100.000 ölçekli planları yapılmış ancak Büyükşehir Belediye Başkanı'na hala onaylanmamıştır. Büyükşehir yasası ile 30 ilde bu planların onaylanması Büyükşehir Belediye Meclisleri'ne verilmiştir. Bu da yargı kararlarından uzaklaşmak, ovayı parsellemek adına yapılmış bir çalışmadır."

Dönemin Bursa Barosu Başkanı, sonrasında DSP milletvekili, Türkiye Barolar Birliği Çevre Komisyonu Başkanı Ali Arabacı'nın ifadelerinde de yukarıda bahsi geçen siyasi, hukuki gerileme dikkat çekmektedir. Bu geri gidişler mücadele ruhunun yok olmasındaki temel etmenler olarak gösterilebilir.

"Geriye sadece hüznle bakıyorum. Başlangıçta işveren örgütleri dahil birlik içerisindeydik. O zamanlar gündemi meşgul edip, mücadeleleri öne çıkarabiliyorduk. Hukuk göreceli de olsa bağımsızdı. O davaların çoğunu kazandık. Ama uygulamaya geçmedi. Uludağ'da 8400 hektar alan imara açılacaktı, engel olduk. Başarılı olunca bu kez alanı daralttılar. Hükümet aleyhine dava açtık. Başbakan Ecevit döneminde ve ben DSP milletvekili iken, Bursa hemşerisi olarak davacılar arasında yer aldım. O dönem partiler de yargı kararlarından daha çekiniyorlardı. Şimdi hukuk ve yargı onlarla birlikte.

Bursa'daki ekonomik elitler istediklerini geldikleri nokta itibarı ile büyük ölçüde elde ettiler. Biz onları ürküttük. Ama başardıklarımız da var. Göktuğ Plaza inşa edilse de çalışmıyor, Mudanya kavşağı benzinliği yıkıldı, Balabancık Kalesi yapılaşması önlendi, bazı çimento fabrikalarının yapımı önlendi. Yeşilşehir'e engel olamadık. Korupark'ın plan ve ruhsatları iptal oldu ancak tamamlanmasına engel olamadık. Burası kamu alanı iken Torunlar'a (şirket) satıp kısa sürede ticaret ve konut alanı şeklinde imarı değiştirdiler. Projede korkunç değer artışı elde ettiler. Kent Meydanı projesinde bize gösterilen ile uygulanan projeler farklıydı. Orası da inşa edildi. Doğanbey projesi için de benzer şeyler söylenebilir. Burada da proje tadilatlarından haberimiz olmadı.”

1997-1998 yıllarında Olay TV (Çağlar Grubu) istihbarat şefi, 2000 yılında Bursa Hakimiyet Gazetesi yazı işleri müdürü (Sönmez Grubu) olan İhsan Bölük, şu anda Bursa Barosu Basın Danışmanlığı görevini yürütmektedir. "Cargill: Muktedirlerle Dans" adlı kitabın yazarı olan Bölük'ün Bursalı elitlerin kendi çalışma döneminde yönetime etkilerinin neler olduğu sorusuna yanıtı şöyledir:

“Benim çalışma dönemimde Orhaneli Termik Santrali, Yeşilşehir, Uludağ 2. Gelişim Bölgesi ve diğer planlamalar, Mustafakemalpaşa'da Marzinc geri dönüşüm ve katı atık sistemlerinin engellenmesi ve Akros Çimento (Hala devam eden bir süreci var, bu konuda çok yazdım) gibi inşasına karşı çıkılan elit girişimleri oldu. Orhaneli Termik Santrali, Marzinc ve Akros Çimento davalarında başarılı olduk. Yeşilşehir ve Uludağ davalarında kısmen başarılı olduysak da yapılaşma farklı şekillerde devam etti.”

Yaşananlara gazeteci kimliği ile bakan bir diğer isim Bursa Gazeteciler Cemiyeti başkanı Nuri Kolaylı'dır. Kolaylı soruyu, “Gücü elinde bulunduranlar, her zaman istediklerini yaptılar. Cargill de buna dahil. Bursa'da yapılan her şey, (STK'lara rağmen) gücü elinde bulunduranların yaptıkları şeylerdir” şeklinde yorumlamıştır.

1994 öncesinde DSİ Bölge Müdürlüğü yapmış, 1994-1999 yılları arasında ise Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdem Saker'in konuya bakışı tamamen uzmanlık alanı üzerindedir.

“Başkanlığım sırasında, Birleşmiş Milletler; RIO ve Habitat II 'ye dayanarak iklim değişikliği konusunda dünya ülkelerinin mücadelelerini halk tabanına indirmek istemiş ve Yerel Gündem 21 çalışmaları başlatılmıştı. O dönem beş yıl süreyle, IGLA yönetim kurulu üyeliği de yaptım. Sonrasında Kent Konseyleri'ni kurduk. Konsey kararlarını belediye başkanı meclise götürüp tartışacaktı. 2020'yi hedef alan 1/100.000 ölçekli plan hazırladık.

Planın hazırlanmasında İmar İskân Bakanlığı'ndan, sanayicilerimize kadar herkesle konuşuldu, tartışıldı. Kentin anayasası niteliğindeki bu plana hepimiz katkı koyduk. Plan kapsamına Bursa Büyükşehir, Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer ilçeleri giriyordu. Plan İmar ve İskân Bakanlığı ile birlikte yapıldı. Nerelerde yerleşim, nerelerde sanayi olacağı ve nerelerin tarım toprağı olacağı belirlendi. Bakanlık teknisyenleri ve belediyeden görevliler Kent Konseyi'ne, Ticaret ve Sanayi Odası gibi kurumlara giderek yapılanları anlattı. Bu topraklarda bizden sonra yaşayacak nesiller olduğunu anlattılar. İmar planında korunacak tarım topraklarını çizdik. Büyükşehir meclisi ve imardan geçti. Ama bu planı bozdular, tarım toprakları içerisine sanayiye getirdiler. Barakfaki'deki DSİ kanalları sökülüp tarım topraklarına sanayi kuruldu. Hukuk bir şey yapamadı. Oysa tüm imar planları kentin anayasasına göre yapılacaktı. Hepsine anlattık. Çalı, Kayapa, Hasanağa'da üç baraj yaptık. Aşağı kısım meyve bahçeleri olacaktı. Hasanağa'da sulama sistemi kanalları söküldü. Sanayi bölgesi yapıldı. Çalı ve Kayapa'da barajlar bitti, tarım alanları yok oldu. Elitler isteyince hukuk dahil olmak üzere kimse karşı çıkamıyor. O sanayi bölgelerinin kuruluşuna, bugünkü Çevre ve Şehircilik Bakanlığı izin veriyor.

Demirtaş Sanayi Bölgesi'nde yine sulama kanalları sökülerek Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi (DOSAB) kuruldu. DOSAB'ın kurulduğu yer sulama alanıydı. En son Tekno OSB (Batı OSB) üzerinde çalışılıyor. Bu sanayi bölgesi devreye girdiğinde Karacabey ovasını yok edecek. Buradaki toprak kaynakları yok edilecek. Bursa Ovası gibi. Gürsu'da meyve bahçeleri söküldü. Sanayi Bölgesi ve sanayi bölgesinin getirdiği göçe konut olarak sunuldu. Altyapısız, kontrolsüz bir yerleşim. Bunlar sanayiciler için yapıldı.”

Tarımsız sanayi ne anlam ifade eder? Hangisi önceliklidir? Sanayileşme tarım alanları yok edilmeden yapılamaz mı? Bu sorular Bursalıların yanıtlaması gereken sorulardır. Mevcut sanayi bölgelerindeki fiyatların pahalılığı, sanayicilerin değerlendirmelerindeki ilk noktadır. Ancak ucuz sanayi arsasının bedeli gelecekte neler olarak karşımıza çıkacaktır? Bu sorunun yanıtını tarımın geleceğı hakkındaki düşünceleri sorulduğunda yanıtlayan dönemin TBMM Çevre Komisyonu Başkanı Feridun Pehlivan konuya ilişkin şunları söylemiştir:

“Size 1998 senesinde, Nairobi'de gerçekleştirilen Habitat'ın Avrupa Başkanı olarak, Birleşmiş Milletler salonunda yapılan konuşmada ele alınan bir konu ile ilgili bilgi vereyim:

Gündem buğdaydı. Bu konu anlatılırken, Türkiye'nin de arasında bulunduğu 10 civarı ülkenin adı geçmişti. 2025 yılında dünyanın her bir karış toprağına buğday ekilse, Çin'in

buğday ihtiyacının karşılanamayacağından söz ediliyordu. O günden sonra bu konunun ne kadar ciddiye alınarak siyaset dünyasında konu edildiğini bilmiyorum. 2025'e az kaldı. Tarımla ilgili fevkalade ciddi sıkıntılar olacağını düşünüyorum. Köylü emeğinin karşılığını alamıyor. Mazot, gübre gibi yüksek girdi fiyatları ile, bu iş uzun süre götürülemez. Kısacası tarımın halini iyi bulmuyorum. Patatesi, buğdayı, samanı ithal eder durumdaysak, zaten durum iyi değil demektir.”

Bugün ulaşım konusunda ovidan geçirilmesi planlanan yol konuşulurken, vatandaş “Bursa ovası mı kaldı zaten?” diyebilmektedir.

Elitlerin yönetime etkileri konusunda Kent Meydanı gibi amacı dışına çıkan projeler, Hisar'da ve kentin farklı yerlerinde yapılan yanlış restorasyonlar, Uludağ'daki ticari yapılaşmalar, Uludağ'ın kaynak sularının yerli ve yabancı firmalarca kullanımındaki sıkıntılar gibi pek çok örnek verilebileceğini söyleyen Pehlivan'a göre Bursa'da hala gecekondulaşmaya alternatif bir yapılaşma yoktur.

Dönemin İKK sekreteri, inşaat mühendisi Özçelik'in konuya yaklaşımı plan değişiklikleri üzerinden olmuştur:

“Belediye meclislerinde en ağırlıklı iş plan değişikliğidir. Her dönemde buna siyasi gücünü de ekleyenler başarılı olmuştur. Plan değişikliği üzerinden yapılan yatırımların hepsi, verilen mücadelelere rağmen, başarılı olarak inşaatlarını tamamlamışlardır. Elitler, istediği yerde, istediğini yapma özgürlüğünü kullanmışlardır. Biz bunlar karşısında ancak kısmi başarılar elde ettik. Sermaye ve siyaset iş birliği yapınca "kitabına uydurma" denen bir sistem ile başarılı olunmaktadır. Cargill de, ülkeyi yöneten siyasi partiye/partilere etki edebilmiştir. Bu süreçte mücadele eden birçok arkadaşımız işinden ve kazancından zarar görmüştür, bedel ödemiştir.”

Meslek odaları olarak sadece mücadele etmediklerini, gördükleri yanlışlıklara projeler sunarak alternatif çözüm getirdiklerini söyleyen Öztürk; Göktuğ Plaza, Kent Meydanı, Yeşilşehir projelerini yapılan yanlış projelere örnek göstermiş ve adı geçen projelerin hepsinde proje sahiplerinin medyalarının gücünü ağırlıklı olarak kullandığını belirtmiştir. Medyanın güç olarak kullanımı, kent siyasetinin üzerinde durduğu, önemli konulardan biridir.

1999 yılında ANAP Bursa milletvekili olan Ertuğrul Yalçınbayır, 2002 Başbakan yardımcısıdır. Hangi partide olursa olsun çevre konularında aktif rol alan

Yalçınbayır, siyasi kişiliği ile hukukçu kimliğini birleştirmiştir. Soruya ilişkin yanıtı ise şöyledir,

“Biz zaten bu süreçlerin içerisindeydik. Yahya Şimşek Baro Başkanı idi, ben Çevre Komisyonu'nun işlerini yapıyordum. Biz zamanın valisini şikayet ettik. Kentli hakları, çevre hakları konuları benim en önemsendiğim konulardır. Ve bu konuda çok mücadele verdim. Oltan Sungurlu ‘Bir türlü esnek davranmadın, bunu yapabilseydin siyasetin içinde olurdu’ demişti bana. Yapmadım, esnemedim, haktan ve adaletten yana oldum.”

Yalçınbayır iki davasını önemsendiğini belirtmektedir. İlki harç, haraç davası; diğeri adliye sarayının yıkılmaması, korunması, kültür merkezi haline gelmesi davası. Konuya yönelik “Siz harç değil, haraç alıyorsunuz dedim. Vergi, harç kanunla konur. Yönetmelikle yapıyorsunuz. Devlet haraç almaz, yakışmaz” açıklamasında bulunduğunu belirten Yalçınbayır, kendi döneminde elitlerin yönetime etkisine ise; Yeşilşehir, Orhaneli Termik Santrali, Göktuğ Gökdeleni vb. davaları örnek gösterebileceğini belirtmiştir.

2002-2007 dönemin Bursa milletvekili, avukat Mehmet Küçükaşık, konuyu anlatmaya KOTİYAK'tan başlamıştır. Bu kooperatif için 4000 dönüm tarım arazisinin, ot bedelini bile karşılamayacak 40.000 TL'ye satıldığını belirten Küçükaşık, küçük sanayi yapılmak istenen projeye Bursa (Karacabey bölgesi) AKP milletvekili Şerif Birinç, Ertuğrul Yalçınbayır, Faruk Ambarcıoğlu ile karşı çıktıklarını, RAMSAR sulak alanlar yönetmeliğine uygun olan tarım arazilerinin yapılaşmaya açılmayacağını, burada OSB kurulamayacağını bu sözleşme kapsamında söylediklerini ifade etmiş ve beyanına şöyle devam etmiştir;

“Sonrasında sulak alanlar yönetmeliğinde değişiklik yapılarak, KOTİYAK'ın kapsam dışına çıkarılıp izin verildiğini öğrendik. Şerif Birinç ile Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı Osman Pepe'ye gittik. Olanları anlattık. Bize Burdur Gölü örneğini verdi ve Burdur'un gelişmemesinin nedenleri üzerinden olumsuz görüş bildirdi. Davalarla KOTİYAK engellendi. Süreç hala devam ediyor. Kamulaştırma kararı alındı. Süreç takip ediliyor.”

Küçükaşık bu örneklerin dışında Yeşilşehir, Kent Meydanı, Korupark gibi pek çok projenin örnek gösterilebileceğini söylemiştir.

1989'dan bu yana Bursa Barosu Çevre Komisyonunda aktif olarak çalışan Cumhur Özcan, Bursalı elitlerin her zaman kendilerinin ve kendileri gibi düşünenlerin karşısında olduklarını ve yönetim üzerinden kendilerinden çok daha etkin olduklarının açık olduğunu belirterek konuya girmiş ve Bursa tarım topraklarının yok olmasıyla ilgili endişelerini şöyle ifade etmiştir,

“Bursa Ovası'nı kaybettik. Şimdi gözlerini Karacabey Ovası'na diktiler. Yakında onu da yok edecekler. Arkasından Yenişehir ve Mustafakemalpaşa Ovaları gelecek, onların da geleceği tehlikede.

Benim çalışma dönemimde Orhaneli Termik Santrali, Ovaakça Doğalgaz Çevrim Santrali, Balabancık Kalesi, Gemlik Çimento, Uludağ Kış Sporları Turizm Merkezi (Uludağ İkinci Bölge yapılaşması), Cargill, Yeşilşehir, Göktuğ Plaza, Batı OSB (Teknoloji OSB) gibi pek çok davayı Bursa Barosu Çevre Komisyonu olarak takip ettik. Batı OSB'yi halen takip ediyoruz. Benzer şekilde Uludağ ve Kotiyak davaları devam etmekte.

Bursa Ovası'nı bitiren Tofaş ve Oyak-Renault'un kente gelişidir. Ovanın tarım alanlarının kaybedilme süreci bu noktada başlamıştır. Bu karar alınmasaydı, Bursa bir tarım şehri olarak kalacaktı. Sonrasında ovayı bitiren proje Çağlar'a ait Yeşilşehir'dir. Yeşilşehir'den önce Demirtaş Barajı ile Bursa Ovası'nın sulanması planlanmıştı. Baraj tamamlandı. Ovanın birçok kesimine kanaletler döşendi. Ancak Çağlar'ın Yeşilşehir projesini başlatması üzerine kaçak yapılaşma hızla arttı. Şu anda ne barajdan yararlanılıyor, ne de ortada bir kanalet sistemi kaldı. Yapılan yatırımların hepsi boşa gitti. Aynı durum bugün İkizce ve Taşpınar köylerinde yaşanıyor. İkizce Köyü'nde "Kotiyak", Taşpınar Köyü'nde "Bursa Teknoloji OSB" tarafından Karacabey Ovası'nın Mutlak Tarım Arazileri üzerine sanayi alanları oluşturularak, Uluabat ikinci merhale sulama projesi yok ediliyor.

Kentteki iş adamları, siyasi erkin gücünden yararlanarak bu tip işlerini yürütmekte ve başarılı olmaktadır. Ayrıca bakanlıkların, belediyelerin ve TOKİ'nin genişleyen yetkileri ve bu kurumların yasaları dikkate almadan emrivakilerle işleri olup bittiye getirmeleri sıklıkla gözlemlendiğimiz durumlardır.”

Bursa Barosu Çevre Komisyonu üyesi olarak bazı davaların yürütülmesini üzerine almış olan Eralp Atabek de yaşanan kent suçlarını, hukukun çiğnenmesi ve rant ekseninde değerlendirerek şunları söylemiştir:

“Hukuksuzluğun, "milli servetin heba edilmemesi" perdesiyle örtüldüğünü gördüm. Yargılamaların uzaması sebebiyle, ortaya çıkan rantın korunması için bilirkişiler, mahkeme heyetleri ile aslında kişisel olan servetin millilik kisvesiyle korunmasına çaba harcanmıştır. Yöneticiler de bu ranttan nasiplendikçe, hukuku çiğnemekte çok rahat davranmışlardır.

Örneğin Bilenser zamanında, Kültür Park'a yapılmak istenen "Kültür Merkezi", ancak dört dava sonucunda engellenebilmiştir. Bu durum komşu alanın (İpekiş) otele çevrilmek üzere yıkılmasına evrilmiştir.

Aynı bölge için Atatürk Stadyumu'nun yanında Göktuğ Plaza, kent dokusuyla uyumsuz, ucube bir eser olarak sivrilmiştir. İki kat dışında tamamı kaçaktır.”

Halen Orhangazi'de yaşayan, Bursa Barosu üyelerinden avukat Erol Çiçek, Cargill davasını yakından izlemiştir. Çiçek'in yorumu tarım arazilerindeki dönüşüm üzerindedir:

“Tarım arazileri konusunda hem ülkeyi yöneten kamu idaresi, hem de yerel elitlerin duyarlılığının olmadığını düşünüyorum. Amaç kolay yoldan, hukuku da çiğneyerek kâr maksimizasyonu sağlamak. Bu noktada verimli tarım arazileri fabrikalara dönüşmüş ve bireysel çıkarlar toplumsal çıkarların önünde tutulmuştur.”

Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü'nde çalışırken ŞPO Şube Başkanlığı'na getirilen şehir plancısı Fusun Uyanık, mesleği gereği elitlerin plan değişiklikleri üzerinden işledikleri kent suçlarının yakın takipçisidir. Uyanık yöneltilen soruyu şöyle yanıtlamıştır:

“Bursa'nın elitleri her daim kentin geleceğini belirlemiştir. Örneğin eski Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin otobüs işletmelerinin bulunduğu yer, imar planlarında resmi kurum alanıydı ve belediyeye aitti. Kamu yararı için, Paşa Çiftliği sahibi, Ali Muhittin Dinçsoy'dan alınmış ve yıllardır bu şekilde işletiliyordu. Sonrasında, ilkin satışı yapıldı. Gökçen ailesi aldı. Sonra plan değişikliği yapıldı. Turizm Tesis Alanı olarak planlandı. Şehir Plancıları Odası olarak üç kez dava açtık ve üçünü de kazandık. Ama hala planlamada Turizm Tesis Alanı planı duruyor. İptal olmadı. Bursa'nın elitlerine ait bu örnekleri fazlasıyla çoğaltmak mümkün.”

1996-1999 CHP Bursa Milletvekili, Bursa Barosu Eski Başkanlarından Yahya Şimşek, Ertuğrul Yalçınbayır ve Ali Arabacı ile ortak hukuk bürosu olarak, başta Orhaneli Termik Santrali ve Ovaakça Çevrim Santrali olmak üzere çevreye zarar veren pek çok davanın bizzat içerisinde bulduklarını, ihtiyaçları doğrultusunda

tarım alanlarına fabrikalar yapan Bursa ekonomik elitlerinin yaptıklarına dair pek çok örneğin bulunduğunu söylemiştir.

Eski Bursa Ticaret Borsası Başkanı Rıza Aydın, Ova Koruma Protokolü/Yönetmeliği yürürlükte olduğu halde, verimli tarım topraklarının kaybedilişinde iş sahiplerine olumlu yanıt veren, müsamaha gösteren, hatta yönlendiren siyasetçi ve bürokrasinin karşılıklarına çıktığını söyleyerek, tepkisini,

“Verimli tarım toprağını koruyamayan, toprağı vasıflarına göre sınıflandıramayan, kesin çizgilerle ve etkinleştirilmiş yöntemlerle verimli tarım topraklarını doğal sit alanı haline getirememiş ülke görüntüsündeyiz ve en değerli dünya varlığı toprağa kıymanın acı sonuçlarını ödüyoruz, ödeyeceğiz. Toprağın nefessiz kalması bedelsiz kalmayacaktır. Bizler bunun ne kadar farkındayız?” cümleleriyle ifade etmiştir.

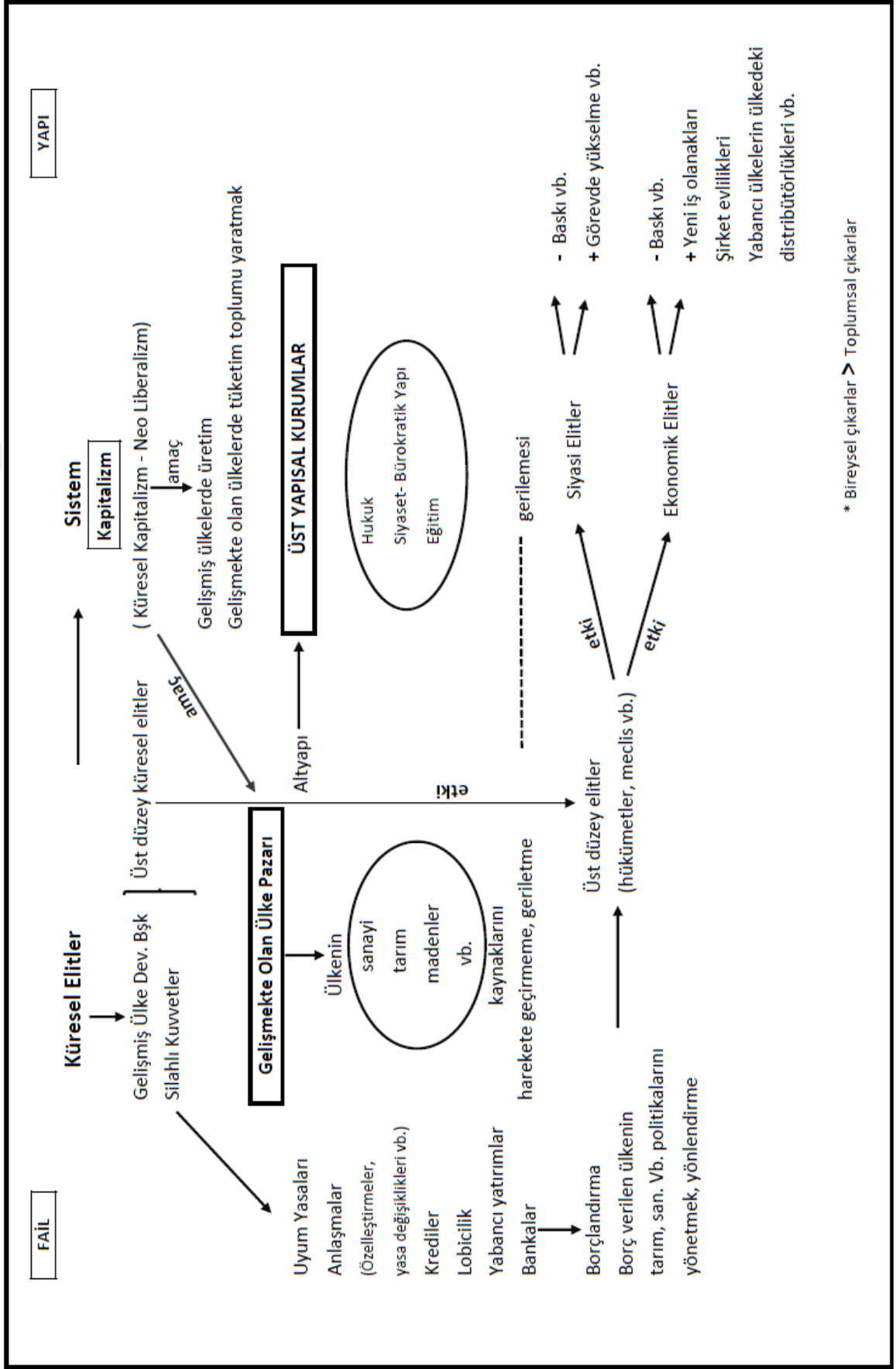
Süreçte Bursa/Osmangazi Ziraat Odası Başkanı olan ve Orhangazi, İznik Ziraat Odaları ile eşgüdümlü çalışarak, fabrikaların verimli tarım arazileri üzerine kurulmaması için yoğun mücadele veren Fuat Sarı, geçirdiği trafik kazası sonrası sağlık açısından ciddi sorunlar yaşamış olup, sağlık koşulları halen mülakat yapmaya uygun olmadığı için sorular yöneltilememiştir. Bursa eski valilerinden olup, halen kamu görevlisi olarak çalışan Nihat Canpolat da kamudaki aktif görevi nedeniyle soruları yanıtlamayacağını belirtmiştir. Canpolat, Cargill’e en çok direnen, mahkemenin deşarj iznini ve çalışma ruhsatının iptalini uygulayarak tesisi mühürleyen validir.

Aşağıda küreselden yerele elitlerin etki mekanizması şema olarak verilmiştir. Çizimde özellikle Cargill süreci merkeze alınmış ve sistemin işleyiş mekanizması ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Şekil 3.1’de küresel elitlerin yasalar, anlaşmalar vb. araçlarla özellikle de borçlandırarak geliştirmekte olan ülkelere etkide bulunduğu, ayrıca ülkenin var olan tarım, sanayi, madenler gibi kaynaklarını geriletme konusunda etkili oldukları saptanmıştır. Amaç bağımlı ve tüketen bir toplum yaratmaktır. Ülkenin zayıflayan ekonomisi, üst yapısal kurumlara da ket vuracak ve toplumsal deformasyon yaşanacaktır. ÇUŞ’in kendi ülke başkanları üzerinden yaptıkları etki, benzer şekilde bürokrasiyi de kapsayacak şekilde genişlemekte ve bürokratlar eylemlerine göre döngüye girerek yükseliş ya da düşüş yaşamaktadır.

Şekil 3.1'in devamı niteliğindeki şekil 3.2'de mekanizmanın yereldeki işleyişi konu edilmiştir. Küresel etki mekanizması yerelde de etkili olmakta ve siyasi/ekonomik elitlerin etkisi altında yerel elitler de çözölmektedir. Bu aşamada medya, PR çalışmaları, lobi faaliyetleri, olumlu ve olumsuz etki araçları olarak devrededir.

Şekil 3.2 Küreselden Yerele Elitlerin Etki Mekanizması

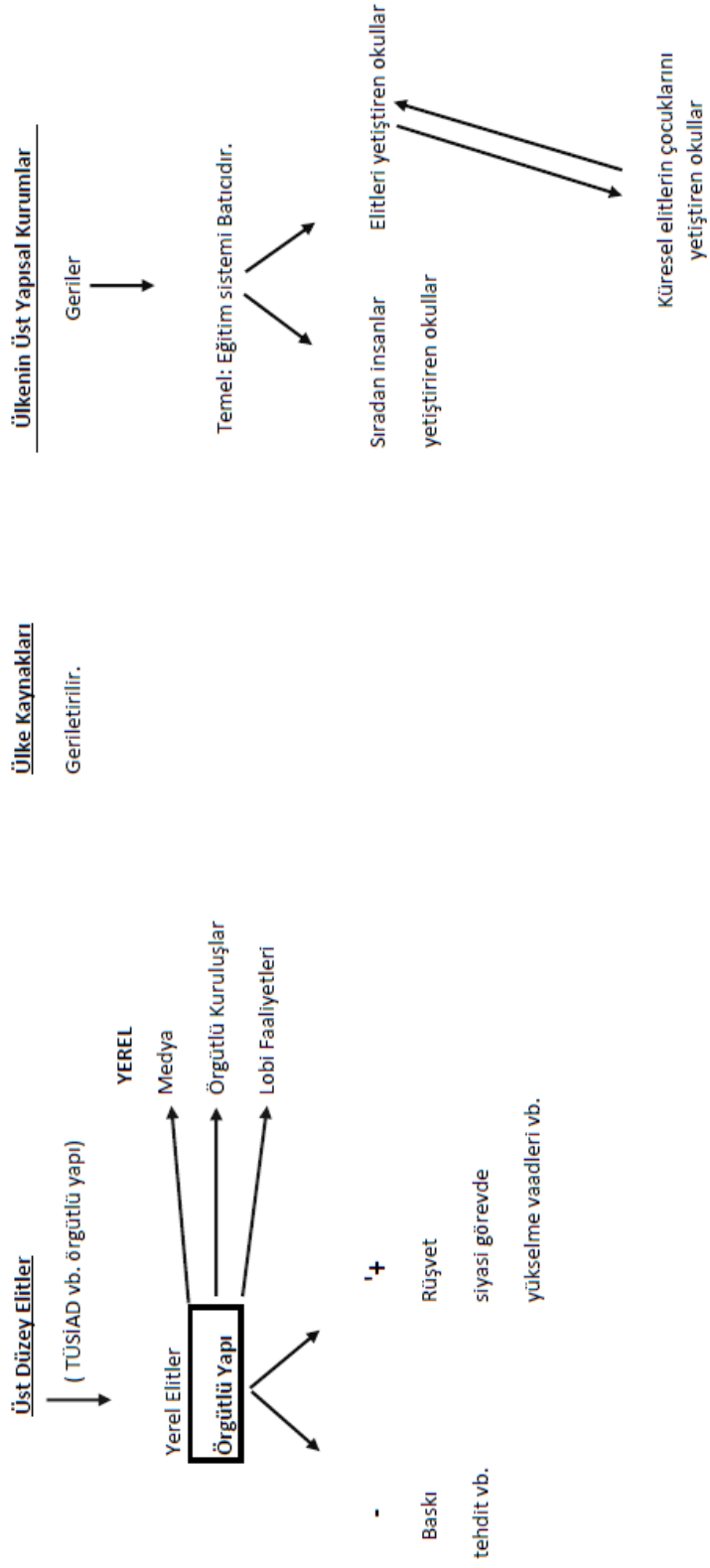

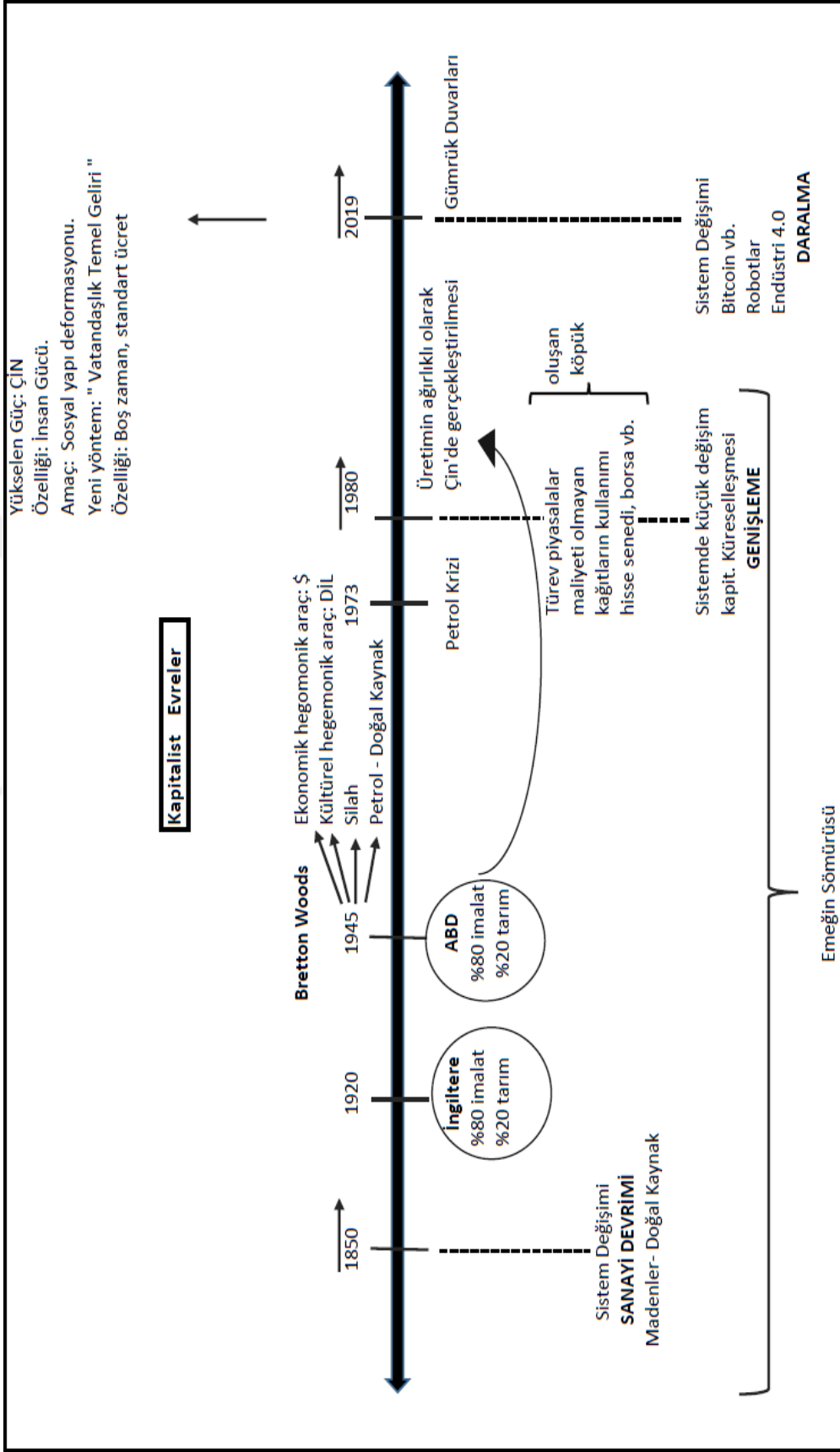
Şekil 3.3 Küreselden Yerele Elitlerin Etki Mekanizması Devamı

* Ekonomik ve siyasal elitler için bireysel çıkarlar > Toplumsal çıkarlar → **MİLLİ BURJUVAZİ** oluşturulamaz. Bu **BİREYSEL BURJUVAZİDEN** öte gidemez.

* Kapitalizm sermaye birikimi, kazan prensibiyle çalışır. Kurallara uymayan sistem dışı kalır.

Şekil 3.4 Kapitalist Evreler

Şekil 3.3’de ise kapitalizmin tarihsel olarak geçirdiği evreler belirtilmiş, analitik düzlemde önemli tarihsel olaylar, olayların sisteme etkisi ve dönemsel olarak kaynaklar üzerinden şekillenen sürecin, günümüz koşullarında nereye evrildiği yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.6.3. Bursa’da Yeni Politika ve Süreçlerin Dünya Sistemi Açısından Kavramlaştırılması

Küreselleşme, son on yılda savunucularının propagandası ile en çok kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Kavram temel olarak sermayenin önündeki tüm engellerin aşılması ve tek bir dünya pazarı etrafında bütünleşmek anlamına gelmektedir. Küreselleşme ile ulusal ekonomilerin, sınırların, hatta ulusal kültürlerin çözülmesi ve dünya ölçeğinde bütünleşme amaçlanmıştır. Aslında sosyalizmin hülyası olan bu söylemde ne için bütünleşme istenmektedir? Toplumsal kesimler bu gelişmelerden ne kazanacak ya da ne kaybedecektir?

Uluslararası mali çevreler, IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve yeni liberal politikaları benimseyen Yeni Dünya Düzeni ideologları önceliklerini sermayenin küreselleşmesine ve dünya ölçeğinde bütünleşmeye vermişlerdir. Bu, sermaye hareketlerinin dünya ölçeğinde özgürleşmesi anlamına gelmektedir. 19. yüzyıl kapitalizmi meta ihracı ve hammadde ithaline dayanırken, sonraki evrede sermaye ulusal sınırları aşarak dünya coğrafyasına yayılmaktadır. 1950’lerin modernist Keynesçi kalkınma iktisadı az gelişmiş ülkelerde sanayinin gelişmesini öngörmüş, sermaye merkez ülkelere kredi, borç, hibe olarak aktarılmıştır. Bretton Woods sistemi kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerini denetlerken uluslararası uzun vadeli, düşük faizli resmi krediler ve dolaysız yatırımların bu ülkelerin kalkınma sorunlarını çözeceği vurgulanmıştır. Bu yatırımları yapan şirketler ise çevre ülkelerin politik ve iktisadi yapılarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmişlerdir (Keskinok, 2006: 57-60). IMF’in verdiği krediye karşılık yaptığı öneriler gelişmiş ülkelerin çıkarlarına son derece uygundur. IMF’in tavsiyelerini kabul etmeyen ülkeler yalnız kredilerden mahrum kalmayıp, aynı zamanda başlıca büyük ülkeleri karşısına almaktadır (Aren,1984: 118-119).

1970'li yıllara gelindiğinde merkez ülkelerin bir dizi sorunla karşılaştığı ve Fordist üretimin çekiciliğini yitirdiği görülür. ABD 15 Ağustos 1971'de doların altın konvertibilitesini tamamıyla kaldırmış böylece Bretton Woods sistemi çökmüştür. İlerleyen tarihlerde birinci 1973-74 ve ikinci 1979-80 krizleri yaşanmış, stagflasyon (ekonomik durgunluk) ve Keynesyen iktisadın yetersizliği ile ek olarak artan talepler devletlerin mali krize girmesine neden olmuştur. Reagan ve Thatcher'ın refah devletini sorumlu tuttuğu düşünsel yapı, refah devletinin yeniden yapılandırılması ya da dönüşümü diyebileceğimiz bir sürecin başlamasına yol açmıştır (Gümüş, 2009: 148,149,162). Aslında Amerika'nın Bretton Woods sistemiyle elde ettiği ayrıcalıklı konum, sonrasında Dolar- Wall Street Rejimi olarak bilinen bir sistem içinde günümüze dek gelmiştir. Bu sistemde IMF tarafından bazı ülkelerde döviz üzerinden "Para Kurulu"na dayalı anti enflasyonist politikalar oluşturulmuştur. Özellikle ABD'nin ipotekli emlak kredisi sektöründe oluşan Ağustos 2007 tarihli son kriz, kısa sürede küresel bir boyut kazanmış, 2007-2008 küresel krizi, kapitalist sistemin en büyük krizlerden biri olmuştur. Bu krizi 1929 krizinden ayıran temel nokta, paranın herhangi bir standarda bağlı olmadığı, hayali değerlerin hüküm sürdüğü olağanüstü bir finansallaşma sürecinde meydana gelmesidir. Bu kez krizin temel sebebi, finansal ekonominin reel ekonomiden kopması ve finansal sistemde istikrarsızlığı kaçınılmaz kılan aşırı şişkinliktir (Güler, 2009: 128-135).

Ülkemizin ekonomik politikalarına dışa bağımlılık noktasında bakıldığında, Cumhuriyetle gelen "devletçi" sanayi politikalarının, İkinci Dünya Savaşı sonrası Truman Doktrini ve Marshall Planı uygulamaları çerçevesinde değişime uğradığı görülmektedir. Ülkeye gelen ABD'li uzmanların ekonomi politikasında getirdikleri çözüm önerileri doğrultusunda yaşanan bu değişimde devletçi politikalar terk edilmiş, yerini özel girişimcilik almıştır. "Yeni devletçilik" olarak tanımlanan politikalarda hükümet girişimciliği desteklemeli, bu süreçte yerli ve yabancı özel sermayeden yararlanılması sağlanmalıdır. Bu tanımlamalarda ABD ile ekonomik ilişkiler belirleyici rol oynamaktadır. ABD'li uzmanlara göre Türkiye ağır sanayi (demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre, selüloz ve kâğıt) alanlarında yatırım yapmamalı, demiryolu yerine karayoluna önem vermelidir. İç ve özellikle dış ticaret serbestleşmeli, yerli ve yabancı sermayeye olanaklar sağlanmalıdır. Bu

yıllarda Sümerbank, Etibank öncülüğündeki devletçi sanayileşme programını sürdürme amacından ve bu amaç için hazırlanan kalkınma planlarından vazgeçmeyi dayatan sistemin devamı 1970'lerde yaşanan sistem krizlerinin ardından neo-liberal dayatmalarla yeniden şekillenecek, bu kez devletçi sanayileşme bir yana bu stratejik kurumların satışı gündeme gelecektir (Kepenek, 1990: 30-32).

Yeni sağ ideolojinin 1980 sonrası "yapısal uyarılama/uyum politikaları" adı altında az gelişmiş ülkelerin kamu sektörü ağırlıklı yapılarını özel sektör lehine çevirmesi, bu ekonomileri uluslararası piyasalara açmış böylece dünya kapitalizmi tek pazarlı ve tek üretim alanlı bir yapıya kavuşmuştur. Devletin temel görevleri arasında bulunan ve kamu kuruluşlarınca kamu kaynakları harcanarak karşılanan ihtiyaçlar, bütçe yetersizliği nedeniyle ulusal ya da uluslararası para piyasalarından diğer bir deyişle özel sermayeden sağlanmak durumunda kalmıştır. Bu modelin patenti kuşkusuz Dünya Bankası'dır. Bu noktada Dünya Bankası küreselleşmenin iki temel gereğini yerine getirmektedir:

- Uluslararası özel sermayenin krediye dönüşme ihtiyacı,
- Uluslararası özel sermayenin kâr oranı yüksek yatırım alanı ihtiyacı.

1986 yılına dek belediye borçlarının hemen tamamı kamu kredilerinden sağlanırken, bu tarihten sonra yerli ticari banka kredileri ve dış krediler gündeme girmiş ve artarak devam etmiştir (Güler, 1997: 62-63). Bu durum özellikle büyükşehir belediyelerini dış finans piyasalarının önemli müşterileri haline getirmiştir. Belediyelerin 1980-2000 yılları arasındaki borç profilini inceleyen Ağcakaya ve Berkay, reel borç ödemelerinin özellikle 1985 sonrasında ciddi bir artış gösterdiğini, borçların gelirlere oranının üç katına çıktığını, 1980'de %3 olan oranın 1990'larda katlanarak %11 seviyesine ulaştığını belirtmiştir (Ağcakaya ve Berkay, 2014: 2709).

Dış krediler belirli bir noktayı aştıktan sonra, bağımsızlık ve egemenlik tartışmalarında önemli bir başlık oluşturmaktadır. Çünkü 1990'lı yıllarda dış kredi borçlanma boyutuna uluslararası tahkim sorunu eklenmiş, bu durumda ulusal yargı

gücü yerini bir üst yargı mekanizmasına terk etmek durumunda kalmıştır. 1980'li yıllardan bu yana sessizce ilerleyen MAI inşası, ulusal yasama ve yürütme iradesini kuşatma altına almış, bu misyon "proje anlaşmaları" ile ilerlemiştir. 1985'te %100 kullanılan kamu kredisi on yıl içinde %13'e düşerken, yerli özel kredi %0'dan %20'ye, yabancı kredi ise %0'dan %67'ye yükselmiştir. Küresel sermaye yerel, ulusal, evrensel doğal varlığa ve bunların ulusal üretim ve tüketimi ile yönetimine yönelik karar gücüne sahip olma ısrarı içerisindedir. Dış kredi anlaşmaları yürürlüğe girdikleri alanları kendi istekleri doğrultusunda düzene sokmaktadır. Yani sorun borçlanma olmaktan çıkıp yönetme- iktidar olma düzlemine taşınmıştır. Geçmişteki durumu "borç alan bir günlük buyruk alır" özdeyişi ile özetlemek mümkündür. Geline son noktada ise uluslararası mali sermaye, uluslararası şirketlerle birlikte yol almaktadır. Yani borç ile buyruk eş zamanlı hareket etmektedir (Güler, 1999: 130-135).

Güler ilgili makalesinde finansman kaynağı olan dış kredilerin Bursa örneklerinden birkaçını da aşağıdaki şekliye örneklemiştir:

- Bursa Hafif Raylı Ulaşım Sistemi, Kreditanstal für Wiederaufbau (KfW) ile Hazine Müsteşarlığı tarafından temsil edilen Türkiye Cumhuriyeti (Borçlu)- ve Bursa Büyükşehir Belediyesi (Projeyi Uygulayan Kuruluş) Arasında İmzalanan 249.000.000 DM'e ilişkin 28 Ağustos 1997 tarihli Kredi ve Proje Anlaşması, Resmi Gazete: 14 Ocak 1998, 23230, s.1-20. Bakanlar Kurulu Karar Sayısı: 97/10483. Bu anlaşmanın ekinde "Tahkim Anlaşması" da yer almaktadır.

- Bursa Su ve Çevre Sağlığı Projesi finansmanı için Dünya Bankası ile imzalanan ikraz anlaşması, Resmi Gazete: 4 Temmuz 1993, 21627. Bakanlar Kurulu Karar Sayısı: 93/4478. Bu anlaşma çerçevesinde Bursa kenti su işletmeciliği uluslararası ihaleye çıkarılmıştır. Dünya devi şirketlerin yarıştığı bu özelleştirme ihalesi dört kez ertelenmiştir. İhaleler Bursa basınında yer almıştır.

Yerel Yönetim reformu çerçevesinde yapılan düzenlemelerle Belediyeler, İl Özel İdareleri, İller Bankası ve Mali idarelerin sunduğu hizmetler piyasaya açılmış, Kanun

Hükümünde Kararnamelerle (KHK) kurulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı üst düzey yetkilerle donatılmış, şehir plancılığı özelleştirme, serbestleştirme ve ticarileştirmenin aracı olmuştur. Altyapıdan, çevreye farklı alanlarda sunulan hizmetler özelleştirilerek, yerli ve yabancı tekellere bırakılmıştır. Kamusal fayda anlayışı uygulaması sonlandırılmış, plan dışı uygulamaların ortaya çıktığı kent, rant odaklı projelerin esiri olmuştur (Soğancı, 2015: 37).

Güçlü bir Amerikan şirketi olan Cargill'in Bursa'da birinci sınıf tarım arazisi üzerine kurduğu NBŞ üretim tesisi, neo-liberal sürecin ülkemizdeki yansımalarından ayrı tutulamaz. Bu süreç bir tesisin inşasından farklı olarak, küresel elitlerin ülkemizdeki etkilerini sektörel olarak görebileceğimiz olaylar/uygulamalar dizisine tanıklık etmemizi sağlamıştır. IMF ve DB'nın dayatmaları ile 2001'de yürürlüğe giren Şeker Yasası, ülkemizde şeker piyasasında yaşanan kaos ortamının başlangıcıdır. Bugün şeker ve şeker pancarı piyasasında tam bir başboşluk egemendir. Bu yasa ile 2001 yılında yürürlüğe giren ve şeker pancarı ile şeker üretimine kota getiren sistem, hem ülkenin tarım politikalarını hem de pancardan geçim sağlayan ailelerin yaşam biçimini dönüşüme uğratmıştır. Tarımdan uzaklaşan çiftçi aileler, göç ettikleri kentlerde (potansiyel) fabrika işçisi konumundadır. Bursa'da yaşanan örnek olay üzerinden, yapılan uygulamaların kentin iktidar yapılarına kadar etki ettiği ve kentteki elitlerin merkezi iktidar ve siyasetle olan ilişkilerini dönüşüme uğrattığı sonucuna varılabilir. Ülkenin tarım politikalarında dönüşüm yaratan bu uygulamalar, benzer şekilde kentleri de ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak dönüşüme uğratmaktadır.

Bu dönüşümde kuşkusuz ülkedeki bazı elit yapılanmalarının da etkisi bulunmaktadır. Türkiye'de iktidar elitleri- ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte - iş adamları, medya patronları, bürokrasi ve ordu şeklinde sayılabilir. Ülkemizde zaman zaman dile getirilen "hükümet olduk ama iktidar olamadık" sözü ile iktidar elitlerinin siyasete yaptığı etki dile getirilmektedir. Politik sürecin şekillenmesinde rol oynayan ve karar süreçlerine etki eden baskı grupları ise şunlardır;

İş Adamı Dernekleri (Tüsiad, Müsiad), Sendikalar ve Konfederasyonlar (Türk-İş, Hak-İş, Disk), Meslek Odaları, Sanayi Odaları, Birlikler (TOBB, Mühendis Odaları),

Sivil Toplum Örgütleri (TEMA, İnsan Hakları Derneği), Cemaat ve Tarikatlar, Uluslararası Kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü), Uluslararası Gönüllü Kuruluşlar (Greenpeace), Çok Uluslu Şirketler. Çok Uluslu Şirketler'in küreselleşme sürecinde artan ülkelerarası işbirliği/bağımlılıklar üzerinden, yatırım yaptıkları ülkelerde önemli baskı grubu oluşturdukları bilinen bir gerçektir (Zincirkıran, 2017: 222-224).

Her devirde ve her sistemde ortak çıkarları olan insanların siyasal yaşamı etkileyerek amaçlarına ulaşmak için belli gruplar çevresinde toplandıkları görülmektedir. Türkiye'de baskı gruplarının faaliyetleri çok partili dönem sonrasında artmıştır. Çoğulcu toplumları oluşturan sosyal grupların, bazı özellikler taşıyan bir türü olarak kabul edeceğimiz baskı grupları, iktidara etki ederek istediklerini elde etme yoluna gitmektedir. Bu grupların etkilemeye çalıştıkları kurumlar ise siyasal ortama göre değişiklik göstermektedir. Ülkemizde TOBB, TÜSİAD ve işçi sendikaları hükümet üzerinde etki oluşturan baskı gruplarının başında gelmektedir. Özellikle İstanbul'un büyük sanayicilerinden oluşan TÜSİAD'ın, sınırlı sayıda üye kabul eden bir "Zenginler Kulübü" olduğu, basını çok iyi kullandığı, seçim dönemlerinde siyasal parti liderlerinin görüşlerini ilk olarak bu gruba ilettikleri bilinmektedir. Düzenlediği gezi, toplantı ve paneller, sorunların çözümüne ait görüşlerini dile getirdiği dergi, kitap ve gazetelerle siyasi iktidarı etkileyen TÜSİAD, 1979'da "Hükümet düşüren müessese", 1995 yılında "Güçlü bir hükümet" isteyen grup olarak anılmıştır. Verilen örnekler grubun gücünü göstermesi açısından önemlidir (Aslan ve Gül, 2004: 85-100).

Yapılan araştırma ve elde edilen bulgular da bu gerçekliği desteklemekte ve Bursa'da da BUSİAD, BİSO başta olmak üzere, kentteki baskı gruplarının karar mekanizmalarını etkilediği görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde bazı genelleme ve soyutlamalara ulaşılmış bulunmaktadır. Bu çerçevede bölümün bulgularını özetleyen, belirginleştiren ve kavramlaştıran bir değerlendirme aşağıda sunulmuştur.

SONUÇ

Bursa'da kent siyasetinde elitlerin rolünü ortaya koymak adına yapılan çalışmada öncelikle tarihsel izlekte kentin Osmanlı'dan günümüze geçirdiği sosyo ekonomik dönüşüm incelenmiş, mütegalibeden elite uzanan sürecin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Bursa, Osmanlı'dan günümüze, ticari anlamda her dönem adından söz ettirmiş özel bir şehirdir. Coğrafi konumu, Anadolu yol düzeni içerisindeki yeri, Osmanlı'nın ilk payitahtı oluşu onun dikkat çeken özelliklerindedir. Şehir, Osmanlı sultanlarının bol gelirli vakıflarına dayalı dinsel ve sosyal yapıları ile Doğu Batı ticaretinin yüzyıllar boyunca değişmeyen uğrak noktasıdır. İpek ticareti ile ün yapmış kent, geleneksel Osmanlı düzeninin sosyo kültürel izlerini taşır. Bursa ile ilgili çalışmalar, Osmanlı döneminde şehirde yönetici olarak bulunan görevliler arasındaki eşraf ve ayân denilen grubun, yönetimde hiç küçümsenmeyecek bir payının bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Zenginlikleri ile çeşitli ihtiyaçların karşılanmasında, vergilerin toplanmasında yarar sağlayan ve ağırlıklı olarak ticaretle uğraşan büyük teşebbüs sahipleri, devlet katında itibarlıdır ve toplum içerisinde söz sahibidirler. Bu kişiler zenginlikleriyle politik kuvvete ve din otoritesine dayananlarla beraber, toplumun üst kademesinde yer almışlardır. Osmanlı devleti patrimonial bir yapıdadır, devlet toplumsal ve ekonomik ilişkilerin belirleyicisidir. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş dönemine gelindiğinde ise başat rolü kendi çıkarları ile devlet çıkarlarını örtüşüren bürokratların üstlendiği görülür. Değişimi yaratanlar Batı tarzı toplumsal gruplar değil, bürokratlar grubudur.

Osmanlı toplum ilişkilerinin kapitalist dünya sistemi ile bütünleşmesi 16-19. yüzyıllar arasında gelişen yavaş bir sürecin sonucudur. Bu süreçte mülkiyet ilişkileri yeniden örgütlenmiş, farklı toplumsal katmanlardan gelen seçkin grupları arasındaki mücadele, devlet/toplum ilişkilerindeki dengeleri değiştirmiştir. Süreç Cumhuriyet Türkiye'sinde ulus-devlet yapısının kurulması ve ilerleyen dönemlerde Cumhuriyet ekonomi politikalarının kapitalizme entegre olması şeklinde işlemiştir. Buradaki kırılma noktasının Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması (Balta Limanı Anlaşması) olduğu söylenebilir. Ülkenin zararına olacak, tek yanlı ve bağlayıcı maddelerle işleyen bu anlaşma sonrası, Batılı devletlerden alınan borçlara bağlı

olarak, devlet iç ve dış politikalarını özgürce belirleyemez olmuş, azınlıkların ayrıcalıkları artmış ve Müslüman olmayan azınlıklar dış ticaretin aracıları haline gelmiştir. Oluşan kültürel deformasyon toplumun kendi kendini oryantalize etmesini sağlamış, ülkede var olan az sayıdaki aydın da halkla kopuk, Batı hayranlığı zihniyetinde bir varoluşsal yapı içerisine girmiştir.

Böyle bir zeminde Türklerin ticari anlamda azınlıklarla, Osmanlı Devleti'nin ise Batılı fabrikalarla rekabet etme şansı yoktur. Dolayısı ile millet sistemi temelinde kurmuş olan Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve yönetsel olarak serbest ticaretin koşullarına hızlıca adapte olması beklenemez. Bu saptamadan sonra Osmanlı yönetim yapısının kapitalist gelişmeye uygun olmadığını da belirtmek gerekir.

Var olan sıkıntılı durumun ortadan kalkması emperyalizme karşı duruşu gerektirmiş, ülke Kurtuluş Mücadelesi ile tam bağımsızlığına kavuşmuştur. Ancak geleneğinde Batı tarzı sömürgecilik olmayan Türk toplumsal yapısı Cumhuriyet sonrasında da kapitalist gelişmeye uyum sağlayamamıştır. Bu konu halen güncelliğini korumakta ve aydınlarımızın tartışma konuları arasında yer almaktadır.

Kapitalizm bundan sonraki ekonomik sistemin kaçınılmaz gerçeğidir ve ülkeler kapitalist sisteme yönelik düzenlemelerini gerçekleştirirken, var olan yapısal boşluklar güç ilişkileri üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadi bağımsızlık ve kalkınmanın yapılandırılması sağlanmış, 1923-38 tarihleri arasında çağı yakalamanın adımları atılmıştır. Pek çok devrimin gerçekleştiği bu dönemde ilk girişimcilerimizin ortaya çıktığı görülür. Fakat sistemi tüm unsurları ile oluşturmak, var olan dünya düzeninde (düzenin ekonomik, politik yapısını da kavrayarak) pozisyon almak kolay değildir, nitekim çok partili hayata geçişten 1970'lere dek ülke düzeyinde siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel bütünlük sağlayan makro kurumların (hukuki-kurumsal örgütlenme, piyasa ekonomisi vb.) yetersizliği nedeniyle, oluşan kurumsal boşluğun geniş bir patronaj örüntüsü ile doldurulduğu görülmektedir.

Patronaj sistemi, kaynak dağılımı ve gelir bölüşümü politikalarıyla yakından ilişkilidir. Kimlerin teşvik aldığı, kamusal sübvansiyonlardan kimlerin yararlandığı, devlet yatırımlarının ve desteğinin nerelere yapıldığı gibi sorular var olan sistemle

yakından ilişkilidir. Temelde parti bağlantılı olan sistem, kitle desteğini sağlamaya yönelik bir stratejidir ve bu stratejide milletvekilleri gerekli siyasal desteği almak adına, temsil ettikleri illerden gelen vatandaşlara fiyat politikalarından, devlet-vatandaş ilişkilerine dek aracılık yapar. Karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan ve yapılan destek/hizmet karşılığının, hukuki/kurumsal düzeni zorlayarak ödüllendirildiği, kökenleri Osmanlı dönemindeki "aralık" sistemine dayanan bu (patronaj) yapı popülist partinin kontrolü altında olup, çoğunlukla kamusal kaynaklara yönelmekte ve uygun pozisyon oluştuğunda hakimiyet sağlamaktadır. Konuya elitler açısından bakıldığında elitlerin toplumsal anlamda karar verme sürecine en yakın kişiler olduğu ve bu süreci yönlendirme/şekillendirme araçlarına sahip oldukları ifade edilebilir. Bu nedenle de toplumsal kararlar, elit gruplarının (özellikle anahtar elitler) damgasını taşımaktadır.

Elit ya da seçkin olarak adlandırılan kişilerin Cumhuriyet tarihinin büyük bir bölümünde, en azından 1980'lere dek toplumdaki yeri net olarak belirlenmiş değildir. Sistemik olarak izlenen tutarlı bir kalkınma stratejisi yoktur ve dönem dönem ciddi ekonomik belirsizliklerin yaşandığı görülmektedir. Ancak küresel ekonomiye geçişle birlikte, sınıf çıkarlarını birbirinden farklı olarak tanımlayan çeşitli işadamları grupları, ülkedeki siyasi gelişmeleri etkileyecek şekilde rol almaya başlar ve 1990'lardan sonra küresel sermaye ile bütünleşme arzusundadırlar.

1973 petrol krizi sonucu kapitalist sistemin kâr oranları düşmüş, bu durumun sorumlusu olarak görülen devletin piyasalardan uzaklaşarak sermayenin önünü açması, ona hareket imkânı sağlaması istenmiştir. İşçi sınıfının yarattığı artığa el konulması ve malların serbest dolaşımını sermaye birikim sürecinin ön koşuludur. Özellikle dış borcu yüksek ülkelere dayatılan bu sistemin temeli, devletin iktisadi anlamda zayıflatılması ve toplumun sömürüsüne aracı haline getirilmesidir. Problemlerin çözümü neo-liberal politikalar formülüne bağlanmış, üretimin yerini ise finans almıştır.

Liberal kuramın önemli isimlerinden Hayek'in öncülüğünde geliştirilen ve Washington Uzlaşması adı altında yapılandırılan bu politikalarla, IMF ve Dünya Bankası'nın başı çektiği uluslararası mali kuruluşlar, sermaye odaklı hegemonik bir sömürü sistemi başlatmış, sermayenin serbest dolaşımını sağlamak adına

(uluslararası ekonomik sistemin yürütücüsü olan IMF ve neo-liberal politikaların meşrulaştırıcısı görevi üstlenen DB, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşların yanında TÜSİAD, MÜSİAD gibi) uluslararası ve yerel aktörler ilişki içerisine girmişlerdir. Sistem, merkez ülkelerin çevre ve yarı çevre ülkeleri ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda etki altına aldığı, piyasanın sermaye sahiplerince şekillendirildiği bir çerçevede işlemekte ve çok uluslu şirketler stratejik rol üstlenmektedir. Bu sistemde sermaye dilediği özgürlüğe devlet eliyle kavuşturulacaktır. Ülkemizde 24 Ocak Kararları ile uygulamaya konan neo-liberal politikalar sonucunda ekonominin serbestleşmesi, kamu yönetimi harcamalarının kısıtlanması, doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gibi yapısal reformları içeren pek çok düzenleme gerçekleştirilmiş, 1980'lerde yapısal uyum programı adı altında başlayan yasal düzenlemeler, 2000'li yıllarda da aynı çerçevede devam etmiştir.

Uygulanan politikalarda kentsel mekânlar sermaye birikim sürecinin yeni kaynağıdır. Castells'in Althusserci mekân kuramından yola çıkarak ortaya koyduğu gibi feodalizmde siyasal-yasal olan üretim ilişkileri, kapitalizmde ekonomik olarak oluşmuş ve mekânsal ilişkiler ekonomik yapının egemenliğine girmiştir. Althusser için ekonomi kapitalizmin temel taşıdır ve sürekliliği için mekân vazgeçilmez bir unsurdur. Sermaye kentleşerek varlığını devam ettirecek, kentsel mekânda neo-liberal politikalar üzerinden kurulan iktidar ilişkileri ön plana çıkacaktır. Bu politikalar yerel ve uluslararası sermayenin yapıları çevre üzerindeki birlikteliğinin de zeminini oluşturur.

Bursa kentinde elitlerin neden olduğu değişimin ortaya çıkarılmasını saptamanın bir yolu, kentin geçmişini referans almaktır. Bursa nasıl bir dönüşüm geçirmiştir? Bu değişimin araçları nelerdir?

Lefebvre'ye göre mekân ideoloji ya da siyasetten arındırılmış değildir ve her zaman politiktir. Eleştirel bir mekân biliminde verili mekânın nasıl, hangi stratejiyle üretildiği önemlidir. Dolayısı ile sosyal olan ile mekân etkileşim halindedir ve bu etkileşim çift yönlüdür. Bu açıdan 1980 sonrası değerlendirildiğinde su şehri olan Bursa'nın kaynaklarının yabancı şirketlere pazarlandığı, ovanın kentsel dönüşüm adı altında batonlaştırıldığı, ipek dokuma/ havlu üretimi gibi geleneksel sektörler ile

tarımsal üretimlerin yok olmaya yüz tuttuğu, kaplıcaların yerini yapay ısıtmaların aldığı söylenebilir. Kapitalist gelişme içerisinde kent mekânı metalaştırılmış, malların mekânda üretiminden mekânın kendisinin üretildiği bir aşamaya geçilmiştir. Kentteki çok yönlü tahribat, yarım yüzyıl bile diyemeyeceğimiz kısa bir sürede gerçekleşmiş, binlerce yılda edinilmiş kültür “modernleşmenin, kapitalizmin” etkisiyle bozuma uğratılmıştır.

Çalışmada örneklerini verdiğimiz kent yağması kent elitlerince bazen tek başına, bazen de ortaklaşa gerçekleştirilmiştir. Kente karşı işlenmiş suçlar olarak tanımlayabileceğimiz bu tahribatın ceza yasalarında yeterli karşılığının olmaması, ekonomik suça ekonomik ceza anlayışı ve üst üste gelen af yasaları var olan talanı arttırmış, bu işe girişen sıradan insanları da neredeyse suça teşvik etmiştir. Castells’e göre devlet de toplu ve ucuz ulaşım, eğitim, sağlık, ucuz konut gibi alanlarda kolektif tüketim ihtiyaçlarını karşılayarak emeğin yeniden üretimine olanak sağlamış; emek güçleri ve sermaye arasındaki çelişkilerin yarattığı, sistemi tehdit eden sonuçları yaptığı müdahalelerle önlemeye çalışmıştır. Devlet tarafından sağlanan bu hizmetlerin kendisi de siyasallaşmıştır.

Kentte tahribata yol açanların profilleri incelendiğinde bir kısmının yüz yıllardır kente kök salmış aileler olduğu, diğerlerinin ise yakın zamanda iç ve dış göçle kente gelmiş, maddi güce ulaşıncı dokunulmazlık kazanmış ailelerden oluştuğu görülür. Bu ailelerin önemli bir kısmı bir ya da iki kuşak sonra servetlerini tüketirken, bazıları sermaye birikimini sürekli kılabilmişlerdir. Bu nokta elit döngüsünün de zeminini oluşturmaktadır.

Harvey’e göre modern kentlerin gelişimi, kapitalistlerin kârlarını maksimize etmesinin tarihidir. Dolayısı ile kentler sermaye birikim mantığı çerçevesinde dönüşüme uğramaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında kentlerdeki tahribatı yaratıcıların önemli bir kısmının siyasal partilerde yer aldığı, partilere maddi desteklerde bulunduğu, kendileri ya da yakın çevresindeki kişilerin milletvekili seçildiği, belediye meclislerinde yer aldıkları söylenebilir. Yapılan incelemelerde aynı holding içinde farklı üst düzey yöneticilerin, stratejik olarak farklı partilerin ön sıralarında yer aldıkları görülmüştür. Ayrıca holding yapılanmalarının tarihselliği içerisinde belirli dönemlerde emekli valilerin, emekli üst düzey askerler/polisler ve

MIT müsteşarlarının şirketlerin yönetim kurulu üyelikleri ya da genel müdürlüklerinde bulunduğu bilinmektedir. Bunlara ek olarak en güçlü gruplar en az bir gazete, radyo ve TV kanalına sahiptir. Geçmişte Bursa basını “küçük Babialı” olarak anılmıştır. Bu kişiler gerektiğinde basın organları aracılığı ile süreci yönetmekte, kendilerine karşı çıkanlarla bu yolla başa çıkabilmektedir.

Yerel elitlerin bu yağması, dünyanın en güçlü tekellerinin de Bursa’ya yerleşmesine önayak olmuş, bunlar içinde en güçlüsü olan Cargill onların açtığı yoldan ilerleyerek çok daha büyük bir talanı bütün yargı kararlarına rağmen gerçekleştirmiştir. Yerel elitler başlangıçta bu yabancı yağmaya karşı çıkmalarına rağmen, kendi eylemleri çerçevesinde itirazlarını geri çekmek durumunda kalmış, süreç içerisinde oluşan çatışma ortamı bürokraside meydana gelen döngüsellik koşullarını oluşturmuştur. Yerel elitler imar yönetmeliklerini çiğner ya da değiştirirlerken, küresel elitler tüm yasaları, anayasayı çiğnemiş, hatta meclisten defalarca işledikleri suçları ortadan kaldıran yasaları çıkartmışlardır.

Sosyolojik temelli olan, elitler ve etki mekanizmaları konusundaki hukuki ve siyasi arka plan, gücün elit döngüsündeki etkisini de ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada küresel elitlerin etki gücüyle oluşan döngüde, bürokratik elitler ve kenti müdafa eden siyasal elitlerin etkili olduğu; yerel elitlerin döngü mekanizmasının ise ağırlıklı olarak sektör bazlı olduğu saptanmıştır.

Hukuki ve siyasal kolaylaştırma hamleleri sonucu yerli/yabancı sermayenin kentsel mekânlara yönelmesi ile kamusal yarar gözardı edilmiş, çevre ve yaşam hakları daraltılmıştır. Oysa hukuk bireyleri ve grupları eşitlemekte, devletin yurttaşlarıyla olan ilişkilerini hukuk zemini üzerinde inşa etmesi, toplumsal adaleti sağlamaktadır. Bunun olmadığı bir toplumsal yapı kendi içerisinde parçalanmaya gidecek, özellikle yasalarda yapılan kişilere/kurumlara dair keyfi değişiklikler toplumsal faydayı minimize ederken, demokrasiye olan güvene zarar verecektir.

Harvey, kentsel hak kavramından yola çıkarak kentlerde yaşayan insanların kente dair haklarının neler olduğunu bilme ve onun üzerinde karar sahibi olma hakkına sahip olduğunu ifade etmiş ve bu fırsatı yakalayabilmek için kentleşmeyi ortak amaçlarımızın dışına çıkarmaya çalışan güçlere karşı koymamız gerektiğini

söylemiştir. Touraine ise *“Bir toplum, bütünüyle yıkıcı olarak nitelendirdiği dönüşümler karşısında ayaklanmazsa, kendisini bu dönüşümleri yönetmekten ve kullanmaktan alıkoyar. Önündeki engelleri ve zayıflıklarını, kendisini söz konusu dönüşümlerin akışına bırakarak aşacağını inaniyorsa, hızla tehlikeli bölünmelere doğru koşuyordur”* diyerek eyleme geçmek noktasında Marksist bakışa destek vermiştir.

Touraine bizi şu sözlerle eylemeye çağırır;

“On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupalı düşünürler ve siyasetler, artık Fransız devriminin sonuçlarına değil, sanayi toplumunun ve bu toplumdaki çatışmaların doğuşuna hazırlanmaları gerektiğini anlamak için nasıl büyük çaba göstermek zorunda kaldıysalar, bizler de bugün eğer değişmekte olan bir dünyanın eyleyenleri olmak istiyorsak, güç bir değişimi tamamlamak zorundayız.”

Touraine’in eyleme ve idrak etmeye yaptığı çağrıdan sonra yanıtlamamız gereken soru *“kentsel adaletin sağlanması adına özgürlükçü, eşitlikçi, demokratik ve adil bir toplumu nasıl yaratabiliriz?”* şeklinde tanımlanabilir.

Bu noktada Castells ve Baudrillard’ın medya ve iletişim teknolojilerine yönelişleri yol açıcı olabilir. Mücadelenin dayanışmayı sağlayan itici gücü bilgi sahibi olmak ve çoğalmaktır. Bu noktada **sayısal izin** mekânda örtük olarak bulunan iktidar ilişkilerini yarararak, kentteki egemenlerin politika ve ideolojilerinin izlerini taşıyan kentsel mekânları dönüştüreceğini varsayabiliriz.

Sayısal iz kısaca kişi, kurum ve kuruluşlarının iş süreçlerinde veya gündelik hayatta kablolu-kablosuz haberleşme, bilgisayar gibi araçlarla oluşturduğu veri tabanlı izlerdir. Son teknolojik gelişmelerle, yeni nesil hafıza yongalarında devasa boyutta veri saklanabilir hale gelmiştir. Gelişen teknoloji, artan gezgin (mobil) iletişimle, kurum içi, kurum dışı ve kurumlar arası görüntü kaydedilebilmekte; her an ses, görüntü, konum, bilgi, belge iletişim ve paylaşımı belli ortamlar (platformlar) üzerinden gerçekleştirilebilmektedir. Tüm bu iletişim ve olay kayıtları bilgisayar sunucularında sayısallaşmış içerikleri ile birlikte zaman damgalı olarak kayıt altında tutulmaktadır.

Bilgisayar terminolojisinde "log" olarak adlandırılan bu kütük kayıtları, sayısal izlerin bulunduğu en önemli ortamlardır. Kişi ve kurumlar gerek gönüllü (sosyal medya hesaplarında, elektronik postalarıyla vb.) gerek zorunlu (e-devlet

uygulamaları, internet bankacılık uygulamaları vb.) sayısal izler bırakmakta; büyük veriyi oluşturan sayısal izler, gerektiğinde olumlu ya da olumsuz şekilde, belirlenen amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Büyük veri tabanını elinde bulunduran güç, elde ettiği verileri kentsel haklar, yaşam hakkı gibi insan hayatını daha eşitçi bir platforma taşıyabilecek, daha yaşanılır bir mekân tasavvuru için kullanırsa insanlığın yüzyıllardır karşılaşamadığı gerçek adaletle ilk kez karşılaşma umudu yaratılabilir.

Nitekim, 2006-2016 yılları arasında bir çok ülke ve kuruma ait 10 milyondan fazla sayısal iz ve belgenin dünyaya Wikileaks kurucusu **Julian Assange** tarafından yayınlanması sayısal izin adalet ve paylaşımındaki can alıcı önemini ortaya koymuştur. Devletlere ve kurumlara ait bilgilerin bir şahıs tarafından yayılması, küresel sistemin oyun kurucularını kendilerini koruma güdüsüyle önlem almaya itmiş, Wikileaks olayına yanıt olarak birçok ülkede "kişisel verilerin korunması kanunları" hızlıca yasalaştırılmış, toplumun tepkisini çekmemek toplumsal bir bilinç oluşmasını engellemek için de kişisel verilerin korunması tanımlamasına gidilmiştir. Oysa asıl hedef, sayısal izlerin kontrol dışı ele geçirilmesi ve toplum vicdanına sunulmasının önüne geçilmek istenmesidir.

Tüm bunlar bize, yeni mücadele ve umut alanının teknoloji tabanlı sayısal izleri bulmak ve bunları toplum vicdanına sunmak olduğunu göstermektedir. Bu verileri topluma iletmek ve doğru bir şekilde yorumlamak ve aynı kapsamda kente dair sayısal izlerin benzer şekilde elde edilmesi, yorumlanması, kente ve kamuya etkilerinin duyurulması zaman içerisinde önemli bir mücadele şeklini alabilir. Kente karşı işlenen suçların ortaya çıkarılması yanlış sistem ve uygulamaların durdurulması umudunu içerdiğinden, yeni kamunun inşasının da temel hatta zorunlu argümanını oluşturmaktadır.

Yeni kamunun teknoloji tabanlı olması gerektiği ve bu kapsamda sayısal izleri elde edecek “veri madenciliği”nin ve son olarak verilerin yorumlanması aşamasında "yapay zeka" teknikleri ile algoritma oluşturmanın kullanılması gerektiği söylenebilir. Bu nedenle mücadele örgütlerinin organizasyonunda bilişim teknolojilerine hakim, gönüllü veya profesyonel çalışanlar olmalıdır. Sonuç olarak

konunun interdisipliner olarak çalışılması ve içerisinde bilgisayar teknolojilerini de barındıran bir dizi araştırmaya konu edilmesi önerilebilir. Siyasal iktidarların kentsel örgütlenmeyi, kentsel örgütlenmenin ise insan yerleşimlerini belirlediği bir ortamda, bireyler kendilerini değiştirecek olan mekânsal süreçlerde hak sahibi olmalı ve kentin sahiplerinin elinde bulundurduğu hegemonik gücü kırmalıdır.

KAYNAKLAR

Abacı, Z. D. (2005). Modernleşme Sürecinde Bursa Kentinin Mekânsal ve Sosyal Değişimi, Doktora Tezi, *UÜ. Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Bursa, s.205-206.

Acar A. ve Şahin M. (Eylül 2009). "Kamu Müdahalelerine Dönüş: Yeni Dönemin Manifestosu Ne Olacak", *Uluslar arası Davraz Kongresi Küresel Diyalog*, Isparta, s. 77-102.

Açıkgöz, Ö. (2007). Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi. Sosyoloji Konferansları. 35. s. 57-83.

Ağcakaya, S. ve Berkay, F. (29-31 Mayıs 2014). "Türkiye'de Belediyelerin Borç Yapısının İncelenmesi: 1980-2013", *2.Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışları*, Isparta, s. 2689-2722.

Ahmad, F. (2019). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Akdoğan, G. (1997). "Bursa'da Sanayileşme Ve Kentleşme Politikalarının Geleceğine Dönük Kısa Bir Analiz", *Bursa'da Sanayileşme Ve Çağdaş Kentleşme Sempozyumu*, Bursa, s. 179-185.

Akın, E. (2007). Kentsel Gelişme ve Kentsel Rantlar, Doktora Tezi, *A.Ü. Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Ankara,

Akıncı, Müslüm (1996). *Oluşum Ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku*. İzmit: KKK.

Akkılıç, Y. (2002). Bursa, s. 278-375. Cilt: 1. *Bursa Ansiklopedisi*. No: 3. İstanbul: BURDEF.

Akkılıç, Y. (2002 b). Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi. *Bursa Defteri Dergisi*. s. 41-85. Sayı: 13. Bursa.

Akkuş, T. (2010). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*. İstanbul: Libra.

Akkuş, Y. ve Menteş, A. S. (Ekim, 2018). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma". *İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.5(2). s. 169-186.

Aksoy, C. ve Danış, D. (2011). Küreselleşme ve Kent. Ö. Adadağ ve C. Yıldızcan (Der.). *Küreselleşme ve Demokrasi*. (s. 131-173). Ankara: Dipnot.

Akşin, S. (2003). *Kapitalistleşmenin Geliştirilmesi*. S. Akşin, B. Tanör ve K. Boratav (Haz.). Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980. (s. 56). İstanbul: Milliyet.

Alada, A. B. (2008). Yerel Yönetim Anlayışındaki Değişimler ve Türkiye'deki Yansımaları. R. Günlü (Der). *Devlet ve Semayenin Yeni Biçimleri*. (s. 269-301). Ankara: Dipnot.

Alankuş, S. (2000). *Yerellik(ler), Yerelliğin İmkânları ve Yerel Medya*. E. F. Keyman, A. Y. Sarıbay (Der.). *Global Yerel Eksende Türkiye*. (s. 295-330). İstanbul: Alfa.

Alpay, H. R. (5-7 Nisan, 2007). "Globalleşen Dünyada Bursa Tekstil Sektörü", *Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu*, Bursa, s. 86-72.

Altınöz, Y. (2011). *Örnek Girişimcilerimiz*. Bursa: Akmat Akınoğlu.

Altınöz, Y. (2015). *Cesur Yürekler*. Bursa: Seçil Ofset.

Altınöz, M. Ö. (2017). *Sanayileşme ve Modernizm*. Ankara: Nobel.

Altun, Ş. (2010). *Öncü Girişimciler, Türkiye'nin İlkleri*. Ankara: Elma.

Altun, M. (Ocak, 2017). Rekabetçi Sektörler Programı İle 81 İilde Katma Değer, *BTSO Ekonomi: Bursa Ekonomisinin Gurur Gecesi*. Sayı: 331. s. 72-75.

Alver, K. (2012). "Kent İmgesi", K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi*, (s. 9-31). Ankara: Hece.

Arabacı, A. (23 Eylül 2013). "Türkiye'de Çevre Hakkının Kullanılması", *Marmara Üniversitesi Çevre Hakkı Uluslararası Toplantısı*, İstanbul.

Arda, E. (Ed.). (2003). *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*. İstanbul: Alfa.

Aren, S. (1984). *100 Soruda Para Ve Para Politikası*. İstanbul: Gerçek.

Arendt, H. (2013). *İnsanlık Durumu*. B. S. Şener (Çev). İstanbul: İletişim.

Arık, M. (2007). "Bursa'nın Kentleşme Politikaları ve Yerel Yönetimler", *Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu*, Bursa, s. 15-16.

Arıkan, M. (2015). Immanuel Wallerstein: Bağımlı Devlet Eleştirisi Üzerinden Devlet Bağımlılığını Aşma Kalkışması Olarak Dünya Sistemler Kuramı. *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar II*. H. O İnce (Ed.). (s. 345-401). Ankara: Doğu Batı.

Arlı, A. (2012). Şehir Sosyolojisi: 1970 Öncesi Tartışmalar Hakkında Bir Yeniden Değerlendirme. K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi*. (s. 107-149). Ankara: Hece.

Arpacı, I. (2018). Türkiye'nin Din Politikaları. *Türkiye'de Devlet Politikaları*. I. Arpacı ve O. Ağır (Ed.). (s. 25-38). Ankara: Nobel

Arslan, A. (2001). Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 2. s. 5-16.

Arslan, A. (2003). Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. s. 115-135.

Arslan, A. (2006). Sınıf Teorisinin Açmazları ve İktidar Analizinde Bir Alternatif Olarak Elit Teorisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:16. Sayı:1. s. 363-382.

Arslan, A. (2007). *Elit Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix.

Arslan, M. (2015). Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu. *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi. Cilt:13. Sayı:50. s. 76-95.*

Aslan, S. ve Gül, C. (2004). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları. *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, s: 85-100.*

Aslan, T. V. ve Hırka, E. (13-15 Kasım 2015). "*Batıya Doğru Büyüyen Kent Bursa: 1960 Yılından Günümüze Çağdaş Konut Mimarisindeki Mekânsal Değişimler*", Uluslararası Nilüfer Sempozyumu, Bursa, s. 109-130.

Aslan, V. T. (2016). Geleneksel Osmanlı Kentinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sanayi Kenti Bursa'ya: Mekânsal Dönüşümler. Kağıtçıbaşı ve Yaşar (Ed.). *Bursa'nın Ekonomik Tarihi 1960-2014, Cilt:3, (s. 33-60).* Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Aslanoğlu, R. A. (1999, Haziran). Bursa’da Kentleşme Süreci, Bursa Tartışmaları-2. *Bursa Defteri, s: 17-23*

Aslanoğlu, A. R. (2000 a). Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme. Keyman ve Sarıbay (Ed.). *Global Yerel Eksende Türkiye.* (s. 331). İstanbul: Alfa.

Aslanoğlu, A. R. (2000 b). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme,* Bursa: Ezgi.

Ataay, F. (2001). Türkiye Kapitalizminin Mekânsal Dönüşümü. *Praksis 2, s. 53-96.*

Atman, T. (2018). "*Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Süreci*", Yayınlanmamış makale.

Aydoğan, M. (2010). *Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma.* İzmir: Umay

Aydoğan, M. (2018). *Türkiye Üzerine Notlar (1838-2018),* Ankara: Galeati.

Aytaç, Ö. (2007). Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:17. Sayı:2. s. 199-226.*

Ayyıldız ve ark. (2016). 6360 Sayılı Büyükşehir Yasasının Kırsal Kesime Olan Etkileri. *Nevşehir Bilim Ve Teknoloji Dergisi TARGİD Özel Sayısı. s. 280-285.*

Bağbancı, Ö. (20-22 Ekim 2005). " Ahilik ve Bursa Çarşısı", *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu* , Bursa, s.35-48.

Bal, E. (2011). Türkiye'de 2000 Sonrası Neoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler Ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği, Doktora Tezi, *DEÜ. Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir*

Bal, H. (2014). Siyaset Teorisinde Otorite Kavramı. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/2 Winter. p. 247-255.*

Bal, H. (2015). *Kent Sosyolojisi. Bursa: Sentez.*

Balaban, O. (2016). İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifini. *İnşaat Ya Resulullah. (s.17-32) Tanıl Bora (Der). İstanbul: İletişim.*

Barkley, R. (1955). "The Theory of the Elite and the Mythology of Power." *Science & Society 19, no:2 s:97-106*

Barry, P. B. (2012). *Modern Siyaset Teorisi. Ankara: Liberte.*

Baudrillard, J. (2017). *Can Çekişen Küresel Güç. Ankara: Doğu Batı.*

Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme. İstanbul: Ayrıntı.*

Bayrak, S. (2000). Yönetimde Bir İhmal Konusu Olarak Güç Ve Güç Yönetimi I. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi. Cilt: 5. Sayı: 2. s. 21-34*

Bayrak, S. (2001). Yönetimde Bir İhmal Konusu Olarak Güç Ve Güç Yönetimi II. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi. Cilt: 6. Sayı: 1. s. 23-42*

Baytal, Y. (2007, Kasım). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 40, s. 545-567*

Bebek, H., Uygun U. ve Rodoplu, S. (Mart 2009). "Kentsel Dönüşüm ve Uygulamaları", *TMMOB Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Bursa, s. 26-40.*

Begel, E. E. (1996). Kentlerin Doğuşu. *Cogito. Sayı:8. s. 7-16.*

Belge, B. (2017). İlk Şehirler ve Ortaya Çıkışları. Özdemir, Sarı ve Uzun (Der.). *Kent Planlama. (s. 37-68).Ankara: İmge.*

Berber, G. (2012). 1960-2000 Döneminde Türkiye'de Elit Zihniyeti. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi. Cilt: 7. Sayı: 3. s. 117-134.*

Berber, G. (2012a). Türkiye'de Sosyal Tiplerin Evrimi ve 1980 Sonrasında Seçkinlerin Kültürel Dönüşümü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi. Sayı: 4. s. 1-12.*

Benevolo, L. (2006). *Avrupa Tarihinde Kentler.* İstanbul: Literatür.

Berghorn, D. (2010). *Dünya Tarihi.* İstanbul: NTV.

Berkes, N. (2013). *Türkiye İktisat Tarihi.* İstanbul: YKY.

Bıçkıcı, D. (2006/2). Harvey ve Castells'de Kent Sorunsalı: Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları. *U.Ü. Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 11. s. 111-130.*

Boloch, M. (2014). Feodal Toplum. M. Fırat (Çev.). İstanbul: İslık.

Boockin, M. (1999). *Toplumunu Yeniden Kurmak.* K. Şahin (Çev.). İstanbul: Metis.

- Bora, T. (2016). Türk Muhafazakârlığı ve İnşaat Şehveti: Büyük Olsun Bizim Olsun. T. Bora (Der). *İnşaat Ya Resulullah*. (s. 9-15). İstanbul: İletişim.
- Boratav, K. 2003 (1). İktisat Tarihi (1908-1980). S. Akşin vd. (Haz.). *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*. (s. 297-379). İstanbul: Milliyet.
- Boratav, K. 2003 (2). İktisat Tarihi (1981-2002). S. Akşin vd. (Haz.). *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1980- 2003*. (s. 187- 243). İstanbul: Milliyet.
- Boratav, K. (2004). *Yeni Dünya Düzeni Nereye?* Ankara: İmge
- Boratav, K. (2013). Toplumsal Sınıflar. G. Atılğan, E. A. Aytekin (Der.). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. s. 29-40. 3.Basım. İstanbul: Yordam.
- Bottomore, B. T. (2014). Marksizm ve Sosyoloji. T. Bottomore ve R. Nisbet (Der). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. (s. 143-173). M. Tuncay, A. Uğur (Yayın Haz.). İstanbul: Kırmızı.
- Bozağaçlı, S. (2010). *Tarihsel Süreçte Paradigmal Dönüşümler*. Bursa: Ekin.
- Bozkurt, V. (2011). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin.
- Boztemur, R. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde Ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Cilt:9. Sayı:9. s. 79-110. Ankara: OTAM.
- Bölük, İ. (2017). *Muktedirlerle Dans: Cargill*, Konya: Dizgi.
- Börklüoğlu, L. (2019). *Tanzimattan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*. Bursa: Dora
- Braudel, F. (2014). *Uygurlıkların Grameri*. M. A. Kılıçbay (Çev). Ankara: İmge.
- Budak, Ö. (2015). *Türkiye'de Kapitalist Yöneticiler Sınıfı*. İstanbul: Ayrıntı.
- Buğra, A. (2013). *Kapitalizm Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim.
- Buğra, A. (2013). *Devlet ve İşadamları*, Fikret Adaman (Çev), İstanbul: İletişim.

Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2014). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim.

Bulut, T. (2007). *Bursa Mevcut Durum Raporu Gündem 21. s. 1-279*. N. H. Erbey Kuşku (Ed.). Bursa: Büyükşehir Belediyesi.

Bumin, K. (1990). *Demokrasi Arayışında Kent*. İstanbul: Ayrıntı.

BTSO Bursa'nın Yabancı Yüzü (2006). Bursa Yabancı Sermaye Envanteri. ISBN: 978-9944-60-123-8, Bursa: BTSO

Büyükcivelek, A. B. (2017). Tarih İçinde Kent. S. Özdemir vd. (Der.). *Kent Planlama*. (s. 69-93). Ankara: İmge.

Can, A. (Aralık, 2005). Yok Olmaya Yüz Tutan Bursa Estetiği Üzerine. *U.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi. Cilt: XXIV. Sayı: 2. s. 84-99*.

Caner, C.(2010). Paradigma Dönüşümü İçinde Kentin İşlevi Ve İktidarla İlişkisi. Elif Karakurt Tosun (Ed.). *21. Yüzyıl Kentleri*. (s. 285- 341) Bursa: Ekin.

Canpolat, E. (1999, Haziran). Bursa'da Kentleşme Süreci. Bursa Tartışmaları-2, *Bursa Defteri*, s: 23-25

Cansız, M. (Temmuz 2013). Türkiye'de Girişimciliğin Gelişimi. *Türkiye'nin Yenilikçi Girişimcileri- Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Geliştirme ve Girişimcilik Daire Başkanlığı. Yayın No: 2850*. (s. 34-36). Ankara: TC Kalkınma Bakanlığı.

Cantürk, E. (Ocak- Mart 2016). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Konut Sorunu ve Konut Politikalarının Gelişimi. *Altüst Mimarlık Dergisi. Sayı: 18. s. 28-31*

Carnoy, M. (2001). Gramsci ve Devlet. *Praksis (3)*. s. 252-278.

Carreras, İ. Y. (2013). Küresel Eşitsizlikler ve Yönetişim Sorunları. F. Şenses, Z. Öniş, C. Bakır (Der.). *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen* (s. 91- 118). İstanbul: İletişim.

Castells, M. (2014). *Kent, Sınıf, İktidar*. Ankara: Phoenix.

Cem, C. (Mart 1976). Yönetime Çevresel Yaklaşım. *Amme İdaresi Dergisi*. s: 1. s. 3-30.

Cengiz, İ. (2014). *Yaşayan Müze Bursa*. Bursa: Büyükşehir Belediyesi.

Cengiz, K. (2013). *"Yav İşte Fabrikalaşak" Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri/ Hacılar Örneği*, İstanbul: İletişim.

Chen, J. C. (2004). Küreselleşme: Emperyalizmin Yeni Yüzü. N. Welton, L. Wolf (Der). *Küresel Başkaldırı*. (s.122-125). A. E. Savran (Çev.). İstanbul: Aykırı/ Güncel.

Childe, G. (2006 b). *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık.

Childe, G. (2014). *Tarihte Neler Oldu?* İstanbul: Kırmızı.

Corrigan P., Ramsay H. ve Sayer D. (Yaz, 2001). Üretim İlişkisi Olarak Devlet. *Praksis 3*.

Coşkun, B. (11-13 Ekim 2012). Şehirdeki Başkaları. *II. Uluslararası Felsefe Kongresi: Şehir ve Felsefe*, s. 47-48.

Croix, G. E. M de Ste (2014). Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi, Ç. Sümer (Çev.). İstanbul: Yordam.

Çakar, N. (2014). Kent, Kamusal Alan ve Anıt Heykel İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi GSF Sanat Dergisi* (26).s. 37-54.

Çalışkan, V. ve Akbulak, C. (2010). *Bir Gecekondu Araştırması: Bursa Kenti Uludağ Yamaçları*, İstanbul: Santay

Çam, Ç. A. (2014). Yönetişim'in Türkçe Sertüveni. N. E. Erkan vd. (Haz.). *Şehir Kavramlarının Yolculuğu*. (s. 198-240). İstanbul: İdeal Kültür.

Çamlıbel, D. (2010). Pierre Bourdieu: Düşünümsellik, Habitus, Entelektüeller. H. O. İnce (Ed.). *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*. (s.387-427) Ankara: Doğu Batı.

Çelikkaya, F ve Yayar, R. (2017). Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Etkinlik Analizi. F. Beşel ve F. Yardımcıoğlu (Ed.). *Yerel Yönetimler Üzerine Seçme Yazılar*. (s. 53-94). Sakarya: Beşköprü.

Çetin, M. Ş. (2008). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelere Olası Etkileri: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *SDÜ. Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Isparta s.102-103.

Çetin, S. (2010). Türkiye'de Kamu Yönetimi Reform Sürecinin Değerlendirilmesi: Aksayan Ve İşleyen Yönler. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt:19. Sayı:3.* s 23-38.

Çiçek, Y. (Nisan 2014). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yerel Yönetimler. *K.S.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt:1. Sayı:1.* s. 53-64.

Çiftçi, Ö. F. ve ark. (31 Mayıs 2016). *Bursa Orta Yüksek ve Yüksek Teknolojinin Kapısının Aralıyor*, İstanbul: İstanbul.

Çoban, F. (2010). Emekten Eyleme: Hannah Arendt. . H. O. İnce (Ed.). *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*. (s.92-137). Ankara: Doğu Batı.

Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Konut Politikaları. *A.Ü.SBF Dergisi. Cilt: 67. No: 3.* s. 75-108.

Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (I. Ergüden Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi*. M. A. Kılıçbay (Çev. ve Ed.). Ankara: İmge.

Debord, G. (2016). Toprağın Düzenlenmesi. A. Ekmekçi, O Taşkent (Çev.). *Gösteri Toplum*. S. 127-134. İstanbul: Ayrıntı.

Delican M. (2000). "*Elite Theories Of Pareto, Mosca And Michels*", Sosyal Siyaset Konferansları.

Demir, Ş. ve Sesli, M. (Temmuz-Ağustos-Eylül 2010). Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Kökeni: (1920-1950). *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi. Sayı:21. s. 1-12.*

Demirağ, B. (2000). *Manolya Ağacının Kökleri*. İstanbul: Graphis.

Demirkan, T. (1996). Kent ve Kültürü. *Cogito. Sayı:8. s. 17-22.*

Dinler, D. (2009 a). Bu Sayıda. *Praksis (9). s. 5-16.*

Dinler, D. (2009 b). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis (9). s. 17-54.*

Dodd, C. H. (2016). Türkiye Cumhuriyeti. Heper ve Sayarı (Der.) *Dünden Bugüne Türkiye (ss. 71-85)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Doğan, A. E. (Bahar, 2001). Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu. *Praksis (2). s. 97-124*

Doğan, A. E. (2013). İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci. Uzel ve Duru (Der.), (2002-2009) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: phoenix ,

Dostoğlu, N. (2010). Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi Ticaret Aksı. N. Dostoğlu, N. Gürsakal, H. B. Öcalan, A. Elbas (Ed.). *Çarşının Öyküsü Bursa. s. 234-241*

Dostoğlu, N. (2009 b). "Modernleşme Döneminde Bursa'daki Kentsel Gelişme", Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı, C. Çiftçi (Ed.), s. 11-30. Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

Duman, M. Z. (2011). Neo-liberal Küreselleşmenin Zaferi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. Cilt 8. Sayı:1. s. 666-700.*

Dumont, P. ve Georgeon, F. (1996). Sunuş. P. Dumont ve F. Georgeon (Ed.). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri. (s. vii-xii)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Dündar, B. (2007). Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi, A. Ü. *Türkiye İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Ankara

Dural, B. (2012). Antonio Gramsci ve Hegemonya. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN:1304-0278. Cilt:11, Sayı:39. s. 309-321.

Durdu, Z. (2009) Türkiye’de Küreselleşmenin Siyasal- Kültürel Etkileri, Doktora Tezi, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.

Duru, B. (2001). Gökdelenler ve Kent. *Prof. Dr. Cevat Geray’a Armağan*. (s. 331-362). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı

Duverger, M. (2011). Siyaset Sosyolojisi. Ş. Tekeli (Çev.). İstanbul: Varlık.

Eco, U. (Ed.). (2014). *Ortaçağ*. İstanbul: Alfa Tarih.

Ekici, Y. (2012 a). Bursa Ovasının Kaybedilme Sürecini Neoliberal Kentleşme Pratiği Üzerinden Tartışmak: Yeşil Şehir Örneği, Bitirme Tezi, *DEÜ.Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, İzmir, s.143-144.

Ekici, Y. (9 Kasım 2012 b). "*Neoliberal Politikalar Ekseninde Doğal Çevre Üzerinde Yaşanılan Mekânsal Değişim Ve Dönüşüm: Bursa "Yeşil Şehir" Örneği*", Dünya Şehircilik Günü 36. Kolokiyumu Bildirisi, Ankara: Gazi. s. 807-824.

Ekiz, E. (2007). "Sağlıklı Kent Planlama Kavramı ve Bursa", *Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu*, Bursa, s. 17-22.

Ekzen, N. (2008). *Türkiye Kısa İktisat Tarihi: 1946'dan 2008'e*. Ankara: ODTÜ.

Elässer, J. (2013). *Ulusal Devletin Yıkımı ve Sol Tavrı*, V. Ataman (Ed.), İstanbul: Kaynak.

Eliade, M. (2014). *Dinler Tarihine Giriş* (M. S. Aydın, Çev.). İstanbul: Kabcacı.

Enginalp, F. (2004) *Marmara Bölgesi ve İlimiz Bursa*, Bursa: Alp.

Eraslan, C. (1998) Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi, *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 22, s.141-157.

Eraydın, A. (2001). Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler. *Cevat Geray'a Armağan*. (s. 363-392) Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı

Erbaş, H. ve Soydemir, P. (2011). Sermaye Hareketleri ve "Küresel Kent" Olma Yolunda İstanbul-lar. S. Şahinkaya, N. İ. Ertuğrul (Ed.). *Bilsay Kuruç'a Armağan Kitabı*. (s. 635-676). Ankara: Mülkiyeliler Birliği.

Erder, S. ve İncioğlu, N. (2004). Yerel Politikanın Yükselişi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deneyimi 1984-2004.S. İlkin, O. Silier ve M. Güvenç (Ed.). *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*. (s. 539-558). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yurt.

Ergenç, Ö. (2014). *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ergil, D. (1995). Çokkültürlülük, Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Sayı:1. S. 201-208.

Eriçok, A. (2014). Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde 16. Yüzyıldan Günümüze Ticari Fonksiyonların Değişimi. *TMOBB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi*. 24/3. s. 173-181.

Erkan, N. E. (2014). Şehircilik Kavram Kümesinin Evrimi.N. E. Erkan vd. (Haz.). *Şehir Kavramlarının Yolculuğu* (s. 281-301). İstanbul: İdeal Kültür.

Erkan, N. E. ve Özhabeş, H. (2014). "Şehir"den "Kent"e Kavramlarda Farklılaşma.N. E. Erkan vd. (Haz.). *Şehir Kavramlarının Yolculuğu*, (s. 155-197). İstanbul: İdeal Kültür.

Eroğlu, E. (2011). Sermaye Birikim Süreci, Toplumsal Yapılarda Dönüşüm ve Sosyal Hakların Metalaşması. *Bilsay Kuruç'a Armağan Kitabı*. (s. 699-718). Ankara: Mülkiyeliler Birliği.

Eroğul, C. (1996). *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, Işık Kansu (Der.). Ankara: İmge.

Erol, N. (Haziran 2018). Şeker ve Cargill. *Teori Dergisi*. s. 57-60.

Ersoy, M. (1997). İmar Planı Değişiklikleri ve Yargı Denetimi.ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi. (17: 1-2). s. 53-73.

Ersoy, M. ve Şengül, T. (Mart, 1998). "*Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler*", 1997 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı, s. 135-139. TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Yayın No: 209, Ankara.

Ertuna, Ö. (Nisan 2006). "*Yeni Dünya Düzeni: Küreselleşme*", MUFAD Journal, Sayı:30, Bursa.

Ertürk, H. (1994). *Bursa'da Sosyo Ekonomik Değişim ve Hava Kirliliği Sorunu*, Bursa: BUSİAD.

Ertürk, H. (2012). *Çevre Bilimleri*. Bursa: Ekin.

Ertürk, H. ve Sam, N. (2011). *Kent Ekonomisi*. Bursa: Ekin.

Esgin, A. (2008). *Antony Giddens Sosyolojisi*. Ankara: Anı.

Etzioni, E., Halevy "*Democratic-elite Theory: Stabilization versus Breakdown of Democracy*."European Journal of Sociology / Archives Européennes De Sociologie / Europäisches Archiv Für Soziologie 31, no. 2 (1990), □pp: 317-350, Cambridge University Press.

Falay, N.(2/2014). Kamusal Alanın Oluşumu, Dönüşümü ve İktisadi Boyut. *Journal of Life Economics*. (s. 51-70). e-ISSN:2148-4139.

Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı'da Kentler Ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat Ve Gıda Üretimi 1550-1650*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Florida, R. (2017). *Yeni Kentsel Kriz*. D. N. Özer (Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.

Gencelli, L. (2009 a). "Medya Kimin Aracı", *TMMOB Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu*, Bursa, s.239-246.

Gencelli, L. (2009 b). "Tehdit Altındaki Uludağ", *TMMOB Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu*, Bursa s. 225-231.

Genç, M. (1999). 19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler. *Divan Dergisi*. Sayı:6. s. 1-8.

Genç, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken.

Giddens, A. (1992). *Max Weber Düşüncesinde Siyaset Ve Sosyoloji*. (A. Çığdem, Çev.). Ankara: Vadi.

Giddens, A. (2005). *Çağcıl Örgütler*. (H. Özel vd., Çev.). *Sosyoloji*. (s. 342-368).Ankara: Ayraç.

Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet Ve Şiddet*. (C. Atay, Çev.). İstanbul: Kalkedon.

Giddens, A. (2013). *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. (Ü. Y. Battal, Çev.). Ankara: Siyasal.

Giddens, A., Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Ankara: Phoenix

Gombrich, E. H. (2016). *Dünya Tarihi*. (A. Mumcu, Çev.). İstanbul: İnkılap.

Göney, S. (2017). *Şehir Coğrafyası II*. M. Bayartan (Ed.). İstanbul: Beta.

Gramsci, A. (2016). *Modern Prens*. M. Aysel (Çev.). İstanbul: Siyah-Beyaz

Güçlüay, S. (2001). Ortaçağda Ticari Müesseseler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:11. Sayı:2. s. 295-304.

Gül, M. (2009). Marksizmi Nasıl Algılamalı. S. Öztürk (Haz.). *Marksizm Tartışmalarına Marksist Bakış*. s. 65-73. İstanbul: Sorun.

Gülek, Harun (2011). *Belediye İhale Dalavereleri*. İstanbul: Togan Yayıncılık.

Güler, B. A. (Temmuz 1997). Küreselleşme Ve Yerelleşme: Yerel Altyapı Sektörü. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. (s. 62-77). Cilt:6. Sayı:3. Ankara.

Güler, B. A. (Mart-Nisan 1999). "Yerel- Küresel: Dış Kredilerin Yürütme Gücü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı:215, Ankara. s. 130.

Güler, B. A. (2005). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*. İstanbul: İmge.

Güler, B. A. (2013). *Türkiye'nin Yönetimi*. Y. Alogan (Ed.), Ankara: İmge.

Güler, E. (24-27 Eylül 2009). "Son Küresel Kriz Bağlamında Bir Değerlendirme: Yerleşik İktisatta Reform Mu?, Dönüşüm Mü?" *Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, s. 128-146.

Güler, M. (Ocak-Mart 2011). "Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara. s. 49-71.

Güllüpnar, F. (2011). Türkiye'de Kentleşme Deneyimi II: 1980 Sonrası. F. Güneş (Ed.). *Kent Sosyolojisi*, (s. 252-282). *Yayın No: 2418*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Güllüpnar, F. (2011). Kent Kuramları. F. Güneş (Ed.). *Kent Sosyolojisi*, (s. 50-83). *Yayın No: 2418*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gümüş, A. T. (24-27 Eylül 2009). "*Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*", Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta. s. 147-169.

Günay, N. (2005). *XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri*, Ankara: Ocak.

Gün ve Günlü (2017). Bursa'da Kent ve Siyaset İlişkisinin Analizinde Dinamik Elit Yaklaşımı. Yayınlanmamış makale.

Günlü, R. (2008). Devlet, Sermaye ve Emek. R. Günlü (Der.). *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri*, s. 37-74. Ankara: Dipnot

Günlü, R. (2013). AKP ve Eğitimin Siyasal Sosyolojisi. Uzgel ve Duru (Der.), (2002-2009) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Blançosu*, (s. 720-740), Ankara: phoenix

Günlü, R. (2014). Katılma Ve Sıvılaşma Diyalektiği Olarak Devlet. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi. Cilt:12. Sayı: 47.* s. 10-60

Günlü, R. ve Gün, G. (2017). "*Bursa'da Kent ve Siyaset İlişkisinin Analizinde Dinamik Elit Yaklaşımı*", Yayınlanmamış makale.

Gürsakar, N (2016). Bursa'nın 250 Büyük Firmasının Ciro Değerleri Ölçüsünde İncelenmesi. E. Kağıtçıbaşı ve E. Yaşar (Ed.). *Bursa'nın Ekonomik Tarihi 1960-2014.* s. 211-226. Cilt:3, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Güven, A. B. (2013). IMF, Dünya Bankası ve Küresel Kriz: Yeni Dengeler, Eski Yönelimler. F. Şenses, Z. Öniş ve C. Bakır (Der.). *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen.* (s. 41-64). İstanbul: İletişim.

Güzel, K. (2015). Sanayi ve Ticaretin Lideri "Bursa". Bursa: Reklamland.

Hague R. ve Harrop, M. (2016). *Siyaset Bilimi: Karşılaştırmalı Bir Giriş*. (İ. Yıldız, S.Torlak ve İ.Çetin, Çev.). Ankara: Dipnot.

Hales M., King S. ve Pena A. M. (2010). *"The Urban Elite"*, Chicago: A. T. Kearny.

Harvey, D. (1993). Esneklik: Tehdit Mi, Yoksa Fırsat Mı? *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı: 56-6. s. 83-92

Harvey, D. (2002). Sosyal Adalet, Postmodernizm ve Şehir. A. Alkan, B. Duru (Der. ve Çev.). *20. yüzyıl Kenti*. (s. 215-248). Ankara: İmge.

Harvey, D. (2002 b). *The Art of Rent: Globalization, Monopoly and the Commodification of Culture*, *Socialist Register*, 38, s. 7.

Harvey, D. (2009). *Sosyal Adalet ve Şehir*. İstanbul: Metis.

Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. İstanbul: Metis.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Sel

Harvey, D. (2015 b). *Sermayenin Mekânları*. İstanbul: Sel.

Hatt, P. K. ve Albert J. R. Jr. (2002). Kentsel Yerleşimlerin Tarihi. B. Duru ve A. Alkan (Der. ve Çev.). *20. Yüzyıl Kenti*. (s. 27-36). Ankara: İmge.

Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. (Çev.). Kaan H. Ökten, İstanbul: İdil.

Helvacioğlu, E. (2013) Marx'ın Kuramının Sırrı. *Marksizmin Başyapıtları 19. Yüzyıl. Sayı: 107. s. 4-7*

Heper, M. (2012). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı.

Heywood, A. (2012). Devlet. (H. Özler, Çev.). *Siyasetin Temel Kavramları*. (s. 29-32). Ankara: Adres.

Heywood, A. (2015). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. (A. K. Bayram vd., Çev.), Ankara: Adres.

Heywood, A. (2016). *Küresel Siyaset*. (N. Uslu ve H. Özdemir, Çev.). Ankara: Adres.

Higley, J. and Pakulski, J. (2000). "Elite Theory versus Marxism: The Twentieth Century's Verdict"*Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 37, no. 1 (139) (2012), Leibniz Institute for the Social Sciences.

Higley, J. & Pakulski, J. (2012). Paretos Theory of Elite Cycles. In. J. V. Femia & A. Marshall (eds.), *Vilfredo Pareto: Beyond Disciplinary Boundaries*.

Higley, J. and Burton, M. (2006). *Elite Foundations of Liberal Democracy*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Hobsbawm, J. E. (2016). *İlkel Asiler*. İstanbul: İletişim.

Hobsbawm, J. E. (2006). *Geleneğin İcadı*. İstanbul: İletişim.

Hoell, G. (1975). *Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı*. (A. Doğkan Çev.). İstanbul: Bilim Yayınları.

Holton, R. J. (1999). *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*. (Ruşen Keleş Çev.). Ankara: İmge.

Horowitz, I. L. (1981). "C. Wright Mills's Power Elite: A Twenty-Five-Year Retrospective." *The Antioch Review* 39, No: 3.

Huot, J.L., Thalmann, J.P. ve Valbelle D. (2000). Dünyanın İlk Kentleri. (A. B. Girgin Çev.). *Kentlerin Doğuşu*. (s. 11-19).Ankara: İmge.

Işık, Ş. (2005). Türkiye'de Kentleşme Ve Kentleşme Modelleri.*Ege Coğrafya Dergisi*.14. s.57-71

İlkme, M. (2009). "Bursa'da Yaşanan Üst Ölçekli Plan Sorunları", *TMMOB Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu*, s.1-9.Bursa

İnalcık, H. (07-08 Nisan 2007). "Kent, Kentli ve Tarih", C. Çiftçi (edit), Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı, s. 11-45. Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

İnalcık, H. (2011). 15. Ve 16. Yüzyıllarda Bursa'da Sanayi Ve Ticaret. *Çarşının Öyküsü*. (s. 134-140). İstanbul: Mega

İnalcık, H. (2012 c). Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları, Hazırlayan: Yusuf Oğuzoğlu, Bursa Kültür A. Ş., Bursa.

İnan, H. (Güz, 1983). Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme. *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı: 23. s.9-39

İnce, M. (2017). Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 19 Sayı: 1, s. 294-319.

İşbir, E. (1991). *Şehirleşme ve Meseleleri: Çevre, Mesken, Yönetim*, Ankara: Gazi Büro.

İyibozkurt, E. (2002). "*Bursa'da sanayinin geleceği*", *Bursa Defteri Dergisi*, s.14-17. Sayı: 13, Bursa.

İyiekici, B. (2010). Marksist Devlet Kuramına Doğru: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme. H. O. İnce (Ed.). *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*. (s.302-335). Ankara: Doğu Batı.

Kağıtçıbaşı E (25-27 Eylül 1997). "Bursa'nın Sanayileşme ve Kentleşme Sürecine Tarihi Perspektiften Bir Bakış: Türk Sanayine Hayat Veren Altın Şehir Bursa", *Bursa'da Sanayileşme Ve Çağdaş Kentleşme Sempozyumu*, s. 7-19. Yayın No:197, Bursa: MMO.

Kağıtçıbaşı E. ve Yaşar E. (2016 a). Bursa'nın Sanayi Kenti Olmasının Nedenleri. *Bursa'nın Ekonomik Tarihi 1960-2014*. s. 15-27. Cilt:3. Bursa: Uludağ Üniversitesi

Kağıtçıbaşı, E. (2016 b). "Bursa'nın Sanayi Kenti Olma Serüveni", N. Özdemir, V. Bozkurt (Ed.). *Bursa'da Sanayinin Yönü Ve Etkileşimleri Semineri*, s. 16-35. *Mümin Ceyhan Bursa Kültür Kaynakları Kütüphanesi Yayını: 4*.

Kağıtçıbaşı, E. ve Gürsakal N. (2019). *Sanayileşmeyi Anlamak (Bursa'nın Sanayileşme Serüveni)*. Bursa: Dora

Kahraman, Z.E. (2017). "*Kent Sosyolojisi*", S. Özdemir, B. Sarı ve N. Uzun (Der.). *Kent Planlama*, (s. 329-358). Ankara: İmge.

Kanbir, F. (2014). Türkiye'deki Seçkinlerin Toplumsal Yapıda Dönüşümü: "Hegemonik Konumdaki Elitler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:7. Sayı:34. s. 678- 685

Kapani, M. (2016). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: BB101.

Kaplanoğlu, R. (2008). *Bursa'nın Alamet-i Farikaları*. Ankara: Fersa Ofset (Bursa Araştırmaları Vakfı).

Kaplanoğlu, R. (Mart 2015). *Osmanlı'dan Bugüne Bursa'da Emek ve İşçi Hareketleri*. Avrasya İstanbul: Etnografya Vakfı.

Karademir, H. (2015). "Cezasız Kent Suçları- Plan Değişiklikleri", *Bursa 5. Kent Sempozyumu*, Bursa, s.103-120.

Karataş, A. İ. (2010). "*Osmanlı Dönemi'nde Bursa'da Gayrimüslim Esnaf*". Çarşının Öyküsü Bursa. (s. 113-121). İstanbul: Mega

Kartal, Z. (Ağustos 2015). Marksist Toplumsal Gelişme Aşamaları İle Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. Sayı: 10 (2). s. 231-244.

Karul N. (Ocak 2006). Aktopraklık: Batı'nın İlk Köyleri. *Atlas Dergisi*, Sayı:154, s. 121-132 .

Karul, N., Avcı, B., Deveci, A. ve Karkiner N. (2010/8). Bursa Aktopraklık Kültürel Miras Yönetim Planı. *TÜBA Kültürel Envanter Dergisi*, s 241-262.

Kaya, Y. (2008). Geç Kapitalizminin Mekânsal Örgütlenmesi ve Bursa. *Bursa Defteri Dergisi*. Sayı: 31-32. s. 62-75.

Kayra, C. (2013). *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-50 Devletçilik Altın Yılları*, İstanbul: Tarihçi.

Kayra, C. (2014). *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1980-2013 Tüketim Ekonomisi Küreselleşme*, İstanbul: Tarihçi.

Kazgan, G. (1999). *Tanzimattan XXI. Yüzyula Türkiye Ekonomisi- 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Keleş, R. (1983). *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut Ve Gecekondu*. İstanbul: Gerçek.

Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1998). *Çevrebilim*. Ankara: İmge.

Keleş, R. (2001 b). Küreselleşme ve Yerel Yönetimler. *Cevat Geray'a Armağan*. No:25.(s. 563-574). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları

Keleş, R. (22-23 Eylül 2011). "Kent Ekolojisi Kavramı", H. Ertürk, N. Dostoğlu ve N. Sam (Ed.). *Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu*, s. 3-11. Bursa.

Keleş, R. (2015). Kent, Kentsel Siyaset ve Çevre Yazıları (1993-2014). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Keleş, R. (2016 a). "Kent". Melih Ersoy (Der.). Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük. (s. 183-184). İstanbul: Ninova.

Keleş, R. (2016 b). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge.

Keleş, R. (Ekim 2016 c). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem.

Kendir, H. (2003). Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu. *Praksis* 9. s. 277-300.

Kepenek, Y. (1990). *100 Soruda Gelişimi, Sorunları Ve Özelleştirmeleriyle Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)*, İstanbul: Gerçek.

Kesgin, B. (2012). Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik. *SDÜ Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 26. s. 169-180.

Keskinok, H. Ç. (2006). Kentleşme Siyasaları. S. Özdemir, Ö. B. Sarı ve N. Uzun (Ed.). *Küreselleşme Kısacasında Kent ve Planlama*. s. 68-75. İstanbul: Kaynak.

Keskinok, H. Ç. (2011). "Yeni Liberal Siyasalar, Post Modernizm ve Türkiye'de Kent Planlama.", *A.Ü.21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı*, s. 215-227. Ankara

Keskinok, H. Ç. (2013). Küreselleşme İdeolojisinin Kent Planlamaya İlişkin Kavramları. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi- Kamu Politikaları Özel Sayısı*. Sayı: 19-20. s. 233-249.

Keyder, Ç. (1983). Üretim Tarzı Tartışmaları. *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. (s. 9-96) Ankara: Dost.

Keyder, Ç. (2013). *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*. İstanbul: Metis.

- Kışlalı, A. T. (1992). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge.
- Kızılcelik, S. (1994). *Sosyoloji Teorileri I*, Konya: Desen.
- Kinder, H. ve Hilgemann, W. (2012). *Dünya Tarihi Atlası*, Cilt:1, Ankara: ODTÜ.
- Kıpal, U. ve Uyanık, Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*. İstanbul: Kaynak
- Koçak, C. (2013). *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*. İstanbul: İletişim.
- Kongar, E. (2016). *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi.
- Kozanoğlu, H. (2008). Bugünün Kapitalizmi. R. Günlü (Der.). *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri*. (s. 21-36) Ankara: Dipnot.
- Kurtuluş, H. (2008). Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminde Devlet, Sınıflar ve Kentsel Arazi Bağlantıları. R. Günlü (Der.). *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri*. (s. 303-321). Ankara: Dipnot.
- Kuruç, B. (2011). Elit Dediğin. S. Şinkaya ve İ.Ertuğrul (Ed.). *Bilsay Kuruç'a Armağan Kitabı*, s. 285.Armağanlar Dizisi No: 9, Yayın No: 2011/2, Ankara: Mülkiyeliler Birliği.
- Kürkçü, D. (Nisan, 2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar. R. Küçükdoğan ve V. Ekin (Ed.). *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication (TOJDAC)*. s. 1-11. Volume: 3, ISSN: 2146-5193.
- Kürkçüoğlu, Ö. (Mart-Haziran 1978). Türk Demokrasinin Kuruluş Ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana). *A.Ü. SBF D.* Cilt: XXXIII. Sayı: 1 s. 213-247.
- Lee, J. S. (2015). *Avrupa Tarihinden Kesitler*, Ertürk Demirel (Çev.). Ankara: Dost
- Lenin, V. I. (2010). Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Ögesi. F. B. Aydar (Çev.). *Karl Marx*. (s. 61-68). İstanbul: Agora Kitaplığı
- Loon, H. W. V. (2014). *Gençler İçin Uygurluk Tarihi*. İstanbul: Say.
- Lopreato, S. C. (1974). "The Fundamentals of Elite Circulation: Toward Formalization and Extension of Pareto's Theory." *Revue Européenne Des Sciences Sociales* 12, No: 33.

Mardin, Ş. (1991). "Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme" ,*Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler:3*, (s. 39-56). İstanbul: İletişim.

Marks, K. (2007) Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i. Ankara: Sol

Marriott, E. (2017). *Bir Nefeste Dünya Tarihi*. (E. Yılgür Çev.). İstanbul: Maya.

Mayhew, B. H., Schollaert, P. T. (1980). "Social Morphology of Pareto's Economic Elite." *Social Forces* 59, No: 1.

Mazi, F. (2008). Antik Çağ'da Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10, Hatay. s. 33-48

Mc Neill, W. H. (2015). *Dünya Tarihi*. Ankara: İmge.

Mihçioğlu, E. (2009). "Bursa'da Yerel Yönetimlerin Kentsel Gelişmeye Müdahale Biçimleri", *Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu*, Bursa, s. 19-25.

Michels, R. (1968). "Struggle Among Leaders Themselves" in *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, New York: Free Press.

Mills, C. W. (1956). *The Power Elite*, New York: Oxford University Press.

Mitchell, R. E. (2015). *Thorstein Veblen Kullanım Kulavuzu*. A. Öncü (Ed.). Özçorlu vd. (Çev.). İstanbul: Habitus.

Morgan, L. H. (2015). *Eski Toplum*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: İnkılap.

Mosca, G. (1939). *The Ruling Class*, New York: Mc Graw Hill.

Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent*. (G. Koca. ve T. Tosun Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Mutlu, S. (2007). Türkiye'de Yaşanan Gecekondulaşma Süreci Ve Çözüm Arayışları: Ankara Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *AÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Ankara, s. 124-125.

Narin, Ö. (Ocak, 2013). İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu: Yeni Oluşan Sınıfın İlk Analizi. *Bilim ve Gelecek Dergisi*. Sayı:107. s. 10-11.

Newton, K. ve Deth, J.W (2014). *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri*. (E. Saraçoğlu, Çev.). Ankara: Phoenix.

Odabaşı, L (2014). Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler. *Adnan Menderes Üniversitesi SB Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 4. s.76-86

Oğuzoğlu, Y. (2013). *8500 Yıllık Uygarlığın İzinden Bursa Tarihi*. Bursa: Akmat Akınoğlu.

Okumuşoğlu, Y. Ş. ve Kalın, B. “Hidroelektrik Santrallerin Çevre ve Ekolojik Etkileri ve Su Hakkı”, *TBB Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı*, Ankara: TBB Yayınları: 221, 2 Mart 2012.

Okur, M. A. (2015). Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. Cilt: 12. Sayı: 46. s. 131-151.

Ortaylı, İ. (2014). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. İstanbul: Timaş

Öktem, B. (2013). Küresel/Dünya Kenti. Ö. Uğurlu vd. (Der.). *Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, (s. 103-138). İstanbul: Örgün.

Öngen, T. (Güz, 2002). Marx ve Sınıf. *Praksis* 8. s. 9-28.

Özbudun, E. (2010). *Türk Siyasal Hayatı*. Eskişehir: AÜ Yayınları

Özdemir, E. (2012). Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar. K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi*. (s. 151-177). Ankara: Hece.

Özdemir, G. Y. ve Özdemir, A. M. (2008). *Sermayenin Adaleti-Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika*. Ankara: Dipnot.

Özdemir, N. (2009). *Cumhuriyet Çocuklarının Diliyle Bursa'nın Anısal Tarihi*. Bursa: Sentez.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin.

Öztürk, M. ve Ercan, F. (2009). 1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler. *Praksis* (19). s. 55-93.

Özyurt, C. (2007). Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 18 (1). s. 111-126.

Özyurt, H. (2011). Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (19), s. 119-148

Pagden, A. (2010). Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma. A. Pagden (Der.). R. Öğdil ve M. Varlık (Çev.). *Avrupa Fikri*. (s. 47-69). İstanbul: Ayrıntı.

Pakulski, J. (2012). "The Weberian Foundations of Modern Elite Theory and Democratic Elitism" *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 37, no. 1 (139), Leibniz Institute for the Social Sciences.

Pala, S (2008). "İcraatın Dışından", Büyükşehir Belediyesi Meclis Üyesi Kişisel Dökümanı, Bursa.

Pala, K. (2018). "Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesinin Halk Sağlığına Etkileri", *Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Paneli*, Bursa.

Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim.

Pamukciyan, K. (1986). Ermanice Yazma Bir Kaynağa Göre: Bursa'nın 1855 Yılı Büyük Depremi. *Tarih ve Toplum Dergisi*. s. 22-26. *Cilt:6. Sayı: 31*. İstanbul.

Parasız, İ. ve Özer, M. (2015). *İktisadın Temelleri*, Ankara: Orion.

Pareto, V. (1916/1935). *The Mind and Society: A Treatise on General Sociology*, A. Livingston (edit), New York: Dover.

Pareto, V. (2015). *Seçkinleri Yükselişi ve Düşüşü*, M. Z. Doğan (Çev.). Ankara: Doğu Batı.

Park, R. E. ve Burgess, E. W. (2015). *Şehir*. P. K. Kayalığıl (Çev.). Ankara: Heretik.

Penpeciöğlu, M. (2016). Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son On Yılı. Tanıl Bora (Der). *İnşaat Ya Resulullah*. (s. 163-180). İstanbul: Birikim.

Pınarcıoğlu, N. Ş. Kanbak, A. ve Şiriner M. (2010). *Kent Kuramları*, Ö. Uğurlu vd. (Der). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. (s. 71). İstanbul: Örgün.

Pierson, C. (2014). *Modern Devlet*. N. Kutluğ ve B. Erdoğan (Çev.). İstanbul: Çiviyazıları.

Ponting, C. (2008). *Dünyanın Yeşil Tarihi*. A. Başcı (Çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Ponting, C. (2016). *Dünya Tarihi*. E. B. Özbilen (Çev.). İstanbul: Alfa Tarih.

Robert, J. (1999). *Kent ve Halk*. Ö. Orhangazi (Çev.). Ankara: Ütopya.

Robinson, W. I. (2000). "Neoliberalism, the Global Elite, and the Guatemalan Transition: A Critical Macrosocial Analysis.", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 42, no. 4 (2000): Vi-107. doi: 10.2307/166343.

Robinson, W. (2002). Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller. E. Türközü (Çev.). *Praksis* 8. s. 125-168.

Ryndina, M. ve Chernikov, G. (1974). *Kapitalizmin Ekonomi Politiköi*, İstanbul: Bilim.

Saint-Laurent, B. (1996). "Bir Tiyatro Amatörö: Ahmet Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", P. Dumont, F. Georgeon (Ed.). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, s. 79- 98. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Sakacı, M. ve Kuş, H. (2017). *Üreten Türkiye Güçlü Sektörler ve Şampiyon Şirketler*. (s. 6-464). A. Arslan ve M. Aydın (Ed.). İstanbul: Globus Dünya.

Saraçoğlu, S. (2017). *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara: Akçağ

Sarıbal, O. (2018). *Türkiye Tarımında Özelleştirme, Şeker Pancarı Fabrikaları ve Nişasta Bazlı Şeker*. (s. 1-47). Bursa.

Sarıca, M. (2017). *Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Milenyum.

Sarioğlu, S. (2005). Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri: Dünya Kentleri ve İstanbul Örneği, Yüksek Lisans Tezi, AÜ. *Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Ankara, s. 102-103.

Sarp, Ç. (Temmuz 2013). Pareto'yu Okumak, Mantıklı Olmayan Davranış Ve Seçkinler Teorisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 3. Sayı:2. s. 91-113

Selen, U. (Aralık, 2002). Küreselleşme ve Devlet Etkileşimi. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 2. s. 1-24

Sennet, R. (2010). *Karakter Aşınması*. İstanbul: Ayrıntı.

Sennet, R. (2015). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. İstanbul: Ayrıntı.

Sıncılar, J. T. (2016). *Küresel Yönetişim*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.

Simmel, G. (1996). Metropol ve Zihinsel Yaşam. *Cogito*, s. 81-89. Sayı: 8. İstanbul: Yapı Kredi.

Simmel, G. (2012). Köprü ve Kapı. K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi*. (s. 497-501). Ankara: Hece.

Smith, N. ve Williams, P. (2015). *Kentin Mutenalaştırılması*, M. Uzun (Çev.). İstanbul: Yordam.

Soğancı, M. (2015). "TMMOB Bursa İl Koordinasyon Kurulu 5. Kent Sempozyumu Açılış Konuşması", *Bursa 5. Kent Sempozyumu*, Bursa, s. 33-42.

Soja, E. (2002). Postmetropolis Üzerine Altı Söylem. A. Alkan ve B.Duru (Der. ve Çev.). *20. yüzyıl Kenti*. (s. 285-306). Ankara: İmge.

Sokullu, ř. E. (2014). Siyasal Kültür. Sayarı, S ve Bilgin, H. D(Der.). *Karşılaştirmalı Siyaset*. (s. 101-121). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Sombart, W. (2017). *Burjuva*. O. Adanır (Çev.). Ankara: Doğu Batı.

Sönmez, A. (2004). Türkiye'de Sermaye Birikim Süreci ve Sanayileşmeye Etkisi. *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*. (s. 331-347). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yurt.

Spivak, G. C. (1999). *İşe Koyulmak (Ulusalötesi Küresel Çalışmalar)*. P. Osborne (Ed.) *Eleştirel Bakış*. (s. 239-259).Ankara: Dost.

Swingewood, A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. O. Akınhay (Çev.). İstanbul: İdil.

şahin, Y. (2015). *Kentleşme Politikası*. Bursa: Ekin.

şeker Sektörü ve şeker Kanunu Tasarısı, Ocak 2001, Ankara: TTC Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye şeker Fabrikaları A.ř. Gnl. Müdürlüğü.

şenel, A. (1982). *İlkel Toplumdan Uygar Topluma*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 504. Ankara.

şengül, T. (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı. *Praksis*. Sayı:2. s. 9-31

Şengül, T. (2001 b). Yerel Yönetim Kuramları: Yönetimden Yönetişime. *Kentsel Çelişki ve Siyaset*. (s. 43-58). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Şengül, T. (2004). "Bölüşüm Siyasetinden Kimlik Siyasetine: Türkiye'de Yerel Katılım Süreçlerinin Dönüşümü", *Değişen Dönüşen Kent ve Bölge, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu*, s. 123-140. Ankara.

Şengül, T. (2013). İktidar. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. (s. 41-53). 3.Basım. İstanbul: Yordam.

Şimşek, C. (24-25 Nisan 2015). "Kent'in Suçluları ve Suç Ortakları", Bursa 5. Kent Sempozyumu, , s: 121-124. Bursa

Taburoğlu, Ö. (2011). Kent Efsaneleri, ISBN: 978-975-8717-71-2, Ankara: Doğu Batı.

Tannenbaum, D. G. (2017). *Siyasi Düşünce Tarihi*. Ankara: BB101.

Tanör, B. (2003). (2) Siyasal Tarih (1980-1995). *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1980-2003*. (s. 27-159). İstanbul: Milliyet.

Tanyeli, U. (Haziran 1999). Bursa'da Kentleşme Süreci. Bursa Tartışmaları- 2. *Bursa Defteri*, s. 10-17

Taşan-Kok, Tuna, and Jan van Weesep (2006). "Global-Local Interaction And Its Impact On Cities", *Journal Of Housing And The Built Environment* 22 (1).

Taşkın, Ş. C. (29-30 Nisan, 2011). NBS Üretici Firması Cargill'in Çevreye Verdiği Zararlara Karşı Verilen Hukuki Mücadele. *GDO ve Yapay Tatlandırıcılar: Sağlığa ve Çevreye Zararları Paneli*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.

Taşkın, Ş. C. (2011 b). GDO ve Yapay Tatlandırıcılar Konulu Bildiri, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.

Taşkın, Ç. ve Tuncel, C. (22-23 Eylül 2011). "Sürdürülebilir Kentsel Rekabet İçin Markalaşma: Bursa Kenti'nin Markalaşma Stratejilerinde Öne Çıkan Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", H. Ertürk, N. Dostoğlu ve N. Sam (Ed.). *Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu*, s. 81- 99. Bursa.

TC Başbakanlık Yatırım Ajansı (2018). Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar. İstanbul: Dünya Süper Veb Ofset.

Tekeli, İ. (1983). Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi. Cilt:16. Sayı: 2. s. 3-22.*

Tekeli, İ. (1996). 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü. P. Dumont ve F. Georgeon (Ed.). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (s. 19-30). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Tekeli, İ. (2009). ANAP Belediye Programının Gelişimi, (s.276-283). *Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü*,

Tekeli, İ. (2011 a). Kent Kentleşme ve Türkiye Deneyimi. *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme Ve Kentsel Dönüşüm*, (s.27-48). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt

Tekeli, İ. (Temmuz, 2011 b). Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar. *Anadolu'da Yerleşme Sistemi Ve Yerleşme Tarihleri*, (s. 224-251). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Tekeli, İ. (Ekim, 2011 c). *Sosyal Sistem Yazıları*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt.

Tekeli, İ. (2013). *İstanbul'un Yapılandırılmasını Yönlendirme Gayretleri İçinde Kent Yönetimi ve Planlamasındaki Gelişmeler (1838-1984). İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişiminin Öyküsü*. (s. 41-47). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt

Tekin S. ve Sipahi E. B. (2014). Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve Düşünce Bağlamında Ortaçağ Avrupasına İlişkin Genel Bir Değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi* , Yıl: 7, Sayı: 17. s. 189-219.

Tetik, F. (2013). "Bursa'nın Sanayi Görünümü", *Bursa 4. Kent Sempozyumu: Kimliğini Arayan Kent Bursa*, Bursa, s.155-160.

Tetik, F. 24-25 Nisan 2015. "Bursa'da Sanayi ve Sanayi Bölgeleri", Bursa 5. Kent Sempozyumu, , s: 80-88. Bursa

- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. İstanbul: İmge.
- TİB, (1976). *Günümüzde Emperyalist Sömürü Mekanizması*. No: 9. Ankara: TİM Yayınları.
- TMMOB, (2005). *"Cargill Orhangazi Mısır İşleme Tesis ve Gerçekler"*, Taslak Rapor, Bursa: TMMOB.
- TMMOB (2018). Şehir Plancıları Odası Bursa Şubesi, 9. Dönem Çalışma Raporu, Bursa: TMMOB.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga*. İstanbul: Koridor Yayıncılık
- Topal, A. (2002). Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ. *Praksis* 7. s. 63-84. Ankara: Mattek.
- Topal, K. ve Akyazı, H. (1997). *"Yeni Küresel Ekonomik Sistem ve Ulusal Kalkınmada Kentlerin Önemi"*, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 6, Sayı: 4, Ankara.
- Toprak, Z. (2016). *Kent Yönetimi ve Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkış Ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuna, K. (2013). *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*. İstanbul: İz.
- Tunç, G. (22-23 Eylül 2011). *"Bursa'da Yerel Ekonomik Büyümeye Dair Koalisyon İnşası Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme"*, H. Ertürk, N. Dostoğlu ve N. Sam (Ed.). Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu, s. 101- 122. Bursa.
- Tunçel, A. (11-13 Ekim 2012). *"Cite/Şehir: Kamusal/ Özel Ayrımlarının Mekâna Özgü Belirlenimleri"*, II. Uluslararası Felsefe Kongresi: Şehir ve Felsefe, Bursa, s. 25-29.

Turan, H. (29-31 Mayıs 2014). "2008 Küresel Ekonomik Kriz Tartışmaları Bağlamında Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımı", 2. Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta s. 1223-1243.

Turhan, M. (1984). Siyasal Elit Değişimi Kuramı. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Sayı: 2. s. 69-109.

Turhan, M. (2000). *Siyasal Elitler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Turhanoğlu, A.F. (2011). Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi I: 1923-1980. *Kent Sosyolojisi* (s. 200-225).F. Güneş (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Türe, İ. (2008). Genç Türkler: Hudut Boylarının Çocukları, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Osmanlı Modernleşmesi, Sayı: 16-17. s. 231-242

Türel, O. (2004). Türkiye'de Merkezi İktisadi Planlama Üzerine Bir Deneme. *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*. s. 315-330. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yurt.

Türk, S. M. (2015). 20. Yüzyıl Kent Kuramları, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:2. Sayı:3. s. 41-59.

Türkoğlu, F. (Şubat, 2016). *Cumhuriyet Dönemi Sanayii'nde Kim Kimdir Öyküleriyle İz Bırakan Girişimciler*. İstanbul: Dünya.

Türkün, A. (2014). Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması Olarak Kentsel Dönüşüm. A. Türkün (Der.). *Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*. (s. 3-15). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Tüysüz, O. (Ocak, 2017). Ekonomiye Değer Katanlar 2016, *Bursa: BTO Ekonomi*. 331. s. 29-35

Uğurlu, Ö. (2013). Kentlerin Tarihsel Gelişimi. Uğurlu, Ö., Pınarcıoğlu, N. Ş., Kanbak, A. ve Şiriner M. (Der.) *Kent Sosyolojisi Çalışmaları* (s. 25-70). İstanbul: Örgün.

Uzgel, İ. (2013) AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. İ. Uzgel ve B. Duru (Der). *AKP Kitabı (2002-2009): Bir Dönüşümün Bilançosu*, s. 11-39. Ankara: Phoenix

Uzun, N. (2016). "*Kent Sosyolojisi Kuramları*", Melih Ersoy (Der.). *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*. (s. 206-207). İstanbul: Ninova.

Uzuntepe, S. (2017) Dünya'da ve Türkiye'de, Tarihsel Süreçte Girişimciliğin Gelişim Süreci. *Maliye Finans Yazıları Dergisi 2017 Özel Sayısı*, s. 53-70

Ünal, F. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 30, s.241-247

Üstündağ, N. (1999). Bursa'nın Kentsel Gelişim Sürecinde Merkez Yapısının Analizi, Y. Lisans Tezi, *UÜ. Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Bursa.

Val, R. G., Lanasa, L. (27 Dec. 2013). *Patterns in U.S. Urban Growth (1791-2000)*. MPRA Paper No: 52539, UTC

Vergin, S. (2016). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan.

Yalçın, S. (2017). *Saklı Seçilmişler*. İstanbul: Kırmızı Kedi.

Yalçındağ, S. (1993). Bitmeyen Senfoni: Yerel Yönetimler Reformu. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1,

Yaslıoğlu, E. (2018). "Türkiye'de Şeker Sanayinin Gelişimi", *Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Paneli*, Bursa.

Yaşlı, F. (Ocak 2013). Devlet ve Devrim. *Bilim ve Gelecek*. Sayı: 107. s. 22.

- Yazıcı, E. (2017). Modernleşme, Siyaset ve Siyasal Değişim, Erdinç Yazıcı (Ed.). *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. (s. 185-202) Ankara: Akçağ
- Yediyıldız, M. A. (2003). *Şer'iyeye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*. Bursa: Arasta.
- Yeldan, E. (2011). *İktisadi Büyüme ve Gelişim Teorileri*. Ankara: Efil.
- Yerasimos, S. (1996). Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine. P. Dumont ve F. Georgeon (Ed.). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. (s. 1-18) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yeşildal, H. (2010). Marksist Gelişim Kuramları I, H. Yeşildal (Ed.). *Toplumsal Değişim Kuramları*. (s. 68-92) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Yıldırım, A. (2004). Kentleşme Ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, *AÜ. Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Ankara, s. 172-173.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, N. (2004). Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Mekanizma Olarak Kentleşme, *İ.Ü Sosyal Siyaset Konferansları*, 48, (s. 249-267).
- Yılmaz, E. ve Çiftçi S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN:1304-0278. Sayı: 35. s. 252-267
- Yılmaz, Z. (2009). "Günümüz Türkiye'sinde Devlet ve Hakim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi", *Praksis* 9, s. 55-92. Ankara: Mattek.
- Yörür, N., Ünverdi, L ve Çırak A. (2011). "Neoliberal Politikaların Yarattığı Uzlaşma-Çatışma Ekseninde Planlama: Bursa Cargill Örneği", *7. Türkiye Şehircilik Kongresi*, Ankara, s. 1229-1244.
- Yücel, F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*, Ankara: TTGV.

Zengin, G. (2013). "Her Yer Büyükşehir, Her Hizmet Etkin Ve Verimli! 6360 Sayılı Kanun'a Yönelik Eleştirel Bir Yaklaşım", *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 37. Kolokyumu: Kent Yönetimi Ve Planlama*, İzmir.

Zincirkıran, M. (2017). *Sosyoloji*. Bursa: Dora.

Quataert, D. (2010). Osmanlı Çalışmaları Ve Aşağıdan Tarih. B. Şen ve A. E. Doğan (Der.) *Tarih, Sınıflar Ve Kent*, (ss. 20-30) Ankara: Dipnot.

Wallerstain, I., Decdeli, H. ve Kasaba, R. (1983). "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme Süreci". *Toplum ve Bilim*. 23. s. 41-54.

Wallerstain, I. (2014). *Dünya Sistemleri Analizi*. İstanbul: bgst.

Weber, M. (2012). *Bürokrasi ve Otorite*. Ankara: Adres.

Weber, M. (2015). *Şehir*. M.Ceylan (çev), İstanbul: Yarın.

Elektronik Kaynaklar

Amin, S. (2017). (<http://sendika62.org/2017/08/samir-amin-isci-sinifinin-enternasyonalini-yeniden-insa-etmek-zorundayiz/>, erişim tarihi: 07.09.2017)

Arslan, A. (Temmuz 2004). "Türk İktidar Seçkinleri", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi*, ISSI:1604-528X, Sayı:3, Celalabat/Kırgızistan. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/9383/makaleler/3/arastirmax-turk-iktidar-seckinleri.pdf>

Arslan, A. (2006). The Theories On İnequality: Class Theory. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. ISSN:1303-5134 www.insanbilimleri.com.

Baysal, Y. (2015). Göl manzaralı 20 yıl vadeli fabrika, <http://www.yenidonem.com.tr/yazarlar/yuksel-baysal-72/gol-manzarali-20-yil-vadeli-fabrika-1442.html>, erişim tarihi: 15.07.2015.

Bezmen, H. (2018). <http://www.biyografi.info/kisi/halil-bezmen>, erişim tarihi: 28.09.2018.

Dura, C. Altın Ve Gümüş Talanı Avrupa'yı Nasıl Değiştirdi? (24 Şubat 2011). <http://www.cihandura.com/tr/makale/-ALTIN-VE-GUMUS-TALANI-AVRUPA-YI-NASIL-DEGISTIRDI-697>, erişim tarihi: 12. 01.2019).

Dura, C. (20 Ocak 2018). Türkiye Nasıl Yabancı Semaye Bağımlısı Oldu: <https://www.aydinlik.com.tr/turkiye-nasil-yabanci-sermaye-bagimlisi-oldu-ozgurluk-meydani-ocak-2018>. erişim tarihi: 23.04.2018).

Ekici, Y. (9 Ocak 2015). Türkiye Kentlerinde El Koyarak Birikim <http://sendika62.org/2015/01/kentlerde-el-koyarak-birikimin-yasal-dayanaklari-uzerine-notlar-yusuf-ekici-239261/> erişim tarihi 20.03.2018).

Esinoğlu, B. (30 Ocak 2019). Devletleri ve Kurumları Borçlandırarak Yönetmek, <http://www.yazarportal.com/index.php?s=devletleri+ve+kurumlar%C4%B1+bor%C3%A7land%C4%B1rarak+y%C3%B6netmek&search=>, erişim tarihi: 13.03.2019).

Güler, B. A. (Temmuz, 1994). Yerel Yönetim Tarihi, <http://www.birgulaymanguler.net/files/1-9guler.pd> , erişim tarihi: 1.06.2017.

Katar, S. Osmanlı'da Tımar Sistemi, (<http://akademikperspektif.com/2013/11/07/osmanlida-timar-sistemi/>).

Kazgan, G. (2012) 2008 Küresel Krizi: Nedenleri, Etik İlkeleri ve İktisat Eğitimi, (<http://www.tek.org.tr>, erişim tarihi: 14.01.2018).

Kırayoğlu, L. (2017), <https://add.org.tr/kopuk-helvadan-u%C5%9Fak-%C5%9Feker-fabrikas%C4%B1na/>, Erişim Tarihi: 15.12.2017

Koç, G. (Ağustos, 2015). https://www.researchgate.net/publication/281178687_Turkiye_Ekonomisi_1980-2010_Dis_Acilma_Dis_Ticaret_Buyume_Issizlik, erişim tarihi: 3.10.2018)

Komili, H. (2018). (<http://www.biyografi.info/kisi/halis-komili>, erişim tarihi: 28.09.2018).

(<https://www.cnnturk.com/2008/ekonomi/genel/11/13/ikea.4uncu.magazasini.bursada.acti/500421.0/index.htm>, erişim tarihi: 15.10.2019).

Meydan, S. (2018) (<https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/borc-batagindaki-osmanlinin-sarildigi-duyunu-umumiye-2667310/>, erişim tarihi: 15.03.2019).

Örmeci, Ozan. (<http://politikaakademisi.org/2017/08/13/prof-dr-metin-heperden-turkiyenin-siyasal-hayati/>).

Özdal, M. (<http://www.bursaport.com/haber/guncel/semih-pala-kimlere-meydan-okudu-10682.html>, Erişim tarihi: 25.09.2011).

Öztürk, S., Özyakışır D. (Ekim 2005) "*Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi*", Mevzuat Dergisi, ISSN: 1306-0767, Yıl: 8, Sayı: 94.

<https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, Sy:14

Pala, S. (www.binted.com.tr/semih_pala.html).

Pala, S. *İcraatın Dışından*, www.semihpala.net, bilgi@semihpala.net.

Sunar, İ. "*Demokrat Parti ve Popülizm*", www.academia.edu/9404205.

(www.teknosab.com.tr/tr/hab, erişim tarihi: 15. Nisan. 2019).

TMMOB, ŞPO (http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=7577, erişim tarihi: 31.03. 2018 Cumartesi, 19.06).

ulusalkanal.com.tr, Köylüler Mera Davasını Kazandı, 05. Temmuz. 2018, erişim tarihi:9.07.2018.

Zimmerman, C. C. (1964). Aydınların Ortaya Çıkışı, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/100908>, erişim Tarihi: 6. Ocak.2018.

(<https://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/bes-kusagin-anatomisi>, 1.Ekim.2001, erişim tarihi: 14.09.2019)

Gazete Kaynakları

Alogan, Y. "*Demokrasi Nedir?*", 4 Temmuz 2017, *Aydınlık Gazetesi*, Sy:10.

Özarfat, E. "*BTSO YÜKSEK İSTİŞARE KURULU OLUŞTURULDU: Bursa'da iş dünyasının ortak akli harekete geçti*", 24 Temmuz 2018, *Dünya Gazetesi*, s. 4.

Özbek, H., "*Fikir Kavgasından Çıkar Kavgasına Türk Basını*", 15 Mayıs 2018, *Aydınlık Gazetesi*, s. 2.

Ekohaber, 9-15 Nisan 2019.

Yıldırım, A. E., "*Nişasta bazlı şeker kotası düşürülerek ithalat arttırılacak*", 31. Ocak. 2019, *Dünya Gazetesi*.

EKLER

Bursa'nın 1920-1940 Dönemi İlk Girişimci Aileleri: İpek, Dokuma ve Gıda Sanayi⁵⁴

Antel Ailesi: Antel fabrikasının sahibi Celal Antel, eski Adliye Bakanı Celaleddin Bey'in oğludur. Almanya'da yükseköğrenim gören Celal Antel gıda kimyageri olarak Bursa'ya döner ve kooperatif şeklinde çalışan bir konserve fabrikası kurmuştur. Fabrikada çeşitli sebzeler, komposto, marmelat, et konserveleri, salça vb. üretilmektedir. İlk yıl 35.000 kutu olan üretim, ikinci yıl 125.000 kutuya çıkar (Kaplanoğlu, 2008: 50-51). İhsan Celal Antel, 1928'de kurduğu kooperatifi yeniden yapılandırarak bir konserve şirketi kurar. Firma kendi bahçeleri ve sözleşmeli olarak ektirdiği ürünleri kullanarak reçel, salça vb. üretir. Bazı Avrupa ülkeleri ve ABD'ye ihracat yapan şirket, Uludağ'da kayak turizmini de ilk başlatanlardandır. 1930 Sanayi Kongresi'ne katılan Celal Antel, konserve sanayi komisyonunun da üyesi olmuştur. Antel iyi bir fotoğraf sanatçısı ve kardeşi Necip Celal ise tango bestekâridir (Türkoğlu, 2016: 34-35). İhsan Celal Antel'in, Bursa'nın geçmiş dönemlerine tanıklık eden çok sayıda fotoğrafa sahip bir koleksiyonu bulunmaktadır.

Erbak Ailesi: Nuri Erbak'ın babası, Mehmet Hakkı Erbak (1884-1938) uzun yıllar Uludağ (Keşiş Dağı) Maden Suyu'nun üreticisi olmuştur. 1877'de saraya mensup ailelerden Talat Paşa ve Fuat Bey; Fransız bir yatırımcıyla Keşiş Dağı Maden Suyu'nu endüstriyel olarak şişeleyip, satışa sunar. 1912 yılında Osmanlı İmparatorluğu döneminin ilk işletme imtiyazı Keşiş Dağı Maden Suyu'na verilmiştir. 1925'te Mehmet Hakkı Erbak, meyve suyu işletmesinin müstecirliğini alarak, içecek sektörüne girer. Keşiş Dağı ismi Uludağ olarak değiştirilince Atatürk tarafından Uludağ Maden Suları'na işletme imtiyazı verilir. Erbak; 1930 yılında, Bursalı eski gazozcu Mustafa Naci Bey ile ilk gazozhaneyi açmaya karar vermiş, İstanbul'daki Sami Kohen'den alınan iki gazoz makinesi ile Setbaşı'nda ilk gazoz fabrikası açmıştır (İlk gazoz fabrikalarını İstanbul'da, gayrimüslimler açmıştır). Kaplanoğlu, şirketin 1930 yılından önce Bursa'da Nilüfer adıyla gazoz üretimine başladığını, 1933'te ise

---

⁵⁴ Aileler ilgili dönemde, alfabetik olarak sıralanmıştır.

adının Uludağ şeklinde değiştiğini belirtmiştir. 1955 yılında, Uludağ ilk portakallı meyve suyunu ve kolayı da ürün yelpazesine katmıştır (Kaplanoğlu, 2008: 75). Mehmet Bey'in oğlu Nuri Erbak, Uludağ Gazozu'nun orijinal formülünü bulduktan sonra, Uludağ markasıyla iç pazara, 1975 yılında ise Franchising sistemi ile Hollanda ve Almanya'da üreterek tüm Avrupa'ya dağıtmıştır. Aile Türkiye'deki ilk kolalı, gazlı içecek üretimini gerçekteştirmiştir (Cengiz, 2014: 230).

Gökçen Ailesi: Ailenin çok köklü bir geçmişi bulunmakta ve kökleri, Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye dayanmaktadır. Bursa'daki Emینیyye Tekkesi'nin kurucusu olan Mehmed Emin Efendi, 1718 Kerkük doğumlu olup, 1779'da Bursa'ya yerleşmiştir. Mehmed Emin Efendi'nin babası otuzüçüncü derecede Hz Muhammed Mustafa'nın torunu Hz Hüseyin'e, annesi yirmisekizinci derecede Kadiriyye Tarikatı'nın kurucusu Abdülkadir Geylani aracılığı ile Hz Muhammed Mustafa soyuna bağlanmaktadır.

Emینیyye Dergâhı Nakşibendiyye tarikatına mensuptur ancak Mevlevi kültürünü de bir o kadar özümsemiştir. Şeyh ile aynı isme sahip olan torunu Mehmed Emin Efendi, Emir Sultan Şeyhi'nin kızı ile evlenmiş, oğlu Bahaeddin Efendi Emینیyye Dergâhı Şeyhi olmuştur. Ayrıca hem İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında başkan vekili olarak görev yapmış, hem de Başta Ahmet Vefik Paşa olmak üzere Bursa valilerinin danıştığı ilk isimlerden biri olmuştur. Diğer torun Dervişe Ümmü Gülsüm Hanım da benzer şekilde bir şeyh ile evlilik yapmış ve bu evlilikten olan oğlu Şemseddin Efendi, mevlevihanenin son şeyhi olmuştur. Sonrasında farklı tarihlerde, benzer şekillerde yapılan evlilikler sonucu aile, Emir Sultan Dergâhı, Eşref-Zade Dergâhı, Pars Bey Zaviyesi, Baba Efendi Tekkesi ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Bu dini mozaiğin içerisinde bulunan aile, kentin iki yüz yıllık kültürüne de farklı şekillerde katkılar sunmuştur (Demirağ, 2000: 21).

19. ve 20. yüzyıllarda Bursa'nın hızlı gelişen sanayisinde Türk girişimcilere rastlamak çok zordur. Fabrikaların çoğu Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıklardan oluşmakta ya da yabancıların elinde bulunmaktadır. Böyle bir ortamda Gökçen ailesi Bursa sanayisi için önemli bir halkadır. Aile tarihinde, günümüzden beş nesil geriye gidilirse sanayi ve girişimcilik anlamındaki bağlar açığa çıkar. Burdurizade Osman Fevzi Bey ile başlayan girişimcilik öyküsü; Saffet Beyzade M. Memduh Bey, A. Hamdi Sami Gökçen, M. Memduh Gökçen ve en son M. Celal Gökçen'e ulaşır. Beş

kuşak önce, Mehmet Emin Efendi'nin 1823'te doğan oğlu Osman Fevzi Efendi, Gökçen ailesinin en önemli şahsı olarak ortaya çıkmıştır. Burdur'dan göç ettikleri için Osman Fevzi Efendi Burdurizade olarak da anılır. Osman Fevzi, önemli bir girişimcidir ve bunda Banka-i Osmanî Şahane'nin (Fransız- İngiliz ortaklığı) Bursa temsilcisi olmasının büyük önemi bulunmaktadır. Bu deneyim onu Bursa'nın en önemli fabrikatörü yapmıştır. 1858'de ilk tekstil firmasını kurarak sanayi hayatına adım atan Osman Fevzi, daha sonra Mösyö Frerin Romangeli'nin seksen mançınıklı Yolgeçen fabrikasını alarak işlerini büyütmüştür. Osman Fevzi 1875-76 ve 1884-85 yıllarında Bursa'nın Belediye Başkanı ve ülke çapında Ticaret Cemiyeti'nin başkanıdır. 1889'a dek bu görevi yürüten Osman Fevzi, aynı yıl Koza Han'da Bursa Ticaret Odası'nı kurmuş ve başkanı seçilmiştir. Bir yıl sonra adı *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası* adını alan oda, onun başlattığı yerde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bursa eski Devlet Hastanesi'nin bir bölümünü de o yaptırmıştır. Ölümünden sonra damadı Saffet Beyzade Mehmet Memduh Bey ailenin ipekçilik geleneğini devam ettirmiştir (Güzel, 2015: 94-95).

Mehmet Memduh Bey sefaret aracılığı ile Japon İmparatoru'nun kayınbiraderi Kont Otani ile 1928'de Türk-Japon Fabrikası kurar. Bu fabrika Bursa'nın ilk kombine dokuma, boya apre işletmesidir. Fabrikanın kuruluş öyküsü ise şöyledir; emekli Budist başrahibi Kont Otani Kozui zengin bir seyyahdır. 1920'lerin sonlarında Türkiye'ye gelir. Atatürk ile tanışan Kozui bir süre Gazi Çiftliği'nde çalıştıktan sonra Bursa'ya gelir ve eski mebus Saffet Beyzade Mehmet Memduh Bey ve İstanbul Ticaret Odası'nın eski başkanı Kavalalı Hüseyin Bey ile Bursa'daki Türk Japon İpek Dokuma ve Boyama Fabrikasını 4 Ağustos 1929'da açarlar. Mehmet Memduh Bey'den sonra yerini damadı Hamdi Sami alır. Sinoplu Hamdi Sami Gökçen, Kurtuluş Savaşı kumandanlarından Kemalettin Sami Paşa'nın kardeşidir. O dönem koşullarına göre çok iyi eğitim almış olan Hamdi Sami, Galatasaray Lisesi'nde okurken şehzade Abdülhalim ile Almanya'ya gönderilmiş, Maden ve kimya mühendisliği okumuştur. 1934'te Gökçen soyadını alan Hamdi Sami Bursa'nın ileri gelenlerinden eski mebus Saffet Beyzade Mehmet Memduh Bey'in Kızı Şüküfe ile evlenmiştir. Hamdi Sami Gökçen Japonlarla olan ortaklığı bitirip, fabrikaya emprime kısmını ilave eder (Türkoğlu, 2016: 66).

1850'de soğuk hava deposu, 1856'da ahşap otobüs karoseri ve sonrasında farklı ticaret ve sanayi işlerine girer. Hamdi Bey, yaşlılık yıllarında tekstil fabrikasını oğlu Memduh Gökçen'e devreder. Almanya'da eğitim görmüş olan oğlu Memduh Gökçen, soğuk hava deposu deneyiminden sonra Buteks'i kurar, ardından Bemteks olarak devam ettirir. Bu süreç ilerleyerek Merinos'un yanındaki en büyük tekstil işletmesine evrilir. Memduh Gökçen; iplik, dokuma, konfeksiyon gibi birimlerin çalışanlarıyla işletmeyi entegre tesis haline dönüştürür. Böylece Bemsas kurulmuştur. 1974'te bir ortakla plastik işine de giren Memduh Gökçen, Bursa Plastik adını alan işletmeyi de Bemsas'ın yapısına dahil eder. Önce Coca-Cola'nın plastik kasaları yapılır, ardından Tofaş'a üretime başlanmıştır. Böylece Bemsas otomotiv sektöründe yer alır. Beşinci kuşakta Celal Gökçen yurtdışı eğitimi sonrası bir aile şirketi kurar. BPlas şirketiyle otuz yıldır plastik enjeksiyon sistemleri üzerine çalışan Celal Gökçen şu an Uzay ve Havacılık, Savunma Sanayi dahil olmak üzere çalışmalarına devam etmektedir. Celal Gökçen, otomotiv sektöründe tasarım alanında Step firması ile ortaklık kurarak, Step-In firmasını oluşturmuştur. Zey-Tur-San markasını, Ersoy ve Tüfekçioğlu aileleriyle 1983'te kuran Gökçen, ürettikleri pastörize turşuyu Migros Marketlere pazarlamış, 1991'de Reitzel S.A. ile ortak olmuştur. 1994'te Mc Donald's ve Burger King için dilimlenmiş turşu üreten şirket ürünleri, ulusal ve yerel marketlerde yer almıştır. Turşularını Berrak markası olarak pazarlayan firma, sebzelerinin bir kısmını Gemiç Köyü'ndeki tarlalarında en iyi tarım uygulamaları ile üretmektedir. 2013 yılında ise Gemiç köyündeki tarlalarının yanına 12.500 metrekare kapalı olmak üzere, toplam 86.000 metrekare alanda yeni tesis yaparak üretime geçmişlerdir. BPlas ile birlikte şirket ürünlerinin %32'si 30'un üzerindeki ülkeye ihraç edilmektedir (Güzel, 2015: 98-102). Celal Gökçen Alman uçak fabrikası Aquila'yı almış, 2016'da üretim Almanya'daki fabrikada devam etmiştir. Fabrikanın Türkiye'ye transferinin ilerleyen tarihlerde yapılacağı belirtilmektedir (Altun, 2017: 73). Medya alanında da var olan aile, Line TV'nin sahibidir.

İpeker Ailesi: 19. yüzyıl sonlarında ipekböcekçiliği yetiştiriciliği ve ticareti yapan Bursalı Gaffarzadeler ailesi, soyadı kanunu çıktıktan sonra ipek işiyle ilgilendikleri için 1934'te İpeker soyadını almıştır (Altınöz, 2015: 186). Aile, 1920 sonrasında ipek iplik çekim ve tekstüre tesisinin kurulması ile sanayiciliğe adım atmıştır. 1940'larda eklenen boya ve baskı tesisleri ile alanında Avrupa'nın önde gelen entegre

tesislerinden biri olmuştur. 1960'larda Bursa Organize Sanayi'nde üretime başlayan şirketin ipek tekstüre ve filatür tesisleri 1980'li yıllarda Brezilyalılara satılır. Şirket "cupro" denen fibrile bakır ipliği üretimine başlar. 2010'dan sonra ise yeniden ipek kumaş üretimine geçilir. Ekolojik kumaş ve baskı teknikleri ile ilgilenen firma halen dördüncü kuşaktan aile üyeleri tarafından yönetilmektedir (Türkoğlu, 2016:69). 1995'te Almanya Augsburg İpeker GmbH firmasının kuruluşu sonrası aracısız ihracata geçilmiştir. 2008'de Uzakdoğu'ya koleksiyonlarını satmaya başlayan şirket, İpeker Asya Organizasyonu'nu kurmuştur. 2011'de "New Life" geri dönüşümlü kumaşlar üretmeye başlayan firma, 87 yıllık üretim sürecine inovatif teknolojileri ile devam etmektedir (Sakacı ve Kuş, 2017: 420-421).

İskender Ailesi: Bursa'nın yemek kültüründe İskender Kebabı'nın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Dünyada ün sahibi olmuş markayı günümüzde torunlar geliştirerek devam ettirmektedir (Kaplanoğlu, 2008: 95). Bursa kebabları Evliya Çelebi zamanından beri ünlüdür. İskender markasını yaratan Mehmet İskender, 1867 yılında Bursa'da kemik ve siniri alınmış eti, dikey konumlandırıp çevirerek pişirmiş, böylece bir yeniliğe imzasını atmış ve ün kazanmıştır. 1930'lu yıllarda işin başına oğulları Cevat, Süleyman, Nurettin geçmiş, üçüncü kuşağa da aktarılan şirket yenilikleri sayesinde adını duyurmaya devam etmiştir (Türkoğlu, 2016: 34).

Süter Kardeşler: 1934'te Şakir, Abdurrahman, Selim Süter ve enişmeleri Faik Barışçı'nın kurucusu olduğu Süter Kardeşler'in Bursa Süttozu ve Buz Fabrikası'nı kurduğunu görüyoruz. Bu işletme Türkiye'nin ilk süttozu fabrikasıdır (Kaplanoğlu, 2008:122). Önce, Şark markası ile peynir mayası üreten şirket, ardından ürettiği krem peyniri Sayas markası ile piyasaya sunmuştur (Türkoğlu, 2016: 34).

Bursa'nın ilk dokumacıları Alacahırka, Yıldırım, Maksem, Davutkadı gibi semtlerin mahalle aralarında iş yapmışlardır. Merinos, İpekiş gibi kuruluşların yetiştirdiği elemanlar ile küçük tekstilcilerin yetiştirdiği ustalar sektörün görünmeyen emektarlarıdır. İlk girişimcilerin ekibinde çalışan bu elemanlar, dönemin çalışkan, titiz iş adamlarıyla el ele vermiş ve sektörü geliştirmişlerdir.

İlk kuşak girişimcilerin çoğu göçmendir ve çalışma hayatındaki ilk deneyimlerini ticaret yaparak öğrenmişlerdir. Dönemin koşulları gereği çoğunun iyi bir eğitimi ve

yabancı dili yoktur. İş disiplini, yüksek öngörülerini ile tanımlayabileceğimiz bu kişilerin dönem koşulları itibarı ile başarmaktan başka çıkış yolu yoktur. Kentte, yukarıda anılan isimler dışında tütün ve yaş meyve ihracatçılığı yapan, büyük toprak/çiftlik sahibi mülk sahibi zengin aileler de bulunmaktadır. Gökçen ailesini köklü, büyük toprak sahibi bir aile olarak diğerlerinden ayırmak gerekir. Yaşadıkları dönemde Bursa'nın seçkin ailelerini oluşturan yukarıda adı geçen isimlerin çoğu, şirketlerini kendilerinden sonraki kuşaklara devretmiş ve markalarıyla anılır olmuştur.

Tatveren Ailesi (Kafkas): Kestane şekeri lezzeti, genelde Akdeniz ve Avrupa ülkelerinin damak tadıdır. Bu lezzetin Bursa'ya gelişi ise Tatveren ailesi sayesinde olmuştur. Şirket kurucusu Ali Şakir Tatveren, Yugoslavya'nın Manastır kentinde doğmuş ve orada yaşayan ailesinden tatlıcılığı öğrenmiştir. Kars ve Kafkasya deneyimlerinin ardından 1930'da Bursa'da Kafkas Kollektif Şirketi'ni kuran Tatveren, bilgi ve deneyimlerini ilk kez Bursalılara aktarmıştır (Altun, 2010: 52-53). Şirketin ilk kuşağının temsilcisi olan Ali Şakir ve eşi Nedret Şakir'in ölümünden sonra ikinci kuşakta Atilla ve kız kardeşi Yüksel Tatveren işin başına geçer. Büyümeye devam eden şirket, 1995'te A.Ş. olmuştur (Türkoğlu, 2016: 34). Ali Şakir Bey'in çocukları Alparslan, Atilla ve Yüksel Tatveren şirketi geliştirerek Kafkas markasını dünya çapında tanıtırlar. Geliştirilen ürün yelpazesi ile Kafkas, bugün dış pazarda önemli bir yere sahiptir (Kaplanoğlu, 2008: 125). Üçüncü kuşakta torun Ali Tatveren Kafkas'ın yönetimine geçmiştir. Yurt dışında eğitim görmüş olan Ali Bey son yıllarda ürün yelpazesini arttırarak ulusal piyasada genişlemeye çalışmış, kısa ve orta vadede unlu mamüllerin endüstrileşmesine yönelik yatırımlar gerçekleştirmiştir (Altınöz, 2015: 45).

Yılmazipek Ailesi: Mehmet Faik Yılmazipek, Çanakkale harbi sırasında yaralanıp iki kolunu kaybetmiş bir gazidir. Faik Bey'in sokakta sabun satarak başlayan geçim sağlama telaşı, ticaret hayatını gözlemlemesine vesile olur. 1925'te Tuzpazarı'nda kırtasiye malzemeleri ve (Almanya ile yazışmalar sayesinde bu imalatı öğreniyor) kendi imalatı olan kolonyaları satmaya başlayan Yılmazipek, Almanya'da etiketi basılan kolonyaları "*Koç Kolonyası*" ismiyle piyasaya sürer. Mehmet Faik Bey'in oğlu Doğan Bey; Atatürk'ün bu kırtasiye dükkânının açılması ve aileye Hisar'da

küçük bir ev alınmasında, "harp arkadaşıdır" diyerek desteği olduğunu söylemiştir. Mehmet Faik Bey 1930'da biriktirdiği parayla, Ohannes Taşçıyan isimli Ermeni vatandaşa ait Demirkapı Mahallesi'nde bulunan ipek fabrikasını satın alır ve aile bu tarihte ipekçilik sektörüne adım atmış olur. Faik Yılmazipek ve Oğulları Kollektif Şirketi isimli fabrika sonraki süreçte Mehmet Faik Bey'in oğulları tarafından işletilmiştir. Üretim bölümünü, Galatasaray Lisesi ve Almanya'da Tekstil Ingenieur Schule'de okuyan Doğan Yılmazipek'in, ticari kısmı ise Turgut Yılmazipek'in üstlendiği bilinmektedir (Özdemir, 2009: 342-352).

Bursa'nın 1980-2000 Döneminde Öne Çıkan Girişimci Aileleri

Baykal Ailesi: 1950 yılında Bulgaristan'dan göçen Hakkı ve Hikmet Baykal, küçük bir atölyede soba imalatı yaparak sanayiciliğe giden yolda ilk adımı atmışlardır. Sonrasında Hakkı Baykal işlerini geliştirerek saç işleme makineleri, pres ve kaynak makineleri ile Türkiye'nin öncü firmaları arasına girmiştir. Organize Sanayi Bölgesinde yer alan ve Baykal Makine olarak anılan firmayı, oğlu Sulhi Baykal ve onun çocukları yönetmektedir.

Sinan Baykal, otomobil fabrikalarına elektromanyetik, elektronik ve havalı korna ayrıca yedek parça üretimi yapan Seger Ses ve Elektrikli Gereçler Sanayi AŞ'nin kurucusudur. Bursa Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'nde ve Çin'de üretim tesisleri bulunan Baykal'ın hikâyesi 1980'lere dayanmaktadır. Askerliğin ardından arkadaşları ile bakır tel kaplama işine giren Baykal, sonrasında ortaklarıyla birlikte otomotiv sektörüne yönelmiş, 1990'lı yıllara dek korna üretimi yapmıştır. Türkiye'de rekabetin zorlayıcı etkisiyle Çin'de tesis açan firma, fiyat odaklı pazara Çin'deki, kalite odaklı pazara ise Bursa'daki üretimle yanıt verdiklerini söylemektedir. Batı ülkelerindeki rakiplerinin küçüldüğünü, giderek pazardan çekildiğini belirten Baykal, patent aldıkları yeni ürünleriyle büyük bir boşluğu dolduracaklarını düşünmektedir (Güzel, 2015:352-356).

Çağlar/Şankaya Ailesi: 1949'da eğitim için Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Şükrü Şankaya, Bursa Kapalı Çarşı'da tekstil işi yapan bir dükkâna çırak olarak girmiş, 1952 yılında ise kendi işini kurmuştur. İlerleyen süreçte Cavit Çağlar ile ortaklıklar kurmuş olan Şankaya, Bursa'nın köklü kuruluşlarından Yeşim Tekstil'in de

kurucusudur. Ölümünden sonra bu fabrikayı oğlu Şenol Şankaya işletmektedir. Fabrika, 325.000 metrekare alan üzerine kuruludur ve 5.000 çalışanı bulunmaktadır. Yeşim Tekstil, dünya hazır giyim sektöründe, iplikten mamul ürüne tüm aşamaları bünyesinde gerçekleştiren dört büyük entegre tesisten biridir. Şirket başta Amerika olmak üzere, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya gibi birçok ülkeyle geniş ihracat ağı kurmuş; Nike, Gap, Zara, Republic gibi dünyaca ünlü markalarla iş partneri olmuştur (Cengiz,2014: 236-237).

Çağlar Ailesi: Cavit Çağlar, Türkiye'nin en önemli girişimcilerindedir. İş yaşamındaki başarısını, Süleyman Demirel döneminde siyasete taşımış ve bakanlık yapmıştır. Çağlar'ın Bursa kentinin gelişimine yaptığı katkı kendi ifadesiyle şöyledir; *"Bursa'daki her şey, hafif raylı sistemden tutun da, Üniversiteye kadar, çevre yolu yapımına kadar hepsi benim dönemimde oldu. Bir bakıma Bursa'nın vizyonunu açtık. Bizim dönemimizde Bursa'da elektriksiz köy kalmadı."*

"İnşaattan tekstile, basından turizme, hava ulaşımından finansa kadar birçok sektöre girdik...Bunların en başarısız finans sektörü oldu...Bunun haricinde hepsinde başarılı olduk..."

"Şu anda yeniden yapılanma içindeyiz. Eski dönemlerdeki büyümeyi bırakıp küçülerek, daha dinamik hale geliyoruz. Medyasında olsun, tekstilinde olsun, hepsinde aynı çaba içindeyiz..."

Çağlar, 1945 Gümülcine doğumludur. Bir yaşındayken ailesiyle Türkiye'ye gelmiş ve Akhisar'a yerleşmişlerdir. Babası erken yaşta ölen Çağlar, maddi sıkıntılar nedeniyle yüksek eğitim yapamamış; sekiz yaşında eczanede çırak olarak çalışmaya başlamış; on yaşında benzincide araba yıkamış, öğleye kadar okuyup gece yarısına kadar çalışmıştır. Babasının ölümünden kısa süre sonra (1963) ailesiyle İstanbul'a yerleşen Çağlar, dayısı Şükrü Şankaya'nın yardımıyla Mahmutpaşa'da tekstil piyasasına girmiş, zengin Yahudi tüccarların yanında çalışarak ticari hayatı tüm inceliklerine kadar öğrenmiştir.

Koç ve Sabancı gruplarının devlet desteği ile büyüdüğünü belirten Çağlar, kendilerinin ekmeği aslanın ağzından aldığını belirtmektedir. 1976'da Aksoylar Tekstil'i kuran Çağlar, 1982'de Nergis A.Ş.'nin devreye girmesiyle yükselen bir ivme

yakalamıştır. Şirket polyester iplik konusundaki en modern tesislere sahiptir ve alanında yeniliklerin yaratıcısı olmuştur.

1987'de Olay Gazetesi, 1995'te Olay TV'yi kurmuş ve yerel anlamda ses getirmiştir. 1996'da NTV'nin kurucusudur.

Tekstilde, neredeyse ihracat yapmadıkları ülkenin bulunmadığını ifade eden Çağlar, ülkenin en fazla ihracat yapan şirketlerden olduğunu belirtmiş, ayrıca tüm zorluklara rağmen son on yılda 2.5 milyar dolarlık ihracat yaptıklarını eklemiştir.

Ancak 1998-1999 döneminde grubun bankasına el konmuş; finans sektöründe sıkıntı yaşayan grup 2008 küresel krizinden olumsuz etkilenmiştir. Kendisinden sonra işleri devralan kuşak kurumsal anlamda yetiştirilmiş, grubun bünyesindeki şirketler özellikle ihracata yönelik bir yol çizmiştir.

Girdiği her sektörde bir numara olduğunu söyleyen Çağlar; Olay Medya ile şirketlerinden Yeşim, Nergis ve Sifaş'ın alanlarında bir numara olduğunu ifade etmekte, kurdukları Yeşilşehir'in Türkiye'de örneğinin olmadığını belirtmektedir. Günümüzde Modern, Yasemin Park gibi farklı site isimleriyle binlerce kişinin (hedeflenen genişleyerek 25.000'lere varmaktı) oturduğu Yeşilşehir'in, sektörde "model" olduğunu belirten Çağlar, 1994'te temel atma törenine Süleyman Demirel'in geldiğini, TOKİ'nin bugün yaptığı işi kendisinin yirmi yıl önce yaptığını söylemiştir.

Büyük düşündüğünü söyleyen Çağlar, bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir; *"Ben Avrupa düşüncesinde değil, Amerikan düşüncesindeyim."* Girişimci olarak kendisinin en büyük hayali ise Türkiye'de demokrasinin daha iyi işlemesidir. Ayrıca ülkenin dışa bağımlı olmadan kendi üretimini yapmasını isteyen Çağlar bu bağlamda Bursa'nın rolünü de teknoloji hamlesi olarak görmekte ve Amerika'da olan Silikon Vadisi'nin kentte neden olmadığını sorguladığını belirtmektedir (Altınöz, 2011: 108-112).

Durmaz Ailesi: Ali Durmaz dünyanın en büyük sac işleme makineleri üreticisi olan Durmazlar Makine'nin kurucusudur. Türkiye'de ilk kez üretilen ve yapımı Bursa'da gerçekleşen "İpekböceği" tramvayının üreticisidir. Firma "Türkiye'nin En Değerli Markaları" listesinde ilk 100 arasında yer almaktadır (Cengiz, 2014:240). Durmazlar,

makine sektöründe Bursa'nın öncü firmalarındandır ve son üç yıldır Türkiye'nin en fazla patent başvurusu yapan on şirketi arasındadır. Firma, Türkiye'nin bugüne dek ithal ettiği ileri teknoloji lazer güç kaynaklarını üretmeyi başarmış, bu güce yerli üretimle ulaşılabileceğini göstermiştir (Tüysüz, Ocak 2017: 35).

Gençoğlu Ailesi: 1950 yılında Bulgaristan'dan göç eden baba Mümin Gençoğlu, tütün ticareti ve ihracatı ile iş hayatına atılmıştır. Bir dönem BTSO meclis başkanlığı yapan Mümin Gençoğlu, ülkemizde tütün sektörünün çöküşü sonrasında oğulları ile 1990 yılında konserve gıda üretimi yapmak üzere Penguen Gıda'yı kurmuştur.

20 dönüm arsa ve Mümin Gençoğlu isminin verdiği güvenle kurulan şirket, 6500 metrekare alan üzerine inşa edilmiştir. 12.500 kayıtlı çiftçi ile çalışan firma Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok noktasındaki marketlere ürün vermektedir. 1998'de Uşak'ta, Alman ortaklıkla Penkon meyve suyu fabrikası kurulmuş, 2001'de Almanya'nın resmi devlet kuruluşu DEG ile işbirliğine girilmiştir. Firma 2000'li yılların küresel krizine rağmen, yatırımlarına devam etmiş ve hedeflediği ciroları rekor kâr artışlarıyla tutturmuştur (Altınöz, 2015: 406-410).

Sayılgan Ailesi: Ailenin hikayesi, baba Osman Sayılgan'ın 1960'lı yılların başında Bursa Fidan Han'da kendi adına açtığı firma ile başlar. Kırım göçmeni ve Tatar kökenli olduğu bilinen Osman Sayılgan, Bursa'nın en köklü ve saygın tekstil üreticisi İpeker'in ustabaşısıdır. Firmadan ayrıldıktan sonra kimsenin üretmediği jakarlı kumaşları özel desenleri ile üreten Osman Sayılgan'ın (jakar ustası) ürettiği kumaşlara olan talep o denli yoğundur ki, Bursa'nın en özel düğünleri onun ürettiği kumaşlardan tasarlanmış giysilerle yapılır. 1960'lı yılların sonunda askerlik görevini tamamlayan oğul Ertan Sayılgan işin içine girer ve Demirtaş Sanayi Bölgesinin ilk fabrikalarından olan Akayteks sanayinin girişinde yerini alır. Sayılgan ailesi, 1980'li yıllarda Askeri Konsey Üyesi Nejat Tümer ile dünürlür. Ertan Sayılgan'ın kızı Zeynep, Oramiral Nejat Tümer'in oğlu ile evlenir.

Aile Bursa'daki Pars Han'ı alarak, işhanını otele dönüştürür ve yıllar sonra oteller zinciri olacak Kervansaray Otel'i açar. Ardından Çekirge Termal Hamamlar bölgesinde Eski Kaplıca olarak bilinen Armutlu Hamamı'nın yanına otel binasını inşa eder. Otel binası ile tarihi hamamın birleşmesi sonucu Kervansaray Termal Otel

rakiplerinden öne çıkaracaktır. Oteller daha sonra Uludağ, Marmaris ve benzeri yerleşimlerde inşa edilerek sayıca çoğalır. Daha sonra Bursa'nın parlayan semti Nilüfer'de Berat Tunakan adlı inşaat mühendisi ortağı ile "Melis" adıyla büyük bir site inşa eden Sayılğan ailesi, ortağıyla birlikte Melis inşaat, Melis Beton (çimento fabrikası) kurmuş ve kentin en lüks semti Bademli'de villa inşaatlarına girmiştir. Berat Tunakan siyasete de atılmış, DYP ve AKP'de politika yapmıştır.

Melis İnşaat'ın Şehreküstü Meydanı yakınında yaptığı gökdelen, daha sonra Medical Park Hastanesi tarafından kullanılmıştır. İlerleyen yıllarda Melis grubu, Sayılğan ailesinden ayrılarak Tunakan ailesine geçmiştir. Akayteks'i de kapatan Sayılğan ailesi tamamen Turizm işine yönelmiştir.

Sönmez Ailesi: Ali Osman Sönmez Bulgaristan'ın Mestanlı kasabasında doğmuş, çocukluğunda babasıyla birlikte tütüncülükle uğraşmıştır. 1943 yılında, beş arkadaşıyla kaçak olarak Türkiye'ye gelmiş, fakat istemeyerek baba evine geri gönderilmiştir. 1946'da ikinci kez kaçarak bu kez İstanbul'a gelen Sönmez burada simit, meyve satmış ancak yeterli para kazanamayınca Bursa'ya yönelmiştir. Kısa süre tuhafiyecilik yapan Sönmez, ısınmadığı bu işi de bırakarak Tekel'e memur olmuş ve ailesini kısa sürede yanına almıştır. Sonrasında tütün tüccarlığına başlayan Sönmez bu sektörde de istediği başarıyı yakalayamamıştır. Kendi deyimiyle yapmadığı iş kalmadığını söyleyen Sönmez, ilk etapta nakliyecilikten pazarcılığa pek çok deneyim yaşamıştır (Altınöz, 2011: 307-308).

İnegöl'de iken Mehmet Çelik ile ortak dokuma fabrikası kuran Sönmez, İnegöl Ticaret Sanayi Odası'nda oda başkanlığı yaparken, floş ipliğinin kotaya bağlı olması nedeniyle iplik ithalatına ilgi duyup bu işe girmiştir. Son derece faal olan Sönmez, Esnaf Kefalet Kooperatifi Müteşebbis Heyet Kurulu'nda ikinci başkan olmuş, Demokrat Parti İlçe Yönetim Kurulu'na seçilmiş, belediye başkan vekilliği bile yapmıştır. Daha sonra yönünü belirleyip, tekstili olarak belirleyip, 1964'te Bursa'ya yerleşmiştir.

1967'de Siyasal Bilgiler Fakültesi 2. sınıf öğrencisi olan oğlu Cemil Sönmez'i kalp krizi nedeniyle kaybeden sanayici, sonrasında tüm yoğunluğunu işlerine verir. 1972'de Filament Sentetik İplik ve Elyaf Sanayi A.Ş.'ni kurar. Ardından ASF İplik,

Dokuma, boya Sanayi tesisleri devreye girer. Tekstilde iplikten mamul kumaşa entegrasyon sağlanmıştır. 1997'ye gelindiğinde Sönmez Endüstri Holding kurulmuştur. Sönmez deneyimli bir sanayici ve milletvekilidir. Süreç içerisinde üst üste vergi rekortmeni olur. Hatta 1984'te Türkiye'de en çok vergi ödeyen 5. kişidir.

1983'te Ali Osman Sönmez Mesleki Vakfı kuran Sönmez; İlkokul, Teknik Lise, Anadolu Teknik Lisesi, Anadolu Meslek Lisesi, Fen Lisesi gibi farklı kategorilerde okullar inşa etmiştir. Kız ve erkek öğrencileri barındıran iki yurt, kendi adını taşıyan üniversite kampüsü yapmış; 1990'da iki yüz yatak kapasiteli Ali Osman Sönmez Onkoloji Hastanesi'ni Bursa'ya kazandırmıştır.

Ali Osman Sönmez tarafından kurulan Sönmez Grubu, Bursa'nın en köklü firmalarındandır. Sönmez, Bursa ekonomisine şekil vermiş kişilerdendir. Kuruluşuna tekstil üretimiyle başlayan Sönmez Holding, değişen koşullarla birlikte faaliyet alanlarını genişletmiş olup tekstil dışında; turizm, teknoloji, bilişim, inşaat, alışveriş merkezleri, medya, enerji, otomotiv gibi bir çok sektörde faaliyet göstermiştir (Cengiz, 2014: 234).

AS TV, Radyo S, Bursa Hakimiyet Gazetesi ile bir internet sitesine sahip olan Sönmez Medya; reklam sektöründen, magazin ve habere dek geniş bir alanda varlık göstererek kentin nabzını tutmaktadır.

Sönmez Endüstri A.Ş. çatısı altında otuza yakın şirket kuran Bursalı sanayici Ali Osman Sönmez, 25 yıl aralıksız olarak BTO başkanlığı yapmıştır. Aralıksız süren bu başkanlık süreci bu alanda kırılmış bir rekordur. 17'si üst üste olmak üzere toplam 18 yıl vergi rekortmeni olan iş adamı, 1995-1999 yılları arasında Doğru Yol Partisi'nden Bursa Milletvekili seçilmiştir. İnegöl'de kaldığı yıllarda 6 dönem Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı yapan Sönmez; 1972 yılında Organize Sanayi bölgesinde Sönmez Filament Sentetik İplik ve Elyaf Sanayi A.Ş.'ni ardından ASF İplik, Dokuma ve Boya Sanayi tesislerini kurmuştur. Eklenen yeni tesislerle şirketler Sönmez Endüstri Holding bünyesinde toplanmıştır. 1982-84 yılları arasında TOBB üyeliği, 1986-88 ve 1992-96 yılları arasında iki kez TOBB Ticaret ve Sanayi Odaları Konsey Başkanlığı yapan SönmezAlmanca, Bulgarca, İtalyanca, Rumca dillerine hakimdir. Okul, yurt, hastane gibi kurumlarla kentin gelişimine katkıda bulunan sanayici, 2001

yılında hayatını kaybetmiştir. Ölümünden sonra fabrikaları oğlu Celal Sönmez tarafından yönetilmektedir (Altınöz, 2011: 306-307).

1975'ten bu yana Sönmez Holding bünyesindeki faaliyet gösteren ASF İplik, 2010 yılından bu yana STA (Sönmez Textiles Advanced) tesisleri ile teknik tekstil alanında çalışmaya yönelmiş, bu alanda kompozit imalatında kullanılan kuvvetlendirici ara malzeme tasarımı ve üretimini yapmaya başlamıştır. Teknik tekstil alanındaki yönelim ve konuya yönelik araştırmalar Celal Sönmez'in oğlu Osman Sönmez tarafından yürütülmektedir (Tüysüz, Ocak, 2017: 29).

Vehbi Varlık:Yıldız üniversitesi makine mühendisliği mezunu olan Vehbi Varlık, ilkokul yıllarından itibaren bir şekilde ticaretin içerisinde bulunmuştur. Eğitim hayatı boyunca ek iş yapmaya devam eden Varlık'ın bu dönemde Rus ve Ermeni patronları olmuştur. Teknik ressamlıktan, fabrika müdürlüğüne dek İstanbul'da farklı deneyimler edinen Varlık, 1977'de 25-30 metrekare bir dükkânda iş hayatına başlamıştır. Sonrasında Coşkun İrfan ile ortak olup İnoksan'ı, 1980'de turizmin yükselişe geçmesine paralel olarak artan talebi karşılamak amacıyla Evinoks'u kurmuşlardır. Ortaklar 2013'te yollarını ayırır. Vehbi Varlık'ın 3 kişiyle başlayan iş hayatı, bugün 400'ün üzerinde çalışanıyla, 5 kıtaya ihracat yaparak devam etmektedir (Altınöz, 2015: 422-425).

Bursa'nın 2000-2018 Döneminde Öne Çıkan Girişimci Aileleri

Aslanoba Ailesi: Bursa'da yaşayan Nihat Aslanoba, kentte bulunan su sektörünün en büyük ve modern tesisi Erikli Doğal Kaynak Suyu'nun temellerini 1965'te atmıştır. Başlangıçta 0.30lt cam şişe ve 12 lt. damacana dolumu yapan şirket, zaman içerisinde değişen uluslararası pazara da uyum sağlamıştır (Cengiz, 2014:237) Dünya pazarına uyum sürecinde oğlu Hasan Aslanoba'nın katkısı büyüktür. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi ve Amerika San Diago'da MBA eğitimi alan Hasan Aslanoba ülkeye döndükten sonra müdürlüğünü yaptığı 'Erikli Su'yu, İsviçre merkezli dünyanın en büyük yiyecek içecek üreticisi Nestle S.A. ile birleştirmiş, 2006'da ise bu şirkete satmıştır. Aslanoba farklı yatırımlarla üretimde var olmaya devam etmektedir.

Faik Çelikve Ailesi:1960 yılında ailesiyle Bursa'ya yerleşen Faik Çelik'in Davutdede Mahallesi'nde 30 metrekare alana sahip küçük bir atölyede başlayan torna atölyesi, bugün dev bir holdinge dönüşmüştür. Tofaş ve Reno fabrikalarının Bursa'ya kurulması şirketin gelişimindeki en önemli etmen olmuştur. Kalıp ve pres işlerinde başarılı olması ve sonrasında makineleşmesi, dönemde iç pazarda oluşan talep patlamasıyla birleşince ciddi kazançlar elde edilmiştir. 2001 otomotiv krizini fırsata çeviren Çelik, OSB'ye taşınarak 50.000 metrekare eklediği arazisinde halen üretime devam etmektedir. Beyçelik'te ikinci kuşak olarak işleri devralan Faik Çelik'in oğlu Baran Çelik, şirket CEO'su olarak, yerli ve yabancı otomobil fabrikalarına yan sanayi üretimini sürdürmektedir (Güzel, 2015: 324-327). Aile inşaat sektöründe de varlık göstermektedir.

İmran Ailesi: 1964 Bursa doğumlu olan Özkan İmran, liseye kadar olan eğitimini Bursa'da, lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi'nde tamamlamıştır. İş arkadaşı Emin Nallar ile ortaklaşa havlu sektöründe Minteks'i kuran İmran, ortağıyla 20 yıl zorlu şartlarda mücadele vermiş ancak iki ortak 2014'te yollarını ayırmıştır. 62 ülkeye ihracat yapan Minteks, sabun, temizlik malzemesi, şampuan, kolonya, kestane şekeri, reçel gibi geniş bir yelpazede üretim yaparak tüketiciye sunmaktadır. (Altınöz, 2015: 346-349).İmran'ın, Bursa Pirinç Han'ındaki zanaatkârları da konu edinen toplam 5 kitabı bulunmaktadır

Matlı Ailesi: Ailenin kökeni Selanik'e dayanmaktadır. Aile büyükleri göç sonrası Karacabey'e yerleşmiştir. 1965'te soğan ticaretine başlayan Ömer Matlı, 1980'lere geldiğinde Türkiye'nin en büyük ihracatçılarından biridir. 1980'de kurulan çeltik fabrikası ile Matlı, tüccarlıktan sanayiciliğe adım atar. Oğulları da küçük yaşta başta simit, soğan olmak üzere farklı ürünleri satarak erken yaşta harçlıklarını çıkarmaya başlar. Esnaf ve tüccarların arasında büyüyen çocuklar ileride iş yaşantısında bu deneyimleri avantaja çevirmiş, önemli girişimcilerden olmuşlardır. Özer Matlı 20 yaşındayken, babasının isteği üzerine 1988'de üretime giren yem fabrikasının başına geçmiştir. Bugün 11 farklı lokasyonda işletmesi olan Matlı Grubu, Karacabey/Bursa yanında Konya, Tekirdağ/Çorlu, Turgutlu/Manisa ve Samsun tesislerinde 2013 itibarı ile yılda 1 milyon 120.000 ton yem üretmektedir. Gaziantep fabrikasının

üretimine geçmesiyle bu rakam 1 milyon 360.000 tona ulaşmıştır (Altınöz, 2015: 342-345).

Orhan Ailesi: Makine mühendisi olan İbrahim Orhan, kısa süre Karayolları Bölge Müdürlüğü'nde memur olarak çalışmış, sonrasında iş hayatına Alarko firmasında devam etmiştir. Sifaş, Polylen, Renault gibi Bursa'da yeni kurulan şantiyelerde çalışan Orhan, otomotiv sektörüyle tanışmış, 1970'lerde sektörün Bursa'da yıldızının parlamasıyla yerli firmalara, otomobil koltuklarında kullanılan sünger üretmeye başlamıştır. Bugün 3 kıtada, 13 ülkede faaliyet gösteren firma bünyesindeki şirketlerle otomobil yan sanayi, klima, inşaat, turizm, gıda sektörlerinde üretim yapan bir holding konumundadır. Dünyaca ünlü otomobil firmalarına yan sanayi üretimi yapan holdingin ABD, Fransa, İspanya, Meksika, Slovakya, İngiltere, Romanya, Macaristan gibi ülkelerde fabrika inşaatları bulunmaktadır.

Özdilek Ailesi: Babasını küçük yaşta yitiren Hüseyin Özdilek, ilk iş deneyimini Bursa'daki dayısının havlu fabrikasında yaşar. 1967'de Tokat'ın Erbaa ilçesindeki baba evinin satışından gelen 18 bin lirayı ilk sermayesi olarak kullanan Özdilek, 1967'de Ulucami yakınlarında belediyeye ait 20 metrekare bir dükkânda iş hayatına atılır. 1971 yılında iki dokuma tezgâhı ve bir adet çözümlü ipliği makinesi kiralarak bornoz işine giren Hüseyin Özdilek, 1980'lerde Libya ve Sovyetler Birliği'ne ihracat yapan bir pozisyona gelecektir. 2000'li yıllarda Hindistan ve Çin'de yüksek üretim kapasiteli fabrikalar açılınca, Hüseyin Özdilek perakendecilikte büyüme kararı alır. İzmir, İstanbul, Eskişehir gibi birçok ilde alışveriş merkezleri kuran Özdilek, özellikle ev tekstili konusunda üretim ve satış yapmayı seçer. Perakendecilikte optimal noktayı yakalayan Özdilek, tarım sektörüne de yatırım yapar. Özdilek Holding; Hüseyin Özdilek'in yönetim kurulu başkanlığında, ikinci kuşakla birlikte üretime devam etmektedir. (Türkoğlu, 2016: 300). Bugün Türkiye'nin en büyük 500 firması arasında yer alan şirketin yıllık cirosu 150 milyon \$'dır, ülkemizdeki havlu sektörünün en büyüğüdür ve dünya pazarının ilk 10 kuruluşu içerisinde yer almaktadır (Cengiz, 2014: 232).

Ek-1 Görüşülen Kişilerin Kısa Özgeçmişi, Cargill Sürecinde ve Sonrasında Pozisyonu

1)Ali Arabacı (Avukat): Bursa Barosu eski Başkanı. BAOB Kurucusu. Bursa Barosu Çevre Komisyonu Başkanı. 1999-2002 DSP Bursa Milletvekili (Partisine rağmen bazı davaları takip ettiği için istifa etmek zorunda kaldı) 2004 Yerel Seçimlerde DSP'den Bursa Büyükşehir Belediye Başkan adayı. ÇEK (Çağdaş Eğitim Kooperatifi) eski Başkanı Türkiye Barolar Birliği Yönetim Kurulu Üyesi ve o dönemde Türkiye Barolar Birliği Çevre Komisyonu Başkanı. Bursa'da açılan tüm çevre davalarının takipçisi.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde Bursa Barosu Başkanı, sonrasında DSP milletvekili, Türkiye Barolar Birliği Çevre Komisyonu Başkanı.

2)Ali Küçüksarı(Gayrimenkul Danışmanı): Eski CHP İl Bşk. Yrd. Kendini “kent müfettişi” olarak tanımlıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Eski CHP İl Bşk. Yrd. olan Küçüksarı, öteden beri kent suçlarıyla yakından ilgilenmektedir. Cargill sürecinde de bu tanımlama doğrultusunda çaba içerisine girmiştir. Şu an gayrimenkul danışmanlık işi yapmaktadır.

3)Can Topaktaş (Gazeteci): Bursa'da farklı gazetelerde ekonomi muhabirliği, ekonomi sayfası editörlüğü ve ekonomik konularda köşe yazarlığı yaptı. Gazete sahiplerinin iş adamı olması nedeniyle elde ettiği bilgilerin pek çoğunun haber yada köşe yazısı haline getirilemediği biliniyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde ve sonrasında gazetecilik yapmaktadır.

4)Cankat Taşkın (Avukat): Bursa Barosu Çevre Komisyonu üyesi olarak bazı davaları ve Cargill davasının AIHM sürecini izledi. Hukuk alanının yeni konuları arasında bulunan Bilişim Suçları konusunda uzmanlaştı. Halen serbest avukat olarak çalışıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Ocak 2005'te mezun olup avukatlık mesleğine başlayan Taşkın, çevre konusu ilgisini çektiği için, o dönem Bursa Barosu Çevre Hukuku Komisyonu'nda görev almıştır. 2005 yılı Temmuz ayında AIHM'ye başvuru gündemdedir ve bu görevi kendisinden biraz kıdemli meslektaşıyla birlikte üstlenir. Halen serbest avukatlık yapan Taşkın, Bursa Barosu Çevre Hukuku Komisyonu'nda 2014 Haziran ayına dek yaklaşık dokuz yıl, iki dönem başkan ve kalan sürede komisyon üyesi olarak görev almış ve süreçte birçok idari davada davacı ve vekil olarak bulunmuştur.

5) Cemil Altun (Çiftçi): Orhangazi Ziraat Odası Başkanı. En başından beri Cargill davasında yerini aldı. Bütün baskılara karşı Cargill tesisinin Türk köylüsüne vereceği zararı, köy köy dolaşarak anlattı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Çiftçilik yapan Altun, 1989-94 yılları arasında Karsak Köyü muhtarıdır ve 1987'de oda başkanlığı süreci başlamıştır. 2011 yılına dek Orhangazi Ziraat Odası Başkanlığı yapmıştır.

6) Cumhur Özcan (Avukat): Bursa Barosu Çevre Komisyonu üyesi. Bir dönem Bursa Baro Başkanlığına da aday oldu. Baro Çevre Komisyonunca açılan bazı davalarda fiilen üstlenerek tek başına götürdü. Halen serbest avukat olarak Bursa'da çalışıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): 1989'dan bu yana Bursa Barosu Çevre Komisyonunda aktif olarak çalışmaktadır. Cargill sürecinde de şu anda da bu görevi devam ettirmektedir.

7) Eralp Atabek (Avukat): Avukatlık baba mesleği. Bursa Barosu Çevre Komisyonu üyesi olarak bazı davaların yürütülmesini üzerine aldı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde iptal yönündeki mahkeme kararlarının uygulanmaması sebebiyle açılan tazminat davasında davacı olarak yer almıştır. Bu dönemde Bursa Barosu Çevre Komisyonu'nda görevli olan Atabek'in komisyondaki görevi halen devam etmektedir.

8) Erol Çiçek (Avukat): Askerlik görevini bırakarak Serbest Avukat olarak Bursa'nın Orhangazi ilçesinde çalışıyor. Cargill tesisinin Orhangazi'de kurulması nedeniyle davanın yerel ayağını yürüttü. Cargill Davasının AİHM safhasında aktif görev aldı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinin başında Bursa Barosu'nun bir üyesidir ve Orhangazi'de ikamet etmektedir. Halen Orhangazi'de yaşayan Çiçek, serbest avukatlık yapmaktadır ve daha çok çevre davaları ile ilgilenmektedir.

9) Erdem Saker (İnşaat Mühendisi): Eski DSİ 1. Bölge Müdürü. Bu dönemde Cargill'in inşa edildiği İznik Gölü havzasındaki sulama projelerine imza attı. 1994-1999 Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı. Bursa'ya damgasını vurmaya başladı. Sonraki dönemlerde Belediye Başkan Danışmanlığı yaptı. DSİ Bölge Müdürlüğü döneminde Çim Kayağı tesisleri, Demirtaş Barajı, Doğancı Barajı gibi projeleri bitirdi. Belediye Başkanlığı döneminde Hayvanat Bahçesi, Botanik Parkı, Yakın Çevre Yolu gibi projelere imza attı. Göktuğ gökdelenine karşı çıktığı için bu gökdelenin sahibinin özel TV kanalınca hedef seçilerek 1999 seçimlerini kaybetti.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): İnşaat Mühendisi olan Saker, 1994 öncesinde DSİ Bölge Müdürü, 1994-1999 yılları arasında ise Bursa Büyükşehir Belediye Başkanıdır.

10)Ertuğrul Yalçınbayır (Avukat): 1980 darbesi öncesi CHP'den Bursa Belediye Meclis Üyesi. Kapatılan Refah Partisinden Bursa Milletvekiliği yaptı. 28 Şubat sürecinde partisinden istifa ederek ANAP'a katıldı. TBMM Anayasa Komisyonu Başkanlığı görevinde bulundu. 1999 seçimlerinde ANAP'tan Bursa Milletvekili seçildi. AKP kurucuları arasında yer alarak 2002'de Başbakan yardımcısı oldu. Türkiye'yi Irak savaşına sokacak 1 Mart 2003 tarihli ünlü tezkereye karşı mücadele ettiği için bir daha partisinden hiçbir görev verilmedi. Hangi partide olursa olsun aktif olarak çevre davalarında ve Cargill davasında aktif rol aldı. Halen Bursa'da hemşehri derneklerinde çalışıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Süreçte milletvekili, şu an emekli olup dernek çalışmalarında yer almaktadır.

11)Feridun Pehlivan (Turizm ticaret): Turizm ve ticaret ile uğraşiyor. Önceleri AP-DYP geleneğinde siyaset yaptı. 1980 sonrası ANAP İl ve ilçe yöneticiliklerinden sonra ANAP Milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. Cargill olayında ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ile çatıştı. Daha sonra CHP'de politika yaptı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Süreçte TBMM Türk Çevre Komisyonu Başkanıdır.

12)Fusun Uyanık (Şehir Plancısı): Bayındırlık ve Çevre Müdürlüğünde Şehir Plancısı Olarak çalışırken Şehir Plancıları Odası Bursa Şube Başkanlığı görevini uzun yıllar sürdürdü. Bir ara Zeytinbağı Belediye Başkan adayı oldu. Oda çalışmaları sırasında Bursa'nın geleceğine yön veren planların bozularak ranta kurban edilmesine karşı ödün vermeden mücadele etti. Pek çok olayda yakın çalışma arkadaşları tarafından yolda bırakıldı hatta ihanete uğradı. (Yazmayabilirsin) Bursa'da kent yağmasının belleği durumundadır. Kentin mütegalibe ve siyasiler tarafından nasıl yağmalandığını en iyi bilen birkaç kişiden biridir.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill süreci başlangıcında Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü'nde , İmar ve Afet Şube Müdürlüğü'nde Şehir Plancısı olarak çalışmıştır. Şu an emeklidir.

13)Gürhan Akdoğan (Makine Mühendisi): TMMB Makine Mühendisleri Odası BURSA Şubesi başkanlığı yaptı. 2004 Yerel seçimlerinde Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığına aday oldu. 2007 Sonrasında CHP İl Başkanlığı yaptı. Türkiye çapında bir sanayi şirketinin kurucu yöneticisi ve Genel Müdürlüğünü yaptı. Halen Gebze'de kurulu bir şirketin yöneticisi. Bursa'da açılan neredeyse bütün çevre

davalarında davacı olarak yer aldı. Kotiyak gibi bazı davalarda kendi işverenine karşı davacı durumunda oldu ve davayı kazandı. Şu anda ADD Genel Yönetim Kurulu Üyesi

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Makine Mühendisi olan Akdoğan, Cargill sürecinin başlangıcında Makine Mühendisleri Odası Bursa Şube Başkanı'dır. Sonrasında CHP İl Başkanı, şimdi ADD Genel Yönetim Kurulu Üyesi, özel bir şirkette yönetici.

14)İhsan Bölük (Gazeteci): Bursa Barosu Basın Danışmanı, bu görevi süresinde Baro'nun yayınladığı "Cargill: Muktedirlerle Dans" adlı kitabın yazarı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde Olay TV (Çağlar Grubu) istihbarat şefi (1997-1998), 2000 yılında Bursa Hakimiyet Gazetesi yazı işleri müdürüdür. (Sönmez Grubu) Şu an emekli olan gazeteci, Bursa Barosu Basın Danışmanlığı görevini yürütmektedir.

15)İlhan Demiröz (Ziraat Mühendisi): Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şube Başkanı. Aynı dönemde TMMOB İKK (İl Koordinasyon Kurulu) Dönem Sözcülüğü ve BAOB (Bursa Akademik Odalar Birliği) Başkanlığı yaptı. Bu dönemde pek çok çevre davasında odası adına davacı oldu. Davaların önemli bir kısmını kazandı. 2009-2011 döneminde İl Genel Meclisi Üyesi ve CHP Gurup Sözcüsü. 2011-2015 CHP Bursa Milletvekili olarak TBMM Tarım Komisyonu Üyesi.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde ZiraatMühendisleri Odası Bursa ŞubeBaşkanıdır.

16)Prof. Dr. Kayıhan Pala (Hekim): Uludağ Üniversitesi Araştırma Hastanesi eski Başhekimisi. Halk Sağlığı Bölüm Bşk. Tabip Odası eski Başkanı. Milletvekili aday.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Halk Sağlığı ABD Başkanı olan Pala, Cargill sürecinde temel olarak çevre ve sağlık ilişkisi üzerinden mücadeleye girişmiş, olası tehlikelere karşı halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu konudaki çabaları halen yazdığı makaleler, bildiriler, katıldığı sempozyumlar vb. üzerinden devam etmektedir.

17)Lütfü Kırayoğlu (Elk. Mühendisi): Cargill süreci başladığında İTÜ Vakfi Güney Marmara Şubesi Başkan Yardımcısı. Aynı zamanda Radyo Pres adlı yerel radyoda programcı. Sonraki gelişmeler sırasında Elektrik Mühendisleri Odası Bursa Şubesi Yazmanı. Dava aşamasında bazı meslek odalarının "husumet noksanlığı" gerekçesiyle davanın dışında tutulması nedeniyle bu aşamada bireysel olarak Yurttaş Kimliği ile davacılar arasında yerini aldı. Aynı dönemde Bursa'da açılan onlarca davanın da davacısı. Bursa Kent Konseyi üyesi, 2002 sonrasında (2002-2008) ADD

Bursa Şubesi Başkanı. Botaş Yolsuzluğu, Göktuğ Gökdeleni, KOTİYAK Davası, Kaçak Sıcak Su Sondajı, Çimento Fabrikası girişimleri, Kent içinde asfalt tesisi kurma girişimine karşı (Simgе Asfalt vb.) pek çok olayda davacı. Davaların pek çoğunu kazandı. Buna rağmen yargı kararları uygulanmadı. 2008 sonrası ADD Genel Merkez yöneticisi. Şu anda ADD Genel Sekreter Yardımcısı. Farklıyerel gazetelerde köşe yazarı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Elektrik Mühendisi olan Kırayoğlu, Cargill süreci başladığında İTÜ Vakfı Güney Marmara Şubesi Başkan Yardımcısı'dır. Aynı zamanda Radyo Pres adlı yerel radyoda programcı olan Kırayoğlu, sonraki gelişmeler sırasında Elektrik Mühendisleri Odası Bursa Şubesi Yazmanı görevini sürdürmektedir.

18) Mehmet Küçükaşık (Avukat): 2002-2007 CHP Bursa Milletvekili Mecliste görev yaptığı sürede Cargill davasını etkin olarak izledi. Bunun dışında özellikle taş ocağı adı altında çevre yağması ve tahribatına karşı mücadele etti. Halen Bursa'da serbest avukat olarak çalışıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinin başında avukatlık yapmaktadır, halen mesleğini aktif olarak sürdürmektedir.

19) Murat Demir (Aktivist): Doğader adlı derneğin 9 yıl başkanlığını yaptı. Şu anda da aktivist olarak mücadelelere devam ediyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Süreçte ve sonrasında Doğader aktivistidir.

20) Mustafa Özçelik (İnşaat Mühendisi): Eski İKK Dönem Sözcüsü. BAOB Kurucusu. Pek çok çevre davasının aktif takipçisi ve davacısı. Ovaakça Termik Santrali, Uludağ Davaları, Göktuğ Gökdeleni ve Cargill en önemli mücadele alanlarından. Şu an serbest mühendislik yapıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): İnşaat Mühendisi olan Özçelik, Cargill sürecinde Türk Mühendisler Mimarlar Odası Birliği (TMMOB), İl Koordinasyon Kurulu (İKK) sekreteridir ve kurulda kentin mühendislik, mimarlık, planlama dinamiklerini avantajlı ve dezavantajlı yönleriyle ele alınması çalışmalarında bulunmuştur.

21) Prof. Dr. Mustafa Yurtkuran (Hekim): Uludağ Üniversitesi eski Rektörü. ADD Genel Başkan Yardımcısı ve Genel Başkan Vekili iken Nisan 2009 tarihinde Ergenekon Davası kapsamında hapse atıldı ve yargılandı. Çevre davalarında Bursa halkının yanında yer aldı. Kaçak sıcak su sondajı sırasında Uludağ Üniversitesi Kükürtlü Rehabilitasyon Merkezinin sularının kaybolması sırasında kaçak sondaj yapanlara karşı etkin mücadele verdi. Cargill firmasının TIR dolusu bilgisayar rüşvetini reddetti. Emeklilik sonrası Bursa'da bir hastanede hekim olarak çalışıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Prof Dr. Mustafa Yurtkuran, süreçte Uludağ Üniversitesi Rektörü'dür. Şu anda emeklidir ve özel bir hastanede hekimlik yapmaktadır.

22)Nadir Erol (Eski İp/ VP İl Başkanı): Cargill sürecinde Ulusal Güçler Meclisi aracılığı ile süreci takip etti. Açılan davalara bireysel olarak katıldı. Siyasal nedenlerle zaman zaman dava sürecinden ayrı tutuldu. Bu zamanlarda saha çalışması ile süreci izledi. Cargill ile ilgili haberlerin Aydınlik dergi ve gazetesinde yayınlanmasını sağladı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde İşçi Partisi İl Bşk., şu an emekli ve Vatan Partisi Merkez Örgütlenme ve İşçi Sendikası Bürosu görevlisi.

23)Nuri Karaca (Çiftçi): Karacabey ve Bursa Ziraat Odası Başkanlıklarını yürüttü. Pek çok davada Bursa ovasının tahribi ve yok olmasına karşı mücadelede yer aldı. Başlangıçta Cargill davasına mesafeli olsa da daha sonra davanın haklılığını gördü.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde Karacabey Zir. Odası Yönetim Kurulu Başkanı, şu an Balıkesir/ Bursa Pancar Üreticileri Kooperatifi (PANKOBİRLİK) Denetim Kurulu Başkanı. Ayrıca Karacabey Kırmızı Et Üreticileri Birliği Başkanı

24)Nuri Kolaylı (Gazeteci): Halen Gazeteciler Cemiyeti Başkanı. Cargill sürecinde Bursalı Sanayicilerden Sönmez ailesinin sahibi olduğu Bursa Hakimiyet ve AS TV Genel Yayın Yönetmeni.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde Bursa Gazeteciler Cemiyeti Başkanı'dır. Halen başkanlığı devam eden Kolaylı, aynı zamanda Türkiye Gazeteciler Konfederasyonu Başkanı ve bursa.com haber sitesinin sahibidir.

25)Orhan Taşanlar (Eski Bursa Valisi): Ankara ve İstanbul Emniyet Müdürü. Cargill yatırımı başladığı sırada bu projeye net bir şekilde karşı çıktı. Zamanın Başbakanı Mesut Yılmaz ile ters düştü. Daha sonra Cargill Temel Ruhsatının İdare Mahkemesince iptal edilmesiyle yargı kararını uyguladığı için görevden alınarak Merkez Valiliği adı ile kızağa çekildi. Bir daha hiç aktif göreve getirilmedi.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde Bursa Valisi'dir.

26)Rıza Aydın (Eski Ticaret Borsası Başkanı):Şu an emekli olan Aydın, tesis kurulma sürecinde tarım politikaları açısından yatırıma itiraz etmiş ve diğer oda başkanlarıyla eş güdümlü çalışmalarda bulunmuştur.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Eski Bursa Ticaret Borsası Başkanı

27)Sevim Erol (Gazeteci): Aydınlık ve Ulusal Kanal muhabiri olarak en başından beri Cargill ve diğer çevre davalarını izliyor. Kamuoyuna duyurulmasında yardımcı oluyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Gazeteci Sevim Erol, süreçte iptal yönündeki mahkeme kararlarının uygulanmaması nedeniyle açılan tazminat davasında davacı olarak yer almıştır.

28)Yahya Şimşek (Avukat): 1980 Öncesi CHP'den Bursa Belediye Meclis üyesi. 1996-1999 CHP Bursa Milletvekili. Bir dönem CHP Parti Meclisi Üyesi. Bursa Barosu Eski Başkanı. Bursa Barosu Çevre Komisyonu üyesi olarak değişik davaları izledi. Cargill davasını mecliste dile getirdi. Ergenekon tertibinde avukat olarak görev aldı. Halen Bursa'da serbest avukat olarak çalışıyor.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Cargill sürecinde avukat ve CHP Bursa Milletvekili'dir. Halen Bursa'da serbest avukat olarak çalışmaktadır.

29)Zafer Opsar (Gazeteci): Bursa'da gazetecilik yaptığı sürede meslek odalarının çalışmalarını izledi. Bir süre ABD'de gazetecilik yaptı.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Bursa'da gazetecilik yaptığı sürede meslek odalarının çalışmalarını izlemiştir. Bir süre ABD'de gazetecilik yapan Opsar şu anda internet gazeteciliği yapmaktadır.

30)Zülfikar Yüksel (Gazeteci- Çevirmen- Dil Okulu Sahibi): Dava sürecinde Radyoaktif adlı yerel radyoda yönetici ve programcı. 1999-2004 döneminde Osmangazi Belediyesi Belediye Meclis Üyesi. Bazı projelere karşı çıkması nedeniyle, partisinden istifa ederek bağımsız Meclis Üyesi sıfatı ile muhalefetini sürdürdü.

Faaliyet alanı (geçmiş ve şu an): Gazeteci, çevirmen ve dil okulu sahibidir. 1994 sonrası kesintili olarak köşe yazarlığı yapmıştır. Şu an sahip olduğu dil okulunda yöneticilik yapmaktadır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşmeler

1) Ayşe Yandayan (Ev hanımı): Tek başına çevre savaşçısı. Kent Konseyi üyesi. Pek çok doğa ve tarih katliamına karşı tek başına mücadele etti.

2)Gemiç, Gürle, Yeni Gürle muhtarları

3) Müberra Akgün (Gazeteci-Reklamcı): Cargill açılış törenleri sırasında basın tarafından basılması reddedilen ilanları takip etti. Cargill'in basın danışmanı Gazeteci Saruhan Ayber'in (1.5 yıl) ortağı olduğunu daha sonradan anlattı.

4) Ergun Kağıtçıbaşı: Bursa sanayileşmesinin oluşumunda önemli rol oynayan kişi.

EK-2 Sorular

1-Cargill sürecinde kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz? Neleri başarıp, neleri başaramadığınızı düşünüyorsunuz?

2- Sizce uzun vadede Cargill sürecinin ülke açısından getiri ve götürüleri nelerdir?

3-Bulduğunuz konumdan daha güçlü bir konumda olsaydınız (ekonomik, siyasal vb.) tesisin inşası ile ilgili olarak ne yapardınız?

4-Cargill olayında süreç içerisinde farklı siyasi yöneticilerin, inşaatın tamamlanması anlamında aynı kararları alma nedeni nedir? (MAI ve GATT gibi anlaşmalar ya da ülkenin dönemsel kredi ihtiyaçları vb.)

5-Başlangıçta güçlü bir kent muhalefeti yaratılmış iken, sonrasında geri adım atılmasının nedenleri sizce nelerdir?

6-Ülke tarımının geleceği konusunda ne düşünüyorsunuz?

7-Bursalı elitler, sizin çalışma döneminizde, yönetime ne tip etkilerde bulundu?

8-Hukuk reel anlamda mı, ideal anlamda mı işlemeli? Ya da pragmatik mi olmalı? Hukukun olması gerektiği gibi işlememesinin sakıncaları nelerdir?

Mülakat yapılan kişiye yönelik bilgilendirmeler

Mülakat konuşunun adı-soyadı:

Yaşam öyküsü:

EK-3 Bursa Kenti Mücadele Örnekleri

Daha önce bir kısmı Bursa Akademik Odalar Birliği (BAOB)önderliğinde yapılmış olan kentsel mücadele örnekleri, aşağıda genişletilerek verilmiştir. 13 Şubat 2009 tarihli bu çalışma, dönemin ADD Yüksek Disiplin Kurulu Üyesi Lütfü Kırayoğlu'nun, 2009 yılı başında "Belediye Başkan Adaylarına Yönelik "Akademik Bilgilendirme Programı" başlığı altında verdiği eğitim semineri notlarından alınmıştır. *Bursa'nın Kent Belleği* konulu çalışmaya ilgili linkten ulaşılabilir (<https://docplayer.biz.tr>).

Bursa'nın Kent Belleği

- **Orhangazi Çimento Fabrikası:**Orhangazi'de açılmak istenen fabrika, verilen hukuk mücadelesi sonucu durdurulmuştur.
- **Hisseli Hileli Parsellere Karşı Verilen Hukuk Savaşı:**Bursa ovasının yağmalanmasına karşı hisseli parsel satışı durdurulmuş, yağmalar engellenmiştir.
- **Orhaneli Termik Santrali:** Orhaneli Termik Santrali'nin baca gazı arıtma ünitesi olmaksızın çalıştırılması yargı kararı ile durdurulmuş, desülfürizasyon ünitesi tamamlandıktan sonra tekrar üretime geçmiştir.
- **Cargill:** Türk hukuk tarihinin en uzun soluklu mücadelesinin bütün aşamaları kazanılmış ne yazık ki yargı kararları uygulan(a)mamıştır. AİHM'nin ardından süreç Avrupa Parlamentosu Komisyonu'ndadır.
- **Bursa'nın Doğalgaza Geçiş Sürecindeki Uyarılar:** Bursa'ya doğal gaz getirilmesi sürecinde gelecekteki olası tehlikelere dikkat çekilmiş, yolsuzluklar açığa çıkarılmıştır.

- **Ovaakça Termik Santralinin İlk İhalesinin İptali:** Plansız ve ihalesiz olarak inşasına girişilen Ovaakça Termik Santrali'nde yaklaşık 500 milyon dolarlık yağma önlenmiştir.
- **Yeşilşehir:** İnşa edilen kaçak kent ile ilgili davalar açılmış, yargı sürecinde elde edilen kararlar ne yazık ki uygulanmamıştır.
- **Göktuğ Gökdeleni:** Atatürk Stadyumu karşısında inşa edilen dev kaçak yapı ile ilgili yargı aşamaları kazanılmış, buna rağmen gökdelenin açılışı yapılmıştır. Sonrasında kullanımı engellenen bina bugün enkaza dönüşmüş durumdadır.
- **Balabanbey Kalesi'nin Yok Edilmesi:** Balabanbey kalesinin yok edilerek yerine apartman yapılması eylemi ile ilgili tüm yargı süreci kazanılarak tamamlanmıştır.
- **Uludağ Davaları:** Uludağ 2. gelişim bölgesi ile ilgili açılan 2 ayrı dava kazanılmıştır.
- **Ovaakça Doğalgaz Kombine Çevrim Santrali:** Bu santralin yapımına karşı açılan dava, belki de süreç boyunca kaybedilen tek davadır.
- **Polis Evi Sıcak Su Sondajı:** Polis evinde kaçak olarak açılan sıcak su sondajına karşı mücadele verilmiş, büyük baskılara rağmen kuyu kapatılmıştır.
- **Bursaray Tartışmaları:** Büyükşehir Belediye Başkanı Erdem Saker'in rolü ile Bursaray'ın ilk etabında, üretimde yerli sanayinin de pay alması konusunda (vagonlarla ilgili) önemli kazanımlar elde edilmiştir.

- **Yalova Yolu'nun Genişletilmesi:**Yolun genişletilmesine karşı direnişin önu kesilmiş, buradaki bazı binaların yıkımı sağlanmıştır. Yalova Yolunun genişletilmesini önlemeye yönelik olarak, ünlü iş adamımız tarafından dernek dahi kurulmuştur.
- **Kültürpark Projesi:**Projeye karşı çıkılmış ve Kültür Merkezi Projesi defalarca iptal ettirilmiş, BUSKİ'den bu projeye para aktarımı durdurularak engellenmiştir. Bu olayda Bursa'nın 9 trilyonu heba olmuştur.
- **İpekiş'in Kültürpark Projesine Eklemlenmesi:**İpekiş'in Kültürpark projesine eklemlenerek iş merkezine dönüşüm projesi engellenmiştir. Bu proje zaman zaman yeniden gündeme getirilmektedir.
- **Merinos:**Merinos direnişi aylarca sürmüş, yağması geciktirilmiştir. Tüm taleplere rağmen Merinos üniversiteye verilmemiştir.
- **BOTAŞ'ta Büyük Yolsuzluk:** Botaş'ta meydana gelen 100 trilyonluk vurgun ortaya çıkarılmış, sorumlular tutuklanarak yargılanmıştır.
- **Kent Meydanı Tartışmaları:** Bu tartışmalar beş yıl sürmüştür. Kent Meydanı arsasının elde edilişi ve ihalesi yasa dışıdır. Bu süreçte Bursa'da alış veriş merkezlessiz proje gündeme gelmemiştir. Sonuç beton yığını olarak ortaya çıkmıştır.
- **Kültürpark'ta Kaçak Sıcak Su Sondajı:**Sondaj alışmaları yargı yolu ile engellenmiş ve Jeotermal AŞ adlı yağmalama planı açığa çıkarılmıştır. Kükürtlü civarındaki sıcak sular geçici olarak kaybolmuştur.
- **Asfalt Őantiyesi:**Şehir içinde asfalt Őantiyesi girişimi yargı kararı ile engellenmiştir.

- **Uludağ'da Kaçak Yapılaşma:** Uludağ'daki kaçak villalar ve tarikat evlerine karşı operasyon desteklenmiş ve Hüseyinalan Köyü davası kazanılmıştır.
- **Acemler Kavşağı Tartışmaları:**Kavşak tartışmaları önemli davalara sahne olmuş, Ulaşım Master Planı olmadan yapılan kavşağın ulaşım sorununu çözmediği görülmüştür.
- **Merinos Kavşağı:**Bu kavşak kaçak olarak inşa edilmiş, suç duyurusu İçişleri Bakanlığı'nca görmezden gelinmiştir.
- **Bat-Çık Projeleri:** Bu projelerin adrese teslim ihaleleri kamuoyunda tartışılmıştır.
- **Korupark:** Bu projede kamu arsalarının yağmasına karşı açılan davalar kazanılmış ancak ne yazık ki yargı kararları uygulanmamıştır.Bu projede kamu alanı ranta dönüştürülmüştür.
- **Eski Hünkar Otel:**Kayapalı'nın Çekirge'deki otelinin (Eski Hünkar otel) kaçak katları durdurulmuştur.
- **Planlar:** Bursa'nın 1/ 25.000 planları iptal ettirilmiş ve bunların adrese teslim ihaleleri teşhir edilmiştir.
- **Kotiyak projesi:** Uluabat Gölü kenarında binlerce dönüm arazinin yağması ve buranın sanayiye açılması durdurulmuştur.
- **Çevre Yolu-Gürsu Bağlantısı ve Üniversite Bağlantısı:** Bu bağlantılarengellenerek Bursa ovasının bir kez daha yağmasının önüne geçilmiştir.

- **Gürsu Hali Projesi:**Bu proje iptal ettirilmiş ve bugünkü halin yerine yapılması sağlanmıştır.
- **Gemlik'te İlave Katlar:** Gemlik'te ilave katlarınimara aykırı olarak yapılması durdurulmuştur.
- **Turanköy'de Çimento Fabrikası:** Bu fabrikanın yapımına karşı mücadele başlatılarak yapımı engellenmiş, ÇED raporu alınamamıştır.
- **Karacabey'de Çimento Fabrikaları:**Karacabey'de iki ayrı çimento fabrikası engellenmiş ve ovanın yok olmasının önüne geçilmiştir.
- **Mudanya Feribot İskelesi:** İskele, tartışmalara rağmen şimdiki yerine yapılmıştır.
- **Keles Kozğacı Vadisi'nde Termik Santral:**Vadide kurulmak istenen termik santrale karşı mücadelede başarıya ulaşılmıştır.
- **Yenişehir Çimento Fabrikası:** Konuya yönelik tartışmalar hala sürmektedir.
- **Stadyum projesi:**Proje tartışılmaya devam etmektedir.
- **Teleferik projesi:** Projedeki yağma hazırlıkları teşhir edilmiştir.
- **Uludağ Projesi:**Uludağ'ın bütün olarak yağması girişimi hızlanmıştır.
- **Sıcak Su Sondajlarının Durdurulması:** KTVKK kararı ile mümkün olmuştur.
- **Gözede Küçük Sanayi Bölgesi Tartışmaları:** Binlerce dönüm tarım alanı TOKİ-BESOB işbirliği ile sanayi arsasına dönüştürülmektedir. Konu takip edilmektedir.

Aşağıda verilen ekte, Cargill konulu davada davacıların mahkeme başvuru dilekçesive dava sürecinin ayrıntıları yer almaktadır.

EK-4 AİHM Örnek Başvuru Dilekçesi-CARGILL

1- TARAFLAR: A-BAŞVURU SAHİPLERİ: Başvuru sahipleri başvuru matbu formunda yer alan kimlik, ikametgâh, telefon ve temsilci bilgilerini doldurarak sunmuşlardır. Başvurucu adları şöyledir: 1- Bursa Barosu Başkanlığı adına Bursa Barosu Başkanı Av. Asude ŞENOL 2- Doğayı ve Çevreyi Koruma Derneği adına Başkan Muazzez AĞAÇE 3- Bursa Barosu Çevre Komisyonu Başkanı Av. Ali ARABACI 4- Lütfü KIRAYOĞLU 5- Ali Rahmi BEYRELİ 6- Nadir EROL 7- Mustafa ÖZÇELİK 8- Levent GENÇELLİ 9- Av. Nalan BENER 10- Av. Ş. Cankat TAŞKIN 11- Av. Kadriye UYSAL GÖKÇADIR 12- Av. Z. Şenay ÖZERAY 13- Av. Cumhur ÖZCAN 14- Av. Öznur ÇİÇEK 15- Av. Erol ÇİÇEK 16- Av. Fethiye ALTINTAŞ 17- Av. İsmail İŞYAPAN 18- Av. Mustafa Nezh SÜTÇÜ 19- Av. Burak GİRAY B-ŞİKAYET OLUNAN YÜKSEK SÖZLEŞMECİ TARAF: TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ II- OLAYLARA İLİŞKİN AÇIKLAMA: A) 1-) Başvuruculardan bir kısmı, Bursa'nın eski Orhangazi,yeni Gemlik İlçesi,Gemiç ve Gürle Köyleri mevkiinde yer alan 194 m2'lik alanda CARGİLL TARIM SAN.TİC.A.Ş. ünvanlı firmaya nişasta fabrikası kurulmasına olanak tanıyan, Başbakanlık Yüksek Planlama Kurulu'nun 9 aralık 1997 gün ve 97/ T-89 sayılı kararı ile, (Ek 1) bu karara uygun 1/1000 ölçekli mevzi imar planı yapılmasına ilişkin Bursa Valiliği İl İdare Kurulu'nun 30 Nisan 1998 gün ve 1998/ 4.118 sayılı kararı ve 17.06.1998 gün ve 12/79 sayılı inşaat ruhsatı verilmesine dair kararın iptali için Bursa 2. İdare Mahkemesi'nde iptal davası açmışlardır. İptal nedeni olarak da CARGİLL'e ait tesisin tarımsal amaçlı olmaktan çok, tarım ürünü kullanan bir sanayi tesisi olduğunu ve bu nedenle doğaya vereceği zararın bilirkişi raporlarıyla kanıtlandığını (Ek-2), İznik Gölü ve bu gölü besleyen Karsak Deresi'nin Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun çeşitli kararları ile (Ek-3) koruma altına alındığını; buna göre içme ve kullanma suyunun kaynağı niteliğinde olan bu kaynakları besleyen tüm sulara, akar veya kuru derelere atık su boşaltılamayacağını

göstermişlerdir. Yapılan yargılamalar sonucunda Bursa 2. İdare Mahkemesi, 8 Kasım 2004 gün,2004/ 990 E. ve 2004/ 1560 karar sayılı kararı ile Cargill'le ilgili alınan tüm kararların iptaline karar vermiştir. A-2-) Yukarıda belirtilen dava sürerken, iptal davasına konu mevzi imar planı değişikliğinin 1/25000 ölçekli plana aykırılığını gören idare, plan değiştirmeye yetkili olan Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın 14 Ağustos 1998 tarihli kararı ile bu planda değişiklik yapmış; adı geçen karar aleyhine Danıştay'da dava açılmış, Danıştay 6.Dairesi, 26 Kasım 2002 gün, 2002/4839-5652 sayılı kararı ile (Ek-4) bu işlemin iptaline karar vermiştir. Bu Daire' nin bozma öncesi esas ve karar numarası 1998/6071 e; 2000/5507 k. sayılıdır. A-3 -) Bursa Valiliği İl İdare Kurulu bu kez de yukarıda anılan mahkeme kararını etkisiz kılmak amacıyla iptal edilen mevzi imar planını değiştirmiş, 28 Aralık 1999 onay tarihli 1/1000 ölçekli mevzi imar değişikliği kararı ile 25.08.2000 gün 16-06 yapı ruhsatı vermiştir.(Ek-5) Bu işlem aleyhine açılan dava sonunda Bursa 2.İdare Mahkemesi 8 Kasım 2004 gün,2004/ 1127 E;2004/1561 K.sayılı kararıyla bu işlemi de iptal etmiştir (Ek-6). Bu kararın bozma öncesi numarası 2000/332 e. sayılıdır. A-4 -) Çevreye zarar veren ve kapatılması gereken CARGİLL A.Ş'ye ''deşarj ve emisyon izni'' verilmesine ilişkin Bursa İl Mahalli Çevre Kurulu'nun 10 Ağustos 2000 gün ve 10 sayılı kararı aleyhine açılan dava sonunda, Bursa 2.İdare Mahkemesi bu işlemi 30 Kasım 2004 gün, 2004/ 1105 E; 2004/ 1633 K.sayılı kararıyla iptal etmiştir.(Ek-7) Kararın bozma öncesi numarası 2000/1468 e. sayılıdır. B-1) İptalle sonuçlanan dört dava da temyiz aşamasındadır. Ancak,ilk derece mahkemesinin verdiği kararlarla İdari Yargılama Usulü Yasası'nın 28/2.md gereğince tesisin yapımının durdurulması ve kapatılması gerekirken bugüne dek CARGİLL A.Ş üretime ve çevreyi kirletmeye devam etmiş, yer altı su kaynaklarını da tüketmiştir. Tesisin bu hukuka aykırı eylemleri halen ve artarak sürmektedir. B-2-) Bu konuda, başvuruçuların bir bölümü tarafından, yargı kararlarına uyulmasını sağlamak ve hukuk ihlaline dikkat çekmek amacıyla Başbakanlık, Bayındırlık Bakanlığı, Bursa Valiliği, Bursa Büyükşehir Belediye ve Gemlik Belediye Başkanlıkları'na mektuplar gönderilmiş,(Ek-8) buna rağmen, kararları derhal uygulaması gereken idareler konuya ilgisiz kalmış ve kararın uygulanmasını sağlamayarak görevlerini ihmal etmişlerdir. Kararları uygulamayan sorumlular hakkında Bursa 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde tazminat davası açılmıştır. Bursa Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusu yapılırken

zorluklarla karşılanmış, suç duyurusu işlemi Bakanlık Muhabere numarası alabilmiştir. Daha ihbarı yaparken sürüncemede bırakılması durumu ile karşılaşan iç hukuk yolunda esas muhatap Bursa Cumhuriyet Başsavcılığı'dır. Suç duyurusu hazırlık numarası 2005/3a-7538 bakanlık muhabere no' su taşımaktadır. (Ek-9) Suç duyurusundan iç hukukta sonuç almak AY 138. md ve Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri Hk. Kanun un ilgili maddeleri uyarınca olanaksız görünmektedir. Çünkü Başbakan ve eski bakan dokunulmazlık hakkına sahip olup, diğer kamu görevlilerin de izin koşulu nedeni ile kovuşturma engeli vardır. (Ek-10) C-1) Yukarda adı geçen idari davalar 8 yıldır sürmektedir. İç hukuk yolunda Ulusal Mahkemelerden alınan kararlar uygulanmamaktadır. Bu koşullar altında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2, 6, 8 ve 13. maddeleri çiğnenmektedir. Uygulanmayan dört temel karar ve alınan yürütmenin durdurulması kararları aynı olaydan yani CARGİLL A.Ş ünvanlı Amerikan Şirketi' nin çevreye zarar veren fabrikasının üretiminden kaynaklanmaktadır. İptal edilen kararların amacı ise; CARGİLL A.Ş. ' ye nişasta fabrikası kurma olanağı yaratmaktır. Olaylara ilişkin açıklama A-1 bendinde sözü edilen Başbakanlık Yüksek Planlama Kurulu, iptal edilen kararını bu nedenle almış,diğer idari birimler de bu karar doğrultusunda işlem tesis etmişlerdir.

C-2-) Yargı kararlarını uygulamakla yükümlü olan idareler biçimsel olarak karar gereklerini yerine getirdiklerini beyan etseler de yargı kararına konu olan tesis tam kapasite ile üretimini sürdürmektedir. Oysa,ulusal mahkeme kararları sonucu; tarih, doğa ve tarımsal alan açısından son derece önemli olan yörede, nişasta fabrikası kurulmasına olanak tanıyan plan değişiklikleri, inşaat ruhsatları, çalışma izin belgeleri iptal edilmiştir. Artık CARGİLL adlı tesis FAALİYETİ DURDURULMASI ZORUNLU 'KAÇAK YAPI' halindedir. C-3) Başvurucular, daha ilk davadan 10 gün sonra yürürlüğün durdurulması kararı almışlardır.(Ek-11) Cargill inşaatı o sıralarda temel aşamasındadır. O zamandan bu karar uygulanmış olsaydı, zarar bu kadar büyümeyecek ve Cargill tesisleri şu anda faaliyette olmayacaktı. Bursa'daki pek çok sivil toplum örgütü Cargill aleyhine harekete geçerek yazılı ve görsel basın önünde eylemler yaptı ve kamuoyu oluşturdu. Ancak, idare bu kamuoyu hareketini ve alınan mahkeme kararlarını hiçe sayarak bu kararların uygulanmasını önleyecek yeni kararlar aldı, tesisin işlemlerini sağladı. Sonuçta açılan yeni davalar, yargı sürecinde gereksiz zaman kaybına ve masrafa yol

açtı. C-4) Kararın uygulanması ancak fabrikada üretimin tamamen durdurulması ve tesisin ortadan kaldırılması ile sağlanabilir. Karardan sonra, yüksek sözleşmeci taraf Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden idari makamların yapması gereken; önce CARGİLL'e ait nişasta fabrikasını "çalışma izninin yokluğu" nedeniyle kapatmak, sonra da İmar Yasası gereğince "kaçak yapı" haline gelen tesisi yıkmaktır. C-5) Tesisi yıkma yetkisini 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Yasası'nın 7/z maddesi Büyükşehir Belediyesine de vermektedir. Buna göre, afet riski taşıyan binaları yıkmak belediyenin görevleri arasındadır. Nitekim, Cargill'in kurulduğu bölge 1.derece deprem bölgesidir ve fay hattı bilirkişi raporlarına göre tesisin çok yakınından geçmektedir. (Ek.12) Öz olarak, İdare' nin yapması gereken yargı kararını uygulamaktır. Ancak yargı kararının uygulanmadığı açıktır. Bu nedenle Sayın Mahkemenize başvuruyoruz. Ç-1) Başvurucular, ulusal hukukta gerek Anayasa gerekse İdari Yargılama Usul Yasası; uluslararası hukukta ise A.İ.H.S md 2,6,8 ile korunan ve güvence altına alınan hakları gereği; idarenin maddi ve hukuki koşullara göre uygulanabilir nitelikte olan bir yargı kararını "aynen ve gecikmeksizin uygulaması gerektiğini" başka bir seçeneğinin bulunmadığını bilmektedirler. Kararı uygulamakla görevli olanların, kararın eksikliğini ya da yanlışlığını tartışma yetkileri bulunmadığı gibi, bu kararı eksik uygulamaları ya da uygulamış gibi görünmeleri de mümkün değildir. Kararın 30 gün içinde uygulanmamış olmasıyla suç işlenmiş olmaktadır. İdarenin görevi kararları uygulamaktır! Oysa, aradan geçen aylara karşın idare ısrarla yargı kararlarını uygulamamaktadır. Çeşitli tarihlerde, farklı gazetelerde çıkan haberler de bu durumu onaylamaktadır. (Ek-13) Ç-2) Anayasamız, hukukun üstünlüğünü benimsemiştir. Yargı kararlarının yasama ve yürütme organlarıyla yönetimi bağladığını, bu organların ve yönetimin yargı kararlarını hiçbir biçimde değiştiremeyeceklerini ve bunların yerine getirilmesini geciktiremeyeceklerini vurgulamıştır (A.Y. md. 138/son). İYUY' nın 28. maddesine göre de İdare, iptal kararlarını geciktirmeksizin yerine getirmek zorundadır! Söz konusu ilkeler karşısında, idarenin maddi ve hukuki koşullara göre, uygulanabilir nitelikte olan bir yargı kararını "aynen" ve "gecikmeksizin" uygulamaktan başka seçeneği bulunmamaktadır. Davaya konu edilen iptal kararının davalılarca uygulanmaması, davacıları manevi yönden zarara uğratmıştır. Anılan davalarda güdülen hedef "sağlıklı ve düzenli bir çevrede

yaşamak, gelecek kuşaklara kirlenmemiş bir çevre bırakmaktır”. Bu amaçla, Orhangazi-Gemlik-İzmit yöresinin bitki örtüsü ve doğal görüntüsünün bozulacağı, kurulması öngörülen tesisin çevreye zarar vereceği iddiaları ile anılan davalar açılmıştır. “Çevre hakkı”nın insan hakkı olduğu, uluslararası sözleşmelerle koruma altında olduğu bilinen bir gerçektir. Diğer haklarda olduğu gibi bu hak da, “hukukun” koruması altındadır. Korumada hukuk etkili olamıyorsa, yapılacak fazla bir şey de yok demektir. Hukuk Devleti, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar ve demokratik devlet sistemleri, insan hak ve özgürlüklerinin daha iyi korunması için geliştirilmiş, bu günkü çağdaş dünyaya gelmiştir. Demokrasinin işleyişi de, hakların korunması da buna bağlıdır. Ç-3) Bu koşullar altında Sayın Mahkemenize başvurma gereği ortaya çıkmıştır. Başta ulusal hukukta Anayasa ile güvence altına alınmış ve Anayasasında “sosyal, hukuk devleti” olduğu yazan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni temsil eden idarelerin yargı kararlarını uygulamaması, hukuk devletine, hukuka ve dolayısıyla adalete olan inancı sarsacaktır. Yargı kararları halk adına alınan kararlardır. Ancak, yargı kararının uygulanmaması vatandaşın devletine olan inancını sarsmakta ve hukuka duyduğu inancını yitirmesine yol açmaktadır.

II- D) CARGİLL A.Ş.’nin tesislerine yaklaşıldığında pişmiş patates kokusu ortalığı sarmakta, tesisin atıkları ile, koruma altına alınmış olan dere ve Gemlik Körfezi kirlenmekte, tarım alanlarının verimi düşmekte; fabrika üretime sağladığı katkının kat kat fazlasını tarihe, çevreye ve tarımsal üretime zarar olarak vermekte, Orhangazi, Gemlik ve İzmit yöresinin bitki örtüsü ve doğal görüntüsü bozulmaktadır. Bursa halkı ve başvuru Bursalı hemşerileri bu durumdan derin üzüntü duymakta ve gelecek nesillere sağlıklı, düzenli, temiz bir çevre bırakamama kaygısı taşımaktadırlar. Fabrikanın çalıştığı her gün hukukun çiğnenmesine devam edilmekte ve çevreye verilen zararın giderimi güçleşmektedir. II- E-) Başvurucular, yukarıda sıralaması verilen davalarla, idarenin hukuka aykırı kararlarının iptalini sağlamakta fakat idare hukuk ihlaline seyirci kalmaktadır. Hatta, idari makamların basına yaptığı açıklamalar ve kamu oyunu bilgilendirme çalışmaları da aslında kendi yaptıkları ihlalin kendileri tarafından bir kez daha doğrulanmasından başka bir anlam taşımamaktadır. 14.06.,15.06.2005 tarihlerinde; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının ABD Başkanı ile görüşmesinde CARGİLL ile ilgili görüşmeler yaptığını, bu görüşmenin içeriğinde Şirket’ in ülkedeki varlığını daha da sağlamlaştırdığını ifade

eden açıklamalar Ana muhalefet partisi lideri tarafından yapılmış, bu açıklamalar manşet olmuştur. (Ek-15) Tüm bu belirtilen olaylardan başvuru rahatsızlık duymuşlar, son çare olarak Sayın Mahkemenize başvurma yolunu seçmişlerdir. Özetle, bu başvuru ile amaçlanan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ihlalini önlemek; yargı kararlarının uygulanmamasının hukuk devletine olan güveni sarsmasından doğan üzüntüyü biraz olsun dindirmek, hukuku egemen kılmak ve yaşam hakkının korunmasını sağlamaktır.

III- ÖNE SÜRÜLEN SÖZLEŞMEYE AYKIRILIKLAR ve HUKUKİ DAYANAKLARA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR: A- Sözleşmenin 2.maddesi ihlal edilmiştir. Bu madde “her ferdin yaşama hakkı kanunun himayesi altındadır. Kanunun ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı,hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infazı dışında,hiç kimse kasten öldürülemez.” der. Ancak, yukarıda “OLAYLAR” bölümünde anlatılan ihlal konusu işyel ve eylemler Sözleşme’nin 2.maddesini çiğnemektedir. CARGILL A.Ş. ’nin kurulmasına olanak tanıyan başta Başbakanlık Yüksek Planlama Kurulu’nun kararı olmak üzere Bursa Valiliği’nin kararları için dava açılmış ve bu kararlar iptal edilmiştir. Çünkü CARGILL’e ait tesis, tarım ürünü kullanan bir sanayi tesisi olması nedeniyle İznik Gölü’nü besleyen dere yataklarına ve su havzalarına zarar vermekte, Karsak Deresi’ne (göl ayağı) atıklarını boşaltarak Gemlik Körfezi’nin de kirlenmesine yol açmaktadır. Bu durum bilirkişi raporlarıyla da kanıtlanmıştır.(Ek-2) Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu kararı ile koruma altına alınan içme ve kullanma suyu rezervleri de, tesisin atıklarını gelişigüzel boşaltması nedeniyle, kullanılamaz hale gelmektedir. CARGILL A.Ş kapatılmadığı için Bursa ve çevresi kirlenmekte, yer altı ve yer üstü su kaynakları tükenmekte, insan yaşamı tehlike altına girmektedir. Mahkeme kararını uygulamamakla yaşam hakkına saygı gösterilmemekte, doğal bitki örtüsünün yok olmasına seyirci kalınmaktadır. Yakın geçmişte ciddi hava kirliliği sorunuyla karşılaşan Bursa’nın doğal bitki örtüsünün yok olması, içme ve kullanma suyu kaynaklarını da etkileyecek; atıkların doğaya gelişigüzel salınması da gelecek kuşaklarımızın sağlıklı bir çevrede ve kentte yaşamalarını güçleştirecektir. Bu iddiamızı bilirkişi raporları da kanıtlamaktadır. (Ek-2) B-) Sözleşme’nin 6.maddesi ihlal edilmiştir. İHAS 6.maddeye göre “ her şahıs, gerek medeni hak ve yükümlülükleri ile ilgili nizalar, gerek cezai alanda

kendisine yöneltilen bir suçlamanın esası hakkında karar verecek olan yasal, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul sürede, hakkaniyete uygun ve aleni sürede dinlenmesini isteme hakkına sahiptir.” 6.madde, Mahkemenin bazı içtihatlarına göre, ”hukukun üstünlüğü” kavramını da içermektedir. Başvurumuzun konusu ise, CARGILL A.Ş adlı şirkete karşı açılan davaların 7 yılı aşkın süredir devam etmesi ve yargılamanın henüz sonuçlanmamış olmasıdır. Tesisin mahkeme kararlarına rağmen üretiminin durdurulmaması ve kapatılmaması, “hukukun üstünlüğü”nü tanımamak kadar, “makul sürede yargılanma hakkının ihlali”dir. İHAS. 6.madde bu yönüyle ihlal edilmiştir! Bu davaların uzun sürmesinde başvuruçuların kusuru bulunmamaktadır. Dava esası itibarıyla karmaşık bir dava değildir. Aslında davanın sürüncemede kalması idari makamların mahkeme kararlarını yerine getirmemelerine bağlanabilir. Çünkü iç hukukta alınan ilk derece mahkemesi (idare mahkemesi) kararından sonra işletmenin üretiminin durdurulması ve kapatılması gerekirken, devlet yetkilileri bu yöndeki yargı kararlarını uygulamamışlardır. Bu durumda, iç hukuk yollarının tamamen tüketilmesinin de etki doğurmayacağı açıktır! Ayrıca, yargı kararının uygulanması için kararın kesinleşmesi şartı aranmamaktadır. İlk derece mahkemesinin kararı yeterlidir. İdare, iç hukuk mevzuatına göre, kararın tebliğinden itibaren 30 gün içerisinde yargı kararını uygulamakla görevlidir. Bursa 2. İdare Mahkemesinde 1998/508 e. sayısı ile açılan ilk davasından itibaren yedi yıl geçmiştir! 2004/990 e; 2004/1560 k. sayılı dosya numaraları, kararın bozmadan sonra aldığı yeni sayılarıdır. Bu dava dışında, yukarıda da sözünü ettiğimiz,7 yıldır süren başka davalar da vardır. Dilekçemizin “OLAYLAR” bölümünün 1 a,b,c,d bentlerinde açıkladığımız davaların hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Ancak, idare anılan kararları bertaraf etmek için yeni idari kararlar almış; bunların iptali için de başka davalar açılmıştır. Bu durum iç hukuk yollarını tüketmenin etkili olmadığını göstermektedir. C-) Sözleşmenin 13.maddesi ihlal edilmiştir. İHAS 13. md. “ İş bu sözleşmede tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen her şahıs ihlal fiili resmi vazifelerini ifa eden kimseler tarafından bu vazifelerin ifası sırasında yapılmış da olsa, milli bir makama fiilen müracaat hakkına sahiptir.” der. Başvuruçular iç hukukta ilk derece mahkemesinden karar almışlar; fakat yargı kararının üzerinden 30 gün geçmesine rağmen, karar uygulanmamıştır. Aslında yargı kararlarının uygulanmaması Türkiye’de sıkça karşılaşılan bir sorundur.

Haksız yere görevinden alınıp, açtığı dava sonucu makamına iadesi gereken memurların iade edilmemesi, üniversiteden atılan öğretim üyelerinin yargı kararlarına rağmen görevlerine iade edilmemeleri, bireylerin devletten ya da kamu kuruluşlarından alacaklarını infaz edememeleri, mahkeme kararı ile görevlerine geri dönen kamu görevlilerinin, görevlerine başladıkları gün yeniden görevden alınmaları gibi... Başvurumuza konu olan olaylar ve davalar Türk kamuoyunda ilgi uyandırmış, zaman zaman yazılı basında yer almıştır. Çevreye zarar veren CARGILL tesisi için açılacak kuyulardan sağlanacak ve çekilecek yer altı suyunun Karsak Deresi'nde (göl ayağı) ciddi azalma yaratacağı, tesisten doğaya gelişigüzel salınan atıkların Gemlik Körfezi'ne ulaşarak doğal dengeyi bozacağı bilirkişi raporları ve ulusal mahkeme kararlarıyla tespit edilmiştir.(Ek-2,Ek-14) Bu durumda, mahkeme kararlarının etkinliğini yitirdiği ve mahkeme kararlarına rağmen tesisin işleyişini sürdürmesi iç hukukun etkin olmadığı ve etkin olmayan bir yola başvurmakla herhangi bir sonuç alınamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim, Sayın Mahkemeniz, "Taşkın ve diğerleri-Türkiye" davasında 1999/46117 dava numarası ile 10 Kasım 2004 tarihinde sözleşmenin 6 ve 8.maddelerinin ihlal edildiğine; "idarenin, İdare Mahkemeleri'nin kararlarına uymayı reddetmesinin "etkin yargısal korunma hakkını" yok edeceği, bunun da AİHS'nin 8 ve 6/1.maddelerinin ihlali anlamına geldiği" yolunda karar vermiştir. Ancak, ulusal yazılı ve görsel basına göre, Sayın Mahkemenizin kararına rağmen, bu yörede başka bir şirketin kurularak altın çıkarmaya devam edildiği görülmektedir. D) Sözleşmenin 8.maddesi ihlal edilmiştir. İHAS md.8 "1-Her şahıs özel ve ailevi hayatına, konutuna, haberleşmesine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. 2-Bu hakkın kullanılmasına bir kamu yetkesinin müdahalesi, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi; sağlığın, ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla söz konusu olabilir." İç hukukta anayasal güvence altında olan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı sözleşmenin 8.maddesi kapsamında değerlendirilmelidir. Başvurucuların yaşadığı bölgeye yönelik çevresel tehditler, aynı zamanda bireyin yaşama hakkına da yöneliktir. Bu çıkarımımız 2.maddenin ihlali ile ilgili olan bölümde açıklanmıştır. İç hukukta mahkeme kararlarının uygulanmaması ile CARGILL adlı şirketin

çalıştırılmasına devam edilmiştir. Mahkemenize başvuru bu günlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önünde tarım alanlarının tarım dışı amaçlarla kullanılmasını sağlayacak ve Cargill'e af getirecek; özü itibarıyla da anayasaya aykırı olan bir kanun tasarısı görüşülmektedir. Bu tasarıyla amaçlanan olsa olsa bu güne kadar zaten uygulanmamış olan mahkeme kararlarını veren mahkemelerin yasal dayanaklarını yok etmek ve böylece yargıyı da saf dışı bırakmaktır. Bir hukuk devletinde yasalar yoluyla yasa dışılık teşvik edilemez! Yasalarla yasal kurumların çalışmaları engellenemez! Fakat, bu tasarı yasalaşırsa, Cargill'in faaliyetleri artık yasal olacaktır! Bu şirket tarımsal alana kurulacak olan tesis mısır kökenli glikoz ürünleri üretecek olan bir tesistir. Bu nedenle tesisin atıkları Karsak Deresi ile Gemlik Körfezi'ne ulaşarak mevcut doğal dengeyi bozmaktadır. Tesiste kullanılan yer altı suyu Karsak Köyü sınırları içinde ve CARGILL A.Ş'ye sadece 3 km mesafede açılan 3 adet derin kuyu ile sağlanmaktadır. Durum, ekte sunulan bilirkişi tespitleriyle sabittir. Bu sahadan çekilen yer altı suları Karsak Deresi'nin su yoğunluğunda ciddi azalmaya yol açmaktadır. Bu nedenle, CARGILL planlama ilkelerine, şehircilik esaslarına ve kamu yararına aykırı çalışan bir tesistir. CARGILL'in ATIK SULARI, DOĞAL ORTAMI OLUMSUZ ETKİLEMEKTE, KULLANILAN YER ALTI SUYUNUN FAZLALIĞI (YILDA 1 MİLYON M3) ÇEVREYİ OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEMEKTEDİR. Bu koşullarda, Bursalı hemşehriler olan ve kentlerini çok seven başvuru sahiplerinin -başta Cargill A.Ş'ye yaklaşık 7 km mesafede olan Orhangazi İlçesi'nde oturan 3 başvuru sahibinin- kentlerinin düştüğü duruma kaygıyla bakmamaları ve üzülmemeleri, manevi acı duymamaları düşünülemez. Dava konusu edilen şirkete ait planların, kararların tümü hukuka aykırıdır ve bu aykırılık mahkeme kararlarıyla da açıkça saptanmıştır. Bu nedenle de tesisin kesinlikle hukuka uyar bir yanı yoktur. İdarenin yargı kararlarını uygulamama nedeni olarak Türkiye'ye yabancı sermaye girişinin olacağı, bunun da istihdamı sağlayacağı; ekonomiyi canlandıracağı savunulacak bir gerekçe olamaz! Bir hukuk devletinde, neden ne olursa olsun, bir tesisin hukuka aykırı bir şekilde çalışması kabul edilemez! Kaldı ki söz konusu tesise, daha uygun yerler gösterilmiş; ancak tesis tamamen kendi çıkarlarını düşünerek bu yerlerde çalışmayı reddetmiştir! Ekonomik kalkınmayı doğaya zarar vermeden sürdürmek çağımızın en önemli Çevre Hukuku ilkelerindedir. Buna "sürdürülebilir kalkınma anlayışı" denir. Oysa, tesis

kesinlikle bu anlayışa uygun bir çalışma anlayışı götürmemektedir. (Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, aynı zamanda büyükşehir belediyelerinin de görevidir:5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, md 7/i). İznik, Orhangazi ve Gemlik yöreleri tarihi, turistik, doğal ve kültürel özellikleriyle tanınan bölgelerdir.Tesisin çalışması planlara ve hukuka aykırı olduğundan,tüm bu güzelliklere zarar vermektedir.Bu tespitlere bilirkişi raporlarında ve mahkeme kararlarında da değinilmektedir. Tesisin bugün çalışmakta olduğu yere daha önce 6 şirket tarımsal amaçlı işletme kurmak için başvurmuş, ancak bu 6 şirketin talepleri, bu yerin önemli bir tarım alanı olması, ancak tarım için kullanılması gerekliliği gerekçesiyle reddedilmiştir. CARGİLL, tarımsal üretim yapmamakta tam aksine, işlenmiş tarım ürünü olan nişasta imal etmektedir. (Ek-15) CARGİLL' e bu olumsuz koşullara karşın izin verilmesi İdare' nin kötü niyetini göstermektedir. E- KONUYA İLİŞKİN YASAL MEVZUAT: 1- TÜRKİYE CUMHURİYETİ 1982 ANAYASASI: -CUMHURİYETİN NİTELİKLERİ: A.Y. Md 2: "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir." – KİŞİ DOKUNULMAZLIĞI, MADDİ ve MANEVİ VARLIĞI: A.Y. Md 17: "Herkes yaşamamaddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir." – SAĞLIK HİZMETLERİ ve ÇEVRENİN KORUNMASI: A.Y. Md 56:"Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir." – MECLİS SORUŞTURMASI: A.Y. Md 100: "Başbakan veya bakanlar hakkında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Üye tamsayısının en az onda birinin vereceği önerge ile soruşturma açılması istenebilir. Meclis bu istemi en geç 1 ay içinde görüşür ve gizli oyla karara bağlar." – DEVLET DENETLEME KURULU: A.Y. Md 108: "İdarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanlığı'nın isteği üzerine tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kamu kurum ve kuruluşlarının katıldığı her türlü kuruluşta,kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında,her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında,kamuya yararlı dernek ve vakıflarda,her türlü

inceleme,araştırma ve denetlemeleri yapar.” – MAHKEMELERİN BAĞIMSIZLIĞI: A.Y. Md138: “Hakimler görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ,makam,merci ve kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.... Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir surette değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez.” 2- 2577 SAYILI İDARİ YAGILAMA USUL YASASI: – KARARLARIN SONUCU: İ.Y.U.K. md 28/1: ”Danıştay, Bölge İdare Mahkemeleri, İdare ve Vergi Mahkemelerinin esasa ve yürütmenin durdurulmasına ilişkin kararlarının icaplarına göre İdare, gecikmeksizin işlem tesis etmeye veya eylemde bulunmaya mecburdur. Bu süre hiçbir şekilde kararın idareye tebliğinden itibaren 30 günü geçemez. Ancak ihtiyati haciz uygulamaları ile ilgili davalarda verilen kararlar hakkında bu kararın kesinleşmesinden sonra idarece işlem tesis edilir.” – TEMYİZ veya İTİRAZ İSTEMLERİNDE YÜRÜTMENİN DURDURULMASI: İ.Y.U.K. Md 52/4: “Kararın bozulması, kararın yürütülmesini kendiliğinden durdurur.” 3- 2872 SAYILI ÇEVRE KANUNU: Madde 3 – Çevre korunmasına ve çevre kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır: a) Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi gerçek ve tüzelkişilerle vatandaşların görevi olup, bunlar bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler. b) Çevre korunmasına ve kirliliğine ilişkin karar ve önlemlerin alınması ve uygulanmasında; insan ve diğer canlı varlıkların sağlığının korunması, alınacak önlemlerin kalkınma çabalarına olumlu ve olumsuz etkileri ile fayda ve maliyetleri dikkate alınarak kısa ve uzun vadeli değerlendirmelerin yapılması esastır. c-) Arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilememeyi dikkate alarak çevrenin korunması ve kirlenmemesi hedefini gözetirler. d) Ekonomik faaliyetlerde ve üretim metotlarının tayininde çevre sorunlarının önlenmesi ve sınırlandırılması amacıyla en elverişli teknoloji ve yöntemler seçilir ve uygulanır. e) (Değişik bent: 03/03/1988 – 3416/1. md.) Kirlenmenin önlenmesi, sınırlandırılması ve mücadele için yapılan harcamaların kirlenme tarafından karşılanması esastır. Kirlenmenin önlenmesi, gidermek ve azaltmak için

gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir. Ancak kirletenler, kirlenmenin önlenmesi ve sınırlanması için yapılan giderleri ödeme yükümlülüğünden söz konusu kirlenmeyi önlemek için gerekli her türlü tedbiri aldıklarını ispat etmek kaydıyla kurtulabilirler. f-) (Değişik bent: 03/03/1988 – 3416/1. md.) İnilebilecek en düşük kirlenme seviyesi esas alınarak, bu seviyenin üstünde meydana gelebilecek kirlenmeler için bu Kanunun 18 inci maddesi nin (1) bendinde belirlenen ücretler ayrıca alınır. g-) Çevrenin korunması ve kirlenmenin önlenmesi konusunda alınacak tedbirlerin bir bütünlük içinde tespiti ve uygulanması esastır. KİRLETME YASAĞI: Madde 8 – “Her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır. Kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler.” KİRLETENİN SORUMLULUĞU: Madde 28 – (Değişik madde: 03/03/1988 – 3416/8.md.) Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar. Kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu saklıdır. 4- 5237 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU: ÇEVRENİN KASTEN KİRLETİLMESİ – Md.181 ‘1)İlgili kanunlarda belirtilen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıklarını toprağa,suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.... 3) Atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza iki katı kadar arttırılır...

5) Bu maddenin 2,3 ve 4.fıkralarındaki fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.” – Md 184:”1)Yapı ruhsatı alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapan veya yaptıran kişi,1 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” 5-5216 sayılı BÜYÜKŞEHİR BLD. KANUNU: Md. 7/i,z “Büyükşehir, ilçe ve ilk kademe belediyelerinin görev ve

sorumlulukları:” MADDE 7.- “Büyükşehir belediyesinin görev, yetki ve sorumlulukları şunlardır: i) Sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak; ağaçlandırma yapmak; hafriyat toprağı, moloz, kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirlemek, bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirler almak; büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynaktan toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; sanayi ve tıbbî atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak. z) Afet riski taşıyan veya can ve mal güvenliği açısından tehlike oluşturan binaları insandan tahliye etmek ve yıkmak.” 6-) 4483 SAYILI MEMURLAR VE DİĞER KAMU GÖREVLİLERİNİN YARGILANMASI HAKKINDA KANUN: İzin Vermeye Yetkili Merciler: Md.3: “Soruşturma izni yetkisi; a) İlçede görevli memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında kaymakam, b) İlde ve merkez ilçede görevli memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında vali, h) Büyükşehir belediye başkanları, il ve ilçe belediye başkanları, il ve ilçe belediye başkanları; büyükşehir, il ve ilçe belediye meclisi üyeleri ile il genel meclisi üyeleri hakkında İçişleri Bakanı,” 7-) 1593 SAYILI UMUMİ HIFZISIHHA KANUNU: Md 268: “Civarında ikamet eden halkın sıhhat ve istirahatini ihlal eden müesseseler ve atölyeler bu kanunun neşrinden itibaren, resmi müsaade istihsal edilmeksizin açılmaz.” GAYRİ SIHHİ MÜESSELER YÖNETMELİĞİ: Md 3: “Bu yönetmelikte geçen deyimlerden: j) Gayri sıhhi müesseseler: Faaliyeti sırasında çevresinde bulunanlara biyolojik, kimyevi, fiziki, ruhi ve sosyal yönlerden az veya çok zarar veren veya vermesi muhtemel olan ve doğal kaynakların kirlenmesine sebep olabilecek müesseseleri. t) Sanayi Bölgesi: Büyük sanayi kuruluşlarının toplu olarak buldukları ve imar plânında bu amaçla gösterilen bölgeyi,” ifade eder. Ruhsatsız Olarak Açılmış Gayri Sıhhi Müesseseler MADDE 22 –“ İzinsiz olarak faaliyete geçen müesseseler kapatılır, sorumluları hakkında kanuni işlem yapılır. Ancak bu müesseselerden; a) Toplum ve çevre sağlığı açısından zararlı olmadığı anlaşılan

müesseselere izin alması için süre verilir. b) Toplum ve çevre sağlığı açısından zararlı olup, alınacak bir takım tedbirlerle mahzurları giderilebilecek müesseselerin, zararları önleninceye kadar faaliyeti durdurulur. Zararları giderilen müesseseler açılarak izin alınması için süre verilir. c) Toplum ve çevre sağlığı açısından zararlı olup alınacak tedbirlerle mahzurları giderilemeyecek durumda olan müesseseler süresiz olarak kapatılır. Yukarıdaki (a) ve (b) bentlerine göre izin almak için müesseselere verilecek süre bir yılı geçemez. Verilen süre içinde izin başvurusunu yapmayan müesseselerin faaliyeti izin alınca yakadar durdurulur. Bu maddenin gereği mahallin en büyük mülki amirince yerine getirilir ve yapılan işlemler hakkında yetkili makama bilgi verilir.” IV-) SÖZLEŞMENİN 35.MADDESİNİN 1.FIKRASINA İLİŞKİN AÇIKLAMA: A)NİHAİ KARARLAR: 1-Bursa 2. İdare Mahkemesi'nin 2004/990 E, 2004/1560K ve 08.11.2004 günlü kararı. 2-Danıştay 6. Dairesi 2002/4839 E; 2004/1560 K. ve 26.11.2002 günlü kararı. 3-Bursa 2. İdare Mahkemesi 2004/1105.E; 2004/1633 K. ve 30.11.2004 günlü kararı. 4-Bursa 2.İdare Mahkemesi 2004/1127.E; 2004/1561 K. ve 08.11.2004 günlü kararı. Bu 4 temel karar iç hukukta henüz nihai karar değildirler. Ancak, dava konusu CARGILL şirketini kaçak duruma düşüren ve şirketin kapatılmasını gerektiren, şirketin kurulmasına olanak veren işlemleri iptal eden kararlar olup, temyiz veya itiraz ile durmayan kararlardır. Bu kararların 30 gün içinde infazı gerekmekteydi. Ancak, kararlar bu sürede infaz edilmemiştir. Bu nedenle adı geçen kararlar iç hukuk yolunu tüketen nihai kararlardır. B) Diğer Kararlar: Bu 4 temel karar dışında pek çok yürütmenin durdurulması kararı verilmiştir. Bu kararların tamamı ek-14'te sunulmaktadır. Yargı kararları uygulanmadığı ve sürüncemede kaldığı için, mahkemenize başvuru yönünden 6 AYLIK süre dolmamıştır. İhlal fiili bir bütündür ve 7 yıldır ihlaller sürmektedir. Bu nedenle, başvurumuz 35. maddedeki koşullara uygundur. V-) BAŞVURUMUZUN AMACINA ve HAKKANİYETE UYGUN TATMİN TALEPLERİNE İLİŞKİN AÇIKLAMA: Yukarıda, II. Bölümde ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, CARGILL A.Ş adlı şirket, başvuru ile birlikte yöre halkına ve çevreye önemli zararlar vermiş halen de vermektedir. Buna imkân sağlayan izin ve kararlar davalı İdarece tesis edilmiştir. Bu Ulusal Hukuka ve İHAS' a aykırı işlemlerin iptali için açılan davalar kazanılmış ancak YARGI KARARLARI UYGULANMAMIŞTIR. Uygulamama da tüm hukuki zorlayıcı çabalara karşın

devam etmektedir. Sözleşme' nin 2., 8.maddeleri mahkeme kararlarının uygulanmaması nedeniyle ihlal edilmiştir. Yargı sürecinin 7 yıldır devam etmesi, halen de davaların bitmemesi nedeniyle yargılamada makul süre aşılmıştır. Bu nedenle Sözleşme' nin 6. maddesi ihlal edilmiştir. İç hukuk yolları etkisiz kalmakta, Yargı kararlarının uygulanmaması nedeni ile yapılan suç duyurusu engellerle karşılaşmaktadır. Suç duyurusunun muhatabı olan Bursa Cumhuriyet Başsavcılığı yanlış bir uygulama ile Bakanlık muhabere hazırlık numarası vermiş, Bursa Cumhuriyet Başsavcılığı hazırlık numarası vermemiştir. Mahkemenizden, Sözleşmenin 2,6,8 ve 13.maddelerinin ihlal edildiğinin tespitini, avukatlık ücretinin ödenmesini ve manevi zararların tazminat olarak giderilmesini istemekteyiz. Şöyle ki; Usulden önceki avukatlık ücretlerine ilişkin açıklama: 1-) Bursa 2. İdare Mahkemesi' nin 1998/508 e. sayılı dava dosyası: Bursa Valiliği İl İdare Kurulu' nun 30.04.1998 T., 1998/4-118 sayılı ve Bursa Valiliği' nin 08.05.1998 tarihli 1/1000 ölçekli mevzi imar değişikliği kararı ve düzenleyici işlem olan Başbakanlık Yüksek Planlama Kurulu' nun 09.12.1997 gün ve 1997/T-89 sayılı kararının iptali davasında: Dava dilekçesinin hazırlanması 25 saat, Yürütmenin durdurulması kararının uygulanmadığı hususunun tespiti için, tespit dilekçesinin hazırlanması, Orhangazi Sulh Hukuk Mahkemesi' ne sunumu, Mahkeme heyeti ile birlikte mahalline tespit için gidilmesi işlemleri için harcanan zaman 10 saat, 29.11.1999 tarihinde Bursa Valiliği' ne 12.01.1999 gün, 1998/508 e. sayılı “yürütmenin durdurulması” kararının uygulanması yolunda dilekçenin hazırlanması ve Bursa Valiliği' ne sunumu için harcanan süre 4 saat,

17.05.2000 tarihinde “ 12.01.1999 gün, 1998/508 e. sayılı ve Danıştay 6. Daire' nin 10.04.2000 gün 1998/6071 sayılı yürütmenin durdurulması kararlarının uygulanması için Bursa Valiliği' ne başvuru dilekçesi hazırlanması ve sunumu 5 saat. 2-) Danıştay 6. Daire' nin 1998/6071 e. sayılı dava dosyası. 19.12.1990 onay tarihli, 1/25000 ölçekli İznik Gölü çevre düzeni imar planında yapılan değişikliği onaylayan 14.08.1998 gün 11326 sayılı Bakanlık kararının iptali davasında: – Dava dilekçesinin hazırlanması 23,5 saat, – Mahallinde keşif, 5 saat, – Bilirkişi raporuna beyanlarımızı içeren dilekçenin hazırlanması 6 saat, – Danıştay 6. Daire' nin 07.11.2000 gün ve 1998/6071 e., 2000/5507 k. sayılı kararın “bozulması ve yürütmenin durdurulması” talebini içeren temyiz dilekçesinin hazırlanması 20 saat, –

Davalı ve müdahil davalıların Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu' nun 14.09.2001 gün e. 2001/267; k, 2001/627 sayılı BOZMA kararına karşı verdikleri "karar düzeltme taleplerinin reddine ilişkin dilekçenin" hazırlanması 14 saat, – Bayındırlık ve İskan Bakanlığı' na Danıştay 6. Daire' nin 26.11.2002 gün ve e. 2002/4839, k. 2002/5652 sayılı kararı uygulaması için 28.03.2005 günlü dilekçenin hazırlanması ve sunumu 1,5 saat. 3-) Bursa 2. İdare Mahkemesi' nin 2000/332 e. (Bozma sonrası 2004/1127 e.) sayılı dava dosyası: Bursa Valiliği İl İdare Kurulu' nun 28.12.1999 gün, 1999/4-371 sayılı ve Bursa Valiliği' nin 29.12.1999 onay tarihli 1/1000 ölçekli mevzi imar plan değişikliği kararı ve Bursa Valiliği' nin 25.08.2000 gün 16-06 sayılı yapı ruhsatının iptali davasında: Dava dilekçesinin hazırlanması 19 saat, Bursa 2. İdare Mahkemesi' nin 01.08.2000 gün ve 2000/332 e. sayılı yürütmenin durdurulması kararının uygulanmasını isteyen dilekçesinin hazırlanması ve 18.09.2000 günü Bursa Valiliği' ne sunumu 4 saat. 4- Bursa 2. İdare Mahkemesi' nin 2000/1468 e. (Bozmadan sonra 2004/1105) sayılı dava dosyası: Bursa İl Mahalli Çevre Kurulu' nun 10.08.2000 gün ve 10 sayılı CARGİLL A.Ş. tesisine bir yıl süreyle deşarj İzin Belgesi ve Emisyon izin belgesi verilmesine ilişkin kararının iptali davasında, Dava dilekçesinin hazırlanması 20 saat, Bursa 2. İdare Mahkemesi' nin 25.09.2001 gün e. 2000/1468, k. 2001/875 sayılı kararının temyiz ve yürütmenin durdurulması talebini içeren dilekçenin hazırlanması 14 saat, Danıştay 6. Daire' nin 18.04.2002 gün ve 2002/ 6785 esas sayılı yürütmenin durdurulması kararının uygulanması için 17.07.2002 günü Bursa Valiliği' ne yazılı dilekçe ve sunumu 4 saat, Danıştay 6. Daire' nin 18.04.2002 gün ve 2002/6785 e. sayılı yürütmenin durdurulması kararının uygulanması için ikinci kez Bursa Valiliği' ne 26.02.2003 günü yapılan yazılı başvuru 3 saat almıştır. Toplam 174 saat, günlere bölündüğünde 7 günü aşmaktadır. Yani iç hukuk yolunu tüketen avukat meslektaşlarımız günler ve gecelerce yıllar süren davayı açmış, yürütmüşler halen de devam ettirmektedirler. Bu rakam en üst süreyi kapsamaktadır. Bu olağanüstü çaba gerektiren AİHM' ye başvuru dava dilekçesinden önceki İç hukuktaki dava süreci için 100.000 Avro avukatlık ücretinin AİHM' ye başvuru tarihinden itibaren işleyecek yasal faizi ile ödenmesine karar verilmesini talep etmekteyiz. İç hukuk yolunu tüketirken ki süreç ve iptal edilen her karara karşı yeni işlem tesisi nedeni ile davayı yürüten

meslektaşlarımız çok üzölmüş ve yıpranmışlardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru dilekçesi aşaması için istenen avukatlık ücreti:

Bu aşama için temsilci avukatlara 50.000 Avro avukatlık ücreti ödenmesini dilekçenin gönderiliş tarihinden itibaren yasal faizi ile ödenmesini talep ediyoruz. Başvurunun amacına ve hakkaniyete uygun manevi tazminat istemimiz: Her bir başvurucu için 15.000 Avro (Toplam 300.000 Avro) MANEVİ TAZMİNAT ÖDENMESİNE CARGİLL A.Ş' nin kuruluşuna olanak veren işlemin başlangıç tarihinden itibaren işleyecek yasal faizi ile ödenmesine davalı Hükümetin mahkum edilmesini talep ediyoruz. VI-) DİĞER ULUSLARARASI İŞLEMLERE İLİŞKİN AÇIKLAMA: Başvurucular tarafından, herhangi bir uluslar arası kuruluşa başvuru yapılmamıştır. VII-) BELGELERİN LİSTESİ: Başvuru yetki belgeleri. Başbakanlık Yüksek Planlama Kurulu Kararı. Bilirkişi raporları. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararları. Danıştay 6.Daire'nin 2002-4839 E;2002-5652 K.sayılı kararı. 28.12.1999 tarihli ilk işletme ruhsatı. Bursa 2.İdare Mahkemesi'nin 2004-1127 E;2004-1561 K.sayılı kararı. Bursa 2.İdare Mahkemesi'nin 2004-1105 E.sayılı kararı. Başbakanlık, Bayındırlık Bakanlığı, Bursa Valiliği, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Gemlik Belediye Başkanlığı'na gönderilen iadeli taahhütlü mektuplar. Yargı kararlarını uygulamayan Başbakan, Bayındırlık Bakanı, Bursa Valisi, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı ve Gemlik Belediye Başkanı hakkında açılan tazminat davası ve suç duyurusu dilekçesi. 4483 sayılı Memurların yargılanması Hakkında Kanun Metni. Bursa 2.İdare Mahkemesi ve Bölge İdare Mahkemesi'nin 1998-1999 yılları arasında, konuyla ilgili aldığı çeşitli yürütmenin durdurulması kararları. Gemlik İlçesi(CARGİLL A.Ş'nin kurulduğu yerin fay hattında olduğunu da belirten), ARALIK 2000 tarihli Gemlik (BURSA) ALANININ JEOLJİK, JEOFİZİK ve JEOTEKNİK ETÜD RAPORU. CARGİLL A.Ş ile ilgili çeşitli tarihli farklı yerel veya ulusal gazetelerde yayımlanan haberlere ilişkin gazete kopyaları. CARGİLL A.Ş ile ilgili diğer mahkeme kararları. CARGİLL A.Ş'nin kurulduğu yere kurulmak istenen fakat talepleri reddolunan diğer şirketlere ait belge. CARGİLL A.Ş ile ilgili diğer ruhsat,karar, paln ve diğer gerekli belgeler. Tesisin son tarihli fotoğrafları. VIII-) TERCİH EDİLEN DİL: İngilizce IX -) BİLDİRİM VE İMZA: Bu başvuru formunda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu bilgim ve inancım dahilinde beyan ederim. Yer: Bursa Tarih :

Başvurucu ve Temsilcilerin İmzaları

Av. Ali ARABACI Av. Cumhur ÖZCAN Av. Z.Şenay ÖZERAY

Av. Nalân BENER Av. Ş. Cankat TAŞKIN Av. Kadriye GÖKÇADIR

Av. İsmail İŞYAPAN Av. Fethiye ALTINTAŞ Av. Burak GİRAY

Av. M. Nezh SÜTÇÜ

R A P O R

İlimiz Orhangazi İlçesi Cargill Fabrika projesiyle ilgili olarak bugüne kadar gelişmelerin kronolojisi aşağıda sunulmaktadır.

1. Richard ELLİS adlı Uluslararası Emlak danışmanlık şirketi 24 Nisan 1996 ve 19 Ağustos 1996 tarihinde Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne yaptığı şifai görüşmelerden sonra 18 Eylül 1996 tarihinde bölgede bulunan Asil Çelik Fabrikasını emsal göstererek Cargill Şirketi adına Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne Orhangazi Karsak Köyü 33,34,35,36,37 parseller için nişasta fabrikası için müracaat etmiştir.
2. Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü söz konusu yerle ilgili olarak kurum görüşlerini istemiş, tüm kurum görüşlerinin olumlu gelmesi üzerine 9 Aralık 1996 tarihinde Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü olumlu görüş vermiştir.
3. Ancak Cargill Firması fikir değiştirerek Karsak Köyü yerine, Orhangazi Gürle Köyü ve Gemiş Köyleri Karapınar mevkiinde yeni bir yer bularak fabrika talebini burası için yinelemiştir. 1 Temmuz 1997
4. Yeni talep üzerine tekrar kurum görüşleri istenmiştir. Gelen kurum görüşlerinden sadece Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü İznik Gölü 2. Merhale sulama projesi kapsamında 19 Ocak 1998 tarihli yazısıyla uygun görülmemiş, diğer kurum görüşleri olumlu olmuştur.
5. Yüksek Planlama Kurulu 9.12.1997 tarihli kararıyla söz konusu araziyi tarım dışına çıkarıldığına, ve Tarımsal yatırımın kuruluş yeri olarak uygun olacağına karar vermiştir.
6. Bursa Valiliği Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne Yüksek Planlama Kuruluna tekrar görüş sorulmuştur.
7. 23 Şubat 1998 tarihli D.S.İ. yazısıyla Yüksek Planlama Kurulu kararı uyarınca projede revizyon yapılarak olumlu görüş verilmiş ve bu şekilde tüm kurum görüşleri olumlu hale gelmiştir.
8. 26 Şubat 1998 tarihinde Cargill Firması mevzi imar planı için müracaatını Bursa Valiliği Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne yapmıştır.
9. Yüksek Planlama Kurulu 20 Mart 1998 tarih ve 104/1046 sayılı yazılarıyla olumlu görüş vermiştir.
10. İl İdare Kurulunun 30.4.1998 tarih ve 1998/4-118 sayılı kararıyla Yüksek Planlama Kurulunun 9.12.1997 günlü kararına dayanarak Cargill Nişasta Fabrikasına ait mevzi imar planı onaylanmıştır.
11. 17.6.1998 tarihinde yapı ruhsatı düzenlenmiştir.
12. 14 Ağustos 1998 tarihli Bayındırlık Bakanlığı söz konusu yer için Nişasta Fabrikası alanına dönüştürülmesi ile ilgili resen 1/25000 plan değişikliği yapılmıştır.

13. 24.12.1998 gün 393 sayılı kararıyla Bursa kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu İl İdare Kurulunca onanan 1/1000 lik mevzi imar planı ve Bakanlıkça onanan 1/25000 lik plan tadilatının planlanma ilkelerine çevre plan bütünlüğüne ve tarım alanlarının tarım dışı gaye ile kullanılmasına dair yönetmeliğe aykırı olduğu için reddetti.

14. 26 Ağustos 1998 tarihinde Tarım Alanlarının tarım dışı kullanılabilmesine dair yönetmeliğin onaylanması ile anılan yönetmeliğin 8. Maddesinde tarımsal ürünleri işleyen 15 Trilyon lirayı geçen yatırımlarda tarım dışı faaliyete tahsis edilebileceği hükmü getirilmiştir. Bursa'da Cargil maddesi diye adlandırılan bu hükme göre ilgili firma kendine ayrı bir güvence yaratmıştır.

15. Bursa'daki kitle örgütleri Bakanlıkça resen yapılan 1/25000' lik planın iptali için Danıştay 6. dairesinde ve İl İdare Kurulunca verilen 1/1000 ölçekli imar planının iptali için Bursa 2. İdare Mahkemesine dava açmıştır.

16. Bursa 2. İdare Mahkemesi 12 Ocak 1999 tarih 1999/508 sayılı kararıyla yürütmeyi durdurma kararı verdi.

17. Bursa 2. İdare Mahkemesinin kararına yapılan itiraz Bursa Bölge İdare Mahkemesinin 19 Mart 1999 gün 1999/40 sayılı kararıyla reddedildi.

18. Danıştay 6. dairesi 1998/6071 esas numarası ile 1/25000' lik plan tadilatının iptali ile ilgili yapılan işlem hakkında 11.11.1998 , 24.2.1999 , 26.6.1999 tarihlerinde 3 adet yürütmeyi durdurma kararı verilmiştir.

19. 26 Mart 1999 tarihinde ilgili firma uyarılarak yapılan tutanakla inşaat faaliyeti durdurulmuştur.

20. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Uygulama Genel Müdürlüğünün 4 Ocak 1999 tarihli yazısıyla yeni bir karar verilmeye kadar bir işlem yapılmaması istenmiştir.

21. 7.1.1999 tarih 396 tarihli Bursa K.T.V.K. Kurulu anılan tesis yerinin şehircilik ilkeleri, planlama açısından ve kurum yararı açısından sakıncalı bulunduğunu kararını aldı.

22. Cargil firması Bayındırlık Müdürlüğünün 2 Haziran 1999 tarihinde başvuru yaparak mevzi imar planı tadilatı ve ruhsat talebiyle Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne müracaat etmiştir.

23. 22 Haziran 1999 gün 4627 sayılı Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne Mahkeme sonuçlanıncaya kadar işlem yapılamayacağı bildirilmiştir.

24. Firma bu gelişme üzerine 20 Ekim 1999 günlü dilekçe ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığına müracaat etmiştir.

25. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Hukuk Müşavirliği Mevzi İmar Plan değişikliği ve ruhsat talebinin karşılanabileceğine dair Bakan olur'u ile görüş bildirilmiştir. 16.11.1999

Arz ederim.

26. Valiliğin Bakanlıkçı Wyorması UIC RINE
15.12.1999 tarih MÜS TEŞARLIK talimatı
Belirtilmiştir.

27. 28.12.1999 da imar planı Danıştay
1999-4-371 sayılı il idare kurul

28. 25.2.2006 tarih 16.06. 2000 yılı yapı ruhsatı

29. 10.2000

SN.
SÜLEYMAN DEMİREL
T.C. Cumhurbaşkanı

Saygıdeğer Cumhurbaşkanımız

İznik Gölü yakınına, birinci sınıf tarım arazisi üzerine Amerikan Cargill firması tarafından nişasta fabrikası kurulmak istenmektedir.

Biz odalar ve sivil toplum kuruluşları, bölge halkı, belediyeler olarak Bursa'lılar adına söz konusu yatırımın yerine karşı olduğumuzu şu nedenlerden dolayı bilgilerinize arz ediyoruz.

- TESİSİN KURULACAĞI ALAN BİRİNCİ SINIF TARIM ARAZİSİ OLUP D.S.İ. SULAMA PROJESİ KAPSAMINDADIR.
- YÜZBİN ZEYTİN AĞACI BİR DAMLA SU BEKLERKEN SÖZ KONUSU TESİS GÜNDE 3500 TON YER ALTI SUYU KULLANACAKTIR. BU 90.000 NÜFUSLU BİR KENTİN SU İHTİYACINA TEKABÜL ETMEKTEDİR.
- BÖLGEDE MISIR ÜRETİMİ ARTTIRILACAĞI SÖYLENMEKTEDİR. OYSA, BURSA VE ÇEVRESİNDE ÜRETİLEN MISIR, TESİSİN KAPASİTESİNİN %14'ÜNÜ KARŞILAMAKLA BİRLİKTE NIŞASTA YAPMAYA UYGUN KALİTEDE DEĞİLDİR.
- İŞLENECEK MISIR ARJANTIN'DEN GETİRİLEREK BİZİM ÜLKEMİZDE VE BİZİM BİRİNCİ SINIF SUYUMUZ İLE İŞLENECEKTİR.
- YERALTI SU SEVİYESİ DÜŞECEĞİNDEN İZNIK GÖLÜ SU HAVZASINI BESLEYEN SU REZERVİNDE DE AZALMA MEYDANA GELECEKTİR.
- KORUMA KURULU İZİN ALINMAKSIZIN VE DOĞAL SİT KARARLARI HIÇE SAYILARAK UYGULAMA YAPILMAKTADIR.
- HUKUKUN VERDİĞİ KARARLAR UYGULANMAMAKTADIR.
- TEKNOLOJİNİN EN SON GELİŞMELERİ DİKKATE ALINARAK BİR ARITMA TESİSİ YAPILSA DAHI KARSAK DERESİ'NİN DEBİSİ GÜNDE 3.500 TON ATIĞI TAŞIYACAK DEBİDE OLMADIĞI GİBİ YAZ AYLARINDA DA KURUMAKTADIR.
- KARSAK DERESİ'NDE ÖTRAFİKASYON OLUŞACAK VE DOĞAL DENGİ BOZULACAKTIR.
- GEMLİK KÖRFEZİ ÜZERİNDE BİRİKECEK KÖPÜK TABAKASI SUYUN HAVA VE İRTİBATINI KESEREK SUYUN OKSİJEN İHTİYACININ ARTMASINA NEDEN OLACAKTIR.

- TESİSİN, TARIMA DAYALI BİR SANAYİ OLDUĞU SÖYLENSEDE TAM ANLAMıyla KİMYASAL BİR TESİSDİR.
- BU TESİS BÖLGEDE BUNDAN SONRAKİ YATIRIMLARA EMSAL TEŞKİL EDECEKTİR.
- BU TESİSE VE YABANCI YATIRIMA DEĞİL, SADECE YERİNE KARŞIYIZ.

Son derece hassas bu konuya yakın ilginizi yüksek müsaadelerimize sınırlanarak arz ederiz.

Saygılarımızla,

Erdem SAKER
Bursa Büyükşehir
Belediye Başkanı

M.Orhan TAŞANLAR
Bursa Valisi

Bursa Halkı Adına

- Ticaret ve Sanayi Odası
- Ticaret Borsası
- Baro
- Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği
- BUSIAD – Bursa Sanayici ve İşadamları Derneği
- GESIAD – Genç Sanayici ve İşadamları Derneği
- MÜSIAD – Müstakil İşadamları Derneği
- BUGIAD – Bursa Aktif Genç İşadamları Derneği
- KESIAD – Kestel Sanayici ve İşadamları Derneği
- YEGIAD – Yenişehir Genç İşadamları Derneği
- İZGIAD – İznik Genç İşadamları Derneği
- İznik Ticaret ve Sanayi Odası
- Osmangazi Ziraat Odası
- Orhangazi Ziraat Odası
- İznik Ziraat Odası

②

- Tabipler Odası
- Dişhekimleri Odası
- Eczacılar Odası
- Veteriner Hekimler Odası
- T.M.M.O.B. İl Koordinasyon Kurulu Sekreterliği
- T.M.M.O.B. Mimarlar Odası
- T.M.M.O.B. İnşaat Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Makina Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Harita Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Ziraat Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Elektrik Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Çevre Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Kimya Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Maden Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Orman Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Şehir Plan. Odası
- T.M.M.O.B. Tekstil Mühendisleri Odası
- T.M.M.O.B. Jeoloji Mühendisleri Odası
- GÜMTOB – Güney Marmara Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği
- TEMA
- ÇEKÜL
- Türk Lions

3

Sayın Mesut YILMAZ
BAŞBAKAN

Yüksek Planlama Kurulu'nun 09.12.1997 gün ve 97/T-89 sayılı kararı ile İznik II. Merhale Sulama Projesi kapsamındaki Orhangazi Gemiç ve Gürle köyleri Karapınar mevkiinde CARGİLL Firması'nca nişasta üretimi amaçlı tesis kurulmasını teminen 194.072 m²'lik alanın tarım dışına çıkarılmasına karar verildiği ve anılan firmanın ön izin ruhsat talebinde bulunduğunu öğrenmiş bulunmaktayız.

Bursa kamuoyu, yapılacak yatırımın yerine aşağıdaki gerekçeler nedeniyle karşı çıkmaktadır:

1. Tesisin yapılacağı alan, devletin sulama amacı ile yatırım yaptığı "1. Sınıf Tarım alanı"dır. "Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik" uyarınca belirtilen alana sanayi tesisi yapılmasında kamu yararı yoktur.

2. Tesisin suyunu, gölden ve yeraltı sularından yasal olarak karşılaması mümkün değildir.

3. Tesiste günde yaklaşık 800 ton mısır işlenecektir. Bursa'daki üretim miktarının bu kapasiteyi karşılamaktan çok uzak olduğu da göz önünde bulundurularak; tesis hammadde üretim alanlarına daha yakın olan bir yerde kurulmalıdır.

4. Tesisin yerinin seçimi uygun değildir. Tesis, İznik II. Merhale ve İznik Gölü Çevre Düzeni İmar Planı'na aykırıdır.

5. Tesise izin verilmesi İznik II: Merhale Projesinde revizyon yapılmasını gerekli kılmakta ve bu suretle projenin bütünlüğü zedelenmektedir. Projeye bugüne kadar 739 milyar 241 milyon harcanmış olup 1998 yılı için 450 milyar lira ödenek konulmuştur.

6. Anılan yere tesis kurma amacıyla başvuran beş firmanın istekleri reddedilmiştir. Yaklaşık on firmada izin için fırsat kollamaktadır. Tesise izin verilmesinin emsal teşkil etmesi halinde İznik Gölünün ve İznik II. Merhale Projesinin geleceği tehdit altında olacaktır.

7. Kurulacak Nişasta Fabrikası ile ilgili olarak 2872 sayılı yasaya göre alınması zorunlu olan ÇED raporunun alınması fevkalade zordur.

8. Konuya duyarlı olan çevreler idari makamlara başvurmak suretiyle iznin iptalini sağlayamadıkları takdirde dava yoluyla hak arama mücadelesi yapacaklardır.

Konunun Yüksek Planlama Kurulunda yeniden müzakere edilerek, anılan sahanın tarım dışına çıkarılması ve verilen izinlerin kaldırılması hususunun yeniden incelenmesini saygılarımızla arz ve talep ederiz.29.04.1998

BURSA MİLLETVEKİLLERİ (Soyadı Esasına Göre)

- 1-Yüksel AKSU
- 2-Ali Rahmi BEYRELİ
- 3-Mehmet Altan KARAPAŞAOĞLU
- 4-İlhan KESİCİ
- 5-Hayati KORKMAZ
- 6-Cemal KÜLAHLI
- 7-Feridun PEHLİVAN
- 8-Yahya ŞİMŞEK
- 9-Turhan TAYAN
- 10-Ertuğrul YALÇINBAYIR
- 11-İbrahim YAZICI

DAĞITIM :
Gereği :

- 1-Sayın Mesut YILMAZ Başbakan
- 2-Sayın Bülent ECEVİT Başbakan Yardımcısı
- 3-Sayın Hüsamettin CİNDÖRÜK DTP Genel Başkanı
- 4-Sayın Cuhur ERSÜMER Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı
- 5-Sayın Mustafa TAŞAR Tarım ve Köyisleri Bakanı
- 6-Sayın Yaşar TOPÇU Bayındırlık ve İskan Bakanı
- 7-Sayın İmren AYKUT Çevre Bakanı

T.C.
BAŞBAKANLIK
Hukuk Müşavirliği

SAYI : B.02.0.HUK.641.02S-2065-1666/3020

KONU :

TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞINA

Bursa ili Orhangazi İlçesi Gemiç ve Gürle Köyleri Karapınar mevkiinde kurulu bulunan Cargill Tarım Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne alt mısır işleme tesislerinin kurulmasına ve faaliyetine imkân veren işlemin iptali talebiyle Bursa ilindeki bazı meslek kuruluşları ve şahıslar tarafından gerek İdare Mahkemeleri gerekse Danıştay nezdinde açılan davaların idare aleyhine sonuçlanmakta olduğu malumunuzdur.

Son olarak, fabrikanın kurulu bulunduğu alanın Bakanlar Kurulu'nun 05.5.2005 tarih ve 2005/8944 sayılı kararıyla Özel Endüstri Bölgesi olarak ilan edilmesine ilişkin işlemin yürütülmesinin durdurulması ve iptali talebiyle Danıştay 10. Dairesinin 2005/6613 ve 2006/36 esasında iki ayrı dava açılmıştır. Bunlardan 2005/6613 esasında açılan davada, dava konusu işlemin yürütülmesinin durdurulmasına hükmedilmiştir. Bunun üzerine, davalara karşı hazırlanacak dilekçelerde izlenecek stratejiyi belirlemek ve yargı süreci sonunda verilebilecek olası bir aleyhe karara karşı izlenecek yol ve yöntemleri tespit etmek üzere Başbakanlıkta, tarihinde Müsteşar Yardımcısı Başkanlığında Başbakanlık, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı ve Cargill Firması yetkililerinin katılımıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Yapılan toplantıda, Danıştay 10. Dairesince verilen yürütmenin durdurulması kararının tesisin faaliyetlerini durduracak nitelikte olduğu belirtilerek tesisin faaliyetine devamının sağlanabilmesi için hukuki yoldan neler yapılabileceği tartışılmış, sonuçta Bakanlığınızın faaliyet alanı ile ilgili olarak;

1-5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda yapılacak bir değişiklikle, ildeki kamu kurum ve kuruluşları ile üniversite temsilcileri yanında sivil toplum örgütü temsilcilerinin katılımıyla oluşan Toprak Kurulunun, bu Kanundan kaynaklanan yetkisinin, tarım ürünü işleyen ve ileri teknoloji kullanan mevcut tesislerin bulunduğu alanlar için Tarım ve Köyişleri Bakanlığına devredilmesinin sağlanabileceği ve böylece sivil toplum örgütlerinin bu konudaki olumsuz tutumlarının bertaraf edilebileceği,

2-5403 sayılı Kanunun Geçici 1. Maddesinde yer alan, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçlı kullanıma açılmış ve tarımsal bütünlüğü bozmayan tarım arazilerin istenilen amaçla kullanımı için Bakanlığa müracaatta tarınan 6 aylık sürenin, yapılacak bir kanun değişikliği ile altı ay daha uzatılmasının Şirketin izinlerini yenileyebilmesine imkan vereceği ve böylece faaliyetine devamını sağlayabileceği görüşleri ortaya konmuştur.

Belirtilen bu görüşlerin Bakanlığınızca incelenerek, sorunların aşılması için gerektiği düşünülen çalışmaların yapılması hususunu değerlendirmelerinize ve bilginizi rica ederim.

Başbakan a.

Müsteşar Yardımcısı

EK-9

DEVLET SU İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Ö Z E L

Sayın
Başbakan.

Sayın Başbakanım,

Bursa, Orhangazi'de kurulacak Cargill sanayi tesisi ile ilgili Bursa Valiliği'ne yazdığımız olumlu görüşü, emirleriniz üzere bilginize arz ediyorum.

Saygılarımla.

DSİ Genel Müdürü

T.C.
ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI
DEVLET SU İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Etüd ve Plan Dairesi Başkanlığı

Sayı : 563.16/682
Konu : Tesis yeri

DSİ I. BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜNE
BURSA

İLGİ : DSİ I. (BURSA) Bölge Müdürlüğü'nün tarih ve 492 sayılı yazısı.

İlgi yazıda belirtilen; Orhangazi Sulama Projesi II. Aşama kapsamındaki, Gemiç ve Gürle köyleri Karapınar mevkiinde bulunan ve Cargill firmasının nişasta üretimi amaçlı sanayi tesisi kurulmak istenen 194 072 m² lik sahanın tarım dışına çıkarılmasına ilişkin, 9.12.1997 tarih ve 97/T-89 sayılı Yüksek Planlama Kararı uyarınca, anılan projede DSİ Genel Müdürlüğü'nce gerekli revizyon yapılacaktır.

Ayrıca, revizyon çalışmaları çerçevesinde proje sahasının İznik gölünün batısı ile Gemlik-Orhangazi karayolu arasında kalan ve söz konusu alanın yakın mücavirinde bulunan kesiminin de revizyon çalışmaları kapsamında değerlendirilmesi uygun görülmektedir.

Gereğini arz ve bilginizi rica ederim.

Genel Müdür

Dağıtım :

Gereği

- Bursa Valiliği / BURSA

- DSİ I. Bölge Müdürlüğü / BURSA

EK-11

T.C.
BURSA VALİLİĞİ
BAYINDIRLIK VE İSKAN MÜDÜRLÜĞÜ
16050

Sayı :B.09.4.İLM.4.16.00.11
Konu :Cargill Tarım San.ve Tic.A.Ş.

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI
(YÜKSEK PLANLAMA KURULU SEKRETERYASI)
ANKARA

İlgi: Yüksek Planlama kurulunun _____ gün ve 97/t-89 sayılı kararı

İlimiz Orhangazi İlçesi Gemiç Köyü,Karapınar mevkii H.21.b.06.a.D.pafta 1310 parsel için Cargill Tarım San.ve Tic.A.Ş. Valiliğimizden nişasta fabrikası kurmak için, ön izin ruhsatı talebinde bulunmuştur.

Arsanın bulunduğu bölge, 1/25000 ölçekli İznik Gölü Çevre düzeni imar planı içerisinde "SULANABİLEN TARIMSAL NİTELİĞİ KORUNACAK ALAN" kapsamında kalmaktadır.Bu bölge, 1.2.ve3.sınıf tarım topraklarına sahip olup D.S.İ.Bölge Müdürlüğüne yürütülmekte olan II.Merhale sulama alanı projesi içinde kalmaktadır.

D.S.İ. Sulama projesi uygulama çalışmaları 1993 yılında başlatılmış olup 7393 hektarlık sulama alanının,1993 yılında 2242, 1995 yılında ise 5151 hektarlık bölümleri ihale edilerek uygulama çalışmaları başlatılmıştır.1998 yılında 3241, 2000 yılında da 5151 hektarlık alanlarında sulamaya açılması ile projenin tamamı 2000 yılında bitirilmiş olacaktır.Bölge için büyük önem arzeden bu projenin 1997 yılı birim fiyatları ile keşif tutarı 4.2 trilyon olup geçen yıl sonu itibariyle yapılan harcama tutarı da 400 milyar liradır.

Bahis konusu bölgede,1995 yılından günümüze kadar beş ayrı ticari firmanın çeşitli amaçlı tesis yapmak üzere ön izin ruhsat talepleri,bölgenin, tarımsal niteliği,coğrafi konumu ve çevresel etkileri dikkate alınarak olumsuz karşılanarak reddedilmiştir.

Cargill Tarım San.ve Tic.A.Ş. için verilen inşaat izni,daha önceki inşaat yapma taleplerine emsal teşkil ederek izin anlamı taşıyacaktır.Gelişmiş alt yapısı (Otoyol,Denizyolu yakınlığı) ve büyük şehirlere olan yakınlığı düşünüldüğünde gelecekte yapılaşmaya karşı bölgenin korunması son derece güçleşecektir.Ayrıca D.S.İ.'nin yapmış olduğu çalışma ve yatırımlar böylece önemini kaybedecek,sulama için yapılan bütün imalat ve harcamalar boşa gidecektir.

Yukarıda özetlenerek sunulan bilgi,görüş ve endişeler doğrultusunda verilen kararın, bir kez daha gözden geçirilmesi hususunda gereğini müsadelerinize arz ederim.

VALİ

Eki :Dosya

Hürriyet

Yazarlar

» Emin ÇOLAŞAN ecolasan@hurriyet.com.tr

Perdenin arkası!

SEVGİLİ okuyucularım, bu yazımda size ülkemizin nasıl ve kimlerin çıkarları doğrultusunda yönetildiğinin, mahkeme kararlarının yeni yasalar çıkarılarak nasıl geçersiz kılındığının somut ve acıklı örneğini veriyorum. Yazdıklarımın tümü belgelidir.

Dünyada kendi alanında adeta tekel olan **Cargill** isimli dev bir firma var. Merkezi ABD'de. Tarım ve gıda ticaretiyle uğraşiyor. Firma ABD siyasetinde etkili. **Cargill**'in ülkemizde iki yatırımı var. Şimdi belgeleyeceğim olay Bursa'da kurulacak olan üçüncü tesisi (mısır işleme) ile ilgili. Olayı çok basitçe anlatacağım ki herkes anlayıp öğrensün ve küçük dilini yutsun!

Cargill Bursa Orhangazi'de birinci sınıf tarım arazisi olan, aynı zamanda **koruma** altındaki büyük arazilere fabrika yapmaya soyundu. Yasalar uyarınca o araziye fabrika kurulamazdı. Sonuçta mevzuat değiştirildi, bir sürü katakulli yapıldı ve adamlara izin verildi.

İş yargıya intikal etti. Meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından davalar açıldı. Davalar kazanıldı. Danıştay tarafından da onandı. Bu durumda Cargill'in orada fabrika kurulabilmesi artık söz konusu olamazdı.

***

İyi de, **AKP** iktidarı **Cargill**'in bu işi yapmasını istiyordu. Ne olacaktı? **Cargill** nasıl korunup kollanacaktı? Bunca yargı kararı ortada dururken dev yabancı firmaya nasıl bir **kıyak** yapılabilirdi?

Ülkemizi yöneten ileri zekâlılar topluluğu hemen çözümünü buldu. Küçük bir yasa değişikliği yapılması gerekiyordu. **Başbakanlık** işe el koydu. İşte Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı **Mustafa Çetin** tarafından imzalanıp Tarım Bakanlığı'na gönderilen **Nisan 2006** tarih ve **3020** sayılı yazının kısacık özeti: (Parantez açtım. Yazı Başbakan adına imzalanmış.)

"Cargill aleyhine davalar açılıp kazanılmıştır ve izinler iptal edilmiştir. Bu konuda Başbakanlıkta, Cargill'in de katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Danıştay kararının tesisin faaliyetin durduracak nitelikte olduğu anlaşılmış ve hukuki yönden ne yapılması gerektiği tartışılmıştır.

Sonuçta 5403 sayılı Toprak Koruma Kanunu'nda değişiklik yapılmasına karar verilmiştir. Kanun değişikliği altı ay süre için yapılacak, böylece Cargill'in iznini yenilemesi mümkün olacak ve faaliyetini sağlayabilecektir.

Bakanlığınız bu konuları incelesin ve sorunun aşılabilmesi için gerekli çalışmayı yaptırın."

Başbakan adına imzalanan yazı özetle böyle diyor.

***

Peki sonra ne oldu? **AKP** Bursa milletvekili **Altan Karapaşaoğlu** adına acele bir kanun teklifi hazırlattılar. Sadece iki maddeden oluşan bir teklif! Ayrıntılara girmiyorum. Bu teklif kabul edildiğinde yargı kararları aşılmış olacak ve **Cargill** firması Bursa'da birinci sınıf tarım arazisi üzerine tesislerini şakır şakır kuracak.

Bu teklif hemen TBMM Başkanlığı'na verildi. Peki sonra neler oldu?

http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/4577861_p.asp

14.06.2006

Cargill firmasının acelesi vardı. **AKP** bu kanun teklifini hemen gündeme aldırdı.

TBMM Tarım Komisyonu 15 Haziran 2006 günü -yarın- bu gündemle toplanacak, teklifi AKP oylarıyla kabul edip Genel Kurul'a gönderecek. Orada da beş dakkada Beşiktaş yöntemiyle kabul edileverecek!

Metni okuduğunuz zaman hiçbir şey anlamıyorsunuz. İşin ne olduğunu bilebilmek mümkün değil. **Cargill** adı doğal olarak geçmiyor.

Sevgili okuyucularım, size bir "**perde arkası**" anlattım. Hiç kimsenin bilmediği, farkına bile varmayacağı bir olayın perde arkasını belgelerle açıkladım.

Oynanan Cargill oyununu sergiledim.

İşin acı tarafı, olayın içinde **Başbakanlık** bile var!

Yargı kararları kanun çıkarılarak geçersiz kılınıyor, kenara itiliyor... Ve bunlar Başbakanlık yazısında açıkça belirtiliyor.

Bir yabancı firmanın çıkarları uğruna **hukuk** çiğneniyor.

Başbakanlık adeta **Cargill** firmasının hukuk bürosu olmuş, Başbakanlık makamı yabancı firmanın avukatlığına soyunmuş.

Bir başka boyut, Tarım Bakanlığı işin içyüzünü bildiğinden kanun tasarısı hazırlamıyor... Çünkü hazırlasa, ters tepecek ve zan altında kalacak. Bu nedenle bir **AKP** milletvekiline yazılı metni verip kanun teklifi olarak gündeme -ve bugün Komisyon'a- getiriyorlar.

İşte size acıklı, yüz kızartıcı bir perde arkası!

Cargill firmasına, o firmanın haklarını fedakârca savunan, böylece tarım alanlarının talan edilmesine göz yuman, yol veren, bu amaçla **hukuku** bile çiğneyen Başbakanlık ve Tarım Bakanlığı'na daha nice başarılar dilerim!

14 Haziran 2006

© Copyright 2006 Hürriyet
www.hurriyetkurumsal.com

Sayın MESUT YILMAZ

Başbakan Yardımcısı

ANKARA

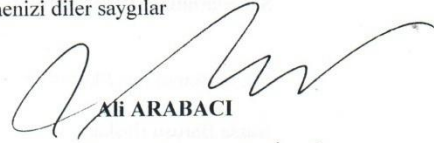
13 Eylül 2001 tarihinde, Bursa Orhangazi sınırları içinde, Cargill firmasının kurulan Nişasta Fabrikasının açılışını yapacağınızı gazetelerden ve bazı kişilere gönderilen davetiyelerden öğrendik.

Anılan tesisin, çok sayıda yargı kararına karşın başlanıp, bitirildiği ve üretime geçtiği malumunuzdur. Her ne kadar gelinen hukuki aşamada, tesisin açılışında hukuki bir engel yok gibi görünüyorsa da, bu süreç halen devam etmektedir ve Bursa'daki sivil toplum örgütlerince açılan bu davalar halen derdest olup, Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu'ndadır. Eş deyişle tartışma sona ermemiştir. Mahkeme dosyasına sunulan tüm bilirkişi raporları, tesisin, çevresine büyük zararlar vereceğini, Orhangazi Ovasının suyunu yok edeceğini, hava kirliliği ve atık kirliliği yaratacağını, planlama ilkelerine, kamu yararına aykırı olduğunu açıklıkla saptamışlardır.

Bursa kamuoyunda üç yıldır yoğun tartışmaların yapıldığı, hukuki sürecin tükenmediği bir konuda, üst düzeyde bir devlet görevlisinin taraf olup, dava bitmeden nizalı bir tesise meşruluk kazandırmaya çalışması, yargıya müdahale olduğu gibi, vatandaşın devlete olan güvenini sarsıcı niteliktedir. Yasallık, her zaman meşruluk değildir. Meşruiyet içermeyen yasallık, adaleti sağlayamaz. Bir devlet adamının işlevi ise adalete uygun davranmaktır.

Bu yöndeki programınızı iptal etmenizi diler saygılar sunarız.10.09.2001

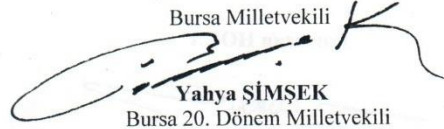
Bursa Demokrasi Platformu

Ali ARABACI

Bursa Milletvekili

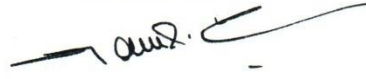
Bursa Barosu Başkanı

Yahya ŞİMŞEK

Bursa 20. Dönem Milletvekili

Ramazan HOÇA

SN. A. NECDET SEZER
T.C. CUMHURBAŞKANI

Saygıdeğer Cumhurbaşkanımız,

İzmit Gölü yakınında 1/25.000 İzmit Gölü Çevre Düzeni İmar Planına aykırı birinci sınıf tarım arazisi üzerinde, Amerikan Cargill firması, 1998 yılında nişasta fabrikası yatırımı gerçekleştirmek için faaliyetlere başlamıştır.

İki yıl süresince Meslek Odaları, Sivil Toplum Kuruluşları, Bölge Halkı, Belediyeler söz konusu yatırıma bilimsel, teknik, çevresel ve hukuksal gerekçelerle karşı çıkmıştır. Ancak ilgili yatırım açılışının 13 Eylül 2001 tarihinde tüm karşı çıkışlara ve hukuk mücadelesine rağmen yapılacağı öğrenilmiştir.

Anılan tesis çok sayıda yargı kararına karşın başlanılıp, bitirilmiş ve üretime geçmiştir. Her ne kadar gelinen hukuki aşamada, tesisin açılışında hukuki bir engel yok gibi görünüyorsa da, bu süreç halen devam etmektedir ve Bursa'daki sivil toplum örgütlerince açılan bu davalar halen Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu'ndadır. Eş deyişle tartışma sona ermemiştir. Mahkeme dosyasına sunulan tüm bilirkişi raporları, tesisin, çevresine büyük zararlar vereceğini, Orhangazi Ovasının suyunu yok edeceğini, hava kirliliği ve atık kirliliği yaratacağını, planlama ilkelerine, kamu yararına aykırı olduğunu açıklıkla saptamışlardır.

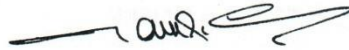
Bilgilerinize arz olunur.

Saygılarımızla.10.09.2001

Bursa Demokrasi Platformu

Bursa Barosu Başkanı

Ramazan HOÇA

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet SEZER tarafından yayımlanması uygun bulunmayan 5557 sayılı "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", 6. maddesinin bir kez daha görüşülmesi için, Anayasa'nın değişik 89. ve 104. maddeleri uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na geri gönderilmiştir.

Söz konusu Yasa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na geri gönderilmesinin gerekçeleri aşağıda sunulmaktadır:

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI

SAYI : B.01.0.KKB.01-18/A-12-2006-863

07 / 12 / 2006

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

İLGİ: 24.11.2006 günlü, A.01.0.GNS.0.10.00.02-20374/51473 sayılı yazınız.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca 23.11.2006 gününde kabul edilen 5557 sayılı "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" incelenmiştir.

Yasa'nın 6. maddesiyle 03.07.2005 günlü, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Yasası'na eklenen geçici 3. maddede,

"11/10/2004 tarihinden önce, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçlı kullanıma açılmış bulunan arazilerin istenilen amaçla kullanımı için, bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren bir yıl içerisinde Bakanlığa başvurulması, hazırlanacak toprak koruma projesine uyulması ve tarım dışı kullanılan tarım arazilerinin her metre karesi için beş Yeni Türk Lirası ödenmesi şartıyla izin verilir.

Söz konusu arazi ve tesislerin istenilen amaçla kullanımı için çeşitli kurumlardan alınması gerekli ruhsat, izin gibi işlemler, Bakanlığa başvuru tarihinden itibaren 2 yıl içerisinde tamamlanıncaya kadar başvuru sahipleri faaliyetlerine devam ederler. Bu süreler içerisinde gerekli izinleri alamayanların üretim faaliyetleri ilgili idarelerce durdurulur.

Tarım arazisi vasfından çıkarılan araziler, ilgili kuruluşlarca başvuru sahibinin isteği doğrultusunda vasfını değiştirir",

düzenlemesine yer verilmiştir.

Geçici maddenin,

- Birinci fıkrasında, 11.10.2004 gününden önce, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçla kullanıma açılan arazilerin, istenilen amaçla kullanılması için gerekli düzenleme yapılmakta,

- İkinci fıkrasında da, söz konusu arazi ve tesislerin 2 yıl süresince, ruhsat ve izin alınmadan istenilen amaçla kullanılmasının sürdürülmesine olanak sağlanmakta, gerekli ruhsat ve izinlerin alınması için 2 yıl süre tanınmakta, bu süre içinde gerekli izni alamayanların üretim etkinliklerinin durdurulacağı belirtilmektedir.

Geçici maddeyle, özellikle bir yabancı şirket ya da varsa belirli şirketlere ilişkin, tarım arazilerinde kurulu kimi sanayi tesislerine, izin, onay ve ruhsatlarının yargı kararıyla iptal edilip edilmediğine bakılmaksızın üretim etkinliklerini sürdürme olanağı getirilmektedir.

Böylece, izin, onay ya da ruhsatı yargı kararı ile iptal edilerek hukuksal dayanaktan yoksun kalan sanayi tesislerine yasal geçerlilik tanınıp yargı kararları etkisiz kılınmaktadır.

Anayasa'nın 2. maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Başlangıç bölümünde belirtilen temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtilmiştir.

Hukuk devleti, tüm etkinliklerinde hukuka ve Anayasa'ya uyan devlettir. Anayasa'nın egemenliği ve bağlayıcılığı yanında yasakoyucunun uymak zorunda bulunduğu ilkeler ve evrensel hukuk kuralları vardır.

Evrensel hukuk ilkelerine göre, yasaların genel, soyut ve nesnel olması, kişiye özgü olmaması gerekmektedir. Yasaların bu ögelere uygun çıkarılması hukuk devleti olabilmenin koşullarındandır. Ayrıca, yasaların kamu yararı amacıyla çıkarılması da hukukun bilinen ilkesi gereğidir.

Anayasa Mahkemesi'nin çeşitli kararlarında da vurgulandığı gibi, yasaların genelliği ilkesi, özel, güncel ve geçici bir durumu gözetmeyen, belli bir kişiyi hedef almayan, aynı statüdeki herkesi kapsayan kuralların getirilmesini zorunlu kılmaktadır.

İncelenen Yasa'nın, özellikle bir yabancı şirketin ya da varsa belirli şirketlerin tarım arazilerinde kurulu sanayi tesislerinin sorununu çözmek amacı taşıyan 6. maddesindeki düzenleme, yasaların genel, soyut ve nesnel olmasını gerektiren evrensel hukuk kurallarıyla ve Anayasa'nın hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmamaktadır.

Ayrıca, Anayasa'nın,

- 11. maddesinde, Anayasa'nın yasama, yürütme ve yargı organlarını, yönetimi, diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kuralları olduğu vurgulanmış,

- 138. maddesinde de, yasama ve yürütme organları ile yönetimin, yargı kararlarına uymak zorunda olduğu, bu organlar ile yönetimin, yargı kararlarını hiçbir biçimde değiştiremeyeceği, bunların yerine getirilmesini geciktiremeyeceği kurala bağlanmıştır.

Bu kurallar, Anayasa'da hukuk devleti niteliğinin gereği olan hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsendiğini, Anayasa'nın ve yargı kararlarının bağlayıcılığının koruma altına alındığını göstermektedir.

Özellikle bir yabancı şirkete ya da belirli şirketlere ilişkin, izin ya da ruhsatı hukuka aykırı bulunarak yargı kararı ile iptal edilen tarım arazilerinde kurulu sanayi tesislerinin üretim etkinliklerini sürdürmelerine olanak sağlayan yasa kuralının, hukuk devleti, Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü, yargı kararlarının bağlayıcılığı ilkeleriyle bağdaşmadığı sonucuna varılmaktadır.

İncelenen Yasa'nın 6. maddesinde yer alan düzenlemeye "benzer" bir düzenlemenin, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Yasası'nın geçici 1. maddesinde de yapıldığını belirtmek gerekir.

Ancak, 5403 sayılı Yasa'nın geçici 1. maddesinde, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçla kullanıma açılmış tarım arazilerinin istenilen amaçla kullanılabilmesi kimi biçimsel öğelerin yanında "tarımsal bütünlüğü bozmamaları" koşuluna bağlanmıştır. Oysa, incelenen Yasa'nın 6. maddesinde, bu "esaslı koşul" a yer verilmediği görülmektedir.

Tarım dışı amaçlı kullanıma açılmış tarım arazilerinin "tarımsal bütünlüğü bozmamak" koşuluyla tarım dışı amaçla kullanılmalarında kamu yararı açısından önemli bir sakınca bulunmamasına karşılık, tarım arazilerinin "tarımsal bütünlük" aranmadan istenilen amaçlarla kullanılmasına izin verilmesi tarım topraklarının bir daha eski duruma getirilemeyecek ölçüde elden çıkarılması ya da nitelik değiştirmesi gibi sakıncalı sonuçlar yaratacaktır. Bu nedenle, incelenen Yasa kuralının kamu yararıyla da bağdaşmadığı açıktır.

Öte yandan, incelenen Yasa'nın 6. maddesiyle yapılan düzenlemelerle, hukuka aykırı bir etkinliğin 3 yıl süreyle koruma altına alınarak sürdürülmesi sağlanmaktadır.

Oysa, yasalara, ulusal çıkarılara ve kamu yararına aykırı olduğu yargı kararlarıyla hükme bağlanmış, hukuka aykırı bir etkinliğin, ilgili kamu yönetimlerinde hiç geciktirilmeden durdurulması "hukuk devleti ilkesi ile Anayasa'nın 11. ve 138. maddeleri uyarınca zorunludur.

Ayrıca, Anayasa'nın 10. maddesinde, herkesin, ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşit olduğu, hiçbir kişi, aile, zümre ya da sınıfa ayrıcalık tanınamayacağı, Devlet organları ve yönetimin tüm işlemlerinde yasa önünde eşitlik ilkesine uygun davranmak zorunda bulunduğu belirtilmiştir.

İncelenmekte olan Yasa'nın 6. maddesiyle, bir yabancı şirket ya da belirli şirketlerin hukuka aykırı durumları ve etkinlikleri Yasa'nın güvencesi ve koruması altına alınmış olmaktadır ki, böyle bir düzenlemenin "ayrıcalık" tanıma niteliği taşıdığı ve Anayasa'nın 10. maddesine aykırı düştüğü kuşkusuzdur.

Yayımlanması yukarıda açıklanan gerekçelerle uygun görülmeyen 5557 sayılı "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", 6. maddesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce "bir kez daha görüşülmesi için, Anayasa'nın değişik 89 ve 104. maddeleri uyarınca ilişikte geri gönderilmiştir.

Ahmet Necdet SEZER
CUMHURBAŞKANI

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE MECLİSİ
İMAR VE BAYINDIRLIK KOMİSYONU RAPORU

Konu: Osmangazi İlçesi, Demirtaş Mahallesi, Panayır Mahallesi-Bursa Modern (Yasemin Park) arasındaki alanın "Orta Yoğunlukta Gelişme Konut Alanı" olarak tanımlanmasına ilişkin 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Nazım İmar Planı ve 1/5000 ölçekli Demirtaş Nazım İmar Planı değişiklik talebi

Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 19.04.2011 tarih ve 417 sayılı kararı ile İmar ve Bayındırlık Komisyonuna havale edilen Demirtaş Mahallesi, Panayır Mahallesi-Bursa Modern (Yasemin Park) arasındaki alanın "Orta Yoğunlukta Gelişme Konut Alanı" olarak tanımlanmasına ilişkin değişiklik talebi komisyonumuzca incelenmiştir.

Komisyonumuzca yapılan incelemede; Osmangazi İlçesi, Demirtaş Mahallesi, Panayır Mahallesi-Bursa Modern (Yasemin Park) arasındaki alana ilişkin 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Nazım İmar Planı değişikliğinin uygun olduğuna;

Osmangazi İlçesi, Demirtaş Mahallesi, Panayır Mahallesi-Bursa Modern (Yasemin Park) arasındaki alana ilişkin 1/5000 ölçekli Demirtaş Nazım İmar Planı değişikliğinin uygun olduğuna;

oybirliği/oyçokluğu ile karar verilmiştir. Büyükşehir Belediye Meclisine arz olunur.

.../05/2011

İMAR VE BAYINDIRLIK KOMİSYONU

Başkan
Mustafa ALTIN

Başkan V.
Celal DEMİR

Üye
Recep DEMİRHAN

Üye
Murat AY

Üye
Atilla ÖDÜNÇ

Üye
Osman AYRADILLI
YETERLİ ÇALIŞMA
YAPILMADAN, YER
GÖRME YAPMADAN
BU KADAR ÖNEMLİ
BİR KONU KOMİSYONDA
OLUNMASINDAN
GONDETİLE GELEMEE.
PERDEDİTİM.

Üye
Şükrü AKSU

Ova Koruma Si-
nirleri içindeki
diği için komis-
yon kararına
katılmıyorum.

T.C.
BURSA VALİLİĞİ
İL İDARE KURULU
SAYI : 1999/4- 371

İl İdare Kurulu Vali Yardımcısı Celalettin Eran'ın başkanlığında Defterdar Bülent Arslan, Milli Eğt.Md.Engin Özbek, Bayındırlık-İskân Md.Ekrem Sütçü, Sağlık Md.Dr.Hüseyin El.Serdar, İl Tarım Md.Hasan Küçükballı'nın iştiraki ile toplandı.

Bayındırlık-İskân Md.nün / 12/ 1999 gün ve sayılı yazısı ile gelen dosya kurumuza gelmekle tetkik edildi.

İlimizin Orhangazi İlçesine bağlı Gemic köyü eski 31-1310-1318 parseller yeni 1634 parselde düzenlenen 1/1000 ölçekli Mevzii İmar Plânının onaylanması, Bayındırlık-İskân Bakanlığının 15.11.1999 gün ve Hukuk Müşavirliğinin 9617-3145 sayılı emirleri ile hüdürlüktedir.

Sözkonusu parsellerde Cargill Tarım San.ve Tic.A.Ş.tarafından nişasta fabrikası kurulması amacıyla düzenlenen 1/1000 ölçekli mevzii imar plânı 30.4.1998 gün ve 118sayılı kurul kararımızla onaylanmış ve 17.6.1998 gün ve 12/79 sayı ile inşaat ruhsatına bağlanmıştır.

Bursa Barosu Başkanlığınca Bursa 2.İdare Mahkemesinde açılan dava ile sözkonusu 1/1000 ölçekli plân ve inşaat ruhsatı için yürütmenin durdurulması yönünde 8.7.1998 gününde karar verilmiştir.

Ancak;2.9.1999 gün ve 23804 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren İmar Kanununun Yönetmeliklerinde yapılan değişiklikler dikkate alınarak yeni 1/1000 ölçekli mevzii imar plânının Valiliğimizce onaylanması 26.11.1999 gün ve 2810 sayılı Bakanlık Olur'u ve 15.12.1999 gün ve 3145 sayılı Bakanlık yazısı ile bildirilmektedir. Sözkonusu yazılar gereği CARGİLL firması tarafından Gemic köyü H22b-06b.C/H322b-06c.B/H22b-06D paftalar (eski 31-1310-1318 parseller) yeni 1634 parsel no.lu taşınmazda aşağıdaki yapılaşma koşulları 1/1000 ölçekli mevzii imar plânı talep edilmektedir.

PLAN HÜKÜMLERİ

1. Sözkonusu alanda tarımsal sanayi amaçlı nişasta fabrikası kurulacaktır.KAKS=0,25 max.
2. Yapı yaklaşma mesafesi: kara yoluna 25 m, mülkiyet sınırına ve dereye 10 m.den az olamaz.
3. Tesislerden çıkabilecek katı ve sıvı atıklar için Arıtma tesisi yapılacaktır.
4. Altyapı projesi yapılmadan inşaat ruhsatı, altyapı bitirilmeden yapı kullanma izni verilemez.
5. Kot tabii zemin ortalamasından alınacaktır.
6. Otopark parsel içerisinde çözülecektir.
7. Çevre sağlığı yönetmeliği hükümleri geçerlidir.Çevre Md.den görüş alınacaktır.
8. Karayolu kenarında yapılacak ve açılacak tesisler hakkındaki yönetmelik hükümlerine uyulacaktır.
9. Aplikasyonda kadastral sınırlar esastır.
10. Deşarj izni alınarak " su kirliliği" kontrol yönetmeliğinde " belirtilen sınır değerlere uygun atık su desarjı sağlanacaktır.
11. Tesis faaliyete geçtiğinde Gayrişahhi Müesseseler Yönetmeliğince ruhsat alınacaktır.
12. Sığınak yönetmeliği hükümleri geçerlidir.
13. Zeytinlik alanların korunması amacıyla İl Tarım Md.den görüş alınacaktır.Görüş alınmadan imar düzenlemeleri yapılamaz.
14. Belirtilmeyen hususlarda 3030 sayılı kapsamı dışında kalan belediyeler tip imar yönetmeliği hükümleri geçerlidir.

Yukarıda belirtilen yapılaşma şartlarına uyulmak şartıyla Nişasta Fabrikası kurulmasına ilişkin 1/1000 ölçekli mevzii imar plânının 3194 sayılı İmar Yasasının 8/b maddesine göre kurulumuzca uygun olduğuna, karar ve haritalarının Valilik Makamına tasdiğe sunulmasına,28.12.1999 tarihinde oybirliğiyle karar verildi.

Başkan
Vali Yardımcısı

Üye
Hukuk İşl.Md.

Üye
Defterdar

Üye
Milli Eğt.Md.

Üye
Bayındırlık-İsk.Md.

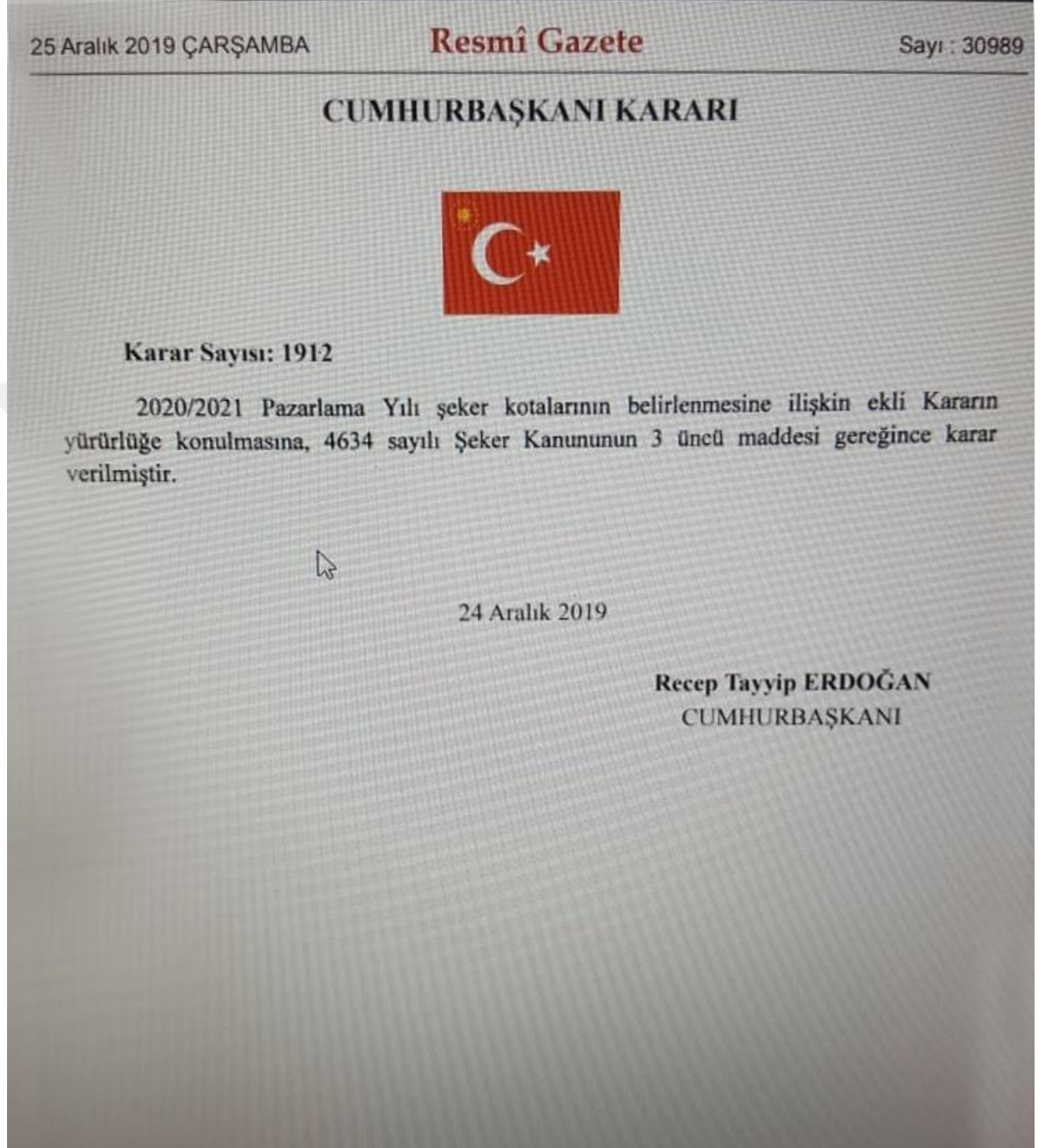
Üye
Sağlık Müdürü

Üye
İl Tarım Md.

OLUR 24/1/1999

BURSA VALİSİ

CUMHURBAŞKANI KARARININ EKI
KARAR

Şeker kotası tahsisi

MADDE 1- (1) 2020/2021 Pazarlama Yılı ülke toplam A kotası 2 milyon 700 bin ton olarak belirlenmiştir.

(2) Pancar şekeri A kotası 2 milyon 632 bin 500 ton, B kotası ise pancar şekeri A kotasının % 5'i olarak 131 bin 625 ton olarak belirlenmiştir.

(3) Nişasta bazlı şeker kotası ülke toplam A kotasının % 2,5'i olan 67 bin 500 ton olarak belirlenmiştir.

(4) 2020/2021 Pazarlama Yılı pancar şekeri A ve B kotası Şirketler bazında;

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.ye	935.100 ton A kotası,	46.755 ton B kotası,
Konya Şeker San. ve Tic. A.Ş.ye	435.500 ton A kotası,	21.775 ton B kotası,
Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.ye	328.800 ton A kotası,	16.440 ton B kotası,
Doğuş Yiyecek ve İçecek Üretim San. Tic. A.Ş.ye	115.000 ton A kotası,	5.750 ton B kotası,
Keskinlik Gıda San. ve Tic. A.Ş.ye	107.000 ton A kotası,	5.350 ton B kotası,
Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.ye (Turhal)	100.750 ton A kotası,	5.037 ton B kotası,
Çorum Şeker Fabrikası A.Ş.ye	95.750 ton A kotası,	4.788 ton B kotası,
Amasya Şeker Fabrikası A.Ş.ye	75.400 ton A kotası,	3.770 ton B kotası,
Tutgu Gıda Turizm İnşaat İmalat İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.ye	70.250 ton A kotası,	3.512 ton B kotası,
Adapazarı Şeker Fabrikası A.Ş.ye	69.050 ton A kotası,	3.453 ton B kotası,
Bor Şeker A.Ş.ye	62.000 ton A kotası,	3.100 ton B kotası,
Sukkar Şeker Üretim A.Ş.ye (Erzurum)	50.500 ton A kotası,	2.525 ton B kotası,
Mutlucan Şeker Üretim Gıda San. ve Tic. A.Ş.ye	50.000 ton A kotası,	2.500 ton B kotası,
Kütahya Şeker Fabrikası A.Ş.ye	45.400 ton A kotası,	2.270 ton B kotası,
Muş Şeker Üretim Sanayi A.Ş.ye	40.500 ton A kotası,	2.025 ton B kotası,
Sukkar Şeker Üretim A.Ş.ye (Erzincan)	26.500 ton A kotası,	1.325 ton B kotası,
Binbirgıda Tarım Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.ye	25.000 ton A kotası,	1.250 ton B kotası,

olarak tahsis edilmiştir.

(5) 2020/2021 Pazarlama Yılı nişasta bazlı şeker A kotası Şirketler bazında;

Cargill Tarım ve Gıda San. Tic. A.Ş.ye	29.593 ton A kotası,
Amylum Nişasta San. ve Tic. A.Ş.ye	20.991 ton A kotası,
PNS Pendik Nişasta San. A.Ş.ye	9.586 ton A kotası,
Tat Nişasta İnş. San. ve Tic. A.Ş.ye	4.348 ton A kotası,
Sunar Mısır Ent. Tes. San. ve Tic. A.Ş.ye	2.982 ton A kotası,

olarak tahsis edilmiştir.

(6) 2020/2021 Pazarlama Yılında nişasta bazlı şeker şirketlerince kendilerine tahsis edilen kotanın en az %50'si glukoz olarak kullanılır.

(7) Özelleştirme işlemi tamamlanarak Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından devri gerçekleştirilen; Doğuş Yiyecek ve İçecek Üretim San. Tic. A.Ş. (Afyon Şeker Fabrikası), Çorum Şeker Fabrikası A.Ş. (Çorum Şeker Fabrikası), Bor Şeker A.Ş. (Bor Şeker Fabrikası), Mutlucan Şeker Üretim Gıda San. ve Tic. A.Ş. (Elbistan Şeker Fabrikası), Tutgu Gıda Turizm İnşaat İmalat İthalat İhracat San. ve Tic. Ltd. Şti. (Kırşehir Şeker Fabrikası), Sukkar Şeker Üretim A.Ş. (Erzurum Şeker Fabrikası), Sukkar Şeker Üretim A.Ş. (Erzincan Şeker Fabrikası), Muş Şeker Üretim Sanayi A.Ş. (Muş Şeker Fabrikası), Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş. (Turhal Şeker Fabrikası), Binbirgıda Tarım Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Alpullu Şeker Fabrikası) şeker fabrikalarının A kotası, 4/4/2001 tarihli ve 4634 sayılı Şeker Kanununun geçici 11 inci maddesi gereğince devirden önce Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından ilgili fabrikalara aktarılan A kotası miktarıdır.

Yürürlük

MADDE 2- (1) Bu Karar, 2020/2021 Pazarlama Yılında geçerli olmak üzere yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 3- (1) Bu Karar hükümlerini Tarım ve Orman Bakanı yürütür.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Gül Gün DAYANIKLI

Doğum Yeri: Akhisar / MANİSA

Doğum Tarihi: 02.01.1968

Medeni Hali: Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise: İzmir İnönü Lisesi

Lisans: Uludağ Üniversitesi FBE Gıda Bilimi ve Teknolojisi

Lisans: Eskişehir Üniversitesi Sosyoloji

Yüksek Lisans: FBE Tarım Ekonomisi

Yüksek Lisans: Uludağ Üniversitesi SBE İnsan Toplum Felsefe

Doktora: Uludağ Üniversitesi SBE İİBF Kamu Yönetimi

MESLEKİ BİLGİLER

1990-1995 yılları arasında çeşitli kuruluşlarda gıda mühendisi.

1996-2016 yılları arasında MEB bağlı sınıf öğretmeni.